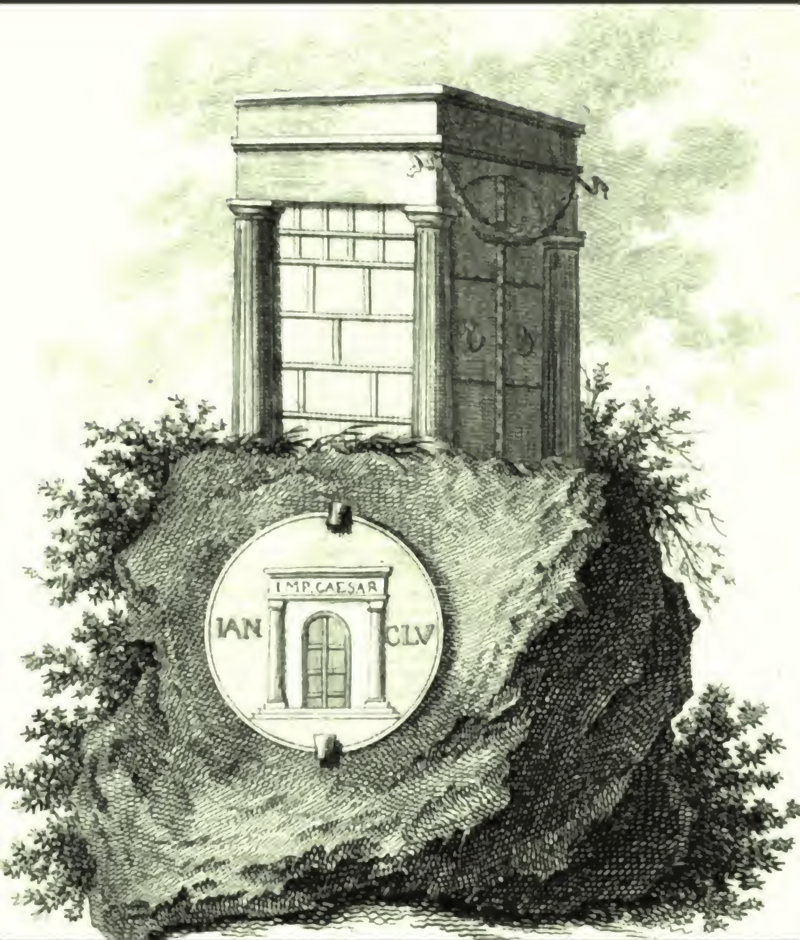

Publius Virgilius Mario varietate lectionis et perpetua ...

Virgil, Christian Gottlob Heyne, Philipp Wagner, Karl Julius Sillig

PVBLIVS VIRGILIVS MARO

VARIETATE LECTIONIS
ET
PERPETVA ADNOTATIONE
ILLVSTRATVS
A
CHRIST. GOTTL. HEYNE

EDITIO QVARTA
CVRAVIT
GE. PHIL. EBERARD. WAGNER

VOLVMEN TERTIVM
AENEIDIS LIBRI VII—XII
ET
INDEX NOTARVM
QVIBVS AVCTA EST NOVA EDITIO

LIPSIAE
SVMTIBVS LIBRARIAE HAHNIANAE
MDCCCXXXIII.
LONDINI
APVD BLACK, YOVNG & YOVNG.

—— Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
Aeneas primique duces et pulcer Iulus. - Aen. VII, 105 a 7.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER SEPTIMUS

A R G U M E N T U M

Caietam, nutricem suam, Aeneas sepelit, locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat — 5. Inde Circes sedem praetervehitur — 24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur — 36. Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum adventus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; cum Aeneas ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum

regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendae locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus, legatione benigne audita, praeter postulata, Laviniam filiam suam, quam, ex Fauni, patris sui, oraculis et ex augurum responsis, externo viro tradere iubebatur, ultro Aeneae coniugem offert — 285. Interim Iuno, prosperis Troianorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat — 340: quae primum Amatam, Latini uxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 434: atque inde ad Troianorum iuventutem conversa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum obiicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Troianos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriamque manu vindicandam exstimulant — 590. Verum cum ille, et fatorum et foederis nuper cum Troianis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Iuno ipsa belli portas aperuit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio — 654: item Aventinus, Herculis ex Rhea filius 669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677: Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima (803 — 817): aliique complures: quorum recensus inde a v. 678 ad finem libri subiicitur.

Infinitum esset, si commemorare omnia, diluere ac refellere, vellem, quae super sex posterioribus Aeneidis libris a viris doctis disputata sunt. Solet fere unusquisque acceptum hoc ab aliis tradere: inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si haec ita se habeant: cum ultimam manum poetae carmini fatum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, viri docti circumspexerunt solliciti, quid-

nam illud esset, quod inchoatum tantum, non absolutum, in his libris habendum sit.

Me dissimillimum esse eorum, qui caeca Virgilii admiratione capti sint: tot, puto, locis a me declaratum est, ut in contrariam adeo reprehensionem incidere multorum iudicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen iure meo me hoc pronuntiare arbitror, in his argutationibus pauca esse, quae viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetae consilio, carminis argumento, heroicae vitae indole, Augustei aevi sensu ac iudicio, communi naturae humanae lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, ut illa centies recocta iterum perlegere, iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Ut tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non omnino eas argutias praetermittere licet. Perstringam itaque brevissime potiora reprehensionum vel laudum capita, et tamquam levi digito attingam ea, quae caussis idoneis in utramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diversam, quod ab unitate carminis epici quantum abhorret! res in Italia gestas; idque ipsum poetam non ignorasse, cum sic ordiatur narrationem v. 44. 45 *Maior rerum mihi nascitur ordo: Maius opus moveo:* eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etsi iam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum; nec, si in singulis partibus vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatus esse credi debebat, ut eius corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Aeneas, iter Troia factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur classis, quod, cum Iuno fraudibus hoc suis consequuta non esset, ut Didonis amore irretitus Aeneas Carthagine desideret, iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Troiani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur; ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quae escensu in Latino littore facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Troiani advenae. Invocatio Musae non per se partem operis constituere potest novam:

sed ad excitandos et inflammandos sub magnae rei exordium cum poetae tum lectoris animos valere debet. Quod diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiae laudem pertinet. Quis in Homero recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis invocatis illum orditur? *Maius opus* se movere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, dicam acies* etc. v. 41. 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas continetur: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba nasci legentis taedium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quae in rebus gestis magnis ac mirabilibus factisque audaciae ac virtutis heroicae specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna eorum pars rebus bello gestis continetur: inprimis si de iis quaeritur, quae argumentum epicum suppeditare possint. Tum *bello,* ad ipsam historiarum fidem, paratae fuerunt Troianis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Aeneae numquam visam, geri: Quod verum non est. Geritur bellum super Troianorum sedibus in Latio: accedit Laviniae coniugium tamquam pignus foederis cum Latino de his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 sq. Laviniae amorem, qualem nostra aetas probat, ab Aenea frustra in heroica vita exspectari, alio loco monui. Amatae quoque partes, quales Mariae Mediceae vel Annae Austriacae, ea aetate dari non poterant. Etiam icto iam cum Latino foedere caussas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; cervam, puellae Silviae delicias, casu a Troianis caesam. Nec tamen caussa haec belli fuit, sed, exacerbatis iam Latinorum animis prima, qua erumperent irae, occasio (cf. ad VII, 475): eaque ad priscae vitae morem non male attemperata; inprimis si Latium cogites quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, cum una urbs Laurentum esset: etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium removit, resque vitae heroicae pauperes et exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia ad Iunonis artes et

ad evocatae Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Troianos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quae personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus isque cum Aenea comparandus: aut enim duo futuri erant Turni, aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam ut consiliorum populi principes bellique duces essent. Latinus itaque non audet bellum gerendum detrectare, poscentibus populis: lib. VII, 591 sqq. Cum autem Turno summa belli esset mandanda: Latinus annis gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit; et ad eius voluntatem in ipsa urbe novae copiae conscribuntur lib. VII, 367 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini miti ac mansueta mente comparata. Sed ipse Turnus plus audaciae ac vividae virtutis habet, quam Aeneas. Recte utique, ne duo essent Aeneae. Et dignus erat adversarius Aeneae obiiciendus. Cum autem huic semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversae et rerum usus et experientia afferre solet: violenta illa et temeraria fortitudo in Aeneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Laviniae, si liberum erat puellae arbitrium, praeferendus fuisset Turnus: quaestio est ex nostris moribus ingeniisque petita, non ex heroicae vitae severioribus in femineum sexum institutis. Nec vero Latino displicebat Turnus, probatus quoque eximie (v. c. XII, 19 sqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum sibi asciscendum esse Latinus intellexerat.

Potuere utique esse in Aeneide, quae minus se probarent Vario, Tuccae, Maecenati vel Augusto: sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, inprimis in deorum ministeriis, parum subtiliter digesta, alia, inprimis in sermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quae displicere possunt: sed haec profecto, quae nostri aevi critici reprehendenda putarunt, ista aetate vix in vituperium venerunt; nec omnino cum naturae simplicitate et integritate coniuncta, verum ex no-

strae vitae fastidio et stomacho ducta sunt. Si sex posteriores libri non aeque delectatione tenent animos magnae lectorum partis, ac priores: caussas eius rei facile equidem assequor; scilicet, ut ne impetum animi, sublata rei novitate, retusum commemorem, ad sex posteriores libros intelligendos doctrinae haud vulgaris copia rerumque antiquae Italiae scientia requiritur; is autem, qui in rebus versatur obscuris parumque notis adeoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingravescens tandem taedium librum manu excutit, non facile eius rei caussam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quae taedium afferebat, reperit. Adeo difficile est in se descendere, et iudicii sui caussas exquirere occultas. Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poeta et sollerter innumera ex Italiae antiquitate commodo loco posita et ad finem epicum attemperata animadvertit, non minus recordari debet: magnam huius voluptatis partem non tam ab ipso carmine, quam a doctrinae copiis, difficultatis superatae sensu, antiquitatis studio et amore, et quae alia, proficisci.

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen

(1. *litoribus* per simplex *t* scriptum probat h. l. Pierius, probant aliis locis alii; et ita ubique exaratum in Medic. *Wr.*) 2 *famam moriens* Gud., ingrato sono. 3 *At nunc* pr. Moret. a m. pr.

1—4. *Caietae*, quae in his locis moritur, memoria in Aeneae erroribus non obscura erat: et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. De Caieta v. Excurs. I. Super libri initio aut nimium disiuncto a Miseni memoria VI, 232 (nam ad hanc refertur *tu quoque*), aut nimium coniuncto cum verss. ultimis sup. libri, cum veter. Grammaticis argutari nolim. 3. Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro, honos adest adhuc, superest, servatur sedi tuae, tumuli tui extat adhuc memoria; nam *sedes* pro sepulcro, ut v. 152 lib. VI. *honos* pro titulo et nomine seu inscripto seu

Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
Aggere conposito tumuli, postquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant aurae in noctem, nec candida cursus

4 *ea* deest Puget. *signant* Heins. e Medic. Gud. et aliis maluit. Sed exemplo adiecto (sic apud Nasonem, *nomina signata saxo*) vix satis commode declaravit, quo modo accipi id vellet. Burmannus ad hysteron proteron recurrit; quod multo minus commodum est. Contorte etiam Cerda. Si tueri illud velis, dicendum esset: *ossa* pro loco dicta esse, quo ossa sunt condita, hoc est, pro tumulo; is signat, adeoque *ossa signant*, titulo insculpto posteris prodant, *nomen* tuum. At haec dura sunt; praestat altera ante Heinsium vulgata lectio, quam inter ceteros codices Romanus firmat, *signat*, ut *honos servat sedem*, sic *nomen signat ossa*, h. nomen loco inditum sepulturam Caietae ad nostram memoriam servat. (*signant* etiam 12. cum Dorph. II. et codd. 1. 6. edit. Vinar. 1826. Et *signat* a librariis praegresso *servat* accommodatum videri potest. Videndum igitur adhuc, an vera sit lectio *signant*, in hunc modum accipienda: insigne fecerunt ossa tua nomen, sc. ei loco, quo ossa tua condita sunt, urbi et promontorio Italico; quod significatur verbis adiectis *Hesperia in magna. Wr.*) Ed. Ven. repetit, *servat.* (— 5. In Rom. et Medic. traiecta haec leguntur *Aeneas exsequiis*; in hoc tamen appicta sunt quaedam signa verum ordinem indicantia. *Wr.*) 6 *quierant* ex Hebro (ignotum nomen et forte corruptum) laudat Servius; quod et ipsum haberet locum; et sic Montalb. et pro var. lect. alter Hamb. (vid. Not. ad IV, 523. *Wr.*) 7 *portusque* Gud. *reliquit* aliquot Heins. et Pier. 8 *cursus* Heins. cum vetustioribus, item fragm. Vatic. (vid. Q. V. VIIII, 3, X. *Wr.*) Vulgo *cursum* legitur. (ita cum Palat. 5. 7. 11. 12.; Rom. *cursu*; *currus* legi iubet Wakef. ad Lucret. V, 777. *Wr.*)

fama vulgato: supra VI, 507 *nomen et arma locum servant.* Alterum *ossa nomen signat*, eodem fere redit; *nomen* est titulus sepulcri, signatque adeo ossa, quae in eo condita sunt. *Hesperia magna* epitheton ornans; v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna, si qua est ea gloria.* Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus eius gloriae ad inferos est. Bonus sensus; sed verba hoc tantum subiiciunt: quantacunque ea gloria sit. (*nomen ossa signat*, i. e. pro titulo sepulcri tui est urbis et promontorii nomen; sic puto haec intelligenda esse, ne otiosum sit istud *Hesperia in magna.* Nec verba *si qua est ea gloria*

Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur litora terrae:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.

10 Est τὸ *Κιρκαῖον.* 12 *resonant* Sprot. (*Possidet, hos solans cantu t.* Virgilium scripsisse opinatur Withofius, *kritische Anmerkk.* fasc. IV. p. 27. *Wr.*) 13 *odoratum* Oudart. *ad l.* Leid. *nocturno in lumine* Medic. et Zulich. a m. sec., quae vulgaris est ratio. (ita etiam 8.; quam rationem cur vulgarem appellet Heynius, non exputo; dicendum potius *in* requiri, ut indicetur, quem in finem cedrum illa urat. — Ceterum in Medic. *caedrum* exaratur; vid. V. L. ad Ge. III, 414. *Wr.*) 14 Idem versus Ge. I, 294.

ad inscriptionem aliquam sepulcralem retuleris, sed ad haec ipsa *Hesperia in magna;* neque ea pro extenuandi formula, quae est ieiuna ratio, sed ita accipi velim: quae est m a g n a gloria. Ceterum vid. V. L. ad vs. 4. et 6. *Wr.*)

7—9. *tendit iter velis,* per vela vento data, docte, ut *cursum, gressum tendere* aliquis dicitur; pro vulgari: tendere cursu. Sic I, 656 *iter ad navis tendebat Achates.* Sub noctem ἐπιπνείουσιν ἀῆται, ut saepe Apollonius, ventus secundus increbrescit et luna favet navigationi (*non negat cursum*) splendore suo, qui egregie describitur: *splendet tremulo sub lumine pontus.* Nota rei imago, quam Cerda copiose illustrat; expressa dudum ab Ennio: *Lumine sic tremulo terra et cava caerula candent,* ap. Macrob. VI, 4.

10—14. *Circes insula,* facta postea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. De ea vid. Excurs. I. Petita est fabula ex Odyss. κ indeque etiam illustranda; sed poeta ornavit studiose singula verbis exquisitis. *raduntur;* nam praetervehuntur Troiani; sic III, 699. 700. *Divitem* cur appellet Circen, caussam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, inprimis 348 sqq. conf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. *inaccessos lucos,* h. l. silvam, ad quam raro accedunt homines, solitariam. Servius: *ad quos nullus debeat*

Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Saetigerique sues, atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum;

15 *gemitus* leonum: noli substituere velle *fremitus*. Nam et illud poetis sollenne: v. c. Lucan. VI, 688. Drak. ad Silium I, 425. 16 *rugentum* pr. Moret. a m. sec. et Bigot. inscite. 18 *forma* Franc.

accedere sc. veneficiorum metu. (recte; ad quos accedere periculosum est, ut χεῖρες ἄαπτοι, quas non sine periculo tangas. *Wr.*) At *lucos* memorat secundum Homerica ibid. 149. 150, ubi silvam in insula et in ea Circes aedes memorat. Esse autem Circeios densos silvis, ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην, monstrari porro Elpenoris (Odyss. μ, 14) tumulum et in ea nasci myrtum, etiam Theophrastus acceperat Histor. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29 myrtum *in Europae citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notavit. *resonat*, resonare facit, ut alibi quoque. Vulgarius, personare. De cantu Circes nota res ex Od. κ, 221 sqq., qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61. 62, ex eodem loco v. 57 — 61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει Δαιομένων. cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscae vitae, et Orientis nunc quoque, communes eae lautiorum hominum deliciae, quas vel laxiorum nimio aestu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hoc itaque ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis aedibus foco ignis lumina per noctem praebeat. Sic v. c. Od. τ, 63. 64 et alibi. cf. Goguet. (*Origine des Arts* etc. T. III, p. 391, et T. I, p. 241). *Urit in lumina*, ut pro lumine esset; ita εἰς, pro *ad*. *Cedrus* autem Graecorum et Romanorum, ut iam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Iuniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodaeus a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I, p. 77, qui dili-

Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troes
Delati in portus, neu litora dira subirent:
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
  Iamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:

19 *saeva* post *saevire*. Libri nil mutant. (vid. V. L. ad VI, 901. Wakef. distinguit: *facie, dea s. p. herbis, Ind. Wr.*) 20 *in* abest tribus apud Burmann. et Hamburg. sec. *Induerat vultus Circe.* Porro Montalb. *in terga vultusque.* Etiam *et t. f.* nonnulli Pier. 21 *patiantur* Bigot. 22 *dura* duo Burmann. 26 *in croceis* coni. Schraderus ad Musaeum p. 289. („et Bentl. ad Lucan. IV, 125. Cf. Aen. IV, 585. Stat. Silv. I, 2, 45." Haec Porson. in Edit. Virgil. Heyn. Lond. *Wr.*) Sed in *roseis*

genter a cedro Libani, quae ex abietino genere est, eam distinguit, etsi ne sic quidem satis expedita res est. Sufficit, *θύαν, θύον, cedrum*, esse aliam orientalem aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: *ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν.* *telae* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix ἐποίχεται κερκίδι, percurrit pectine, ut subtemen inserat. De hoc v. Exc. I*

15—18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares Odyss. κ, 212 seq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formae luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam iam alibi vidimus; (ingentem tamen magnitudinem bestiarum hoc vocabulo designari docet Pricaeus ad Appulei. Met. l. IV. pag. 76. *Wr.*) et *praesepia* paulo ante pro caveis. Sic iam Servius explicuit. (*Saevire* de voce ursorum accipiendum; vid. Sturz. *de Vocibus animalium* in eius Opusc. p. 168 sq. *Wr.*) Discessit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sqq.

19. 20. *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum* pro vulgari, induerat eos formis fe-

Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum

bigis non tam erat haerendum, quam in mira colorum temperatione: post *rubescens* mare, *roseae* bigae et *lutea* aurora. (Laudat Iahn. Vossii *Mytholog. Briefe*, T. II. p. 79. sqq. Addit Ruhkopf. Not. ad Tibull. I, 3, 94. *Wr.*) 27 *Tum* ex Schol. Horat. et Statii laudat Burm. 28 *luctatur* Mentel. pr. (*Fluctus* pro *Flatus* scribendum putat Arntzen. ad Paneg. vet. p. 339. *Wr.*) 29 *hinc* Zulich. et Witt. *ingenti* Menag. sec.

rarum. cf. Ge. I, 187. 188. 21. *quae ne monstra*, rem monstro similem, ut mutarentur in feras. *pii*, θεοφιλεῖς adeoque diis curae. sup. III, 265 *Di prohibete minas: di talem avertite casum: Et placidi servate* pios. Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione, et: *praetervexit* eos per *vada fervida*, mare aestuosum, ut circa promontoria solet.

25—28. Valde operosum cultum adiecisse videtur poeta his versibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, inprimis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi: vento cessante, qui navem ageret. Caussam tanti ornatus in eo invenire licet, quod de ortu memorabilis et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adibant Troiani. De v. 26 v. Var. Lect. *posuere* scil. se, quievere. X, 103 *Tum Zephyri posuere.* At sup. V, 681 *flammae atque incendia vires posuere.* Porro *marmor* pro mari dici notissimum est; usus tamen caussas nusquam appositas vidi. A graecis ductum esse manifestum fit. μαρμαρέην ἅλα dixerat Homerus; *candidum, splendens* sole. Dictum μαρμάρεος et μάρμαρος, unde πόντος μάρμαρος, et τὰ μάρμαρα πόντου· hinc Latini poetae *marmora pelagi* fecere, ut Catullus, quia μάρμαρος πέτρος, h. e. λευκὸς latine est *marmor*. Ita tandem *marmor* absolute pro mari, ut aequor, quia Graeci dixere πλάκα πόντου; et quidem iam apud Ennium, sec. Gellium II, 26. *Verrunt extemplo placide mare marmore flavo.*

29—36. Simili cum iudicio ornata sunt haec, cum iam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur, itaque locorum faciem exhibet poeta iucundissimam. (*Atque hic*, vid. Q. V. XXXV, 22. *Wr.*) *lucoq.* per lucum. *flectere iter*, cursum, navem. Facit vero haec Aeneas,

Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
Verticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque supraque
Adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terraeque advertere proras
Imperat, et laetus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem

31. Vorticibus

30 *et inter* Dorvill. 31 *Verticibus*, cum aliis, antiquissimi Mediceus et Romanus; it. fragm. Vatic. (Formam *vortex* ubique restituit Lucretio Forbiger. Praef. p. XVII. sq. Eandem in Lucano librorum mss. auctoritate motus repudiavit Cortius; vid. eius not. ad I, 371.; quo quidem loco quum antiquissimum quemque ex ingenti numero codd. suorum *vertice* praebere scribit, vix septem, eosque iuniores, *vortice* tueri refert. Et *vertex* e librorum mss. fide ubique fere iam editur apud Virgilium; vid. V. L. ad Ge. I, 481.; itaque hanc formam hic quoque revocavi. In paucis illis codd., qui *vorticibus* praebent, numeratur Palat. *Wr.*) 32 *praecipitat* pro div. lect. tert. Moret. *superque* Witt. *suprema* Gud. a m. pr. 34 *Aequora* Serv. ad IV Aen. 524. (*aera* scribendum putat Wakef. ad Lucret. II, 144. *Wr.*) *sonabant* Diomedes III Instit. Grammat. 35 *socios* aliquot Pier. Ment. pr. a m. pr.; et sic Ge. Fabricius scriptum viderat. 38 *antiquus* Moret. pr., quod vulgare esset. *fuerat* libri Pierii et Giphanii, unde is in Ind. Lucret. faciebat, *fueret*, importuno archaismo. *classe* Goth. sec.

ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusae monitum lib. II, 781. 782 *ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Factus escensus ad ripam fluminis in agro Laurentino; erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus.* Conf. Excurs. II pr. et III ad hos vers.

37 sqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poetis res est. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis

Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo;
Maius opus moveo. Rex arva Latinus et urbis
Iam senior longa placidas in pace regebat.

41 *Tum* Franc. *dic h. b. dic a.* alter Voss. (Hic versus in Mediceo adscriptus est in margine; sed, ne quis propterea insititium putet, manifestum est, librarium imprudentem ex vs. 40. ad extremum vs. 41. aberrasse; in illo enim legitur *exordia bella*, superscripto tamen voc. *pugnae. Wr.*) 42 *aptosq.* Goth. pr. 44 *et maior* sec. Rottend. *rerum maior* Goth. pr. (— 45. *moneo* fr. Vatic. *urbes* Medic. *Wr.*) 46 *placidus* Dorvill. *gerebat* pr. Moret. *in bella gerebat* sec. Hamb.

lib. III, 1 *Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ* etc., ubi tamen Erato proprio suo iure ad amorem Medeae exponendum advocari putatur. *Mox quae tempora rerum* fuerint, non tam, quibus temporibus Aeneas advenerit, quam, ut solet *tempus* pro rerum conditione poni; in quae Latii tempora inciderit hic accessus. Quod *rerum* adiectum, poetici sermonis est proprium. *antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in historiis Latium antiquum et novum dicitur. 39. *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Per *στόλον* Guell. et alii explicant. Sic Graecis tragicis *στρατὸς*, *τάγμα*, *τάξις* (ut Aeschyl. Prometh. 128) et alia. *exordia pugnae*, venatione cervi, inf. 480. 42. *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus.* Sed quod sequitur, in maius auctum, totam Italiam coiisse ad arma. Ceterum de priscae Italiae facie, populis, eorumque originibus ad h. l. vid. Excurs. IV.

45 — 49. Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, mox cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen antiqui Latii fatidicum, v. inf. VII, 82 seq. *Marica* nympha Latii, cuius religio apud Minturnenses servata est, luco ad Lirim

Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Adcipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcerrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens: quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,

47 *genitum et nympha* Goth. sec. *ex nympha* Leid. unus. *Larente* Leid. alius. *Mirica* Bigot. 48 *P. patrisque parentem* Parrhas. 50 *hinc f.* Ven. 51 *est* deest Bigot. et Goth. sec. 52 *tantos s. nata penates* laudat Schol. Stat. I Theb. 572. 53 *v. et iam* Witt. 54 *iam* pro *illam* tert. Rottend. a m. pr. *e* binis Burm. deest. 55 *ante omnes p. unus* sec. Moret. 57 *magno p.* Bigot. *p. honore* Goth. tert. 59 *in* abest Erf. *in medio, in p.* quatuor Burm. et Goth. tert. *in medio p.* Oudart. *alto* pr. Moret.

fl. consecrato. Quod eam poeta *Laurentem* appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito: nam ad Lirim usque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, novum certe Latium, eo usque pertingere potuit. De reliquis vid. Excurs. V. (— De vs. 51. vid. Q. V. XXXV, 2. *Wr.*)

52—58. Lavinia *servabat sedes* exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro, erat in domo paterna unica filia et heres; nihil amplius. *petere* sollenne pro procare; v. Cerda, ut *αἰτεῖν*. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductae etiam haec pars conveniret; tum ut Turnum praestantissimum adolescentem cum ratione aliqua Aeneae posthabitum nar-

Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae (mirabile dictu),
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.

65. INGENTI,

60 *S. coma* aliquot Heins. cum Nonio, sed praestat graeca ratio. 63 *Laurentesque* Gud. a m. sec. cum aliis, sed recentt., et sic Arusianus Messius. Neque vero aliter quam quarto casu accipiendum *Laurentis*. 64 Pro *summum* Medic. a pr. m *tulamum*, et Vratisl. *lauri dense*. *densae summum* Parrhas. *dense* Witt. *m. visu* Bigot. 65 *super aeth.* Zulich. a m. pr. *trans aequora* quatuor Burm. cum Goth. pr. (male interpungebatur post *ingenti*. *Wr.*) 66 *Consedere* sec. Moret. *sub mutua* D. Heins. ed. (—67. Wakef. ad Lucret. II, 363.: „Examen, subitum ramo frondente, pependit: — nempe examen, quod ramum subierat.“ Nec

raret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulae super his prodigiis, quae in seqq. exponit.

59 sq. Revocandae in animum arbores et luci in impluviis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti; cf. Tibull. III, 3, 15 et *tecto interiore* sup. IV, 494. *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, ut *horror* et similia: v. Cerda. 61—63. *Laurentes* dicti Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis ripam incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia; et *ager* usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus*, silvis et paludibus frequens. Translatum interdum nomen ad totum Latium a poeta: ut modo in *Laurente nympha* vidimus. Alia vid. Excurs. laud. III. *primas arces*, cum primum urbem conderet. (vid. Q. V. XXVIII, 3, f. *Laurentis nomen posuisse*, vid. Not. ad Ge. I, 137. — *Quam ... Laurentisque ab ea*, ut Cic. Orat. c. 3.: „species pulchritudinis eximia quaedam, quam

Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.
Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
Ut iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,

dubitavit, miro hoc commento mirifice delectatus, hanc distinctionem in ipsam Virgilii editionem a se curatam invehere, nescio quam tandem odoratus elegantiam. *Wr.*) 69 *p. p. agmine* Rom. cum aliis Pier., minus bene. (*i* in *partis* mutatur in *e* in Medic. *Wr.*) 70 *eisdem* Dorvill. 71 *e castis* pr. Hamb. *quum a.* Nonius ternis locis. De *adolere* v. sup. ad lib. I, 704. 72 *Ut* bene e codd. probavit Heins. post Pier. Vulgo: *et.* (Egregie convenit *ut* huic loco, rem vel habitum notans aliquem fortuitum; cfr. infra vs. 509. supra V, 387. sq.: „Entellum dictis castigat Acestes, Proxumus u t viridante toro consederat herbae.“ i. e. castigat eum inde a

intuens i n e a q u e defixus“ *cet.*; vid. W. Gliemann in Novis Annal. philol. et paedagog. a Seebod. et Iahn. edit. Vol. III. fasc. I. p. 86. adde V. L. ad V, 370. *Wr.*) Secundum poetam adeo Latinus urbem Laurentum condidit et nomen imposuit a lauro: facile adeo intelligitur, *Picum*, qui ante Latinum vixit, *Laurentem* v. 171 appellari poetico epitheto, non nomine historico. Quod laurum Phoebo consecrat, ingeniose poeta adiicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. 64 — 71. Apes *vectae*, ab orientali parte, ut ex vs. 70. intelligitur, advolantes. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, praeclare ornavit vers. cf. Georg. IV, 656. 657. 658. (*trans a e t h e r a* „ὑπερβολικῶς,“ ait Weichert. Commentat. III. *De L. Vario Poeta* p. 27. *Wr.*) Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17. 18. Alia loca vid. apud Cerdam, superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnae multitudinis ingruentis opinione profecta. *partibus ex iisdem*, a mari infero.

71 — 80. Prodigium hoc flammae frequens: supra vidimus lib. II, 680 sq. Alia apud Cerdam. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia. (*adolet altaria*: vid. Not. ad Ge. IV, 379. *Wr.*) *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quae praeter naturam fit; contra *fas* de naturae more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco

Visa (nefas) longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque adcensa comas, adcensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,

loco herboso, quo forte consederat illi proximus. Tamen, nisi *ut* h. l. facilius in *et*, quam hoc in illud, converti potuisse viderem, revocarem longe plurimorum et antiquissimorum codd. lectionem *et. Wr.*) 74 *cremare* Montalb. a m. sec. 75 *que* abest tribus Burm. (vid. Not. *Wr.*) 76 *lumina* Menag. alter. *lumina fulva* sec. Hamb. *fulvave fumo* Dorvill. 77 *ac totum* Menag. sec. *tectis V. s. totis* Goth. tert. 78 *Hoc v.* multi Heins. et Burm., item Goth. sec.; *visu ac* tert. 80 *protendere* Mentel. pr. a m. pr. *telum* Hugen. a m. pr. 81 *Ac rex* Menag. pr. *sollicitus monstrorum* Donat. Ms. Fabric. (quod recepit Wakef., eamque lectionem ait facillime se vindicaturam esse ab inscitia librariorum. Sed vellem ipse hunc vindicandi laborem suscepisset docuissetque ita adiungi genitivum adiectivo *sollicitus.* Facillime oriri potuit *monstrorum* e primis vocabuli subsequentis literis. Ceterum *monetris* Medic. a m. pr., quod noli forte existimare ex *monitis* ortum esse. *Wr.*)

ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem;* nunc Lavinia *ignem comprehendit crinibus.* Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154 *Terribili sonitu flamma crepitante crematur:* de lauro: at hic visus est virginis ornatus cremari flamma: nam *ipsa visa est cremari* (κατὰ) *ornatum.* (Versus 75. structuram expedient ea, quae scripsi in V. L. ad Ecl. IV, 6. et ad XI, 171. *Wr.*) *coronam insignem gemmis,* regium insigne, vid. lib. I, 655. Ex multis, quae Cerda cumulat, hoc unice verum. Corona enim sacrificantium vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata. (De numeris versus 80. vid. Q. V. XIII, 2, d. *Wr.*)

81 sq. Fauni oraculum in luco Albuneae poeta narrat sive ex vetere memoria sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Sci-

Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea: nemorum quae maxuma sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.

(— 83. Post *nemorum*, non post *Albunea*, incidit Ruhkopf., iungens *lucos nemorum*; vid. Not. *Wr.*) 84 *ponte* Porphyr. ad Horat. *saevumq.* Medic. *servamq.* Arusianus. (*seram* Arusianus et apud Maium et apud Lindemann. s. v. *Halat. Wr.*) *exaltat* Mentel. pr. a m. pr. et Goth. alter: *mephitim* Heins. recepit e Medic. et aliis, auctoritate Grammaticorum, et more Virgilii flectendi graeca latine. Vulgo *mephitin.* Librarii scribunt fere *mefitim* vel *mefitin.* Rom. *mefitem.*

licet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur *Albulae aquae*, sulfureae illae et medicatae. vid. Cluver. Ital. p. 715. (et quos laudat Hand. ad Stat. Silv. I, 3, 65. *Wr.*) (nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli*, de quibus v. *La Lande Voyage d' Italie* T. V, p. 338 seqq.) Ex Albulae fluminis fontibus maior *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneae resonantis;* ut h. l. *quae fonte sonat;* etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. (Verum situm huius Albuneae diu ignoratum investigavit C. V. v. Bonstetten, *Voyage sur la Scène des six derniers livres de l' Enéide* pag. 205 sqq. eamque esse demonstrat, quae hodie appellatur *Acqua solforata d' Altieri,* non procul a Fano Annae Perennae remota, prope viam Ardeatinam; vid. tabulam chorographicam Exc. I †. lib. IX. adiectam. Probavit hanc rem ipsi Heynio; vid. eius censuram huius libri in *Goetting. gel. Anzeig.* 1804. n. 168. *Wr.*) *Subiacebat* fonti *lucus* (quem Martialis quoque in his locis memorat I Epigr. 13, 3) Albuneae sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. 82. *alta Albunea*, fons in lacu inexploratae altitudinis; vid. Cluver. l. c. Male Serv. *quod est in Tiburtinis altis montibus.* Nam id a locorum situ alienum. *nemorum quae maxima sacro Fonte sonat* h. e. quae Albunea maxima, h. e. admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic sup. VI, 659 *unde superne plurimus Eridani per silvam volvitur amnis* h. e. magna aquarum vi et copia; amnis multus per plana fertur. Tropice ap. Horat. I Serm. 7, 28 homo maledicus *salsus multusque fluit*, ἁλμυρὸς πολύς τε ῥέει,

Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus,

85 *Hic* Franc. *que* abest binis Burmann.

convicia multa effundit. Color autem non abhorrens est a vulgari, v. c. inf. 217. *regnis, quae maxima quondam sol adspiciebat.* *nemorum*, in isto nemore, graece dictum, (κατὰ, διὰ) τοῦ ἄλσους, pro ἐν ἄλσει. Interpretes difficiliorem dicendi modum non attingere miratus sum. Pompon. Sab. *maxima* nympha vel silva. Male. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3 *Baiarum maxima silvis*, ubi conf. Obss. Si *lucos nemorum* iungeres; parum suaviter voces istae essent disiunctae; debebant saltem sic collocari: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos, quae.* Multo magis displicet, si iungas *fonte nemorum;* ut sit *quae maxima sonat sacro fonte nemorum.* (Omnis evanescit difficultas, si Bonstettenium audientes l. l. et, quem ille sequitur, Probum, *Albuneam* h. l. non fontem, sed silvam dici existimamus. Heynius retenta vulgari opinione in *Goett. gel. Anzeig.* l. l. pag. 1672. hanc putat facillimam esse structuram: Albunea [aqua], quae sonat fonte sacro, maxima [aquarum] nemorum, i. e. nemoris. Sed hanc quoque rationem duriorem esse, quivis videt. *Wr.*) A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit: cf. Serv., qui tamen multa vana admiscet. Hinc dea Mephitis, cuius aedes cum aliis locis, tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem. vid. Plin. II, 93 et inf. VII, 564. 565, ut omnino in tutela eius fuisse videantur aquae sulfureae. Vaporis huius sulphurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse credidisse veteres Aborigines, suspicari licet. Probus, ut Pompon. Sab. ad h. v. memorat, *Albuneam Laurentinorum silvam* exposuerat, *in qua oraculum Fauni erat;* quod tamen inter Grammaticorum ἀνιστορησίας referendum; nam de Tiburtino, non Laurentino, agro hic cogitandum. v. Cluver. p. 716. (at vide, quae supra scripsimus. *Wr.*) Sed *Albunea* inter *Sibyllas* quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70, si vera est lectio, et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa. Manifestior est inscitia eorum, qui, pravo Graeca cum Italicis rebus miscendi studio (de quo v. in Excurs. IV), Albuneam *Leucotheae* numen referre voluerunt. Atqui illa Matuta est. Etsi Ita-

In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.

86 *r. ferunt* Goth. pr., ut alias dici solet. 87 *Contulit* multi scripti et edd. Ceteri *cum tulit*, quod iam Benedictus emendavit, et ante eum Naugerius. Voss. pr. *attulit.* Heins. coni. *ut tulit.* *et scelerum* Goth. pr. 88 *Pellicibus* Dorvill. Has librarius forte malebat; non nunc Latinus. 89 *pallentia m.* sec. Moret. repetitum ex Ge. I, 477. vid. Burm.

lorum Matuta cum Portumno, et Graecorum Ino et Leucothea cum Palaemone seu Melicerta, interpretationes tantum Phoeniciae religionis sunt, ut vel Melicertae nomen arguit. De vestigiis templi huius, quae sibi reperisse visi sunt viri docti, vid. Exc. ad h. l., qui sextus est ad h. lib.

85—91. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Graecia. Potest quidem poeta videri ad Amphiarai (vid. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse: idque nos doctrinae copia in hoc poeta credere facit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. vid. Plin. XVI, 44, s. 87. Ita saltem coniectare malim, quam cum Cerda, sacra patris a Tiburto Tibur esse translata. Est enim tota illa de Tibure conditore commentitia narratio a Graecanicis fabulis repetita (v. in Excursu IV). Nihil tamen credere vetat, veteres Pelasgos hunc incubandi morem iam ab initio in Latium intulisse, qui et alias religiones intulerunt. *Incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriae de iis, qui dormiunt ad accipienda responsa, ut Servius ad h. l. notat. cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43 et Cerda h. l. (De incubatione, ἐγκοιμήσει, vid. F. A. Wolfii Miscellanea p. 403 sqq.; adde Villoison. Prolegg. ad Il. p. LI. Passow. ad Pers. p. 208. Boettigeri *Ideen zur Kunst-Mythologie* Vol. I. p. 88 sqq. *Wr.*) *Oenotria tellus*, latiore sensu h. l. vid. Exc. XXI, lib. I. 86. *dona*, victimam, sacrificium, ut toties alibi. 91. *Acheronta*, deos inferos et Manes. Notatu

Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque iacebat
Velleribus: subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes

95. Velleribus. S.

92 *Sic et* pr. Moret. *tunc* plurimi. *dum* sec. Rottend. 93 *mactarat* Goth. sec. *mactavit* sec. Rottend. et Gud. a m. sec. 94 *earum* Pier. aliquot. *tergo* exquisite pro tergis. *latebat* Goth. sec. 95 *subito* Medic. Colot. cum aliis Heins. *subit* Gud. a m. pr. *subito ex alta* Witt. *est* deest binis Goth. (Altera huius versus pars tamquam apodosis ad superiora referenda est; quare punctum, quod erat post *Velleribus*, in colon mutavi; vid. etiam Q. V. XV, 3. *Wr.*) 96 Si subtilis esse velis, scribendum erat *connubis*. (vid. V. L. ad I, 73. *Wr.*) *sociasse* Cledon. lib. II Art. Grammat. 97 *neu* Heins. e Medic. et aliis. (vid. Q. V. XXXVI, 14. *Wr.*) Vulgo *nec*. Witt. *ne*. 98 *venient* Medic. cum magna parte codd. Heins., it. Ald. tert. (et ita omnes Pieriani cum 2. 8. 10. *Wr.*) Sed bene iam Serv. vidit *veniunt* melius convenire vaticinio, quod, quae futura sunt, ut praesentia nuntiat. 99 *ad astra* Goth. sec. *ferant* Medic. et omnes antiquiores cum edd. inde ab Aldo; quod oratio castigata pedestris postulat. Saepe tamen Poetam videmus ab hac lege recedere, et id, quod minus

dignum in hoc Fauni oraculo, primo quod et ipse sacerdos incubuit, et is, qui consulebat; si quidem Maro consilio haec ita extulit v. 86 sq. et 92; (non duo hic incubant, sed unus Latinus, ipse antiquo more sacerdotis functus munere; modo iunge *et tum*, non, ut Heynius videtur fecisse, *et ipse*. *Wr.*) tum, quod necyomantiae aliquam speciem illud habuisse videtur. Quod vero v. 95 *ex alto vox reddita luco est*, Italicis religionibus consentaneum est, in quibus voces ex luco auditae auctoritatem habebant. Inter ostenta et prodigia a Livio memorata vocem e luco vel monte auditam saepe prodi quis non meminit? Fuit quoque in Aeneae rebus eiusmodi monitum deorum narratum apud Dio-

Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans iam Fama per urbis
Ausonias tulerat, quum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.

105. **TULERAT**;

usitatum est, frequentare: ita et h. l. altera lectio est *ferent*, quam Heins. recepit ex Leid., cui aliquot alios adiungit Burmannus sed recentes nulliusque auctoritatis; et videri potest haec lectio ab emendatore venisse, qui *videbunt* ante oculos habebat: atqui est et illa doctior ratio, ut tempora varientur, ut saepe in simili positu apud Homerum fit, ut *qui ferant* et *videbunt* iungantur. (Fallitur Heynius, Virgilium priore loco *ferant*, altero *videbunt* ad varianda dumtaxat tempora scripsisse statuens. Ubi per relativum definitur, quale quid sit, quam praestans, quam pravum, et quae sunt similia, proprium tenet locum coniunctivus. Tum semper tale quid praemitti potest, quale *isque talis*; ut h. l.: veniunt generi, iique tales, qui ferant. Iam quod sequitur *videbunt*, id narrantis est, non definientis. Quod si perinde sit, coniunctivum an futurum ponas, age, experiaris, an etiam *videant* substituere liceat pro *videbunt*? *Wr.*) *ab st.* Heins. e Medic. et Gud. (ita etiam 11.; vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) Vulgo *a stirpe.* conf. lib. I, 626. VIII, 130. 101 *Respicit* ex Helenio Acrone laudat G. Fabric. cf. Burm. *Accipit* Goth. pr. et tert., male; nam mare excipit solem, non sol occidens mare. 102 *Haec praecepta* aliquot Pier., quod Cuningamus tamquam verius praetulit. 103 *suos* Menag. pr. 104 *circum volitans late* Goth. sec. 105 *Laomedontea* aliquot Heins., male. v. Ge. I, 502. 106 *classem* vel *funem* pr. Hamb., quod vulgare.

nys. I, 56. Hoc tamen loco proprie ad Fauni sortes spectat, quae modo per visa obiecta, modo per voces auditas reddebantur v. 90.

96 — 101. Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est; inprimis nomen Latinum *sanguine*, progenie, Aeneae nobilitatum. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate: *connubia*, *thalami*, *externi generi*. (*connubiis — generi*, i. e. connubio quoquam, gener aliquis; vid. Not. ad I, 4. *Wr.*) Illa autem v. 99 seqq. magnifica: Omnia *sub*

Aeneas, primique duces, et pulcer Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altae;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subiiciunt epulis (sic Iuppiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem

108 *deponunt sub ramis* Dorvill. 109 *per herbam* Heins. legit cum Grammaticis et cum vetustissimo quoque, monente idem Pier. Vulgo, *per herbas*; (quod exstat in 5. 7. 9. 10. et Palat. *Wr.*) quae vulgaris esset ratio. 110 *Iupiter ille*, Heins. ex Prisciano et Medic. a sec. m. Mediceo Pierii aliisque suis (adde Goth. tert.) reposuit, copiose idem adstruxit, et, qui viri praestantissimi mos erat, ubi in elegantiorem formulam inciderat, in omnes alios locos intulit, in quibus *Iupiter ipse* legitur. Servat tamen hoc Romanus quoque. (*ille* est altera Medicei lectio; *ille* apertum est legisse Servium; exstat hoc etiam in 9.; quod quam facile in *ipse* transire potuerit, apparet; nihil enim crebrius, quam *ipse Iupiter.* Revocavit tamen *ipse* Iahnius. Recte hic *ille,* quo utuntur rei alicuius memoriam refricantes; et vidit iam Servius remitti legentem ad III, 255.; cfr. Q. V. XXI, 1, b. Cic. de Orat. I, 44.: „quod apud Ennium dicit ille Pythius Apollo." *Wr.*) 112 *C. iam forte epulis* Ven. *vertere morsu* pr. Rottend., quod pro *verti* dictum esse possit; sed ortum est ex *morsū*, *morsum*, quod habent aliquot Pier. 113 *paenuria* scribunt duo Burmann.

pedibus vertique regique videbunt h. esse; simplicius dicta erant sup. Ecl. V, 57 *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis. Sol recurrens,* oriens et occidens; Pomponio monente.

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255—258, ubi cf. Excurs. VIII, adde locum in Excurs. II ad h. lib. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adiecerit poeta; vitatis verbis propriis, quae exiliora erant pro carmine, v. c. panis. 109. *adorea liba*, placentae, proprie de farre, quae pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. (vid. Caton. de R. R. cap. 75. *Wr.*) Haec liba nunc mensarum vicem praestant, quibus *epulas*, cibos, *imponunt*, poma agrestia. 110. *sic Iupiter ille monebat*, animis, ut ita face-

Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.

115 *crustae* Bigot. Fuisse qui *frusti* legerent, ex Cerda intelligitur. *Crustum* est exquisitior et rarior forma pro vulgari, *crusta*. Argutatur et hic Servius. 116 *Heu* Parrhas. *consumsimus* aliquot Pier. et tres Burmanniani, si recte capio, item Pompon. Sab., nec male. Sic in hac re apud Dionys. *ἀλλ' ἡμῖν ἤδη γε καὶ ἡ τράπεζα κατεδήδοται.* 117 Heins. distinguere malebat: *nec p. alludens ea vox* etc., quod bene expulit Burm. 118 *primumq.* Menag. pr. *primaq.* sec. Rottend. et Dorvill. *primusque* malit Trapp., quod prosaico esset propius. 119 *Corripuit* Ven.; non male, inquit Heins. Burmann. coni. *arripuit*; uti *accipi, arripi, omen* solet. Nihil tamen mutat, et *eripere* ad vulgarem superstitionem refert, tamquam prohibuerit Aeneas, ne Ascanius plura forte inominata subiiceret, et ideo rent, subiiciebat. (minime! Hoc dicit poeta: id Iupiter olim praedixerat fore ut accideret; vid. V. L. Et saepe, ut constat, *monere* de prodigiis, oraculis; vid. Burm. ad Val. Fl. I, 29. *Wr.*) Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis; hoc *augent* Troiani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *arae donis*), eadem paullo post *exigua Ceres, orbis fatalis crusti, et patulae quadrae.* conf. Moretum v. 46. 47. Mox 113. *penuria edendi*, est penuria eius, quod edendum esset, comedi posset; *violare* eo efert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10 *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse;* secundum quae fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; conf. ibid. c. 11. In poetica tamen oratione omnino esse potest, frangere, comminuere. (*violare* ut referam ad rem sacram, suadet etiam voc. *audacibus*, quod et ipsum usurpatur de eo, qui deos laedit vel rem sacram; Tibull. III, 5, 8.: „Non ego tentavi — A u d a x laudandae sacra docere deae.“ *Wr.*)

116—129. Bene certo homini et maxime Iulo partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit.

Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Troiae salvete Penates.

pressit, forte manu sua os Ascanii. Liberalior et simplicior ratio videtur haec, quam in nota posui, *eripuit* ad solam celeritatem dicentis et interponentis verba spectat; exquisitius est quam *arripuit*, *rapuit*. cf. sup. lib. II, 619. Sic *ἁρπάζειν*, *προαρπάζειν τὰ λεγόμενα*. cf. Guell. Nec hic de omine sed de vaticinii exitu et eventu agitur. *pressit*, est vocem Ascanii repressit; nam excepto sermone alter interpellatur et reprimitur, quo minus loqui pergat. (*pressit vocem*, i. e. quae modo dixerat Iulus; quod haud recte refertur ad interpellatam Iuli orationem; nam si quem interpellamus, reprimimus dicenda, non dicta; neque erat, quod Iulum Aeneas reprimeret loquentem, quem poeta vs. 117. non plura locutum refert. Itaque haec ego ita interpretor: paulum haesit, secum reputans haec verba; — *animo pressit* — atque ut omnia congruere videt veteri illi oraculo, continuo salvere iubet terram sibi debitam. Similiter *dolorem*, *curam corde*, s. *sub corde*, *premere* I, 209. IV, 332. *Wr.*) *et stupef.* est in aliis. *stipefactus* Pier. codd. etiam hic. (*numine* in *nomine* mutat altera manus in Medic. *Wr.*) *n. dixit* Parrhas. *n. possit* Goth. tert.

alludens, pro arridens, subridens, quod Burmann. illustrat, aut simpl. ludens, iocans, ad socios. (hoc verum. *Wr.*) *tulit finem*, significavit Troianis, finem adesse. Sed vaticinia dicuntur efficere ea, quae monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. (*Prima — primam*, de illo vid. Q. V. XXVIII, 5., de hoc V. L. ad VI, 811. *Wr.*) *Eripuit* simpliciter dicti, quod Aeneas subiicit, celeritatem declarat; *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. (falsa haec esse, declarabunt, quae scripsi in V. L. *Wr.*) *stupefactus numine*, h. oraculo, ut iam alias vidimus. (De numeris vs. 119. vid. Q. V. XXXV, 16. *Wr.*) 121. *o fidi Troiae salvete Penates.* Haec perpetua Aeneae religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi* Penates, per somnum, Aeneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167 *Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus* etc., unde nunc v. 122: *Haec domus, haec patria est* vestra, unde olim Troiam estis advecti. *Genitor mihi talia.* Tribui h. l. Anchisae vaticinium supra a Celaeno, Harpyiarum una, acceptum (III, 255 seqq.) mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum

Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia namque,
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,

122. TALIA, NAMQUE N.

122 *hic p.* septem apud Burm. cum Goth. sec. (et 5. *Wr.*) *et* Goth. pr. *est* deest Ven. et Goth. tert. (Mutavi interpunctionem comma post *namque* ponendo, quo et numeri fiunt gratiores, et oratio aptius iungitur; quamquam non ignoro, *namque* interdum servire parenthesi, neque ita raro incidia Virgilio ante sextam sedem. Atque in fine demum versus inciditur etiam in Mediceo. *Namque* autem uni vel pluribus verbis postponi a Virgilio, vidimus in V. L. ad Ge. I, 142.; pariterque in extremo versu collocatum reperitur V, 733.: „Non me inpia n a m q u e Tartara habent." *Wr.*) 123 *f. a. canebat* Parrhas. 125 Servius interpretatur, quasi legerit: *ancisis. Ambesis* aliquot Pier. ex lib. III, 257, ut Heins. monuit. *assumptis* Bigot. *accensis* Gud. a m. pr. *accessis* Goth. sec. 126 *superare, spirare,* aberratt. apud Heins. *domus* multi. *defixus* Ed. Ven. 127 *tecto* Franc. 128 *Haec erit* Menag. alter cum Goth. sec. *haec vox* Vratisl. *monebat* sc. Anchises, Serv. et Ed. Ven. *manebant* Rom., quod arridere potest. Sic VI, 84 *sed terra graviora manent.*

et excusandum afferri possunt: Anchisae omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poeta et ab aliis (cf. Excurs. XVII ad lib. II, p. 321. cf. Disquis. II, s. 6 sq.); igitur is Celaenus quoque verba disertius exposuit et saepe in ore habuit atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quae Anchisen [Anchises?] natum in locis inferis docent [docet?] lib. VI, 891. 892. 893. Sequitur hoc Ouwens. Noct. Hag. p. 626 seq. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte praeventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. (vid. Q. V. XXXX, 2. *Wr.*) 125. *accisis dapibus*, exquisite pro consumtis. *moliri aggere tecta,*

Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Iovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo

129 *Exiliis*, in quod facile incidas, si memineris Aen. II, 780 *Longa tibi exilia et vastum maris aequor arandum*, coni. Burm.; et sic Goth., sollenni varietate. (et recepit hoc Wakef. *Wr.*) Enimvero *exitia* sunt calamitates, aerumnae, ut toties *damnum*, *noxa*, *clades*, et similia, et Graecorum ἄτη, βλάβη, λύμη, λοιγὸς, οἶτος et alia. 130 *primum* duo Burm. cum Goth. sec. Erf. *limine* Moret. sec., perpetuo lapsu. vid. VI, 255. 131 *quaeve* Dorvill. *habitant* duo Burm. ex intpt. *ubi m. grais* Goth. tert. 133 *libare novis* Goth. tert., prave et hoc. *Libare pateras* satis intelligitur esse dictum pro: *libare vinum*; ne quis *pateris* emendandum putet; etsi et hoc eleganter diceretur. *notate* Puget. 135 *Sic demum fatus* alter Hamb. *affatus* aliquot Burm. *t. lauro* tres eiusdem: quod arridere potest; nam lauro abundabat ille tractus. (orta haec diversitas videtur ex V, 539.: „Sic fatus cingit viridanti tempora lauro." Nec deseruerim vulgatam ob sonum minus suavem; cf. V. L. ad V, 71. *Wr.*)

ornate, urbem aedificare, quod fit vallo ducto. 129. *exitiis,* aerumnis. v. V. L.

133 sqq. Exspectabas hoc a religioso homine, Aenea, ut a religione initium faceret; inprimis cum sollenne hoc sit, ut preces et sacra faciant, cum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. cf. inprimis Odyss. *ν*, 353 seqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. probat. Factum id iam lib. V, 45 sqq. vidimus. 134. *reponite,* pro apponite, ponite, poetica ratione: ut Ge. IV, 378, (sed proprie hoc accipiendum esse docuimus Q. V. XXXXI. *Wr.*) et *pateras libare* magis poeticum quam, vinum. (*Sic deinde effatus*, vid. Q. V. XXV, 7. *Wr.*) In precibus, quae v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturae partes, vires et elementa

Inplicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
Idaeumque Iovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplicis Coeloque Ereboque parentes.
Hic Pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,

138 *noctuque* coni. Voss., male; nam vulgare esset. *noctique* Rom. (antiqua haec foret ablativi forma, vid. V. L. ad Ge. IV, 165., sed nullo exemplo comprobata; nec recte a proprio nomine ad appellativum transiretur. *Wr.*) *horrentia s.* Parrhas. (idque amplectitur Wakef. ad Lucret. 1189. *Wr.*) 141 *cuelo ter* Cuning. ex ed. princ. et 1476. 142 *que* abest Dorvill. *et antro* Goth. sec. Forte *aura* magis placere possit; nam proprie et docte *aura lucis* et *fulminis* dicitur; ut supra VI, 204 vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari, radiis aureis; nota figura. *νεφέλη χρυσοειδὴς*, ex qua intonuit. (—143. *manum* a m. pr. Medic. *Wr.*) 144 *Deditur* scripti omnes Heins., nisi

fere in precum, foederum vel iurium iurandorum, formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (v. Pyth. IV, 343 seqq.), Aeschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. (*primam deorum* simpliciter accipio: Tellurem ante omnes; vid. Q. V. XXVIII, 3, h. et Not. ad XI, 785. *Wr.*) In v. 139 domestica numina subiicit, *ex ordine* ἐφεξῆς, deinceps, ut iam alibi vidimus. Congessit multa ad singulos versus Cerda satis otiose. In *Genio loci*, quem iam V, 95 vidimus, argutantur Servius et Pompon. Sab., dum Apollinem contendunt habendum esse. v. 140. *duplices Coeloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141—147. Augurium laetum, tonitru caelo sereno: et quidem e nube fulva. Eventum frequentissimum. v. c. Pindar. l. c. 350. Hoc v. 146 *omen magnum*. De

Advenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.
Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: urbem, et finis, et litora gentis
Diversi explorant; haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni

150. Numicl,

quod tres *dicitur*, et Sprot. *editur*. *Diditur* tamen Pieriani aliquot exhibebant, et agnoscit Ge. Fabric., sicque iam emendatum a Naugerio, et a Benedicto e Cod. Pal. (*diditur* exstat etiam in Fogginiano Medicei apographo et Paris. 8.; vid. VIII, 132. *Wr.*) *per agm. murmur* Ven. et pro var. lect. Gud. et pr. Hamb. 145 *condent* aliquot Pier. et tres Heins. cum Erf. Licet et hoc tueri. (non licet. *Wr.*) 146 *ordine* Zulich. *agmine* pr. Hamb. et Bigot. Sed *omine magno* absolute dictum, cum tam clarum et manifestum augurium ipsis datum esset, etc. (equidem iungo *omine magno laeti*; et *omine tanto* absolute dici recte potest, non item *omine magno*. *Wr.*) 147 *Crateram* Moret. sec. vid. ad I, 724. 148 *primo* aliquot Pier. (in quibus Rom. *Wr.*) Etiam Benedictus veterem lectionem esse ait, *cum primo*. (—149. *fines* Medic. *Wr.*) 150 *Diversa* Menag. pr. a m. pr. ex vs. 132. *hic f.* Parrhas. et Witt. Serviana etiam h. l. corruptelis et Grammaticorum nugis scatent. Sed omnino pauca sunt in ista farragine, quae, nulla exploratione praevia, tollere ac suscipere se posse adolescentes sibi persuadeant velim. Habent Serviana laudem suam, sed non hanc, quam mihi ipsi aliquando persuadere volebam, ut ad interiorem poetae interpretationem multa inde lucrarer. *NumicI* scripsi, nam est *Numicius*. (Sed neminem invenit Heynius, qui hoc sequeretur; et quum ingrata sit oculis haec extremae syllabae species, ad vulgarem consuetudinem hic et alibi redii. Ceterum hic fluvius, licet alii *Numicium* appellent, apud Silium tamen VIII, 180. audit *Numicus*; itaque nescias, utram formam secutus sit Virgilius. *Wr.*) 151 *hinc f.* pr. Rottend. 152 *ordine ab omni*: Io. Schrader. emendat, *agmine ab omni*, ut XI, 60. Sed v. Notam.

v. 147 *vina coronant*, conf. sup. I, 724.

148—151. *diversi*, secundum illa v. 132 *a portu diversa petamus*. tum *explorant*, animo subiunge, et comperiunt. Hinc itaque ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habi-

Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant iussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat moenia fossa,
Moliturque locum; primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum

153 *angusta* Ven. 154 *ramos* tres Heinsii, ipse malebat *ramo.* (*omnis* Medic. *Wr.*) 155 *viros* pr. Rottend. *ferre iubet* Gud. a m. sec. 158 *que* abest Leid. 160 *emensis* Gud. a m. pr. *et tecta* multi Pier. et Heins. (*et t.* est prior Medicei lectio, *ac t.* altera; vid. Q. V. XXXV, 21. *Wr.*) *Latini* Medic. cum aliis plurimis, (etiam 2. *Wr.*) it. Edd. Mediol. Ald. et al. *Latinorum* non nisi Mentel. et Menag. cum

tari loca a Latinis resciscunt. Numici *fontis stagna* vide in Excurs. III ad h. libr. Ceterum ab hoc inde loco observandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornaverit et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adiunctis, partim verbis amplioribus.

152 — 156. *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. („ex omni multitudine," ait Donatus. At Servius: „Ex omni qualitate dignitatum: quod apud Romanos in legatione mittenda hodieque servatur." *Wr.*) *ramis velatos Palladis.* *ἱκετηρίας*, frondes oleagineas vittatas manibus praeferre putandi sunt, unde inf. v. 236. 237 *ne temne, quod ultro Praeferimus manibus vittas ac verba precantia.* Res ipsa satis nota: conf. inf. VIII, 116. 128. XI, 332, sed de modo loquendi quaerat aliquis. Sic et inf. XI, 101 *velati ramis oleae.* et apud Graecos v. c. Sophocl. Oed. 3 *ἱκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι.* Scilicet *στέφεσθαι*, *velari*, proprie de corollis et vittis (vid. ad V, 72), quae ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui praeferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsae obtegebantur, unde *manus*

Ardua cernebant iuvenes, muroque subibant:

recentibus tribus Burmanni exhibent, item bini e Goth. Sed auctoritatem graviorem dant libri Pieriani, Servius et Asper Grammaticus. (*Latinorum* habent, ut ex Heinsii nota intelligendum est, Menteliani et Menagiani omnes; accedit Palat. et Lips. obl.; idem agnoscit Donatus; eodem ducit cod. 8. edit. Vinar. 1826., in quo *Latinum*; ac vix dubium est, quin eandem lectionem alii praeterea libri tueantur. Mirum est autem, adeo negligi potuisse ipsius Medicei scripturam, in quo, ut ex Fogginii exemplari discimus, *Latinorum* legitur, sed *-orum* miniata linea transfossum et *i* eodem colore superscripta. Eximit tamen hypermetrorum numero hunc versum Weichert. in Commentat. *De Versu Poet. Epicor. hypermetro* pag. 10., *Latini* longe verius sibi videri scribens; neque enim, quo pacto domicilia Latinorum, quos in casis habitasse probabile sit, turres et tecta ardua vocari queant, se exputare. Sed huic argumento quod respondeatur, ut unum hoc afferam, paratum est apud ipsum Virgilium XII, 131 sqq.: „Tum studio effusae matres — *Latinae* — et vulgus inermum, Invalidique senes, turris et tecta domorum Obsedere; alii portis sublimibus adstant." Ac de urbe, non de regia solum, poetam cogitasse, probant ea, quae statim subsequuntur: *muroque subibant.* Denique *Latini* aut e vs. 585. adscitum, aut ab iis illatum videri potest, qui hunc hypermetrum facile tolli posse existimarent; quam autem infensi saepe hypermetris fuerint librarii, satis constat. *Wr.*) *tecta domorum* ed. Ven. ex lib. XII, 132, Burm. (*turris* Medic. *Wr.*) 161 *murosq.* Rom. pr. Mentel. et pro var. lect. Leid. cum Witt. (et 11. *Wr.*) Sed vulgatam defendit Arusianus Messius. Et est doctius, *subire tecto*, quam, *tectum.* Contra *succedere tectum* doctius quam *tecto.* (Defendunt *muros* Heins. ad Ovid. Met. XIII, 611. et Markland. ad Stat. S. pag. 27. a Iahnio laud. Certo discrimine *subire locum* et *subire loco* apud Virgilium dicitur: accusativo adiuncto significat hoc verbum *intrare*, dativo *prope accedere*; nisi quod *subire loco* etiam pro *subire locum* apud

velatae; et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, foedus et amicitiam, ut et al.

157 — 159. *Castrum* hoc *Troiae* est: seu *Troia nova*, a parte dextra Tiberim praecingens, adstantibus subductisque a tergo (a latere, puta dextro, IX, 69. *Wr.*) navibus, a sinistra campus ad mare pertingens; in quo infra lib. IX Rutulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus. vid. in Excurs. III ad h. lib. *molitur locum*, exquisite poetico more, pro moliri tecta in loco, h. exstruere, ut sup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima littoris parte: v. in eod. Excurs. (sed consule Q. V. XXVIII, 3, f. *Wr.*)

Ante urbem pueri et primaevo flore iuventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum praevectus equo longaevi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.

eum legitur, quod, qui intrat aliquem locum, is etiam accesserit ad eum necesse est; ut III, 292.: „portuque — i. e. *portui* — subimus Chaonio." Neque oppones mihi V, 864.: „classis scopulos Sirenum advecta subibat." Iam quae nostro loco leguntur, de appropinquantibus, nondum intrantibus, capienda esse, intelligi potest tum ex his *cernebant tecta*, tum ex iis, quae adduntur vs. 162. sqq. Itaque servavi h. l. *muro* idemque restitui IX, 371. Utroque loco vocabulum praecedens in *s* terminatum corrumpendae lectioni locum dedit, quod idem observare licet loco supra laud. III, 292. *Wr.*) *muroque propinquant* Gud. pro var. lect. 162 *et privo* Oudart. *primoque in f.* Bigot. 163 *Exercetur* Gud. a m. pr. *in* deest pr. Mentel., et *que* Bigot. 166 *Tum* aliquot Pier. *praevectus* ex Pier. et suis recepit Heinsius, ut sit, ante Troianos urbem invectus: ut *praeire*, *praecedere*. Cur enim poetae non licuit nova voce uti ad analogiam facta? Alii legunt: *provectus*, (hoc est in 11. *Wr.*) quod frustra defendit Burm. 167 *in* deest tertio Mentel. et tert. Goth. *reportant* alter Hamb. *reportat* est simpliciter pro portat. argutatur Burmannus, dum emissum ante nuntium fuisse coniectat. (In hoc similibusque verbis *re-* hanc habet potestatem, ut iteratio quaedam cernatur in narrandis et quasi repraesentandis iis, quae vel vidimus, vel audivimus. *Wr.*) 168 *inter* duo Burm. 169 *medio* alter Hamb. (*medios* a m. pr. Medic. *Wr.*)

Mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

162 — 165. Ad Laurentum urbem missa legatio. Non modo Romanae militiae more, quod Servius putat, sed Graeco quoque et omnino priscae vitae ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285. 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis iuventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est, ut suavem narrationem faceret. *domitant currus* pro equis iugalibus, ut alibi hi pro illis; noto poeta-

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra adcipere, et primos adtollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

171 *Urbe f. media* lectum alicubi ante Pierium; et sic aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. *mediae* Dorvill. 173 *Hinc* Ald. pr. et Iunt. et pars codd. Heins. et Burm. cum Goth. pr. *et p. tollere* Witt. (*fasces* Medic. *Wr.*) 174 *templo* Bigot. 175 *Haec* Rom. cum binis Burm. et Ed. Mediol. (quod immerito praetulit Nobbius in *Syntagm. locor. parallelor.* p. 168.; *hae* enim quoties fere legitur, commutatur a librariis cum *haec*; vid. V. L. ad Ge. III, 305. — *Perpetui* Medic., *s* superscripta. *Wr.*) *hic* Ed. Ven. *sacrae* tres Heins. et Medic. Pierii. *sacris aedes* Ven. et tert. Rottend. a m. pr.

rum more. Mox *spicula*, int. iacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer. *lacessunt*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem *provocant se* et *lacessunt*, qui pugnant. (*Aut — aut — que — que*, vid. Q. V. XXXIIII, 1. „*Ictu:* iaculatione;" Serv.; vid. Beier. ad Cic. Orat. pro Tullio fragm. p. 43. *Wr.*)

170—176. Pici haec *regia* in arce Laurenti, diversa utique a Latini regia v. 59 sqq. descripta, et improprie dicta *regia*, h. e. aedificium magnificum; nam fuit templum, quod pro curia esset, e more priscorum hominum. Ex fragm. Vatic. a Bartolio pag. 134 forma huius templi expressa est, sed aliena admodum a poetae mente ac ratione. Imitatus est locum multo cum verborum tumore Seneca Thyest. v. 641 ad 664. *urbe summa* ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Iliad. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa domum illam lucus erat (v. 172) more veterum in templis, et in principum aedibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisae domo meminimus. 173. 4. hic regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut maiorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.

178 *e* Heins. e suis et Pier., alii *ex*. Aliis utrumque abest, in aliis adhaesit *e* priori voce: *antiquae cedro*, et hinc Schol. Stat. *antiquae cedri*. v. apud Pier. et Heins. (*cedro* superscripta *a* Medic.; vid. V. L. ad Ge. III, 414. *Wr.*) 179 *curva* Voss. 180 *senes* Franc. *biformis* sec. Rottend. et a m. sec. Hugen. cum Goth. sec. 181 *vestibulum* Zulich. a m. pr. *adstabant* est pro vulgari, *stabant in v.* (vid. Not. ad I, 152. *Wr.*) 182 Burmannus *Martiaque* ex Servio cum Romano (Pierii) et editis omnibus legendum statuit. De editis verum hoc non est: nam in his *qui* inde ab Aldd. constanter legitur; etsi Benedictus in Iunt. emendare iusserat *que*. Malim equidem *qui* et *que* abesse. Sed vereor, ne totus versus aliunde in margine adhaeserit. An alius poeta dixerit *Martia vulnera*, ut *arma Martia*, *signa Martia*, ἀρήϊα τεύχεα, ignoro. *Reges*

declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut praeferantur novo regi: more Italiae; nec ab Romanis invento. 175. 176. Potest aliquis paullo doctior sive ad Oenotrorum συσσίτια, de quibus Aristot. de Rep. VII, 10 videndus, sive ad ferias Latinas respici putare. Servius ad Palatium Augusti allusum credi voluit, ut ex eius verbis colligo: „*ariete caeso. Hoc sacrificium in ianua Palatii fiebat festis diebus.*“ Et Pompon. Sab. ad v. 170 „*Templum Apollinis ab Augusto in Palatio positum describit.*“ Palatinam Augusti domum adumbratam etiam Blanchinius (*Palazzo de' Cesari*) et Holdsworth volebant. Sed sequi iuvat, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia aut simili aede publica: in qua adeo sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete caeso*, proprio aliquo sacrorum inter Latinos more, epulae sacrae instituuntur; tum si publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

177—182. Etiam haec signa in vestibulo collocata sunt, ut in

Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.

sunt omnino regio sanguine nati et veteres heroes, ἄνακτες. Sic ipse Aeneas toties *rex*, ut inf. 220. (Non est, quare suspectum habeamus hunc versum, quamquam idem fere versus iam adfuit VI, 660.: „Hic manus ob patriam pugnando volnera passi." Revocavit *qui* Iahnius; sed ita fit, ut in eorum numero, qui pro patria pugnantes vulnerati sint, etiam antea nominatim memorati reges, Saturnus, Ianus, fuisse videantur; qua de re nihil est memoriae proditum; quid? quod sub Saturno nulla constat gesta esse bella. Itaque servavi *que*, quod praeter membranas Brunckii etiam veterrimi Parisienses 2. et 3. exhibent. *Wr.*) 183 *sacrisque* Oudart. 185 *castra* Oudart. pro *claustra.* 186 *arreptaque* Ven.

curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Imitatione expressit locum in Elissae sacrario Silius I, 86 sq. Italus autem et Sabinus h. l. inter Latini maiores memorantur post illa, quae v. 45. 49 edixerat poeta, tamquam agnatione iuncti. cf. Exc. IV ad h. lib. et Cluver. Ital. ant. p. 725. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro*, nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator — falcem:* etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, et sunt qui iungant: *curvam servans sub imagine falcem Saturnusque*, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant haec, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermae morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adiecta; qua specie Silvani hermae occurrunt ap. Boissardum et alios. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cuius fragmentis ap. Macrob. VI, 3 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus Evie*, ut bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. e. prisci. Molestum est, quod cum Servio ad Aboriginum nomen alludi volunt.

183—186. Haec veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur. Similia loca congessit Cerda. Sed praestat Statii imitationem cognoscere lib. VII Theb.

Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine coniunx
Aurea percussum virga, versumque venenis,

187 *parvaq.* vel *fulvaque* Zulich. Ceterum transpositi esse versus hi quinque 187—191 *Ipse Q.* et ante vs. 183 retrahendi videri possunt: ut regibus subiungatur unus aliquis insignior Picus. Potuit tamen Virgilius maluisse alterum. 188 *anchise* et *anchille* in Goth. ex *anchile*, ut alii scribunt v. c. fragm. Vatic. (in hoc quidem est *ancile*, sed *h* superscripta. *Wr.*) *ferebat* Ven. 189 *equis d.* sec. Rottend. 190 *Aurea* sc. *virga*, nota synaeresi; (vid. Not. ad I, 698. *Wr.*) male Servius iungi vult *aurea coniux.*

55—59. Respicitur autem inprimis *antefixorum* habendorum mos apud Romanos, cum in fastigiis non modo templorum, sed et privatarum aedium, affixa essent fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum. Sic Liv. XXXIV, 4 et al. Plin. XXXV, 46. conf. Ryck. de Capitol. 15. (De securibus vid. Not. ad XI, 659. *Wr.*) Hoc loco etiam *urbium capturum portae* expugnatae inter antefixa memorantur. In eo, quod *rostra* v. 186 subiicit, historiarum fides non est deposcenda; nam navales pugnas vix fecerunt Latini. Possint naves ληστρικαὶ in littore oppressae intelligi; sed in poeta haec ἀκρίβεια non desideratur; licet ei sequi probabilia.

187—191. Inter signa veterum heroum Pici inprimis statua conspicua. Erat is e Latini maioribus; ac forte eius signum non infrequens illa aetate occurrerat Virgilio (conf. Excurs. V ad h. lib.). Forte etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.* Statua erat sedentis habitu, quam facile erit ex h. l. exprimere et delineare. Prisca aliqua gravitas imagini inest; *trabeatus* est Picus, qui veterum regum erat habitus (conf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 828 et al.), cum *lituo* (ut adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili. succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur: li-

Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divom patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidae, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis aequore cursum,

191 *fixit avem* Hugen. *Circae* tres Heins. 192 *divum templo* Medic. Pier. *temploque deum* alii Pieriani. 194 *Atque hic* Dorvill. *ingressus* Ven. 196 *cursum* revocavit Heins. ex libris et edd., vulgo alii *cursus.* (ut exstat in Palat. *Wr.*)

tuo *instructus* erat vel *insignis, conspicuus:* cf. Burm. v. Gellii V, 8 et inde repetitas a Macrob. VI, 8 argutias de h. l. Occurri tamen potest alia ratione: *ipse Quirinali lituo,* absolute dictum, habens, tenens lituum, *parvaque* — *laevaque* h. e. et sedebat, et gerebat, duplici copula pro una apposita. (vide de hoc ablativi usu Not. ad IV, 517.; aliter Heyn. ad IX, 74. Not. *Wr.*) *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, inprimis in urbe condenda; augurandi scientia ille excellebat. Bene Cerda laudat Plutarch. in Romulo p. 31 F. cf. Serv. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Eius mutationem in *picum* exponit Ovid. Met. XIV, 320 sqq. conf. in Excursu V ad h. lib. *coniux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. VIII, 18.

192 sqq. Excepti h. l. legati in *templo*, inde a v. 170 descripto, ex more. v. Cerda; et sic supra lib. I, 505 sqq. Dido publica negotia exsequebatur in templo.

195 — 211. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *auditique advertitis aequore cursum* eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quae ap. Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq. ι, 252 sqq., sed λῃστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo aevo. 200. *qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷάτε πολλά. Loca sunt ap. Guellium. v. 201. ornate, pro, huc pervenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. 202. 203. Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovidii

Quid petitis? quae caussa rates, aut cuius egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbis,

198 *Litusque A.* Dorvill. *Litus et A.* Franc. *per tot* Ven. *per v. fervida* Moret. tert. ex v. 24 huius libri. *texit* Medic. a m. pr. 200 *Qualia saepe* aliquot Pier. 201 *portusque* Franc. 202 *Nec f.* Medic. 203 *aut v.* Dorvill. *et legibus* Comment. Cruqu. ad Horat. I. Sat. III, 98. 204 *veterisque aevi* a Servio lectum esse suspicabatur Markland. ad Stat. pag. 185. *serentem* codd. apud Pier. Putes forte esse *ferentem.* Sed *ferre se* est incedere. Wakefield Silv. III, p. 11 em. *gerentem.* Videat vir doctus, annon hoc pedestre et tenue sit, *gerere se more dei.* Sed v. Notam. 205 *eadem* alter Hamb. *idem* Menag. pr. Porro Heins. coni. *fama etsi*; quo carere possumus. conf. Burmann. 206 *Aruncos* alii, quod Ge. Fabricius diversum populum prodere putabat. Perperam. *Ausonios* Vratisl. a m. pr. *Auricomos* codd. apud Pier. ex librarii stupore, ut et *Autruncos* in Rom. *Auroncos* in al. *et agris* Goth. alter. *in agris* Erf. 207 *penetrarit* Heins. recepit ex pr. Moret. et ex Pierii Rom. aliisque: alii, etiam fragm. Vatic., *penetravit*; hoc malim retineri:

Met. I, 89 de aurea aetate: *Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Poena metusque aberant.* Itaque Latini iusti nec necessitate ulla nec legibus, sed *tenent se,* continent se, moderate et iuste vivunt, sponte sua et more h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent,* qui se coercent, intra fines, praescriptum, legem, morem subsistunt. — 205. longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur eius rei memo-

Threiciamque Samon, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia coeli
Adcipit, et numerum divorum altaribus addit.

208. Samum

est enim gravitatis epicae; v. ad I, 706. (quasi vero ipsi praesentes hoc fieri videre potuerint. Quoties fere brevioribus his verborum formis usi sunt scriptores Romani, turbant librarii. *penetrarit* etiam 11. *Wr.*) 208 *Samom* Medic. *Samon* alii. (hoc revocavi; vid. Q. V. IV. *Samum* Palat. et uterq. Lips. *Wr.*) 209 *Hunc illum* pr. Hamburg. *Corithi*, *Choriti*, *Chariti*, *Coriti* etiam hic aberrant librarii, ut supra III, 170. *Coriti Cyrena* Excerpt. Burmann. 211 *numero divorum altaribus addit*: Heins. ediderat; solius Gudiani auctoritate. Impedita lectio, etsi sic expedias: *regia caeli addit eum numero divorum*, *altaribus* h. e. per altaria, aris in eius honorem exstructis; vel in altaribus, templis. At durum hoc: *caelum addere aliquem numero deorum per altaria.* Vulgata ante Heinsium lectio erat: *numerum divorum altaribus auget*: nec modo in ed. Ven. et Mediol., sed in omnibus, quantum video, etiam antiquioribus, inque his Aldd. Eamque, quod mireris, tuentur codd. permulti, et ipse Medic. cum fragm. Vatic. At *numerum divorum altaribus addit* Rom. cum aliis Pier. et ex Heinsianis forte plures exhibebant; sicque Erf. In altera hac, quae codicum auctoritate firmatur, lectione nihil est, quod desideres; itaque reposui; sive ut sit: addit altaribus divorum eum, numerum, h. numeri incrementum; sive

ria: qui antiquiorum aetatum mos et ratio erat, vetustam memoriam ad posteritatem propagandi, antequam annales condebantur. *Auruncos* dixit, tamquam communis cum Aboriginibus stirpis homines: v. in Exc. IV ad h. lib.; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. III, 167 sqq. et Exc. VI ad lib. III, unde loci huius sententia expeditu facilis est. E pluribus de Dardano mythis poeta arripuit hunc, quo is dicebatur ex Tyrrhenis profectus, Samothraciam et Troadem adiisse. Servius, vel qui eum excerpsit, misere omnia miscet. *his agris*, paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriae oriundus ferebatur. *urbes Phrygiae* memoravit, h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie

Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos

simpliciter, *et altaribus divorum addit numerum*, auget numerum altarium: unde venisse videtur altera lectio *auget*. In Ciri 201 venit — *Cognatos augens reges numerumque suorum Ciris* —. (Vetustiores ap. Heinsium magno numero *addit* offerunt; item 2. 7. 8. et Lips. obl. Et *auget* quum apud Fogginium legatur, non refertur tamen Mediceus ab Heinsio in eorum numero, qui hanc lectionem tueantur. *auget* etiam membranae Brunckii, cod. 8. edit. Vinar. 1826., Dorph. I. II. V. et alt. Lips. Id nemo dubitaverit, quin difficilior sit lectio *addit numerum*, facilior *auget n.*; nam *augere*, quod est, uni vel pluribus adiicere novum quid, expeditum habet significatum; hinc supra V, 565.: „progenies auctura Italos." Ovid. Am. III, 9, 66.: „Auxisti numeros, culte Tibulle, pios." Sed *addere numerum*, ad unum dumtaxat Dardanum relatum, nove dictum est, non tamen ita, ut a ratione abhorreat, quandoquidem numerus non solum in pluribus, sed etiam in singulis cernitur. Contrario quodam modo novatum illud, quod legitur Ge. IV, 227.: „Sideris in numerum." Iam hoc ipsum *addit* Servius explicat per *auget*; ac plerique codicum Heinsianorum, qui *addit* in ordine, *auget* margini adscriptum exhibent; quare magna est suspicio, qui *auget* praeferant, eos interpretamentum in verae lectionis locum substituere; vid. Q. V. XVI, 1. *Wr.*) 212 *dictum* Medic. a m. pr. *dicto* Gud. a m. pr. *locutus* sec. Moret. (— 213. *penus* Medic., sed *g* superscripta. *Wr.*)

dictae urbes tum in regione ea nullae erant. 210. 211. pro deo nunc colitur. *stellantis* ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum est. *accipit* pro accepit; adeoque est pro habet, poetico more, et *addit* regia caeli, quae eum accepit, h. e. haec receptio in caelum, *eum numerum*, ut accedat novus deus, *altaribus deorum* pro vulgari: auget deorum numerum, dum ille divinis honoribus afficitur. annumeratur h. l. diis; ita accedit aliquis *numerus*, dum ad numerum priorem accedit, annumeratur. De ceteris v. V. L. quae caussa est, ut novum sacrum, adeoque novum templum, nova ara, exstruatur.

212—227. Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. 215. *sidus* pro tempestate, *litus fefellit*, ignoratio littorum ac terrarum, *regione viae*, pro simplici, via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199 *Sive errore viae seu tempestatibus acti*. Illud *regio viae* iam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249 *Sed nihil omnino recta regione viai Declinare, quis est, qui possit cernere sese?* item lib.

Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae litusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quae maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Iove principium generis; Iove Dardana pubes
Gaudet avo; Rex ipse Iovis de gente suprema,
Troius Aeneas, tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis:
Audiit, et si quem tellus extrema refuso

214 *succumbere* sec. Moret. *tectis* ante Heins. vulgg. edd. et codd. pars. 221 *nunc ad l.* pr. Moret. *ad lumina* Zulich. *mittit* pr. Hamburg. cum fragm. Vatic. (vid. Q. V. VII, 10. extr. *Wr.*) 224 *concurritur* Parrhas. *concurreret* Rom. 225 *si quam* Rom.

I, 1040. Et sup. Aen. II, 737 *et nota excedo regione viarum.* cf. Cerda. *adferimur* pro exiliore, accedimus. In seqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, inprimis v. 222 seqq., Troiano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Iovis f. Dardanus; v. eundem Excurs. VI lib. III. *de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Annal. V *nomine Purrhus, uti memorant, de stirpe supremo,* de prima origine et stirpis exortu a Iove. *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est, vexati, calamitatibus afflicti. 225. 226. 227. ornate, pro omnibus gentibus. *si quem* (quemcunque) *summovet — dirimit,* simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto; et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum et ultra Libyae deserta nominat. *refusum Oceanum,* qui de aestu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. (Sed ea notio abhorret a voc. *refusus.* Itaque *refusus Oceanus* aut idem est, quod ἀψόῤῥοος, aut, moris poetarum Latinorum memores,

Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;

226 Hiatum constitue post *Oceano*; non in *quem*. *exemta* Menag. pr. *extrema* Ven. 228 Distinguere alios post *Diluvio ex illo*, ut cum antecedd. iungatur, narrat Servius. 230 *auramque undamque* Sprot. 231 *nostra* Oudart. *fatetur* Ven. 232 *tantique* pars scriptt. et edd. (ita etiam Medic. apud Foggin., tum fr. Vatic. et 2. 8.; recte fortasse; vid. Q. V. XXXVI, 7. *Wr.*) *abolescit* pr. et tert. Mentel. et a pr. m. Reg.

longe disiunctam insulam aliquam significari putabimus, ut Oceanus refusus dicatur, quatenus, ambiens insulam, in semet refundi videtur. Crebra est in tali causa Britanniae aut Thules mentio; sed talem insulam nominatim appellare, alienum prorsus erat ab hac oratione. *Wr.*) Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano*, fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόῤῥοος Ὠκεανὸς Iliad. σ, 399 et al., quatenus amnis instar terrarum orbem includit. Recte haec accepta videbis a Cerda. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis aestu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*.

228. 229. 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione eius, quod petunt, *Dis sedem exiguam — patentem* (*pia et verecunda petitio*, bene ait Servius) tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dis patriis;* a religione Penatium praeclare facit initium ad movendos animos. (*cunctis undamque auramque patentem*, videntur haec adumbrata esse ad notissimum illud: *aqua et igni interdicere*. *Wr.*) *feretur* pro tenui voc. *erit*. *Troiam*, magna cum vi, pro Troianis; ut toties *Troiam*, *Ilium*, *in Italiam inferri* vidimus. In v. 235 nimis argute Ge. Fabricius Ciceronis locum VII ad Div. 5 expressum volebat: *Totum hominem tibi trado*, *de manu ut aiunt in*

Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis:
Multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus;

240. ORTUS H.

obolescet Goth. sec. *dolescet* Goth. tert. *abolevit* Hugen., Heinsius malebat *abolebit.* At poeta docte posuit antiquum verbum, quod et in Lucretio occurrit V, 732. 233 *Ausonio* Franc., vitiose. *accepisse* pr. Hamb. Dorvill. et Leid. *pigebat* alter Mentel. a m. pr. (item a m. pr. Medic. *Wr.*) librarii lapsu; sed Heinsius commodiorem lectionem in eo inveniebat, ut ad Dardani in Phrygiam adventum referretur. Argute magis quam vere. 235 *sive quis b. expertus et armis* Medic. Pierii. *fidem* duo Burmann., et unus, *in armis.* 236 *et multae* Parrhas. 237 *Proferimus* aliquot Pier. et duo Heins., sed *praeferre* est proprium in hac re; conf. Burm.; *et verba*, multi; tandem *ac verba precantia* haud dubie vera lectio restituta post Benedictum in Iunt. 1510, qui bonos ac vetustos codd. hoc habere ait, tum Pier. ab Heinsio e Mediceo aliisque; Burmannus etiam Ed. Ald. et Mediol. memorat; sed omnes Aldd. consentiunt in vulgata: *et verba precantum.* (*precantum* quidem etiam Palat. *Wr.*) Hoc etiam Rom. exhibet, *precantis* Bigot. *vittasque precantia verba* in litura fragm. Vatic. cum aliis Pier. et Heins. (In fragm. Vatic. legitur *ac verba precantia,* sed primae voci superscriptum *que*, haec autem, *verba* et *precantia*, singulis stellulis notata sunt, quibus permutandas esse inter se horum vocc. sedes indicari videtur. Ceterum Bottarius ad hunc versum haec scribit: „Recentiori manu mutatum." Vid. Q. V. XXXV, 21. Male autem in hypermetris numeratur hic versus; vid. V. L. ad VI, 33. *Wr.*) *vittasque precantia regno* Ven. *manibus ac verba p. victas* Ed. Ven. (— 238. *gentis* Medic. *Wr.*) 239 *Et nos* Dorvill. 240 *Imperiis cogere* aliquot Pier., forte pro *coegere.* (Inter-

manum tuam istam (ad Caesarem scripta epistola) *et victoria et fide praestantem.* Habet saltem similitudinem aliquam. Sed *fides*, dextra data, ad foedera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. 237. Laudant omnes notum illud ex Iliad. α, 14 Στέμματ' ἔχων

Huc repetit, iussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris

242. NUMICI

punxi in fine huius versus, ipso Heynio in Nota iubente. *Wr.*) 241 Salebrosa oratio meo quidem iudicio: *Hinc Dardanus ortus Huc repetit, iussisque i. — Numici*; ad quam tamen neminem offendisse video, ne ad interpretationem quidem: de qua Notam vide. *Huc* iam in Venetis Ald. aliisque vetustioribus expressum video; et sic Medic. fragm. Vatic., nec aliunde varietas notata, nisi quod Rom. *Hunc repetet, iussisque — Tyrrhenum et Tybrin et f. v. s. N.* Menagii autem pr. *Hunc repeti iussis ing.* (Abest *que* etiam in sec. Moret. et sec. Rottend.) *Hinc r.* Ven. Ita bis dictum esset. *hinc Dardanus ortus, Hinc repetit*: ut *ortus* sit a nomine, pro, *ortum, hinc, hinc* inquam, *ortum*, *τὸ γένος*, repetit, ducit. *Hic* Serv. Dan. ad IV, 259. Sed in his vocibus *hinc, hunc, hic, nunc, huc*, semper magna esse solet varietas ex scribendi compendio; ut forte coniicias fuisse: *Nunc repetit, iussisque ingentibus urguet Apollo, Tyrrhenum Thybrim et fontis vada sacra Numici.* Ut sit: Nunc Apollo repetit, h. e. repetere iubet, Thybrim. Haec saltem Latine dicta essent. Ut tamen ex animo dicam, omnes tres versus inde a verbis: *Hinc Dardanus ortus Huc v. Tyrrhenumque* alieni esse videntur, aut ex margine serius attexti, ad explendum hemistichium *Imperiis egere suis*; aut ex variis poetae tentaminibus, quae chartis ille illeverat, a Tucca confecti. (Quod in his versibus salebrosum sit et non Virgilianum, aut nihil est, aut ego caecutio. Sententiam eorum recte expositam ab ipso Heynio in Not. vides. *Wr.*) 242 *Timici* et *Thymici* codd. apud Burmann. 243 *Dat* sc. Aeneas, et sic vulgo explicatur. Sic oratio ad v. 221 retrahitur: *Troius Aeneas tua nos ad limina*

ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. (Hoc est illud, quod infra X, 80. legitur: „Pacem orare manu." *Wr.*) 240. *imperia deorum* sunt monita, ut iam alibi vidimus, et mox *iussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, repetit, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, (Cic. pro Dom. c. 57.: „Vos, qui maxime me repetistis atque revocastis." *Wr.*)

Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, quum iura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis haeret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem

misit — Dat tibi p. Quod tamen satis durum esse quis non videt? inprimis cum orationis cursus ad Apollinem hoc referat, v. 241, sensu tamen repugnante. Videtur poeta, quae media sunt, secundis curis elaborasse, neque iis cetera satis accommodasse. (Ipsa res quum admoneat, ad Aeneae munificentiam haec spectare, non ita aegre feram levem hanc et facile ignoscendam negligentiam. *Wr.*) 245 *Huc* tert. Rottend. *ad auras* Menag. pr. et sec. Goth. (item Medic. a m. pr. *Wr.*) 247 Paullo calidior quis coniectare possit: *Hoc Priami gestamen erat — sceptrum*; *Assaracique tiaras*; *Iliadumque labor vestes.* cf. Notam. 248 *vestis* aliquot Burm. 250 *obtuitu* Franc. et Ven.

Italiam repetere iubet, et urget ad Tiberim, h. retrahit, adire iubet; adeoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit iussisque i. urguet A.* Sed et hoc durum: *Apollo repetit huc — et urget ad Thybrim.* Laborat locus: vid. Var. Lect. („*repetit*, sc. Aeneas." Ita Iahnius; non video, quam commode. Mihi quidem haec omnia satis expedita semper visa sunt. *Wr.*) *Numicium* a fonte iterum (v. ad 150) designat, ut poeta, et quoniam Lavinium urbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, ut poeta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tamquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest. Observata res in Excursu III ad h. lib.

243—249. *Dat* quis? Aeneas? v. Var. Lect. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere. conf. I, 647 sqq. 245. craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tamquam dramatice res repraesentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adiun-

Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.

253 *in* deest Zulich. *in connubia* Ven. Esse *connubjo* trisyllabum e superioribus meminimus. 254 *volvens* a pr. m. fragm. Vatic. et aliquot Pier., ut ad *ait* continuetur oratio. *volvit Fauni* pr. Moret. 255 *Hinc i.* Parrhas. et fragm. Vatic. *ab s.* Heins. cum potioribus. Alii *a sede*. *provectum* aliquot Pier. 256 *generos* e Servio memorat Burmann. *que* abest aliquot Heins. (*vocare* Medic. *Wr.*) 257 *Ominibus* Oudart. a m. sec., sed v. IV, 102. *huic p.* Heins. e Medic. et aliis; (ita etiam fr. Vatic. *Wr.*) vulgo *hinc p.* (ut exstat in Palat. *Wr.*) Goth. tert. *hunc*. 258 *et* omittunt multi apud Heins. et Burm., et sane abesse malim. (Saepe ita et in vincta et in soluta oratione adiectivis copula cum relativo et coniunctivo Verbi subiicitur, ut subiuncta haec enuntiatio ipsa sit pro adiectivo. Cuius coniunctivi ratio inde pendet, quod illud *et qui* idem valet, quod *et talis*, *isque*, *ut*, s. *qui*. Hinc apparet, *quae occupet* esse simpliciter narrantis rem aliquando futuram, *et quae occupet* efferentis virtutem res maximas effecturam. Iam libenter hic retinebis copulam, satis illam quidem Medicei, fragm. Vatic., aliorumque optimo-

xit alia, quae proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. 247. *iura daret* vid. sup. I, 507. Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem ius dicturi cum sceptro. Ad hoc illustrandum Guellius laudavit Apollon. (IV, 1177) et Pindarum (Pyth. IV, 270 sqq.), sed res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit; vid. sup. IV, 216, ibi v. cf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiae* vulgo dictae, a Troianis mulieribus acu pictae, *ἔργα γυναικῶν*. Mox eadem *purpura picta*.

249—258. In primo versu Iliad. γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt;

Tandem laetus ait: Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat; voltus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae,

rum codd. auctoritate commendatam. *Wr.*) *qui v.* fragm. Vatic. a pr. m. (nempe superscripta est *a*, sed ita, ut nescias, utrum is, qui hanc literam appinxit, *quia*, an *qua*, legi voluerit. *Wr.*) 259 *victus ait* Menag. *di vestra* duo Burm. 260 *Auspiciumque* Menag. pr. 261 *nec vobis* Parrhas. 262 *Troiaeque* tres Burmann. 263 *est* deest alteri Voss. 264 *adiungi h. properet* Oudart. *sociusque* cum Brunckio revocavi: (hoc tuetur Medic. apud Fogg.; vid. Q. V. XXXVI, 9. *Wr.*) in recentiores, puto inde a Dan. Heinsio, venit *sociusve.* (ita Rom. fragm. Vatic. et 7. 10. 12. *Wr.*) In codd. utrumque habetur. *sociisq. sociisve* duo aberrant apud Burm. 265 *abhorrescat* Witt. 266 *Par* Ven. 268 *nostrae q. i. gentis*

nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf. sup. I, 226. 228. *Fauni sortem* sup. v. 95 sqq. (*Hunc illum*, vid. Q. V. XX, 8. *Wr.*) *paribus auspiciis*, communicato regno. vid. inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102 *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.* 258. *quae viribus* h. fortitudine et virtute bellica; ut sit βίηφιν Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.

259 — 267. *augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, lubens accipio, ut saepe. v. Cerda et Burm. *uber agri*, ubertas: v. sup. ad I, 531. conf. II Ge. 234. 185 et al. 266. *pacis*, foederis, et *tyranni*, regis, utrumque docte dixit, ut poeta. (*pars pacis*, Terent. Heautont. I, 1, 5.: „quod in propinqua parte amicitiae puto." *Wr.*)

268 — 273. Heroicae vitae mores ita ferre, ut virorum for-

Non patrio ex adyto sortes, non plurima coelo
Monstra sinunt: generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis:
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci

Menag. pr. *qua* Rom. 269 *patriae* tres Burm. (*sortis* Medic. *Wr.*) *nec* Goth. sec. 270 *sinunt* Leid. a m. pr. *e. nam affore* Ven. *e. nam fore* Parrhas. *g. e. affore regnis Hic Latio* Menag. pr. 272 *ferent* duo Burm. *exposcere* Oudart. 273 *verum* Sprot. 274 *eligat* alter Hamburg. 275 *tricentum*, *trecentum*, in Gothanis, ut solent infimi aevi librarii scribere. 276 *Omnes ext.* Catroeus edidit. v. Burmann.

tium nuptias orent aut filiae aut patres, iam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 seqq. *plurima caelo monstra*, ostenta divinitus missa: sunt quae sup. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. 271. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiae meae advena sit. (272. *Hunc illum*, ut supra vs. 255. *Wr.*) 273. *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat.* In hoc contextu *opto* nihil aliud esse potest, quam, eligo, amplector, generum probo, quia eum fato destinatum generum esse auguror. Recte Pompon. Sab. „Hoc, inquit, volebat, quia haec erat sors."

275 — 285. Quod Homerico heroum more, (v. c. Iliad. υ, 221 seq. de Erichthonio, Dardani filio) rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in maius et amplificata sunt, ut narratio gravitatem et carmen dignitatem haberet. Hoc poetae consilium ubi semel intellexeris, importunum est talia quaerere. Ita infinita alia quaeri poterant, v. c. lib. V, 545 sq., unde Troianis in Sicilia equi suppeterent ad ludum Troiae habendum et inter errores longos quo magistro artem equestrem discere potuerit Ascanius cum ceteris pueris. *ordine*, deinceps, omnibus et singulis; nihil amplius. conf. v. 139. Erant le-

Instratos ostro alipedes pictisque tapetis;
Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum;
Absenti Aeneae currum geminosque iugalis,
Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Subposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.

277 *instructos* Ven. et plerique Pier., sollenni permutatione. 279 *Strati a.* Ven. et Parrhas. 280 *Aeneae absenti* Goth. sec. 281 *flagrantis* fragm. Vatic. (et 2. *Wr.*) 282 *Circae* idem fragm. et duo Burm. etiam hic, ut alibi. v. sup. 191. Comment. Cruqu. ad Horat. I Sat. 6, 77 sic laudat: *quos illi d. C. S. de matre satos furata creavit.* 284 *Aeneades* Rom. *laeti d. d.* Dorvill. *dictis donisque* Serv.

gati centum: sup. 153. *ostro pictisque tapetis*, h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis:* unde mox, *tecti auro.* Petiit autem ex Homero, apud quem τάπητες πορφύρεοι occurrunt, etiam inter munera: Iliad. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae intelligendae. Neque orientis fastum in hoc adoptasse putandus est poeta; verius ex antiquae Italiae vel Etruriae luxu rem petiit. Nam monilium et torquium omnino inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena? 280 sqq. Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Iliad. ε, 265 sqq., ubi equis a Iove Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est (v. in Excursu I ad h. lib.), uni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. 285. Iungenda, *sublimes in equis*, ut saepe, non, *sublimes donis dictisque ;* sed *donis dictisque* pro, post talia dicta; seu cum talibus donis dictisque. (Non esse Latinum „*talibus donis redeunt Troiani*“

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeva Iovis coniunx, aurasque invecta tenebat:
Et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput, haec effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris

288. AENEAM LONGO

286 *ab agris* Goth. pr. 287 *que* abest Menag. pr. *invicta* Mentel. pr. *curasque inventa* Franc. 288 *longo* Heins. ex Mediceo recepit; accedit Hugen. Ex Romano nihil notatum est. At ceteri omnes cum fragm. Vatic. et edd. *longe*. Vereor, ne alterum sit ex eo deliciarum genere, quod librariorum incuriae debemus. (*longe* Palat. *longo* etiam 5., et ita Donatum legisse, coniicere liceat ex iis, quibus utitur, verbis: „summo coelo respiciens." Illud tamen est probabilius, accommodatum esse *longo* a librario ad praecedens substantivum *aethere*; nec satis grata haec ad aures *longo* — *Siculo* — *Pachyno*; et *longe prospicere* est infra XI, 909. Itaque satius duxi, revocare *longe*, quod ob codicum plerorumque auctoritatem praetulit etiam Iahnius. — Ceterum *Aeneam*, quod erat in tertia editione, typothetae errori videtur deberi. *Wr.*) 289 *adusque* Rom. *Pahyno*, *Pachino*, *Pachinno*, *Pachynno* aberratur. 290 *sidere terrae* plerique Pier. et Menag. alt., ac Moret. pro div. lect., antique; sed *fidere terrae* ex poetae usu et Arusiani Messii auctoritate defenditur ab Heinsio. 292 *Dum q.* alter Hamburg. *effundit* Heins. e melioribus; alii *effudit*. 293 *factis* coni. Waddel., temere. *votis contraria nostris* Io. Schrader. in schedis.

concedent, opinor, omnes; nec licet *cum* subintelligere. Sed quum adiectum sit *dictis*, ad quod et ipsum spectat *talibus*, est hoc ex eo genere structurae, quod ad alienam structuram sese applicat; qua de re dixi in Iahnii Annalibus philol. et paedagog. — *Iahrbuecher fuer Philologie u. Paedagogik* — Vol. XIII. fasc. I. p. 83. Ita enim fit, ut illud *donis* absoluti ablativi naturam adsciscat et *talibus Latini donis* sit i. q. talibus donis a Latino acceptis. Cave autem cum hoc componas talia, quale est *hoc populo*. *Wr.*)

286 sqq. Nova περιπέτεια et rerum conversio inexspectata, cum iam ad eventum perducta vide-

Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi —

294 *non* tres Heins., et mox iidem cum aliis, etiam Goth. tert., *non capti.* Ita cum indignatione efferenda haec erunt. *succumbere* Mentel. pr. et Menag. alter. *o, terris* Goth. sec. 295 *Nunc c.* Medic. et Mentel. pr. *nunc* et *non* etiam mox pro *num* nonnulli apud Burm. *aut incensa* Bigot. *creavit* Exc. Burm. *cremarat* Leid. 297 *an credo* malebat Ge. Fabric., minus bene. *ac* duo Burm. *mea munera* Menag. alter. 298 *haud* Caris. Inst. Grammat. lib. I et edd. vetustiores Macrobii. (etiam Medic. *Wr.*) *haut* etiam bini Goth. cum Erf. *haud exsaturata quierunt* Parrhas.

rentur Troianorum fata. Iterum Iunonis odio et ira poeta utitur; etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Iunonis orationi esse cum illa lib. I, 36 seqq. A Pachyno usque Siciliae promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aeris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quae amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c., qui ex Solymis montibus Ulyssem versus Phaeacum insulam navigantem conspicit. Mox v. 291 *fixa dolore*, transfixa, iungendum puto, ex Homerico: ὀδύνῃσι πεπαρμένος; ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placent Maronis exemplo ceteri poetae. Sic Ovidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293 sqq. Nolim poetae nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et novari in Troianorum fortunis posse. Est autem in fatis Iunonis, ut fata Troianorum intercipere haud possit; cf. inf. IX, 133. 136. 137.; sed, quae sequuntur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troia viros?* luxuriantis sunt ingenii; etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiae subest. Exemplis alii, ut Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii,

Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumtae in Teucros vires coelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras

Fessa iacent odiis, aut distinguitur in Vratisl. *exsatiata* Oblongus Pierii. Omnia perperam. Quam piget talia exscribere! 300 *me* abest alteri Hamb. *me toto* duo Burmann. *exponere* aliquot Pier. cum Menag. pr. 301 *assumtae* Goth. sec. Formam loquendi illustrat Burm. ad Propert. IV, 6, 55. 302 *Syrtis* aliquot apud Burmann. *aut v.* Leid. *quid dira Charybdis* aliquot Pier. 303 *potiuntur* Ven. ex interpretatione. Vide lib. V, 243 *portu se condidit alto.* 304 *prendere* Leid. 305 *Laphytum* scribunt Goth. *potuit* Bigot. et Schol. Statii. *in iram* Franc. *in aras* vulgg. edd. Macrob. IV Sat. 2.

quem expressit Maro, ut iam Macrob. VI, 1 monuit: *Quae neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, inprimis Euripidis, rhetoricos spiritus aemulatus est.

297—303. At forte taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis ab illo excisae urbis tempore destitisse videri possum. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299. 300. 301). Cuncta tamen, quae tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302. 303. 304). Nunc orationem, moneo, poeticam excutias.

304—309. Conf. lib. I, 39—49 non satis variata re. Vide paullo ante ad vers. 286. Utroque loco ad maiores iras se exacuit Iuno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio peti potest; sed vulgo caussa ab ebrietate ducitur: quod ipse Maro sequitur Georg. II, 457. cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita tamen h. l. a Servio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sa-

Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

306 *antiquas* Parrhas., scil. *iras.* 307 Lectionem hanc Heinsius e Mediceo a m. sec. repetiit, (est ea altera Medicei lectio. *Wr.*) sed eo ducentibus aliis, pr. Hamburg. Menag. sec. Moret. sec. et pro var. lect. Moret. tert., item Prisciano apud Heins., in quibus: *Lapithas tantum et Calydona merentem.* (*Lapithas* etiam Dorph. II. *Wr.*) Ea lectio cum paullo doctior esset, miras librariorum aberrationes peperit. Scilicet vulgari dicendi modo subiiciendum erat: *Quod autem tantum scelus commiserant Lapithae vel Calydon, quo tantam poenam mererent?* Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Graecis ductam. *scelus merere*, pro, per scelus, scelere, merere poenam. Nec aliter sup. II, 229 *scelus expendisse merentem*, pro, poenas expendere merendo propter scelus. Iam hoc idem efferri poterat per casum sextum: *Lapithis aut Calydone tantum scelus*, h. poenam, *non merentibus*; et sane sic vulgo legi statim videbimus: *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?* Verum inversiones amans poeta porro usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structurae accommodatur illa, quae sequitur: concessit Iupiter Dianae in iram *Calydona*: *quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem?* sc. id, concessit? ut recte Pierius supplet (non, perdidit, vel, vidisti, ut Pomponius, qui ceteroqui eandem lectionem interpretatur, quam Aproniani esse non dubito, qui Mediceum correxit). Iam varietatem videamus. Vulgo, ut modo dixi, lectum et editum etiam in Aldd. et quae hinc fluxere: *aut Lapithis tantum aut Calydone merente*, quod Servius defendit, et per se ferri poterat; sed, ab interpolatore illud esse, ex reliqua diversitate intelligas; nam passim: *Lapithis t. a. Calydona merentem* legitur, etiam in fragm. Vatic.; (et 3. 5. 8. *Wr.*) et sic Priscianus, qui plures lectiones affert, et Servius in nonnullis libris invenerant. In Medic. a pr. m. *Lapithis tantum aut Calydone merentes.* (est ea prior

cris inter ceteros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Nec mirum rem diversis modis esse tractatam, cum non unius poetae ingenium illa exercuerit. Laudatur *Melisandri* Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων μάχη apud Aelian. XI, 1. Si tamen ei nihil tribuas, cum de illo nihil aliunde constet: at cogitandum de *Aegimio*, vetere poemate, a nonnullis Hesiodo adscripto, tum de *Theseide*, in qua Pirithoi res locum habere potuere, tandem de *Heracleis*. Magis nota est fabula altera de Dianae ira, cum Oeneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacri-

Ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis: dubitem haud equidem inplorare quod usquam est.
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.

Medicei lectio. *Wr.*) et *merentes* Hamb. pr. pro var. lect. Tum Montalb. *Calydone merentem.* Gud. cum aliis, *Calydona merente.* (ita etiam 7. 11.; *Calydona* etiam Servius pro diversa lectione laudat; unde probabile fit, omnem in hoc versu lectionis diversitatem ex eo natam esse, quod in longe antiquissimo aliquo codice, unde maxima pars eorum, qui superstites sunt, librorum fluxerit, *merente* scriptum exstaret, litera *m* vel temere omissa, vel linea transversa indicata. *Wr.*) Edd. Ven. et Mediol. *Lapithis tantum aut Calydona merente.* Dorvill. et Witt. *Lapithas tantum Calidone merente.* Romanus cum Gothanis: *Lapithis tantum aut Calydone merentem.* Heinsius coni. *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydoni merenti?* ingenioso lusu. 308 *nil vergere* Menag. pr. 309 *Quod potui* idem. 310 *Vincar* Medic. a m. pr. 311 *aut equidem* Mentel. pr. et pr. Goth. *explorare* Voss. sec. Hugen. pr. Hamb. *est* a multis abest. (Serv. Dresd. *usque est. Wr.*)

ficasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super eius exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Iliad. ι, 529 seqq. et Schol. ad 525. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203. 204. 205. *concessit in iras*, ad poenam et vindictam. 307. *Quod scelus* tantum, aut Lapithae meruere aut Calydon? h. e. quam tantam poenam. pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithae aut Calydonii tantam poenam meruerant? Scilicet *poenam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est; ut adeo scelus sit dictum cum notione poenae. Melius ἄτη utrumque, et scelus et poenam, declarat.

308—319. *quae potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. Haerent Intpp., sed *posse* et alibi obvium hoc sensu. Supra v. 300 idem, *Ausa sequi.* Hactenus cum Cantero *potui linquere* meram periphrasin dixeris simplicis formae: *quae liqui.* — 310. *vincor ab Aenea* non possum eum perdere. δεινῶς dictum: notante quoque Macrob. IV, 2 p. 451. — v. 312 ex Aeschy-

Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum

313 *esto regnis* duo Burm. cum Medic. Pier. 315 *Attrahere* Dorvill. *Haec trahere* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui *trahere* absolute dici docet; de quo quis dubitet? tamen vel sic intelligendum, *trahere res*, *negotium* et similia, h. protrahere. 316 *Ac* duo Burm. *excindere*, *excidere*, *excedere* aberrant librarii et hic, ut alibi. 317 *At g.* Medic. *Hac gener inde socer* Bigot., utrumque eleganter. *socer atque gener* Goth. pr. *coiant* Mentel. pr.; Burm. coni. *Hac g. — mercede*, *duorum sanguine*, *T.* cui bono? non dicam. 319 *At B.* Leid.

li Suppl. 160—168 petitum voluit post Guellium Abresch. lib. III Animadverss. in Aeschyl. p. 145. Danaides, precibus ad Minervam factis, ut ab inviso coniugio se liberet, pergunt: *εἰ δὲ μὴ, μελανθὲς | ἢ διόκτυπον γένος | τοὔγγαιον, | τὸν πολυξενώτατον | Ζῆνα τῶν κεκμηκότων | ἱξόμεσθα σὺν κλάδοις, | ἀρτάναις θανοῦσαι, | μὴ τυχοῦσαι θεῶν Ὀλυμπίων.* Certe sententiae similitudo quaedam occurrit: *sin a diis superis exauditae non fuerimus, ad Haden supplices veniemus, laqueis mortem nobis consciscendo.* — Etsi displicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et *δεινότητος*, inprimis v. 317. 318. 319 est. *immota manet fatis coniux*, exquisitius pro manent immota fata de Lavinia ab Aenea coniuge ducenda; coniugium hoc interverti nequit; ut lib. I, 257 *manent immota tuorum Fata tibi.* Dicta autem haec secundum doctrinam Homericam: infectum fieri aut tolli id quod fatale est, nequire; at differri posse. — 317. *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. Exempla dabit Cerda. *coeant* est coniungantur foedere et matrimonio Aeneae et Laviniae; male Cerda aliter. In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 550. Deianiram *σὺν αἵματι,*

Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.

320 *praegnas* scribunt Gud. Medic. et alii, hic et alibi. etiam Macrob. IV, 2 p. 451. (*iugales* Medic. *Wr.*) *Praegnans Cisseis* Lutat. ad Stat. Ach. I, 22. 322 *recidivae* videtur Servius legisse.

σὺν καπνῷ | φονίοις θ' ὑμεναίοις, | Ἀλκμήνας τόκῳ Κύπρις ἐξέδωκεν, *Herculi cum caede, cum fumo et cruentis nuptiis Venus elocavit.* Est saltem similitudo aliqua. *Bellona pronuba*, graviter dictum, si e Iunonis persona proferri memineris; nam proprie *Iuno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.

319—322. Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura Tragicorum loca. Non tantummodo Hecuba, Cissei f. (cf. Serv. ad v. 320), *praegnans face*, cum facem utero gerere somniaret (conf. inf. X, 704. 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21), *enixa est ignes iugales*, coniugales, peperit matrimonio filium, qui Asiae incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Aeneas (exquisitius: 321 *quin idem Veneri partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestae taedae in Pergama recidiva*, h. e. nova haec Troia, seu restituta Troianorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama*, cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest.

323 sqq. Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Iunone, et Amatae, Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuvenalis quoque iudicio Sat. VII, 66 sqq. commendatus; in quo tamen inventi subtilitatem vel sollertiam non adeo magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poetae tamen ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiae ex poetica ac mythica doctrina verae deae apud inferos collocatae, ut supra vidimus VI,

Luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,

324. SORORUM

324 *Lethificam A. et D.* Parrhas. *Luctiferam* pr. Hamb. *Allecto* Medic. et ceteri omnes Heinsiani. Sic et Rom. cum fragm. Vatic. Sic et alii minoris census, ut Erf. Haud dubie recte, Graecorum poetarum exemplo, qui ita primam per se brevem producunt in ἄληκτος, ut apud Homerum ἄλληκτον πολεμίζειν. Sic Orph. 966 Voss. Ἀλληκτώ, et in Hym. 68, 2. etsi alioqui nomina Furiarum seu Eumenidum ab antiquioribus memorari haud meminerim. In fine *dearum* Caris. et alii codd., Mediceus quoque a m. pr. cum fragm. Vatic., minus quidem eleganter. *Sorores* tamen versu hinc tertio iterum memorantur; et inf. 454 *dirarum ab sede sororum* recurrit. Solet autem poeta, nisi sui parum memor sit, talia diversis locis variare. (*dearum* exstat etiam in 2. 3. 8. Nihil autem quum maius ad iudicandas varias lectiones momentum afferat, quam origo earum indicata, impediti haeremus hoc loco, quum et *dearum*, si hoc falsum est, et *sororum*, si hoc mendosum, unde oriri potuerit, dictu sit

280 immissae Oresti et Herculi. *Λύσσαν* Herculi ab ipsa Iunone ut h. l. immissam in scenam protulit Euripides Herculis fur. 822 seqq. Ceterum invento hoc, etsi per se exili et ieiuno, certatim usi sunt poetae sequiores. Sic Ovid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras,* inquit, *petivit* et *ciet;* at apud illum ipsa Iuno descendit ad inferos et evocat Furias, ut Athamantem in furorem coniiciant) Statius I Theb. 88 sqq. Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI, Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii umbram transtulit Statius Theb. II, 94 seqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Iliad. ι, 565. 567. 568; in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323 — 329. *horrenda,* ut, *saeva,* pro irata. 327. 328. Habes similia Aeschyli verba Eumen. 69. 70, ubi post alia tandem de Furiis: *Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων.* cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur, Iliad. ε, 890 sq. *Ἔχθιστος δέ μοι ἐσσὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε;* etsi rem variavit feliciter. Quid enim Furiae faciem horribilem et abominandam gravius declarare possit, quam, ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem ha-

Iraeque, insidiaeque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,

facillimum; vid. V. L. ad I, 104. coll. V. L. ad IV, 471. Itaque in eiusmodi causa consultissimum duxerim, praestantissimorum librorum fidem, tamquam regulam, sequi. Iam quum *dearum* prior sit Medicei lectio, idemque in optimo fragm. Vatic., tum, ut taceam alios, in Gudiano et priore Mentel. legatur, — adde Charisii testimonium — *sororum* autem, quae est altera Medicei, sed, ut Fogginio videtur, a recentiore manu illata, lectio, Palatinus, plerarumque corruptelarum quasi patronus, exhibeat; quumque infra vs. 454., ubi tamen eadem esset corrumpendi causa, nihil discrepent codices, *dearum* revocandum putavi. Ac poterit fortasse haec lectio ipso etiam sono commendabilis videri; vid. V. L. ad Ge. I, 157. *Wr.*) 328 Merula ad Ennium substituere volebat Ennianum: *Tartarinae.* male. conf. Burmann.

beri. Sed et locum in Ennio fuisse coniectare licet, huic non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est (Enn. Fragm. p. 120 sq.): *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* praestare videtur) *virago.* (*crimina noxia:* nostine etiam innoxia crimina? At bene *noxia* adiecit poeta, cupiditatem aliis nocendi huic Deae prae ceteris innatam notans; hinc de eadem vs. 338.: „tibi — Mille nocendi artes.“ et vs. 511.: „tempus Dea nacta nocendi.“ De structura vs. 327. vid. V. L. ad Ecl. IV, 6. *Wr.*) Pergit 328. 329. ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Spenceri non indoctam notavit Uptonus (*Fairy Queen Cant.* VII, X, p. 644), aliam Lucani vide lib. X, 645. sqq. *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere (nam id Furiis non praecipua aliqua ratione sollenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, ubi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles* etc. *Fit Calybe.* Et similem formae mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sq.); sed *in tot ora*, sc. *saeva*, in tot horrendos vultus, ut bene Pompon. exponit, in terribiles ac minaces oris habitus, ex eo, quod subiicitur,

Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere finis.

329 *Quam s.* Voss. pr. *tot s.* aliquot Burm. *p. ora c.* plerique Pier. item Sprot. et Goth. sec. Placebat Heinsio, nescio quare, cum *ora* ex superiore versu adhuc auri insideat. (*apta col.* corr. Wakef. ad Lucret. IV, 140. *Wr.*) *Pollulat* et *colobris* scribit Rom. et alii, ex pronuntiatione saeculi sui: quae ipsa res dubitationem facere potest, an verum sit, quod narrant, Virgilii aevo et antiquioribus proprium id fuisse, ut pronuntiarent *vortunt*, *volgus*, *volnus*, et inf. v. 399 *torvom.* (Diversa hic miscet Heynius; dicetur de ea re alio tempore locoque. *Wr.*) 330 *his acuit dictis* aliquot Pier. Sprot. Ed. Ven. Goth. sec. (cum 8. 11. *Wr.*) 331 *Nunc* duo Heins. *laborum* Rom., quod durum foret: *hunc laborum.* 333 *non c.* Ven. *connubjs* pronuntiatum; ut alibi. 334 *possent* Medic., (sed in hoc quoque *possint* primum scriptum fuerat. *Wr.*) tum

Tam saevae facies. Saepe enim sic epitheta ex seqq. retrahenda sunt ad priora. (non dixerim hic *saeva* ex *saevae* repetendum esse, sed utrumque enuntiatum *tot sese—facies* coire ad unam saevitiae variis modis vultu expressae notionem. *Wr.*) Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447, cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum αἰολομόρφους eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies avidum surgens caput altius effert.* *Pluton pater.* Sensit cum Orpheo eod. l. Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραὶ κόραι.

330—340. *acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte* conf. VI, 250. (Hinc *Nocte satae* κατ' ἐξοχὴν audiunt Furiae apud posteriores poetas, ut Val. Fl. III, 252. *Wr.*) Eumenides ἀεὶ παρθένους esse, nota res. cf. h. l. Guell. *Hunc mihi da proprium;* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratia suscipe. Male Serv. aliter. *infracta cedat loco*, cumulate pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres, imminuatur. 333. *connubiis ambire Latinum*,

Tu potes unanimos armare in proelia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disiice conpositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit poscatque simul, rapiatque iuventus.

340. VELIT,

ne et *que* (sed in singulis exiguaeque auctoritatis codicibus, *Wr.*) legitur pro *ve*. (*fines* Medic. *Wr.*) 335 *unanimes* ante Heins. legebatur cum parte codd., (in quibus Palat. et 2. 9. *Wr.*) quae vulgarior forma est. conf. sup. IV, 8. 339 *dissice* vulgo omnes codd., ex more; pronuntiationis tamen magis vitio, arbitror, quam doctrinae subtilitate, ac si sit *dissicere* pro dissecare; ut viri docti sibi persuadent apud Guell. et Cerdam. (De hac quoque re dicetur alio loco ac tempore; vid. interim V. L. ad XII, 308. *Wr.*) 340 *p. s. Troiana iuventus* aliquot Pier., minus bene. (Sustuli comma post *velit*; et vid. Not. *Wr.*)

docte, translatum ad socerum, quod puellae debebatur: nam *ambire puellam, coniugium puellae*, propria sunt; doctius, *ambire puellam connubio;* nunc ipsum *patrem puellae.* Prohibe, ne Aeneas matrimonio iungatur Laviniae. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, ut *ambire* sit circumvenire. *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62. *Italos fines obsidere,* in Italia consistere, considere. 336. *versare domos.* Nunc est exagitare, vexare. Porro: tu in ipsis aedium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est, *inferre verbera* (pro flagris perpetuum poetis, etiam de Furiis, ut et inf. 451) *et faces tectis:* quandoquidem semel in usum venit, scelerum commissorum terrores et conscientiae stimulos per Furiarum faces et flagra declarare. (*verbera* in hac sententiarum compage non ad poenas a scelestis exigendas spectant, sed ad rixas turbasque domesticas, *faces funereae* ad caedem inde ortam; atque ita haec interpretatur iam Donatus. *Wr.*) *tibi nomina mille,* πολυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. 339. *Disiicere* fortius, quam dirimere, rumpere; et *crimina,* quam caussae. Et paullo ante *concute te,* fere, ut apud Aristoph. Nub. 701 Πάντα τρόπον

Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.

341 *Ex hinc* duo Burm. et Goth. tert., ut solent recentes librarii scribere. (*Exin* quum quater omnino apud Virgilium legatur, ter, hoc loco, tum VIII, 306. et XII, 92., *Exim* in Mediceo scribitur, semel *Exin* VI, 891.; sed eo ipso loco *Exim* est prior lectio fragm. Vatic.; atque hinc intelligendum videtur, quare pro *exin* saepe *exhinc* scriptum inveniatur. Interim, quum apud veteres Grammaticos, quod sciam, altum sit de ea re silentium, intactum reliqui *Exin. Wr.*) *Allecto.* cf. ad v. 324. *infacta* Gud. *i. medullis* Menag. pr. 342 *L. t. Latini* Parrhas., ex intpt. 343 *obsidit* Gud. et Mentel. alter a m. pr., quod Heins. illustrat. (vid. V. L. ad III, 565. *Wr.*) *pectus A.* Erf., sed eo nondum perventum nunc.

τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi usu, cum versatur, agitatur, animus et cogitatio. Non absimile Horatianum, I. Serm. 3, 34. *denique te ipsum concute* — pro vulgari excute. (— 340. Ita exstimula iuventutis animos, ut unius momenti res sit et poscere et rapere arma; vid. V. L. ad I, 144. *Wr.*)

341. Omnes hoc poetas sequi videas, ut mandatis datis, inprimis a potentiore, non verba sed ipsa res statim subiiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Alecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo apud Ovidium in simili loco Met. IV, 499 *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed v. 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatae; ergo illa *Gorgoneis anguibus* caput cinctum habebat: scilicet ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; cum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Alecto, quae caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusae

Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
Coniicit, inque sinum praecordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestis et levia pectora lapsus,
Volvitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublabsa veneno

346 *Hinc* Ven. 347 *subdens* pr. Rottend. cum Erf. *mittit* Menag. pr. 348 *domum et m.* Rom. 349 *devia* tert. Rottend. *corpora* aliquot Pier. et Ven. (*vestes* Medic. *Wr.*) 350 *a tactu*, *ac tactu*, *intactu*, aberratt. apud Burmann. 351 *spirans* Medic. (vid. V. L. ad VI, 254. *Wr.*) 353 *Annectitq.* Franc. 354 *At dum* tres Burm. et aliquot Pier. *uno* Rom.

caput cingunt. 343. *tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. Sed, ut dixi, de solitudine est accipiendum, quae cum cura et dolore mentis tacito bene convenit. 344. 345. Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut *πέπτειν*, vel *πέσσειν*; sic Silius II, 327 *impatiens asperque coquebat Iam dudum immites iras*, ubi vid. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. e. agitare, vexare. Haec ratio iam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu: *curam — Quae nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* (Silius hunc ipsum Virgilii versum imitando expressit XIV, 103.: „quos ira metusque coquebat.“ *Wr.*) 346. *Huic*, in hanc. Mox 349. *laevia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adiuvet. Alias est *molle* corpus, pectus. *fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Bene Serv. „*sine accipientis sensu.*“ Nisi malis iungere: *fallit inspirans*, *ἔλαθεν εἰςπνέων*. (idque praefero; Horat. Ep. I, 17, 10.: „Nec vixit male, qui natus moriensque fefellit.“ vid. Q. V. XXVIIII, 6. et Bentl. ad Horat. Od. III, 16, 32. *Wr.*) Afflare autem

Pertentat sensus, atque ossibus inplicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est,
Multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
 Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret gnataeque tuique?

358. NATA 360. NATAE

355 *Praetentat* Zulich., perpetuo lapsu, ut sup. Ge. III, 250. Aen. I, 502. V, 828. 356 *concepit* Rom., sed hoc est commune verbum. 357 *est* abest Medic. 358 *super natae* sc. hymenaeis, multi Heins. Burm. Erf. et Goth. alter etiam: *natae l. Turnique h.* ex intpt. cf. inf. 398. (*natae* etiam Medic. apud Fogg. et uterque Mentel. cum aliis, in quibus, ut videtur, antiquissimi Parisienses. Et hoc revocavi, utpote quod ob praegressam praepositionem facillime in *nata* abire potuerit; contra non est verisimile, *nata* in *natae* mutatum esse. *nata* e Parisinis habent 8. et 10. *Wr.*) *lacrimis* Mentel. pr. 359 *Exulibus ducenda datur* vel *E. abducenda d.* pars librorum Pier.; interpolatum a Grammatico, qui primam in *Lavinia* corripi nolebat. cf. ad VI, 84. 360 *gnataeque* et hic scribitur in nonnullis. (idque Mediceo maxime et Romano auctoribus

putandus est serpens halitu venenato, tamquam furoris aura aliqua, pectus reginae, circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet. Illa v. 351 — 353 *fit tortile collo* etc. nescio, an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio forte ea condones. Is tamen, cum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489—499), haec intacta reliquit. Torques autem saepe gestatos videas serpentibus similes, etiam in signis veterum. *taenia vittae;* h. e. vitta; nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *taenias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354—357. Primo furoris ex ira et invidia accessu in lamenta fertur Amata. *lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. Ornat epitheton *udum*, a natura rei tractum; nihil aliud. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit, II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, poetae est elegantior ratio pro veneno; *madi-*

Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine praedo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor,

362. VIRGINE,

recepi; vid. Q. V. XXXVIII, 1. *Wr.*) *gnatique* Probus, mendose; sic tamen Goth. quoque sec. *natiq.* 361 *Nec matris miserae* malebat Io. Schrader. in schedis. *primum* tres Burm. et Erf. 362 *adducta* Parrhas. *abrepta* sec. Rottend. et codd. Servii. (Interpunctionem ad Medicei exemplum accommodavi, omisso post *virgine* commate. *Wr.*) 363 *An non* aliquot Pier. et Medic. cum aliis Heins., quod vulgarius esset. v. Heins. ad IX, 144. Damnat quoque Servius ad h. l. (vid. Not. *Wr.*) *at num* alter Hamburg. *Phrygios* Medic. (*Phygios* exaratum est apud Foggin. Ceterum *penetrât* scribit Wakef. ad Lucret. VI, 586, ut sit *penetravit*; vid. Not. *Wr.*)

dus autem omnino ad profluentem oris saniem spectat; insinuat ille se in praecordia et animum; *Pertentat sensus*, subit, *et ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur. (vid. Not. ad I, 660. *Wr.*)

359—372. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus, sed breviter enumeratis. Cum primis verss. locum Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. *Exulibus Teucris* gravius quam Teucro; ut sup. 98 *Externi veniunt generi* et alia. (vid. Not. ad I, 4. *Wr.*) Quantam vim habent illa: *nec matris miseret*, et *Perfidus—praedo*. (—*primo Aquilone:* ut Auster fere adversus erat ab Italia navigantibus, ita Aquilo secundus, cf. Horat. Ep. II, 2, 201 sq.; *primo*, ubi primum Aquilo flare coeperit; vid. Q. V. XXVIII, 3, f. et 5. Liv. XXI, 61.: „ad primum adventum;“ simulatque advenissent. *Wr.*) 363. *At non sic*, ut vulgo: quasi non simili modo Paris etc. („*at* etiam ironiae inservit, et apta est sarcasmo atque irrisioni.“ Haec Hand. in Tursell. p. 442., praeter alios hunc ipsum Virgilii versum laudans. *Wr.*) *penetrat;* praeterita res in praesens adduci potest, inprimis a poeta. Hinc enallage illa, pro, penetravit. (vid. Not. ad I, 99. et V. L. ad IX, 9. *Wr.*) In v. 365. 366 epithetorum bonus est delectus factus. Actum esse ait de fide data Turno, promissa ei Lavinia. (*Quid tua s. fides*, quo cessit, abiit. *Wr.*) *consan-*

Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te iussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediaeque Mycenae.
His ubi nequidquam dictis experta, Latinum

364 *ad urbes* Heins. e codd. Vulgo, *ad arces.* 365 *facta f.* et *cura a. deorum* Erf. *iura* Parrhas. *et iura* Ven., male. *et* etiam binis aliis. 367 *genus* Parrhas. *patitur* alter Menag. et Goth. pr. 369 *quae subdita* Parrhas. Totus versus abest Goth. tert. 370 *Desidet* Reg. *poscere* Medic. a m. pr., (est ea prior lectio. *Wr.*) variatione non insolita. Nam *dicere* est constituere, constitutum habere. cf. Ernesti ad Tacit. A. XI, 4. (At h. l. *dicere* est: hanc esse deorum mentem. *Wr.*) 371 *Aeterno si* Parrhas. *Turni* Sprot. et Montalb. *domo* codd. Servii. 372 *pater* Oudart. et Schol. Cruq. Horatii ad II. Od. 3. (*Acriseusq.* apud Fogg. exaratum. *Wr.*)

guineo; filius enim est Veniliae, sororis Amatae. Serv. conf. Excurs. VII ad hunc librum. 367 seqq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argivis. (*gener petitur Latinis*, vid. V. L. et Not. ad XI, 472. *Wr.*) De hoc v. Excurs. ad h. l. *mediae Mycenae* accipiendum ut in illo: Ex media Graecia eius stirps ducta est. Dedit autem poeta seu famae hoc seu ingenio, ut Turni originem a Danae, Persei matre, peteret, quae, cum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata, ibique Ardeam condidit: cf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Graecos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373—377. Tentato ita Latini

Contra stare videt, penitusque in viscera labsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Inmensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra

374 *lapsum est* duo Burm. (vid. Q. V. XV, 8. *Wr.*) 376 *magnis exercita monstris* pro div. lect. Gud. 377 *Ingentem s.* Oudart. „quae „glossa est, inquit Burmann.; forte *incensam*, nam Statius, qui ex fonte „Virgiliano sua, teste Lutatio, derivavit, IV Theb. 382 *Erectam attonitis „implet clamoribus urbem.*" Non satis equidem haec assequor, sed in *immensam — per urbem* haerere aliquis potest, si parvam et angustam urbem Laurentum cogitet. Poeta tamen etiam in ceteris res passim Latinorum ad maius et splendidius evexit. Recordare modo regiam Latini vs. 170 sq. Et *immensa* urbs simpliciter pro magna dicta est. Alioqui in mentem venire potest scriptum fuisse *Immensum — furit*; noto poetarum more. 378 *toto* Menag. pr., noto errore. *sub verbera* Ed. Dan. Heins. 379 *magni* alter Hamb. *in magno* tres Burm. 380 *habenis* Rom. et alii Pier. *habenas* Goth. pr. 381 *Curvatus* Franc. et Dorvill. *inscia turba* vulgatum erat ante Heinsium. (ita 11. et Palat. *Wr.*) *super inscia supra* sunt qui legant apud Pierium. Sed *stupet inscia supra* Medic. cum aliis, etiam Pierianis; quo bene monet Heinsius graphice designari pueros turbini intentos et quodammodo incumbentes prae studio et ardore lusus. Sic tamen iam Benedictus in Iuntina: „*supra* habet antiquus

animo, cum eum videt *contra stare* (pro vulgari, resistere) cumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatae praecordia penetravit etc. 376. *monstra*, sunt terrores et phantasmata furentis animo obiecta. 377. *sine more*, sine modo ac lege, adeoque ἀκόσμως, ἀπρεπῶς (conf. ad V, 694; adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem. Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 sq.

378—384. Lineas ornatissimi loci in Iliad. ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Aiax rotat saxum ὥς στρόμβον. Haud dubie alius, qui nunc intercidit, Graecus poeta praeiverat; suspicari id licet ex ornatu exquisitiore. *Turbo* lignum illud co-

Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagae: Non cursu segnior illo
Per medias urbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Maius adorta nefas, maioremque orsa furorem,

„codex, sicque legendum: expressit autem puerorum morem conglobatorum „et inhiantium ipsi turbini, atque mirantium, quod ita in gyrum turbo „vertatur.“ 382 *Impubisque* alii. Sic quoque Pieriani aliquot et Heins. 383 *nec* Parrhas. *ipso* pr. Hamburg. 384 *agitat* Zulich. superscripto *se.* (*urbes* Medic.; idem *ferocis*, sed *i* in *e* mutatur. *Wr.*) 385 *in silvis* Medic. a m. pr. et Witt. ut pars Pier. Iidem Pieriani *nomine.* (cum 5. *Wr.*) 386 *adorsa* multi Pier. et Heins., (cum 7. 9. *Wr.*) ut alibi quoque; conf. VI, 397. *maioremque exorsa f.* Ed. Ven. *maiorem exorsa*

noides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui aeneus vel alius materiae circulus est, quod viri docti docuerunt. Turbo est ῥόμβος vel βέμβιξ, ex Epigr. I Callimachi notus; ubi et ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox *habena*. *vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ. *exercent*, agunt, versant, δονοῦσι. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagae*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. I, 5, 3 *Namque agor, ut per plana citus sola* verbere turbo, Quem celer *adsueta versat ab arte puer*. Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicae dignitati detraheret, partim tractatione et dictionis gravitate effecit Maro, partim ab ipso lectore cavendum est, ne sordidam nostram in triviis pubem cogitet, sed ex prisca vita ingenuae iuventutis certamina et ludos in Campo. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385 sqq. Praeclarus locus est, qui sequitur, sed, ut eius praestantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus a nostris sensibus tam alieni notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminae, ut irae furore acta, quum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris ini-

Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur:
Euoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,

Rom. *orsa* an *ausa* Franc. Sic et Schrader. coni. Saltem parum placet iuxta positum *adorta orsa.* 387 *Avolat* pr. Moret. *montosis frondibus* pr. Menag. *addit* Goth. tert. et sec. Moret. In Parrhas. versus 388 erat ante hunc. 388 *Qui* alter Hamb. *thalamo* pr. Moret. a m. pr. *taedasve* malebat idem vir doctus Io. Schrader., ut aut eripere, aut saltem moras addere malit; ut sup. 315. (vid. Q. V. XXXVI, 7. *Wr.*) 389 *Evohe, Euhohe, Euhoe,* (ut est in Medic. *Wr.*) *Heuhoe* scribitur. Male. Est *Εὐοῖ.* (vid. de hac exclamatione Passov. ad Persium p. 325. Reliqui vocalem in hac voce, quum, si scribas *Evoe*, prima syllaba corripienda foret; vid. Heyn. ad XI, 31.; quare etiam *Euander* non sum passus in *Evander* mutari; vid. K. L. Schneideri Grammat. P. I. T. I. p. 365. Retinui etiam *Euadne* VI, 447. *Euanthes* X, 702. *Wr.*) *furens* Menag. pr. 390 Pro *etenim*, *suadet* Menag. pr., ex glossa. At *etenim* praeclare *Σοὶ γάρ τοι.*

tiaret adeoque in silvas abduceret. Incidit poeta in commentum hoc exemplo tragicorum, qui furores Bacchicos saepe consiliis suis attemperaverunt: qua de re v. Excurs. XI* ad lib. VI. In artium monumentis nonnulla hinc illustrari dixi; novum exemplum vidi nuper in Vol. V. Musei Pio-Clem. Tom. V. tab. 18, ubi in argumento luctus Laodamiae larva Bacchica apposita est: forte quia apud Euripidem in Protesilao furor Bacchicus aut cum luctu coniunctus aut aliis modis in fabulam inductus fuerat. 390. 391. *Etenim m.* non ignota forma, docta tamen et variandae orationi commoda, in rectam mutatae ex obliqua. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare. (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat; ita esset infinitivus narrationum.) Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere, lustrare choro,* h. e. choros circa Bacchum ducere tamquam in medio stantem; dum Bacchico furore correpti praesentem eum sacris adspiciunt. *pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et iactari solitam notum est. conf. inf. 394. 403. (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is est Mureti Galliambus, in

Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

391 *choros* Heinsius retinuit iam ante editum in Ald. pr. Iunt. tum a Ge. Fabricio et aliis. Intrudere volebat hoc idem VI, 231. Ab Heinsio et Burmanno non plura super lectione monita esse miror. Quantum ex iis colligo, *choros* plures libri exhibent; uti et plerique Pieriani, et inter eos Rom. (adde Palat. *Wr.*) At *choro* Medic. a m. pr. Leid. et Excerpt. Burmann., item Goth. tert. (et Dorph. II. *Wr.*) cum edd. antiquioribus, quarum duas Ge. Fabric. laudat, sed primo loco memorandae Ald. sec. et tert. *choris* Ed. Mediol. et pro var. lect. Hamburg. pr. *chorus* Goth. sec. (*choro* est prior lectio Medicei, *choros* altera. *Wr.*) Vidimus auctoritates lectionum; videamus nunc rationes. *Te lustrare choros* ita interpretari video Ge. Fabricium et alios, *Te* id est, propter te, tui honoris caussa. Quod durissimum est; et sic *tibi* dicendum erat. Saltem malis *lustrare te* per *choros*, pro, choris; vel illam *lustrare choros* (transitive, ducere choros) circa *te*. Commodior ratio esset et ordo verborum, ut *choros* subiectum facias: *Etenim choros* (ait illa) *sumere tibi thyrsos, lustrare te et pascere tibi crinem.* Ita *chori lustrant Bacchum*, qui circa eum ducuntur; nam deum suis sacris ac choreis interesse contacti Bacchico furore existimant; ita ut is pro chorago ipsis sit, ut Horatius viderat Bacchum cum Nymphis et Satyris choros ducentem tamquam choragum: nam sic interpretabere II Carm. 19 *docentem carmina* et *discentes* et *aures acutas.* At vel sic incommodum est illud, quod *ad choros* actio refertur, dum *Amata* nunc agere rem deberet. (In *choros* adscita *s* e proximo voc., ut saepe; vid. V. L. ad Ge. III, 444. *Wr.*) Itaque praefero alteram lectionem, *choro*, quam, etsi non interpretantur, Guellius tamen et Cerda Cuninghamusque nunc quoque Brunck. sequuntur. Satis sollennis est librariorum in tali verborum positu aberratio. Ait igitur Amata, *se sumere Baccho*, Bacchicorum sacrorum caussa, *thyrsos*, *se lustrare eum choro*, h. choros circa eum ducere, *se crinem ipsi pascere*, adeoque promissum, et nunc solutum, habere. (Sed de filia, Lavinia, haec dici, indicat et nexus, et structura orationis; idque ipse vidit Heynius in Not. *Wr.*) *Lustrare choro*, h. choros circa aliquem ducere, infra quoque legitur X, 224 Nymphae *agnoscunt longe regem* (Aeneam) *lustrantque choreis.* In Franc. erat *Et lustrare.* Porro *tibi crescere* pr. Rottend. a m. sec. In Vratisl. post hunc versum sequebatur hemistichium *Reginam accensam*, quod ex glossa irrepsit. At illud in mentem venire potest, an continuanda sit oratio: *Etenim — pascere crinem Fama volat.* Sed vetat τὸ *etenim*, quod a tali sententia abhorret.

eius Catullo pag. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Georg. II, 392.) Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchae; sed Euripidis versum iam alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493; cf. Barnes. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemo-

Fama volat; Furiisque adcensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, nova quaerere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliae tremulis ululatibus aethera conplent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae;

392 *incensas* imitator versificator in Anthol. Lat. CLXXVIII, 145. *pectora* malebat Heinsius cum duobus libris. 394 *domus* tres Heins. cum parte Pierian. et Goth. tert. 395 *Ast illae* Medic. a m. sec. (quod dubitabam aliquamdiu an reciperem. *Wr.*) 397 *fl. vertice p.* sec. Moret., miro lusu. 399 *S. volvens* Sprot. et Schol. Statii apud Heins. (ex IV, 643. *Wr.*) *turnumq.* Goth. pr., ac si vellet *Turnum clamat*, mire opportuno errore. *torvom*; haerebam, an hoc relinquerem; hic enim caussa adest: nam antiqui post *u* nunquam aliam litteram *u* ponebant, sed in *o* mutabant: *servos*, *Davos*: ut etiam ad h. l. Benedictus e Donato ad Terent. notavit. In eiusdem Cod. erat *torvom.* Enimvero in Med. cod. legitur *torvum.* Sic inf. X, 170 *torvus* editur constanter, at Rom. *torvos.* Cum igitur nulla in his exprimendis constantia nec sit nec esse possit: cf. sup. ad v. 329, nolui in uno et altero loco antiquam rationem affectare, quam nunc, ut satis tibi constes, per totum carmen vix retineas. 400 *ubicunque* vulgg. ante Heins., qui codicum et Prisciani auctoritate reposuit *ubi quaeque*; quod et in aliis locis alteri cessit. vid. Heins. At hoc idem iam dederat Aldina sec. et tert. et hinc profectae. Scilicet *ubi*

rant de more vulgari comam pialendi. 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit. *nova tecta*, silvarum recessus. 396. *pellibus.* Pelles sunt nebrides; hastas *pampineas,* pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (conf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (conf. IV, 643) *torquens aciem,* διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα. Eurip. Bacch. 1120. Ad vers. 400 conferunt Intpp. Iliad. σ, 52

Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet:
Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.
  Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis:

410. COLONIS,

quaeque exquisitior est ratio, quam poeta sequi debet. Videtur quoque *ubi quaque* lectum esse, et sic coni. Cuningham. (Lectum sic a Prisciano, ut sit pro: quacunque; Benedicto observante.) 403 *quatite orgia mecum* coni. Io. Schrader. 405 *R. alloquio* Goth. tert. 406 *Plus quam* sec. Menag. 407 *Conciliumq.* Montalb. et plerique Pier., in quorum parte est etiam, *evertisse.* 408 *fulvis* pr. Menag., unde Heins. opinabatur *furvis.* Sed Burm. provocat ad VIII, 369. 409 *qua* Parrhas. 410 *Acrisioneis* vulgo legitur (sed tantum in recentioribus: nam Aldd. omnes et Iunt. aliaeque *Acrisionaeis* agnoscunt. Mutatum forte a Stephano). Sed Heins. emendavit *Acrisionaeis* ab Acrisius, Acrisione, Ἀκρισιώνη, et hinc Ἀκρισιωναῖος. Nec aliter Salmas. ad Solin. p. 41. Enimvero sic est idem ac *Danaeius*; nam Ἀκρισιώνη est Danae; quis autem ferat *Danaen condidisse Ardeam* colonis *Danaeiis*? Non video, quid ni ab Ἀκρίσιος, Ἀκρισίων, Ἀκρισιώνειος formatum esse possit; et ab ipso Acrisio coloni nomen habent h. l. melius quam a Danae. Sic quoque ap. Ovid. Met. V, 239 *Acrisioneae arces* dictae Argi, quos Acrisius tenebat, non Danae. Servius nugatur, qui *Danae Acrisioneis* iungi vult, ut sit Ἀκρισιωνηΐς. Revocare igitur praestat *Acrisioneis* ab *Acrision* pro *Acri-*

sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro vobis. 402. Si cura est, si ius maternum in filias tuendum vobis putatis. *capite orgia*, exquisite, ut suscipere sacra, h. celebrare, agere: at quo tandem consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum alieno viro vindicent.

406—413. Ad Turnum nunc Alecto procedit: postquam consilia Latini ab ea turbata eoque

Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam

sius. Nec aliter habet Medic. et al., etsi ratio grammatica plus in his valet, quam omnis librariorum auctoritas. Porro *Dane*, *Daphne* aberratur. (Mutata interpunctione colon in fine versus posui, ut, quae sequuntur, *Praecipiti delata noto*, non ad Danaen, sed ad Alecto referantur; ad illam enim si retuleris, otiosa sunt et languida. *Wr.*) 411 *locus Ardua quondam* aliquot Pieriani, et sic manifestum est Servium legisse, (minime vero. *Wr.*) qui, *Bene*, ait, *allusit*, *nam Ardea quasi Ardua dicta est*; *id est magna et nobilis.* (Miror, non potius altam et edito loco sitam interpretari Servium; nam talis veteris Ardeae situs adhuc ex vestigiis intelligitur; vid. Vulpii Vetus Latium T. V, p. 163 sq.) In iis utique, quae subiiciuntur, poeta videri potest mutationem aliquam significare velle: *quondam locus dictus* Ardua; *et nunc* magnum (alludit hoc ad *arduum*) *manet* Ardea *nomen.* (et *Ardua* priore loco edidit Wakef.; vid. eius Silv. Crit. V. p. 4. *Wr.*) Verum de hoc nomine nihil aliunde constat; nec similis mutationis exemplum succurrit. Heinsius et Burmannus nihil monent; vellem tamen declarassent saltem, quomodo id, quod nunc scriptum est, acceperint. Nam: *Locus Ardea quondam Dictus avis*; num *avis*, h. maioribus? an *Ardea avis*? ut urbs dicta sit Ardea, *avis* (cf. Ge. I, 364) *nomine*; quod idem nomen fabulam satis ineptam peperit, ex cinere urbis Ardeae avem ardeam evolasse, apud Ovid. XIV, 574. 580. Probabilior saltem ratio esset ea, quam Servius ex Hygino de Italicis urbibus servavit, ut ab augurio avis ardeae dicta esset urbs; sed altera frequentata est a veteribus. Meo sensu alterum hoc, ut *Ardea avis* iungatur, ludicrum aliquid in se habet. Manebo itaque in ratione ea, quae simplicissima est: Urbs olim dicta Ardea a maioribus. Manet etiamnum nomen loci nobile (sc. propter veterem Turni Rutulorumque famam); sed urbs pristina fortuna et opibus antiquis (vid. Liv. I, 57) excidit; hoc enim est *Sed fortuna fuit*, male ab intpp. acceptum; Notum est dicendi genus: *fuit Troia*; *fuit fortuna.* cf. Burmann. Nunc nihil superest praeter nomen. Erat autem iam Maronis tempore Ardea cum

ipso caussae belli satae erant, quo verendum erat, ne Latini domus everteretur. *acuisse*, cum dilectu pro excitasse. 408. Nota Furiam alatam, ut iam ap. Eurip. Or. 317. Verum de his nunc adeundus est Böttiger V. C. *von der Furienmaske.* 410. Danae igitur Acrisii f. cum Argivis fugae comitibus navi vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur; v. Excurs. VII ad v. 371. 372. (Ardeam a Pelasgis conditam esse probat haec fabula, ut videtur Niebuhrio *Roem. Gesch.* Vol. I. p. 50. *Wr.*) 411. 412. Locus quondam a maioribus dictus est Ardea; et etiamnum nomen urbis magnum ac nobile manet;

Dictus avis: et nunc magnum tenet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in voltus sese transformat anilis,

412. M. MANET A.

ceteris vicinis locis solo aequata. vid. Strabo V, p. 232. Itaque Silius imitatus h. l. lib. I, 293 *Magnanimis regnata viris, nunc Ardea nomen*; nil nisi nomen superest. 412 *D. anus* Goth. sec. *et nunc* Apronianam esse lectionem notat Pompon. Sab. Alios habere *sed nunc*. (quod tamen e nullo cod. enotatum video. *Wr.*) *et nunc tantum* alii. *manet* Heins. e libris: post Pierium. Alii *tenet*; sic edd. Aldd. priores; sed mutavit Naugerius. (*manet* prior est lectio Medicei, cui superscripta altera *tenet*; *tenet* praeterea legitur in Rom. Sprot., Voss. pr., Bigot., Dorph. V., et cod. 8. edit. Vinar. 1826.; *tenet* etiam praescribitur scholio Serviano; idemque legisse Scholiastam Maii, probat eius scholion: „retinet quidem nomen adhuc, sed fortunam primam — *pristinam*? — extin*xit aetas*." Iam quomodo *tenet* ex *manet* ortum sit, non facile dicas; at *manet* vel explicatio est verbi *tenet*, quod constat non ita raro perstandi manendique vim sustinere; videri enim poterat *tenere* non proprie hic dici, quando oppidum funditus deletum tenere nomen vere non potest; vel, quod gravius puto, prior syllaba *ma-* praecedentis vocabuli *magnum* pristinam lectionem obfuscavit; vid. V. L. ad I, 104. et infra 444. 727. Itaque revocavi *tenet. Wr.*) *numen* Goth. pr. 413 *tedis* Goth. sec. 414 *media nigram* et *media nigra*, aberratt. codd. Pier. et Heins. *mediam magna* Goth. sec. *nigra mediam* Franc. *capiebat* sec. Moret. 416 *Exit et in* aliquot Pier. cum Franc. Videtur hoc reconditam doctrinam habere: *membra exit*. Sed manifesta est corruptela. Primum librarii lapsu *Exuit et in* scriptum erat; ut metro consuleretur, alii sic emendaverant, *Exit et in*, alii, *Exuit et vultus*, quod et ipsum

verum fortuna pristina urbis extincta est. conf. Var. Lect.

415. Alecto trinis modis furorem iniicit, *Amatae* per serpentem ex occulto immissum; nunc *Turno* per somnum sub specie anus oblata; tandem 475 seqq. *canibus* rabiem incutit. cf. sup. ad 323 — 329. *obscenam* simpl. pro, turpem. Observa autem epicae dictionis ornatum in hoc, quod vulgare illud: „assumit formam anus rugosae, canae" resolvit in verba: *arat, induit, innectit;* h. e. habet innexas, et

Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos;
Et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.

libri habent. Venetus: *Exuit, in vultus et se.* (*in cultus* Arusianus p. 265. edit. Lindem. *aniles* Medic. *Wr.*) 418 *nectit* Gud. a m. pr. 419 *Chalibe*, *Calibe*, *Calibae*, *Chalibae*, *Chalibo*, imperite a librariis scriptum. Editum ubique *Chalybe.* At Brunckius in Medic. scriptum viderat *Calybe*, et recte restituit; est enim *Καλύβη.* Iam autem deteriorum aetatum perpetuus mos, *c* in molliorem sonum ut mutetur. Apud Donatum *Beroe*, ex lib. V, 620. Porro a Servio iam ordo verborum factus: *Fit Calybe, et Iunonis templi anus sacerdos.* (male; vid. V. L. ad Ge. I, 142. *Wr.*) Burmannus aliam rationem subiicit: *Fit C. anus et sacerdos templi Iunonis.* Alterum durum, alterum solutae orationi propius videtur. *Iunonis anus* dubito iungi posse, ut sit, Iunoni sacra anus. Forte melius rem sic expedias: Vulgaris ratio erat: *sacerdos anus* (s. vetula) *templi Iunonis*; pro hac doctius dixit poeta: *sacerdos anus Iunonis et templi.* (hoc verum; ita supra II, 319.; „Panthus, arcis Phoebique sacerdos.“ et vid. Q. V. XXXIII, 4. *Wr.*) 420 *iuvenem* duo Burm. (— 421. *in cassum* divisim scribi iubet Wakef. ad Lucret. II, 1164. *Wr.*) 422 *Dardaneis* pr. Moreti, ut solent indocti librarii. *transcribis* sec. Hamburg. 423 *et* abest aliquot Pier. 424 *Denegat* Ven. *aeternusq.* Dorvill. *heros* Vratisl. 426 *i* abest Reg. *insterne* multi Heins. duo Goth. et a pr. m. Medic. (est ea altera Medic. lectio. *Wr.*) *prosterne* Parrhas. *et st.* aliquot Pier., et forte nonnulli Heins. *rege.*

sic reliqua. 419. *Fit Calybe, anus sacerdos Iunonis templique:* Si aliter iungis verba, minus commode fit; etsi nec hoc omni incommodo caret. (vid. V. L. *Wr.*) Igitur sacerdos Iunonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. (vid. Not. ad Ge. III, 21. *Wr.*) Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97. 98. 99, et in Amphiarao VII, 88. 89.

Haec adeo tibi me, placida quum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulcro
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Coelestum vis magna iubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.

434. SENTIAT,

427 *iacerem* coni. vir doctus in Misc. Obss., notante Burm. 430 *parat* alter Hamb., sed ultima littera subnotata. *iube*, ex interpretatione, Colot. Medic. Scheffer. Sed sequitur *iubet* v. 432. *et* abest pr. Mentel. Scheffer. binisque Burm. (Iungenda videntur *Laetus in arma* non *moveri in arma*; idque significari puto in Mediceo admissa in fine vs. 429. interpunctione. *Wr.*) 433 *connubium* sec. Rottend. et Goth. tert. *d. p. iubetur* aliquot Pier. (— 434. Delevi comma post *Sentiat*. *Sentiat Turnum*, ut Valer. Fl. IV, 745.: „Nos quoque, nos Amycum — Sensimus." ubi vid. Burm. *Wr.*)

Iunonem autem merito posuit, quippe quae Turni rebus studet, et cuius templum fuisse Ardeae ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 s. 6, et 10 s. 37. 421. *patiere fusos* graece, pro, patiere effundi. *et transcribi.* De voce *transcribi* vid. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros. 423. *sanguine.* Nam pro Latino saepe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425. 426. *tege pace Latinos* scil. avertendo et repellendo hostes. 427. Comparant Interpp. Iliad. σ, 184 Ἥρη με προέηκε etc. (*Haec adeo*, vid. Q. V. XXVI, 3. *Wr.*) 430. *laetus* poetis est simpl. alacer: ne in hoc haereas, quid tandem laetandum ipsi fuerit. (vid. V. L. *Wr.*) *flumine pulcro*, est καλλίῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30 *amoenum.* (vid. Weichert. Epist. crit. p. 58. *Wr.*) 432. *Caelestum vis magna*, magnum deorum numen. τὸ τῶν θεῶν κράτος. dii. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma: alterum

Hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis invectas Thybridis undam
Non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Inmemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.

436. Thybr. alveo

435 *His* Ven. 436 *Ora* Sprot. (*classes* Medic. *Wr.*) *alveo* Heinsius recepit secundum Rom. aliosque Pierianos, Medic. Gud. et Voss. pro var. lect. Vulgo, *undam*, quod cum aliis codd., ut Erf., (Dorph. I. et II. 1. 6. 7. 8. edit. Vinar. 1826. et Lips. obl. *Wr.*) etiam fragm. Vatic. retinet, et revocavit Brunck. Alii, *unda*, ut Medic. et al., (in quibus 2. 7. *Wr.*) vel *undas*, ut duo Goth. (et Dorph. V. *Wr.*) Sane utrumque bene dicitur; nec adest caussa, cur alterum alteri praeferas: nisi forte dixeris variari posse orationem, cum iam sup. 303 occurrisset: *optato conduntur Thybridis alveo.* Legimus *fluminis alveum* VII, 33 et IX, 32. At nec minus *unda Thybridis*, *unda Tiberini*, *fluminis undas.* Si itaque hanc reponis lectionem, mox veniat qui alteram inferat; si haec reposita sit, veniat paullo post, qui iterum priorem retrahat. Tales mutationes nec utilitatem nec voluptatem afferunt: faciunt tantum molestiam. (Turbatum est hic nonnihil, ut videtur, ab Heinsio; qui quum referat, *unda* legi in Mediceo, qui habet *unda* cum linea adiecta, i. e. *undam*, addit, in eodem pro diversa lectione exhiberi *alveo*, quamquam nullum eius rei vestigium apud diligentissimum Fogginium comparet. Id facile tibi persuades, nimis tenuem esse lectioni *alveo* a codicibus auctoritatem; nec multum prodest unus, quem addere possum, testis Lips. alt.; itaque non erat, quare Heynius dubitaret *undam* revocare; adiungitur verbo *invehi* quartus casus etiam infra VIII, 714.; *alveo* autem e vs. 303. memoriae insidebat; vid. V. L. ad IV, 471. Iahnio quidem lectio *undam* librariorum esse videtur, qui *alveo* in fine versus ferre noluerint; at tulerunt alibi, et si ferendum non esset visum, scripsissent, uti saepe solent, *alvo.* — 437. *aures* Medic. *Wr.*) 438 *Nec* duo Burm. cum Goth. sec.

improprie. (exure naves cum vectoribus. *Wr.*) 433. *dicto parere*, pro vulgari, promisso stare se velle profitetur.

435—444. Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari, dicta; ut, *solio sic orsus ab alto.* 440. 441. 442. Per senectutem

Cura tibi, divum effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerant, quis bella gerenda.
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.

444. GERENT *QUIS B. GERENDA.*

444 *gerant* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *gerent*; cf. Burmann., quod tamen fragm. Vatic. quoque tuetur, cum Palat. apud Bened. idque cum Brunckio revocavi; habet enim maiorem vim. In edd. utrumque apparet: in Aldd. et quae hinc fluxere *gerant*: at inde a Commel. Steph. et al. *gerent*. Nonnulli quoque *gerunt*, Witt. *ferant*. Reliqua *quis bella gerenda* cum Heumanno Burm. bene vidit esse rescindenda, ut ab aliena manu assuta. Saltem otiose subiecta sunt. (Sane, si legimus *gerent*, languida est altera versus pars; quae ipsa nervos accipit, si nervosiorem fortioremque lectionem amplectimur *gerant*. Ita invicem haec se tuentur, *gerant* et *quis bella gerenda*. Tum coniunctivus optime securitatem Turni exprimit, tamquam minime de rebus istis, quarum illa nuntia venerat, solliciti. Futurum contra, quod apud Homerum legitur, vid. Not., aptius foret, si ageretur de bello instante ac de consiliis super bello ineundis. Denique veri simillimum est *gerent* exstitisse e sono vicinae vocis *ge-*

vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequicquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine;* addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta, *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, unde in metum pronior illa aetas esse solet; *situs* pro longo aevo exquisite, accedente cogitatione desidiae et inertiae; *verique effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri iudicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic aetas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores diiudicandos et a falsis discernendos. *Irae, belli, Martis, feta* praecordia passim apud poetas occurrunt. (*veri effeta*, ut X, 630. *veri vana. Wr.*) *Vatem* iterum ut vers. 435. 443; aedituam *νεωκόρον* designat. (Sed ita prorsus elumbis et otiosa est ea vox; itaque *vatem* illam *κακόμαντιν* proprie quidem, sed cum irrisione dici puta. *Wr.*) Forma increpandi Homero iam frequentata est Iliad. ε, 428 sqq. ζ, 490 sqq. πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. add. Iliad. υ, 137 sq.

At iuveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;

447. Erinnys 452. En,

renda; quae res innumerabiles peperit falsas lectiones; ut supra vs. 712. *magnum manet* pro *magnum tenet*, VI, 807. *virtutem extendere vires* pro *virt. ext. factis*; cf. inprimis V. L. ad I, 104. Itaque *gerant* restitui et removi asteriscos alteri hemistichio appictos ab Heynio. *Wr.*) 446 *Et* Witt. *aut* Menag. pr. *subitos* Heins. intulerat e coniectura confirmata a Mentel. pr. a m. sec. Sed tales deliciae adversus librorum auctoritatem inferri non debebant; *subitus*, edd. et librorum, etiam optimorum, in his fragm. Vatic., lectio et ipsa elegans est. Alii *subito*. (in quibus 5. 7. 10. *Wr.*) 447 *Diriguere* vulgg. codd. et edd. ante Heins. et Pier. (*Deriguere* Medic. fragm. Vatic. Rom. *Wr.*) *tot crinis* Franc. (Scripsi *Erinys*; vid. V. L. ad II, 337. *Wr.*) 448 *fumea* Rom., male. 450 Absurde Servius, quem Pomponius sequitur, *geminos* de similibus serpentibus accipit. Burm. coni. *gelidos*. Quidni autem duo angues in capite inter ceteros extolli a dea poterant, ut alias unus exsurgit, v. c. Stat. XI Theb. 65. Ovidius, qui Maronem ante oculos habuit, Met. IV, 494 *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues* etc. Refellit Burmannum quoque Böttiger *von der Furienmaske* p. 87. 451 *verbereque* Montalb., ut lib. V, 579 *insonuit flagello*. Sed alterum exquisitius; fecit flagellum resonare. Tum *rapido* alii, et sic ante Heins. vulgg. 452 *non ego* Lutat. ad Stat. Theb. V, 108., et *v. s. verique eff.* Donat. ad Terent. apud Burmann. *effata* Goth. sec. et Rom. 453 *falso* Rom. 454 *Aspice* Goth. sec. Olim

446 sq. Exuit iam Erinnys anum, ut solent interdum dii (conf. Excurs. XIII ad lib. I, p. 154), et vera forma adstat. Praeclara autem rei exponendae ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror invadit etc. 447. *tot Erinnys;* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet. *tanta* pro talis. (quorsum autem et quomodo *tanta*

Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuveni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Saevit amor ferri, et scelerata insania belli,

459. PERFUNDIT 461. BELLI;

fuere qui distinguerent: *Respice: ad haec adsum*; vid. Serv. 455 *gero* vel *cano* Zulich. Male. Nam respicit ad sup. 443 sq. 456 *alto* Parrhas. 457 *flammantes* Parrhas. *de* tert. Rottend. 458 *Illi ingens somnum* Rom. et alii Pier. *Illi* quoque fragm. Vatic. *rumpit* Heins. cum melioribus. Vulgo *rupit*. (ita 7. 9. *Wr.*) *atris* Goth. pr. *ossaque ductus* sec. Moret. Notabile utique, *sudorem perfundere ossa*. *Ora* et *artus* ratio postulare videtur. 459 *Perfundit* (ut est in Rom. et fragm. Vatic. *Wr.*) item Heins. pro vulgari: *perfudit*; (ita Medic. cum 2. 3. 11.; quod ego revocandum putavi. Et quum etiam sine ulla saepe causa Praesentia et Perfecta talium verborum inter se permutari soleant, quanto magis id fieri credibile est accedente aliqua ratione? Praegressum modo *rumpit* videri poterat flagitare idem tempus *perfundit*; sic infra vs. 502. pro *replebat* in plerisque codd. legitur *replevit*, quod responderet praegressis *refugit* et *successit*. At qui tali somno excitatur, is non tum demum incipit sudare, sed solet sudore iam perfusus esse. Itaque p e r f u d i t eum sudor, et perfusum se sensit sudore Turnus. Hinc etiam *proruptus*, non *prorumpens*. *Wr.*) at pr. Rottend. *profundit*; et multi, etiam fragm. Vatic., *praeruptus*, ut alibi quoque solent. 460 *A. tumens* Montalb., sed *A. amens* etiam

pro *talis?* intellige faciem in maius auctam, quae anui assimilata, ut consentaneum est, parva modo fuerat. *Wr.*) 451. *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit; cf. sup. v. 336. VI, 557.

456. *facem iniecit* in iuvenem.

460. *arma fremit*, plus est, quam, deposcit, clamat. (*toro* autem explicandum ex iis, quae legimus VI, 524.: „fidum capiti — *dormientis* — subduxerat ensem.“ *Wr.*) 461. 462. Elaborata oratio! pro, belli cupiditate et ira incenditur. *amor ferri* et

Ira super; magno veluti quum flamma sonore

sup. II, 315. *tectuq.* sec. Rottend. 462 Optandum erat, ut viri docti docerent, quomodo haec acciperent: *Ira super.* Vulgo videntur interpretari cum Cerda: insuper; accessit demum ira. Ita saltem distinctio erat accommodanda: *s. i. belli*, *Ira super*; *veluti.* Sane *super* eo sensu apud poetam et alibi occurrit, v. sup. II, 71; cf. VIII, 245. XI, 226. Sed sententia inde exit ieiuna et tanto poeta indigna: *Saevit amor — insania*, *insuper ira.* Dicendum saltem erat, *super* esse pro copula: *Iraque.* Exilitas tanta facile a poeta evitari poterat, si scriberet, *Ira furit* vel simili modo. *Super* pro, superest, superat, occurrit et alibi (ut III, 489). Si pro superare, ebullire, erumpere illud dictum docere possem, bona efficeretur sententia. Donatus ita interpretatur, ac si *super* pro, super his, dictum velit: *Tantum contraria desiderabat*, *ut irasceretur sibi*, *quod nondum iret ad bellum.* Saltem *ira super* eo est expediendum, ut sit, quod *πέρι*, pro *περίεστι*, Graecis poetis, v. c. *οὔ πέρι μὲν πρόφρων κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ* Iliad. κ, 244. de Ulysse. *plus quam* amor ferri et insania belli, furit ira. (*super* hic, ut interdum alibi, insignem aliquam accessionem denotat. IX, 283.: „super omnia dona Unum oro;" i. e. gratius mihi, quam omnia dona, hoc erit. Hinc infra enumeratis gentibus, quae Turno auxilio venerant, novissime poeta commemorat Camillam his orsus verbis vs. 803.: „Hos super advenit Volsca de gente Camilla;" quod cave putes nihil aliud valere, quam *praeterea*, *etiam*; sed in ipso orationis ingressu eam ut eximium exercitus ornamentum declarare vult his verbis poeta. Adde VIII, 303.: „super omnia Caci Speluncam adiiciunt." et Ovidianum illud Met. VIII, 677.: „super omnia vultus Accessere boni." Ac ne etiam adverbii exemplum desit, sic ipse Virgilius infra XI, 226.: „Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, Ecce, super maesti magna Diomedis ab urbe Legati responsa ferunt." adde I, 29. Itaque nostri loci sententia haec est: ad hunc insanum belli amorem, a Furia Turno iniectum, accedebat etiam

insania belli unum idemque declarant. *scelerata i.* quoniam ad caedes, rapinas et *scelera*, rapit, quae proprie de bello dicuntur; at *super ira*, magis adhuc, quam amor pugnae, saevit, furit ira. cf. Var. Lect.

462—466. Fundus comparationis in Homero Iliad. φ, 362 seqq., ubi de Xantho Vulcani flammis submissis ebulliente agitur; *ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ, κνίσσῃ μελδόμενος ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο, πάντοθεν ἀμβολάδην, ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται.* sed primum ornatu verborum superat Virgilius, ut facile exspectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Sat. V, 11, tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suaviore et doctiore metaphora,

Virgea suggeritur costis undantis aeni,
Exsultantque aestu latices; furit intus aquai

maius animi irritamentum, summa ira, ex amissione sperati coniugii nata. Hinc etiam intelligitur, non fuisse Huschkio in Analect. ad Tibull. pag. 702. hunc versum cum Tibulliano illo I, 3, 47. componendum. *Wr.*) 463 *surgentur* Franc. 464 In Erf. corrector ante oculos habuisse videtur *Exsuperant.* Verum *exultare* est τὸ ἀναβλύειν. Apud Hom. l. c. est λέβης ζεῖ ἔνδον — πάντοθεν ἀμβολάδην. Quod lebes idem est κνίσσῃ μελδόμενος, puta poetica forma dictum pro eo, quod in lebete continetur, adipe; pro κνίσσα μελδομένη. *aquai* Heins. retraxit, nam vulgg. *aquae vis*, quod et Cuninghamius maluit retinere. Memorabilis est Servii nota: „aquai: *Hanc diaeresim Tucca et Varius fecerunt*; *nam Virgilius sic reliquerat*: *furit intus* aquae vis, *Fumidus atque — amnis*; *quod satis asperum fuit.*" Iudicio quidem adiecto vix subscribas; multo enim mollior altera haec ratio. Nisi forte Serviana aliter se habebant, ut ex glossa primi Moret. suspiceris: „Aquae vis *opposuit Tucca*, *quia nimis aspere sonuit* aquae amnis, *quod Virgilius prius ibi posuit.*" (et ita, *aquae amnis*, cod. Servii Dresd. cum aliis libris apud Burmann., etiam editis. *Wr.*) Certe illa, *aquai amnis*, satis dure dicta videntur; etsi sic *rivus aquae* Ecl. VIII, 87 *Propter aquae rivum*; quod etiam Pomponius ex pleniore Servio comparat. (Cur ergo dure dicta? *Wr.*) Sed defenditur haec lectio *aquai* noto Probi lib. I Art. Grammat. loco, ubi quatuor tantum locis priscam illam secundi casus formam a poeta agnosci docet. Accedit Medic. Mentel. sec. et a m. sec. Rottend. sec., (cum 3. 11. *Wr.*) tum pro div. lect. tert. et Leid. pr. Item Schol. Persii. v. Heins. At *aquae vis* omnes ceteri libri agnoscunt, quorum familiam ducit Rom. cum fragm. Vatic. (adde Palat. *Wr.*) Inter editas Aldinae hoc idem tuentur; sed mutatum in Iunt. et repositum *aquai* ad Benedicti ductum, qui et ipse suspicatur, narratiunculam apud Servium esse commentitiam; nam nihil a Tucca mutatum esse debuisse e lege Augusti. Provocat idem ad Quinctilianum (I, 7, 18, ubi non in omnibus legitur *aquai*, sed tantum alterum *aulai*). Vix talia ad liquidum perduci possunt; potuit *vis* ab uno codice abesse et suppletus esse versus a docto viro sic, ut scriberet, *aquai*; potuit quoque ab initio *aquai* scriptum esse, et eo neglecto a librario *aquae* refictum in *aquae vis.* P. Scriverii lectionem *Exsultante aestu latices erugit aquai* refellit Heinsius. Cui vacat, refellere potest et aliam Schraderi ad Musaeum p. 233. (Vera est lectio *aquai*; nam *aquae vis* si legas, *atque* a principio enuntiati re-

substituit, animum ira aestuantem. *Costas* ollae (sed gravius nominavit *aenum*) dixit ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. Θ, 437 et ex utroque loco Quintus Cal. Cerdae laudatus (lib. V, 381 seqq. de Aiacis ira). Ornate reliqua quoque: *Fumidus*

Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet atque iuventae;
Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.

476. ALIS;

movetur, quod mori Virgiliano adversari observatum est ad III, 250.; nec debet *fumidus* ita per copulam a substantivo suo divulsum offendere; sic etiam alibi, ut II, 552.: „dextraque coruscum Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.“ *Wr.*) 465 *spumans* Bigot. *fumis* Leid. *vapor altus* Erf. (— 466. *se iam* fragm. Vatic. perverso ordine. *Wr.*) 468 *Inducit* Ven. *et* abest pr. Hamb. 469 *Italia* alter Menag. *I. et d.* pr. 470 *que* in fine abest multis, ex more. 472 *Certanti* Franc. 473 *iuventa* aliquot Pier. et Goth. sec. 474 *clari d. facti* Medic. Pierii. 475 *Dum T. animis Rutulos* multi Heins. *animos Rutilis* Reg.; error autem *rutilus* pro *Rutulus* saepe in libb. occurrit. Illud vero miror, cum corripiantur in hac voce syllabae, Graecis scribi vocem per diphthongum ου, 'Ρουτοῦλοι.

amnis aquae, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467—474. *polluta pace* violata iam a Latino, erepta sibi coniuge sperata. *venire* est gravius, quam esse: ut alibi monitum. (Sil. Ital. VII, 63.: „Quod tibi sit Libyaeque satis, certaverit unus.“ *Wr.*) 471. *divos in vota vocavit*, invocavit votis: cf. ad lib. V, 234 *fudissetque preces, divosque in vota vocasset.* ἐπηύξατο. *exhortantur*, ὦρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum.

472—474. Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulcritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fa-

Arte nova, speculata locum, quo litore pulcer
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quae prima laborum

477. NOVA; 478. IULUS;

477 *qua* Oudart. pro var. lect. Bene Holdsworthus observabat *arte nova* non bene iungi cum *speculata* locum; nam in hoc, quod locum speculabatur, ars Alectus spectari non potuit. Itaque interpungi vult: *se concitat alis Arte nova, sp. l.* Sed non magis *Ars nova* ad volatum referri potest. Saltem *Arte nova — rabiem obiicit*; sed cum alia interiecta essent, v. 479 *Hic* interserit. Locus autem sic distinguendus: *Dum Turnus — se c. alis. Arte nova, sp. — Iulus, Hic s. — Obiicit* etc. (Mutavi distinctionem ad mentem Heynii; in hoc tamen verius vidit Iahnius, quod is verba *Arte nova* ad universam sententiam *speculata est locum et rabiem obiicit* pertinere contendit. Itaque hoc dicit poeta: Utitur illa iam nova arte, i. e. alia fraude: speculatur enim locum *cet.* et canibus rabiem obiicit. *Hic* autem vs. 479. non est temporis, sed loci, adverbium; et opponitur is locus, ubi nunc Alecto turbas machinatur, illi, quem modo reliquerat, Ardeae. *Wr.*) 478 *nefas* pro *feras* Goth. tert. 479 *Cocitica*, *Cocitina* aberratt. 481 *agitent* Ven. *qui* Franc. et pro var. lect. pr. Hamb. *laborum* cum melioribus Heins. post Pier. At vulgo, *malorum* erecti. Et sic Servius. Male Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt. (vid. Q. V. XX, 9. *Wr.*)

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Troianos cervus venatione interemtus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17 et hinc a multis tamquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Troianos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiae seu Furiae artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ab allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerva hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque haec ipsa res, concursus caesa cerva sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, cum semel non consilio sed animorum impetu committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poeta aemulatus putatur belli Iliaci

Caussa fuit, belloque animos adcendit agrestis.
Cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent

rum, ex intpr. (*laborum* est prior, *malorum* altera lectio Medic., quam etiam Palat. tuetur. Saepe haec inter se confundi, cum alii multis locis docuerunt, tum Cort. ad Lucan. II, 317. Ac possunt h. l. variae statui corruptionis causae, omnes reiectam lectionem deprimentes; potest *malorum* ortum esse ex ultima praegressi voc. syllaba; potest huc translatum esse ex IV, 169. Id certum est, bello orienti optime convenire laborum et aerumnarum mentionem. *Wr.*) 482 *animas* pr. Rottend. *incendit* pr. Menag. *concendit* Bigot. 483 *formae praestanti* Hugen. et pr. Rottend. *formae praestans* Bigot. v. Aen. I, 71. 484 *Thyrridae*, *Tyridae*, *Tiridae*, et *Thirus*, *Tirrus*, *Tirius*, *Tyrus*, *Tyrrus*, aberratt. 485 *Tyrrhusque* Heins. ex libris maluit: nec aliter Aldd. et hinc ductae: quas deseruit Commeliniana, quae Palatinum codicem expressit, Pulmanniana et aliae. Ante Heinsium (h. e. in iis editionibus, quibus utebatur Heins., puta edd. Dan. Heinsii, Pulmanni et similes) legebatur *Tyrrheusque*, quod praeferas, quia altera in *Tyrrhides* a poeta producta est; *Τυῤῥεύς*, *Τυῤῥείδης*. Exemplum in contrarium esse potest *Belides* sup. II, 82, sed nomen illud adhuc suspectum habeo. Tum non vana est observatio doctissimi Ouwens Noct. Hagan. p. 607, multorum nominum duas initia et retentae in Aulide classis Achivorum caussas, interemta ab Agamemnone cerva Dianae sacra. Omnino invento huic poetae strenue incubuerunt, ut pugnarum et odiorum caussas ab occisis casu sacris animantibus, quae (*ἀνειμένα*, *ἄφετα*,) libere vagarentur, arcesserent. Exempla affert Cerda, sed ea sunt imitatorum Virgilii: alterum Statii, qui prima pugnae exordia a tigribus Baccho sacris duxit lib. VII Theb. 564 sqq. et Val. Fl. qui pugnae, qua Cyzicus cadit, caussam ab ira Cybeles petit propter caesum sacrum deae leonem lib. III, 15 sq. sed iudicium adhibe, uti apud illos quoque, qui magnas rerum conversiones a parvis caussis nuper libellis suis persequuti sunt.

475—483. *animis a. implet.* Homericum. *θάρσους πλῆσεν φρένας*, ut Iliad. ρ, 583. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Iliad. δ, 444 *νεῖκος ὁμοίϊον ἔμβαλε* etc. *arte nova*, cum alia fraude, novum dolum meditata. Supra I, 657 *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.* (vid. V. L. ad vs. 477.

Armenta, et late custodia credita campi.

esse terminationes, unde diversa patronymica ducta sint: *Tyndaridas* habemus, cum tamen *Tyndareus* frequentetur; fuit igitur etiam aliquando *Tyndarus*. Ita etiam *Tyrrheus* et *Tyrrhus*, quod alibi occurrit. vid. in Nota. (Mediceus superiore versu *Tyrridae*, et hic et vs. 508. *Tyrrus*, posteriore loco fragm. Vatic. *Tyrrhus*; et plerique codd. ignorare videntur aspirationem, quam tamen in hoc nomine satis defendit litera *y*; ac saepe aspiratio post duplex *r* in codd. desideratur; et *Tyrrhi* in ipso Medic. vs. 532., ut etiam *Tyrrhidae* X, 28. Vix autem me continui, quin *Tyrrhus* revocarem, — nam producta penultima in *Tyrrhidae* nihil obstaret, vid. V. L. ad II, 82. — nisi *Tyrrheus* vs. 508. et *Tyrrhei* vs. 532. in aliquot antiquis codd. se invenisse scriberet Pierius; et *Tyrreus* vs. 508. etiam e cod. 1. et 8. edit. Vinar. 1826. enotatum video. *Wr.*) 486 *lati* Rom. (et fragm. Vatic. et 8. 11. *Wr.*) sed Pierius spreverat, Heinsius autem e Medic. aliisque praetulerat. Recte vero Burm. revocavit *late*, quippe doctius dictum; ut *late rex* I, 25 et al. (*late* est altera lectio Medicei; ita etiam ap. Servium et in maiore parte codicum, in quibus, ut videtur, Menteliani et antiquissimi Parisini, legitur; adde Palat. Ac nolui hoc rursus mutare, quum *late* ob propinquum *campi* in *lati* conversum esse admodum sit probabile. Non autem *late* doctius, ut Heynius ait, quam *lati*; *lati campi* i. e. campi, qui ibi latus erat; *late* autem iunges cum his *credita custodia*, i. e. quocumque et quam late patebat campus, custodia eius illi credita est; et in talibus magna saepe vis, quum res infinita obiicitur animo; quamobrem etiam hac a parte se commendat lectio *late*; ita infra quoque vs. 737. *late dicione premere populos*, quamquam de certis ibi populis loquitur poeta et de imperio finibus suis circumscripto. Contra

Wr.) 480. *prima laborum caussa fuit.* Comparant Iliad. ε, 63. χ, 116; est primum initium calamitatum, quae insequutae sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur, quod monuit Spencius. Similes deliciae Cyparissi cervus apud Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed iuvenili carminis luxuria expolitae. Calpurnii quoque imitationem notavit Cerda Ecl. VI, 33 sq. et Statii locum de tigribus Bacchi mansuefactis comparat (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. viros doctos ad Lucian. pro Merc. Cond. c. 1. (Wernsdorf. ad Poet. Lat. Min. T. I. p. 348. *Wr.*) *Tyrrhidae pueri*, pro Tyrrhei filii. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrhus enim erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est: v. Victor O. G. R. 16. cf. Serv. ad VI, 760 comparato Dionys. I, 70,

Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensaeque adsuetus herili,
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Conmovere canes: fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,

aliis locis gravius est adiectivum, ut VIII, 8.: „latos vastant cultoribus agros;“ i. e. qui lati erant et unde magna vis hominum cogi posset. *Wr.*) *campi est* Goth. sec. 487 *A. in silvis* Menag. pr. 488 *innectens* l. *intexens* Goth. tert. 489 *Potabatque* aliquot Pier. *Sectabatque* Sprot. *feram* pr. Hamb. Ed. Ven., male. v. Burm. cf. sup. II, 51. 490 *manu* (ex *manū*) Sprot. Vratisl. Medic. (sed in hoc *m* superscripta. *Wr.*) *manuum* aliquot Pier. 491 *que* abest Zulich. *ad menia* Erf. 493 *rapidi* aliquot Pier.; al. *rapidae*, *rabidi*, male. 495 *r. a. undante* aliquot Pier. *lavaret* multi. (Pieriani scilicet, in quibus Rom. *Wr.*) 496 *exuviae laudis* Sprot. *nimiae* Dorvill. *accensus* Gud. et Moret. qu.

ubi *Πυῤῥηνὸς* depravate scriptum est, et in libro de Augusti progenie cap. 18 *Tityrus*. *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. 488. *mollibus sertis*, seu vittis, seu corollis. 490. *χειροήθη* et *ὁμοτράπεζον* fuisse dicit. conf. Guell. 492. *Ipse*, *Αὐτὸς* pro *αὐτομάτως*.

491 — 495. Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab aestu recreabat. Ergo iam *defluxerat*, ut bene Cerda accipit *deflueret*; et sane canes eum reficientem se commoverunt, excitarunt. (Non est *deflueret* pro *defluxisset* positum; hoc dicit poeta: aestum cervus levabat et fluvio defluens et in umbrosa ripa decumbens. *Wr.*) 498. Turbas faciunt in *erranti*. Res expedita erit, si cogites inverso sensu dictum: *erranti deus abfuit*: ita ut aberraret. Nunc negationem addidit: *Nec deus abfuit*, adfuit fortuna, *dextrae erranti*,

Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Inprovisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum

497 *derexit* Gud. (cum fragm. Vatic. et Rom. *Wr.*) 498 *afuit* cum antiquioribus scribit Heins. (ita etiam fragm. Vatic.; vid. Burm.; eodem modo infra VIII, 147. editur *afore*; nec ausus sum mutare in *abfuit*, quamquam hoc probat Pierius, et *abfore*; videntur enim Latini praegressa vocali *a* vitasse literarum *bf* concursum, ne *abfero* quidem et *abfugio*, sed *aufero* et *aufugio*, dicentes. Et dudum multis locis restitutum est a Criticis *afui*, *afore*, *afuturum*; vid. Cort. ad Cic. Epist. ad Div. XVI, 8, 1. Oudendorp. ad Caes. B. G. I, 36. Arntzen. ad Paneg. vet. pag. 177. Ceterum *dextra* Medic. *Wr.*) Vulgo *abfuit*; alii *affuit*. 500 *inter* aliquot Heins. 502 *replebat* Heins. e Medic. et a pr. m. Gud., item Sprot. et Reg. Vulgo, *replevit*. (ita Palat.; vid. V. L. ad vs. 459. *Wr.*) 505 *Olli* Heins. cum melioribus. Alii, *Illi*. (eaque est altera Medic. lectio. *Wr.*) 506 *armatur* Sprot. *abusto* et *adusto* aberratt. apud Pier. et Burmann. 507 *hi* Menag. pr. *gravidis* Goth. sec. *est* multi addunt, etiam Pier. (in quibus Rom.; sed abest a fragm. Vatic. Medic. ac plerisque, ut videtur, melioribus Heinsii; vid. Q. V. XV, 8. *Wr.*)

sic ut ea non aberraret. (potius: adfuit, ne erraret; cf. Q. V. XXVIIII, 5.; aut accipiemus *errantem dextram* de Ascanio fugientem et huc illuc erratico cursu se ferentem cervum oculis et arcu, sive dextra, sequente. *Wr.*) At Servius ad Alecto refert; ut sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. 500. *nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervae, placidae ac mansuetae ferae, vss. 500 seqq. notabilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

505. *pestis;* recte Serv. Furia. conf. sup. 476. 477. Latet enim illa in silva ad speculandam

Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
Contremuit nemus, et silvae insonuere profundae;

515. INTONUERE

508 *ira fuit* Pier. aliquot; *dedit* Bigot. cf. Burm. (*Tyrrheus*, vid. V. L. ad vs. 485. *Wr.*) 509 *Quadrificam* Dorvill. 510 *Scindebant* Medic. et Scheffer., ut ad agrestes referatur. (at *n* in Medic. transfossa. *Wr.*) 511 *e* aberat multis Pier. 512 Ante Heins. distinxerant vulgg. post *petit*. 514 *incendit* Rom. et aliquot Burm. (ita etiam Medic., sed a pr. m.; idem 9. Revocari hoc iubet Wakef. ad Lucret. VI, 346.; revocarem ipse, si satis accederet a codicibus auctoritatis; vid. Heyn. Not. ad X, 895. *Wr.*) 515 *Insonuit* e Grammaticis laudat Heins. (*Intremuit* Arusianus p. 264. edit. Lindem. *Wr.*) *Concutitur* pr. Rottend. *insonuere* Rom. et alii Pier. et Heins. *sonuere* Ed. Mediol. et Schol. Statii cum bi-

nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. Mireris Cerdam ipsos *agrestes* h. pastores ad bellum movendum e silvis concurrentes interpretari malle. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem praeustam? conf. inf. 524, ut mox stipites nodosos memorat. *cuneos coactos* pro adacto cuneo dixit. (*ut forte*, referendum hoc ad securim, quae ut modo ad manum erat, ita se ea instruit, ut esset pro telo; vid. V. L. ad vs. 72. *Wr.*)

511. *stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi. (descripsit eiusmodi stabula C. V. v. Bonstetten in *Voyage sur la scene des six derniers livres de l'Enéide* p. 102 sqq. *Wr.*) 513. Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romae primis aetatibus Comitia ita convocari solebant: *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem

Audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini;
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis

516. LACUS;

nis Goth. (An convenit tonandi verbum eiusmodi sono? certe ipsa cornua, Valer. Fl. VII, 611., tubae, Lucan. I, 578., etiam classica, Aen. VII, 637., non tonant aut intonant, sed sonant vel insonant. Et quum cognatae originis esse haec verba, *tonare* et *sonare*, appareat, discrimen eorum ipsarum literarum *t* et *s* differentia indicat, quarum haec apta est ad sonum tractum, illa ad sonum abruptum exprimendum; quare quoque loco videndum, utra notio conveniat; vid. V. L. ad VIII, 239. Itaque nihil impedit, quominus idem organum nunc sonare, nunc tonare dicatur, ut apud Petron. c. 78. legitur: „Consonuere cornicines funebri strepitu: unus praecipue servus tam valde intonuit," *cet. insonuere* nostro loco praeter alios apud Heins. praebent Gud. et Mentel. pr., tum ipse Medic., ab illo non commemoratus, cum Romano; quorum codicum testimonio fretus revocavi hanc lectionem. *intonuere* 5. 7. 12. et Palat. *Wr.*) 516 In multis *audit* scribitur, et hinc inseritur in nonnullis *et* ante *amnis*. Menag. pr. *audiit omnis*, quod placet Burmanno. (Pro semicolo comma posui; vid. Not. *Wr.*) 518 *At* Menag. pr. *ad ubera* Oudart., quod alibi occurrit. 519 *Quin vero* pr. Moret. a m. pr. 520 Scribitur fere *concorrunt*, ex pronuntiatione. *occurrunt* aliquot Pier.

Maroni Furiae buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5—11. In 514 ad 518 imitatorem facile agnoscas vel ex exquisitiore ornatus studio. Expressus (nam inter multa a Cerda et aliis congesta hoc unum tenendum) Apollonii locus, primum quidem III, 1217 Hecates canum latratu: *Πείσεα δ' ἔτρεμε πάντα*; et multo magis draconis sibilo IV, 127. 139 *ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠϊόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον, οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς* etc. *Δείματι δ' ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ' ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι*; unde noster: *Et trepidae matres pressere ad pectora natos;* non tam ornate, sed meliore iudicio; nam a Furia inflatam buccinam tam horrendum sonitum edidisse, probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de an-

Indomiti agricolae; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,

521 *Troica* Witt. 522 Dubitat Burm., an legendum sit, *campis e. a.* Cur tamen in *castris apertis* haereas, cum *domus aperta*, *foribus apertis*, bene dicatur? 523 *Derexere* Medic. *surrexere* pr. Hamb. pro var. lect. *nec iam* Parrhas. *in certam.* Oudart. *agrestis* Medic. (sed *s* transfixa. *Wr.*)

guium Tisiphones sibilo: *Audiit et medius caeli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentosa videbis. 515. *profundae* cum dilectu. In intimis magnae silvae recessibus audiebatur vox. 516. *Triviae lacus* est Lacus Aricinus cum Nemore et Templo Dianae nobilissimo; cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas*, v. Cluver. p. 705, quarum natura *candorem* facit. (*Audiit et — audiit*, vid. V. L. ad Ecl. IV, 6. *Wr.*) In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium iuga super Reate stagnante: in Narem ille quoque aliquando a M. Curio, exciso monte, emissus. Cic. IV ad Att. 15. Cf. Plin. III, 12 s. 17. Egere de hoc, qui loca adiere, etiam Erdmannsdorff. v. eius vitam Rode auctore p. 108. (— 518. Imitatus est Valer. Fl. II, 202 sq.: „pariterque toris exhorruit omnis Mater, et adstricto riguerunt ubere nati." *Wr.*)

520. Ennii Ann. III versus apud Macrob. VII, 3 *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis: ansatis concurrunt undique telis.* 521. *Indomiti agricolae.* Ornans epitheton; simpliciter accipio duros, asperos. Sunt enim ἄτρυτοι: quod primo loco est, qui atteri nequeunt aut frangi ac fatigari laboribus et aerumnis: altero ἄτρυτος etiam invictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. *nec non et Troïa pubes* — Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Troiani. Vulgari oratione copiae effundunt se, effunduntur, ἐκχέονται. Mox v. 525. 526. *seges*, pro, agro: isque adeo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi mo-

Stipitibus duris agitur sudibusve praeustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila iactant:
Fluctus uti primo coepit quum albescere vento,

524 *Stypitibus* passim scribitur apud Parrhas. conf. Burmannum. *sudibusque* duo eiusdem. 525 *decertant* Bigot. a m. sec. v. III Ge. 20. *utraque* sec. Moret. 526 *tristis s.* Parrhas. *armaque* Zulich. 527 *Sole repercussa* pro var. lect. Moret. tert. ex intpt. *et lumen* aliquot Pier., tum *sub lumine* pars Pier. et Heins. c. Erf. (et 7. 9. 12. 14. *Wr.*) *sub lumina* duo Burm. *sub lumine* duo alii; Gothani vulgatam tuentur. (ut et 2. 3. 8. *Wr.*) 528 In fine *ponto* Rom. et Medic., quorum in eadem lectione conspirantium haud levis auctoritas est, et pro var. lect. Gud., item Macrob. V Sat. 13, ut taceam codd. e vulgo, binos Goth.; in altero quidem *puncto* est. Probat Heinsius, ut *primo ponto* sit: a littore, et respondeat Homerico *ἐν αἰγιαλῷ*, in loco, quem poeta ante oculos habuit Iliad. δ, 422. Sed tempestate oriente fluctus ex alto versus littus aguntur, non a littore primum moveri incipiunt, ut iam Burmannus monuit. Tum vero in Homerico loco non *ἐν αἰγιαλῷ* responderet Virgiliano *primo ponto*; sed *Πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κ.*, et hoc quidem sensu, ut sit pro, *primum in ponto*, *in alto*. Versus hi sunt: *Ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέϊ κῦμα θαλάσσης Ὄρνυτ' ἐπασσύτερον, Ζεφύρου ὑποκινήσαντος, Πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα Χέρσῳ ῥηγνύμενον μεγάλα βρέμει.* Burmannus malit: *summo — ponto*, ut *imo fundo* opponatur. Sed manifesta satis res est, *ponto* ex altero loco Ge. III, 237 huc esse translatum, ubi *in medio ponto.* (Mutuae corruptioni occasionem praebuerunt hi loci inter se, prorsus exquisitae est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601. 602. Primae autem lineae sunt Iliad. ν, 338, ubi *horret pugna hastis* *ἔφριξεν δὲ μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς*. At ap. Apollon. III, 1355 *horret armis ager* *φρῖξεν δὲ πέρι στιβαροῖς σακέεσσι — Ἄρηος τέμενος*. Itaque et h. l. proprie diceres *horrere enses* eductos et elatos ad ictum, ut horrent omnia aspera et acuminata; tum *horret ensibus* terra, ager, acies. (*ferro ancipiti*, an bipennibus? ut Servius interpretatur. Ego sic acceperim: aequatis iam armis decernunt, quo fit, ut certamen existat anceps. *Wr.*)

526. *Sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218 *Corpora quae feriant oculos visumque lacessant:* unde patet, ut ex aliis locis, ubi *visum, aures lacessere* occurrit, *lacessere*

Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
Hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almo,
Sternitur; haesit enim sub gutture volnus, et udae

532. Tyrrhi Almo St.

sus ut Aen. VIII, 451. et Ge. IV, 173. Et saepe vidimus similium locorum recordationem in fraudem induxisse librarios; vid. V, 89. 235. 380. 520. 592. 775. 811. 829. 843. 860. VI, 355. 475. 488. 547. 890. VII, 399. 436. adde V. L. ad Georg. IV, 4. Aen. I, 776. IV, 471. infra vs. 543. Nec Mediceus cod. liber a talibus vitiis; quo in genere illud est maxime memorabile, quod, quum X, 144. *Aggere moerorum* legatur, illud ipsum *Aggere* translatum est in XI, 382., quamquam ibi Nominativum sententia postulat. Iahnius quidem *ponto* revocavit, *primo* autem adverbium esse vult, et comma ponit post *primo*; quae interpunctio non tollit, sed auget difficultatem, si qua est. Ceterum *primo*, quoties cum ablativo aliquo iungere licet, pro adiectivo habendum videtur apud Virgilium; vid. Q. V. XXVIII, 3, f. et 6. *Wr.*) Variare autem poetam verbo uno vel altero, eiusmodi versus, quos iterum ponit, ab ipso Heinsio aliquoties monitum est. Uti itaque altero loco fluctuum primos ortus in alto (*in medio ponto*), sic nunc fluctuum ortus a prima aurae impulsione, *primo vento*, memorat. 530 *uno* Franc. *ima et* Dorvill. 532 *Gnatorum Tyrrhei* libri Pier. (vid. V. L. ad vs. 485. Si autem Ecl. VI, 42. *Promethei*, ibid. vs. 78. *Terei*, Aen. VIII, 383. *Nerei* editur, *Tyrrheus* autem nomen est huius hominis, non *TyrrhI*, sed *Tyrrhei* scribendum erat; vid. V. L. ad Aen. I, 30. *Wr.*) Ex iisdem et suis Heinsius *Almo* scripsit pro *Almon*; (quod est in Palat. et 8. 11. *Wr.*) nullum enim nomen Latinum *on* litteris finiri, ait Sosipater. Quod equidem inter Grammaticorum argutias referam. *Almon* est communior forma; *Almo* rarior. Sic *Agamemno*, *Tarcho* et alia pro vulgari *Agamemnon*. (vid. omnino V. L. ad VIII, 506. In fine versus comma addidi; vid. V. L. ad II, 341. *Wr.*) 533 *Exit enim* aliquot Pier. cum Dor-

esse simpliciter ferire, percutere; cf. inf. ad lib. X, 10. Refertur etiam paullo ante *atra* seges ad oculorum iudicium, si longum hominum ordinem in campo prospicias.

528. 530. Saepius ornata a poetis comparatio; primum quidem ab Homero Iliad. δ, 422 seqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Georg. III, 237 sq.

532. 533. *vulnus* pro sagitta, *Serv.*, ut II, 529, et *inclusit*, pro vulgari, interclusit, *iter vocis udae*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur;

Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galaesus,
Dum paci medium se offert; iustissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
 Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,

vill., ut sit quod lib. IX, 432 *viribus ensis adactus Transabiit costas.* Sed natum hoc ex scriptura: *esit. gurgite* duo Burm. 534 *que* abest Witt. 535 *Galaesus* Heins. cum melioribus etiam hic, ex *Γαλαῖσος.* Vulgo *Galesus.* conf. ad Ge. IV, 126. *Gelaesus* Rom. 536 *Cum p.* sec. Rottend. *pacis m.* Parrhas. *sese* Ald. Iunt. *se offert medium* Montalb. *se* plane excidit Oudart. 537 *que* abest Franc. Witt. *agris* Medic. Pierii, tresque Burm. *armis* alter Hamb. Sed *arvis* recte retinent ceteri. Esse pro *in arvis* monet Burm. Cuninghamius *agris* retraxit; docere id *greges et armenta.* Non sequar subtilitatem. 538 *et quina* sec. Moret. 539 *terras* duo Goth., male. *et centum terram* Witt. 540 *saevo Marte* emendat Marklandus ad Stat. Silv. V, 2, 21. Obnuntiat divinationi Burmannus, sed quid *aequo Marte* sit, parum expedit. Scilicet est, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata; ut alias *dubio, caeco, Marte* pugnatur. *Aequus* autem pro, aequalis, satis frequens est. Paullo aliter, nec tamen multum diverse apud Lucan. III, 585 *navis dextrum laevumque tuetur* Aequo Marte *latus.* De congressu ex loco iniquo in locum aequum deducto Curtius IV, 1 *De regno aequo, si vellet, Marte contenderet.* (De potestate locutionis *aequo Marte rem gerere* vix quisquam, nedum Marklandus, dubitaverit. Sed id quaeritur, qui fiat, ut aequo Marte et pari utrimque fortuna pugnatum esse poeta referat, quum mox multo maior belli moles profliganda esset Troianis? Res ita se habet: Sub ipso pugnae initio, ardescente igitur proelio, necdum victoria in alterutram partem inclinante, Alecto discedit. Qua in re agnoscimus elegans poetae iudicium, qui noluerit e levi hoc proelio magnam Troianis conciliare gloriam; quare nullus e Troianis, qui fortitudine excelluerit in hoc certamine, nominatim laudatur. Satis quippe erat narrasse, quo pacto prima belli inter Troianos et Latinos semina sparsa fuissent. *Wr.*)

proprie *iter udum.* Quomodo Virgilius ornatu praecellat Homerum, vide in hoc: Iliad. ν, 388 ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε. —

536—539. Homerica arte Galaesi memoriam nobis commendat

Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Inbuit, et primae conmisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et, coeli conversa per auras,

543. CONVEXA, PER AURAS IUN.

541 *bellum.* *telum* pro var. lect. pr. Hamb. ex interpretatione. 542 *c. sanguine p.* Goth. sec. ex antecedente versu. *munera p.* coni. Markland. ad Stat. V Silv. 1, 21, quod et ipsum bonum esset. (*munera pugnae* de gladiatorio certamine recte dicetur, non item de vero iustoque bello. Proprie dicendum erat *primam commisit pugnam.* Sed quum hoc inprimis ageret dea, ut prima caede facta Latinis iusta esset irae bellique causa, maluit hac nova ratione uti. *Wr.*) 543 Memorabilis est Servii nota: *Probus*, *Asper*, *Donatus* (is tamen Donatus, quem habemus, *evolavit per auras ad Iunonem* interpretatur), *dicunt*, *hoc loco* per *bis accipiendum*, *ut adloquatur Iunonem* per caeli convexa *et* per auras (quod durissimum esset: etsi Burmanno non displicet). *Potest tamen* (et haec melior ratio) *esse epexegesis* per auras *id est* caeli convexa; *nec enim aliud sunt aurae.* (Quae sequuntur, adsuta esse videntur.) *Dicit etiam quidam commentarius* convecta *esse legendum, ut sit* ipsa convecta; *quod difficile in exemplaribus invenitur.* Consentiunt sane omnes codd. in *convexa*, nisi quod Medic. a m. pr. *conversa*, quod Cuningham. probat, cumque eo Brunckius recepit: meo sensu tenue et exile est; (*conversa* est prior lectio Medicei, quae nescio quare adeo displicuerit Heynio; revocavit hanc etiam Wakefield., revocavi et ipse; quae ut vel ipsa vitiosa sit, malim tamen amplecti, quod saltem intelligi possit. Et *converti* saepe is dicitur, qui se avertit aliquo, ut terga convertere fugientes dicuntur. Iam Alecto hucusque in terris versata convertit se et in aetherem evolat, h. e. conversa per auras coeli. Et *coeli convexa* ex IV, 451. huc illatum existimo; cf. V. L. ad vs. 528.; haec autem *per auras*, *per coeli convexa*, ineptis-

et miserationem facit. conf. Iliad. ε, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero praeclare: *Dum paci medium sese offert*, ut iam Macrob. IV, 4 monuit.

540 sq. *aequo Marte*, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. (vid. V. L. *Wr.*) Comparant transitus formam Iliad. ε, 84 Ὣς οἱ μὲν etc. *promissi potens* ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο. cf. ad 341. (Valer. Fl. VI, 680.: „Incepti iam Iuro potens;" et, quem ibi laudat Wagner, Ovid. Met. IV, 509.: „iussi potens." *Wr.*) *sanguine bellum imbuit.* Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554 *sanguis novus imbuit arma*), indu-

Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coeant, et foedera iungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbis,
Adcendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.

sime hic cumulantur. *Wr.*) sec. Moret. *connexa*, vitiose. (hinc Bothius corr. *connixa*, quod probat Censor Virgilii a Iahnio editi in Diariis liter. Ienens. 1827. Supplem. 94. p. 368. *Wr.*) Cum tamen verborum iunctura paullo insolentior sit, Canterus apud Heins. coniecit: *caeli convexa peragrans* vel *pererrans*; satis ieiune. Musonius *convexa* pro *convecta* dictum esse volebat, sc. Alecto vecta per auras. (et sic legendum videtur Iahnio; sed quo pacto id tueri se possit, non video. *Wr.*) Cerda cum Turnebo Furiam *convexam* dici posse putavit, ut *amnis devexus* IV Ge. 293 sqq., perperam utique. Equidem bene intelligo, si verba ad naturalem ordinem revoces (*per auras, caeli convexa*), expediri quodammodo priorem versum; illud tamen nondum concoquere possum: *Furiam alloqui Iunonem per auras.* Latet, puto, facilis ad indagandum lectio: *caelique evecta* per auras, et peperit vitium compendium τοῦ *que.* 545 *belli d. tristis* aliquot Pier., quae vulgaris erat ratio. Quae sequuntur ad meum sensum distinxi: *En — tristi*; *Dic — iungant. Quandoquidem A. r. s. Teucros*, *Hoc etiam his addam* sqq. Vulgata ratio erat: *Dic — Iungant*: *Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros. Hoc etiam his addam* etc. 546 *Sic* Sprot. et pars Pierianorum. Nec displicet. Eadem diversitas V, 551. (*Dice* scribendum putat Wakef.; vid. V. L. ad I, 753. *Wr.*) *ut coeant* duo Burmann., ut 551. 547 *Quando equidem* Rom. 548 *tunc si m.* sec. Hamburg. *sit mihi* Menag. pr. vide IV, 125. *voluptas* Erf. (— 549. *urbes* Medic. *Wr.*) 550 *insano Mart. amore* coni. Cuningham. 551 *ut a. coeant* Sprot., ut inf. 582 *undique collecti coeant.*

cebantur, trahebantur, prima caede facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quae apud Cerdam habentur, unum huc referas Propertii IV, 10, 5 *Imbuis exemplum primae tu, Romule, palmae:* inducis exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii. 543. *per auras, caeli convexa*, iunge,

Tum contra Iuno: Terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli caussae; pugnatur comminus armis;
Quae fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
Talia coniugia, et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super aetherias errare licentius auras
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces.

555. CONNUBIA

552 *ac f.* ante Heins. legebatur. (contra codices, ut videtur; vid. Q. V. XXXV, 21. *et sanguis* Lips. obl. *Wr.*) *abundest* Rom. *est* abest Goth. tert. 553 *pugnantur* Dorvill. *quo minus* Franc. 554 *sors* multi etiam h. l. *imbuet* Parrhas. (*tulit* pro *dedit* Scholiastes Maii ad V, 78. *Wr.*) 555 *connubia* (quod est in Palat. *Wr.*) statim per Aldd. in contextum venerunt. Brunck. revocavit *coniugia*, in quod omnes Pier. et Heins. et tres Goth. c. Erf. consentiunt, praeter Mentel. pr. *conubia.* Sed aliquoties iam vidimus trisyllabum *connubja.* (Revocavi librorum fere omnium consensu commendatam lectionem *coniugia*; vid. V. L. ad I, 73. *celebrentur* Medic. apud Foggin. *Wr.*) Porro qu. Moret. cum pr. Hamb. omittit *et.* 558 *ipse* aliquot edd. et codd. v. 110. (ita et 2. 7.; vid. Q. V. XXI, 7. *Wr.*) 559 *si qua modo* alter Hamb. *est* deest multis Pier. et Heins. (vid. Q. V. XV, 2. *Wr.*) 560 *geram* Hamb. pr. (*tales* Medic. *Wr.*)

verbo motus omisso, v. c. evecta: Sed v. Var. Lect. — 546. conf. 316. 317. *Dic,* ironice, tamquam *ἀδύνατον.* 548. *hoc addam, in bella feram,* rapiam, doctius quam, ad bellum accendam.

552 sq. Dignitatem orationi Iunonis inesse facile agnoscas. *Stant belli caussae.* Burmannus: certae, fixae, sunt. *Stare* omnino poetae pro esse, ut Gr. *ἑστηκέναι*, usurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum: *stant praelia* et similia. Uti autem hac voce possunt poetae, quia *stare* dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia;* sic *stant caussae,* et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. 556. 557. conf. 318. 319. 559. Comparant Iliad. α, 522. 523. Reliquos belli casus

Illa autem adtollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae medio sub montibus altis,
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,

563. ALTIS NOB.

561 *extollit* Parrhas. (*stridentes* Medic. *Wr.*) *unguibus* Trappius post Cuningham. emendabat, ut membranae essent alarum; parum feliciter. vid. Not. 562 *petens* Franc. *super a.* duo cum Ed. Dan., natum ex *super-ardua* iunctim scripto. (et sic, *superardua*, Medic.; in eodem est *sedens* a m. pr. *Wr.*) 563 *in medio* edd. et codd. nonnulli. (in quibus Palat. *Wr.*) Sed *in* exulare fecit Heinsius. (vid. Q. V. XIIII, 5, b, 1. In fine huius versus comma posui; iunge: Est locus Italiae medio—Amsancti valles, Nobilis *cet.*; et sic etiam in Mediceo distingui video. *Wr.*) 564 *forma* Erf. *memoratur* Dorvill.

ipsa moderabor: et sane inf. 572 extremam bello imponit manum.

561—571. Nova Furiae species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Etsi res ita accipi potest, ut angues, qui pro comis sunt, inter volatum vento impulsi inter alas commotas strideant. (De vs. 562. vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*) Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Aeculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant; vid. Plin. II, 93. Cic. de Div. I, 36, §. 79: conf. Nota Beckmann. ad Antigon. Caryst. 135. hinc v. 568 *spiracula Ditis*. Amsancti nomen huic lacui. Plin. l. c. *Item in Hirpinis Amsancti ad Mephitis aedem locum; quem qui intravere, moriuntur.* Locus etiamnum dictus *Mufiti*. Offenderunt tamen viri docti ad verba: *Italiae medio;* utque locus satis conveniret, quaesivere eum in alia Italiae parte. Ad speluncas *Aeolias* dictas prope Interamnam, hodie *Terni*, qui locus catarractis amnis Velini nobilis est, transferre voluit locum Virgilianum, post Floridum Lect. Subsec. II, 18, *Addisonus*, loco iam a Burmanno laudato, et hinc alii, etiam *Blainville Itiner.* T. II, S. 29. At nuper Abbas *Capmartin de Chaupy* de praedio

Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis

568. HORRENDUM, SAEVI SP. DITIS,

565 *Ampsacti* Medic., ut *Ampsanctus* apud Cic. Plin. et Claudianum scribitur. Romanus (*Amfracti*, *Wr.*) et Ed. Ven. *anfracti*. in plerisque est aberratum *ansancti*, it. *ansanti*, *anxanti*, *amsaneae*, *an valles sancti*. Mox *frontibus* alter Mentel. 566 *utrumque* aliquot Heins. cum Goth. pr. *fragosis*, (item 2. 3. 8. 11. *Wr.*) ut ad *saxis* referatur, aliquot Pier. Heins. et Burm. 567 *vortice* nonnullae edd., sed *vertice* est librorum scriptura. (enotatur *vortice* e Palat. *Wr.*) 568 *Hic specus horrendus* antiqui codd. ap. Serv. et ms. Giphanii, hic quidem sequente *et*, quod in multis, etiam in edd. legebatur, (ita versus esset antiquo (sed non Virgiliano, *Wr.*) more constituendus eliso sibilo: *Hic specus horrend' et saevi spiracula Ditis*) sed sublatum ab Heinsio codd. meliorum, (? *Wr.*) etiam Pierianorum, auctoritate. (Edidi *horrendum et s. sp. Ditis Monstrantur*, vid. Q. V. XXXIII, 8. Sic exstat in Mediceo, atque hanc lectionem in plerisque iisdemque optimis codd. Heinsium invenisse, probant ab eo notata; *et* autem casu excidisse, aut, quod saepe factum, per elisionem absorptum, aut denique per corruptam lectionem *horrendus* expulsum

Horatiano (*Decouverte de la Maison de Campagne d' Horace* Tom. III, p. 104 sqq.) aquas Cutilias in Sabinis ad amnem Velinum, quarum pars bituminosa et nitrosa est, in Virgiliano loco quaerebat. Ita fere illi, qui ap. Pompon. Sab. Amsanctum in exitu paludis Reatinae quaerebant, decepti, ut arbitratur, eo, quod apud Varronem est umbilicus Italiae ager Reatinus. Abb. *Venuti* in eodem fere tractu aliam convallem ad Montem *Castello di Catino* deprehendisse sibi visus erat, ad quam poetae verba accommodabat: in diss. praemissa Tom. III Virgilii Ambrogiani: Caret tamen et hoc auctoritate idonea. Amsanctum Lucaniae esse Donatus aiebat, unde Calor amnis (qui inter Aquariam et Paestanos agros fertur et Silaro miscetur) praeceps fertur: „ubi antrum ingentis magnitudinis cum pestifera exhalatione“ deceptus ille nomine fluvii Caloris, quod commune est alteri in Hirpinis. Scilicet plura et fuerunt (v. Seneca Nat. Qu. VI, 28) et adhuc sunt eiusmodi spiracula (*Moffete*). Ex his pro lubitu alius aliud arripuit. *Amsancti* tamen *vallem* ad Hir-

Monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis; quis condita Erinys, 570
Invisum numen, terras coelumque levabat.

569. MONSTRATUR 570. ERINNYS

esse, ex eo probabile fit, quod in iisdem fere libris, qui carent copula, tamen *Monstrantur* exstat; vid. Pier. et Heins.; *et saevi* etiam e Romano a Bottario enotatur. Wakef. ad Lucr. VI, 492. *saevas p.* Virgilium scripsisse coniicit; at vid. Q. V. XII, 14. *Wr.*) *saevum* Goth. pr. 569 *Monstrantur* multae edd. et codd., inprimis quae in sup. versu *et* retinent. At Heinsius revocavit ex aliis *monstratur*; unde comtior exit oratio. (Quare *Monstrantur* revocaverim, dictum ad vs. superiorem. *Wr.*) *mons sterilis* alter Hamb., miro errore. Ceterum observes membra sibi non accurate satis respondentia, etsi res non exemplis caret: *Hic specus — monstratur et vorago aperit. ruptoque* alter Menag. 570 *a. voces* pr. Mentel. (*fauces* Medic. *Wr.*) *condit* Medic. uterque cum aliis Heins. et Burm. Lectio iam Servio notata. (*condit* quum in libris aliquot praeclaris legatur, possis suspicari a Virgilio scriptum fuisse: *quis condit Erinys Invisum numen*; ceteris *t. coel. lev.*, quippe quae copulam requirerent, recisis. Sed ita aegre desideres gravem aptamque sententiae conclusionem. Quare non est dubitandum, quin elisio literam *a* interceperit; qua de re vid. V. L. ad I, 193. *queis condita* Palat. Ceterum Wakef. emovit commata post *Erinys* et *numen*, „ut sit eâ formâ constructionis locus, quâ Aen. XII, 606.: Et roseas laniata genas." Non sensit ille, haec specie esse similia, re diversissima; quare nollem Iahnium morem ei gessisse. Quod autem scripsi *Erinys*, vid. V. L. ad II, 337. *Wr.*) 571 *et t.* Ald. *terram* aliquot Pier. *caelum terrasque* Parrhas. *levavit* aliquot Pier. et Witt. quod sollennior oratio postulat. Wakefield deleta virgula post *Erinnys* iungit: *numen terras caelumque levabat*; pro, terras numine levabat, ut illud: *roseas laniata genas.* doctius quidem, sed durius.

pinos spectare, post Ciceronis et Plinii disertam fidem, non est quod dubitari possit. Faciem quidem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. pag. 1201, silvae saltem deerant. Verum commemorat et has *Swinburne,* qui nuper locum adiit (*Travels in the two Sicilies* 1783 p. 128) et alia Virgilio consentanea. Virgilianae descriptioni fidem adstruebat quoque ex iis, quae ab amico suo Holdsworthio acceperat, Spencius in *Polymeti* p. 276. *Italiae medio* non debebat urgeri; est simpl. in Italia. (et vide iam Q. V. in Var. Lect. ad vs. 563. laud. *Wr.*) *sub montibus*, qui tamen situ paullo remotiores sunt: sed silva olim inde a montibus ad planitiem protendi potuit. In vallis me-

Nec minus interea extremam Saturnia bello
Inponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine caedis et igni

577. IGNIS

573 *Imposuit* Gud. a m. pr., Goth. pr. *in urbe* ap. Priscian. l. XVIII. 574 *caesumque* Goth. tert., sed *caesos* Almonem et Galaesum. Pro hoc *ora Galaesi* dixit vs. sq. 575 *foedataque* Sprot. et Franc. 576 abest versus a Goth. tert. 577 *et igni* ex Medic. et aliis Heins. reposuerat, cum ante lectum esset *et igne*. Burmann. locum habebat suspectum, cum de igni nihil praecesserit; ad coniecturam tamen *caedis iniquae* descendere non

dio, ut Maro quidem locum describit, amnis fertur cum impetu et fragore. *Hic specus horrendum:* non addit, an amnis illud fecerit. Si loci facies nunc mutata est, nemo id mirabitur in loco ignibus subterraneis exeso. Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui utrinque vallem claudit, vidit Swinburne; Cluverius lacum media sui parte aquam magna cum vi et strepitu ebullientem et resorbentem. *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tamquam latus lacus facit. *saxis et vertice*, h. e. verticibus aquarum, vorticoso amne, inter saxa fundi. (*fragosus* docte explicat Wakef. ad Lucret. II, 859. Videtur poeta respexisse ad verba veteris poetae, quem Ennium fuisse suspicatur novissimus Annalium Ennianorum editor E. S. p. 181., „*mare saxifragis undis.*“ *Wr.*) Potuit hic olim specus esse odorem sulfureum exhalans: qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Copiose de hoc Amsancti lacu egit *Leonardus de Capua* (*Lionardo di Capoa Lezioni intorno alla Natura delle Mofete* 1714, p. 9 sq.). Verum nunc habemus descriptionem vallis et lacus a peritissimo naturae soli terraquei exploratore, *Abbate Alberto Fortis* factam, qui loca adiit et ipsam vim mephiticam expertus est; locum quoque aediculae Mephitis deae deprehendisse sibi visus est; loci faciem multum esse mutatam, si cum Virgiliana descriptione compares, haud mirabere. Inserta est illa Commentatio Actis Academiae Patavinae (*Saggi sci-*

Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitae Baccho nemora avia matres 580

debebat, cum ipse lectionis diversitatem laudet: *ignis.* Atqui haec ipsa vulgata ante Heins. erat lectio; eaque haud dubie vera, modo interpunctio mutetur: *medioque in crimine* (inter criminationes Troianorum), *caedis et ignis Terrorem ingeminat*, h. *ingeminat terrorem caedis et ignis*; minatur caedem et ignem. Praeivisse iam Donatum video, qui ita interpretatur: *et idem geminabat terrorem, quem populus fecerat, spondens omnia caedibus et incendio peritura.* Lectio haec Aldinarum, nisi quod prave interpungitur post *caedis*, Steph. Plant. Dan. Heinsii et omnium, quas inspicio, editionum, nescio in quo vulgari exemplari mutata esse debuit, in quod Heins. casu inciderat. *igni* ex uno Romano notavit Pierius; *igni* Pompon. quoque interpretatur: *furore et seditionis impetu.* (*igni* Paris. 2. cum optimo quoque apud Heinsium; *igne* ceteri, ut videtur, Heinsiani; *igni* vel *igne* legit etiam Servius, etsi *ignis* eius scholio praescribitur, adversante tamen cod. Dresd., in quo *igni*; *ignis* in paucis iisque, praeter Palat., recentioribus legi videtur; praeterea, quod non est plane negligendum, in Mediceo post *igni* interpungitur. Atque *ignis* admodum probabile est accommodatum esse a librariis praegresso *caedis.* Quare, nisi ipsa sententia reluctabitur, *igni* retinendum erit. Iungenda autem *medioque in crimine caedis*; i. e. dum illi caedem a Troianis factam criminantur apud Latinum; *et in medio igne*, i. e. in medio irarum ardore et flagrante tumultu opem implorantium agrestium, venit Turnus augetque terrorem ab agrestibus Latino illatum. Omnia haec concinna et apta. Et *igni* iam Servius interpretatur: „in ipso seditionis incendio ac fervore." Ita autem *ignis* omnis animorum ardor et fervor dici solet. Hoc est illud, quod Ge. III, 85. legitur de equo generoso: „Collectumque fremens volvit sub naribus ignem." tum de ira Aen. II, 575.: „Exarsere ignes animo." et *ignes irarum* apud Valer. Fl. I, 748.; hinc *ignescere* crebro de simili animi commotione, ut apud ipsum Virg. Aen. IX, 66.: „Ignescunt irae." Itaque revocavi *igni. Wr.*) 578 *geminat* Sprot. *ingeminant* Ven. *que* post *Teucros* Heins. sustulit, codd. auctoritate. (*Teucrosque* Palat. *Wr.*) 579 *limite* Parrhas.

entifici e letterarj dell' Accademia di Padova To. II, p. 146 seq.). (*saevi Ditis*, ob tetrum odorem, qui inde exhalatur; ut supra vs. 84. *saevam mephitim. Wr.*) *numen invisum*, μισητόν. *levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.

573 sqq. Praeclare haec ad πάθος movendum. 577. medias inter criminationes, quas in

Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatae,
Undique conlecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,

587. *Ut — — fragore,*

581 *thyrsis* Menag. pr. *insultare* de choro quidni aeque dicatur ac de equo vel de ovibus haedisque exultantibus Ge. IV, 11 *floribus insultant.* 583 *scilicet* Medic. apud Burm., dissentiente Fogginio. Verum etiam Pompon. Sab. „*Apronianus legit* scilicet." (Nempe in Mediceo ultimus in ima pagina fuerat versus 580.; omisso igitur per imprudentiam, ut interdum fit in fine paginarum, vid. V. L. ad XII, 612. sq. extr., versu 581. iam perscripserat in nova pagina versus 582—585. librarius, quum animadverso errore aliam interposuit plagulam, in qua exarati sunt vss. 581—615. Contrario modo, ut versus extremus praegressae paginae in proxima repeteretur, peccatum est Ge. III, 261. Hinc autem factum, ut vss. 582—585. bis exstent in Mediceo. Et in inserta quidem illa plagula scriptum *Ilicet,* et vs. 583. *homina*, et vs. 584. *nomine*, at in altera *Scilicet*, sed transfossis *Sc* literis, tum *numine*, et a m. pr. *omnia*, a sec. *omina.* Versus autem 582—585. ante plagulam illam interiectam exarati his signis ( ) singuli inclusi, sive, si recte intelligo vim vocis a Servio ad III, 204. et 226. usurpatae, circumducti sunt. *Wr.*) Goth. sec. *Illic. cunctis* Oudart. *omnia* nonnulli apud Pier. 584 *nomine* Medic. (sed vid. ad vs. superiorem notata. *Wr.*) 585 *circum dant* Ed. Ven. *tecta tyranni* Medic. Pierii, quod defendi posse censet Burm., si *reges* legatur cum Menag. et Hamb. pr. 586. 587 Elegantiam in repetitione agnoscebant Pierius et

Troianos iacit, metum iniicit fore ut caede et igni omnia misceantur. vid. Var. Lect. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580 — 582. Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui feminarum, quae Baccharum more *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, (Ge. III, 117 *insultare solo*) thiasos in silvis agunt (vid. sup. 395. 396), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum.* Solet enim poetae *fatigare* de iis actionibus dici, in

Quae sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum

Ursinus. Sed aliter instituenda erat oratio, si venustas inde petebatur. Incurrit in oculos vitium, quod his verss. insidet. Aut versum priorem, aut hunc alterum: *Ut pelagi*, esse spurios persuasum iam habebat Heins., quamquam de hoc altero id censere malebat. Et deerat is pr. m. ab altero Mentel. et pr. m. a Bigot. (deest etiam Lips. alt. *Wr.*) Contra prior versus, *Ille velut p.*, a Macrobio laudatur lib. VI, 3. Equidem ita existimare malim, esse utrumque inter versus nondum a poeta absolutos et elaboratos. Cum alterum adiecisset, priorem mox morte praeventus mutare nequiit. *rupis* Witt. *p. moles* tres quatuorve. Nisi hoc ad superiorem versum spectat, nam in hoc Pier. ex nonnullis codd. notavit, *pelagi moles*. (*pel. moles* vs. 586. etiam Dorph. I. et cod. 7. edit. Vinar. 1826. Ceterum ego quid sentiam de hisce versibus, dicam ad vs. 589. *Wr.*) *magno rupes* Parrhas. 588 *vallantibus undis* alter Hamb. 589 Olim interpungebant post *scopuli*; hinc nonnulli mox omisere copulam. v. Pier. et Heins. Habet utraque lectio, quod placeat et quod displiceat. Rotundior est oratio in antiquiore, *quae sese — Mole tenet scopuli*; *nequicquam et sp.* Multo magis, si *et* eicceris, *nequicquam spumea circum saxa fremunt.* At nunc inducitur illud: *rupes* quae *tenet se mole scopuli*: adeoque *rupes se tenet rupe.* In interpunctione altera *scopuli* et *Saxa fremunt*: quod non tantopere ingratum est. Ge. III, 276 *Saxa per et scopulos.* (Totum hunc locum, vss. 587—590., non esse satis elaboratum et perpolitum, accuratius intuenti vix potest esse dubium. Versus quidem 586. optimus est et integerrimus, quippe quo eiecto sententiarum nexus solveretur. Versum 587. damnat etiam Valckenar. ad Fragmm. Callimachi p. 275.; defendit eundem Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 92. sqq. Mihi quidem hic versus plane otiosus videtur; nam etiam quae adiiciuntur *magno veniente fragore*, i. e. fluctibus cum magno fragore venientibus, parum differunt ab iis, quae vs. 588. leguntur, *multis circum latrantibus undis.* Iam vs. 589. *et* a paucis codd. abest; deleri tamen hoc iubet etiam in Mediceo emendatrix manus punctisque notavit. Nempe prava interpunctio post *scopuli*, quae multos codd. obsedit, notata iam a Servio, respuebat co-

quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare; conf. inf. ad VIII, 94 et sup. ad I, 280.

583. 584. *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniae comas. supra v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. *perverso numine*, pro adverso, irato, Serv. cf. Burm. Nescio tamen, annon potius esse debeat, perversa, conturbata et infirmata deorum voluntate. 586 — 590. Imago rei ad sensum obvia et a multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Virgilius tamen

Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saevae nutu Iunonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanis,

palam; et ita distinguitur etiam in Mediceo. Wakefieldius, qui edidit, *Mole tenet scopuli: nequidquam spumea c. S. fr.*, vult *saxa* accusativum esse, „fremunt undae circum saxa." At et dura est haec ratio, nec necessaria; et ita fit, ut rupes mole scopuli tenere se dicatur, quod ferri posse iure negat Heynius. At quid tandem hoc ipsum attinet ad summam comparationis, quod scopuli et saxa nequidquam circum fremunt? an et haec aliquam vim habent ad rupem illam oppugnandam? aut quid, quamquam hanc quoque partem admiratur Donatus, quid, inquam, inertius isto additamento: *laterique inlisa refunditur alga*? Adde, ne quid praetereamus, male h. l. bis positum *circum* vs. 589. sq. Quae quum ita sint, aut emendanda haec sibi reliquit poeta, aut nescio unde adscita et illata sunt, et asterisci aut nulli horum versuum, aut omnibus apponendi. Sed codicum consensus quum eos tueatur, vs. autem 587. facillime a librariis negligentioribus omitti potuerit, consultius duxi, ab hoc quoque asteriscos removere. Ceterum *scopoli* scribitur in Mediceo. *Wr.*) 590 Pro *inlisa* apud Pierium alii *aspersa*, alii *infusa*, Goth. sec. *inversa*; mox *infunditur* alter Hamburg. *retonditur* sec. Rottend. 591 *coeptum* Parrhas. *superare* Rottend. sec. *expugnare* aliquot Pier. *potestas* est pro vulgari *facultas*, nec hoc pro illo reponendum. 592 *ut s.* Goth. pr. (*consiliom* Medic., sed ultima litera punctis notata, ut fiat *consilio. Wr.*) *euntes* Rom. 593 *testatur* Medic. et alii Pier. et Heins. cum tribus Goth., minus comte; (*testatur* etiam Arusianus p. 246. edit. Lindem. Servandum *testatus*, quod nulla sequitur eiusmodi obtestatio; vid. V. L. ad XII, 496. *Wr.*) tum *aras inanes* Hamb. alter a m. pr. et pro var. lect. prior, ut aras foederis aut hospitii designet. Blanditur haec lectio Burmanno et Marklando ad Statii Silv. praef. p. XII, qui in altera nullum esse sensum pronuntiat. Miror viros doctos de adiecto, *inanes*, non cogitasse; quae tandem sunt h. l. *arae inanes*? Ex altera parte quae magis frequens et obvia ratio, quam ut precantes et obtestantes manus ad caelum tollant, *deos caelumque testentur*? et pro *caelo* non feremus *au-*

Homericum locum Iliad. *o*, 618 — 621 ante oculos habuit et exornavit. (De toto hoc loco vid. Var. Lect. *Wr.*)

593. *auras*, caelum, manibus sublatis obtestatur. *inanes*, epitheton perpetuum aeris et aetheris, v. c. apud Lucret. Supra VI, 740 et X, 82 *ventos inanes.* 594. fato se vinci ait, quatenus non suum, sed caecum turbae consilium, h. temerarium

Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies; omnisque in limine portus;

ras dictas? ut inf. IX, 24 *multa deos orans, oneravitque aethera votis.* 594 *procellas* Medic. (sed *s* transfixa. *Wr.*) *procellis* Montalb. et aliquot Pier. (— 595. *perdetis* Medic., sed superscripta *n. Wr.*) 598 *que* a nonnullis Pier. abest. *in lumine* alter Hamburg. et Zulich. In illis *omnisque in limine portus* impedita est oratio, ut unusquisque facile videt. Servii explicatio nihili est: *securitas omnis in portu est*; nec plus proficit Donatus: *Portus mihi erit limen domus meae, quod egressurus non sum.* Erat saltem *limen portus* accipiendum tamquam dictum pro *portu*; uti autem vulgari ratione *in portu esse*, navigare, dicimur, ita h. l. *in limine portus.* Duritiem habet omissum *sum.* Sum *omnis*, totus, in limine, aditu, portus. Itaque sequor Pompon. Sab., qui haec habet: *senex sum et in portu vita mea est*; quasi esset: *et totus sum in aditu portus*; in portu navigo. Nam ut *omnis* retrahatur ad *quies*, ut sit: *mihi parta est quies*, *eaque omnis iam est in l. p.*, putidum esset. Interea malim equidem totam hanc laciniam adsutam statuere, versu inexpleto relicto. (quo fiet, ut tota oratio misere concidatur. *Wr.*) Etiam Markland. ad Stat. II Silv. 2, 7 totum hemistichium suspectum habebat. Waddelii coniectura: *amnisque* sensum vix habet. Burm. coni. *mortisque in limine portus.* Saltem esse deb. *portusque in limine mortis* seu *leti*, ut Cul. 223. Cuningham. *omnique in l.*, quod non magis assequor; alius vir doctiss. *navisque in l. p.*; saltem, *ratis estque. cursusque in l.* Sed variari haec possent multis modis, sine fructu ad poetam. (Recte vero iam Servius iniuria neglectus, sed e codice Dresd. emendan-

impetum et furorem, sequi cogitur. *Sacrilego — sanguine,* quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant. *has poenas*, docte, *pro scelere hoc* poenas. (potius: huius sceleris poenas; vid. V. L. ad IV, 237. coll. Q. V. XX, 3. *Wr.*) 598. 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, praeterquam, ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, si cogites, posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; et multos fuisse, qui uno die citerius vita discedere debuissent: hos spoliatos dixeris morte felici. Sed de verbis ambigi potest: ego

Funere felici spolior. Nec plura locutus
Saepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

dus: „Securitas omnis in promtu est;" male vulgo *in portu.* In eundem modum Ruhkopf.: „Omne auxilium mihi ante pedes et paratum est seni." Videlicet error Interpretum omnis in eo versatur, quod *omnis portus* pro genitivo acceperunt. *Wr.*) 599 *Munere* pr. Moret. (*locatus*, sed *u* superscripta, Medic. *Wr.*) 600 *relinquit* Menag. uterque.

omnis, totus, sum *in limine*, aditu, *portus;* in portu iam tantum non navigo. vid. Var. Lect. (ubi rem iam expeditam deprehendes. *Wr.*) *funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exequiis.

599—600. Quod Latinus regni munia prorsus deserit (cf. Not. ad VIII, 1), ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum est, ad Turni nomen illustrandum, ita res attemperatas esse, ut is summam imperii tenere videatur. Facile enim intelligitur, cum semel Turnus ad Aeneae virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas partes ageret et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quae a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret: nunc autem in Latini locum succedit: quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatium reges principatum uni inter se deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro saepe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere, potuerit: scilicet ut Hernicos, Aequos, Volscos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designare potuerit sup. VII, 96 et idem *Laurens Turnus* VII, 640. cf. Excurs. VII extr.

601—622. Egregium et epicae maiestati consentaneum poetae commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Iani reserandi arcessere, tum ad deae ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur. Quod poetam v. 601. 602 ab historica fide recessisse contendunt Interpp. post Servium, cum Livius lib. I, 19 a Numa demum Ianum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum est. Nam si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi praeclari scriptores in manibus erant, a

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, quum prima movent in proelia Martem,

601 *in Latio Hesperio* aliquot Pier. *quem pr. una* Thuan. Macrob. III, 8 versus 601. 2. 3. recitat et argutatur super voc. *mos.* Iulius Festus *de verborum significationibus* libro XIII. *Mos est institutum patrium pertinens ad religiones cerimoniasque maiorum*, sane hoc quoque loco et inf. XII, 836. Est tamen institutum quodcunque, etiam non religiosum. Hoc ibi voluerat Varro, cum diceret *mores* esse *animi*, quia *mos* proprie sit in iudicio animi, inde, consuetudinem quoque esse, morem.

quibus Romae origines diversis modis traditae fuerant; e quibus unum vel alterum delegit, idque parum curiose in antiquioribus, Livius. Antiquissima per Latium fuit Iani religio (v. Excurs. V ad h. lib.), et a maioribus haud dubie tradita Romanis, inter cetera instituta, quae plerumque a Romulo, Numa, vel alio rege repetuntur, cum essent instituta patria, a maioribus Alba Longa in novam coloniam apportata. Cum itaque opinio invaluisset, Numam religionum auctorem constituere: etiam Ianum pacis bellique indicem ad eum referre potuere homines, qui annales condiderant.

601—606. *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium. *protinus* h. l. iugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *urbes Albanae*, coloniae. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. *maxima rerum;* res maxima, *μέγιστόν τι πρᾶγμα.* cf. ad Ge. II, 534. („Si compares Ovidiana illa, *caput rerum* urbs Romana, *domina rerum* etc., fortasse *rerum publicarum* praetuleris.“ Haec Ruhkopf. Sed aliena haec sunt. Roma hic dicitur non *πασῶν*, sed *πάντων μεγίστη*, Roma, qua nihil maius; et *rerum* adiungitur, ut vis augeatur Superlativi, quod ex eodem Ovidio disces Epist. IV, 125.: „O utinam nocitura tibi, pulcherrime rerum, In medio nisu viscera rupta forent!“ vid. Heyn. ad Ge. II, 534. et Spalding. Praefat. ad Quintil. p. LXXXI. *Wr.*) *cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in praelia Martem* nove dictum, vulgo *movetur bellum, Mars;* nec quicquam adiicitur: tum quoque *moventur*

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa:
Sunt geminae Belli portae (sic nomine dicunt)

604 *Sive G. i. manus seu tendere ad Indos* laudat Schol. Cruqu. ad Horat. III Od. 24. Charisius autem lib. I Inst. Gr. p. 77 *Hyrcanisve A. parant indicere bellum.* Parrhas. *sive inferre manus Gethis.* Tum Witt. *Gothis.* Tres apud Heins. *manum.* (etiam Medic. apud Fogg. *Wr.*) 605 *Hircanisque* multi Pier. et Ed. Mediol. (vid. Q. V. XXXVI, 1. In Mediceo prima litera voc. *Hyrcanis* puncto ut delenda notatur; in eodem *Aravisve. Wr.*) 606 *Parthisque* duo Burmann. *Parthosve* Zulich. 607 *Sunt Gemini* emendatio Io. Marii Matii apud Heinsium, ut Ianus Geminus designetur. *Ianus Geminus* saepe memoratur: an usquam *Gearma* (pro quibus *Martem* dixit: nam adiecit *in praelia*). Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. (*prima proelia*, vid. Q. V. XXVIII, 3, d. *Wr.*) Vs. 604—606. Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. maiestas praeclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et sic porro in seqq. Etsi fuere bella Romanorum et victoriae ea aetate, quae huc revocari possunt; v. Vit. Virg. a. V. C. 724. 725. 729. 731. 734; (vid. etiam Lachmann. Praef. ad Propert. p. XXV. *Wr.*) nec dubitare licet, poetam in Augusti gratiam illa saltem adiecisse, *seu tendere ad Indos Auroramque sequi.* Ut tamen haec ad ipsum annum 732 retrahat Ianumque eo anno reseratum ex his vss. probet, multa gratis sumit nec tamen rem conficit Massonus in Iano reserato Sect. III, 5, uti idem vir doctus in aliis locis vim facit Virgilii verbis. (Hyrcanos, Arabas, Indos Parthosque similiter iungit Catull. XI, 5 sqq., ubi velim Silligium meum edidisse *Hyrcanos Arabasve mollis, Seu Sacas, sagittiferosve Parthos;* vid. Q. V. in V. L. laud. *Wr.*) *Auroram sequi* magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis usus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum, profectum, esse* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est

Religione sacrae et saevi formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Ianus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,

minus solum et absolute, merito dubites. Idem multo etiam durius e Prisciano contendit una voce scribendum esse *Belliportae*; etsi verum est, ipsum templum per *portas Belli* fuisse declaratum; erat enim δίθυρον, et portam in postico quoque habebat; conf. Plutarch. Numa p. 73. *Belli* per maiusculam litteram exarandum est. Est enim Numen h. l. cf. Not. 608 *et* abest Franc. *form. Belli* Parrhas. 609 *externaque* Parrhas. 611 *Haec* Medic. a m. sec., ut referatur ad *limina*, interpolatum.

Homericum πολύδακρυς Ἄρης, πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607 — 610. *Sunt geminae Belli portae* pro: Est aedes Belli binis portis instructa, perpetuo clausis, nec apertis, nisi instante bello. Vides hic exemplum fabulae veteris nova interpretatione interpolatae. Iani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque eius proprietates. cf. inf. Excurs. V. Traducta ea est postea ad alia, et Romae Iani templum, a Romulo conditum, ex Numae, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poeta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Iano. Fecerat hoc idem sup. I, 294 — 296, ubi vid. Excurs. IX. Contrario commento Horatius Ianum clausis foribus ait cohiberi, tamquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255 *claustraque custodem pacis cohibentia Ianum.* Pacem includi dixere alii. conf. l. c. *Belli* autem *portae* proprio nomine dictae videntur. vid. ibid. cf. inf. 622 et ibi Not. *ferri robora,* ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 449. *nec custos absistit,* videri potest Iani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse: nisi ipsa templi forma, quae et a fronte et a tergo portam habebat, talem poetae animo speciem obiecit. Verbo poeta nobis Iani templum exhibet hac specie: esse aedem Belli et Martis gemino aditu ab antica et a postica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clausis foribus robore et ferro munitis, posito ad fores Iani signo; quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem fores

Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul:
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
Aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, tristisque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
Tum regina deum coelo delapsa morantis

612 *cinctoque* Mentel. pr. *cinctusque* Menag. pr. et Goth. tert. Similis variatio Liv. V, 46 pr. *Sabino* plerique apud Pier. et Bigot. a m. sec. (adde fragm. Vatic. *Cyrinali* Medic. *Wr.*) 613 *stridenti limine* coni. Burm., perperam. *has*, *str. limina*, ex apposito dixit. Etsi praecesserat v. 610 *limine.* Deberet esse scriptum *stridenti cardine*: verum hoc est poetam in ordinem cogere, non eius lectionem restituere. (Est tamen ea ratio non appositionis, quae est languidior, nomine appellanda; vid. Q. V. XXI, 7. Primum ita instituerat poeta scribere: *Has* — — *stridentes reserat.* Adde V. L. ad V, 51. *Wr.*) 614 *cum* duo Burm. (*tunc citera* Medic.; vid. Q. V. XXV, 5, b. *Wr.*) 615 *accensu* Menag. pr. *ab sensu* Franc. *accentu* coni. Heins. 617 *videbatur* duo Burm. *reducere* duo alii. *excludere* Ed. Mediol. et Goth. pr. 618 *adversus* tres apud Burm. 619 *antris* Dorvill. (*ut caecis* scriptum malit Bothius. *Wr.*) 620 *dilapsa* Ven. *d. per auras* pr. Hamb. pro var. lect.

aperire, bellum indicere, classicum canere.

611—615. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. (vid. V. L. ad vs. 613. *Wr.*) Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeae fuerat usus. Plinius VIII, 48 s. 74 *Trabeis usos accipio reges:* et IX, 39 s. 63 *Purpurae usum semper Romae fuisse video, sed Romulo in trabea.* Recte itaque Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris argutatur: *toga sic in tergum reiecta, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* Obvia res in vett. monumentis, inprimisque in numis. (vid. Otfr. Muelleri librum *Die Etrusker* Vol. I. p. 265 sqq. *Wr.*) 614.

Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rumpit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque inmobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars levis clipeos et spicula lucida tergent

622. RUPIT 626. TERGUNT

622 *rumpit* Medic. cum aliis. (etiam 2. 8. 10. 11.; idque recepi; vid. Q. V. VII, 7.; *rupit*, quod tuetur fragm. Vatic. cum Palat., a librariis scriptum videtur, ut tempus tempori, *Inpulit*, conveniret. *Wr.*) *rumpunt* duo. *ferratas portas* Parrhas. a m. pr. 623 Arusianus Messius in suo libro legerat *Ardet in excitam Ausoniam.* Argutatur in hoc librarii lapsu Heins. Vulgatam fragm. Vatic. quoque tuetur. 624 *parant* Gud. a m. pr. et Zulich., hic quidem male; nam variandum erat poetae in numeris. (an Latinum hoc: *pars parant ire pedes*? elegans tamen Heinsio videtur. *Wr.*) *Mars* Zulich. a m. pr. et Menag. alter, stupore librarii, quem *pars arduus* male habebat. *artis* Medic. a m. pr. 625 *fugit* Dorvill. a m. pr. (Medic. *omnis. Wr.*) 626 *tergunt* plures et probatiores Pierii: item Medic. et alii cum Probo apud Heins. (Quae hic narrat Heynius, pleraque falsa sunt. Audiamus Pierium: „Quamvis, ait ille, codices nonnulli *tergunt* legant, plures tamen et probatiores *tergent* legunt.“ Quod

vocat pugnas: ut sup. v. c. III, 253 *vocantur venti*, velis expansis excipiuntur, ita nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 classicum canitur. Nec tamen intercedo, si quis morem reconditum et formulam sollennem respici dicat, qua in reserando Iano usus sit Consul, ut in ea invocaverit Martem et Bellum, et adstans multitudo verbis sollennibus responderit: etsi ea de re aliunde nihil nunc constat. In vss. 616—622 orationis copiam observa et ornatum in singulis. cf. sup. ad v. 601. (Pictura fragmenti Cod. Vatic. ad v. 620 morem antiquum minus recte refert in templo Iani et foribus.) vs. 622. Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit;* unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Iunonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius V

Arvina pingui, subiguntque in cote securis;
Signaque ferre iuvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,

autem Pierius, idem fere Heinsius refert de suis. Et *tergent*, ut alios omittam, exstat in Medic. fragm. Vatic. et Rom. Neque e Probo quidquam discimus, nisi hanc lectionis varietatem iam suo tempore inventam esse h. l. Et *tergent*, ut etiam Pierius vidit, manifesto tuetur Servii scholion, certe quale nunc exstat: „TERGENT ab eo, quod est *tergeo*, *terges*, venit; et *tergunt* a *tergo*, *tergis*, quod de usu penitus recessit." At *tergunt* probabile est deberi librariis ad extremum versus superioris verbum, *requirunt*, aberrantibus. Itaque revocavi *tergent*. Alterum, *tergunt*, e Parisinis habent 5. 12. *Wr.*) Ceteri *tergent* cum trinis Goth. *lutea tergunt* Vratisl. *torquent* Parrhas. (*lurida* scribendum pronuntiat Wakef. ad Lucret. IV, 250., poetici moris parum memor. *Wr.*) 627 *subiciuntque* Rom. *que* abest binis Burm. (*arbina* fragm. Vatic.; vid. V. L. ad Ecl. II, 15. *secures* idem cum Medic. *Wr.*) 628 *iubet* Medic., forte *lubet*, addit Heins. *iuvant* Rom. 629 *Quin adeo* Goth. pr., manifesto vitio. Nec videtur poeticus sermo eam formam ferre. *impositis magne* Parrhas. 630 *Latina* fragm. Vatic. a m. pr.

Theb. 146 de Amazonibus: *ubi arma Indulget pater, et saevi movet ostia Belli.*

623. *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45 *rex arva Latinus et urbes Iam senior longa placidas in pace regebat. Pulverulentus;* nil frequentius hac imagine motae pugnae vel cursus concitatioris, vel industriae et studii; κόνις. ἐγκονεῖσθαι. κονίσσαλος. *omneis arma requirunt* debitum Ennio esse notat Macrob. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est laevor et splendor ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ apud Homerum) quaesitus. Nec tamen per se tenuior aut vilior rei est species quam acumen ex cote. (vid. Not. ad XI, 659. *Wr.*)

629 sqq. Voluntariam has urbes militiam suscepisse putabat Cerda, cum ceteris imperatum esset, ut militarent. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes confluxisse (ut 573 sq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem numerat, ut poeta, cui omnia definite efferenda sunt. (*Quinque adeo*, vid. Q. V.

Ardea, Crustumerique, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas aenos,
Aut levis ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri

631 *Ardua* Goth. sec. *Crustumerumq.* Ed. Ald. pr. et Iunt., sed emendatum statim in Ald. sec. *Crustumenumq.* Menag. pr. *Crustumiumq.* Goth. pr., quod apud Silium legitur VIII, 367 et *Crustumia pira* sup. Georg. II, 88. *et* abest Rom. *Antennae*, *Attennae*, *Amtennae*, aberratt. conf. Heins. 632 *Tegmine* alter Menag. *suta* coni. Heins. 633 *crateis* fragm. Vatic., sed emendatum *cratis.* (Medic. *crates. Wr.*) *corracas* Franc. *aeneos* Medic. eleganter, ait Heins. Saltem ferri potest. (sed hoc Medic. a m. pr., a sec. *aenos*, *e* et transfossa et puncto notata. *Wr.*) 634 *Pars levis* Schol. Horat. Art. 26. *condunt a.* Goth. tert., lapsu minus felici.

XXVI, 3. *Wr.*) Debuit tamen harum Latii urbium praecipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerii et Antemnarum, ad orientem autem Latii, Atinae in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* cives *Crustumeros* dixit: nisi *CrustumerI* fuit pro Crustumerii: quod verum esse suspicor. (vera prior ratio pro more poetarum variandae orationi studentium. *Wr.*) Quae sequuntur, ad has potissimum urbes spectant, ornate ea quidem exposita, sed satis ab aliis quoque frequentata. 632. *Alii* galeas cudunt, aut *salignas Umbonum crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis. 636. *recoquunt*, instrumenta illa rustica liquefacta recudunt. Hoc apud Lucret. V, 1292. *Inde minutatim processit ferreus ensis, Versaque in obscenum species est falcis aenae:* quod comparat Macrob. VI, 1 extr. *it tessera, signum bello*, h. e. diditur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera* ait Statius Theb. VII, 236. *trilicem* non tam triplici filorum ordine, ut esset lorica lintea; quorsum enim *auro?* sed *aureis* lamellis, triplici ordine sibi innexis; ut alias hamis, squamis seu catenulis. v. sup. ad III Aen. 467. *fidum* ensem 640 vidimus iam VI, 524.

Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.
Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos; clipeumque auroque trilicem
Loricam induitur fidoque adcingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,

636 *requoquunt*, *recocunt*, scribitur, ut solebant multi. (*requoquont* Medic. *Wr.*) *recoquent* duo Mentel. cum Goth. tert. *primos* Goth. pr. (*enses* Medic. *Wr.*) 637 *tessara* Zulich. et Goth. tert. 638 *rapidus* r. Medic. a m. pr. *capit* alter Menag. *trementes* Gud. a m. pr. et Franc. (et 8. — *frementis* altera, *trementis* prior lectio Medicei. *Wr.*) *frequentes* Erf. 640 *Lorica* Rom. 641 *monete* magna codd. pars, ut solet, etiam Servius, et pro emendatione fragm. Vat. bene et hoc; bene et alterum, quod iam habemus. Heinsius coniiciebat, *cantuque monete*, ne bis idem versus occurreret; nam legitur ille totidem verbis lib. X, 163. At vero quot versus in Virgilio et in Homero essent mutandi, si hoc sequi vellemus. Et sic praeferam utique *cantusque monete* alterutro loco. (atque sic edidit Wakef. *monere* et *movere* sexcentis locis permutata esse norunt omnes. Hic quidem pauci admodum libri, — e Parisinis unus 7. laudatur, — *monete* offerunt; et si quis id habet e melioribus, in eo tamen est *movete* vel a prima, vel a sec. manu. Servius nihil, nisi etiam *monete* legi, scribit. Iam *mone* saepe quidem de Phoebo et Musis, quum carmina rogantur; ut supra vs. 41. Val. Fl. I, 5.: „Phoebe, mone.“ VI, 34.: „Musa, mone.“ At hoc, *monere rem*, ne Latinum quidem est, nisi forte corrupta dudumque emendata lectione apud Hor. Od. III, 7, 20. *historias monet* pro testimonio utaris. Nam quod saepe legimus *hoc te moneo*, *quod m.*, *unum m.*, *vera* vel *multa monere*, et his similia, ea nihil probant; vid. Not. ad III, 56. Itaque noli dubitare, quin vitiosissimum sit illud *cantusque monete*. Vid. etiam Not. ad h. vs. *Wr.*)

641 sqq. Enumerationem, quae sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetae ingenio obiicere debuit; ea enim, quae sigillatim exponuntur, multo maiorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnae et clarae geruntur, eos cognoscere avemus, per quos eae res gestae sunt; Homerici navium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obvium est, et ab omnibus Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum invocatio; et recte, tamquam in rebus a prisca memoria repetitis.

Qui bello exciti reges, quae quemque secutae

642 *acciti* Medic. Colot. et Burm. Excerpta. Alterum doctius: *exciti*; et *bello*, ad bellum. *quemcunque* Gud. a m. pr. *quem quaeque* Dorvill.

Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetae amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quae Virgilio propria sunt. Cum itaque Graecarum urbium et populorum enumeratio, tamquam in re communi Graeciae consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur, multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii urbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetae commemorare paucas et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis, inprimis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Graecanicae fabulae naturam accommodavit, origine quoque urbium Italicarum a Graecis repetita. Qua de re v. Excurs. VIII ad h. libr. Cum itaque Virgilius urbium et populorum varietate locorumque et morum diversitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quaesivit. Quod Troianam aciem non adiecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 seq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quae animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, cf. Macrob. l. c., non tamen videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi.

641—646. Quid est *pandere Heliconem?* ut aditus poetae pateat? utque eas canentes audiat? ut fere Cerda exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere;* atqui iam ante per totum carmen in Helicone, inter Musas versari debuit; et Musae iam memorare debuere caussas irarum Iunonis cum ipsis odiis eorumque effectis; an ut Musae seu descendant, seu in conspectum veniant? ut in Hesiodi Theog. pr. Probabilius alterum hoc: ut rem novam, vetustae memoriae, sibi exponant. Est certe, adeste et dicite. *ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι.* Ad Claudianum IV, 1 Gesnerum de He-

Conplerint campos acies; quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, divae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris

643 *complerunt* Rom. et vett. apud Pier. et pars Burm. cum binis Goth.; et hoc magis epicum. (qui vitiosa oratio magis epica esse possit, quam recta et sincera, id non intelligo; commendat tamen eandem lectionem Cort. ad Lucan. IV, 426. Scilicet pro Coniunctivo Perfecti et Futuro exacto syncopen passo librarii fere Indicativum Perfecti vel Plusquamperfecti substituunt. *Wr.*) *compulerint* alicubi legi Pierius narrat. *acies campos* Exc. Burm. *acies, quibus arserit armis* Witt., librarii fraude. v. Burm. *q. I. tantum Fl.* vulgata aliqua ante Pier. legit. 644 *adserit* Rom. (etiam Medic. *Wr.*) 646 *At* tres apud Burm. cum tert. Goth. *fama* Oudart. *dilabitur* Zulich. *vox* alter Goth. 647 *in id* Montalb.

licone tamquam scena cogitasse video: quod nolim factum. (Verbum *pandere*, ut constat, proprie dicitur de rebus complicatis vel clausis; hinc transfertur ad res obscuras minusque notas, ut ap. Virg. Aen. VI, 267.: „Pandere res alta terra et caligine mersas.“ Inde oracula panduntur, Aen. III, 252. 479., et carmina res obscuras illustrantia, ut ap. Lucret. IV, 8.: „obscura de re tam lucida pando Carmina.“ ubi vid. Forbig. Iam ipsa propria huius verbi notio facile potuit imaginem clausi alicuius per portas sacrarii poetarum animo obiicere; hinc illud *Helicona pandere*, unde, apertis quasi portis, carmina res reconditas vel tenui tantum et obscura fama propagatas explicantia petuntur a poetis. Nec novatum hoc esse a Virgilio, persuadere poterunt verba Bacchylidis a Clement. Alex. servata Stromat. l. V. p. 423. D. Sylb.: „οὐδὲ γὰρ ῥᾷστον ἀῤῥήτων ἐπέων πύλας ἐξευρεῖν“ Parum proderit cum Virgilianis contendere Pindarica Ol. VI, 45. Heyn.: „χρὴ τοίνυν πύλας ὕμνων ἀναπιτνάμεν αὐταῖς.“ Facile autem iam senties, quam commode iuncta haec sint: *Pandite Helicona* et *cantus movete*, i. e.: Pandite Helicona, ut proveniant inde carmina; vid. etiam Burm. ad Vales. V, 100. Ceterum satis constat, repeti in longiore car-

Contemtor divom Mezentius, agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,

648 *Mezzentius* scribit Medic. et Rom., quod ad legentis fastidium defendit Pierius. (vid. V. L. ad II, 763. *Wr.*) *Mesentius* Witt., et *Mezencius* duo Burm. *Medentium* veteres dixisse, Priscianus, *Messentium*, Velius Longus traditi. Totum hemistichium: *Mezentius agminaque armat* a Goth. altero aberat. 649 *hunc iuxta* Medic. a m. pr. et Venet. (est ea prior lectio Medic. *Wr.*) *hunc Lausus iuxta*, et *huic fuerat L.*, et *huc iuxta* alii apud Pier. *hic iuxta* Rottend. tert. a m. pr.

mine invocationem Musarum a poetis, ubi magnam aliquam rem et difficilem ordiuntur, ut ab Homero in eodem argumento factum Il. II, 484. *Wr.*) 643. Sunt haec in laudibus Italiae, quas v. Ge. II, 167 sq., ubi illa 174 *parens magna virum. iam tum*, praeclare dixit, ad laudem sui aevi, tacita quidem comparatione. — 644. quos populos bellantes habuerit. 645. 646. ex Homer. conversi Iliad. β, 485 seq. Sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 seqq. Ovid. XV Met. 622. 623. κλέος. *fama*, et doctius *famae aura*.

647—654. Quod Mezentium Agyllae Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. Exc. ad lib. VIII, 478. *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Caere ap. Rutulos tunc agebat. vid. inf. VIII, 492. 493. *contemtor divûm* ex fama antiqua: quam e Macrob. III, 5. v. inf. Excurs. III ad VIII. *Lausus, quo pulcrior a.* Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. β, 673. 674 et similem locum de Euryalo Od. ϑ, 116. 117 et de Aloidis λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Graecis forma. conf. sup. VI, 22. Idem Lausus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum:* quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. vid. Iliad. ε, 49 seq. 652. *Agyllae* seu *Caere* tyrannidem tenuerat. vid. inf. VIII, 481 sqq. *nequicquam* iungam cum *sequutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi. 653. *dignus patriis qui laetior esset Imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*.

Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum

652 Est Ἄγυλλα. *Agellina* nonnulli. *Agelina* Franc. et Dorvill. cum Goth. alt. *Agullina* Maronem dedisse arbitratur Heinsius. 653 *quo* sec. Rottend. pro var. lect. ex interpretamento. *patris* Dorvill. a m. pr. 654 *sed cui* Leid. 655 *insignem fama* Macrob. Sat. V, 15, non insolenti varietate. *per gr. circum* Menag. pr. *per agmina* Witt. a m. pr.

Comparant Homericum de Periphetа Eurysthei filio: *Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετάς* Iliad. ο, 641.

655 sqq. Aventinum tamquam unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam ludis curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum vers. 657, quod ferri potest; sed cum paullo post v. 666 eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetae diligentiam et iudicium desiderare; nam diversorum vitae priscae temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru* vectum (v. 655) mox *peditem* incedere facit (v. 664), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes. Nobilissimum est in *Museo Capitolino* T. III, t. 26, iam a Dom. Rubeo (in *Raccolta di Statue ant.* n. XIX) exhibitum: sed id Herculis pueri esse nullus dubito. Exuviae leonis perpetuum Herculis sunt insigne, etiam pueri ante enectum Nemeaeum leonem. Ceterum Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad haec loca (vid. inf. VIII, 200 sq.) facile poetae animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere debuit, cum mons Aventinus urbis Romae pars facta esset.

655. *insignem palma currum* simpl. intelligo *νικηφόρον, ἀθλοφόρον*, quadrigas, vel bigas, quae praemium cursus obtinue-

Victoresque ostentat equos satus Hercule pulcro
Pulcer Aventinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,

656 *ostendit* aliquot Pier. *Hercule forti* codd. apud Pierium, ex interpretatione. (vid. Q. V. XVI, 1. *Wr.*) 659 *in silva* Sprot. et Leid. unus, et aliquot Pier. *Rhaea* Leid. *Reba* Hamb. sec. (*Rheda* Serv. Dresd. *Wr.*) *Rhea* h. l. est ex 'Ρεία vel 'Ρείη, v. c. apud Callimach. (Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. p. 234. sacerdotis huius nomen ex adiectivo *reus* factum propter eaque *Rea*, non *Rhea*, scribendum esse arbitratur; quae opinio nec codicum auctoritate confirmari videtur, et adversatur praeceptis metricorum. *Wr.*) 660 *Fortivo partu* plerique codd. apud Pier. *furtivo* unus Leid. a m. pr., quod Catroeus dedit, nec vidit se deterius et vulgarius pro exquisitiore dare; nam, qui *furtivo partu*

rant. Lauri vel palmae insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulcro Pulcer Aventinus.* Noli nec de Herculis nec de Aventini pulcritudine cum Cerda et aliis dubitare. Rem satis declarant signa vetera; sed cogitandum est de pulcritudine herois, qui robore corporis omnes mortales superavit. („Romulu' polcer" Ennius pag. 19. ed. Hessel. *Wr.*) 657. 658. Tragicorum more clipeum dat Aventino insignitum hydra. *Centum angues cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Ceterum poetae de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi, praeter Silium II, 158. 159, Eurip. Phoeniss. 1142 sqq. Quintum Cal. VIII, 349. 350.

659 — 663. Bellum poetae commentum a Rheae Silviae, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem actis per Italiam Geryonis armentis cum Rhea sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. *mixta*, μιγεῖσα θεῷ. *Laurentia arva*, ut poeta, latius dixit; nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventi-

Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius adtigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu saevosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.

editus est, eum elegantius *furtivum* poeta appellat. *furtivum ediderat partu sub l. auras* Ed. Ven. *partus* Rom. *liminis* alter Hamb. et Gud. *ad sublimis edidit auras* sunt qui legant apud Pier. *sub luminis oras* Heinsius ex Medic. et aliis reposuit, iam Pierio e codd. probatum; in nonnullis *horas*; in ceteris (etiam in Palat. *Wr.*) et in vulgg. Aldd. et cett. ante Heins. *auras* legitur: quod nollem mutatum esse, cum altero in loco Ge. II, 47 idem servatum sit. Nec dubito *oras* nihil aliud esse quam antiquam scripturam et pronuntiationem τοῦ *auras*. conf. ad Ge. II, 47. (*oras* tuentur longe optimi plurimique libri; *auras* ex Heinsianis Menag. pr. et Ven. tantum enotatur, quibus Burmannus addit Witt.; vid. Q. V. X, 1. et Forbiger. ad Lucret. I, 23. *Wr.*) 663 *in flumina* Gud *Hiberos* duo Moret. *Iberos* aliquot Pier. 665 *Ut t.* Oudart. Heinsius coni. *aut.*

num tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. inf. VIII, 200 sq. v. 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit.*

664—669. *gerunt* scil. Aventini comites; quos paullo durius subintelligi non inficior: etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. Nec monitum, unde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Aventinum montem eos inhabitare dicere poterat. Sed totus locus a poeta inchoatus, non absolutus esse videtur. (Equidem nihil hic desideraverim. *Wr.*) *Pila* bene memorat, tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi ὑσσοὶ appellantur. *De dolone,* de quo Reines. Var. Lect. pag. 646 egit, unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius: esse ingentem contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petit hinc Silius III, 250. *Mucronem teretem* ex usu loquendi non nisi de gladio exiguo accipi posse puto; nec tamen τὸ *teres* satis convenit: *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, iaculi seu teli missilis genus: praefixum ei ferrum melius utique *teres* esset; an poeta

Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis,
Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat,

668. SUBIBAT HORR.

666 *tegumen* Heins. e Medic. (a Fogginio *tegimen* expressum) et tribus aliis. In reliquis, etiam Pierianis, *tegimen*. Vulgo *tegmen*: v. sup. ad III, 594. (ubi forma *tegumen* sarta tecta est per codicum auctoritatem; itaque ad illud exemplum huius quoque loci lectio videtur conformanda. *tegmen* Palat. *Wr.*) Eadem varietas in Livio et aliis observata. 667 *implexum* aliquot Pieriani, et duo Burm. *impecum* Dorvill. *implexu* Rom. 668 *tunc r. t. tenebat* Sprot. *subibant* Rom. Ceterum, quomodo Interpretes haec acceperint, ex vulgari quidem interpunctione non assequor; *Terribili impexum saeta, cum dentibus albis Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus,* — Omnino post *tegumen torquens* durum est *Indutus capiti.* Ergo *idem tegumen torquet* et id, h. e. eo, *indutus est capiti*? Mox idem *humero innexus amictu* est. Mollius esset, si scriptum foret *indutum* sc. *tegumen capiti*, nisi *indutus* substantive positum, ut sit indumentum capitis: ut inf. 688. 689 *fulvosque lupi de pelle galeros Tegmen habent capiti*; sic nunc *indutus capiti.* Interpungam saltem plene aut in fine versus 667: *albis. Indutus capiti sic, regia tecta subibat Horridus Herculeoque humeros innexus amictu*; (hoc sequitur Iahnius, cum maximo damno numerorum. *Wr.*) aut, quod facere praestat, post *Indutus capiti*: *Sic regia tecta subibat.* Licet quoque suspicari, vitium in *torquens* latere; nam, si eo sublato substituatur epitheton leonis, v. c. *Ipse pedes tegumen Nemeaei*, (? *Wr.*) vel *Gaetuli*, *immane leonis*: omnia bene se habent, ut sic: *Ipse pedes tegumen — indutus.* Fuit vir doctus qui coniiceret: *tegumen tollens*, ut inf. VIII, 141. At *torquet* vere et proprie intorquet, supra humeros vel

illud per *mucronem* declarare voluit? Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, *σαυνίον* dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum et Samnitarum seu Samnitum. vid. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V, p. 383 B. Iam, cum Samnites Sabinae gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastae genus sollenne esse, aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum.* Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae. Sic Georg. II, 168 *Volscos verutos* vidimus. 666. *tegumen leonis*, cui nunc *saeta* tribuitur, ut infr. 790 bovi, sunt exuviae: has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis; infr. VIII, 460 *Demissa ab laeva*

Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

brachia leoninam pellem Hercules; multo magis proprio aliquo modo in monumentis priscae artis Italiae. Probabile mihi videtur locum ultimam poetae manum expectasse, et, quae varie ab eo tentata fuerant, ex eius codice a Tucca esse apposita: ita ut aut servandi essent vss. 666. 667 expunctis 668. 669, aut hi, expunctis illis prioribus. Possis quoque locum interpolatum dicere: eiice versum importunum 668 *Indutus capiti, sic regia tecta subibat*, quae a sensu et loco aliena sunt, et iuncturam verborum enecant: praeclare tum procedunt reliqua hunc in modum: *Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello*: *Ipse* (pugnat) *tegumen torquens inmane leonis Terribili inpexum seta cum dentibus albis, Horridus Herculeoque humeros innexus amictu.* Attamen ad sensum meum vel sic ultimus versus *Horridus* — otiosus est. (*indutus* corruptum eiusque loco *indutis* ponendum censet Bothius, coll. Ge. III, 363. „*Tegumen torquens* et *indutus capiti* non bene coeunt. Planus erit sermo, si pro *indutus* legamus *induitur*, et post *capiti* interpungamus." Haec Waardenburg Opusc. p. 172. sq. Haud inepte quidem; sed, si quid video, omnia sunt non modo integra, sed etiam praeclara. Cetera maxima ex parte bene explicat Heynius in Nota. *Ipse pedes*, non *pugnat*, quod Heynius subintelligit, sed aut *est* vel *venit*; nam sic solere in descriptione nudos saepe poni nominativos dictum est in Not. ad IV, 201.; aut, quod longe praestat, ita haec strue: *Ipse pedes subibat*; quam iuncturam huic loco multo aptiorem esse statim videbimus. Apparet, ex more vulgaris sermonis haec, *torquens* et *indutus*, copula fuisse iungenda. Sed de industria ab eo more discessit poeta, quod in re horrida horridiore etiam dicendi genere utendum putavit. Atque ipsam hanc horridi habitus notionem declarat urgetque particula *sic*; quam si graviore interpunctione seiunxeris a praegressis, multum detrahes de propria huius loci virtute. Ita autem Graeco more participiis subiicitur haec particula, quemadmodum supra I, 225. et vid. Q. V. XXV, 7. Sic nihil est, quod mutatum aut aliter tractatum velis. Nec vs. 669. otiosus, utpote causam reddens huius vestitus, paterno quippe assimilati; comma tamen in fine superioris versus addidi, quo fit, ut, quae sequuntur, per appositionem adiecta, plus adipiscantur roboris. *Wr.*) 669 *Herculeosq.* Goth.

pantherae terga retorquens. Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut inf. XI, 680. 681 *caput ingens oris hiatus Et malae texere lupi cum dentibus albis.* conf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, ut in apro, sic in leone non memini usquam praedicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. vid. Var. Lect. Saltem iung. *Ipse pedes* sc. pugnat, *torquens tegumen* — *indutus* (illud l. illo) *capiti:* (indutum caput habens eo) *Sic*

Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenae quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem

674. Ceu,

tert. *innixus* Rom. et duo Burmann. *indutus* Bigot. 670 *T. limina* Parrhas. et cod. apud Pier. (*Tunc* Rom. *Wr.*) 671 *Tyburni* Rom., (et Serv. Dresd. *Wr.*) quod Cerda praefert. Sane apud Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus*, etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu antec. Habet tamen et altera forma *Tiburti* suas auctoritates: v. Exc. VIII. (*Tiburni* h. l. Handio restituendum videtur ad Stat. S. I, 3, 74. atque ita edidit Iahnius. Sed si *Tiburtia* audiunt h. l. ista moenia, nomen conditoris aut *Tibur*, aut *Tiburs*, aut *Tiburtus* esse debuit; a *Tiburno* appellanda erant *Tiburna*. Ceterum *Fratres* Medic., e versu superiore. *Wr.*) 672 *Chatillus*, *Catthillus*, *Cathillus*, *Cathilis*, *Cathilus*, *Catullus*, aberrationes. (*Cattillus* Medic., sed perfossa altera *t*; et *Cătillus* correpta prima syllaba Stat. Silv. I, 3, 100. , ubi vid. Hand. *Wr.*) *Choras* Goth. sec. *Corax* Moret. tert. cum tribus aliis Burm., utroque Goth.; et sic Schol. Horatii Cruquianus ad I Od. 7, et I Od. 18. (*Corax* etiam Serv. Dresd. *Wr.*) 673 *inter bella* Goth. et Witt. (— 674. Eieci comma post *Ceu*; vid. V. L. ad Ge. I, 303. *Wr.*) 675 *Omolen*, *Emalon*, *Amolon*, *Tymolem*, aberratt. librariorum. Nam Ὁμόλη satis nota ex Pausan. IX, 8. Steph. Byz. h. v.

regia tecta subibat Horridus —. (Rem videor mihi satis expedisse in Var. Lect. *Wr.*)

670 — 677. In condenda urbe Tibure tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi filii. Quod ii isto adhuc tempore inter vivos habentur, non urgendum est, nec temporum ratio subtilius exigenda. vid. Excurs. VIII. *gentem*, ut poeta, narrat, cum *urbem* dicere deberet; quod passim obvium: v. 673. προμάχονται heroum Homericorum exem-

Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

Mons idem Centaurorum clade notatus apud Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes apud Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homoleu vel Homolium laudat Strabo lib. IX, p. 675 B. et Ptolemaeus, notante Iulio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiae mons est. Mox in Ὄθρυς alii errores: *Otyrumque*, *Othirumque*, *Tyrrimque*, *Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulgg. ante Heinsium *Othrynque*. (*Otrumque* sine aspiratione a Foggin. expressum; vid. etiam Cort. ad Lucan. VI, 337. praeterea *Discendunt* ap. eundem in Medic. *Wr.*) Tandem *nivantem* Vratislav. 676 *rabido* Exc. Burm. Ge. Fabricius interpungebat: *Linquentes*: *cursu rapido dat e.* 677 Ex Miscell. Obss. Vol. I, 17 notatur ad h. l. reprehensio poetae, qui post *silvam virgulta*, post maius minus commemorando, versus vim infregerit. Respondet ibi vir doctus alius, sed parum commode; nec magis commode Schrader. ad Musaeum p. 164, a generaliori poetam ad specialius transire. Dicendum erat, *virgulta* poetico sermone iungi cum *silvis* et eodem loco haberi, nec inferius illo esse. Simili modo *arbusta* pro arboribus, nulla cum extenuatione. Vide lib. VI, 704. XII, 522. Et *virgulta* aliquoties in libro Georg. tertio pro *silvis* dixit: Lucretii exemplo, quem v. lib. V, 933. 934. 1365. (Num igitur putabimus arbores ab illis currentibus fractas aut prostratas? Potius dicendum erat, *silvam* h. l., ut saepe, dici de densis fructicetis minoribusque arbustis; epitheton *ingens* h. l. nihil nisi densitatis notionem augere. Sed proprie poetam locutum puto: S i l v a d a t l o c u m, dum ramuli arborum prominentes cursus impetu franguntur; v i r g u l t a c e d u n t, proteruntur pedibus Centaurorum; utraque re equorum quidem cursum, quocum Centaurorum cursus hic tacite comparatur, aeque praepediente. „*magno fragore*: cum magna scilicet sui ruina atque diru-

plo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio v. 674 splendida est: eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139 — 141. IX, 220—222. *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliae montes, ex quibus Othrys et Homole sunt, (v. de hoc V. L.) inhabitabat gens fera et silvestris, fabula eam locis intra nubes editis habitantem a nube repetiit, quam Ixion pro Iunone erat amplexus. 677. *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; ut de apro Calydonio Ovid. VIII Met. 340 *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* (Homericum ἀκροτάτη δὲ ποδῶν ὕπ' ἐσείετο ὕλη [Iliad. ξ, 285], quod post alios Cerda laudat, diversam rei speciem habet.) Tum *virgulta* pro silvis, ut alibi, v.

Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Iunonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos dives Anagnia pascit,

684. QUOS, D. ANAGNIA, PASCIS,

ptione." Haec Wakef. ad Lucret. V, 318. *Wr.*) Porro *cedant* Gud., unde Heins. coni. *se dant.* 678 *Non* duo Burm. *deficit* Rom. Versus 679. 680 suspecti erant Iac. Bryant, nec iniuria; est enim paullo abruptior oratio versuum horum interpositu, et languent illa *omnis quem credidit aetas.* (Nimis hic fastidiosi Bryantus et Heynius. Et tribuendum fortasse aliquid vetustae famae a Servio propagatae: „Et cum — *Caeculus* — ad ludos vicinos populos invitasset, coepit eos hortari, ut secum habitarent, et pro gloria iactare se filium esse Vulcani. Quod cum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis coetus est flamma circumdatus. Quo facto commoti omnes simul habitaverunt et Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est: Omnis quem credidit aetas: quasi post dubitationem." *Wr.*) 681 *late legio* Medic. et Parrhas. *comitantur* tert. Mentel. a m. pr. 682 *Preneste* passim in libris. Sed Gr. est ἡ Πραίνηστος. v. Heins. 683 *rosida* duo recentes apud Burm. cum uno Goth. Sic passim scribitur. 684 *Hernea* Excerpt. Burmann. *Aragnia* Goth. alter. *Anagria* Ven. *pascis* praetulit Heins. ex nonnullis Pierianis. Vulg. *pascit.* Ita variari videri potest oratio; et praetulit Wakefield. (item Iahnius; sic etiam Macrob. Sat. V, 18. et Servius; quod iam V. L. ad II, 56. restituendum diximus. *Wr.*) Apud Servium liber: *misit.*

c. Ge. II, 308, Lucretii exemplo. conf. Var. Lect. (et quae ego ibi scripsi. *Wr.*)

678 sqq. De Praeneste fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis Caeculo, cum infans esset, in foco reperto, et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. cap. 2 ad eumque Salmas. p. 46. (adde nunc Scholiast. Maii. *Wr.*) *genitum inter pecora* iungere fas est, non, *regem inter pecora.* 682. *altum* a situ, vid. Strabo V, pag. 365 A. 682. 683. *Gabinae Iunonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Iuno Lanuvina* et hic *Gabina.* Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537 *Iunonis tecta Gabinae.*

Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve sonant: pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.

686 *currusque* codd. Pier. et sec. Rottend. 687 *viventis* p. pr. Moret. *liventes* tert. Mentel. *linquentes* Leid., sed *livens plumbum* bene de colore plumbi nativo nigricante. *spargunt* et *gestant* Ven. a m. pr.; alterum in binis aliis. (vid. Q. V. VIII, 4, b. *Wr.*) *gessit* sec. Rottend. 688 *fulvoque* Ven. 689 *habent* Heins. ex suis et Pier. Vulgo, *habet*. *Tegmina habent* Gud. a m. pr. *capitis* Medic. a m. pr. (*capiti* Medic. et *s* superscripta. *Wr.*) 690 *crurum* Schol. Iuvenalis ap. Heins. *cero* Rom. (*pedes* Medic. apud Fogg. *Wr.*)

Alias non nisi in binis marmoribus ea occurrit apud Vulpium in Latio profano T. IX, p. 274. 684. qui *Hernica saxa colunt*. Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi) Marsorum lingua, *herna*, *saxa* vocata fuisse: docte poeta *Hernica saxa* dixit; (*hernas*, feminino genere, appellant Servius et Scholiastes, Asper, ut videtur, apud Mai. *Wr.*) erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533 *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis*. conf. idem VIII, 392. 393; ergo fertilis est. Iam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli praeterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum praetergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit. cf. in Excurs. VIII. 686. *sonant* eleganter pro, *sunt*. 688. seu ut lupi exuviae caput tegant, cf. v. 666, seu ut galea e lupina pelle facta sit. (hoc verum; aliter non dixisset *galeros*. *Wr.*) 689. laevum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum. Alibi laevum pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum legimus, v. c. Liv. IX, 40, quod ipse status pugnantis postulare videtur, quandoquidem pedi laevo insistit eumque anteriore in

At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.

691 *Mesapus*, *Messapus*; etiam apud Graecos scribitur, at vitiose, *Mesaphus*, *Messaphus* in mss. h. l. 692 *nec sistere* aliquot Pier. 693 *resides animos* Bigot., forte ex lib. I, 721. 722: *et vivo tentat praevertere amore Iampridem* resides animos *desuetaque corda*, at VI, 814 *residesque movebit Tullus in arma viros.* porro *bella* Medic. (sed a m. pr. *Wr.*) 694 *retractant* Leid. *retorquent* Oudart. a m. pr. 695 *Fescellinas*, *Phoesienas*, et *equi currusque Faliscos* misere depravatum in nonnullis. Vitiosam scripturam *aequos* deserui. v. Not. *Aequosque Faliscosque* qui cum Cuninghamio emendant, inter quos etiam Iensius de Fetial. 3, non vident Aequos inter Etruriae populos memorari non posse. In Goth. tert. hemistichia extrema v. 695 et 696 erant permutata. 696 *Flaminiaque* pars codd. Heins. *arma* Franc. 697 *Cymini* vulgg. *Calenos* Rom.

vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui iaculum emittit, aut arcu sagittam. Probabile adeo fit eos scuto usos, quo laevum crus tectum esset. cf. Exc. VIII. *vestigia instituere,* statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium praeeuntem habuit lib. IV, 474 *qui capite ipse suo instituit vestigia retro:* h. qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407 *Cum semel institerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriae ad Tiberim locis; nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quae Messapia et Iapygia est, huc vocare non licet. Nostrum hunc in Etruriae locis ad orientem videmus in h. l. fuisse bellatorem invulnerabilem. cf. Excurs. VIII. (*At,* in enumeratione; vid. Q. V. XXXVII, 3. *Wr.*) *equum domitor*, ut v. 651 *Lausus.* 692. invictus, igni et ferro. *fas,* δυνατὸν, ut interdum apud poetas. 695. Quae sequuntur urbes, in Etruriae parte ad Tiberim vergente quaerendae sunt:

Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
Pulsa palus.

699 *inter flumina* Gud. cum altero in marg. *inter aera* Parrhas. 700 *a pastu* aliquot codd. apud Macrob. V Sat. 8, sed *e p.* Ge. I, 381. IV, 186. 434. 701 *longae* Gud. *longa* Ven.

Falisci, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio*, s. *Flavina*, dudum e medio sublata. *Mons Soracte* (cf. infra XI, 785 sqq.), *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio e Liv. IX, 367 noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab., illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis conterminа, cum *luco Feroniae* in agro Capenate sito. vid. Liv. XXVI, 11. I, 30. Dionys. III, 32. Silius XIII, 84 seqq., qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Aequum Faliscum*; ab Aequis enim vel Aequiculis et Aequanis traxerant illi nescio quid; v. Cluver. Ital. ant. pag. 538 ex Strab. V, pag. 346 A; *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. (Faliscos ex parte Aequos fuisse probare instituit Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. p. 81. Sed *Aequum Faliscum* Otfr. Mueller. in libro, cui inscripsit *Die Etrusker*, Vol. I, p. 110. simile Aequimelio nomen iudicans, oppidum significari coniicit Faliscum in aequo, sive plano, conditum; cf. eiusd. libri p. 222 sq. *Wr.*) Quod ab iis *populus Romanus, missis decem viris, iura fetialia et nonnulla supplementa XII tabularum accepisse* narratur a Servio, aut omnino commentitium aut male interpolatum est; maiore adhuc corruptela in Pomponio; ab Aequiculis iura fetialia petita esse e Liv. I, 32 constat; idemque Servius ad lib. X, 14 tradit; etsi iam antiquitus inter alios Italiae populos illa viguere, ut inter Albanos Liv. I, 24, inter Samnites Liv. VIII, 39. (Opinionem istam ex male intellecto nomine Aequorum Faliscorum ortam esse acute suspicatur Otfr. Mueller. l. l. p. 398. *Wr.*)

698. *aequati numero* aequali-

Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto

703 *Ne q.* Reg. *exactas* Ven. *examine* alter Hamburg., et Leid. *ex nomine Lani*: Mira Lectionis varietas a nemine notata in Pompon. Sab. occurrit; subiunctis his: *Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misc. aer. ac. Lanus fuit dux Laestrygonum, ut in commentario in Homerum.* De Lamo Grammaticum cogitasse manifestum est. v. Od. κ, 81. Ceterum τὸ *tanto* non satis placet; etsi in Apollonio est τόσσον στόλον. Quorsum enim magnitudo agminis commemoratur? Vir doctus coni. *agmine tali*, ut syllaba ultima ex fine versus sequentis adhaeserit priori. Sed *tanto* pro *talis* sup. 448 *tantaque se facies aperit.* Deficit nos, censeo, vera lectio. (*tantus* non dicitur pro *talis*; nec, si scripsisset poeta *ex agmine tali*, id recte factum existimarem; sic enim fieret, ut eadem repeteretur comparatio: regem canebant, ceu cycni, nec exercitum hunc putares, sed aves. Itaque sic potius

bus numeris h. ordinibus. Nimis argutum est, quia sequitur: *regemque canebant*, id sic accipere, ut sit: *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto. Firmari quidem potest haec altera interpretatio Silii imitatione lib. III, 345 sq.: *misit dives Callaecia pubem, Barbara nunc patriis ululantem carmina linguis, Nunc pedis alterno percussa verbere terra Ad numerum resonas gaudentem plaudere cetras.* Vix tamen aut collocatio verborum, aut interiectum *aequati* alteram hanc interpretationem admittit: praestat prior. („Non Musicum sane, sed Vulgarem, sive rudem et incompositum, Numerum, aurium non artis mensura decurrentia spatia et membra, a Virgilio tributa arbitror priscis Etruriae rege Messapo populis VII Aen. 698: *Ibant aequati* Numero, *regemque* canebant. — quorum proinde cantus raucorum anserum vel gruum clamoribus comparat vs. 705." Haec Santen. ad Terent. M. pag. 176. Sed *aequari numero* vix videtur ita accipi posse. *Wr.*) Cantantes inter incessum simili exemplo Sabinos expressit idem Silius lib. VIII, 420 *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consentaneum, quam h. loc. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas.* Notabile adeo fuit, hos certis ordinibus incedere et inter incessum cantus habere.

699. Comparationem ex Homero Iliad. β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Nostrum multi imitati sunt: cf. Cerda. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt*

Misceri putet: aeriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.

statuendum: priora, vss. 699—702., id quod sponte apparet, referri ad cantum, posteriora, vss. 703—705., ad numerum; et quum ea ipsa ad Apollon. in Not. laud. et ad Homeri exemplum Il. III, 2—7. composita sint, numerum harum copiarum cum avium gregatim volantium multitudine conferri intelligitur. Sic sua vis constat voc. *tanto*; cfr. etiam vs. 718. sqq. Mira est Donati interpretatio: „Non invenietur, qui putet, illum avium numerum aliqua posse ratione confundi, quum tendit ad litora: sic enim conglobatae tendunt, ut nubes.“ *Wr.*) 704 *putat* Medic. a m. pr. Dorvill. *aethercam* Menag. pr. (—705. *volucrem* a m. pr. Medic. *Wr.*)

et dant modos *per longa colla. Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. conf. Georg. I, 383 seqq. *pulsa* scil. modis, sono; non, remis, ut alii accipiunt. Burmannus ait: a cygnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum.

703—705. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Et color orationis et ex parte comparatio sumta est ab Apollonio IV, 238. Colchi convolant ad naves, *οὐδέ κε φαίης Τύσσον νηΐτην στόλον ἔμμεναι, ἀλλ' οἰωνῶν Ἰλαδὸν ἄσπετον ἔθνος ἐπιβρομέειν πελάγεσσιν. miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. 704. 705. Vix et hoc commode satis ad cygnos referri potest: malim de avibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus. Sup. VI, 310 *ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium aequatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet ut incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares accedere putasset.* Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam iudicet: poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Haesit in hoc vestigio iam Trappius et Ios. Wartonus. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet — sed —* pro variatione formulae comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam decla-

Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferaeque Mutuscae;

706 *Sabinarum* Gud. a m. pr. *p. de nomine* Goth. tert. 707 *Clusus* Montalb. *ipsi* Gud. a m. pr. 708 *e quo* Medic. a m. pr. *tribus ingens* alter Hamb. et Goth. pr. (et ipse Medic.; adhaesisse *in* videtur e supra scripto *instar. Wr.*) 709 *in* abest tribus Burm. *postquam pars est d.* aliquot Pier. 710 *Aminerna* pr. Rottend. a m. sec. *ipsaque Quir.* Parrhas. 711 *Heriti* apud Pier. *Erecti*, *Etreti*, *Eriti*, *Eruti*, *et erti*, *Creti*, aberrationes; (*Freti* Medic. a m. pr. *Wr.*) et mox *Mituscae*, *Mutiscae*, *Mutescae*, *Mitiscae*, *Metuescae*, *Mutustae*. In marmoribus est *Trebula Mutuesca*.

rare, quam: *et erat agmen simile agmini volucrum*. (vid. iam V. L. ad vs. 703. *Wr.*)

706—709. Commode gentis Claudiae originem (nomen potius dixeris; vid. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I, p. 466. edit. tert. *Wr.*) ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus eiectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. conf. Pompon. ad h. l. Nota res ex Livio lib. II, 16. Sueton. Tib. c. 1. *prisco de sanguine Sabinorum* iungunt fere post Servium alii omnes: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi iunctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. (Sed quare id suavius sit, non video. Ceterum usum copulae *que* in *magnique* illustratum videbis Q. V. XXXIII, 7. *Wr.*) Virgilii locum expressit Silius VIII, 414—425.

710—717. Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poeta paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. Scilicet poeta antiquiora tempora respicit. cf. Excurs. VIII. *prisci Quirites* h. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis. *Mutusca*

Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellae;
Qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit

715. THYBRIM

712 *roscida* aliquot Pier. et alii apud Heins., (ita 3. 7. 8. 9. *Wr.*) unde factum *rosida*, perperam. v. Excurs. VIII. conf. Heins. et Burm. (*Rosa* Medic. apud Fogg. *Wr.*) 713 *Tetrici* Ven., sed *Tetricam* montem Varro aliique agnoscunt. cf. Heins. idem *horrentis* revocavit e codd. vulgo: *horrentes.* tum, *amnemque Severum* Gud., perperam. 714 *Casperulam* aliquot veteres: etiam Pompon. emendatum a Pierio. Eadem depravatio apud Silium VIII, 416 observata. v. Heins. *Caspeream*, *Caspiam* ex compendio scripturae, et *Caffeam* (Goth. sec.) corruptelae sunt: ut et *Ferulos*, *Florulos*, *Ferolos*, item *Himillae*, *Hymellae*, *Hymillae*. 715 *Tybrim* et *Tiberim*, (Burm. et Heynius *Thybrim* edunt; qua fide, ignoro; quamquam id eo probari possit, quod ubique praeterea in Aeneide *Thybris* scripsit Virgilius, etiam ubi altera syllaba sub ictum cadit, vid. III, 500. VI, 87. VII, 151. 242. VIII, 64. Heinsius edidit *Tiberim*, quod etiam in antiquioribus, quae modo ruri in villa amoenissima Thienemanniana degenti ad manum sunt, invenio editionibus; et quum in patris Danielis editione 1636., cui suos Nicolaum commentarios inseruisse novimus ex Praefat. Burm. pag. *** 3. aversa, *Tiberim* legatur, nulla ab eo affertur lectionis discrepantia. Quare *Tiberim* in suis codd. invenisse Nic. Heinsium, pro comperto habendum videtur. Iam *Tiberim* est in Mediceo apud Foggin., item in Lips. alt., et *Tyberim* apud Servium, tum in Lips. obl. et cod. 1. 6. 7. 3. edit. Vinar. 1826. Quare hos testes secutus, quum *Thybrim* nulla certa auctoritate niti videatur, *Tiberim* exarandum curavi, quae forma etiam Ge. I, 499. servatur. Ceterum de industria, an

est Trebula Mutusca. *Nomentum* sup. lib. VI, 773 inter colonias Latinas nominatum; est ab eo via Nomentana dicta. *Rosea*, seu *Campi Roseae*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, summa fertilitate celebres. (—

714. *colunt flumen Himellae*, Liv. XXII, 20.: „omnium populorum, qui Iberum incolunt." vid. Not. ad Ecl. I, 52. Burmann. ad Grat. Cyneget. vs. 314. ad Claudian. pag. 658. adde Cerd. ad XI, 659. Iaeger et Arn-

Nursia, et Hortinae classes, populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Saevus ubi Orion hibernis conditur undis,
Vel quum sole novo densae torrentur aristae,

casu h. l. ita scripserit Virgilius, supervacaneum est quaerere; satis est demonstrasse, ita videri scripsisse. *Wr.*) tum *Faburum*, *Faberim*, *Sabarim*, *Fabarym*, *Fabrim*, multi. *Favaris* in cod. Pomponii Sabini. 716 *Nosia* Medic. a m. pr. *Nyrsia* duo Heins., porro *Ortinae* (ut Medic., sed *H* superscripta. *Wr.*) et *Urtinae.* Catroeus malit *Hortanae*, perperam. 717 *Quosque sequens* Witt. *intralluit* Dorvill. *interfluit* Menag. pr. *intervenit* excitat Ascon. Pedian. Divinat. in Verr., quod Heinsio placebat. vid. VI, 132. *Halia* Parrhas. *Al.a* Rom. (Et ita haud iniuria putant *Aliae*, correpta prima syllaba, Lucanum scripsisse VII, 633.; vid. Osann. ad Apulei. de Orthograph. p. 28. sq. et Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. II. not. 1177. *Wr.*) 718 *in L.* Menag. pr. *v. littore* plerique Pier. et sex Heins., sed *marmore* doctius, et sic Medic. Rom. 719 *cond. annis* Sprot. 720 *vel quam* haud dubie legendum esse, pronuntiabam in prima editione, ut sit *quam densae* pro *quam multae.* Atque ita emendarunt iam Faber et alii, et receptum nondum esse mirabar. Exhibitum idem in edit. Pinciana 1495. Retinet tamen nunc me, primo, quod ingrata est oratio, *vel quam sole novo densae*; tum, quod in Menag. fuit *vel quot*, aliquanto lenius. Nihil autem tuto reponi posse arbitror, quoties aliqua lectio pluribus modis mutari potest. In Goth. sec. erat *Ut cum.* In Mediceo vulgaris est lectio, contra quam Burmannus tradit.

tzen. ad Mamertini Gratiar. Act. Iuliano Aug. cap. VII, 3. *Wr.*) *Hortinae classes* simpl. pro copiis, a classibus, quae populi partes sunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortae lib. I, c. 1, p. 8 statuebat. *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso. cf. Excurs. laud. 718. 719. Ex Apollonio adumbratum, I, 1201 sq. ὡς δ᾽ ὅταν ἀπροφάτως ἱστὸν νεὸς, εὖτε μάλιστα Χειμερίη ὀλοοῖο δύσις πέλει Ὠρίωνος Ὑψόθεν ἐμπλήξασα θοὴ ἀνέμοιο κατάϊξ, Αὐτοῖσι σφήνεσσιν, ὑπ᾽ ἐκ προτόνων ἐρύσηται. Mare tempestatibus vexatum sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. cf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est scilicet occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. 720. 721. *sole novo*, prima aestatis parte, bene Serv. explicat. Scilicet *Sol* nunc est pro aestivo

Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halaesus equos, Turnoque feroces

722. SONANT P.

(„*Vel* scil. „„quam multi volvuntur fluctus."" *Fluctus* enim etiam de segetibus motis dicuntur." Haec Iahnius; sed parum eleganter *fluctus* ita primum proprie, tum improprie diceretur. Quum dicendum esset, *Vel quam multae sunt aristae*, invertit poeta orationem in eum, quem videmus, modum ita, ut comparationis ratio pendeat e praegresso *Quam*, quo spectat particula *Vel*, multitudinis autem notio insit in epitheto *densae*. Similis quaedam est comparationis forma X, 641. sq.; omnino autem tenendum, significari interdum magis quasdam res per comparationes, quam explicari; cuius rei nullum fere exstat illustrius exemplum, quam II, 304. seqq. Ceterum *haristae* Medic. a m. pr. *Wr.*) 721 *in campo* Goth. tert. Mirabar neminem in *Libyae* incidisse: quod video nunc contigisse Io. Schradero in schedis. 722 *cursuque pedum* Medic. (e vs. 807., ut videtur; cfr. etiam V, 67. *Wr.*) *tremit excita* primum vulgatum, quantum video, a Naugerio in Ald. tert. Exhibebant eam lectionem Medic. et Porcius Pierii, Montalb. Voss. et a m. sec. Moret. tert. cum Zulich. (cum 3. et Palat. *Wr.*) Reliqui longe plures numero, etiam vetustissimi, Rom. et Medic., habent: *pedum conterrita tellus*; quod revocavi cum Brunckio; alterum autem ex lib. XII, 445 retractum in h. l. suspicor. vid. etiam Heins. ad XII, 334. (Comma posui post *sonat*; melius hoc: *conterrita*, sc. *est*, *tellus*, quam *conterrita sonat t.*; elumbe est enim verbum *sonat* adiunctum fortioris verbi participio *conterrita*. *Wr.*) 724 *Alesus* fere scripti. *Halaesus*, *Alaesus* alii. *equos Alesus* Bigot.,

tempore, solis aestu, dictus. (v. Gronov. Diatr. cap. XXXVI, init. *Wr.*) *Lycia*, aspera et saxosa regio nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetae facit Phrygiae et Lydiae, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 (id quod facere praestat) cum superioribus iungi et *tam multi* suppleri; ut sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus vel aristae sunt. (Eadem comparationis forma exstat II, 304 sqq. *Wr.*) Ita pro epiphonemate est versus: *Scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus;* h. e. contremiscens; aut distingui potest 717 post *nomen*. *Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in eo agmine; pro quo subiicitur

Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
Aequora; quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis

perperam, ut vel ex Ovidii locis constat. Sane in Cicerone legitur constanter *Halesa*, urbs a nomine conditoris dicta; in Diodoro XIV, 16 scriptum quoque *'Αλέσα*, ubi v. Wessel. Verum in Strabone et aliis urbs est *῎Αλαισα*, quod firmant numi. Actum copiose de his a Cluverio, Cellario, Dorville in Siculis pag. 403. 609. et nuper ab Eckhel Doctr. Num. T. I. pag. 195. doctissime a Principe Torremuzza Num. Sicil. pag. 11 sqq. Sequutus sum numorum auctoritatem, quod iam fecerat Editor Parmensis. (Mira Heinsii, Burmanni atque Heynii inconstantia in scribendo hoc nomine. Illi ubique exaraverunt *Halesus*, sed X, 352. *Halaesus*; hic, Heynius, nostro loco *Halaesus*, ceteris *Halesus*. De aspiratione vid. Heins. ad X, 352. Ego Medicei potissimum auctoritatem secutus ubique edidi *Halaesus*; ita enim in eo exstat, praeter hunc locum, X, 417. 422. 424., ibid. 411. *Alaesus*, sed superscripta *H*; semel *Halesus* in eodem X, 352., sed ibi quoque alii ex vetustioribus apud Pier. et Heins. *Halaesus* vel *Alaesus*. Quamquam, qui nomina *Halesus* et *Falerii* inter se cognata esse statuunt, ut Otfr. Mueller., antiquos testes, Ovidium, Servium, secutus, in libro, cui titulus *Die Etrusker*, Vol. II. pag. 272. sq., *Halesus*, non *Halaesus* exarari malent. *Wr.*) 725 *veniunt* Rom. 727 *Arunci* aliquot Burm. *A. m. senes* Medic. a m. pr. et Colot. (*patres*, ut liquido apparet ex apographo Foggin., est prior lectio Medicei, *senes* altera; eaque primum orta videtur e proximorum vocabulorum sono *misere* — *Sidicina*; vid. V. L. ad vs. 444. *Wr.*) *Fidicinaque* Vratisl. *longe* Bigot. 728 *Littora* Cerda, quod unde acceperit non assequor. (*liquent amnesque* Medic. a pr. m., *liquunt amnisque* a sec. *Wr.*) 729 *que* abest binis Burm. *Satelicus*, *Sapticulus*, duo alii. *Satilicus* unus Goth. 730 *Tuscorum* Rom. et aliquot Pier. *Hoscorum*, *Hosquorum*, *Ysorum*, *Voscorum* aliae sunt

declaratio: *Scuta sonant p. p.* (Merito prior ratio ab Heynio praefertur. *Wr.*)

723 sqq. *Halesus* adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus; oriundus is ab Agamemnone, seu inter eius comites olim habitus et post eius caedem in Italiam profugus. vid. in eodem Excursu VIII. *rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci*

Tela: sed haec lento mos est aptare flagello.
Laevas caetra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,

depravationes. *aclydes* Mediceus, etiam Pompon. Sab., verius, quodque ab Heinsio non receptum esse miror, ex ἀγκύλαι, quod iaculorum genus est, ἀγκυλίδες. Contra, quod vulgatum est, *aclides*, ἀκλίδας, ut δικλίδας, formatas ratio grammatica forte admittit; sed notio vocabulo nulla commoda subest. *acides*, *alcides*, librariorum sunt ludibria. 731 *hic* Menag. pr. *et* Goth. tert. *tereti* duo Burm. ex priore versu. (ita etiam Priscian. VII, 8, 35. a Iahn. laud. *Wr.*) *bacillo* pro *flagello* coni. Io. Schrader. ex iis, quae sunt apud Reines. Var. Lect. pag. 640. (*mol est* Medic. a m. pr.; apparet librarium primo scribere voluisse *moles*. *Wr.*) 732 *Laevas* Heins. e libb. post Pierium. Vulgo erat *laevam*. Alii *laeva scetra* et *sceptra*. Scriptura *caetra* satis firmata est a viris doctis, inprimis Drakenb. ad Silium et Livium. (*cetra* tamen Medic.; *caetra* et *scetra*, ut est in utroque Lips., Pierius in suis invenit; ceteri codd. quid exhibeant, parum constat. *Wr.*)

ultra Lirim, in Campania, montium iuga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetae, nam *aequora* nulla alia sunt quam camporum. conf. 739. (729. *Adcola Volturni — Saticulus*, haec quum referenda sint ad illa *Mille rapit populos*, quartum casum exspectabis, *Adcolam*, *Saticulum*; sed repete ex illis tale quid, quale *cum eo veniunt*. Similiter Aeschylus Pers. 33 sqq.: „ἄλλους δ' ὁ μέγας καὶ πολυθρέμμων Νεῖλος ἔπεμψεν· Σουσισκάνης, — Ἀρσάμης, — Ἀριόμαρδος." *Wr.*) 730. *aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, iacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro aptata, illigata, quae emitti et retrahi possent. conf. Cerda. Mox *falcati cominus enses* scil. armant, ex antec. *tegunt*, sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur. (Nihil hic supplendum aut e praegressis repetendum esse, docent, quae scripsi in Not. ad IV, 201. *Wr.*)

733. *Teleboae*, relicta Tapho, quae una ex Echinadibus insulis Acarnaniae obiectis erat, Capreas occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha, Sebethi fluvii ad Neapolin filia, suscepit Oebalum, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis et extrema Campania occupavit. vid.

Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret,
Iam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late iam tum dicione premebat
Sarrastis populos, et quae rigat aequora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae:

735. TENERET IAM 737. DITIONE

734 *genuisse* Hugen. *Telum*, *Thelon*, et *Sebetide*, *Sedethide*, *Sebretide*, *Sebethride*, *Sebthride*, *Suberetide*, *leboetide*, monstra depravationis. ὁ *Τέλων*. et *Σεβηθὶς Νύμφη*. etsi mox *Τηλεβόαι*. 735 *Capras* Dorvill. *Capreis* Schol. Iuvenal. ad Sat. X, 72. (Comma post *teneret* addidi; iunge: *quem iam senior generasse fertur*; et vid. Q. V. XIII, 2, d. *Wr.*) 736 *patris* Reg. *sed non iam* Pier. aliquot, et recepit Catroeus. *iam non et* Zulichem. 737 *iam dum* Witt. *tenebat* Medic. cum magna codd. parte. (in quibus 7. 9. *Wr.*) Ex Aen. I, 236 et 622 irrepsisse putabat Burm. (*dicione* Medic. et Rom., quod revocavi; vid. V. L. ad I, 236. 622. adde K. L. Schneider. Gr. Lat. Vol. I, p. 249. sq. Lindemann. Grammat. Lat. Vol. I. p. 14. not. 8 *Wr.*) 738 *Sarrastis* Heins. ex vetustioribus. (*Sarastis* Serv. Dresd. *Wr.*) Vulgo *Sarrastes*. (ut Palat. *Wr.*) Corrupte al. *Sarrastres*, *Serestres*, *Sarrastris*, *Sarrantes*. At *Sarrastas* nusquam vidi memoratos. Silius VIII, 538 *Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes*. *et qua rigat* Rom. et aliquot Heins. cum Witt. (idque fortasse verum. *Wr.*) *qui r.* Franc. 739 *Rufras* Heins. e vetustioribus. Vulgg. *Rufas*. (ut Palat. *Wr.*) Tum *Batalum* Rom. et Gud. a m. pr. *Batylum* Medic. a m. sec. (est ea altera lectio. *Wr.*) *Butulum* Zulich. *Baculum* Goth. tert. *Celene* Medic. a m. pr. (est ea prior lectio. *Wr.*) *Celemnae* aliquot Pier. cum Heins. multis. (eaque est altera Medicei lectio; ac retinui vulgatam paene invitus. *Wr.*) *Calemnae* Rom. alii *Calenae*, *Calennae*, *Celenae*, *Celaenae*. Etiam Goth. tert. *quique arva*. 740 *moenia Bellae* omnes Pier. et Heins. Scilicet antiqua scriptura

in eod. Excurs. VIII. 735. *Capreas*, *Teleboum regna*, insulam, quam Teleboae incoluisse dicuntur. *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim *Sarrum* pronuntiatum esse apparet) accolae. 739. *aequora* camporum, ut vs. 729. 740. *quos despectant moenia Abellae*. videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum,

Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex;
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
 Et te montosae misere in proelia Nersae,
Ufens, insignem fama et felicibus armis:

ra: *moeniabellae.* Sed iam ante Servium emendatum fuit: *moenia Abellae.* (et ita exstat in Palat. *Wr.*) Pompon. *Avellae.* In Servianis etiam narratiuncula occurrit, *Nolae* primum a poeta fuisse scriptum, sed mutatum nomen propter negatum ipsi hospitium. Similis fabula de loco Georg. II, 225. 741 *catheyus* Witt. *catelas* Rom. *catellas* Medic. et al. (etiam Medic. *catelas*, vid. Fogg. p. 452. *cateias* Palat. *Wr.*) *catenas* Hugen. 742 *rapta* Witt. 743 *aurataeque* Ed. Ven. *aeneus ens.* Serv. ad Aen. I, 299. 744 *ventosae* Goth. sec. *mentosae* tert. *Nersae* Heins. e codd. Vulgo, *Nursae*: (ut est in Palat. *Wr.*) etsi neutrum alibi occurrit. (*Nursae* tamen Bothius restituit, quum N u r s i n i recenseantur a Plinio III, 12. in Sabinorum populis; recepit hoc etiam Iahnius. Verum ipsorum Sabinorum exercitus iam supra recensitus vs. 710 sqq.; et Nursini nomen habent a N u r s i a supra vs. 716. commemorata; quamquam ea res, si *Nursae* esset praestantiorum codd. lectio, non ita multum ponderis haberet. *Nersae* quidem etiam Serv. Dresd. *Wr.*) *Narsae*, *Persae*, aberratt. *Nyrsae*, Rom. *Nursae*, *Nirsae* tres Goth. 745 *Uffens* Menag. pr. cf. inf. 802. Nullus habet *Oufens*, ut marmora et codd. alibi scribunt.

unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. 742. *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. E Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quae omnino longius hastae genus designet, docuit nuper Bullet *Diction. Celtic.* T. II, p. 286. et Macpherson in *Critical Dissertations on the Caledonians* pag. 153. (Pandum fuisse, quod in hasta mireris, hoc telum, discitur e Silio III, 277. — Aspera primum intuenti videri debet haec iunctura; pronomen adiiciendum fuisse putes: *q u i soliti.* Sed nihil hic durum; notes autem velim Nominativum appositi, praegresso Accusativo. Cuius rei ea est ratio, quod non satis commode h. l. dicitur *populos dicione premebat solitos torquere cateias;* nihil enim bellandi ratio attinebat ad modum imperii; quare quod antea Obiectum, quod vocant Grammatici, fuerat, id recte nunc per eum casum, qui est Subiecti, effertur; illic eos patientes aliquid videmus, imperium scilicet, hic agentes. Si-

Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare iuvat praedas, et vivere rapto.
Quin et Marruvia venit de gente sacerdos,

750. Marrubia

746 *a. bello* Witt., sed in marg. *multo*. 747 *duri* Rom. *Aequicula* recte Heins. emendavit e codd. Nam vulgg. *Aequicola*, (sic 2. 7. 11. 12. cum Palat. *Wr.*) quae depravatio Grammaticorum est. (vid. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 218. et 225. *Wr.*) 750 *Marruvia* Medic. cum al. Heins. *Marubia* paene omnes Pier. *Marrula* Rom., alii *Marubia*, *Marrivia*. Straboni est: *Μαρούιον*. (*b* pro *v* et *v* pro *b* in codd. saepe scribi, iam saepe est et a me et ab aliis observatum. Apud Sil. Ital. VIII, 507. *Marruvium* editur. Et quum ita scriptum hoc nomen in libris

militer infra X, 496 sqq.: „rapiens immania pondera baltei, Impressumque nefas: una sub nocte iugali Caesa manus iuvenum foede, thalamique cruenti.“ Quis enim hic ferat *rapiens caesam manum et thalamos cr.?* Hinc etiam defendi poterit vulgata interpunctio VI, 540 sqq.: „Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas: Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit; Hac iter Elysium nobis.“ Nemo enim facile dixerit: via dividitur in duas partes, in dextram et sinistram; quasi, si una via in duas se scindat, altera earum non possit dextra, altera non sinistra esse. Alia ratio est eorum, quae modo legimus vs. 729. *Wr.*) Mox *suberis cortex*, recens detractus, in galeam inflecti et formari debuit. cf. Servius.

744—749. Sequuntur *Aequi* vel *Aequiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersae*. v. in Excurs. VIII. 747. *Aequicula* (sc. gens; nam haec iungenda; sic *Aequicula rura* Silius dixit; adiectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis, declarat *gentem horridam et venatui deditam*. Hinc etiam rapto vivebant, cum, unde viverent, partum et conditum non haberent. conf. IX, 609 sq. 613.

750. *Marrubiam* (*Marruviam Wr.*) gentem exquisite dixit, ab urbe praecipua, pro *Marsis*. Ducit hos sacerdos *Umbro*, cuius soror fuit *An-*

Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum iuvere in volnera cantus

longe praestantissimis, Medic. Gud. Mentel. utroq., compareat, quo accedit Strabonis auctoritas, non dubitavi hoc restituere; vid. etiam Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 317. *Marrubia* Palat. Non nauci faciendum est scholion, quod additur in Serv. Dresd.: „βίος enim vita dicitur, ut sit nomen e Graeco Latinoque — *mare* — compositum." *Wr.*) 751 *galea* tert. Rottend. 752 *Areippi*, *Archipi*, *Alcippi* in libris. *iussu* Franc. edd. Ven. et Mediol. cum Goth. sec. et tert., qui et *Umbo*. 754 Tellez apud Burmann. legebat: *cantuque herbisque volebat.* perperam. vid. Not. ad h. v. 755 *feras* Sprot. *et mortes* Montalb. a m. pr. 756 *Dardanidae* duo Burm. 757 *neque enim* Goth. tert., non male. *in volnere* plerique veteres Pier. et Medic. a pr. m., (est ea prior lectio. *Wr.*) et superscriptum ab alia: *ad volnera.* adde Erf. (*in volnere* etiam 3. 8. 9. 11.; non

guitia, Nympha, v. 759 memorata. conf. in Excurs. VIII. *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere maluit, forte quoniam fama antiqua ille notior erat, quippe qui serpentes deliniret incantatione. *fronde — et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivae, qua sacerdos ornatum caput habuit ap. Marsos. Omnia haec vetere fama accepta esse videntur. 753. *graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. 754. *manuque.* Haerent intpp. De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501 *tactuque domare venena* h. serpentes venenosos. Idem I, 411. 412 *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* adde III, 302 et ibi viros doctos. 756. Suavis haec rei serius gestae anticipatio, ut et mox orationis conversio, v. 759. 760; utraque tamen iam in Homero obvia. cf. Iliad. β, 858 sqq. Aliorum imitationes colle-

Somniferi, et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello,

761. BELLO V.

placuit Heinsio Burmannoque, indicare, qui codices *volnera* habeant; invenio hoc e Palat. enotatum. Interim *vulnere* ultimae syllabae verbi *iuvere* deberi credam. *Wr.*) 758 *in montibus* ante Heins., qui sustulit *in* codd. auctoritate. (in quibus 2. 7. 11. Tibull. I, 5, 53.: „herbasque sepulcris quaerat.“ adde Cort. ad Lucan. II, 79. In Mediceo *in* superscriptum visitur. *Wr.*) 759 Variant codd. *Angitiae* (ita Palat. *Wr.*) et *Anguitiae*; Medic. *Anguetiae*, Rom. *Angitte*, nonnulli quoque depravate *Argitiae*, *Argivae*, *Argiae*: *Angutiae*, *Angiciae*. Sed *Anguitiae* firmatur lapide Gudiano p. LIV, 9. cf. Heins. et Drakenb. ad Sil. VIII, 500; et videntur utique veteres nomen hoc ab anguibus duxisse. Tum *Ficinus*, *Focinus*, *Fulcinus*, *Fuscinus*, aberratt. 760 *lacus nemorosaque Tempe* explent hemistichium Vratislav. et Dorvill. cum Goth. pr. (— 761. post *proles* et *bello* interpungitur in Mediceo, vid. Not.; ego tantum in fine comma posui. *Wr.*)

git Cerda: occurrunt passim alia. *in vulnera* docte poetae dicunt, pro, ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium iuga; ad quem *lucus Anguitiae* fuit. Lacus huius descriptionem et delineationem dedit Generos. *Car. Ulysses de Salis Marschlins* (*Reisen in verschiedenen Provinzen des K. Neapel, I. Band.* 1793. p. 259 sqq. et p. 427 sqq. add. tab. IV).

761 sqq. In *nemore Aricino* Diana peregrino more culta, quem Scythicum ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc loco equi. Inde factum videtur, ut Virbium alii Hippolytum, Thesei f., interpretarentur a quadrigis dilaniatum, Aesculapii autem opera a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum: cui adeo equi odiosi esse debebant. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia nympha susceptum et in Egeriae luco ad urbem Ariciam educatum. vid. in eodem Excurs. VIII. (In hac Virgilii narratione illud per mihi semper mirum est visum, quod cognomines sunt pater et filius contra morem aevi antiquissimi. Quamobrem sive ab ipso Virgilio,

Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum

762 *Verbius* et *Aretia* Rom., ex more veterum pronuntiandi. (*Verbius* erit fortasse qui tueatur, si verum est, quod Buttmann. Mytholog. T. II. p. 152. contendit, vocc. *herba*, *verbena*, *Virbius*, eiusdem radicis esse; vid. etiam infra vs. 777. *Wr.*) *Atria* Goth. pr. *Ariola* Parrhas. 763 *Hymettia* ab Heinsio, qui tamen ipse improbat, et ab Burmanno relictum miror: nam Cuningham. post Ruaeum, Catroeum, Trappium *humentia* recte retraxit. Monuit quoque Io. Schrader. Emendatt. p. 8. Sed retinuit forte viros doctos dubitatio, unde tam erudita lectio in poetam venerit. Fraudem tamen detegere in promtu est. Vera lectio est *humentia*, quam praestantissimi codd. Rom. et Medic. servant, una cum Parrhas. Franc. et ed. Ven. apud Burm., sicque emendatum per Naugerium ed. tert. Ald. 1513. Scriptum hoc fuit in aliis *umentia*, *umētia*, *humecia*, in Gud. sive ab aliis ante eum tota haec res conturbata esse, errorisque causa illud ipsum *Aricia mater*, e vetere, puto, aliquo poeta repetitum, fuisse videtur. Quod quum essent qui non ita dictum intelligerent, ut infra X, 172. *Populonia mater*, i. e. patria, Hippolyti autem aliam fuisse matrem meminissent, alterum finxerunt Virbium, filium Hippolyti sub Virbii nomine ad superos reducti. Cui opinioni multum accedit fidei ex scholio Servii, qui et hoc loco, et ad X, 172. Ariciam civitatem intelligit, haud dubie auctores, fortasse satis locupletes, secutus. *Wr.*) *pulcerrima bello* iungunt interpp. Ergo erit, insignis, clara, conspicua, ex καλός. Praestat forte, *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim iungere tertio loco *bello insignem:* ne *insignem* nudum frigeat. (dura est haec, insolens etiam ac nova, ratio. Nudum ponitur *insignis* etiam alibi, ut *insignis pharetra*, *galea*, V, 367. VIII, 166.; quamquam hoc non prorsus eodem modo dicitur, quo *insignis Virbius*. Sunt talia pro cuiusque orationis habitu interpretanda. Itaque ad bellum quum eat Virbius, insignem esse armorum specie putabimus. *Wr.*) *Egeriae* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam. Fabulam utrique communem esse de Numae cum Egeria congressu, putabat is, qui diligenter de eo egit, Cluver. p. 931. 932 sq., sed Ariciae nemus et fontem esse Egeriae domum, antrum autem Capenarum sub Aventino fuisse locum congressus cum Numa,

Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae

ymetia, quod alii apud Heins. depravarunt in *himetia*, *himecia*, *imetia*, *ymettia*, *hemetia*, *hymetia*, unde perperam eruditiores *Hymettia* fecerunt, quod alienissimum ab h. l. est. Quod vero multo etiam magis fraudi fuisse videtur, fuit adscriptus locus alter huic simillimus lib. IX, 584 *Symaethia circum Flumina* etc., unde in Leid. transiit *Symetia*, in Goth. sec. *Sinnetia*, in alios *Cymetia*. Nemo itaque dubitet, *humentia* veram esse lectionem: ut recte censuere Guell. cum Gifanio, Cerda et aliis. Vs. 764 dubito an satis sanus sit; certe languet illud: *ubi ara Dianae est pinguis et placabilis*: etsi bene novi *pinguis*, ut Homeri *πίονα νηὸν*, ad victimarum frequentiam, *placabilis*, ad Scythicam religionem referri, qua homines mactabantur, quod nunc Ariciae non ita fiebat; ut hactenus adeo, quae olim implacabilis dici poterat, iure videri posset *placabilis dea*: id quod a dea ad aram translatum, ut sit ara placabilis, qua litatur, ad quam dea adeo placatur. At ingrata sunt quae copulantur: *pinguis et placabilis ara*. Saltem *et* deletum malim: *pinguis ubi placabilis ara Dianae*; sic *ara pinguis* est *Dianae* nunc *placabilis*. (Quod cave amplectaris! *ubi*, infinitis locis apud Virg. lectum, nusquam productam habet alteram syllabam, quamquam *ibi*, quod raro apud eundem exstat, ancipiti est mensura; producitur enim Aen. II, 792. VI, 333. 700. Cuius rei ratio aperta est, posita in diversa harum particularum natura; quare nihil etiam impediebat, quominus, etsi *ubi* corripitur, *ubique* tamen produceretur. *Wr.*) Cluverius in Ital. ant. p. 934 legit: *pinguis ubi implacabilis ara Dianae*, uti *immitem* dixit Silius. (Punic. IV, 369. et VIII, 364. Quare ingrata haec sint, *pinguis et placabilis*, equidem non video. An, quia duo epitheta uni substantivo iunguntur? at vid. V. L. ad V, 24. n. 7. Scabram etiam appellat hanc orationem Heynius in Not. An propter eandem causam? an, quod deest Verbum? at vid. Q. V. XV, 2. extr. Ac si ipsa dea placabilis, quid vetat, ne ara eius placabilis dicatur? Opportuna certe Dianae mentio, quae Virbium ex inferis reduxisse memoratur. Haerebat, puto, Heynius in eo, quod, quum *placabilis* cum certi cuiusdam cultus respectu dicatur, *pinguis* vagum multisque aris commune videretur. At

subtiliter docuit Holdsworth. Diss. IV. Pro Egeriae fonte nostra aetate etiam tertius locus venditatur II millia extra portam S. Sebastiani, vulgo *Caffarelli* vocatus. 763. *humentia littora*, ad lacum Aricinum, ubi ara Dianae seu templum. Diversus ille a lacu Albano. 764. *ubi ara Dianae pinguis et placabilis.* templum Dianae Aricinae *ara pinguis* victimis caesis, et *placabilis*, pro deae placabilis. Scabra oratio. v. V. L. (ubi vi-

Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetheria et superas coeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit

769. PAEONIS 773. IN UNDAS.

in eiusmodi causa summa est critico cautio adhibenda. An non latere nos potest, quare hoc potissimum epitheto hanc aram ornare placuerit poetae? Nonne, liceat enim hariolari, eandem ob causam, qua placabilem, etiam pinguem dicere potuit, ut hanc aram ab immani illa distingueret? Tauricae enim Dianae quum advenae mactari solerent, consentaneum est, omnes abhorruisse a tam inhumano litore, raro igitur casu aliquem eo delatum, rarissimaque in ista ara facta esse sacrificia. Contra Aricinae Dianae quum bestiae immolarentur, abundasse eius aram victimis existimabimus. Ceterum quae ad hunc versum disputavimus, eadem dicta existimes de IX, 585. *Wr.*) 766 *Deciderit* pr. Hamb. pro var. lect., quod Burmanno placebat propter v. 768, mihi non item. *explevit* idem et Witt. *s. mensas* Leid. pro div. lect. 769 Vulgg. *Paeoniis*, quod quatuor syllabis poetae probatum esse non potuit: a *Παιὼν*, quod Apollinis cognomen est (deflexum quoque in *Παιήων*, e quo *Παιηόνιος* apud Homer., *Παιάων*), *Παιῶνος*, *Παιώνιος*, duci debuit: vide v. c. Pausan. I, 24. At *Παιόνιος* ad *Παίονας* Thraciae et Macedoniae spectat. Scribendum *PaeonIs*, aut saltem *Paeoniis* accipiendum tribus syllabis, quod et Brunck. monet. In Dorvill. erat *Paeonis.* (ita etiam cum 2. 3. 7. Medic., sed inserta altera *i*, quod saepe in similibus nominibus fieri videmus. Ceterum vid. V. L. ad I, 2. et Santen. ad Terent. M. p. 122. *Wr.*) 771 *ad limina* aliquot apud Burm. et edd. apud Cerdam: qui recte monet *lumina* requiri propter *umbras.* 773 *Phoebigenam* recte iam inde ab Aldd. constanter

de etiam, quae ego scripsi. *Wr.*) 765—769. *arte novercae*, dolo, τέχνῃ Phaedrae. *explerit sanguine poenas*, nove dixit, ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. *turbatis* pro consternatis. *ad sidera — venisse sub auras*, or-

Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
Cornipedes arceantur equi; quod litore currum

habent edd. *Poenigenam* Servius in suo habuit, „*matris poena genitum: alii* Phoebigenam *legunt, ut Probus.*" Addit Sabinus etiam Apronianum ita legere: quod miror; nam in Mediceo *Poenigenam* occurrit, (ut est in 7. 8. 12. *Wr.*) inepta lectio, nata ex errore calami: *Phoenigenam*, quod in multis est. *Poeniginam* Rom. *Penigenam* Goth. tert. *Phoenigneam* Mentel. pr. *Denigenam* Rottend. sec. De Aesculapio, Phoebi f., a Iove fulmine percusso obvia est fabula. Tum *detraxit* Dorvill. *ad undas* Rom. Medic. Gud. a m. pr. et al., etiam edd. apud Pier., (cum 3. 9. *Wr.*) itaque erat praeferendum, ut sibi constarent editores. (Et revocarunt *ad* Wakef., cfr. etiam eius not. ad Lucret. III, 363., Bothius et Iahnius; recte, vid. Q. V. X, 2. Silius XV, 43.: „Haec Decios Stygias Erebi detrusit a d undas." *Wr.*) (— 775. *nympha* Medic., sed superscripta *e. Wr.*) 776 *ibi* Medic. a m. pr. Ven. et iterum v. sq. cum Hamb. pr. (*ibi* prior lectio Medicei, sed prior *i* paululum remota a litera *b*, interposito etiam puncto et superscripta *u*; at vs. sq. *ubi*, non *ibi*, in eodem. *Wr.*) *ignorabilis* Medic. (sed abrasis literis *ra. Wr.*) 777 *que* deest Pier. plerisque; atque ita malit Pierius. *Verbius* Gud. et Dorvill. v. ad vs. 762. 778 *Triviae templo* al.; et sic editum ante Pier. (Mirum est, quum *Triviae templo* editum fuerit in Dan. Heinsii editione, quod Nic. Heinsius ne verbo quidem hanc diversitatem attingit; *templo Triviae* Medic. et uterq. Lips., nec invenio alterum positum ex ullo cod., praeter Palat., notatum; vid. etiam Cort. ad Lucan. I, 228. *Wr.*) *luco T. templisque* Goth. tert. *sacratas* Dorvill. 779 *littora* Ven. Markland. ad Stat. I Silv. II, 45 et III, III, 25 coni. *litora circum Heu iuvenem*, suavi lusu. (Negat ille recte iungi

nate pro revixisse. *Paeoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Paeone deorum medico, Apolline. Iliad. ε, 401. De Aesculapio Phoebi f., quod mortales in vitam restituerat, a Iove fulmine percusso, obvia est fabula. Locus class. Apollod. III, 10, 3, ubi Not. p. 701. Pind. P. 3, 96 sq. 775. *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii *relegat ad nemus*, segregat: ut Georg. III, 212 *tauros procul atque in sola relegat Pascua.* (vid. Q. V. XXXIII, 4. *Wr.*) Tum *ignobilis*, in bonam par-

Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis:
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,

currum et iuvenem effundere; repetenda videlicet evertendi notio e verbo *effudere*: everterunt currum et iuvenem effuderunt. *Wr.*) Tum *quo littore* aliquot Pier., perperam. 780 *pavide* Gud. a m. pr. *effundere in armis* Dorvill. *effudere in harenis* Goth. tert. (*effundere* Medic. *Wr.*) 781 *haud segnius* pars Pier., item Dorvill. et Witt. a m. pr. cum Goth. tert., perpetua aberratione. *haut setius* Rom., pro more suo. v. ad Ge. II, 277. 784 *Venerat* Goth. sec., pessime. v. Not. *est* deest Menag. pr. (*arma gerens* Schol. Stat. ad Theb. I, 201. *Wr.*) 785 *crinata* alter Menag. et Ven. 786 *Aetnaeos ignis* doctae lectioni substituit aliam *aeternos*, ut sit *ἀκάματον πῦρ*, Wakef. ad Ionem p. 27. (et rursus aliam *Aetnaeis* idem ad Lucret. VI, 639. *Wr.*) *afflantem* Menag. pr. et Franc. cum binis Goth. 787 *Iam mag.* Medic. *Tum* Goth. alt. *Quo mag.* Gothanus apud Quinctil. lib. IX, 3. qui inter archa-

tem, utpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille; alias *ignobile aevum* effertur. 778. Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset: Caussa ab Hippolyti quadrigis rapti fortuna in his vss. arcessitur. *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat. (Ceterum vid. V. L. ad vs. 779. *Wr.*)

783 seqq. De Turno vid. Excurs. VII, de eius copiis Excurs. VIII. *vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum, movet, agit se, pro incedit, ut *στρέφεσθαι*, et Homerica *κορυθαίολος* et *αἰολοθώρηξ*. *supra est*, *ὑπερέχει*. Comparant intpp. Iliad. γ, 226. 227. de Aiace. 785—788. manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Recte Iliad. ε, 4 sqq. Diomedis galea aerea, clipeus et thorax in sole coruscans ignem effundere narratur; idemque etsi paullo magis in miraculum conversum tribuit Achillis galeae Iliad. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib. X,

Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,

ismos refert. Scilicet vulgare erat: *Quo — Hoc.* (vid. Heins. ad Georg. III, 309. Apud Quintil. l. l. §. 15. edit. Spald. legitur *tremens*, quod arridet Wakefieldio ad Lucret. V, 299. *Wr.*) 789 *Ad* Gud. *Et* Sprot. 790 *insignabat* Dorvill. *insigni ibat* Goth. sec. *obstita* Rom. *iam bis* alter Menag. (— 791. *Arcus* Medic., vid. V. L. ad III, 14. contra supra vs. 764. *plagabilis* in eodem pro *placabilis*; et similia alibi. *Wr.*) 793 *pilata* nonnulli ap. Cerdam: ex Aen. XII, 121 *pilataque plenis Agmina se fundunt portis.* 794 *densentur* Heins. ex Medic. aliisque. (ita etiam 5. 7. 8. 10. vid. V. L. ad Ge. I, 248. *Wr.*) Defendit quoque Serv. conf. sup. ad Ge. I, 248. 419. Alii *densantur.* Variabant Pierii quoque codd.

270 sqq.; hic vero etiam auxit prodigium, cum galea, Chimaera ornata, furente in praelio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimaeram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Motu enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso aeream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimaerae in galea, et eius naturae accommodate ornatur. Hoc monere satius erat, quam inani reprehensione vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. lib. V, c. 3, (p. 228 ed. 1561) impugnans Macrob. V, 13 extr., in quo hoc reprehenditur, quod ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ Homericum toties repetiit Virgilius IX, 733. X, 271. VIII, 620. Est autem *galea crinita triplici iuba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. 787. *illa* Chimaera; non galea, etsi paullo durius. (sed vid. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) 789 sq. In clipeo expressa Io cum Inacho fluvio: nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. ibique Excurs. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta: argumentum etiam in gemmis expressum (v. Lippert. *Dactyl. Mill.* II, 1, 18): male pro ablatis, demtis, Cerda et al. Locum perquam similem laudant interpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II, v. 43. 44. *nimbus*

Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque iugum; quis Iupiter Anxurus arvis

797. NUMICI

795 *Arruncae* Ge. Fabricii codex, et sic ille vel *Aruncae* scriptum malebat; vetere more. (Sed duos idem populos esse vult Auruncos et Aruncos; vid. V. L. ad XI, 318. *Wr.*) Mox *Siculi veteresque Sicani* Serv. ad I Aen. 2 laudat; memoriae, ut credi par est, vitio. Male tamen me habent hi *Rutuli* sequentibus mox v. 798 *Rutulis collibus*: ut adeo Servii errorem cupide amplectar. (Sed minus offendet ea res, si iis, quae inde a vs. 797. leguntur, non novos aliquos populos significari statueris, sed, ipsis populorum nominibus nunc memoratis, loca deinde, quae illi incolant, designari. *Wr.*) 796 *Sarranae* et *Saranae* aliqui: *Saturnae* Menag. pr. *Gauranae* nonnullae edd. Macrob. V Sat. 15, ubi Thuan. *Gaurinae*. Sed *Gaurus* apud Puteolos alienus ab his locis. vid. Excurs. VIII, ubi ad h. v. Mox *Lybici* Menag. pr. *Libici*, *Linici* Goth. bini. (nullus cod., ut videtur, *Lavici*, de qua scriptura vid. Garaton. et Wunder. ad Cic. orat. pro Planc. c. 9. Ita tamen scripsisse Virgilium, persuasum est Niebuhrio *Roem. Gesch.* Vol. I. p. 94. cum not. 260. *Wr.*) 797 *Munici* Leid. (vid. V. L. ad vs. 150. — 798. *culles* Medic. *Wr.*) 799 *Axurus* rectius scribi post Ursinum putabat Heinsius, quoniam sic in codd. Silii VIII, 333, et in numo gentis Vibiae expressum (vid. Thesaur. Morell. Haverk. tab. 2. II. Nec simulacrum Iovis Anxuris, quod Guellius ad se pervenisse narrat, aliud quam huius numi fuisse arbitror. Quem autem altero loco numum, alienum a Iove Anxure, laudat, qui *Iovem crescentem* exhibebat, is Gallieni vel Salonini esse debuit; diversus est numus, cuius alteram faciem laudat cum capra sine sessore et verbis: *Iovi conserv. Aug.*, qui inter raros habetur, v. Bandur. T. I. pag. 164): et quia Ζεὺς Ἄξυρος dictus sit *imberbis*. Sed illa etymologia ad grammaticorum nugas est ableganda; nam Volscum nomen Anxur est;

peditum νέφος πεζῶν Iliad. δ, 274 et al. *Argiva pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danae ad Italiam venerant; v. Exc. VII. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. vid. Excurs. VIII ad v. 723. *Sicanos*, int. reliquias ex iis, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur: lib. XI, 317. conf. Excurs. VIII ad v. 783 et Excurs. II ad lib. VIII. *Sacranas acies* et reliqua vid. in eod. Exc. VIII. *Sacrani* Ardeatium agmen videtur fuisse e vere sacro natum aut

Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,

tum, litteram *n* excidere in numis et titulis, nihil novi. In Graeco Augusti numo Iovis caput cum voce Ἄγξυρος occurrit apud Golzium Numism. Gr. Augusti t. 75, XXIIX, verum aut sibi fraudem fieri passus est aut facere voluit aliis. Codices depravationibus suis vulgatam confirmant. Rom. *Auxyrus*, (ut etiam 7. 8. 9. *Wr.*) alii *Anxirus*, *Auxurus*, *Anxyrus*, (*Anxyrius* cod. Gud. Arusiani p. 252. edit. Lindemann. *Wr.*) *Anxyris*, *Anxiris*, (ut 5. 8. *Wr.*) *Anxeris*. Sed Mediceus diserte *Anxurus* cum binis Goth., et parte codd. Heins., cuius Cod. Scheff. *Anxur et arvis*, unde ille malebat *Axur et arv.*, frustra. In Aldd. *Anxuris*; (ut 2. 12. et Palat. *Wr.*) etsi Ald. sec. 1505 dederat *Anxurus*, tamen reditum est ad illud alterum, nec ab eo decessum nisi a Pulmanno et Dan. Heins., qui revocarunt *Anxurus*. 800 *Foronia* Parrhas. 801 *Asturae* alios legisse notat Servius: perperam; nam Astura fl. et oppidum paullo remotius est a Saturae palude. vid. Cluver. p. 1003. Errorem iam Iulius Sabinus arguit. 802 *volvitur* aliqui apud Cerdam, cum Leid. *Uffens* Ven. cf. sup. 745. *utens* Goth. tert. (*valles* Medic. *Wr.*) 803 *Vulsca* multi, ut solent. *Volesa* pr. Hamb.

certo numini, forte Magnae deum matri, consecratum; obscura enim rei est memoria. *Sacrumque Numici Littus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος. *Anxur* Volscorum nomine Iupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; ut adeo cum Veiove comparari possit, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinae, nomen dedisse videtur: (ita etiam Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. II. not. 1026. suspicatur. *Wr.*) cuius ager h. l. per arva, *queis Iupiter Anxurus praesidet*, declaratur. Ad tertium inde lapidem *Feroniae lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Iunone comparata et pro Iovis Anxuris coniuge habita. Quae Dionys. recitat, lib. II, 49, pag. 113 et lib. III, 32, Graecanicae argutiae sunt. *Saturae palus* circa Ufentem amnem ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quae, etsi viginti trium urbium, quas traditum est Volscorum fuisse, solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. vid. Cluver. p. 1003. et, post *Adler Nachrichten von den Pontinschen Sümpfen*, nunc primo loco *Nic. Mar. Nicolaj de' Bonificamenti delle Terre Pontine* p. 82. De

Agmen agens equitum, et florentis aere catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervae
Femineas adsueta manus; sed proelia virgo
Dura pati, cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret

804 *A. a. comitum* alter Hamburg. *florente aetate catervae*, vana Waddelii emendatio apud Burm. v. Not. (*fulgentes* vel *flaventes* poetam scripsisse putat Bothius. *Wr.*) 805 *calathisque* Parrhas. 808 *volasset* Stephanus emendabat apud Burm., quia *laesisset* sequitur. Nunc satis constat, nec alterum ab usu poetarum recedere. (vid. Not. *Wr.*) At *infractae* segetis Wakefield nunc emendavit in Silva crit. P. III p. 140 atque in ipsum poetam intulit, *verissimam hanc emendationem* esse professus, *vulgatam ab ineptiente quodam monacho miracula captante profectam.* Ingeniosam esse emendationem, quam Homericus locus facile cuivis offerat, lubenter concedo: ubi equae ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων, *neque infr.ngebant*, ducere potest ad *infractae segetis.* Enimvero *infractus* quoties apud Maronem occurrit, est, valde fractus vel fractus simpliciter, ex *infringere*: neque alio sensu *infractus* occurrit apud bonos scriptores. *Intactam* segetem non esse ad etymum revocandam, quippe in poeta, per se patet. Quis enim, si Ge. IV, 540 *intacta cervice iuvencos* audierit, de eo cogitet, an nunquam ne propius quidem admotum fuerit iugum! Etiam in pedestri oratione diceremus, tam leviter aliquem insistere vestigiis, ut vix terram attingat. Poetica autem ratio non modo permittit, sed et iubet res in maius augere, ut mirationem faciant. Esse loca, in quibus *frangendi* vocabulum occurrit, haud miror; nam versum Homericum ante oculos habuere, quem ipse Virgilius expressit simulque τὸ *intactae* segetis ipse uberius declaravit: *nec teneras cursu laesisset aristas.* Ut Claudianus in loco hinc expresso de Cons. Honor. 199 *segetemque levi percurrere motu — nec proterat ungula culmos.* Et Ovid. Met. X, 654. 655 *sicco freta radere passu Et segetis canae stantes* (h. e. intactas) *percurrere aristas.* Calpurnius

Saturae tamen situ nulla ne quidem suspicio habetur. cf. Silius VIII, 382 sq. ubi v. Ruperti notata.

803. De Camilla vid. inf. XI, 535 seqq. (et de toto hoc loco V. L. ad XI, 168. *Wr.*) Penthesileae exemplo eam poetae ingenio esse subnatam nullus dubito. (*Hos super*, vid. V. L. ad vs. 462. *Wr.*) *florentes aere catervas* h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non tam commodus erat quam alter lib. IV, 452 *Bina lucernarum florentia lumina flammis.* conf.

Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis: ut regius ostro

autem Ecl. VI, 57 *Tangeret ut faciles, sed non curvaret, aristas.* Variavit itaque Statius Theb. VI, 640 *Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.* At propius ad Maronis rationem accedit ipse Apollon. I, 183 de Polyphemi celeritate: supra mare currebat, οὐδὲ θοοὺς βάπτε πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις Ἴχνεσι τεγγόμενος. Argutabimurne et in hoc? atqui et hoc expressum statim videbis a nostro: *celeres nec tingueret aequore plantas.* Si *cursus per mare* factus placet, quo *nec planta mari tingitur*, potestne displicere *cursus per segetem* factus sic, *ut nec aristas attingerent plantae*? Ipse Maro Ge. III, 194. 195 *per aperta volans — Aequora, vix summa vestigia ponat arista.* (*segetes* Medic. *Wr.*) 809 *arenas* alter Hamb. v. Burm. (*haristas* Medic., ut supra vs. 720., sed *h* puncto notata. *Wr.*) 810 *fluctus s. tumentes* aliquot Pier. (—811. *celeris* Medic., sed *i* in *e* mutatur. *Wr.*). 814 *A. haesere animis* Gud. Idem vir doctus, Wakefield, correxit *ostri*: quod et ipsum bene dictum esset, forte quoque facilius: *regius ostri honos.* alterum tamen doctius:

Cerda. Sic ἀνθηρὸς et ἀνθεμόεις pro αἴθων, et τὸ ἄνθος, τὸ ἄνθεμον de fulgore auri: unde Pind. Ol. 2, 130 ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. 806. *sed adsueta pati praelia dura*, virgo cum esset, etc. Velocitatis denotationem v. 808 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. *v*, 226 — 229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq. Alios, inprimis Virgilii imitatores, v. apud Cerdam et al. (*volaret — laesisset*, i. e. laesura esset; vid. V. L. ad II, 136. *Wr.*) *Ferret iter*, docte, ut *f. pedes.*

812 sq. Ornate, quae simpliciter Homerus dederat Τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. β, 13. ρ, 64. In reliquis argutantur intpp. Indutam illam puta chlamyde purpurea: is est *regius honos, qui velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. Accipio *fibulam* de acu: v. Var. Lect.; in media fibula est acus, quae mordet laciniam: potuit adeo et fibula pro acu dici: et *Lycium* dixit pharetram, ut solent poetae praestantius genus designare: sic,

Velet honos levis humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

ostro. ut sit: *honos regius velat ostro*, purpura: quorsum igitur mutantur ea, quae bene se habent, forte etiam melius! 815 *letos h. et f.* Goth. sec. *humerosque leves* Ven. (*laevos* fuit qui Virgilium scripsisse existimaret, invita Minerva. *levis* Ruhkopfius interpretatur *pulchros*; nempe *levia membra* sunt tenera et mollia, qualia sunt in iuvenili corpore; cf. XI, 40. *Wr.*) *ut f. vestem* pr. Menag. et duo Heins. pro div. lect. cum Goth. tert., scilicet tamquam magis obvium. Nam *fibula* in capilli ornatu nondum reperi; nec tamen probabile fit, *vestem* a librariis in *crinem* mutari potuisse. 816 *aut g.* duo Burm. *ferat* et *illa* alii ap. Pier. 817 *Ut p.* Oudart. cum Goth. tert.

arcus Cretici. (*ut gerat ipsa*, quorsum *ipsa?* vid. Q. V. XVIII, 2, n. *Wr.*) *E myrto* hastilia. vid. Georg. II, 447. et *pastoralis myrtus* de iaculo, quo pastores utuntur.

EXCURSUS I

De Caieta et Insula Circes.

Lib. VII, 1. 2 *Tu quoque littoribus nostris, Aeneia nutrix, Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti* — 10 *Proxima Circaeae raduntur littora terrae* etc. Cum Virgiliani carminis praestantia, etiam inventionis laus, inprimis in doctrinae copia et sermonis poetici ornatu spectanda sit: nos operae pretium in hoc facere putamus, quod legentium animos ad haec potissimum duo capita in interpretatione nostra advertere studemus. Exspectatur itaque a nobis, ut in his quoque posterioribus sex libris in iisdem rebus illustrandis praecipuam aliquam operam collocemus: idque eo magis, quo *novum fabularum genus*, Italiae domesticum, parum a plerisque perspectum et cum Graecis mythis in vulgari antiquitatis doctrina confusum, in iis tractatur. Ne vero legentium animos oculosque distineamus ac distringamus, reiectis ad librorum calcem disputationibus exspatiabimur interdum et nonnulla excutiemus accuratius. Facient haec ipsa diverticula ad recreandum animum ex commentandi et variae lectionis enotandae taedio, quod quidem nonnunquam, quomodo reprimeremus, vix habere videbamur.

Caietae memoriam non praeteriit poeta, quandoquidem inter fabulas veteres de Aeneae erroribus ea occurrebat, nomenque promontorii portusque et urbis in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur: ut taceam Formiis *aedem Apollinis ac Caietae* a Livio XL, 2 commemoratam. Vid. Dionys. I, 53. Strabo VI, pag. 330. Victor O. G. R. 10. Adde Solin. 8. Ex quibus locis quoque discimus, a cremata Troianorum classe (ἀπὸ τοῦ καίειν) nonnullos, Caesarem inprimis et Sempronium, nugantes suo more in nominum originibus, nomen repetiisse. cf. ad lib. V Excurs. VI. et Cerdam ad lib. VII, 2. Varie quoque tractatam esse fabulam ex eo apparet, quod alii Aeneae, alii Creusae, alii Ascanii nutricem Caietam ediderant. Nutricis autem in vetere vita, ut educandis pueris praecipua opera, ita magna erat reverentia, ut parentali ea pietate coleretur. Res inprimis in tragicis obvia. Facit autem etiam hic iustorum nutrici persolutus honos ad Aeneae pietatem declarandam. Haec et similia cogitare debet is, cui haec Caietae memoratio nimis videtur esse tenuis et epico spiritu indigna. Hoc tamen verum est, post similem de Miseno et Palinuro narrationem novitatem huic Caietae commemorationi deesse. Nec hoc non sensisse videri potest poeta, qui similem aliam de *Baia*, Euxini matre, fabulam (Victor O. G. R. 10) non attigit: nec *Lucosiam* insulam in sinu Paestano a consobrina Aeneae aut *Prochytam* ab eius cognata ibi sepulta (v. Dionys. I, 53) appellatam memorare voluit. Nec sine iudicio videri debet omisisse alia errorum Aeneae in his locis vestigia vulgo credita, quae poetica arte tractari vix poterant, ut *Aenariam insulam a statione navium Aeneae* dictam apud Plin. III, 6 s. 12. Quid? quod adeo ad Sardiniam Troianos nonnulli veterum deduxerant; parum docte, puto, et ex Iolai nomine, de quo tot fabulae in Sardiniae originibus habentur, opinione ducta: Paus. X, 17, p. 837 extr. quam etiam Silius sequitur lib. XII, 363 sqq.

Ceterum totus ille littoris tractus fabulis priscis inclaruerat: ut tanto magis poeta noster decerpere de iis nonnihil potuerit. Non longe a Caieta aberant *Formiae*, Laestrygonum, ferorum hominum, qui carne humana vesci solebant, sedes ab Homero nobilitatae: unde adeo Silio VIII, 531 *regnata Lamo Caieta* dicta est. Nec male Ovidius Met. XIV, 158 sqq. unum ex Ulyssis sociis, Macareum, superstitem in his locis finxit Aeneae occurrere: etsi Achemenidis

in Cyclopum antro relicti ex lib. III Aeneidis exemplum Nasoni ante oculos fuisse facile intelligitur. Est autem ad rerum fidem valde accommodatum, adhuc Troianorum temporibus homines feros et anthropophagos Italiae saltibus, lacubus et ignibus subterraneis horridae loca saltem nonnulla inhabitasse. Hinc et *Caci* memoria. cf. ad lib. VIII Excurs. II.

Circes insulam, quam adeundam esse Helenus iam praedixerat (lib. III, 386 *Ante et — Aeaeaeque insula Circes lustranda*), non magis praetermittere debuit poeta, cum illa ab heroicis inde temporibus tantopere fabulis frequentata et celebrata esset, inprimis ab Homero Odyss. κ. *Circeii* quidem notum est Latii promontorium: Homerus tamen narrat de eo, tamquam de insula. *Circeii*, ut Plinii verbis utar (lib. III, 5, 9), *insula quondam immenso quidem mari circumdata, ut creditur Homero, at nunc planitie* (cf. II, 85 s. 87). Nata hinc opinio, aggesta fluminum alluvie terra, insulam aliquando factam esse continentem; v. Theophrast. Hist. Plant. V, 9, quem locum Plinius expressit l. c. Nec multum dissidet, quod Varro tradiderat, ut e Servio ad lib. III, 386. VII, 10 discitur, fuisse Circen insulam, nondum siccatis paludibus, quae eam dividebant a continenti. Quod in priscae Italiae silvestri habitu quis miretur, cum tales lacus multi adhuc sint in vicinis locis, hiberno tempore aqua stagnantes, cumque inde procedant Pomtinae paludes! cf. Corradin. Latio vet. Tom. II, pag. 242. Itaque Strabo inter loca maritima palustria et morbosa etiam Circeios numerat lib. V, p. 353 C. et ipse Circeius mons ipsi est, quem mare et paludes insulam faciunt: τὸ Κιρκαῖον — ὄρος νησιάζον τῇ θαλάττῃ τε καὶ ἕλεσι, p. 355 B.

Aeaeam appellat insulam Homerus, hincque Maro sup. lib. III, 386 *Aeaeae insula Circes*. Fuit quoque τὸ Κιρκαῖον in Colchide: v. Apollon. III, 200. II, 402. Quomodo autem veteres in hoc incidere potuerint, ut Circen ex Aea, Colchorum urbe, Aeetae regis sororem ex Sole et Persa, translatam in insulam hanc collocarent, vix assequatur aliquis, nisi antiquioris Graeciae ignorantiam geographiae animo teneat. Occidentis faciem et fines ante Troiana tempora prorsus ignorabant Graeci, nec ante Homerum nisi fabulosas narrationes de eo vulgo audiverant. Itaque pone Siciliam magnum Oceanum circumductum usque ad septentrionem patere cre-

didisse videntur *). Iam fuit fabula aliqua perantiqua de Circe Solis filia, cui insula in hoc mari assignari coepta: eamque adiisse narrati sunt Argonautae, quorum, seu Tanain seu Istrum invectorum, ex Colchide reditus per talem Oceanum, qualem tunc sibi finxit antiquitas, factus facile credi potuit. Temporum successu orbis hic priscae Graeciae ignotus adiri navibus coepit, sensimque Italiae, Galliae, Hispaniae notitia aliqua verior ac certior inter Graecos increbescere. Accommodarunt itaque poetae, pro suae quisque aetatis et pro suae scientiae modulo, veteres fabulas ad novas notitias occidentis, cuiusmodi forte tum erant: atque hinc illa fabularum diversitas, inprimis in Argonauticis, nata. Nec facile est quicquam aliud, quod Orphicorum Argonauticorum haud infimam antiquitatem, si non verborum, argumenti tamen, aeque arguat, quam *ἀνιστορησία* locorum in occidentalibus terris; et hoc, cum eiusmodi aliis veteris geographicae notionis vestigiis, est, quod in eo carmine inprimis spectandum veniet, si quis ad illustrandum illud accedet in posterum. Orphicorum igitur auctor iam notitiam aliquam acceperat de procurrente in occidentem Europa, isque Circes insulam extra fretum Gaditanum in Oceano occidentali quidem collocavit (v. 1205 sqq. coll. 1239 sqq.), *Lycaeam* tamen *ad terram:* *Κίρκης δόμον — Λυκαῖον ποτὶ χέρσον·* in qua *Ligures*, populum mythica geographia celebratum, latere nullus dubito, adeoque praefero cod. Voss. Leid. lectionem, quae in aliis quoque locis recipi in contextum debebat, *Λιγγαῖον*, quae propior est ad vulgarem sonum *Λίγυες*. Apollonius IV, 646 de Argonautis: *δι' ἔθνεα μυρία Κελτῶν καὶ Λιγύων περόωντες ἀδήϊοι.* Errori autem locum fecit hoc, quod Ligures olim, Iberica gens, late tenebant maritima loca non modo Galliae et Italiae, sed et Iberiae. Itaque ipsae Gades in Liguribus memorantur, et *Λιγυστίνη* prope Gades ap. Steph. Byz. h. v. ex poeta puta antiquo; et apud Avien. Ora marit. 284 *Ligusticus lacus*, et magis fabulosa 131 sqq. 196 sq. (cf. Wernsd. p. 1443.) Traduntur certe Ligures Sicanos, Ibericam gentem, ex Hispania pepulisse. (vid. Thucyd. VI, 2. Dionys. I, 22. Diodor. V, 6. Silius Ital. XIV, 34. 35, loca excitata olim a nobis ad Guthrianum opus Tom. III, pag. 73.) Permixti mox iidem Ligures cum Celtis

*) Scripta haec a me esse memineris iam in prima editione, adeoque ante annum LXXV, ut me mihi constare intelligas.

passim habitarunt, ex quo genere Salyes erant. v. Strabo IV, p. 311 A; itaque loca circa Massiliam et Rhodanum ad Ligures referuntur: sic ap. Apollod. II, 5, 10 et in loco Aeschyli ex Prometheo liberato ap. Dionys. I, 41. cf. Aristot. de Mirab. audit. T. II Opp., p. 725. (c. 91.) et Strabon. IV, p. 277 B. Intra Alpes tamen et Apenninos, a Celtis diversi, coluerunt. v. Strabo lib. II, p. 190 C. In Homericis quidem Ligures non memorantur; at in Heracliis multa de iis fuit memoratio. Itaque, antequam Italia superior Graecis penitius innotuerat, per Ligures eam universe declarare solebant. Tenendum hoc est propter multa poetarum loca. Ita Circes quoque insula ad Ligures referri: *Λιγυστὶς ἡ συῶν μορφώτρια* Circe ap. Eurip. Troad. 437. Atque adeo Cytaeam Colchidis *Λιγυστικὴν* ab ea dixit Lycophr. 1312, unde perperam Eustath. ad Perieg. 76 coloniam Ligurum in Colchidem ductam effinxit. Itaque Padi quoque ostia, fabulam de Phaethonte et Cycno inf. X, 185 sq. et succinum ad Ligures referebant veteres, conf. Plin. XXXVII, 3 s. 11, et hinc corruptum nomen *Lingurii* v. c. apud Strabonem lib. IV, pag. 310 B. *πλεονάζει δὲ καὶ τὸ λιγγούριον παρ' αὐτοῖς (τοῖς Λίγυσιν), ὅ τινες ἤλεκτρον προσαγορεύουσι.* Lingurium ex ea, quam supra posuimus, *Λιγγεῖς*, pronuntiatione nasci potuit; factum adeo Lyngurium et Lyncurium, quod nomen ad lapidis genus translatum, et nata ex etymo fabula de nato lapide ex lyncum urina. Accidit autem nomini Ligurum, ut multis in locis corrumperetur. Ita ap. Apollod. I, 9, 24 et II, 5, 10, ubi v. Not. pag. 210, 398; porro ap. Aristot. H. A. I, 15, ubi post Reines. Var. Lect. p. 74 restituit Schneider. Etiam planta Ligustica, *Λιγυστικὸν*, mutata in *Λιβυστικὸν* v. Salmas. ad Solin. p. 899. In Avieni O. M. 196 *pernix lucis* praeclare *pernix Ligus* emendabat Schrader Emendatt. praef. pag. XXIX. Latere quoque Ligures *Λίγυας* arbitror in *Lyncei* nomine apud Lycophr. 1240, ubi Aeneam dicitur exceptura esse *Τυρσηνία Λυγκεύς τε θερμὸν ῥεῖθρον ἐκβράσσων ποτῶν, Καὶ Πίσσ', Ἀγύλλης θ' αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι.* Audiverat Alexandrinus poeta de thermis Etruriae et Liguriae; estque ei fluvius aliquis Ligur, *Λιγὺς*, vel *Λιγεὺς*, et corrupte *Λιγγεὺς*, ut ibidem in aliis scribitur, et excudendum erat. Apud eundem ab Aeneae posteris urbs exstruenda narratur circa Circaeum: tam late Latii locus, quo Roma condita, designatur: v. 127 *Ἐν ὀψιτέκνοις ὀλβίαν δωμήσεται Τύρσιν, μακεδνὰς ἀμφὶ Κιρκαίου νάπας* etc. Cuius loci perdo-

ctam interpretationem dedit Cluverius Ital. ant. p. 762 sqq. Homerus, qui locorum nonnullorum situs per Siciliam et Italiam, littoralem saltem, audierat, servato *Oceani* vocabulo (cuius notio una eademque nec fuit nec esse potuit, variata illa iam ante Homerum, ut paullo ante diximus) Ulyssis errores ad Italiae oram retulit ac disposuit, Circesque adeo insulam ei loco assignavit, qui Circaei promontorii et portus nomen seu tunc iam habuit seu inde accepit. Nomina, iam in Argonauticis obvia, esse commentitia, ipsa etyma docent; nam *Αἶα* est antiquum nomen Terrae; frater *Αἰήτης*, terrigena; pater *Sol*, et mater *Perse* Oceanina; quoniam insula in Oceano occidentali sita ferebatur.

Circe veneficiis celebrata est inde ab Homero. Fuit hoc antiquorum temporum, ut etiamnum inter populos barbaros res est satis frequens, ut passim in minus notis locis crederentur esse populi vel familiae vel homines, qui veneficiis et magicis artibus pollerent. Ex Strabone l. c. lib. V, p. 355 B. apparet, herbarum copiam ac frequentiam in his locis memorabilem nonnullos prodidisse: quod tamen ipse potius ad Circes fabulam accommodatum putavit: *φασὶ δὲ καὶ πολύῤῥιζον εἶναι, τάχα τῷ μύθῳ τῷ περὶ Κίρκης προσοικειοῦντες*. De veneno mortifero in monte Circaeo obscura est narratio in Audit. Mirab. s. 79. Arboribus frequentissimum esse promontorium Circaeum, diserte narrat Theophrast. Hist. Plant. V, 9, inprimis myrtis, quarum genus aliquod humile et generi coronario proximum enascebatur in Elpenoris (qui ex Ulyssis sociis fuit) tumulo, ceteris amplioribus dissimile. Quod si hunc exscripsit Plinius, lib. XV, 29 s. 36, parum diligenter dixisse videri debet universe: Myrtus — *primum Circeiis in Elpenoris tumulo visa traditur*. cf. Not. ad v. 11. Fuere tamen eiusmodi fabulae de arboribus in heroum tumulis enatis plures: uti de platano in Diomedis tumulo: conf. inf. Excurs. I ad lib. XI.

Ceterum *fabula de Circe* una ex iis esse videtur, quam Homerus ab antiquiore aliquo poeta tractatam acceperat, qui forte voluptatum vim ad mores hominibus belluinos induendos hoc *mytho de mutatis a Circe in belluas hominibus* docuerat. Convertit fabulam, ut tot alias, Homerus in narrationem rei, quae vere ita evenerit, et ad Ulyssis socios transtulit. Ita vetus *mythus historica narratio* facta est. Sane haec intra coniecturae fines subsistere, nec fide historica substructa esse bene memini; sufficit, ea analo-

giam habere cum aliis similibus, quae Homerus in facta et res gestas mutavit. Alioqui recte et hoc statuas: poetam haec ex vetere Argonauticorum poeta accepta Ulyssis erroribus intulisse, seriusque alium in fabulam ethicam haec mutasse. Lepidum est commentum, commentum tamen, d'Hancarvillii, qui haec loca adiit, in *Vasis Etrusc.* T. I, p. 65, natam de Circe fabulam ex locorum facie; rudere enim in his locis ac mugire fractos ad scopulos maris fluctus, ut belluas in Circaeo fremere credas, in quas mutatos esse socios, quos desiderabat, Ulysses credere potuit.

Virgilius narrationem Homericam copiose ab hoc poetarum heroe tractatam leviter attigit: sed, quo se Homerum facile superare videbat, rerum ac verborum dignitatem addidit, qua Homerica narratio destituitur.

EXCURSUS I*

Pecten et Κερκὶς in antiqua textrina.

VII, 14. *Arguto tenuis percurrens pectine telas.* Expectamus virum doctum, qui post Salmasium et Braunium omnem veterum textrinam, a nostra arte textoria tam diversam, cum iugo olim adstarent, qui texerent, et ex alto deorsum penderent stamina, recognoscat et exponat diligentius *): rem per se obscuram, multo magis propterea, quod non una ratio texendi fuit. Etiam Pollux antiquiorem aliquam rationem norat, verbis enim κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὑφαντικὴν utitur lib. VII, s. 36, verum apponit ille verba sine explicatione: quae nec ipsa eundem ubique usum habuere; eadem ubi occurrunt in scriptoribus aut adiuncta non habent, aut metonymice dicta nihil definiunt. v. c. in Theocr. Idyll. XVIII, 33. 34. Cum noster versus conversus sit ex Homero: necesse est κερκίδα et *pe-*

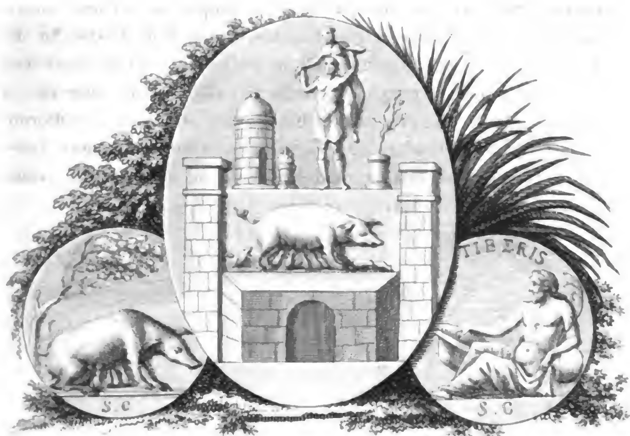
*) Obtigit ille votis nostris post ista a nobis scripta. Vir enim eruditissimus, I. G. Schneider, antiquarum litterarum et naturae studiorum raro connubio inter viros litteratos eminens, qui in Indice ad Scriptores Rei Rusticae voc. *Tela* congestis undique veterum Scriptorum locis ingentes copias apposuit rei veterum textoriae illustrandae.

ctinem esse eodem sensu dictos. Iam *pectinem* non esse posse eum, quem nostri homines appellant (*Kamm*), manifestum fit ex altero loco in Iliad. χ, 448, ubi Andromache *ἱστὸν ὕφαινε*, cumque exterrita esset auditis lamentis, *τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς*. Nam, si nostratium instrumentum fuisset, pecten eius manu excidere non potuisset. Nec in Marone locum haberet, quandoquidem hic *Circe percurrit pectine telas;* at nostro more ipsa tela, stamen, percurrit pectinem. Iam *κερκίδα* quoties alias occurrit, esse fere videmus acutum quid, radium, virgam, bacillum. In Sophoclis Antig. 976 Phinei filiis oculi effossi *κερκίδων ἀκμαῖσι*, apud Antonin. Lib. 25 Orionis filiae *ἐπάταξαν ἑαυτὰς τῇ κερκίδι παρὰ τὴν κλεῖδα* in collo et mortuae corruunt. Eurystheo oculos effodit Alcmena *κερκίσιν* apud Apollod. II, 8, 1. Porro *pectinem* et *radium* esse eundem, apparet inf. ex Aen. IX, 476 *Excussi manibus radii revolutaque pensa*, quod versum est ex Homerico supra memorato, ubi *κερκὶς* erat. Ergo *pecten*, *radius*, *κερκὶς*, designant eandem seu similem rem. Etiam *radio* pulsantur fides lyrae, ut et *pectine:* docent autem monumenta, hunc fuisse tenuem bacillum vel virgam variis formis effictam.

Si itaque quaeritur, qui sit *pecten* et *κερκὶς* in textrina antiquiore, necesse est usum eius fuisse in discriminandis filis seu staminibus, sive ut via pateret immittendo subtemini, sive ut ei involutum vel circumvolutum affixumve esset ipsum subtemen (an *κανὼν*, cui obvolutum *τὸ πηνίον*, trama inde deducenda Iliad. ψ, 761. 2) transmittendum per stamina: hoc alterum forte dixeris probabilius, quia *argutus pecten* in nostro dictus est, et alibi ei strepitus tribuitur: v. Ge. I, 294. add. locum v. 46—48 in Epithal. Laurentii et Mariae in Wernsdorf. Poet. Lat. min. Tom. IV. P. II. p. 495. passim in Anthol. ut in Antipatri Carm. XXII sec. Brunck. Archiae Carm. XI. Ut subtemen coiret et condensaretur, *spatha* erat, forma tamen prorsus diversa a nostro instrumento, quo trama densetur. Atque haec, in editione priore ad h. l. et sup. ad Ge. I, 294 recte exposita, ut in altera editione desererem, nullo adduci modo debebam.

Videntur sane in texendi arte et instrumentis nonnulla diversum in modum se habuisse sequioribus temporibus; nam locus apud

Ovidium Met. VI, 54 sqq. nostrorum temporum texturae magis convenire videtur: quae tamen et ipsa est admodum diversa in diversis generibus: ea, qua homines in eo genere, quod *hautelisse* appellatur, utuntur, proxime accedit ad antiquiorum morem: ut taceam morem texendi Indorum, Islandorum aliorumque rudiorum populorum, qui antiquiori texendi rationi maxime respondere videtur. Verum hic de textrina apud Virgilium ad Homericum exemplum comparata agebatur.

EXCURSUS II

De accessu Aeneae ad Italiam.

VII, 29 sqq. *Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum Prospicit* etc. Appellunt tandem Troiani ad Italiam, secundum Virgilium ipsa Tiberis ostia ingressi: *et laetus fluvio succedit* (Aeneas) *opaco;* cf. 201 *Fluminis intrastis ripas;* it. 303 *optato conduntur Thybridis alveo,* super quibus locis frustra argutatur Cluver. p. 880. 881; facta tamen, quod omnium quoque consensu traditur, escensio ad orientale littus in Laurentum agro. Locorum formam Exc. III animis subiiciemus.

Vix in grato solo consederant, cum nova prodigia eos exceperunt. Nam humi recubantes, et, ut a longa navigatione fessi facere solent, cibo potuque se reficientes, pro mensa panem pomis, quibus vescuntur, subiiciunt, moxque, coena facta consumtis et his, *se mensas comedisse* adeoque vetus vaticinium, ex nonnullorum fide iam olim a Sibylla Erythraea datum, quod hunc errorum terminum figebat, ne ad ulteriores occidentis oras pergerent, ad eventum perduxisse vident, ut a poeta copiose narratur; nec id sine dignitate epica factum, ut iam alias declaratum est. conf. Ex-

curs. VIII lib. III. Frequentata est fabula omnium, qui de Troianorum in Latium adventu meminerunt, memoratione; plerumque simpliciter, sine mensae materia expressa, ut in Conone 46, ubi *λόγος οὗτος κατημάξευται*, sive Conon sive Photius adiecit, tritam esse fabulam significans. Sed inest diversitas in mensae materia, quam alii non libum sed apium fuisse tradiderunt. Dionys. I, 55 utriusque narrationis facit mentionem, *σέλινά μεν πολλοῖς ὑπέστρωτο, καὶ ἦν ταῦτα ὥςπερ τράπεζα τῶν ἐδεσμάτων· ὡς δέ φασί τινες, ἴτρια καρποῦ πεποιημένα πυρίνου, καθαρότητος ταῖς τροφαῖς ἕνεκα.* Etiam Dio in Exc. Vales. n. III *τραπέζας σελινίνας οὔσας* memorat *ἢ ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἄρτων* (ignoravit Dio aut Tzetza potius ad Lycophr. 1232, unde haec a Valesio ad Dionem retracta sunt, panem priscis hominibus nihil aliud quam crustulum et placentam fuisse; ignoravit quoque Victor O. G. R. 10 *consumto quod fuerat cibi, crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse*) et Domitius apud Aurel. Victor. O. G. R. 12 *mensarum vice sumendi cibi gratia apium, cuius maxima erat ibidem copia, fuisse substratum, quod ipsum consumtis aliis eduliis eos comedisse* etc. Diversitatem narrationis post tot harum rerum in superioribus exempla non modo aequo animo ferre didicimus, verum etiam, quid inde sequatur, quomodo a pluribus tale argumentum tractatum, aut iactatum multo sermone, quantaque inde poetae rerum copia ad manum esse debuerit, satis vidimus. Hanc tamen diversitatem narrandi admodum miratur Toupius in Emendatt. in Suidam P. I, p. 38. 39, cumque inter alia placentarum genera, quae infinita apud veteres sunt, in *σελήνας* incidisset, quae lunatae et *μηνοειδεῖς* erant, totum de *apio* commentum *ortum habuisse ex corrupta illa lectione historici alicuius veteris, quam bona fide exhibuit Dio, τραπέζας σελινίνας. Atqui scriptor iste — procul dubio dederat τραπέζας σεληναίας*: conjectat ingeniose et scite; nec tamen vere. Sane quidem plures, Italicas inprimis, fabulas a verborum similitudine ductas nemo neget. Hoc ipsum de mensis comestis vaticinium verborum lusu contineri supra vidimus; et aliorum quoque populorum fabulae, inprimis Romanenses, a nominum similitudine vel vario significatu petitae sunt, ingeniis hominum agrestibus et incultis in iis fere ad maiora se acuentibus. Ita de Melusina fabulam satis probabiliter suspicantur viri docti natam esse ex aequivocatione vocis Celticae

Melus, quae suavem et amabilem notat, et alterius vocis *me* et *lusen*, quae media sui parte serpentem esse significat. Ne tamen simile quid in Toupii coniectura locum habeat, facit hoc, quod σελῆναι inter pistoria opera exquisitioris artis fuerunt, quae adeo ab horrida antiquitate aliena sunt, nec, quomodo historicus res Troianas exponens, cum de panibus dicendum esset, placentas rarioris formae et nominis subiicere potuerit, intelligitur. Saltem hoc dicendum erat, fuisse forte veterem aliquem tragicum, qui, quod poetae licet, ubi oraculi illius vel eventus meminisset, pro pane vel placenta, quae priscis hominibus pro pane erat, genus exquisitius σελήνας aut τραπέζας σεληναίας poneret; etsi vel sic alia difficultas manet, quod non σεληναῖα πλακοῦντα illa dicta, sed ἐπισέληνα. Neque autem improbabile fit, etiam sine vocabulorum sonive fraude ad apium panes seu placentas deduci potuisse. Fac fuisse aliquem, qui, cum oraculum omnino pronuntiasset, sedes fore eo loco, quo mensas essent absumturi Troiani, aut cum rei eventus, non declarata satis ratione ac modo, narratus esset, ut a Lycophrone factum videas v. 1250—1253, deductos Troianos in Italiam et in herba recubantes exhiberet, ut Virgilius fecit; quidni pro mensis dederit herbas cibis substratas? cumque eas ipsas essent comesturi, genus tale ponere debuit, quod edule esset et in talibus locis frequens. Tale autem apium esse, nemo facile ignorat, nisi verba forte ac sonos discere ac tenere consueverit notione nulla subiecta. Nam condonandum est viri doctissimi elegantiae quod inter cetera posuit: *Vidistin quidquam inficetius aut ridiculum magis? Troianos pro mensis* apium *adhibuisse, atque eo denique, more Asinorum, vesci potuisse.* Non assequor, quid ille de hac planta statuerit. Etsi enim apii nomen latius patet, et incertum est, quale apii genus *veterum apium* sit, (conf. sup. ad Ge. IV, 120) cum alii cum Matthiolo *petroselinum* nostrum, alii nostrum *Celery* id habendum esse statuant (verum apium in Aegypto se reperisse Alpinus rer. Aegypt. III, 9, p. 158 asserebat; erat de eo narratio apud Theopompum, lib. VIII Philippic., ut ex Theonis Progymn. 2 intelligo), manet tamen hoc, inter edulia illud fuisse. Si tamen fabulae caussa et ratio a verborum lusu revocanda esset, potiore loco haberem Fabricii ad Dionem coniecturam, ex permutatione vocum τῆλις, quod foenum graecum, silicia est, unde τήλινον vel σήλινον ἄλευρον dictum, aut forte ex voce τηλία vel σηλία, quae pistorum arca vel tabula fru-

mentaria est, in σέλινον aliquem incidisse. Sed, ut diximus, alienae sunt a re tales argutiae; nec res tanti est, ut diutius ei inhaereas. Nobis de poetae copiis instituta erat disputatio.

Alterum prodigium, quod Troianis in nova terra obiectum fuit, est sus cum XXX foetibus. v. VIII, 81 sqq.; fabula quidem nihil per se habens vel dignitatis, vel suavitatis, qua tamen vix alia inter Romanas origines celebratior; etiam multis nummis, inprimis Adriani et Antonini Pii, insignita; forte etiam gentis Sulpiciae, scrofa inter Dioscuros, Penates, iacente. Nam Lavinio condendo locus, et post XXX annos deducendae coloniae Albae Longae tempus, ab eo ostento peti solebat. Vetustatem ipsa declarat immundi animantis commemoratio, ab elegantiore aevo abhorrens. Omnino prisca Italia magnos suum greges alebat, inprimis Etrusci et Galli, adeo ut scrofam inveniri contigerit, quae mille porcorum gregem ex se prognatum duceret. V. loc. non indignum lectu Polybii Exc. Vales. XII, 2. Itaque poeta, qui mythis domesticis Graecis fabulis intexendis novitatis iucunditatem captabat, ad popularium suorum iudicium non insuaviter aut leviter suem albam commemorasse videri debet. Poterat forte rem ornare, cum etiam haec de alba sue fabula multis modis a veteribus narrata sit, quas, cui libuerit, apud Dionys. I, 56, Sext. Aurel. Vict. 12 ex Catone, Lycophr. 1257 sqq. (Locus in eo sic interpungendus: *Κτίσει δὲ χώραν ἐν τόποις Βορειγόνων, Ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' ᾠκισμένην Πύργους, τριάκοντ' ἐξαριθμήσας γονὰς Συὸς κελαινῆς* [nigram pro alba memorat] etc.) et Tz. ibi et ad 1232 (unde in Dionis Excerpta locus inseritur), Varron. de L. L. IV, p. 35. ed. Dordr. Servium ad III, 390. VIII, 43. 81, et ex Fabio Pictore apud Syncell. Chronogr. p. 199 D. cognoscere licet; quo ipso poetae defensio parata est, cum fabulam tam insignem omittere noluerit. Signum eius suis Lavinii ostendebatur: quod narrat Varro R. R. II, 4, 18, et, quod mireris in poeta locorum et rerum Latii alioqui admodum ignaro, Lycophron. 1259. 1260, *Ἧς (συὸς) καὶ πόλει δείκηλον ἀνθήσει μιᾷ | χαλκῷ τυπώσας καὶ τέκνων γλαγοτρόφων.* (ubi ipse Aeneas dicitur esse is, qui *ἀναθήσει*, *consecrabit* illud signum.) eoque loco, quo sus cum porcellis immolata fuerat, sacellum (*ἡ καλιάς*) Dionysii aetate supererat lib. I, 57. Rem fecisse inutilem videri potest poeta in hoc, quod Tiberinum deum facit praedicentem ostentum (VIII, 42 sqq.); cum praedictum hoc idem iam olim esset ab Heleno lib. III, 389. Ve-

rum etiam in hoc veterem auctoritatem secutus esse deprehenditur ex Dionys. I, 56, ubi narratio vulgaris exponitur. Sequitur enim Aeneas porcam ab ara se proripientem in mediterranea, cumque in colle, urbi condendae parum idoneo, procubuisset, repente vox ex nemore allapsa dubitantem confirmat. At de auctore vaticinii tradiderant alii aliter. Nam una cum oraculo de mensis absumtis Dodonae vel Erythris datum illud prodiderant ii, quos Dionysius sequitur lib. I, 55, et ex Caesaris et Lutatii fide, qui eosdem fere auctores habuisse videntur, Sextus Aurel. Victor c. 11 *Scrofam* narrat *incientem* (gravidam), *quam cum e navi produxissent, ut eam immolarent, et se ministrorum manibus eripuisset, recordatum Aeneam*, quod aliquando ei responsum esset, *urbi condendae quadrupedem futuram ducem*. Scilicet, ut ex h. l. intelligitur, scrofam in navibus Ilio advectam narraverant alii, ut Lycophron l. c. 1256 *Συὸς κελαινῆς, ἣν ἀπ' Ἰδαίων λόφων | Καὶ Δαρδανείων ἐκ τόπων ναυσθλώσεται* — Et Varro L. L. l. c. Alba — *id ab sue alba cognominatum. Haec e navi Aeneae cum fugisset Lavinium, triginta parit porcos. Ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis triginta haec urbs facta, propter colorem suis et loci naturam Alba Longa dicta.* Scrofa sub arbore visitur in numis Adriani et Antonini Pii affabre factis.

De *loco, in quo sus inventa est*, adhuc nonnulla monenda sunt, cum poeta eum ita declarare videatur, quasi *eodem in loco* mox urbs condenda et condita fuerit: nam Aen. III, 389 sequ. Helenus: *Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus Triginta capitum fetus enixa iacebit, Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:* Is locus urbis erit; *requies ea certa laborum.* Et VIII, 42—48 ubi oraculum a Tiberino repetitur: *Littoreis ingens* — (si modo, quod dubito, vss. 46. 47. 48 recte ibi locum habent) Memorat ergo poeta locum ad Tiberim, *secreti ad fluminis undam*, et *hic* urbem condendam esse. Atqui in iis locis urbs condita ab Aenea memoratur nulla.

Conveniunt tamen in eo plura Virgilii loca, urbem ab Aenea conditam esse, ex qua reliquus fatorum ordo ductus esset. unde statim I, 5. *Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem, Inferretque deos Latio.* Eam *Lavinium* fuisse, dubitare non sinit ipse poeta lib. I, 259 Iupiter ad Venerem: *cernes urbem et promissa Lavini moenia.* Hic Aeneas bellum geret, *moresque viris et moe-*

nia ponet, et hinc Ascanius *regnum ab sede Lavinl Transferet et Longam multa vi muniet Albam.* In ea urbe deponenda erant sacra et Penates: lib. II, 294. 295. III, 159. 160. Et lib. XII, 193. 194, ubi Aeneas: *mihi moenia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.* Verum ea longius fuit a Tiberi et a loco Suis inventae remota. Dices Lavinium serius esse conditum, et *aliam urbem* iam *antehac* fuisse eductam *ad Tiberim*, ad quam spectaverit vaticinium. Verum post escensum statim ad Tiberim munita fuere *Castra* lib. VII, 157 sqq. de quibus v. Excurs. III. At urbs condita fuit haud dubie Lavinium.

Scilicet ab usu loquendi haud est alienum, ut *hic* et *is* latius, vicinis locis comprehensis, accipiatur, quod multo magis accommodatum erat vaticinio obscure res enarranti: *Is locus urbis erit;* ea terra, in qua iuxta amnem sus inventa fuerit; non autem spatium illud terrae, in quo sus iacebat: ut nec *tempus* urgendum est in oraculo: quasi statim post escensum factum sue conspecta, et mensis ambesis, (lib. III, 255—257) urbs condenda fuerit. Subvenerant tamen scriptores antiquae famae de urbe in loco, in quo sus inventa fuerat, condenda, dum hoc adiiciebant: Suem iamiam mactandam effugisse, et Aeneam, qui eam persequutus erat, pervenisse ad eum locum, in quo aliquando urbs condita fuit: v. Dionys. I, 56 supra laudatum, et Aurel. Vict. O. G. R. c. 11. Iterum tamen variatam reperimus narrationem, cum vaticinium modo ad Lavinium, modo ad Albam Longam referri videamus in iisdem scriptoribus. Obscura quoque est Maronis sententia (in vaticinio l. c. III, 387—393 et VIII, 42 sqq.); sed ostentum ad Albam Longam spectare satis diserte declarat, urbem ab Aenea conditam esse Lavinium; etsi suem eo statim loco mactat, quo ea visa fuerat VIII, 81—85.

Commemorata haec a me sunt etiam propterea, quoniam vidi viros doctos duplicem Albam ex his Virgilianis locis prodidisse. Sunt *Xaverii Matthaei per saturam exercitationes* Neap. 1759, qui p. 59 *diversam ab Alba Longa* aliam *veterem Albam in Tiberis* littore fuisse statuit, eamque a poeta his verbis declarari: *Hic locus urbis erit— ex quo* (loco, unde) post XXX annos, *Ascanius clari condet cognominis Albam.* Atqui istius antiquioris Albae nusquam alibi facta mentio occurrit.

Hactenus poetam veteres fabulas suscipere vidimus; sed hoc non sine iudicio factum etiam ex hoc iudices velim, quod alias in eadem

re non infrequentes nec obscuras fabulas sprevit et neglexit; qualis illa est, quam Dionysius tamquam ab indigenis acceptam narrat lib. I, 55, quod escensu facto in magna aquae penuria scaturigo ex solo emicuit. Fons Solis inde appellari coepit, cum binis aris adstantibus. Aliud oraculum Apollinis Delphici, ut Aeneas ibi consideret, ubi duo maria invenisset, e Domitio apud Sext. Aurelium Vict. c. 12, sed indocte, narratur, nam ad duo stagna aquae salsae in agro Laurente trahitur, quod ad mare Etruscum et Lacum Ostiensem referendum erat; ut iam monitum video a Cluverio p. 882. Tandem ostentum in Lavinio condenda oblatum ignis sponte exorti, aquila ac vulpe super eo contendentibus, multo minus a poeta tractari potuit: etsi numis gentis Papiae nobilitata. (Vide vel Eckhel Tom. V, p. 267.) Nata et haec anilis fabula videtur ex signis aquilae et lupi in foro Lavinii positis, quae Dionys. vidit, lib. I, 59.

Classem Troianorum in ipsis Tiberis ostiis incensam a mulieribus duce Roma quadam, tradiderant olim scriptores apud Dionysium I, 72 (p. 58), in quos inciderat Polyaenus Strateg. VIII, 25, 2, ubi idem Troianarum mulierum facinus exponit. conf. ad lib. V Exc. VI. Quod autem poetae *Thybris*, non *Tiberis* scribitur, qua de re tam multa argutantur Grammatici, illud ad dignitatem epicam spectare puta, cum forma vocis sit magis recondita ex Graecis poetis et scriptoribus translata, quibus Θύμβρις et Θύβρις est, sono ipsis magis frequentato.

EXCURSUS III

De locorum, in quae Troiani escensum fecere, situ: adeoque de agro Laurente et Troia nova, urbibus Laurento et Lavinio, Numicio fl., Iuturnae lacu, et urbe Alba Longa.

Nunc *de locorum*, ad quae sex posteriorum Aeneidis librorum res dispositae sunt, *situ* paucis videbimus, quantum quidem ad consilium nostrum conferre videri potest. Nam alio et suo more tractarunt haec Cluverius Ital. ant. et Vulpius Latio ant.

Escendisse Troianos ad *littus Tiberis orientale* locus VII, 29—36 diserte docet. Nam ex illo versu VII, 241. 242 *iussisque ingentibus urget Apollo Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra NumicI,* parum docte appulsum Troianorum ad Numicii fl. ostia transtulere nonnulli, in quorum aliquem incidisse videtur Zonaras, qui idem fere tradit. Sed Numicium posuit Maro poetica ratione omnino ad regionem designandam. (Sed vide, quae infra iis, quae de Numicio dicta sunt, adiecimus. *Wr.*) Faciem littoralis plagae et Tiberini ostii describit poeta admodum diversam ab ea, quae nostro aevo conspicitur. Nunc arena multa obtinet, aut ager apri-

cus; idque iam Rutilii tempore ita se habuit, Itin. I, 181. *Laevus inaccessis fluvius vitatur arenis, Hospitis Aeneae gloria sola manet.* at Aeneas *ingentem ex aequore lucum Prospicit: hunc inter fluvio Tiberinus amoeno Vorticibus rapidis et multa flavus arena In mare prorumpit* etc. Quae tamen nemora non soli poetae ingenio deberi credendum est. Nam primum incultarum terrarum, antequam habitatores nactae sint,' plerunque is habitus est, ut silvosae et paludosae sint; tum alia passim veterum poetarum loca, ubi de Romae originibus tradunt, utramque Tiberis ripam arboribus densam exhibent. Tandem meliore etiam Italiae cultu Romanorum tempore littus hoc Ostiense lucis abundasse Lancisius docuit in Diss. de Villa Pliniana in Opp. P. II, p. 122, ubi in aggestiones littoris Ostiensis factas, solo in mare ad III milliaria producto, post alios viros doctos inquirit.

Igitur a laeva seu orientali Tiberis littore late, ex poetae non modo mente, sed et ex vera locorum indole, patuit silva, et ea quidem adhuc Commodi tempore *lauris* frequens, ut ex Herodiano intelligitur lib. I, 36. Tenebant haec loca *Aborigines rege Latino,* ipsi *Laurentes* dicti: lib. VI, 892 *Laurentes populos urbemque Latini.* Idem nomen urbis, *Laurentes* vel *Laurentum,* ab inventa, dum condebatur, lauro; ut VII, 59—62 narratur: id quod poetae relinquendum; potuerunt enim etiam aliae nominis esse caussae: forte ipse laurorum per haec loca laetus proventus. Ager autem usque ad mare ac Tiberim patens *Laurens* vel *Laurentinus* fuit dictus. Nomen tamen interdum Maro, ut poeta, latius ad totum Latium traduxit; ut cum lib. VII, 650 *Turnum Laurentem* appellat, et *Laurentem Maricam* lib. VII, 47. Ex quo quidem loco male nonnulli Laurentes usque ad Lirim habitasse collegerunt. Nec illud turbare quenquam debet, quod et Latini urbem *Laurentem arcem* poeta, VIII, 1, aut *Laurentes muros* lib. X, 671, et idem *Laurentia castra* lib. X, 635, novam Troiam appellat. In epithetorum ornamentis nulla subtilitas a poetis et religio expectatur.

Aeneas e loco, ad quem appulsa classe copias eduxerat, altero die missis, qui vicina explorarent, oratores Laurentum ad regem Latinum legat. Interea *castra* munit VII, 157. 159, qui locus inde *Troiae* nomen obtinuit. Eo allusum lib. X, 26 *muris iterum imminet hostis Nascentis Troiae.* cf. v. 74. 75. In Troiae huius, Laurenti, Lavinii et Lanuvii nominibus valde turbant aut nugantur Gramma-

tici, antiquiores et seriores historici, ut Servius passim. Ita Charax Ardeam appellarat Τροίην apud Stephan. Byz. in Ἄρδεα. Dio ex Tzetza excerptus p. 21. 42 *Λαύρεντον τὸ καὶ Τροίαν λεγόμενον.* Appian. in Excerpto ex Photio Cod. 57 *littus Laurentum* et *oram maritimam Troiam* dictam perperam narrat. Satis est semel de hoc monitum esse. v. inpr. Vulpii Vet. Lat. Tom. VI, p. 13 seqq. Sed et veteres passim scriptores, ut Strabo V, p. 350 B. (p. 229) Troianos egressos statim Lavinium condidisse aiunt. Nomen Troiae ex Livio iam notum esse potest, lib. I, 1 *ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Troiae et huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani.* Et Servius ad VII, 158 *Et sciendum, civitatem* (parum proprie dictum), *quam primo fecit Aeneas, Troiam dictam secundum Catonem et Livium.* Ita quoque Steph. Byz. in Τροία ex Charace. Quatuor a mari stadiis seu passus quingentos eam distare Dionysius adiicit lib. I, 53, unde recte Virgilius VII, 158 *primas in littore sedes* dixit. Strabo enim, qui lib. V, p. 229, XXIV stadia memorat, de Laurento loquitur, non de Troiae situ. conf. Cluver. p. 880, et Vulpius l. c. p. 40 sqq.

Locus hic a Troianis captus munitusque (χάρακα ἔθεντο etiam Dionys. I, 53), quem *Troiam novam* appellant scriptores, est is, quem poeta fere *castrorum* nomine ac notione designat, quemque Turnus oppugnat lib. IX. Τειχομαχία castrorum Achivorum partem Iliadis constituit insigniorem. Sed Maro similem pugnam locorum situ variavit praeclare. A dextra moenia ad amnem pertingebant (IX, 469 *nam dextera cingitur amni*), quam partem Turnus in castris interceptus petiisse putandus est (v. 790 *Turnus paullatim excedere pugna, Et fluvium petere ac partem, quae cingitur amni*); inde enim se in Tiberim saltu immittit v. 815. In proximo subducta erat classis Troianorum, aggere cincta et fluvio tuta IX, 68 sq. *Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat, Aggeribus septam circum et fluvialibus undis Invadit.* Ab altera parte mare erat; nam *porta* castrorum *proxima ponto* commemoratur IX, 238. cf. Serv. ad e. l. et ad VII, 31. Erat tamen campus inter mare et castra satis patens, quo Rutuli ordines explicare et urbem oppugnare poterant. Nam Troiani *murorum in parte sinistra opposuere aciem* etc. IX, 468. Ex hoc locorum situ etiam illustranda est Nisi et Euryali nocturna profectio. v. ad lib. IX, 195.

Non longe a castris his et a Tiberi versus orientem aberat *Laurentum,* eo loco situm, qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* vocatur, ut docent Cluver. Ital. ant. p. 883 et ex Fabretto Vulpius Vet. Lat. Tom. VI, p. 29. Locum *S. Lorenzo* alii perperam Laurenti vestigia habere crediderunt. Ad urbem iter Aeneas fecit agmine ad laevum, a septentrione, circumducto, per saltus et clivos silvis illo tempore consitos: de quibus v. inf. XI, 513 sqq. 522 sqq. Ad dextram versus littoralem plagam aperiebat se camporum planities, in qua equestris pugna facta. In eosdem campos descendebat agmen pedestre, cum ad urbem appropinquaret: XI, 903—907. Castris ibi positis altero die, foedere et certamine singulari inter Turnum et Aeneam frustra constituto, tumultuaria exoritur pugna: quam cum in neutram partem inclinari videret Aeneas, subito partem exercitus ad urbem oppugnandam admovet. Tandem in eadem camporum planitie concurrunt Turnus et Aeneas pugna facta, quae Aeneidem absolvit. Fugit fracto ense Turnus: inclusum se videt undique a corona spectantium. *Atque hinc vasta palus hinc ardua moenia cingunt* XII, 745. Scilicet hae sunt *paludes Laurentinae,* ad urbem usque productae: quibus Laurens hic tractus etiamnum invius et inaccessus est: idem tamen apris frequens, quos toties poetae memorant. vid. Cluver. p. 886. 887. Vulpius l. c. p. 36. Et de iis ipse Maro lib. X, 107 sqq. *aper,* quem multos annos *defendit palus Laurentia, silva pastus arundinea.* Erat igitur paluster hic tractus passim silvis consitus: uti omnino magnam agri Laurentini partem *silva Laurentina* occupabat. Latius tamen ea antiquioribus temporibus procedere debuit. Ea est, de qua lib. IV vs. 381 sqq. accipiendi: *Silva fuit late dumis atque ilice nigra Horrida.* Per has fugam faciebat Nisus castris egressus ad interiora loca versus montes Albanos, et qui iis subest, lacum Albanum, ad quem Latinus armenta tum habebat: ibid. 387 sq.

A Laurento si ad orientem paullo altius in mediterranea processeras, III M passuum a mari, *Lavinium* ab Aenea fuit conditum: *urbs et promissa Lavini moenia* lib. I, 258. Tria ista passuum millia redeunt ad XXIV stadia, quae Strabo lib. V, p. 350 B et Dionys. I, 56 memorant. A Roma aberat millia passuum XX. Sita urbs ἐπὶ λόφῳ τινὶ apud Dionys. I, 45, sive collis is fuit, in quo nunc *S. Petronellae fanum* est, v. Cluver. p. 894, seu non longe ab hoc loco collis, qui nunc *Monte di Levano* appellatur. Ita

Holstenius statuebat: v. Vulp. l. l. p. 31 et 86. Ibidem alii pro vetere Lavinio habuerunt oppidulum *Patrica* vel *Pratica*, quod MIↃ passus ab eo colle abest. Iis Vulpius hactenus accedendum statuebat, ut ibi *lucus Patris* vel *Iovis Indigetis* fuisse videatur; esse enim nomen a *Patre* Indigete ductum: nec longe abesse fontem Numicii, ad quem Lavinium situm fuisse uno ore omnes tradunt. In hanc urbem delati sunt Penates Troiani: de quibus sup. Exc. IX ad lib. II egi: Varro de L. L. IV, p. 35 *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanae Lavinium; nam ibi dii penates nostri. Hoc a Latini filia, quae coniuncta Aeneae, Lavinia appellata*: in editissima collis parte, et quidem Veneris Frutis templo, cuius etiam Strabo V, p. 355 A (p. 232) meminit, conditi, si Solinum audias c. 8, ubi v. Salmas. p. 49, atque in eo loco relicti, etsi Alba Longa condita et sede regni facta. Etiam ea in re portentum intercessit, quod Dionys. I, 67 exponit, et de quo auctoritatem Annalis Pontificum, Cincii, Caesaris, Tuberonis excitat Victor O. G. R. 17. Colonorum quidem numerus non adeo magnus esse potuit ab initio, siquidem iis IↃ, vel, ut alii tradiderant, IↃCC iugera satis fuere ad arandum: vid. infra ad lib. XI, 316 sq. Duxit enim ex ea narratione Maro agrum suum a Latino rege, ut Troianis assignaretur colendus, propositum, ut ibi videbimus. Nomen urbi a *Lavinia* inditum constans fuit fama a maioribus accepta, etsi, quae illa fuisset, varie erat traditum: v. Dionys. I, 59. Lavinum quoque Latini fratrem videntur prodidisse olim quidam, ut e Servio colligas ad lib. VII, 59. Sed de his, aliisque, quae ad consilium nostrum non faciunt, videndi Cluverius et Vulpius Lat. ant. T. VI. add. Lucatelli Diss. in *Diss. dell' Accademia di Cortona* Tom. VII, p. 109. Hoc unum monebimus, *Laurolavinii* nomen ad seriora tempora post Vespasianum spectare; colonia forte ex Laurentibus et Lavinatibus in unam urbem conscripta. Peccat in hoc Servius ad VII, 59 et alibi cum aliis.

Nobis *Numicius* adhuc verbo commemorandus est, inter Laurentum ac Lavinium defluens amnis, alteri huic tamen propior. Eum sub monte S. Petronellae ex antro in subiectos agros pronum decurrere narrat Cluver. Ital. ant. p. 894. At ex lacu Nemorensi prodire et nunc sub nomine *Rivo de Nemi* latere Ligorius tradidit. Sub oppido Patrica alii eum investigarunt: quod tamen ad eadem loca spectat: in *Castro*, Messirano in *Ville di Plinio*. Alii nunc

exaruisse eum affirmant; et interceptum amnem iam Servius notavit ad lib. VII, 150. In hoc fluvio Aeneas, pugna ad eum seu cum Etruscis seu cum Rutulis facta, interiisse, certe oculis sublatus esse creditus est: factum ei ad ripas sacellum, cum luco, *Iovis* vel *Patris indigetis* nomine; aut, quod credere par est, antiquioris numinis in hoc loco a priscis Latinis culti sacra ad Aeneam retulere seriores: uti tot alia veteris Latii numina ex suis opinionibus interpretati sunt Romani. Inde Numicii nomini religio aliqua inesse coepit. Utitur eo poeta aliquoties omnino ad designandum Latium: v. c. VII, 242. Fontem fluvii lacum vel stagnum fuisse tradunt ex Aen. VII, 150 *haec fontis stagna Numici:* Sed si gravior auctoritas alia nulla est, poetam ornate pro fonte stagna fontis dixisse arbitrari malim. Etsi toto suo decursu fluviolus lacubus interceptus tardoque ac tacito motu similis stagno fuisse videtur, nam alveum habuit ulvosum et limosum: Ovid. XIV Met. 598. 599 *Littus adit Laurens: ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numicius undis:* et v. 601 *tacito cursu* de eodem. (Numicium ab eo, qui nunc ita appellatur, diversum significari a poeta, probe intellexit C. V. de Bonstetten *Voyage sur la scene des six derniers livres de l' Enéide* p. 82 sqq. Qui fluvius quoties a Virgilio memoratur, ita iungitur cum nomine Tiberis, ut illum huic proximum fuisse appareat: VII, 241 sq.:

iussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrin et fontis vada sacra Numici.

ib. 797. sq.:

Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
Litus arant.

Sed plurimum ponderis ad eam rem probandam habent vss. 148—151.:

Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem et fines et litora gentis
Diversi explorant: haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.

Quis enim existimet, proximo post factam exscensionem die Troianos iam progressos usque ad eum fluvium, qui Numicii nomine adhuc notus est, circiter XV Millia Rom. a Tiberi distans? Aut si eo usque processerint, mirum profecto erit, quod nulla praeterea locorum interiacentium mentio a poeta facta sit. Videmus autem

infra l. IX. Niso et Euryalo nullum ad Aeneam iter relictum fuisse, quam ab ea parte, quae aversa erat a Pallanteo, quo illi tendere constituerant. Nempe a tergo erat Tiberis, etiam dextrum latus castrorum cingens, IX, 468 sq., cuius alterum alveum, nam in duos scissus in mare se effundit, magis sinistrorsum, deinde rursus dextrorsum, olim curvatum fuisse, et nomen et species fluminis emortui, *Fiume Morto*, adhuc indicat; quare sinistra parte l. l. duo latera castrorum hostibus adversa, dextra parte altera duo ab iisdem aversa significari statues. Si autem dextrum latus castrorum Tiberi cinctum erat, frons eorundem mare et campos, inter ipsa et mare patentes, spectaverit necesse est. Nova igitur oboritur quaestio, quare Nisus et Euryalus non a sinistro castrorum latere exierint, unde brevius erat iter ad urbem Euandri? nam per portam mari adversam, quae erat in fronte castrorum, eos exisse discitur ex IX, 237 sq. Nempe omnis regio castris illis a tergo sita inaccessa fuit. Non longe enim ab antiquo Tiberis alveo stagnum erat, quod hodie vocatur *Stagno di Levante;* breve autem spatium, quod inter illud stagnum flumenque Tiberim fuit, paludosum fuisse et invium, ex loci natura, qualem hodieque esse scribunt, coniicere licet; et si expeditum ibi fuisset iter, ea proficisci haud dubie aut ipsi maluissent, aut iussi essent a ducibus Troianis. Itaque coacti erant per ipsa hostium castra vadere et, postquam circumierant stagnum, ad laevam versus Pallanteum flectere, IX, 372. Num igitur putabimus, quum in designanda reliqua locorum facie satis accuratus fuerit Virgilius, stagnum illud silentio eum praeterisse? Immo haec sunt illa stagna fontis Numici; hinc etiam patet, quare ipsum fontem Numicii commemoraverit; nempe, ut in tabulis chorographicis videre licet, ex illo stagno prodit fluvius, quem ipsum illum, de quo quaeritur, Numicium fuisse facile intelligitur. Iam contemplare horum locorum faciem tabula aenea ad lib. IX. Exc. I †. expressam. *Wr.*)

Haud longe a Numicii fonte, nec nisi VI M passuum intervallo, *Iuturnae* fuit *lacus* et fluvius et fons: quem ex montis Albani radicibus, utque perhibetur, ex occultis lacus Albani meatibus, prodeuntem in occidentem ferri, mox in lacum haud magnum diffundi, inde in Tiberim deferri eique V milliario ab Ostia, VII ab urbe Roma, misceri tradunt Cluver. p. 722 et inde Vulpius Lat. ant. Tom. VI, pag. 225. Esse ei nomen nunc *Treglio;* lacum tamen,

ante centum et quod excurrit annos, fere totum exaruisse hic idem testatur Tom. V, p. 218 (quo tamen loco Iuturnae lacum cum altero illo confundit, quem poeta lib. XII, 745 memorat). *Iuturnam*, Nympham, Turni sororem, adeoque Dauni filiam (unde XII, 785 *Daunia dea* est), edidit Maro noster: an vetere auctoritate, non constat; argute tamen seu invenisse seu usurpasse dicendus est. Fontis enim in iisdem locis siti numen curare populares suos et tueri adversus advenas recte videri poterat. Etiam hoc ad locorum situm spectat, quod Iuno cum Iuturna actura in Albanum montem descendit lib. XII, 134 *At Iuno e summo*. Fuisse Iuturnae nomine deam Latii indigenam, et quidem fontis numen, satis constat. Argutatus est in nomine iam Varro L. L. IV, 10, esse ductum a iuvando eiusque fontem haberi saluberrimum. Adiiciunt alia commenta Servius ad XII, 139 et alii. Fuit tamen Romae quoque *Iuturnae lacus* et *fons*: vide v. c. Ovid. Fast. I, 708 seqq. et post alios Vulpium Vet. Lat. Tom. I, p. 346 sq.; itaque et *Iuturnalia* festum. Fontium omnino nympham edere voluisse videri potest Virgilius XII, 139. 140 Diva — *stagnis quae fluminibusque sonoris Praesidet* et v. 142 *Nympha decus fluviorum:* Sed, tamquam poeta, genus pro individuo posuisse videri debet, et ornamenta adiecisse. Ornans quoque epitheton *sonoris;* nec alia vis inesse putanda. Ornavit porro idem fabulam de nympha a Iove amata ibid. 140., quam suo more exposuit Ovid. Fast. II, 585 seqq. Alia Numicii fl. nympha fuit *Anna perenna*, parum lepide de Didonis sorore interpretata a poetis Romanis. De *Ardea* in his locis sita v. dicta ad vs. 411. et Excurs. VII ad h. libr.

Ab his inde locis surgit campus in clivum, qui ad montem Albanum ducit, in quo XXX a Lavinio annis condita est ab Ascanio *Alba Longa:* quae res ostento suis albae iam Aeneae fuit significata VIII, 81 seqq. *Ecce autem subitum* etc. Varro de L. L. IV, p. 35 *Hinc* (Lavinio condito) *post XXX annos oppidum alterum conditur Alba: id ab sue alba cognominatum* —. Albae exstructionem iam Iupiter Veneri praedixerat Aen. I, 267 — 271 *At puer Ascanius — et longam multa vi muniet Albam.* Urbis conditae etiam alio loco meminit poeta lib. V, 597 *Ascanius, longam muris cum cingeret Albam.* Qui minus accurate haec exploraverant, Albam ab Aenea conditam dixerant, ap. Conon. 46. Ab urbe no-

men accepit *mons Albanus.* Sed illo tempore, quo Aeneas Latium adierat, *Tum neque nomen erat neque honos aut gloria monti,* XII, 125. Sub monte *lacus Albanus:* de quo lib. IX, 387 *lacus, qui post Albae de nomine dicti Albani.* Qui minus accurate haec tradiderant, Albam ab Aenea conditam dixerant; ut ap. Conon. 46.

EXCURSUS IV

Veteris Italiae origines, populi et fabulae ac religiones.

VII, 37 sqq. *Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum, Quis Latio antiquo fuerit status* etc.

Primum observandum est, Virgilium Latii res non persequi, nisi quatenus ad Aborigines spectant, adeoque eorum origines pro rerum in his locis initiis ponere; etsi, ante Aborigines, Siculos, partim etiam Umbros, in his locis fuisse constat. Porro tenendum, Aborigines hos, seu, quod videbimus, Ausones, populorum per Americam ferorum et silvestrium more, dispersis per Italiam, ipso locorum inter amnes ac montes situ fines regente, sedibus, et in plures populos ac nomina divisos, habitasse. Religiones adeo ac ritus sacrorum et numina domestica inter tot populos non omnino eadem fuisse mirum non est. Fuere tamen etiam religiones ac fabulae omnibus tamquam a communi stirpe ortis communes. Utrumque genus in suam rem convertit poeta: atque hinc in seqq. libris *fabularum novus ordo* exoritur: ex variorum Italiae populorum, Aboriginum maxime Latii, historiis et religionibus petitus. De utraque re omninoque de vetere Italia paullo accuratius nunc dispiciendum est, ut pluribus Virgilii locis una opera lux affundatur, utque, quale historiarum veterum genus poeta, quoque iudicio amplexus sit, appareat. Nec vero sex posteriorum librorum lectione delectari potest aliquis, qui veteris Italiae statum non imbiberit animoque suo repraesentare sibi vitam illam antiquam possit. Proclivior quoque studio ad declarandam hanc Italiae antiquitatem feror, quo plura viri docti, nulla subtilitate iudicii (*criticam historicam*

appellamus) adhibita tradiderunt, quoque pauciora rite et ad scriptorum aevique prisci fidem moremque sunt explorata et constituta.

Intra *Aboriginum stirpem* poetam Latii res continere et includere modo diximus. Qui illi fuerint, quaestio est inter veteres et recentiores variis modis agitata. Ponemus hic ea, quae, post diligentem in his rebus alio loco collocatam operam, ex ceteris maxime nobis se probarunt, eaque aliis rationibus illustrabimus; quantum quidem ad doctam poetae interpretationem satis esse videbitur.

Fuere *Aborigines* ex antiquissimis veteris Italiae habitatoribus, sed *post Umbros* et *Siculos*. Quae de eorum origine vulgo tradita legimus, ex nominis fere caussis parum feliciter petita sunt. Mihi vero ne id quidem liquere videtur, an antiquum eorum nomen illud fuerit. A serioribus, qui antiquas res memoria vel litterarum monumentis repeterent, inventum nomen puto, ut primos Latii et locorum circa Tiberim ad mare properantem cultores designarent, tamquam *αὐτόχθονας*, respectu ad advenas habito, qui deinceps in eadem loca confluxerant. Oblituerunt posthaec Aborigines sub Latinorum nomine, quod principio partem tantum populi, qui sub rege erat, designasse, nec, nisi Albanorum regum crescentibus opibus, latius patere coepisse videtur. Virgilius tamen, ut poeta, iam Aeneae tempore Latium et Latinos ex sequentium temporum conditione aestimare potuit.

Antiquiorum auctorum, quos Dionysius exscripsit, fide constat, *Aboriginum* memoriae et nominis *prima vestigia* circa Reate, ultra Velinum lacum et fluvium, in Umbris occurrere. Ex his locis versus mare vicina quaeque deinceps tenuerant, et in iisdem locis plura loca eorum memoriam servabant Dionysii adhuc tempore, quem vide lib. I, c. 14—17. 18 cum illustrationibus locorum; quas dedit *Cap Martin de Chaupy* (in *Decouverte de la Maison d' Horace* Tom. III, p. 112 sqq.). Ut adeo Aboriginum nomen ad unum aliquem non valde potentem aut late habitantem populum spectasse necesse sit.

Mature cum barbaris illis promiscue habitarunt Pelasgi; terram a populis per solitudines errantibus male habitatam facile occuparunt advenae, ut nostris aetatibus Americam. *Pelasgi* qua origine fuerint, nondum quicquam satis explorati habeo. Ex Thraciae quidem locis eos in Graeciam descendisse satis liquet; liquet etiam hoc: a Phoenicibus eos habuisse litteras; unde tamen perperam colligitur,

eos Phoenicia origine et ipsos fuisse: hoc inter certiora refero, antiquissimo iam tempore Pelasgos cum Aboriginibus fuisse permixtos: id quod Dionysium adduxit, cum insigniores inter Romanos scriptores Catonem, Sempronium et alios Romanam originem ad Graecos referre videret, ut omnino Aborigines nullos alios ab origine quam Pelasgos fuisse arbitraretur, quod Cluverius et plerique e nostris sequuti sunt. Verum Dionysius rem ipse ita tradit, ut, *quid* ex iis, quae a se narrata erant, ad Romanorum opiniones comparatis, *sequatur*, non, quid verum et exploratum sit, exponere videri velit.

Pelasgorum tres potissimum fuisse in Italiam deductas colonias narrant vulgo fere omnes; unam ab Oenotro ex Arcadia, XVII aetatibus ante bellum Troianum, alteram e Thessalia, Deucalioneo aevo, et tertiam ab Evandro LX annis ante b. Troi., ut facile intelligas, non nisi serius a chronographis ex coniectura, secundum rerum et aetatum comparationem subtiliorem, haec esse constituta. Antiquissimus ille Oenotri et Peucetii ad Italiam accessus satis diserte a Dionysio exponitur lib. I, c. 11 sqq. De *Peucetio* v. inf. Excurs. VIII ad v. 691. Consedisse dicitur Oenotrus cum suis in sinu Lametino seu Hipponiate inferioris Italiae, qua Bruttiorum aliquando ager patuit; et primum quidem intra Lametinum et Scylleticum seu Scylaceum sinum se continuerunt, hinc ad Laum usque fl. et Metapontum, tandem ad Silarum et Bradanum fines sedium extenderunt; mox et ultra eos ipsos fines progressi sunt; uti altera parte agrum obsederunt, qui Bruttiorum postea dictus est. Conf. quae ex Antiocho Syracus. narrant Strabo VI, p. 254. 255 et 264 f. Dionys. I, 35, II pr. Aristot. Polit. VII, 10, ubi et *Chones* ex Oenotriis fuisse narrantur; Nam, quod etiamnum per Americae solitudines evenire videmus, ex communi stirpe oriundae tribus, locis ac sedibus dissitae, novo nomine celebrari solent. Versus Iapygiam et ad Ionium Mare habitasse Chonas *τὴν καλουμένην Σίριν* Aristoteles ait l. c. cf. sup. Exc. XXI ad lib. I. Male ex corrupto Stephani loco in *Βρέττος* Bruttios primos et ante Oenotrios incolas venditant nonnulli, ut nuper *Grimaldi*, vir cetera sagax (in *Annali del Regno di Napoli* T. I, p. 131. 138 sqq.). Proprio nomine Oenotriam appellavit loca circa Aesarum et Crimisam, quae Philoctetes adiisse dictus est, Lycophron v. 911. 912.

Quando et quomodo Pelasgi ex his locis ad Aborigines illos in

Umbris finitima quaeque infestantes pervenerint, nec ipse Dionysius habet, quod afferat, nec res per se satis fit probabilis. Quomodo enim ad ulteriora progressa exigua Pelasgorum turba per tot barbaros populos ad mediam usque Italiam penetrare potuisset? Verum ex tota Dionysii disputatione satis apparet, hos Oenotrios cum Aboriginibus, ex sumta illa opinione seu hypothesi, a Graecis Romanorum stirpem esse repetendam, permisceri, multoque peius pro iisdem haberi; ut mihi adeo satis liquere videatur, primae huic Pelasgorum coloniae, si modo ea unquam fuit, nihil plane cum Aboriginibus esse commune, nec quicquam amplius teneri posse, quam hoc: antiquissimis iam temporibus de Pelasgorum sub Oenotro sedibus in inferiore Italia occupatis famam fuisse inter Graecos.

Altera Pelasgorum colonia, sub Deucalionea tempora deducta, ea est, a qua Aboriginum cum Pelasgis in unum populum coalescentium origo repetenda videtur. Ex Thessalia illi eiecti alii in alias terras, pars per Epirum, oraculo Dodonae accepto, quod etiam Macrob. I Sat. 7. recitat, Ionium traiecerant, et tempestate vexati ad ostium Padi Spineticum appulerant. Ibi pars castra et urbem muniunt, alii ad interiora terrae pergunt, et Umbris primum, tum Aboriginibus lacessitis, ubi ad Cutiliam eventum habere vident Iovis Dodonaei responsum illud, cum his foedus faciunt, agrique parte accepta adversus Siculos belli societatem ineunt hosque tandem ab utraque Tiberis parte sedibus eiiciunt. v. Dionys. I, 18 — 21. Sed Pelasgi, ab egregio rerum hominumque auctu, aliquanto post variis calamitatibus et dissensionibus domesticis agitati, in varias partes dispersi sunt. Pauci, qui remanserant, Aboriginum nomini suum paullatim submiserunt. v. ibid. ad c. 30. Accesserunt mox Pelasgi ex Arcadia sub Evandro, de quibus alio loco videbimus; tum Graeci cum Hercule aliique. Dubitari itaque non potest, in media hac Italia (nam de extrema Italia coloniis Graecorum variis temporibus occupata non agimus) magnam Aboriginum partem ab eo inde tempore Pelasgicae et Hellenicae fuisse stirpis, multaque ex horum sermone et religionibus illos adscivisse. Quo ipso poeta paratam habet excusationem, quod multa in his locis ad Graecanicam religionem deflexit; eius enim vestigia passim etiam Dionysius agnoscebat inprimis Faleriis c. 21.

Nec tamen Aborigines propterea Pelasgicae stirpis habendos videri pronuntiavimus. Recte, si quid videmus; Faciunt enim

multa, quae hic enarrari nequeunt, manifestum, Aborigines ad *Ausonum* nomen pertinuisse, quod late per totam Italiam sedes non uno nomine habuit, ut tamen Aborigines ad Circeios aut forte ad Lirim usque habitarent: quandoquidem Latinum nomen, quod in illius locum successit, eo usque pertinuit; hinc vero qui per Campaniam et reliquam Italiam inferiorem habitarunt, passim Ausonum nomen servarunt; unde apud Festum, in *Ausonia*, ea pars Italiae, in qua sunt Cales et Beneventum, prima Ausonum sedes fuisse traditur. Ad Lirim urbs Ausona adhuc sub Romanis fuit, nam V. C. 440 ea cum Minturnis et Vescia ab iis capta, *deletaque Ausonum gens:* Liv. IX, 25. Ex eodem genere homines fuisse necesse est, qui loca intra Lametinum et Scylacium sinum tenuere, antequam Pelasgi Oenotrii ea occuparunt. Pars eorum alia *Opicorum*, vel *Oscorum*, ex Opscis, nomen habuit, quorum superstes ad seriora tempora fuit numerus per loca Campaniae proxima Atellis, unde et *linguae Oscae* nomen mansit, quam Aboriginibus et Ausonibus communem fuisse adeoque Latinae ortum dedisse necesse est. Pars Ausonum in *Sabinos* abiit, pars in *Auruncos*, cultu illa horridior; facta scilicet magna vitae et morum mutatione, alii veterem asperitatem retinuere; aliis Graecarum coloniarum artes et instituta adsciscentibus. Consentiunt cum his loca Aristot. de Rep. VII, 10 *ᾤκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυῤῥηνίαν Ὀπικοὶ, καὶ πρότερον, καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες*, et Dionys. I, 72 ex Aristotele, *Ὀπικὴ, in qua Latium.* Ex Thucyd. VI, 1, cum Dionys. I, 22 *Siculos, dum Opicos fugerent, in Siciliam traiecisse:* etsi Thucydides Siculos in inferiore Italia quaesivisse videtur: quia Italia ab Graecis antiquioribus de extrema parte dici sollenne erat. Omnino autem mirum non est, in tanta populorum cognatione nomina saepenumero promiscue poni.

Ab hac communi *Ausonum stirpe* ortum duxere tot nominibus *diversi Italiae populi:* permixti quidem illi passim cum Pelasgis, alibi cum Siculorum et Umbrorum reliquiis, forte etiam cum aliis, qui a Gallis, Liguribus, Liburnis aliisque Illyrici generis populis orti erant; Ausonium tamen nomen ubique fuit superius et Ausoniae originis vestigia mansere ubique non obscura. *Sabini* quidem, qui ea loca inhabitabant, in quibus Ausones seu Aborigines Umbris expulsis successerant (Dionys. I, 14. II, 48. 49), pro vetustissimis eius stirpis fuerunt habiti: ad eos originem refere-

bant *Picentes*, *Peligni*, *Marrucini*, *Vestini*, *Marsi*, *Aequi*, *Hernici*, *Samnites*. A Samnitibus *Frentani*, *Hirpini*, *Lucani*, et ab his *Bruttii* provenerant; a Samnitibus etiam *Campani*, qui priscos locorum incolas, Ausonum et Auruncorum nominis, cum Etruscis, agris passim eiecerant. Accuratius haec exponere tanto opportunius fuit, quo multa, quae in sequentibus ad poetae interpretationem afferentur, sine his vix intelligi possunt.

Habemus iam communem Ausonii generis stirpem, de cuius remotiore origine inquirendi locus nunc non est; etsi proclive est a Celticis populis eam repetere. Ad Ligures, Ibericum genus, olim eam retulere scriptores apud Dionys. I, 10. Verum nec definiri quicquam in agrestium gentium originibus tam antiquis potest, nec ad unum sed ad plures e septentrione et occidente adventantes barbaros populos prima Italorum origo referenda esse videtur.

Progredimur nunc ad alterum, quod posuimus: novum in carmine nostro fabularum ordinem, quas *Italicos mythos* appelles, ab iisdem priscis populis, inprimisque ab Ausonibus et Aboriginibus, procedere: modo adolescentum, qui haec legent, animos eo adhuc intenderimus, ut Romanorum originem linguaeque Latinae caussas suo ipsi iudicio ex superioribus intelligant: cum Romani Albanorum coloni fuerint, ex Aboriginum, hoc est Ausonum, genere, sed cum Pelasgis, et, si famae fundus vere fuit, cum Troianis ac Graecis mixto, ad intelligendum in promtu est, sermonem Romanum a Latinis inprimisque ab Albanis profectum, communem eundemque cum sermone Ausonum, huiusque nonnisi dialectum fuisse, excultam temporum successu, cum ceterorum Ausonicae stirpis populorum sermo antiquam asperitatem retinuisset. Habuere igitur populi Italici, primo ritus ac religiones, in multis quidem haud abludentes a Graecis, cetera proprias ac domesticas; habuere a Pelasgis Iovem, Iunonem, Minervam, Vestam, Martem, cum aliis; habuere ritus sacrorum cum antiquioribus Graecis fere communes; etiam mythos nonnullos Graecanicis similes; habuere alios ritus ac mythos variatos, mutatos, alios proprios ac domesticos a Graecis abhorrentes; barbariem et horridam vetustatem in iis facile agnoscas, inprimisque superstitiosum deorum metum, quem sane iniicere animis poterant magnae ac crebrae naturae conversiones et perturbationes in his locis ex tremoribus soli, ex ignibus subterra-

neis, eorumque eruptione, ex aquarum stagnatione silvarumque vastitie. Necyomanteum Cimmeriorum erat in finibus anthropophagorum Laestrygonum; sacra humana in locis ad Tiberim, Fauni oracula incubatione in victimarum caesarum pellibus accepta. Habebant iidem fabulas et narrationes suas a maioribus acceptas super origine sua ac primo vitae cultu, symbolis fere ac symbolicis personis expressas, ad quas magna pars Italicarum fabularum redit, tum super illustrioribus aliquot viris vel heroibus, et nonnullis naturae eventis insignioribus, sed fabuloso illo sermonis et narrationis genere exponi solitas; neque poetarum ingeniis, ut inter Graecos factum, expolitas et ornatas; sed ipsa argumenti tristitia aut foeditate notabiles, ut de Caco latrone. Itaque Italici mythi longe a Graecae fabulae suavitate absunt; nec varietas grata inest, et maior ornatus pars ab ineptis verborum lusibus aut veteris sermonis ad recentiora verba interpretatione vel inflexione ducta: Cum enim veteres ritus, ut fit, et essent admodum mutati et caussa eorum ignoraretur: ariolatione incerta multi ritus et sacra interpretari conati ad verborum lusum et originem confugerunt et inde fabularum caussas deduxerunt. Passim tamen Graecanicae quoque fabulae aspersa sunt vestigia aliqua.

Ea quidem, quae VII, 45 sqq. exposita sunt, de quibus Exc. V videndus, haud dubie *Aboriginum* vel *Latinorum* habendi sunt *mythi*, qui mox inter Albanos servati, tandem ab his ad Romanos pervenerunt. Latinus a Fauno ortus Pici nepos et Saturni abnepos proditur; quod ita intelligendum, ut illos inter maiores, stirpis vero auctorem ultimum Saturnum habuerit. Sic inf. 219 *Iove Dardana pubes Gaudet avo.* Aboriginum alii mythi fuere de *Iano*, de *Camenis*, de *Anna Perenna*, de *Angerona*, de *Carna*, de *Ope*, symbolicae fere naturae, sed plerique obscuriores, cum ipsis nominibus, quae apud Varronem, Festum, Macrobium, Augustinum, Arnobium et alios sunt videnda; ut adeo vix sit operae pretium, in illis otium consumere: inprimis, cum pauca integra ac sana, pleraque commentis et interpretamentis foede contaminata ad nos pervenerint. Certatim enim ab historicis, grammaticis, et multo magis a doctoribus Christianis allaboratum est, ut antiquitatem obscurarent ac tandem penitus extinguerent. Rara itaque fortuna vix unam et alteram veteris Italiae religionum interpretationem servavit; etsi sunt in iis nonnullae, quibus priscorum hominum

sermo symbolicus egregie illustratur. Sic Vulcani, qui ignis est, uxor apud Macrob. Sat. I, 12 editur *Maia*, hoc est Terra, Mater magna, sed cum notione auctus: unde eadem *Maiesta* dicta fuit. Apud Tusculanos *Maius* erat Iupiter. Eadem cum Maia *Ops*, *Bona Dea*, *Fauna*, *Fatua*, habita: vid. Macrob. ibid. *Vertumni* et *Pomonae* fabula ex ipso nomine lucem habet: eam v. apud Ovidium et Propert. IV, 2.

Sed in his fabulis magna facta esse videtur perturbatio, *quatuor* potissimum, si recte iudico, *modis*. *Primum*, cum, communi licet stirpe oriundi, diversi tamen et per varias Italiae partes dispersi, populi proprios quisque quosdam suos haberent mythos: ad Aborigines seu Latinos eos trahere serior coepit aetas, inprimisque e Romanis quisquis veteres historias conscripserat. Videndus in hanc rem inprimis Sext. Aurel. Victor; add. locus Tzetzae ad Lycophr. 1232, quem ad Dionem retraxit Valesius. Ita factum ab iis, quos Virgilius alio loco sequitur. Nam, quod modo eum vidimus Latini maiores edere Faunum, Picum et Saturnum atavum, id paullo post v. 177 sqq. deserit. In Latini regia: *Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum Antiqua ex cedro; Italusque paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex Ianique bifrontis imago Vestibulo adstabant.* Hic *Sabinus* ad Sabinos, qui inter vetustissimos ex Ausonibus fuere, referendus est, gentis a nonnullis, ut a Catone, auctor habitus; etsi alii aliter de populi origine et nomine argutati sunt. Silius VIII, 424 *Sabum* vocat. conf. Pompon. Sab. ad h. l. VII, 178. *Italus* autem ad Oenotrios spectat, quos Ausonum sedes in extrema Italia occupasse et, quod probabile est, cum iisdem promiscue habitasse, supra vidimus. Namque in his locis primum Italiae nomen auditum est, sive ab Italo rege sive ab alia caussa ductum. conf. Excurs. XXI ad lib. I. Italum Oenotrios, qui dispersi habitabant (νομάδας), ad agriculturam adduxisse, leges scripsisse et, inter alia, sodalitia conviviaque publica (συσσίτια) ad suum usque tempus frequentata constituisse narrat Aristoteles de Rep. VII, 10, quod frustra conantur ad Saturnum revocare. Quidni Oenotriis suas fabulas relinquimus?

Altera mythorum Latinorum interpolandorum ratio ab allegoricis narrationibus profecta, quas in historiarum ordinem et numerum seriores retulerunt: quod idem inter Graecos et omnes omni-

no terrarum populos factum esse modo in multis modo in paucis manifestum est. Ita Saturnus, Faunus, Ianus, inter Latini maiores relati sunt, qui tamen symbolica fuerunt nomina ac signa, quibus varias res physicas et ethicas declarabat vetus Italia; ut Excursu V videbimus.

Sed maiorem mutandi et ad peregrinam indolem inflectendi mythos Latinos licentiam, *tertio* quidem loco, attulit insanum Graecanicae doctrinae in patrias historias et religiones inferendae studium inter Romanos, quod a pluribus caussis profectum est. *Partim* enim domesticae historiae antiquioris ignorantia, et plenior expeditiorque Graecarum rerum cognitio, *partim* Graecorum historicorum exemplum in originibus veteris Italiae e Graecia arcessendis, eorumque de veterum Pelasgorum communibus cum Ausonum vel Aboriginum gente sedibus narratio et disputatio, *partim* denique animadversa in nonnullis Graecanicae originis et linguae vestigia eo adduxerant multos, ut omnia, quae in antiquitate Italiae obscura et parum explorata essent, ad Graecos referre, ex Graecis moribus, institutis, et opinionibus illustrare, et ea, quae a Graecis discreparent, ad eorum verba et res accommodare studerent. Est ea studii historici inter omnes populos infantia, ut suarum rerum origines aptas et nexas esse velint ex illustri aliquo sui seu prisci temporibus populo. Maiores nostri regum stirpes ad Troianos vel Graecos referebant. Similiter Romani omnium fere Italicarum urbium nomina et origines a Graecis repetebant, quandoquidem colonias Graecas in multis Italiae passim locis consedisse acceperant.

Huius generis mythologiis pleni sunt Grammatici, inprimisque Macrobius: in quibus tempus consumere sigillatim exponendis nolim quemquam; satis est rem omnino tenere. Sed, quod gravius est, antiqui isti scriptores, quos illi adhuc integros versabant manibus et exscribebant, iisdem opinionibus erant imbuti. Ex qua secta *Cato* inprimis fuit, qui sero litterarum Graecarum studio ad pravam eam rationem deductus esse videtur. Eidem adiungit *P. Sempronium Asellionem* Dionysius I, c. 11. *Caecilium*, qui Graecam urbis Romae originem ediderat, Strabo memorat lib. V, p. 352 C; qui tamen forte est *Cincius*, cuius nomen apud Dionysium quoque lib. I, 74, p. 59 Huds. *Καίκιος* in Cod. Vatic. scriptum esse video, vel *C. Acilius*, cuius annales graece scripti a Claudio aliquo conversi legebantur. Eos, qui graece res patrias conscripse-

runt, Romanos Graecas quoque fabulas esse amplexos, nemo mirabitur; ut *Q. Fabium* in Annalibus et *L. Cincium* in Annalibus Graecis (ap. Dionys. lib. I, c. 6), *A. Albinum, qui Graece scripsit historiam*, Cic. Brut. 21, et *Cn. Aufidium*, Tusc. V, 38. Enimvero necdum alium quemquam scriptorem veterem, quantum quidem ex fragmentis intelligi potest (inspiciat aliquis v. c. librum de Orig. G. R.), reperi, qui non Graecas fabulas sectaretur. Varro quoque, qui tamen in aliis, etiam in etymologiis, graeca respuit, eidem studio nimium indulsit, ut vel ex uno loco de R. R. III, 1, 6 satis intelligi potest. Inprimis autem in urbium Italicarum originibus e Graecis fabulis repetendis laborarunt tantum non omnes, ut nec modum nec rationem servarent; nam levissima quaque rerum nominumve similitudine arrepta originem, caussam, et conditorem in Graecia reperisse sibi videri solebant. Hoc idem tot virorum doctorum exemplum obfuerat Dionysio Halicarnassensi, viro acutissimo, ut urbem Romam iam inde ab initio ad Graecae coloniae morem descriptam, opibus inter Regem, Senatum et Populum, sapienter ad trutinam exaequatis, reique publicae partibus subtiliter constitutis egregie fundatam, tamquam in tabula picta exhiberet.

Pravo hoc Graecae doctrinae studio doctissimos ex Romanis si quis imbutos fuisse audierit, non amplius mirabitur Etruscos a Tyrrhenis, Sabinos a Lacedaemoniis, deductos ferri; Tibur esse Argivorum coloniam (VII, 672); Halesum, Agamemnonis filium, Auruncos e Campania ducere (ibid. 723 sq.); Ariciam Dianae amasium Hippolytum excepisse (761 sq.). Comparet aliquis Fastos Ovidii v. c. lib. IV, 63 sq. et ad sacrorum rituum festorumque caussas et origines ibi traditas attendat, aut ad Quaestiones Romanas Plutarchi. Innumera huius generis sunt alia apud Servium, Plutarch. Romul., Iustin. XX, 1 pr., Solinum c. 8 et apud Grammaticos. De instituto talia persequuti esse videntur Alexander Polyhistor et Avianus aliquis „qui iambis totum Livium scripsit," ut Servius ait ad lib. X, 388, item Hyginus *de urbium Italicarum origine*. Si forte mireris, quomodo his somniis tantum tribuere potuerit antiquitas, recordandum est similis vanitatis, qua viri docti superiore aetate omnem veterem Italiam ex Hebraicis Lexicis (Phoenicia verba se tenere putabant) repetiere.

Ita tandem factum est, ut pauci Latini mythi propriam suam

naturam retinerent. Ita Saturno ea tribuerunt, quae Graeci de *Κρόνῳ* suo narrabant, etiam auream aetatem (v. c. Aen. VI, 793—795) et Iovis impia consilia. Faunos, qui Latio et Etruriae proprii sunt, cum Panibus, Satyris, et Silenis miscuerunt, adiuncto etiam Baccho; Camenas Nymphas cum Musis: et sic porro. Albuneam fecerunt ex Leucothea, Portumnum ex Melicerta, qui Phoenicum utique navigationibus ad Graecos pervenerat, forte is iam a Cadmo illatus et Palaemonis nomine insignitus. Adsciverunt quoque passim religiones et nomina deorum graeca, quae obliterarunt antiqua; ita Venerem receperunt et Dioscuros. Res tandem eo adducta, *ut pessimi fabularum suarum interpretes essent Romani.* Nec quicquam fuit Italis adeo domesticum ac proprium, quin a Graecis repeterent. Ipsum Ianum ex Perrhaebia Thessaliae qui adducerent, fuisse video apud Plutarchum Qu. Rom. p. 269 A, alios, qui ex Creusa, Erechthei Athenarum regis filia, natum, apud Victor. O. G. R. 2. Quid? quod Ianiculum ab Ione, Creusae filio, ex Euripidis fabula noto, fuere qui conditum traderent ap. Aurel. Vict. O. G. R. 2. Maia, quae, ut supra vidimus, mater Terra erat, ad Maiam Mercurii matrem revocata est. Nerienes, Virtus vel Fortitudo inter Sabinos, in Nereidem est depravata. Gell. conf. XIII, 22. Corrupere quoque sacra sua Romani admixtis alienis opinionibus, ut Lupercalium ritus arreptis fabulis de Pane Graecorum.

Tandem *quarto* loco ineptis et pravis etymologiis turbatae sunt historiae antiquae Italiae plus quam credi potest. Hoc quidem studium veteres res ac ritus ex nominum origine interpretandi, ipsamque adeo verborum originem investigandi, iam inter Graecos parum ad sermonis indolem et grammaticam rationem fuit tractatum, inter Romanos autem intra meros sonorum lusus substitit; quod e Varrone, Catone, Cicerone et aliis infinita exemplorum copia docet, ut Grammaticorum volumina taceam. Eadem res ipsis historiis et fabulis noxae fuit, dum eas ex nominum originibus interpretati variis modis interpolarunt veteres scriptores. Ut Umbros quasi Ombrios dictos, Thuscos a sacrifico ritu dictos, et similia omittam: de Aboriginibus quam multa illi commenti sunt ex vocis sono! Latium a latendo cum duxissent, quae non excogitarunt in eam rem! Hinc fuga Saturni in Italiam et latebrae. Anna Perenna in Didonis

sororem mutata et Nympha Numicii illa facta, cum dea esset ex indigetum numero, et haud dubie anni initia fausta designaret. conf. Macrob. I Sat. 12 Ianuario — *et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur; ut annare perennareque commode liceat.* Ardea, Rutulorum urbs, nomen habens cum ave ardea commune, fabulam absurdam peperit avis ex urbis incensae cineribus enatae. vid. Ovid. Met. XIV, 574. 580. Virbius heros in Hippolytum deflexus quasi bis vir et vitae redditus ib. XV, 497 sqq.

Fuisse iam inter Graecos scriptores *Dioclem Peparethium* et alios, qui Italicarum urbium origines hunc in modum interpretarentur, docent exempla apud Dionys. lib. I, 34 sq. 49 sqq. 72 sqq. Esse in his Scymnum videbis in eius carmine vs. 225. In Parallelis Plutarcho tributis magnus eorum numerus laudatur, qui Italica scripsere, Aristides Milesius, Theotimus, Alexarchus, Cleonymus, Theophilus, Dorotheus, Aristocles, Meryllius, Chrysippus, Agesilaus, Aristobulus, Alexander Polyhistor; cum his Xenion apud Macrob. I Sat. 9. Adde his eos, qui Tyrrhenica scripserant, ut Sostratus. Omnes hos Graecas fabulas in Italiam transtulisse apparet, seu opinione falsa deceptos, seu pravo studio ductos. Omnino serius ad Graecos Italicarum rerum notitia paullo luculentior pervenit. Nam etiam illo tempore, quo Graeci navibus Italiae littora frequentabant aut Graecia Magna civitatibus Graecis potentibus florebat, interiores tamen terras pauci adiisse videntur. Itaque fragmenta, quae ex priscis Graecis scriptoribus nova super Roma et vetere Italia affert primis in libris Dionysius, miram prodere videntur inscitiam doctisque hominibus prorsus indignam.

Fabulas autem super Italicis rebus procudendi facultatem et materiam Graecis ingeniis praebuit inprimis primo Herculis profectio cum Geryonis armentis per Italiam facta (conf. Apollod. II, 5, 10), tum Homerica narratio multis mirisque fabulis de maris terrarumque facie variata, de Ulyssis erroribus et ad Italiae littora accessu. De Hercule quidem fabulas innumeras, magnum inprimis urbium numerum Italiae ab eo vel ab eius filiis conditarum, narraverunt, Ulyssis autem progenie aut sociorum stirpibus omnem passim Italiam frequentarunt. Ipsi adeo Ausones ab Ausone, seu Circes filio ex Ulysse seu Calypsus, ortum habuisse narrantur. Festus:

Ausoniam appellavit Auson Ulyssis et Calypsus filius eam primam partem Italiae, in qua sunt urbes Beneventum et Cales (hoc quidem, ut supra vidimus, recte; nam ea Italiae pars Ausoniae nomine proprie insignis fuit); *deinde paullatim tota quoque Italia, quae Apennino finitur, dicta est Ausonia* (hactenus vere; sed reliqua fabulose) *ab eodem duce, a quo etiam conditam fuisse Aruncam urbem ferunt* (Suessa Arunca, ab Auruncis habitata). Ab Ulyssis et Circes tribus filiis, Romo, Antia et Ardea, tres urbes conditas et nominatas Xenagoras tradiderat ap. Dionys. I, 72 (p. 58). cf. viros doctos ad Stephan. in Ἄρδεα et Cluver. pag. 976. Latinum Circes et Ulyssis filium iam Hesiodus prodidit Theog. 1011. 1013, Telemachi et Circes filium alii, forte ipse Telegoniae auctor, carminis cyclici: v. Hygin. f. 127, ubi v. Intpp. add. Geopon. XI, 2, ubi v. Niclas. Corruperant Telemachi nomen et tradiderant Telephi filium alii, quos Cedrenus sequutus est p. 135 D. Huius generis multa in primo statim libro Dionysii et Solin. cap. 2 cognosci possunt. Traducta quoque res ad alios a Troia seu reduces seu profugos. Ita Capys Campaniam tenuit. Alia v. ap. Serv. ad Aen. I, 242. Ipsas sacrorum origines sic corrupere Romani, ut Lupercalium. De Fauno v. Plutarch. Parallel. p. 315 C. Quae omnia si semel animadversa et perspecta habueris, ducta illa ex prava opinione, sed cum ratione certa, multarum obscuritatum et difficultatum nubem ex vetere historia facile dispulsam esse intelliges.

Quid quod satis probabile mihi fit, etsi aliquid pro liquido et explorato in his, quorum nulla fides historica est, tradere velle ineptum sit, ipsam fabulam de Romulo et Remo a lupa lactatis a nominis interpretatione esse profectam: nam a *ruma*, seu *rumi*, quod vetus mammae nomen est, Romae nomen deduxisse nonnullos videmus; ut alios a *virtute* ac *robore* ad Graecam vocem ῥώμην. Ignoratio originis, a qua nomen urbis ductum esset, hominum animos ad coniecturas convertit, quae postea in narrationes abierant. Quod si verum est et ex antiquioribus sumtum, quod Servius ad lib. VIII, 90 et alibi habet, ut Tiberis priscum nomen *Rumon* fuerit (neque illud adeo abhorrens ab antiquissimo aquarum et amnium nomine per Celtas et Graecos vulgato: *Rha, Rho, Rhu, Rhiu, Rhiw, Rhei* [ῥέω, ῥόος],) non improbabile fit, urbis nomen a

flumine esse ductum, et omnia alia, quae narrantur, pro commentis seriorum aetatum esse habenda.

Sed de his nolim cum quoquam, cui aliter videatur, contendere. Mihi satis est dilucide satis exposuisse naturam et caussas corruptarum fabularum veteris Italiae, ut mihi via ac ratio expeditior sit ad ea, quae in sequentibus erunt tradenda.

EXCURSUS V

Historiae veteris mythicae Italiae capita potiora de Saturno, Iano, Pico, Fauno, Latino.

VII, 45 sqq. *Rex arva Latinus et urbes Iam senior longa placidas in pace regebat. Hunc Fauno et Nympha genitum Laurente Marica Accipimus: Fauno Picus pater: isque parentem Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.* Cum haec sint quasi potissima historiae veteris mythicae Italicae capita, disquirendum de iis esse videtur paullo accuratius. Multo magis, quoniam vulgari opinione vera facta, homines et res antiquae tamquam vere gestae, in his tradi credantur, ita ut tamquam fide historica accepta regum antiquorum res et facta exponi a scriptoribus putentur.

Ad *Saturnum* videmus Latini genus simulque fabulas veteris Italiae tamquam ad caput et originem deductas subsistere, nec ulterius procedere. Est autem de *Saturno* mythus proprius Aboriginibus ac domesticus, nec quicquam aliud, si recte iudico, quam symbolicum nomen melioris vitae, cuius initia a frugibus inventis, satione et messe repeti solent: non quasi cum philosophica aliqua

subtilitate haec excogitaverint aut arte aliqua expresserint; sed quia animi sensa aliter quam per rerum sensibilium formas ac species eloqui nequeunt rudes populi, deficientibus verbis; et mala fraude mecum ageret, qui haec cum allegoriae, rei prorsus diversae, studio confundere, meque in antiquis rebus eam amplecti pronuntiaret. Itaque falx Saturno addi coepit; eoque narratum, ad cultum vitae eum Aborigines adduxisse: *Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo — Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit legesque dedit.* Aen. VIII, 319 sqq. Addita quoque coniux Ops, h. e. Terra. Commenta seriorum apud Macrob. I, 7. 8. 10 non moror.

Cum a Graecis tractari coepissent fabulae Italicae, ad *Cronum* illi suum referre coeperunt *Saturnum.* Factum id iam ab Ennio in Annal. Nam fragm. p. 30 *Saturnus, quem Coelu' genit,* et a L. Accio in Annalibus apud Macrob. I, 7 extr. legitur, versibus inde adscriptis; etsi de illo nomine dubitare licet. Inde turbatus et interpolatus est antiquus ille mythus, et narrata de Saturno ea quoque sunt, quae Graeci a Phoenicibus accepta de Belo ad suum Cronon transtulerant: ut iam supra monitum (Excurs. IV, p. 135). Falcem, messis symbolum, modo ad *ἅρπην Κρόνου* et rescissa Caeli pudenda, modo ad tempus, quod omnia demetit, revocarunt.

Ut autem Graeci Cronum in Italiam transferrent, etiam situs Italiae versus Graeciae occidentem eos impulisse videtur; *Occidentem* enim locis inferis, adeoque Tartaro, quo Cronus detrusus delitescit, finitimum credidit antiquitas. Hinc Ionium et Adriaticum mare *Κρονίην ἅλα* appellatum videas v. c. apud Apollon. IV, 510. 548 et al., et *Κόλπος Ῥέας* apud Aeschyl. Prometh. 836. Iuvabat quoque in partem nomen *Latii* a latendo ductum, quod ad Cronum trahi poterat, qui Iovem fugiens eo venerat. VIII, 320 *Arma Iovis fugiens et regnis exul ademtis.* Ex his manifestum fit, quo tot doctorum virorum somnia ex etymo vocis ducta recidant, etiam suavis illa interpretatio vocis *Chittim* cum Latio comparatae.

Receptus inde est Saturnus in Annales tamquam *gentis conditor* et legum vitaeque mitioris auctor rexque Latii vetustissimus; uti nullus facile est populus, qui non idem symbolica nomina pro stirpis suae auctoribus habuerit. Difficultatem ac molestiam fecit

mox scriptoribus *Ianus*, quem et ipsum mitioris vitae inter veteres Italos auctorem traditum videbant.

Est *Ianus* hic et ipse inter mythos Latinos referendus deusque eorum domesticus. *Nam tibi par nullum Graecia numen habet*, ait Ovid. I Fast. 90; nec dubito, eum ab initio nihil aliud quam almae naturae, excultaeque eius dotibus vitae, symbolum aliquod fuisse. Itaque in Saliaribus carminibus *deorum deus* audiebat (Macrob. I, 9) tamquam principium rerum adeoque etiam deorum. Traductum postea symbolum ad alia cognata, ut designaret omnium rerum initia et origines, mox rerum vices, tempora, annum eiusque vertentis se nova exordia, mundi quoque seu caeli ortum et occasum, et sic porro: ita enim, ut in varios significatus symbola detorquerentur, ipsa res ac necessitas ferebat. Ita ipsum complexum siderum et caelum designasse dicendus secundum Messalam apud Macrob. l. c., ipsum chaos et ex eo orta rerum facies apud Ovidium in Fast. I pr. Plura alia, etiam multarum rerum inventa, ad Ianum retulere seriores non modo Grammatici sed et scriptores Romani, ut ex Ovidii Fast. lib. I intelligi potest, partim rerum similitudine partim nominis origine ab *eundo* repetita inducti. cf. Macrob. Sat. I, 9. Serv. ad Aen. VII, 610 et al. Quod belli pacisque habebatur arbiter, ortum forte non aliunde habuit, quam quod eius religio erat antiquissima: unde invaluerat, ut bello indicto templum eius ad supplicationes pateret. Distinguenda ab iis alia a serioribus adscita, ut prudentiae opinio a duplici facie; nec pro mundi anima Ianum dictum esse antiqua auctoritas firmat, aut inter sidera Iani numen ortum, ita ut navicula inter Booten et Virginem ab initio dictus et habitus Ianus esset: quae nuper fuit ingeniosa V. C. *Dupuis* opinio: Critolai enim fides nulla est, Grammatici in phaenomena Arati ludentis, in libro supposititio Plutarchi, Parall. p. 307. 308.

Cum hoc nomen symbolicum mox et ipsum inter vetustissimos *Italiae heroes* seu *deos* esset relatum, dubitatum est *inter Ianum et Saturnum*, uter altero esset antiquior. Plerique tamen Ianum priorem Italiam obtinuisse narrant, et advenam Saturnum ab eo esse exceptum: cf. Ovid. Fast. I, 233 sqq. et Macrob. Sat. I, 7. Cum itaque Maro noster lib. VIII, 319 *primum* Saturnum in Italiam venisse dicat, multa argutati sunt etiam veteres, ut hanc difficultatem expedirent. Talis disputatio apud Aurel. Victorem O. G.

R. c. 1 legitur: quam inanem esse, ex superioribus facile intelligitur. Nec vero Ianum excludit Virgilius, sed *primus* nihil aliud est, quam primis h. e. antiquis temporibus, prima hominum aetate. Sed forte tota illa de Saturni, et quidem navi vecti, Iano regnante in Italiam adventu narratio nullam graviorem caussam ac fundum veri habet, quam quod antiqui numi altera parte navis rostrum, altera Ianum bifrontem habebant; etsi his de signis dici vix potest quam multa veteres argutentur. cf. Ovid. Fast. l. c. et Plutarch. Quaest. Rom. p. 274 D. E. Neque absimilis, suspicor, ratio induxit, ut Ianum Saturnumque in regni societate vixisse traderent: quandoquidem vicinis collibus nomina eorum erant imposita: *Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen* lib. VIII, 358.

Secundus a Saturno apud poetam nostrum *Picus* memoratu l. c. VII, 48. 49 *Picus — isque parentem Te, Saturne, refert.* Primum omnino sanguinis auctorem per parentis vocem saepe declarari, et notus est loquendi mos, et Burmannus ad h. l. monuit. Iani utique ex Venilia filiam, *Canentem*, uxorem habuisse narratur. Multa sunt in hac historiae antiquae parte nomina ab initio symbolica, etsi obscurae nunc fere interpretationis, quae in viros ac feminas abiisse videntur. Ianus quidem secundum alios *Camesen*, sororem ac coniugem, secundum alios *Veniliam* in matrimonio habuit. Camese vix alia fuit quam Camesna et Camena, ut Casmilus, Camillus (v. Aen. XI, 543. cf. Varro de L. L. VI, 3); vetus Italiae numen, ad plures deas, *Camenas* dictas, traductum, quas cum Musis aliquando confuderunt Romani. Lucum iis cum fonte Numa dicaverat: ad eas enim pleraque carmina sua, hoc est vaticinia, referebat (Plut. in Numa p. 65 A.). Camesene nomen fuit antiquissimum montis ac loci, cui Ianiculum oppidum impositum erat. Hyginus illud nomen a Camese duxerat, qui cum Iano eas terras tenuisset: sed narraverat hoc ex Graeco homine, Protarcho Tralliano: apud Macrob. Sat. I, 7; at cf. Athen. XV, 13, pag. 692 E. Venilia autem inter deas marinas videtur fuisse, confusa illa quoque cum Salacia. Sed Varro de L. L. IV, 10 disiungit eas: *Salacia, Neptuni, a salo, Venilia a veniendo* etc. (vid. de Venilia etiam scholia a Maio edit. ad X, 76. et Notam Maii. *Wr.*) Salaciae quoque nomen in Sexti Pompeii numis legi probabile fit, in quibus SAL. legitur: de Salacia itaque docte disputantem videbis Eckhelium in Doctrina num. vet. Tom. VI, p. 27. 28.

Ex hac igitur Venilia susceptam Iano filiam *Canentem* in matrimonium accepisse narratur Picus, v. Ovid. Met. XIV, 333 sqq., qui copiose fabulam persequitur, qua a Circe in venatione conspectus, cum eius amorem sprevisset, in picum mutatus fertur. Eandem fabulam attigit Virgilius lib. VII, 189 sq. *Picus — quem capta cupidine coniux Aurea percussum virga versumque venenis Fecit avem Circe sparsitque coloribus alas.* Picus vel picumnus priscis Italis inter sacras fuit aves inprimisque auguriis probatus, idem Marti sacer: v. Serv. ad lib. VII, 190. Nisi itaque nominis interpretatio fabulam istam mutatae formae peperit, nata illa esse potuit ex antiquo signo iuvenis cum pico in capite. Tale signum memorat Ovidius in Circes aedibus Met. XIV, 313 sq., ut augurandi peritia in Pico expressa fuisse videatur. Quo ipso declaratur id, quod apud Virgilium lituum manu tenet eius signum in Latini regia positum: v. 187 *Ipse Quirinali lituo — sedebat — Picus equum domitor.* Servius quoque ad e. l. ex Pontificalibus libris probare vult, Picum augurio clarum fuisse. Apud Valer. Fl. VII, 232 Circe, etsi simulate, profitetur se Pici matrimonio haberi.

Pici filium prodidit *Faunum* Virgilius: *Fauno Picus pater;* et lib. XII, 766. 769 est Faunus *Laurens deus.* Martis filium ediderant alii: Dionys. I, 31. Appian. fragm. lib. I. Cum in eius aetatem Euandri et Herculis accessus ad Italiam a Graecis relati essent, frequentior eius ab iis facta mentio. Ex tot inaniter plerumque de hoc Fauno dictis haec tenebimus: Primum numen fuisse antiqui Latii, idque fatidicum, Faunum; fuere autem priscae Italiae, et priscarum fere ac barbararum gentium omnium, dii fatidici tantum non omnes: haec enim futura praenoscendi ac praedicendi facultas in numine inprimis hominum rudium animos movebat: nec aliter barbari Americae et Africae populi de diis suis statuunt; et interdum omnem religionem, cultum et notionem numinis, ad opinionem et spem comperiendi futura e diis et sacerdotibus redire videmus. Faunus tamen inter fatidicos deos inprimis eminuit: eratque eius celebre oraculum in luco Albuneae apud Tibur; de quo v. lib. VII, 82 sqq.; ab eo enim acceptum nobile illud responsum de Lavinia. Symbolicum quoque nomen est *Fatuae* pro uxore Fauni habitae futura praemonentis. v. Iustin. XLIII, 1. Videntur autem oracula illa aliquando, serius forte, versibus rudibus fuisse reddita, quod versuum genus *Saturnios* appellarunt veteres:

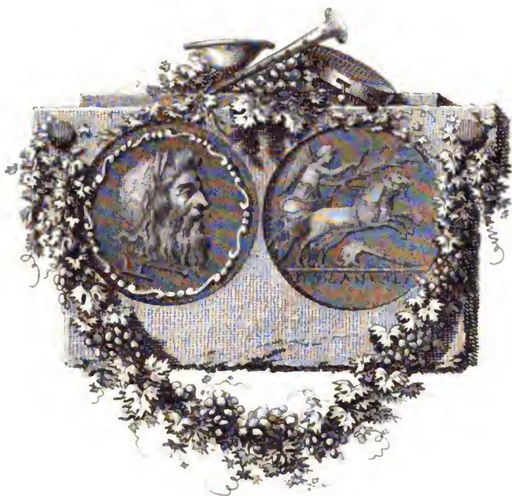
cf. Varro L. L. VI, 3. Inconditos versus poetarum superiorum Ennius vellicabat hoc nomine: *scripsere alii rem Versibus, quos olim Faunei Vateisque canebant.* (Redigi versus illos horridos ad metrum aliquod in summa asperitate posse docuit nuper Hermannus in docto libro de metris Graecorum.)

Hoc numen Romani de Pane Graecorum interpretati sunt: inde etiam Faunos (v. Aen. VIII, 34) ad morem Panum et Satyrorum produxerunt. Grammaticorum commenta non attingimus: v. Victor O. G. R. c. 4. Habiti Fauni inter comites Bacchi et orgia celebrantes, etiam in artis operibus: qua de re egimus in *Antiquar. Abhandl.* c. II, p. 53 sqq.

Inde inter priscos Italiae seu Latii reges idem Faunus relatus est, modo Martis modo Pici habitus filius, quod Virgilius amplexus est l. c. Eo regnante Euander ex Arcadia in Italiam venisse ferebatur. v. Dionys. I, 31, Iustin. XLIII, 1, O. G. R. 5. Constituerunt adeo inepti homines annorum numerum, quos regnaverit Faunus cum ceteris regibus. Syncell. p. 171.

Ex Fauno et Marica Nympha *Latinus* natus est, quo regnante Aeneas ad haec loca venit. *Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica Accipimus.* Fuit autem *Marica* dea Minturnensium ad fluvium Lirin, cuius lucus in eo littore fuit non ignotus, pro Venere male apud Servium habita; nam ea Murcia erat. An a Virgilio pro eadem cum Circe habita fuerit, disputatum est in Notis ad lib. XII, 164 *Solis avi.* Sed Latini genus diversimode traditum fuit; nec modo per Graecos scriptores, iam inde ab Hesiodo Theog. 1011. 1013, et a Telegoniae auctore: conf. sup. Excurs. IV ad h. l. sub f.; verum in ipsis Italicis mythis. Herculis filium ex Hyperborea puella fuere qui narrarent, uti Pallantem ex Lavinia Euandri filia ab eodem Hercule susceptum fabulati erant: Dionys. I, 43. Alii ex filia Fauni et Hercule natum Latinum, ap. Iustin. XLIII, 1. Sed omnino multis hoc nomen celebratum fabulis, quas nunc disponere non vacat, adeoque nec colligere. Hoc unum monebimus: esse nunc eius nomen proprium, ut Latinus rex fuerit; quod apud vetustiores tantum appellativum fuisse probabile est, ut unum aliquem ex regibus Latinorum, cuius verum nomen ignorabatur, designaret. Apud Servium ad lib. VII, 47, quem pleniorem dedit Iulius Sabinus, *Hyginus ait plures in Latio reges appellatos Latinos.* Vulgo tamen narrantur Latini ab eo nomen accepisse; quod

vix ita se habere potuit, cum Latii vox antiquior ipso rege fuerit, unde Latini dicti. Mirum est, quod apud Cononem Narrat. 3 occurrit, ubi Latinus in inferiorem Italiam, ad veteres Pelasgorum ab Oenotro adductorum sedes, revocatur: filiam ille suam *Λαυρίνην* Locro Alcinoi fratri Italiam extremam insidenti despondet; occiditur uterque ab Hercule hospite. Scilicet omnino Graeci mythographi, quoties regem Italici soli nominare volunt, Latini nomine utuntur. Pro Latino, ad quem Aeneas venit, Faunum Martis f. memorat Appian. lib. I in Excerpt. ex Photio. Antiquior Latii rex Dercennius ab ipso Virgilio commemoratur lib. XI, 850. Sive tamen fuit Latinus aliquis, seu non fuit, intelligendus utique est rex urbis et exigui tractus Laurentis, qui partem tantum Latii constituebat; totius Latii nondum illo tempore erat regnum, nec unquam fuit, nisi Romanorum.

EXCURSUS VI

De oraculo Fauni in luco Albuneae in agro Tiburtino.

VII, 81 sqq. *At rex sollicitus monstris oracula Fauni Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta Consulit Albunea.* Sententiam verborum et vim in notis declaravimus. In agro Tiburtino ab occidente lucus erat, in quo aquae Albulae, medicatae et sulfureae; ex earum fontibus unus est *Albunea,* fons et Nympha, forte et Sibylla. cf. ad Tibull. II, 5, 69. In hoc luco, Albuneae dicto, oraculum fuit Fauni: de quo accurate agit poeta. Nostra adhuc aetate imminent Anienis catarractis ruinae templi, quod Sibyllae Tiburtinae esse volunt viri docti, nullo graviore, quam quod vetere fama ita traditum est, argumento. Hoc idem templum nonnulli a poeta spectari et versibus his describi contendunt. Copiose hanc opinionem adstruxit Vulpius in Vet. Latio, T. X, c. 5. Sed, ut solent ex Italis multi, modo patriae suae, modo locorum vel antiquitatis amore, plerumque etiam rerum ac sermonis ignoratione,

multarum urbium sedes et ruinas prave interpretari, ita vir doctus in poeta usum loquendi, orationis vim et rationem, sententiam, communem sensum, omnia evertere maluit, quam veritati concedere. Ut Sibyllae templum ad hos Albuneae lucos revocare possit, interpungit v. 82 post: *oracula Fauni, Fatidici genitoris, adit. Lucosque,* ut scilicet Fauni templum res a Sibyllae oraculo diversa sit. Fauni autem templum in Laurentum finibus collocat, ubi Inui Castrum fuit (sup. VI, 776). Opinionis tamen auctoritatem nullam affert hic et alio loco T. V. Lib. IX, cf. c. 7, quam oleastrum Fauno sacrum ex Aen. XII, 766. Sed haec et reliqua omnia contortissima sunt, ut in his haerere necesse non sit. Sibyllae Albuneae nomine signum marmoreum in villa Atestina habetur, quod etiam in Vulpio aere expressum est; de quo tamen, nisi accuratius exploratum fuerit, nihil cum fide pronunties.

EXCURSUS VII

De fabularum Graecarum usu, et de Italicarum in illarum naturam deflexarum habitu; tum de Turno.

VII, 371. 372 *Et Turno, si prima domus repetatur origo, Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.*

Pravum inter Romanos scriptores, inprimis veteres, fuisse studium deflectendi veteres Italorum mythos ad Graecas fabulas et repetendi origines rerum urbiumque Italicarum e Graecia, supra Excurs. IV diserte expositum est.

Quod tum inter caussas corruptae historiae memoriaeque omnis veterum Italorum obscuratae retuli: hoc Virgilius, summus poeta, seu communem opinionem sequutus, seu, si acriore iudicio verum perspexit, utilitatem tamen amplexus, pro adiumento praeclaro ad expediendam carminis sui materiem adscivit, erroremque, rerum veritati historiarumque fidei infestissimum, poeticis rationibus accommodavit sollertissime.

Cum enim *Italicas fabulas*, ut novitate rei placeret, carmini intexere constituisset, statim occurrisse necesse est hoc: eas quidem, quae carmine tractari possint, fabulas esse paucas, plerasque asperas et inficetas nominibus: cuius modi Salacia est, quae Neptuno coniux data, Nerienes, quae Virtus erat ac Fortitudo, eadem fere, quae Graecorum Minerva. Una est egregie ad poeticum usum informata fabula de Ora, Iuventutis dea, Quirino deo pro coniuge data, ut Herculi Hebe. vid. Gell. XIII, 22 et ibi Not. Sed haec quoque ad Graecum exemplar procusa est, et ipsum videtur nomen Graecum esse, Ὥρα. Esse eam Hersiliam, sed deam factam narravit Ovid. XIV Met. sub fin. Vidit igitur Maro fabulas Italicas tanto tractabiliores et carmini accommodatiores fore, quo magis ad Graecam illae rationem attemperarentur, nominibus aut inflexis aut mutatis aut translatis. Inde etiam totius carminis aequabilis tenor ac color, faciesque elegantior ac doctior proveniebat. Cum autem, quod sup. Excurs. IV vidimus, tot diversorum populorum Italiae, quos eiusdem stirpis quasi surculos ac propagines aut populi eiusdem tribus appelles, tam multae, et diversae quidem nominibus, re tamen ad idem fere redeuntes, essent narrationes de auctoribus ac

primis heroibus regibusque: selegit quidem ex iis poeta nonnullas, quas carmine tractari posse videbat; ex earum tamen ipsarum indole intelligitur, quanta cautione in iis transferendis opus fuerit: cum non modo obscuriores pleraeque essent doctisque viris multo minus notae ac Graecanicae, verum et horridi aliquid et agrestis, aut ieiuni inconditique haberent, quod ne Virgiliana quidem elegantia iis ubique abstergere potuit. Ex hoc genere sunt: bellum inter Laurentes Troianosque cerva caesa, quae Silviae in deliciis erat, concitatum; Caeculus scintilla ab Laribus foco impositis desiliente a matre conceptus (cui similis fabula de Romuli et Remi ortu apud Plutarch. Romul. p. 18 D. E. occurrit); Cacus, qui ignem ore vomebat; mutatae in Nymphas naves; Ocnus, Mantuae conditor; Camilla infans hastae illigata et trans amnem iacta; strix Turni os circumvolans mortemque portendens. Quae fabulae cum poetae summi arte et ingenio expolitae vix nitescant; prorsus omittendae fuere aliae. Nec vero hoc mirabitur, qui meminerit, Graeciae veteris fabulas ab initio forte non minus a poetica elegantia, suavitate et dignitate, alienas, magno plurium poetarum sibi invicem succedentium studio fuisse expolitas; Italicis autem fabulis similem fortunam nunquam contigisse, uti nec artium maturum cultum. Itaque in his videas nonnulla, quae ne definita quidem et constituta satis sunt, ut attributa deorum, quae apud Graecos artificum opera egregie sunt disposita et descripta. Inde factum arbitror, ut falx, quae Saturno proprie erat tribuenda, Sabino adiecta sit lib. VII, 178. 179 *paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem.* Clavis proprium est insigne Iani. At apud Festum in *Claudere* Portumnus clavim manu tenere dicitur, ut deus portuum. Qua re adduci se passus erat Heinsius ad Ovid. Met. XIV, 334, ut Ianum aliquem Portumnum sibi fingeret.

Haec cum ita se haberent, deligendae fuere Maroni fabulae ex multis paucae, eaeque non modo succo et sanguine, verum etiam habitu ac specie, ut ita dicam, Graecanicae fabulae vestiendae. Quo ipso et novitatis aliud genus consequutus est poeta, et permixtis inter se illigatisque fabulis Graecis Italicisque ornamenta habuit in promtu, quae pro lubitu aut consilio adhibere posset. Originibus autem populorum et urbium Italiae a Graecis repetitis, non modo contextus rerum et carminis aequabili, nec a se abhorrente, facie habituque procedit: verum etiam fabulas Homericas, quae carmini

omnium maxime accommodatae esse solent, ut adiungere posset Italicis, adeoque narrationum copias haberet paratissimas, effectum est. Ceterum in hoc genere imitatorem habuit perpetuum Silium Italicum, perdoctum poetam.

Dardanum quidem ex Corytho Etruriae urbe ortum habuisse, absurda est narratio, si de historica ratione quaeritur (v. Excurs. VI ad lib. III). Poeta tamen oraculorum ambages in ea egregie fundavit (vid. Disq. II, p. LXXXI, conf. VII, 205 sqq.).

Herculis reditus per Italiam, abductis Geryonis armentis, de quo tam iucunda instituitur libro VIII narratio, Graeca est fabula, diverse a diversis ornata; vide v. c. Conon. Narrat. 3 post Dionys. I, 34. 39 sqq. et Victorem O. G. R. c. 6.

Missa ad Diomedem a Latinis legatio ad petenda adversus Troianos auxilia, et narratio legatorum de Diomedis rebus, praeclari episodii laudem habet. Eo autem careremus, nisi vetus fabula Diomedeas insulas huic heroi consecrasset, Dauniaeque vicinia poetae locum fecisset, quo commode intexi posset.

Pulcerrimum locum de Amata, furore Bacchico correpta, lib. VII, 376 sqq., tractare poeta non potuisset, nisi cum aliis Graecis ritibus ac religionibus etiam sacra Bacchica in Italiam illata esse ex tot Graecarum rerum originibus probabile fieret: inter Etruscos quidem, et hinc per reliquam Italiam, iam satis antiquis temporibus ea sacra recepta fuisse ex Etruscis Graecisque monumentis probatum alio loco dedimus. Reprehensus est a priscis Criticis apud Servium locus lib. XII, 83 de Turni equis, *Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.* Excusationem tamen poetae, qui Graecam nympham heroi Italo iunxit, habemus in tota fabulae, quam instituit, ratione.

Inter Troianos, a quibus gentium Romanarum illustrium originem repetit poeta, est etiam Capys lib. X, 145 *Et Capys; hinc nomen Campanae ducitur urbi.* Capuam a Capy dictam credidit antiquitas: v. c. Liv. IV, 37. conf. Silius XI, 30. 299. Iam autem nomen erat illustre inter Aeneae maiores Capyis, et inter reges Albanos alius: v. lib. VI, 868; et inter eos, quos adduxerat Aeneas in Italiam, Capys non extremo erat loco. conf. lib. I, 183. II, 35. IX, 576.

Recensus populorum, qui Latinis tamquam auxiliares copiae adscripti sunt, inter elaboratissimos poetae locos est. Suavitatis tamen, quam habet, maxima pars a fabulis Graecis ducta est. Verum

nec eius omnino ulla ratio reddi potest, nisi teneas hoc, omnes *populos, qui cum Turno in Latini partibus sunt, Graeca origine ortos* ferri; *Aeneae* contra *socios* addi *prisca origine Italica.* Qua de re seq. Excurs. VIII agetur.

Est scilicet eius artificii, quod modo exposuimus, argumentum vix alìud illustrius quam de *Turno* narratio, quando quidem is inter primarios Aeneidis heroes est, adeoque magnam carminis partem ad eius nomen et personam accommodari necesse fuit. Fuisse de eo fabulas domesticas coniicere licet; et multo magis liceret ex paterae, vulgo pro Etrusca habitae, in Museo Venuti Cortonensi, argumento; Hercules enim clava virum prosternit, adscriptis vocibus: HERCLE. THURN. modo litterae non essent obscurae et extritae. Verum his relictis omne Turni nomen ad Graecas, quae de eo ferebantur, fabulas revocavit Maro. Dumque adeo Graecae fabulae semel in Turnum essent translatae, ad multas alias patefacta est hoc ipso via et aditus.

Turni itaque originem poeta a *Danae*, Acrisii regis Argivorum filia, Persei matre, repetiit: fabulam vulgarem sequutus, qua *Ardea a Danae, Persei matre, condita* credebatur: Plin. III, s. 9. Danae enim vitio a Iove accepto intra arcam a patre inclusa inque mare praecipitata, inde ad Seriphum, unam ex Cycladibus, delata, a piscatore reti extrahitur. Vide Pherecydis narrationem apud Schol. Apollonii IV, 1091. Alii a praedonibus repertam narrasse videntur. Inde Plinium XXXV, 40 s. 32 illustrandum arbitror: *Artemon* pinxit *Danaen, mirantibus eam praedonibus.* Accessit hinc alia fabula: Danaen fuisse ad Italiam delatam, ibique eam Ardeam condidisse. Navi quidem cum sociis advectam poeta noster tradere maluit: nam lib. VII, 409 *Audacis*, inquit, *Rutuli ad muros, quam dicitur urbem Acrisioneis Danae fundasse colonis Praecipiti delata noto.* Inque eo adeo a vulgari narratione recedit Maro, quam Servius male ad loci huius interpretationem admovet, ad v. 372, cuius nota apud Pompon. Sab. plenior extat. Qua Italiae parte Danaes appulsus factus esset, non constante satis fide traditum videtur: aliis ad Apuliae littus, aliis ad Ardeatem agrum, aliis (ap. Servium ad VIII, 345) ad ipsa Romae loca cum filiis Argo et Argeo, escensum factum prodentibus. Tota tamen fabula nugatorio, quantum quidem video, verborum lusui originem debet, ac si Daunia, quae Apuliae pars est, a Danae Acrisii filia

nomen et colonos acceperit. A Daunis autem cum Rutulos ortum traxisse vetus fides esset, Danaes fabula etiam ad Rutulos tracta et revocata est.

Itaque Turni quoque genus ab eadem Danae repetitum a poeta in versibus supra adscriptis: Turno *Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.* Generis splendorem egregie ornavit poeta, etiam nominum vetustate, pro eo quod dicere poterat, ab Argivis regibus Turnum genus suum duxisse. Acrisius, Danaes pater, Argivorum rex, ab Inacho erat oriundus (hinc: *Inachus Acrisiusque patres*), Perseus autem, Danaes f., Mycenas condiderat regnique sedem fecerat, relictis Argis Megapenthi Proeti filio (hinc: *mediaeque Mycenae* pro media Graecia).

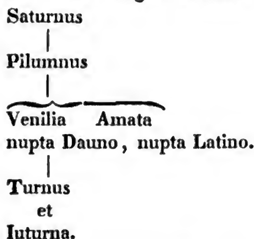
Ex Servii ad lib. VII, 372 narratione Danae ad Italiam delata, *regi* (addunt alii Pilumni nomen, Rutulorum regem Pompon. Sab. edit) *oblata fuit: qui eam sibi fecit uxorem; cum qua etiam Ardeam condidit: a quibus Turnum vult* (poeta) *originem ducere.* Nihil de his diserte Virgilius: sed is Turni genus alia arte ad summam nobilitatem evexit, dum ei maiores assignavit veteris Italiae heroes ac deos creditos; cumque in his a communibus fabulis aliquantum recedat, dispiciemus haec paullo curiosius. Alia narratio apud Serv. ad VIII, 345 occurrit: *alii Danaen cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de Phineo habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse, ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco* (Argileto) *nomen dedisse.*

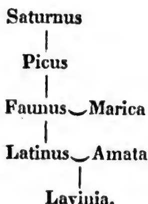
Turni quidem patrem edidit *Daunum,* nomine antiqui illius Dauni, de quo modo memoratum est, a quo tamen diversum eum statuere necesse est. Ab hoc designantur Rutuli: *Daunia gens, Daunia plebes:* agitque de eo poeta sic, ac si ille ea loca ante Turnum tenuisset, senex tamen adhucdum viveret: lib. X, 615. 616 *quin et pugnae subducere Turnum Et Dauno possem incolumem servare parenti;* v. 688 *Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem,* h. Ardeam. Lib. XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu;* v. 43. 44 *miserere parentis Longaevi, quem nunc moestum patria Ardea longe Dividit;* et XII, 934 ipse Turnus ad Aeneam: *Dauni miserere senectae.*

Mater porro Turni *Venilia* est: lib. X, 76 *cui diva Venilia mater;* illustre nomen a Venilia dea ductum, de qua sup. Exc. V

egimus. Sed Turni mater soror erat Amatae, Latino nuptae: unde lib. VII, 366 ei *consanguineus Turnus*, et XII, 29 *cognatus sanguis*, qua cognatione victum se profitetur Latinus, ut Laviniam Turno desponderet. Apud Victorem O. G. R. c. 13 *Piso quidem Turnum matruelem Amatae fuisse tradit.* Paullo ante *consobrinum Amatae* dixerat. Itaque et haec poeta non invenit, sed in suam rem transtulit.

Porro inter Turni progenitores *Pilumnus:* ibid. *Cui Pilumnus avus.* Non subtiliter cum poeta agendum, qui Pilumnum modo avum, modo parentem (lib. IX, 4), etiam abavum Turni facit (X, 619 *Pilumnusque illi quartus pater*); utitur enim communibus vocabulis parentis, avi, latiore sensu. Valere autem et hoc nomen ad dignitatem generis augendam debet. Fuit enim Pilumnus nomen dei Indigetis, quem varie interpretantur veteres, modo qui cum Picumno inter deos coniugales sit, atque infantiae mala propellat, modo qui e diis agrestibus sit, pilo invento rusticis gratus, idem qui Stercutius: conf. Serv. ad lib. IX, 3. 4, lib. X, 76, et Non. Marc. XII. 36. Arguit haec ipsa interpretationis diversitas vetustatem religionis. Per Pilumnum autem genus suum Turnus ad ipsos deos Saturnios et ad ipsam Iunonem referre debuit, etsi, qua ratione id factum, obscurum sit; nam Iuno lib. X, 618 *Ille tamen nostra deducit origine nomen, Pilumnusque ipsi quartus pater.* Ut tollantur obscuritates huius stirpis, apponere placet stemma ex Virgilio adumbratum:

De *Iuturna*, Turni sorore, Nympha Latii, supra Excurs. III extr. disputatum est.

Etsi igitur Turnus Graecam originem referre videri potuit, ex altera tamen parte inter Latinos populares habitus est. Inde exclusus est coniugio Laviniae ab oraculo, quod advenam ei destinave-

rat, non aliquem e popularibus, lib. VII, 96. In his iisdem vertitur argumentatio Amatae VII, 365 sqq. cf. Not. ad 599. 600.

Quod Turnum Herdonium appellavit Victor O. G. R. 13, gravis est lapsus ex permutatione Turni Herdonii Latinorum principis, quem Tarquinii Superbi fraus evertit. Ceterum de Turno et Ardea post Cluverium egit copiose Vulpius in Vet. Lat. Tom. V, sed doctrinae subtilitatem in plerisque desideres, copiam facile concedas.

EXCURSUS VIII

Ad recensum populorum, qui cum Latino armorum societatem inierant.

VII, 640 sqq. Cum Virgilii eruditio inprimis mirationem faciat in veteris Italiae originibus, quas et accurate investigasse et commode atque ingeniose carminis sui indoli accommodasse videtur; non pigebit, in hanc carminis partem excurrere, et, quae singulis locis veteres fabulae ei ante oculos versatae sint, sub unum obtutum exponere.

Primum quidem illud, quod iam diximus, observatione dignum inprimis est, quod *in Turni partes*, quem a Graeca origine genus ducere memoraverat, adduxit eos *populos, quibus Graecae origines vulgo tribuebantur*· quo ipso rationem aliquam invenit, qua excitos varios Italiae populos Troianis obiiceret adversa acie pugnantes. Vetus Graecorum odium adversus Troianos, nupera Troiae clade nondum expletum, sed eo magis in eos, qui clade superstites profugerant, inflammatum, caussas auxilii ferendi prae-

bet idoneas. Quo illud idem, quod toties monuimus, firmatur, epici carminis Virgiliani fructum satis iucundum vix esse posse illi homini, qui non fabulis illis antiquis, inprimisque Homericis Italicisque, imbutum habeat ingenium. Hoc est, quo summa rerum redit.

Ii igitur, quos hic enumerat populos auxilia Latino et Turno adducentes, ex genere sunt eorum, qui *urbium* suarum *conditores Graecos* habuisse ferebantur, uti in singulis mox videbimus. Graeca origo eosdem movet, ut Diomedis auxilia petant inf. VIII pr. Latinos populos ac civitates ordine certo seu situs seu vetustatis memoratas expectabat forte aliquis a poeta. Verum lubrico ille insistebat vestigio: ab Alba Longa, quae hoc tempore erat nulla, ortum habere omne nomen Latinum, et ab ea deductas esse colonias XXX Latii civitates, vulgo tum constabat. v. Dionys. III, 31 et I, 15. Quid? quod superiore libro, VI, 773—777 aliquot harum urbium ipse excitaverat, quae tunc adhuc essent *sine nomine terrae.* Sapienter itaque ab hac enumeratione abstinuit, et vetustissimarum tantum urbium nomina apposuit, nullo certo ordine disposita: quarum etsi magna pars inter colonias Albae Longae numerata est, tamen eae his ipsis coloniis, quibus iterum frequentatae seu suppletae fuerant, antiquiores creditae sunt. Ordine autem geographico relicto poeticis rationibus melius consuluit poeta; varietatem enim et libertatem in dilectu sibi ita reliquit. Varietatem etiam in hoc sequutus est, quod *Troianorum socios Arcades* et *Etruscos* alio loco commemorandos distulit, illosque navibus advectos narravit inf. X, 166 sqq., ubi cf. Serv.

De *Mezentio* alio Excursu (III ad lib. VIII) dictum est: tyrannus ille fuerat Agyllae, urbis Etruscorum, quae Pelasgicae originis vestigia manifesta retinuerat. vid. Dionys. I, 21. Qui sequitur, *Aventinus,* Herculis filius, Graecam stirpem patris nomine satis prodit. De eo v. ad v. 655.

670—677. In iis, quae de *Tibure* memorat Virgilius, aperte rationem sequitur, quam supra attigimus, et morem illum, qui veteri historiae plurimum labis adspersit, ut urbium Italicarum origines a Graecis repeterent. Itaque Tiburis originem e Graecia media nonnulli petierunt. Locus classicus post Plinium XVI, 44, s. 87 apud Solinum, ubi c. 2 plures huiusmodi urbium per Italiam origines exponuntur, tum: *Tibur, sicut Cato facit testimonium,*

a Catillo Arcade, praefecto classis Euandri; sicut Sextius (Sextius Niger esse videtur, Plinio memoratus, qui graece de medicina scripsit. Nisi Sextus Gellius est. cuius liber fuit, Origo gentis Romanae.) *ab Argiva iuventute* (et hoc plures alii sequuti sunt, unde Horatio: *Argeo positum colono Tibur*). *Catillus enim Amphiarai filius post prodigialem patris* (sc. terra hausti) *apud Thebas interitum, Oeclei avi iussu cum omni foetu ver sacrum missus, tres liberos in Italia procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliae* (delenda haec vox ab indocto homine inserta) *veteribus Sicanis* (*Siculos* debebat dicere. conf. Dionys. lib. I, c. 16) *a nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocaverunt.* Cum in condenda urbe consociasse operas suas ferantur fratres, hinc modo *Tiburti* modo *Catilli* solius nomen in urbis origine memorari solet, uti *moenia Catili* ex Horatio nota sunt, et Silius VIII, 366 *Hinc Tibur, Catille, tuum;* conf. eund. IV, 225. *Tiburtus* heros etiam *Tiburs* et *Tiburnus* appellatus fuisse videtur. Variant fere libri in nomine, ut apud nostrum VII, 671, XI, 519. *Tiburni lucum* certe apud Horatium vindicarunt viri docti. Et *Tiburnum* agnovit haud dubie Statius I Silv. 3, 74, ubi scriptura tantum inter *Tiberinus* et *Tiburnus* variat; et idem *Tiburnam domum* dixit III Silv. 1, 183. Virgilius, fratre Tiburto ad urbis novae praesidium relicto, ceteros duo fratres ad belli societatem mittit. De Tiburte egerunt inprimis Cluver. in Ital. ant., Franc. Martius in Histor. Tiburtina, et Ant. del Rè in Antiqq. Tiburt. (Tom. VIII P. IV Thes. Antiqq. Ital.), et nuper Vulpius in Vet. Latio profano Tom. X.

De *Praeneste* v. 678 sqq. fabulam poeta domesticam praetulit, de Caeculo, cum tamen de eius urbis originibus non minus fabula Graecanica esset tradita, qua Praenestes, Ulyssis nepos, Latini filius, eius urbis auctor ferebatur. A Telegono conditum Praeneste nomenque ab ilice (πρῖνος) ductum, memoratur in personato Plutarcho Parall. extr. Ita enim ludebant hi homines in nominibus. Addit tamen Solin. c. 2 *ut Praenestini sonant libri, a Caeculo.* Plura de Praeneste vid. apud Cluverium, Suaresium in Praeneste ant. et Vulpium Tom. IX Latii prof. Hoc unum nescio an ab aliis observatum sit, quod Praenestinis h. l. Gabinos, Anienis accolas, Hernicos et Amaseni accolas, seu socios seu ditioni subiectos adiungit Maro.

De *Iunone Gabina* v. 682 in notis ad e. l. dictum est. Quod *arva Iunonis Gabinae* memorat, etsi ea nota est poetarum in designandis urbibus ratio, tamen id provide fecisse videri potest, quoniam lib. VI, 773 (ubi vid. Not.) *Gabios* inter urbes, quae illo tempore nondum erant, memoraverat. Ceterum etiam Gabiis origo Graeca adscripta, narratumque est, eam adeo Graecis litteris floruisse, ut etiam Romulus et Remus liberali disciplina imbuendi eo mitterentur. vid. Plutarch. in Romulo p. 20 D. Tom. I. ed. Frf. et Par., Dionys. lib. I, c. 84 et Festum in *Roma*, ex Diocle Peparethio. Quod etsi fabulose traditum videtur, *Iunonis* tamen *Argivae* in eam urbem recepta sacra Pelasgos aliquando cum Aboriginibus, hoc est, cum Ausonum stirpe, eam inhabitasse arguere possunt; nisi alterum sequi malis, serius numen aliquod patrium in Iunonis nomen fuisse translatum.

Praenestinis, ut iam monuimus, Virgilius adiungit praeter Gabinos et Anienis accolas, *Hernicos*, et addit: *quos, dives Anagnia, pascis, Quosque, Amasene pater*, pascis. Anagnia caput Hernicorum adhuc notum oppidum est. Enimvero in Amaseno fluvio, qui paullo ultra Setiam exortus Privernum praetergressus, per Volscorum fines apud Circaeum in mare exit, haeret Cluverius Ital. ant. p. 981, dum ad Hernicos designandos eum a poeta memorari arbitratur: inter Anagniam enim, Hernicorum urbem, et Amasenum interiectos esse Signinos et Setinos. Sed sumit vir doctus, quod poeta non dat; non enim ille Amaseni accolas Hernicis annumerat, sed una cum Hernicis eos Praenestinis tamquam belli socios sub iisdem signis incedentes adiungit.

Alii adnotationi locum facit Macrobius Sat. V, 18, qui in verss. 689. 690, ubi Hernici cum sociis *vestigia nuda sinistri Instituere pedis; crudus tegit altera pero*, Euripidem in Meleagro, unde versus quoque adscripsit, — *Τὸ λαιὸν ἴχνος ἀνάρβυλοι ποδός, | Τὸν δ' ἐν πεδίλοις, ὡς ἐλαφρίζον γόνυ | Ἔχοιεν* — Virgilio ante oculos fuisse contendit, et poetae huius *occultissimam diligentiam* inde arguit, quod ab Aetolis hoc ad Hernicos transtulit, qui Pelasgica stirpe orti ab Hygino tradantur, a qua etiam Aetoli originem habebant. Locus est satis copiosus; sed totum Macrobii acumen, ut ex animo dicam, idoneo fundo caret. Virgilium cum Iulio Hygino Hernicos ab Hernico, duce Pelasgo, ducere, nusquam apparet. Si tamen duxisset, nimis longe petita res erat, propterea

quod ab Pelasgis Aetoli quoque oriundi erant, transferre ad Hernicos, qui nihil cum Aetolis commune habent, ea, quae de Aetolis narrata sunt. Sed nec Virgilius Hernicis id praecipue tribuit, ut uno pede calceato, altero nudo, incedant, verum omnino Praenestinorum et sociorum agmini: neque ille habitus adeo insolens et ad excogitandum difficilis erat, ut poetae in animum venire non posset; tandem et in eo fallitur Macrobius, quod *hunc morem in Italia fuisse, ut uno pede calceato, altero nudo, iretur ad bellum, nusquam repererat.* Nam occurrit ille passim, ut in Graecis sic in Etruscis monumentis, inprimis in vasis, ut apud Dempsterum in Etruria regali t. 90 in f. Porro, ut Silii imitationem omittam, qui dat lib. VIII, 421 Sabinis *laevo tegmina crure* (nam gentem Libycam nil moramur lib. III, 279 cui sunt *laevo tegmina crure*), apud Livium quoque IX, 40 Samnitium armatura eiusmodi narratur, ut *sinistrum crus ocrea tectum haberent.* Qui locus Aristotelis censurae robur addere videtur, qui Euripidem reprehenderat, quod laevum pedem nudum, dextrum ocreatum, tribuerat Thestii liberis Aetolorum more; nam apud hos contrarium morem obtinuisse (ita enim Aristotelis verba ab Euripideis seiungo), et id quidem merito; non enim laevum, sed dextrum pedem, tamquam anteriorem et praegredientem, nudum et expeditum esse debere. Contrarium tamen sequutus est Virgilius, nec minus recte. Nam Euripidis reprehensio proprie ad rationem adiectam ὡς ἐλαφρίζον γόνυ ἔχοιεν spectat: et sinistrum crus recte nudari potuit, quandoquidem scuto tegebatur. Ita de prisca Romanorum militia Vegetius lib. I, c. 20 *Pedites scutati, praeter cataphractas et galeas, etiam ferreas ocreas* in dextris cruribus *cogerentur accipere.* conf. Lips. de Militia Romanor. III, 7. Utraque adeo ratio usu et consilio defenditur. Nam nec minus *laevus pes*, qui in *gradu militari iaculantis vel sagittam emittentis anterior* est, (ut inf. X, 587 *proiecto dum pede laevo aptat se pugnae*) cum scuto tegi non posset, ocrea muniri potuit ac debuit. Verum etiam si scuto tegeretur, vel sic tamen ille ocrea muniri potuit, dexter nudari, quando in gradu militari hic retro ferebatur, laevus anterior erat; ut v. c. in gladiatore in opere figlino (*terra cotta*) expresso ap. Eminent. Card. Steph. Borgia in Museo Veliterno. (Guattani *Monum. ant. ined.* a. 1787. M. Maio tab. III et p. 43. 45. An anaglyphum No. 132 apud Winckelmann. Mon. ant. huc vocari possit, dubito: Achilli armis

sumtis alteram ocream cruri circumdat nescio quis.) Alio sensu, (contra quam statuebat Toup. Emendat. in Suidam Tom. I, p. 310. 311 in *Καρδοῦχοι*) *τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνειν* accipiendum erat apud Xenoph. in Cyri exped. IV, 2 extr., ubi de barbaris grandiore arcus genere utentibus: *εἷλκον δὲ τὰς νευρὰς, ὁπότε τοξεύοιεν* (adeoque dum arcum intendere volebant), *πρὸς τὸ κάτω τοῦ τόξου τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνοντες*, *sinistro pede in imum arcum* (sc. humi impositum) *immisso*, virium colligendarum caussa. Illustrat rem Arrian. Indic. 16 *ἀλλ' οἱ μὲν πεζοὶ αὐτοῖσι τόξον τε ἔχουσιν ἰσόμηκες τῷ φορέοντι τὸ τόξον, καὶ τοῦτο κάτω ἐπὶ τὴν γῆν θέντες, καὶ τῷ ποδὶ τῷ ἀριστερῷ ἀντιβάντες, οὕτως ἐκτοξεύουσι, τὴν νευρὴν ἐπὶ μέγα ὀπίσω ἀπαγαγόντες.* Convenit, nec tamen prorsus idem est, quod in tactica Graecorum erat, *ἐν προβολῇ ἱστάναι*, scuto proiecto: de quo v. Böttiger *Vasengemälde* 1 B. 3. St. p. 81. Ceterum Euripideum fragmentum ex Meleagro post Schraderum illustravit Valkenar. ad Phoeniss. pag. 623 et in Diatribe de fragm. Eurip. pag. 145. conf. Toup. Tom. I, pag. 301. Laudat Aetolorum morem etiam Schol. Pindari Pyth. IV, 133, sed nihil inde novae lucis expectandum. In carmine Anthol. Steph. pag. 315. Analect. Tom. III, pag. 213, 297 Lycurgi Thracis est signum, quod *μονοκρήπιδα* eum exhibebat, h. e. uno tantum crure ocreato: ut adeo falcem alteri facile infligere posset.

Copiae, quas *Messapus* adducit, v. 691 sqq., ex *Etruriae* veniunt *urbibus* iis, quae *Graecam originem* habere credebantur; eaque de caussa ipsae diversas a ceteris partes sequi existimandae sunt. De Faleriis, Fescennia, Soracte et Capena ex Dionysio, qui adeundus est lib. I, 21, tum ex Plinio et aliis, nolo enim nota repetere, pro certo id constat. Sed Messapum, cum in his commune aliquod aut fictum inventumque nomen ponere non liceret, unde poeta arcessiverit aut in Etruriam transtulerit, non video. Sane in extrema Italia *Messapia* est, Graeco nomine, ut Strabo ait lib. VI, p. 425 B, eadem *Iapygia* dicta. Eam oram variis temporibus varios accepisse cum ex Illyrico tum e Graecia colonos mirum non est. Ex Illyriis utique fuere Apuli. Antiquis iam temporibus Pelasgi circa ea loca consederant, *Peucetii* dicti a Peucetio, quem Oenotri fratrem ediderunt. *Peucetium, Iapygem*, et *Daunum* fratres memoraverat Nicander apud Anton. Lib. 31. Sane Daunii non nisi pars Peucetiorum fuerunt, ut ex Strab. VI, p. 437 B., et Anton.

Lib. 31 colligo. *Sallentinos* ab Idomeneo deductos, lib. III, 400 vidimus. cf. Strabo VI, p. 430 A. Herodotus lib. VII, c. 170 *Cretenses*, qui cum Minoe in Siciliam venerant, postquam inde discesserant, ad Iapygiam appulisse, Hyriamque condidisse narrat: *καὶ μεταβαλόντας, ἀντὶ μὲν Κρητῶν Ἰήπυγας Μεσσαπίους γενέσθαι*. Scilicet consederant inter barbaros, Messapygas vel Messapios dictos, quorum nomine ipsi deinde censi sunt. Illyricos hos barbaros fuisse credere licet, et hoc inter cetera fabulose narrata recte tradit Nicander apud Antonin. Liber. c. 31. Pars ex iis in Thraciam traiecit, ubi Bottiaei sunt appellati, v. Conon. c. 25, Strab. l. c. VI, p. 427 B, et ibi Not., et mansit adeo nominis memoria in monte Messapio Macedoniae apud Aristotelem Hist. Anim. IX, 45. Supra memoratam ex Herodoto famam respicit Strabo lib. VI, pag. 427 B. et pag. 431. 432. At ubi ille de Messapio monte agit, lib. IX, p. 621 A. B., cui Anthedon urbs subiecta est, *montem hunc Boeotiae* ait *nomen a Messapo habuisse, qui ad Iapygiam accesserit eamque Messapiam appellaverit*. vid. ibid. Casaub. Conf. Serv. ad Aen. VIII, 9. Fallitur vero Stephanus Byz., qui Messapum Euboeae montem edidit. Num vero Messapus e Boeotia homines deduxerit, et quo tempore hi Boeoti ad Italiam appulerint, et an nominis Bottiaeorum similitudo narrationi effingendae licentiam fecerit, equidem non dicam. Saltem Messapus aliquis conditor et rex Messapiorum inter veteres celebratus fuit: Plinius III, 11 s. 16 *Calabria — Graeci* Messapiam a duce *appellavere*. conf. Solin. c. 2, p. 10 B. Apud Silium lib. XII, 393 *Ennius antiqua Messapi ab origine regum* editur; et Servius ad nostrum locum v. 691 *Ab hoc Ennius dicit se originem ducere*. Rudiae enim in Iapygia seu Messapia sitae erant.

Quae cum ita se habeant, ad assequendum difficile est, quomodo hoc uno in loco Virgilius veterem famam deserere et Messapum, cui in extrema Italia sedem constanter assignavit vetustas, Fescenninis, Faliscis, ceterisque enarratis Etruriae populis ducem dare maluerit. Videtur certe poeta sequutus esse aliquid, quod nunc ignoratur: nam exornat hunc Messapum eiusque copias et singulari ritu illustrat, quod cum rhythmo et cantu incesserint. An Servio aliquid tribuendum sit dubito, dum ait: *Ab hoc* (Messapo) *Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit eius socios et eos comparat cycnis*. Incessum quidem talem cum cantu,

et saltationi numerosae similem, multis barbaris usitatum fuisse satis constat. cf. Cerda ad h. l. Ad Fescenninorum carminum licentiam et iocos vero respicere poetam non credo. Quod Neptuni filium facit Messapum Virgilius, recte ex vetere more loquendi explicat Servius: *Hic Messapus per mare ad Italiam venit: unde Neptuni dictus est filius.* Ita enim multi passim Neptuni aut filii aut amasii appellati fuere, quoniam mari advenerant: v. c. Pelops apud Pindarum Ol. I. Unde autem in mentem venerit poetae, ut hunc Messapum indomitum igni et ferro faceret, ita fere assequi mihi videor, quod inter eos, quos ducit, Soractis montis accolae sunt, Hirpi illi suo nomine dicti, qui sacrificio annuo, quod ad eum montem fiebat Apollini, *super ambustam ligni struem ambulantes non adurebantur.* Plin. VII, 2. conf. Aen. XI, 587 sqq.

v. 706—717. *Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus — Una ingens Amiterna cohors* etc. Fines agri Sabini poeta paullo latius constituit quam ad sequentium aetatum rationes, quas Strabo et Plinius ante oculos habuerunt. Saltem latus septentrionale usque ad montem Fiscellum extendit, sub quem Nursia posita erat, et ab occidente Hortam, ultra Narem Tiberi immissum, memorat. *Amiternum*, quinque circiter millia ab *Aquila* versus Alterni fontem in loco situm, qui *S. Vittorino* vulgo appellatur, non infrequens prisca aetate oppidum esse debuit, si quidem poeta *ingens Amiterna cohors* dicere potuit. *prisci Quirites* respectu Romanorum, qui et ipsi Quirites dicti, ex quo Sabini *Curibus* oriundi cum T. Tatio Romam venerant. *Cures* autem, antiquissimum Aboriginum oppidum, pronuntiari debuit *Quires* vel *Quiris*, *Κύρις*, unde *Quirites* dicti, pro *Curensibus*. Situs Curium fuit in Sabina regione, non, quod Cluverius p. 675 putavit, in loco *Vescovio* nunc dicto, sed paullo inferius ad sinistram ripam amnis *Corese*, in agri *Farensis* loco *Monte maggiore* dicto, id quod docte declaravit *Capmartin de Chaupy* (*Decouverte de la Maison de Campagne d' Horace*, Tom III, pag. 75 sqq.), qui in hoc eodem loco villam sibi redemit et instruxit. Idem pag. 67 sqq. totum poetae locum egregie illustrat; unde transferemus nonnulla in h. l., quandoquidem nusquam alibi tam accurate haec tractata vidimus. *Eretum* vulgo in colle haud procul Tiberis ripa, *Monte Ritondo*, quaesiverunt: idem vir doctus situm aliquanto propius ad Tiberim in colliculo exploravit; appellatur locus *Rimane;* v. pag.

85. 91. *Mutusca* est *Trebula Mutusca*, situ ex marmoribus et ruinis depreheuso, circa templum S. Victoriae fuit, mille passibus a vico *Monte Leone*, XIV millibus supra Reate, nunc *Rieti* ibid. p. 93. Nec longe abest vicus *Oliveto* dictus, quod ipsum nomen epitheton *oliviferae Mutuscae* declarat. 712. *Nomentum*, quod inter colonias Latinas sup. VI, 773 commemoratum vidimus, sed in agro Sabino situm oppidum, vestigia habet satis certa viae Nomentanae et nominis in vico *Mentana*. *Rosea rura Velini*. Rosea, seu campi Roseae, in agro Reatino ad lacum Velinum, summae olim fertilitatis, ex Plinio, Varrone aliisque satis noti sunt. vid. Cluver. p. 679 et Capmartinus l. l. 99 sqq. Magna pars horum camporum lacu demum Velino emisso emersisse videtur: aquarum autem sulphurearum limus ad fertilitatem soli haud dubie profuit. 713. *Tetricae horrentis rupes montemque Severum* in montium iugis fuisse, qui ad orientem Nursiae in Piceno erant, dubitari nequit. cf. Cluver. p. 692. 693. Ultra oppidum *Leonessa* in *Abruzzo ultra* eos constituit Capmartinus p. 120. 714. *Casperiam* versus Himellae fluvii, qui nunc *Aia* est, fontem sitam, eam esse, quae nunc *Aspra*, satis constat: abfuisse tamen aliquantum ab hac urbe, et in valle *Presenzano* ruinas conspici tradit Capmartinus pag. 122 sq. *Forulos* in loco inter vetus Amiternum et recentiorem civitatem *Aquila* sitos, nunc *Civita Tomassa* diotos, satis exploratum est. Quod tamen poeta Forulos inter *Casperiam* et *flumen Himellae* memoravit, transversum egit virum doctissimum modo laudatum, ut *Forum novum*,, quod circa Himellam situm fuit, et *Forum Decii* poetam respexisse putaret. Sed poetae hoc condonandum est, ut in regionum situ geographicam subtilitatem deserat. 715. *Tiberim* sc. qua patet inter Narem et Anienem. *Fabaris*, aliis *Farfarus*, nunc *Farsa*, ad Tiberim descendit. 716. *Nursia*, nunc *Norcia*, versus fontes Naris inter montium frigora, et *Horta*, ad ostia Naris, qua Tiberi immittitur, a Plinio oppidis Etruriae annumerata, nihil difficultatis habent. *populi Latini* intelligendi sive de coloniis Latinis in agrum Sabinum deductis, sive de oppidis a Latinis conditis et habitatis, quae temporum successu in Sabinorum ditionem cesserunt. Hoc Cluver. pag. 651 statuit. conf. Capmartin. pag. 136 sqq. 717. *Allia*, exiguum flumen, Romanorum clade a Gallis accepta satis notum, dubitatur, quo loco defluxerit. Cluverius esse credidit amnem *Rio di mosso*, Capmartinus amnem *S. Gio-*

vanni della Torre, qui infra *Castel Giubileo* Tiberi iungitur. vid. ibid. pag. 148 sq. Ceterum in *Sabinis* abstinuit poeta ab *origine Spartana* commemoranda, cui comminiscendae morum severitas opportunitatem fecerat. Vide vel Serv. ad VIII, 638.

722 seqq. *Halesus*, vel *Alesus*, verius *Halaesus* vel *Alaesus*, v. V. L. ad VII, 724. adducit populos e priscis *Auruncorum* et *Oscorum* sedibus. Fuerunt isti veterum Ausonum reliquiae, tandemque a Romanis deleti sunt. Halesus, *Agamemnonius* dictus v. 723, quod accipiunt ut sit Agamemnonis filius. Id vero alienum a poeta. Nam inf. lib. X, 417 pater ipsi fuisse traditur *vates*, qui senex obiit et filium, cuius fata praeviderat, in silva educavit. *Agamemnonius* igitur ad originem generis referri necesse est: id quod commentis, super Graeca Italicarum urbium origine, quae saepe commemoravimus, debetur. Plinius III, 8. *Falisca, Argis orta, ut auctor est Cato, quae cognominatur Etruscorum.* Ab Argivis igitur repetitum est genus: *Agamemnone caeso, Et scelus et patrias fugit Halesus opes:* Ovidius Amor. III, 13, 31. 32, ut adeo inter Agamemnonis copias et comites Mycenas reduces Halesus fuisse credendus sit. Sed discedit ab aliis Maro in hoc, quod Campanorum ducem facit Halesum. Nam alii Faliscorum originem et nomen ab eo repetunt: Ovidius Fast. IV, 73. 74, et Amor. III, 13, 31 seq., in qua elegia Iunonis Faliscae sacrum et pompam narrat, Solin. c. 8, Servius ad VII, 695, Alsium autem Etruriae ei tribuit tamquam conditori Silius VIII, 476. Facilius tamen ad assequendum est, quomodo ad Halesum Falisci revocari potuerint; fuere enim Faliscorum Falerii, oppidum; *F*, Aeolicum digamma, adspirationis vicem subire, tot exemplis constat; itaque ex *Halesus, Halesii, Falesii, Falerii, Falisci* facti. (Nunc video eadem sequi Eckhel. Doctr. num. T. I p. 91.) Mox *Aurunci* v. 726 intelligendi, qui ultra Lirim habitarunt, quorum Suessa Aurunca fuit. Nam alia Auruncorum pars cis Lirim Latii partem coluit: Ex his sunt *Auruncae manus*, quae Turnum sequuntur inf. VII, 795. Potest Auruncorum pars ab eo perdomita fuisse videri; sic enim lib. XII, 93. 94 Turnus hastam gestabat *Actoris Aurunci spolium:* et *oppida multa capta manu* iam ante v. 22 commemoraverat. Quid quod etiam Auruncos Rutulosque versus Sicanorum fines non longe a Tiberi collocat poeta lib. XI, 316. 318; quo factum, ut inter eos adeo, qui Turnum sequuntur, lib. VII, 795 *Sicani*

ponantur: *Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani.* Inter Oscorum populos etiam *Sidicini* fuerunt. vid. Strabo lib. V, pag. 237 C., a quibus Teanum Sidicinum nomen retinuit. At *Cales* vetus Ausonum, tum Campaniae urbs Liv. VIII, 16. Etiam huius urbis originem Graecam effinxit Silius VIII, 514 sqq. v. 729 *vadosi Volturni*, qui aliis poetis *rapax*, *celer*, *sonorus*, quam fluvii naturam ipsum nomen, a vulture ductum, respicere videtur. Sed idem fluvius pro diversis locis, per quae cursum facit, diversam alvei et cursus naturam habere potest. conf. Burmannus ad h. l. *vadosus est prope mare*, ait etiam Pomponius: sed falso adiicitur: *ubi est Linternum*. *Saticula*; Campaniae urbs, unde Saticulani; priscis temporibus Saticulos, ab Ausonum stirpe, colonos habuisse videtur. Epitheton, *asper*, ad locorum situm Tifatis subiectum spectare arbitror; Iidem colles, Tifata, Capuae imminebant Liv. VII, 29, Silius XII, 487. *Oscorum manus.* Opici, Opsci, et Osci, vetus Ausonum gens, quae tamen temporis successu, ut fit, a communi stirpe ita abalienata fuit, ut pro diversis populis haberi possent Ausones et Osci, conf. Strabo V, pag. 242 C, antiquitus cis et ultra Lirim habitarunt. Sed in Latio mature nomen defecit, serius permansit in Campania. Primi in eorum terris advenae Cumas condidere Chalcidenses ex Euboea, mox Etruscorum vires in iis locis increbuere, tandem a Samnitibus et Romanis vestigia quoque gentis excisa sunt, quae supererant maxime circa Atellas.

733—743. Iterum aliae de Graeca Italicarum urbium origine fabulae. *Teleboae* Taphum, unam ex Echinadibus, incoluerunt, in quam ex opposita Acarnania transierant. Relicta Tapho, Capreas insulam, Surrentino promontorio Campaniae obiectam, eos adiisse, hoc ex loco constat. Rex eorum Telon ex Sebethide nympha, Sebethi fluvii ad Neapolim filia, suscepit Oebalum, qui in continente Italiae, ex adverso opposito, occupasse narratur loca circa Sarnum, in Hirpinis et in extrema Campania. Fabulam ex nostris petierunt Silius et Statius; quis Virgilio praeiverit, non constat. *Sarrastibus*, Sarni fl. accolis, Graecam olim originem tributam a nonnullis fuisse, ex Servio constat: *Conon* (videtur fabulosarum narrationum auctor fuisse) *in eo libro*, *quem* de Italia *scripsit*, *quosdam Pelasgos aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiae venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit; et flumini, quem incolerent* (l. quod accolerent), *Sarno*

nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis (de quo nescio an aliunde constet) *et se Sarrhastes appellasse. Hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt.* Scilicet *Sarnum* olim *Sarrum* pronuntiatum esse necesse est. Neque aliud quicquam super Sarrastibus et eorum origine affert Camillus Peregrinius de Campan. felice Diss. II, n. 24. Qui somnia requirit, adeat *Euboici abitatori di Napoli* p. 263 sqq., qui liber Neapoli sub Ducis *Michele Vargas Macciucca* nomine vulgatus est. *Rufrae* vel *Rufrium* in Hirpinorum finibus, in Samnitium potestate habitum, nunc *Ruvo* in *Terra di Bari;* circa eadem loca *Batulum* et *Celenna* sita fuisse videntur. At *Abella* notum Campaniae oppidum, inter Chalcidensium colonias numeratum a Iustino XX, 1, 13. Quod *malifera* appellatur, etiam *nucis Avellanae* nomine firmatur.

744 sqq. *Aequi, Aequani* vel *Aequiculi,* vel *Aequiculani,* exiguum ad utramque Anienis ripam tractum inter Marsos, Pelignos, et Sabellos montes inhabitarunt, agrestis et fera gens, a Romanis victa et extincta; unde poeta: *Horrida gens adsuetaque multo Venatu nemorum duris Aequicula glebis. Nersas* a nemine alio memoratas vidi. *Ufentis* nomen ab amne, qui per Volscorum fines iuxta Tarracinam mare inferum intrat, ductum videtur. Fluvium eodem nomine in Aequiculis fuisse, tradit Pompon.

750. *Marruvia de gente.* Varia sunt veterum et recentiorum commenta. Res ita in ordinem redigenda. Videntur *Marsi* ab initio fuisse *Marri,* unde urbs eorum *Marrubium.* Tradit quoque gentis et nominis auctorem Marrum Silius VIII, 507 sq. Sed pro more, quem toties attigimus, etiam Marsis e Graeca fabula originem circumspexerunt Romani scriptores, partim a Marsya, Phryge, partim a Marso, Circes et Ulyssis filio: in quod commentum ut inciderent, locum fecit partim fama vetus de Marsorum veneficiis, partim promontorium Circaeum, quod Circe insedisse narrata fuit. Eius soror *Anguitia,* cuius nemus paullo post v. 759 occurrit. Uti autem Circe veneficiis celebrata fuit, ita Marsi nobiles serpentum incantationibus. vid. Plin. VII, 2. XXV, 1 s. 5. Silius VIII, 497 seqq. conf. Cluver., ubi de Marsis pag. 759. Incredibilis est superstitiosae credulitatis veterum circa venena eorumque medicamina varietas. Videat aliquis vel Indicem Plinii in *Venenorum Medelis. Archippi* regis nomen poeta ex historiis accepit. Plin. III, 12

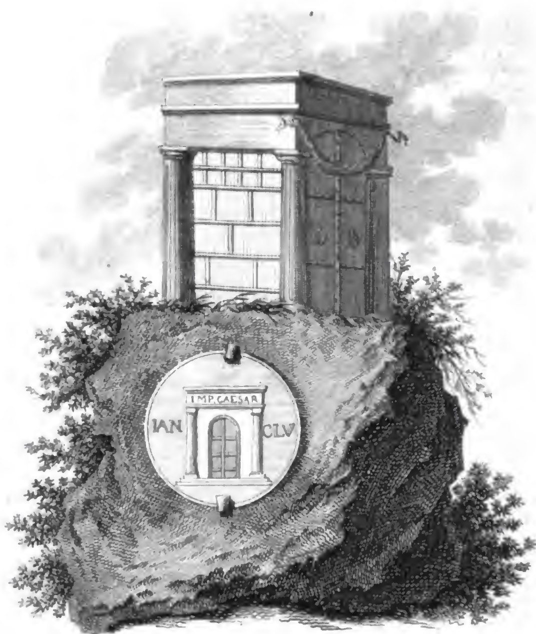
Gellianus auctor est, lacu Fucino haustum Marsorum oppidum Archippe, conditum a Marsya, duce Lydorum. Similia Solin. c. 2 pr.

761. Inter urbes Italiae, quibus Graeca origo tributa fuit, *Aricia* quoque est, Latii haud ignobile oppidum. In proximo nemore Diana peregrino more fuit culta: cum sacris praeesset fugitivus servus, cui gladio depugnandum erat adversus quemcumque alium servum, qui ei victo in sacerdotium succedere poterat; ἀγῶνα μονομαχίας appellat Paus. II, 27, p. 173. Videtur religio ludos gladiatorios constituisse, sed inter fugitivos, ut victor pro rege Nemorali esset. Quae religio cum Scythicum ritum referre videretur, narrari vulgo coeptum, Scythicae Dianae simulacrum ab Oreste de Taurica deportatum in eo loco esse consecratum. vid. Solin. 2 pag. 13 C, et alios apud Cluverium pag. 921 seqq. conf. sup. Tom. I Vit. Virgil. §. 85. Egit de Aricia diligenter post Cluverium Vulpius Vet. Latii lib. XIII, Tom. VII, pag. 179 seqq. et nuper *Emanuel Lucidus Memorie Storiche — dell' Ariccia* Romae 1796. In eodem Dianae templo heros indigena Virbius (a quo et collis Virbius nomen duxit, de quo v. *Capmartin de Chaupy Maison de Campagne d' Horace*, Tom. II, pag. 117 seqq.) domestica religione cultus fuisse videtur, quem ex aliqua seu formae et attributorum seu forte fabularum similitudine Hippolytum seriores interpretati sunt: nisi ad commentum illud nomen Virbii, *bis viri, παλιμβίου,* ritusque religiosus arcendi equos a luco (v. inf. 778) duxit: ut veteris cladis memoriam renovari heroi nollent. Addita hinc narratio de Hippolyto e mortuis reducto et in nemus Aricinum a Diana abducto. v. Ovid. Met. XV, 532 seqq. Eam fabulam Aricinorum domesticam fuisse, ex Pausania intelligitur lib. II, c. 27. Nunc poeta Ariciam nympham facit (quod magis placet, quam ut Aricia urbs sit, etsi sic lib. X, 172 *Populonia mater*), quae ex Hippolyto peperit Virbium. Multis modis tractata est fabula ab aliis: unde diversae illae Grammaticorum rationes.

783 seqq. De *Turno* eiusque origine dictum est Excursu VII. Tribuit ei poeta v. 793 seqq. regnum in *Rutulos,* quorum caput Ardea; Accensi hi Latinis; etsi interdum de iis ita traditur, ut eos aliunde immigrasse putes: nisi hoc ad Daunum tantum spectat, Turni patrem, qui cum Dauniis terram insedisse videtur. Saltem

XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu.* In Excerptis Appiani lib. I *Rutuli Tyrrheni* memorantur; sed vitiose; quod etiam monuit nuper cl. Editor. Copiis a Turno adductus accenset poeta etiam *Auruncos*, cis Lirim scilicet habitantes, aliosque a Tiberi inde ad Ufentem usque incolentes populos: quos tamen nunc sub imperio habere videri debet, quoniam Latini, bellum recusantis, partes et munia ipse susceperat. conf. inf. not. ad XI, 317. Et inter hos quidem *Sicani* ad Tiberim videntur a poeta collocari lib. XI, 317 in finibus Rutulorum: seu quod poeta Sicanos pro Siculis posuit: conf. Excurs. II ad VIII, 314. 328; seu quod alios auctores, qui nunc interiere, sequutus est. Inter populos quoque Latinos memorat *Sicanos* Plinius III, 9. Forte fuere ex priscorum Sicanorum reliquiis, qui hic priscas sedes retinuerant. *Sacranae acies* pro Ardeatibus dictae videntur, quoniam sacra magnae Deum Matris a Sacranis suscepta habebant. Certe hoc *Sacranorum* nomine Sacerdotum fuit collegium in ea urbe, qui Matris magnae Deum sacra curarent. Marmora bina in eam rem iam laudavit Burmannus e Gudio pag. XX, 8. 9. Vide eadem illustrata a Vulpio Tom. V vet. Latii pag. 209 sqq. Festi locum iam laudarunt intpp. *Sacrani appellati sunt Reate orti, qui ex septimontio Ligures Siculosque exegerunt: nam vere sacro orti erant;* ex quo loco Serviana lacinia petita ad Aen. XI, 317 f. *Illi* (Siculi) *a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis; Sacrani ab Aboriginibus.* Si tamen Silii versum recordamur VIII, 417 *magnaeque Reate dicatum Caelicolum Matri,* ad ver sacrum ne recurrendum quidem esse videtur. Servius: *Dicunt quendam Corybantem venisse ad Italiam et tenuisse loca, quae nunc urbi vicina sunt: et ex eo populos ducentes originem* Sacranos *esse appellatos; nam sacrati sunt matri Deum Corybantes.* Sunt haec commentis similiora: ad sacra tamen Cybeles nomen *Sacranorum* ea ipsa referunt. Propius ad Festum spectant ea, quae sequuntur in Servio: *Alii* Sacranas acies *Ardeatium volunt, qui aliquando, cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt* (immo: quos parentes — voverunt), *unde* Sacrani *dicti sunt.* Iulius Sabinus Silii verba eo trahit (lib. VIII, 359) *Sacra manus Rutuli. Labici,* pro oppido Labico, seu pro oppidanis Labicanis, quod *picta scuta* habent, non apparet, poetaene ingenio an veteri famae debeatur. Ager Labicanus contiguus fuit Algidensi, Gabino, Tusculano ac

Praenestino. Labici situm non longe ab oppidulo *la Colonna* Holstenius constituit, melius quam Cluverius in agro oppidi *Zagarolo:* ut docet Vulpius in Vet. Latio Tom. VIII, p. 286 sqq. (lib. XV, cap. 5.) Erat autem inter Latii oppida antiquissima, Albanorum colonia eo deducta. Quae Servius ad h. l. habet, inepti Grammatici commenta sunt. *NumicI sacrum Littus:* De hoc vid. sup. Excurs. III ad h. lib. Reliqua in Notis ad e. l. persequuti sumus.

Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus — Aen. VIII, 31.

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I D O S
LIBER OCTAVUS

A R G U M E N T U M

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque urbium sibi auxilia adiungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudine ad belli societatem impellat — 17. Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita fuit; Euandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat — 100. Euander Aeneam, adventus eius caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque

Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam 185—267 ritusque sacrificii edocet, locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset 310—369. Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus praeerat Pallas, unicus Euandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit: ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit; cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant 454—519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur 370—453, eademque a Venere ad Aeneam deferuntur; qui armorum pulcritudine delectatus, cum cetera omnia tum clipeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur 520 ad f.

— et maior Martis iam apparet imago Aen. VIII, 557.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce

1 *At* Zulich. et Erf. a pr. m. *signum belli* pr. Hamb.

Etiam hic liber bello parando consumitur, inprimisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Aeneas Euandrum adit. Quae res episodio viam munit elaboratissimo de Euandro, quo fabulas veteres Italiae et origines coloniae Arcadicae in Palatino monte exponit, Romanis cognitu iucundissimas. Qui autem de Aeneidis praestantia recte iudicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et aetatis genio iudicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetae carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Iam origines Latii et Romae, ad nostrum forte sensum, nisi peculiare studium his litteris addixeris, parum iucundae, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu gravissimae: et qui delectationem, quae inde capi potest, aestimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et enodandis operam

Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

2 *crepuerunt* Leid. *stupuerunt* Goth. sec. (*raucos crepuerunt cornua cantus*, ita hunc versum emendandum existimat Wakef. ad Lucret. V, 1083. *Wr.*)

impendat necesse est. Quod idem ut faciat tanto magis interpreti incumbere, recte iudices. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Aeneae, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1. Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Talia animadvertere et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas aetates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui aevi summa rerum erat apud populum: eiusque voluntatem seu impetum exsequebatur rex. Bellum adversus Troianos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura loquutus Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas* VII, 600, et, cum Ianus esset reserandus, Latinus *foeda refugit ministeria et caecis se condidit umbris*. Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Aeneae opponeret. Principium libri parum splendere videtur; repetuntur ea, quae iam satis ex libro superiore constabant: nexum tamen et progressum a superioribus ad alia poscebat oratio. Narratio poetae procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem*. (Si verum est, quae modo narrata sunt, hic repetita legi, in iustam gravemque incurrit Virgilius reprehensionem. Neque excusat poetam, quod Heynius ait „nexum tamen posci et progressum a superioribus ad alia.“ Sed quidquid in hoc exordio haeretur, id interpretibus vitio vertendum est, non Virgilio. Is enim ipsa particularum *Ut* — *Utque* — *utque* repetitione, orationem concitatissimam reddente, novi aliquid proferre se voluisse, manifesto declarat. Nulla facta fuerat Latinorum mentio in recensu copiarum supra instituto. Qui quum videantur minime praetereundi fuisse, prudenter tamen, quum non, ut ceteri populi, suum habeant ducem, hic demum commemorantur; et Latino rege a belli consiliis ab-

Utque acris concussit equos, utque inpulit arma:

3 *Atque a.* Goth. tert. *concessit* pr.

horrente, populus tamen, prodito per Turnum, ducem sese iis offerentem, belli signo, paratissimus et ipse ad arma capessenda aderat. Ac ne his quidem copiis, quas maximas iam habebant, contenti duces auxilia sibi undique adiungunt. — Sic transitum ad ea, quae de legatione ad Diomedem missa narrantur, optime sibi munivit poeta. *Wr.*) In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur; sed puto argutius hoc quam verius dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup. VII, 512 *Pastorale canit signum cornuque recurvo Tartaream intendit vocem.* (At tale signum c a n i t u r, non e f f e r t u r s. proponitur; itaque prior interpretatio verior habenda. *Wr.*)

3. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit, protulit, in medium produxit: extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. (*simul* auget vim voc. *omne;* sic VII, 393.: „Idem o m n e s s i m u l ardor habet.“ XI, 834.: „s i m u l o m n i s copia Teucrum.“ adde IV, 581. Eadem particula amat asyndeton, II, 755.: „Horror ubique animos, s i m u l ipsa silentia terrent.“ IV, 499.: „Haec effata silet; pallor s i m u l occupat ora.“ adde V, 317. VI, 412. VIII, 80. IX, 198. XI, 362. 610. 755. XII, 26. 62. 88. 442. Valet *simul* etiam i. q. *continuo;* sed ne ita h. l. accipiatur, vetat praegressum *Extemplo;* nec facile hanc significationem induit, nisi post dicendi verba, ut Ge. IV, 359.: „fas illi limina divum Tangere, a i t. S i m u l alta iubet discedere late flumina.“ ibid. 381.: „Oceano libemus, a i t. S i m u l ipsa precatur Oceanum.“ Aen. IX, 221.: „Acceleremus, a i t. Vigiles s i m u l excitat.“ ibid. 324.: „Sic m e m o r a t vocemque premit. S i m u l ense superbum Rhamnetem adgreditur.“ adde vs. 303. 423. 561. 644. X, 856. Neque aliter intelliges Ecl. VI, 25 sq.: „Carmina, quae vultis, cognoscite; carmina vobis, Huic aliud mercedis erit. S i m u l incipit ipse;“ i. e. haec d i c e n s s i m u l incipit; cfr. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) *concussit*, concitavit adhuc otiosos. (Aliud est concutere *habe-*

Extemplo turbati animi; simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saevitque iuventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
Contemtorque deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Aenean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis

6 *Mesapus* et *Mesappus* in codd. 7 *Contemtor superum* Witt. *Mezzentius* Rom., ut al. (vid. V. L. ad II, 763. *Wr.*) 10 *considere* Gud., ut alibi. Illustrat Heins. 11 *Adventum* Zulich. Vrat. Ed. Iunt. cum Goth. tert. *Aeneam* edd. plerique. *classe* ed. Ven. *vectosque* Leid. a m. sec. 12 *Auferre* Goth. tert. *se ducere* alter. Tum in tertio hemistichia v. 12 et 14 permutata: *et fati r. dicere posse*, et *Dardanio et late L. i. n.* 13 *se iungere* pr. Hamb.

nas equorum.) *impulit*, movit, adeoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum accipere durum esse arbitror. Servius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoveri solita refert; nec *arma* pro peditibus, ὁπλίταις, h. l. dici posse videntur. De *Messapo* copias ex Etruriae urbibus adducente lib. VII, 691, de *Ufente* 745 et de *Mezentio* 647 seqq. iam memoraverat poeta.

9 seqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Graecam, quae Turno tribuitur. vid. sup. Exc. VII sq. ad VII. Diomedis autem in Troianos, qui Troia capta profugerant eiusque irae se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. Quae huius legationis fortuna fuerit, infra videbimus XI, 226 seqq. ibique Excurs. I. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poeta, quantum ex Servio colligas. Hunc, inquit, fuisse constat Argivum; nam Tiburs est, ut indicat locus XI, 757. Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt.

Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
 Talia per Latium. Quae Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,

18. LATIUM: QUAE

14 *Dardanium et — nomen* vir doctus in Misc. Obss. IV, Tom. II, p. 380, non prorsus male; etsi enim *vir Dardanius* et similia saepe occurrunt, tamen *nomen* nude positum minus gratum videtur. (Non est in voc. *nomen* nude posito, quod iure reprehendas; neque enim ad gentem universam h. l. referendum, sed ad solum Aenean; i. e. *eius famam. Wr.*) *increbescere* vulgg. (cum 7. 8. 9. 11. 12. *Wr.*) vid. I Georg. 359. Asperior sonus antiquioris usus esse et austeritatem gravitatemque epicam adiuvare videtur. (*increbrescere* etiam Medic., certe apud Foggin.; quod propter Burmannum moneo, alios codices laudantem. *Wr.*) 15 *Quid s. inceptis* Oudart. *Quid studeat coept.* Goth. sec. (*Q. str. hic coeptis* Serv. Dresd., fortasse, ne quis haec verba ad Diomedem pertinere putet. *Wr.*) *quae si* tert. Rottend. 16 *cupiet* aliquot Pier. et duo Burm. *cupiant* Ed. Bas. *capiat* Ed. Ven. 19 Sup. IV, 532 *magnoque irarum fluctuat aestu.* 561 *varioque irarum fluctuat aestu.* XII, 486 *vario nequicquam fluctuat aestu.* 20. 21 Versus supra lecti IV, 285. 286. 20 *celerem nunc huc* duo Goth.

urbs Diomedis Argyripa est. v. inf. XI, 246 et ibi Excurs. I. cf. Serv. ad h. l. *et dicere, se posci regem fatis.* supra VII, 272 *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707. VII, 584. (— 13. *multasque viro se adiungere gentis,* quasnam? vid. Q. V. XXXX, 2. *Wr.*) 16. *ipsi*, qui iam antiquus eius sit hostis — „Vult autem intelligi, ait Servius, Aeneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantum propter praesens imperium, sed et caussa hostilitatis antiquae."

20. De verbis cf. sup. IV, 285. 286. At comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 seq. ornata a

In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen aenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia pervolitat late loca, iamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat: et terras animalia fessa per omnis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:

23 *radientis* Gud. et pr. Rottend. conf. inf. 616. Lucret. IV, 214. 25 multos *lacunaria* legisse narrat Serv., satis indocte. 26 *a. versa* Goth. sec. vss. 26. 27. laudantur in Controvers. Senecae lib. III controv. 16. a Iulio Montano, nobili poeta: *Virgilii imitationem bene cessisse* censente, *qui illos optimos versus Varronis expressisset in melius*: „Desierant latrare canes urbesque silebant; Omnia noctis erant placida composta quiete." *Solebat Ovidius de his versibus dicere, potuisse fieri*

Marone; nisi quod motae aquae caussa ex infusione recens facta in Graeco poeta non desideratur: *ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται.* Ante oculos quoque erat Lucret. IV, 212 *Quod, simul ac primum sub divo splendor aquai Ponitur, extemplo, caelo stellante, serena Sidera respondent in aqua radiantia mundi.* Aliorum imitationes nos pro consilii ratione non tenent. Ceterum laudata comparatio multis, etiam Lowthio *de sacra poesi Hebraeor. Praelect.* XII, p. 238, quippe in qua observata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente praeclare expressa est: id quod genus comparandi suavissimum est. Aliam comparationem Homeri Iliad. ξ, 16 seqq. cum fluctibus e diversorum ventorum afflatu suspensis conferant studiosi. In *imagine Lunae* argutantur interpretes: est ea pro ipsa Luna, cuius sane imago in aquae superficiem incidit ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, tamquam minus subtiliter dicta, cum sequantur *laquearia tecti:* verum poetica formula illam subtilitatem respuit. Silius VII, 142 sqq. fere verba ipsa retinuit: *Miscetque exacuens varia ad conamina mentem, Sicut aquae splendor radiatus lampade Solis Dissultat*

Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno

longe meliores, si secundi versus ultima pars abscinderetur, et sic desineret: „Omnia noctis erant.“ 28 *Tum* duo Burm. (— 29. *pectore* prior lectio Medicei, non animadversa ab Heinsio, neque ex alio praeterea libro notata. *Wr.*)

per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis et tremula laquearia verberat umbra.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide Disquis. II T. II s. VI. Noctis declaratio magnam suavitatem habet; Copiosiorem ornatum supra IV, 522 seqq. attulerat: ubi Apollonii Rhodii vestigia animadvertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii pag. 490 (pag. 408 Tom. II) etiam illi Alcmanem praeivisse vidimus versibus forte sic constituendis:

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
Πρώωνες ἠδὲ καὶ χαράδραι·
Φῦλα δέ θ', ἑρπετά θ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
Θῆρες ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσῶν·
Καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυ-
ρᾶς ἁλὸς, εὕδουσιν δ' οἰωνῶν
Φῦλα τανυπτερύγων —.

(*Alituum genus*, antiqua forma antiqui Ennii sermonem „genus altivolantum“ pag. 20. ed. Hessel. exprimere voluisse Virgilius videri potest. *Wr.*) Sub dio Aeneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra,* dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, caussas sermonis ignorant.

31. *deus loci* ἐπιχώριος θεός. (*Huic — ipse,* vid. Q. V. XVIII, 3, b. et XX, 7. extr. *Wr.*) Ripa Tiberis populis esse debuit praetexta: quod nunc aliter se habere audio: sed conf. inf. 95. 96, et VII, 29 sqq., ibique Exc. III a pr. 33. *tenuis carbasus glauco amictu,* pro glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum iniecta in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum Cerda comparavit in Paneg. Olybr. (I, 214

Populeas inter senior se adtollere frondis
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, aeternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et irae
Concessere deum.
Iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,

(— 32. *frondes* Medic. *Wr.*) 33 *Cum* Iunt. et Ald. pr., sicque Rom., emendate *eum* Ald. sec. 35 *Cum* Moret. sec. *adfatur* Dorvill. 38 *loco* Medic., et in marg. „alibi *solo.*" (In Mediceo ita scriptum fuerat: *Exspectate lo Laurenti*, omissa una medii vocabuli syllaba et per manum recentiorem, ut refert Foggin., inepte suppleta superscriptis literis *co. Wr.*) *Laurentum* Serv. ad v. 12. 39 *certive abs.* Dorvill. *adsiste* al. apud Pier. 40 *tumor* Heins. e libris secundum Pier., alii *timor.* 41 *profugis nova moenia Teucris* suppletur versus in multis, quos Serv. Heins. et Burm. viderunt: perperam accepta voce *concessere.* Esse qui *consedere* legant, a Taubmanno notatum. 42 *nec vana putes* Rom. *ni vana putas* Gud. a m. pr., non male, inquit Heins., immo ad sensum

sqq.) Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII, 163 seqq. Servius ineptit ad h. l.). 36. 37. *Troianam ex hostibus urbem Qui revehis nobis.* idem orationis color, qui in illis: *Ilium in Italiam portans:* tua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Troianorum. *revehis* autem propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. sup. III, 167 sq., ubi cf. Excurs. VI. 38. *exspectate* propter deorum vaticinia; cf. v. 12 sup. ad VI, 687; nempe *exspectata* dicuntur esse ea, quae praedicta sunt, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debita.* 40. *Concessere* h. resederunt. Non audiendi Interpp. vett. et recentt. Si dicas, necdum tamen Iunonis iram in Troianos cessisse seu placatam fuisse; si quidem compares IX pr. X, 62, vanam eam esse reputa.

42. De hoc ostento, quod iam

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:

pessime. *Iamque* (*tibi ne v. p. hunc f. s.*) *Lit.* Parrhas. 43 *sub ilice buxus* Rom., nec nisi recenter correctum. (ILICIB·USUS prior Medicei lectio. *Wr.*) Vss. 43. 44. 45. 46 iam supra lecti III, 390. 391. 392. 393, nunc, puto, male repetiti. (In vaticinio quidem minime reprehendenda eorumdem versuum iteratio. *Wr.*) 45 *recubant a.* — *nati* Medic. (a m. pr., sed *recubans* a m. sec. *Wr.*) 46 Abest versus a Medic. et a pr. m. a Gudiano. Sane ille cum trinis prioribus occurrebat sup. III, 393. Nunc eo vix careas propter seqq. Malim sublatos esse vs. 47. 48. *Ex quo* — *Ascanius*, sunt enim molesti (v. Not.) et a Tiberini persona et consilio ac tempore alieni: translati huc ex altero loco. Quid? quod suspicari licet, totum locum, forte ex ipsis Maronis schedis, a Tucca insertum esse. Lege modo carmen sic continuatum et placebit illud: *Concessere deum*; *Nunc qua ratione*, *quod instat*, *Expedias victor*, *paucis*, *adverte*, *docebo.* *ex quo* est ἐξ οὗ sc. χρόνου pro ὅτε; nam ut sit *ex quo*, secundum quod portentum, durissimum est. (Omisso versu 46., quem tamen damnat, ut importune illatum, Brunckius, damnat etiam Schraderus Emendatt. c. X. p. 203., solvi sententiarum compagem, vidit ipse Heynius; nec obest, quod supra III, 393. *Is locus*, nunc *Hic locus* legitur; vid. Q. V. XVII, 5, a.; firmissimum autem, quo hic versus propugnatur, argumentum, sub finem huius disputationis proferetur. Defendimus modo ad vs. 43. etiam vss. 43. sqq. integritatem. Itaque omnis huius loci, si qua est, molestia eo redit, quod minus usitata videri potest transeundi formula: *ex quo ter denis redeuntibus annis*; i. e. *et triginta annis ex eo tempore elapsis*: et triginta annis post conditum Lavinium Ascanius novam fundabit urbem ab hac ipsa sue nomen habituram. Neque vero credibile est, Virgilium tam claram Albani nominis originem, oblata hac opportunitate, praetermissurum fuisse. Ceterum non est probabilis, licet ita visa Iahnio, Güntheri explicatio, qui in Athenaeo I. pag. 270. *Ex quo* valere i. q. *ubi* existimat. Quo minus autem hunc locum sic, ut suspicatur Heynius, a Virgilio relictum putemus: *Tumor omnis et ira Concessere deum. Nunc qua ratione, quod*

Helenus vates praedixerat lib. III, 388 sqq., vide Excurs. II ad lib. VII, pag. 523. — 47. *Ex quo:* ex quo tempore, quando; cum aliquando. Scilicet *hic* non est urgendum, in loco suis inventae; sed, in his terris XXX annis elapsis Ascanius Albam Longam condet; nisi dixeris: ipsum poetam verba: *hic locus urbis erit:*

Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,

instat, *Expedias* cet.: prohibet transitus per particulam *Nunc* factus. *Nunc* in eiusmodi argumento ita nectit orationem, ut aut, quod faciendum vel futurum esse declaravimus, explicemus qui fieri possit, ut I, 676.; aut missa facientes cetera ad ipsam rem, quae agenda est, orationem convertamus, ut IV, 115. Nostro quidem loco apta est, quam priore loco posuimus, significatio; respicitur enim ad vs. 46. At eiectis his „*Iamque tibi — Haud incerta cano*" ea existit sententiarum iunctura, quae particulam *Sed*, non *Nunc*, requirat. *Sed* enim ad praegressam aliquam negationem spectat, etiam ubi nulla negatio praecessisse videtur. Iam inter illa „*Tumor omnis et ira Concessere deum*" et haec „*qua ratione, quod instat, Expedias, docebo*" talis intercedit ratio: nihil igitur tibi ab hac parte timendum; sed alia quum sint pericula, obiecta illa ab animo hostili incolarum, inde quomodo te expedias, docebo. *Wr.*) 47 *tridentis* duo Burm. cum pr. Goth. 48 *condens* alter Hamb. *c. c. urbem* Goth. tert., quod equidem malim a poeta profectum in vaticinio. (at respuit aperte hanc lectionem praegressum superiore versu idem vocabulum. *Wr.*) 50 *Expediam* a m. pr. Medic. item Gud. (*Expediam* etiam 2.; sed in Medic. *Expedias* est a m. pr., *Expediam* a sec. *Wr.*) *Expedies* Goth. sec. 51 *hic* Medic. (*s* tamen superscripta est, sed a manu recentiore. *Wr.*) *is* eraso *h* Dorvill. Iungo autem: *Arcades his oris* sc. habitant: — *Hi bellum adsidue* sq. Durius videtur parenthesin facere, et iungere *Arcades his oris — hi bellum adsidue* sq. (Nihil tamen obstat, quominus ita iungamus; vid. Not. ad I, 23. Mihi quidem videtur Virgilius haec ita strui voluisse: „Arcades, qui Euandrum secuti, sc. *sunt*, his oris delegere locum." Quum autem ita dicendum esset: „delegere locum urbi," imperfecta sententia expletur altero hemistichio „et posuere in montibus urbem." — 52. Scripsi *Euandrum*, non *Evandrum*, vid. V. L. ad VII, 389.; cuius rei satis erit semel lectorem admonuisse. *Wr.*)

de Lavinio accipi voluisse, et *ex quo* supplendum esse *loco;* ut sententia sit: hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur; et ex hac urbe post XXX annos Ascanius progressus novam urbem condet Albam Longam. Aberat ea a Lavinio XII M. P. Versus omnino non satis expoliti sunt: *hic erit locus urbis — ex*

Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum:
Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem

55 *ducent* Hamb. sec. 56 *foedere* alii apud Serv. et Gud. ac pr. Moret. cum al. apud Burm., sed offensa aure. 57 *ripis* sane parum commodum, secundum, intra ripas, alveo. *tecto* Menag. pr. pro *recto*; et sic Cerda coni. ad v. 95. 96. Schraderus autem coni. *silvis et tecto fl.* eleganter sane. 58 *in amnem* Witt. *superes remis* aliquot Pier. 59 *age* excidit Rom. et aliis Pier., in aliis suppletum *o.* Mentel. pr. a m. pr. *ait.* 60 *irasque* complures apud Heins. et Burm. (et tres apud Cort. ad Lucan. IV, 364. *precis* Medic. *Wr.*) 61 *donis* multi apud Pier. et Heins., sed *votis* tuentur Rom. et Medic. cum al.; et venit forte *donis* ex sup. III, 440. („Ipsa vota sunt vel cum donis coniuncta vel cum promissis suscepta.“ Haec Handius hunc ipsum laudans vs. ad Stat. S. I, 2, 195.; quo ipso

quo urbem condet Ascanius. Sed v. de his disputata Exc. II ad lib. VII, p. 130 sq. (cfr. utique ea, quae disputavimus in V. L. ad vs. 46. *Wr.*) *clari cognominis*, ab *alba* sue nominatam, et XXX inde anno conditam.

51 sqq. *Euander* cum matre Carmenta seu Nicostrata, vate, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus, et inter proavos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetae; *genus a Pallante*, h. e. Pallantis progenies. Idem nomen filio Euandri impertitum. v. Excurs. I ad h. lib. In Euandro potuisset poeta omnia ad maiorem admirationem struere et parare. Euander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonae spei ac fiduciae locum relinquere Troianis, si repente in eum incidissent. Sed poetae placuit alia ratio, ut per somnum haec denuntiaret, utque, pro-

Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,

loco docet Marklandus sic solere a poetis *preces* et *vota* iungi. Et *votis* est in libris praestantissimis omnibus. *Wr.*) 62 *Persolvis* Witt. *quem pleno gurgite c.* aliquot Pier. 63 *ruentem* Moret. sec., quod probat Heins. et illustrat, ut erat ille paullo proclivior ad captandas elegantias secretiores et exquisitiores, etiam ubi ab ingenio scriptoris et loci erant alienae. Sed multo probabilius, librarium casu in hanc vocem incidisse, quam tot alios codices esse depravatos. Nec, quod Burm. bene monuit, placidum flumen bene dicitur *ruere*. Tum Auson. et ipse *secantem* legit Mosell. 460. Witt. a m. pr. *sequentem*. 65 *certa domus* Gud. *caesis* Medic. a m. pr. *escit* antique pro *erit* emendat Faber: et Heins. *exit* transitive pro effert, exerit, accipit. Utrumque perperam. Vid. Not. 66 *fluvio* Gud. a m. pr. *lacu et fluvio* Heins. coni. *flu-*

pter Latinorum in advenas Arcadas odia, communi periculi metu Troianos et Arcades, Pelasgicae licet stirpis, in foedus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sq. Et vero Achaei, si propius inspexeris, qui Troiam expugnaverant, diversae stirpis sunt. 53. *in montibus*, ne arguteris; est, *in monte* Palatino: et v. 57 *recto flumine* recto fluminis itinere; (ut VI, 901.: „Tum se ad Caietae r e c t o fert l i t o r e portum.“ *Wr.*) Nec audiendus Servius, qui in eo argutatur, quod flexuosam ripam alibi memoravit vs. 95. 59. *primisque cadentibus astris* sub primum diluculum; nam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. v. ad lib. II, 8. 9. Excurs. II. (Q. V. XXVIII, 3, b. *Wr.*) *Iunoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat libro III, 435 sqq., ut videas poetam sibi constare. 61. *victor* h. omnibus ex voto peractis. (— 62. *Ego sum*, vid. Q. V. XVII, 1. *Wr.*) 64. *Caeruleus.* Atqui, flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *caelo gratissimus*, θεοφιλής. etsi caelum pro caelestibus Maro non frequentat. 65. Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in va-

Ima petens: nox Aenean somnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustinet, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,

67. PETENS. NOX 70. SUSTULIT

vii coni. Heumann. Sed vid. Not. 67 *relinquit* aliquot Pier., inter quos Rom. (Mutavi interpunctionem; est enim haec ratio horum enuntiatorum: Postquam ille haec dixit, nox reliquit Aenean; solet enim ipsis somniis interrumpi quies. — 68. *aerii* Virgilium scripsisse coniicit Wakef. ad Lucret. III, 1057., quod vs. 70. redit *aethera*; sed vid. V. L. ad VI, 901. *Wr.*) 70 *Sustinet* Rom. aliquot Pier. cum Medic., Gud. a m. pr., Menag. pr., ex interpolatione puto. (Non debebat contra optimorum librorum auctoritatem *sustulit* retineri. Et mireris, quum verbum *sustulit* manifesto interpretamentum sapiat, ab Heynio alteram veramque lectionem in eam suspicionem adduci. Offendebat haud dubie librarios *sustinet*, quod iungebant *sustinet de flumine*, quum iungendum sit *undam de flumine*, ut *homo de plebe* et similia. Revocavi igitur *Sustinet*, repositum etiam a Iahnio. At aliud est *sustulit*, aliud *sustinet*; illud quum idem significare possit, quod *hausit*, lavandi scilicet gratia, *sustinet* dicitur de eo, qui haustam aquam in manu retinet. Unde coniicias fuisse morem, nunc incognitum, cuiusque mentionem nullus praeterea, quod sciam, scriptor fecerit, ut, qui deum fluminis alicuius invocaret, haustam ex eo flumine aquam, dum preces faceret, manu teneret. Quae res haud ita improbabilis videbitur, si antiquissimis quidem temporibus, qui Neptunum precarentur, in ipsum mare vel flumen aliquod processisse memi-

ticiniis facere mos est, res futura effertur tamquam praesens, *exit* pro *exibit*. *celsis caput urbibus* nota illa poetica oratio, pro: *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur. Sic facile componuntur turbae interpretum, quas hic commemorare nil attinet. cf. Burm. Mox 66. *lacus* pro alveo, vel, quod malim, pro profundo, vel fundo fluvii, adeoque pro ipso amne.

67. *ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν* Homer. 69. *rite undam sustulit*, manus lavit, tamquam precaturus. Nihil aliud. 71. *genus amnibus unde est:* quatenus Nymphae fontium sunt deae. Alias poetae aliter, ut Nymphae

Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Adcipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.

nerimus. *Wr.*) *effudit* lectum ante Heins. (ita exstat in Palat. *Wr.*) *diffudit* ed. Ven. 72 *Tu quoque Tybri* duo Burm. *o* aliis excidit; in aliis: *Tuque o Tybri*, *tu*, *o*, apud Pier. et Heins., quod probabat Ge. Fabric. cum Cuninghamo. (*tu o* sic divisim exaratur etiam in Medic. ap. Foggin. Praeterea *Thybre* Medic. a m. pr. *Wr.*) Alii aliter turbant. *tu flumine Thusco* Bigot. Vulgata est apud Serv. et Macrob. VI, 1, ubi docet ex Ennio adumbratum esse versum. Nam is: *Teque pater Tiberine tuo cum flumine sancto* cecinerat. (vid. etiam Not. ad IX, 816. *Wr.*) *xancto* codd. apud Pier. cf. Burmann. Sec. ad Antholog. pag. 73. Etiam ex Livio notum est lib. II, 10 *Tiberine pater*, *inquit*, *te sancte precor*. (*pulchro* pro *sancto* 3. ex VII, 430. *Wr.*) 75 *tenent* Rom. cum binis Heins. et fragm. Vatic., it. Erf. (idque reposuit Iahnius; quod non placet ut de uno lacu dictum et fonte. *Wr.*) *q. loco* Parrhas. 76 *venerabere* plerique Pier. et bini Heins., ex interpretatione. (Non licet *venerabere* cum Heinsio ex III, 460. defendere; alia est enim participiorum causa. *Wr.*) Alia in Witt. *honorabere*. 78 *Adsis et* aliquot Pier. *o tandem* vulgo lectum ante Heins., qui e suis et Pier. emendavit. (*o tandem* 5. 7. 9. 11. 12. vid. Not. *Wr.*) *proprius* scriptum viderat Serv. (vid. V. L. ad Ge. III, 58. *Wr.*) *placidus* apud Donatum, ex intpt.

sint fluviorum. (— 72. *tuo cum flumine sancto*, antique, vid. V. L. *Wr.*) 73. *arcete periclis*, liberate, finem laborum facite. 74. Expressit Statius IV Theb. 832 *quacunque domo gelida ora resolvit* etc. *lacus*, uti v. 66, pro ipso amne: ubicunque fontem tuum habes et scaturiginem ex terra. Est enim fons et caput amnium sedes Fluviorum; conf. ad Ge. IV, 319. 75. ad formam Odyss. λ, 238 structus est: ubi Enipeus Thessaliae: ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. 77. fluviorum Italiae princeps. (Ge. I, 482.: „Fluviorum rex Eridanus." Sil. Ital. IX, 187.: „pater ipse superbus aquarum Ausonidum Eridanus."

Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,

(ita 8. 11. *Wr.*) *tua omina* emendaverat Palmer. Spicileg. p. 616. Sed *numen* pro voluntatis quacunque significatione, monito et oraculo, poetis dictum occurrere alibi iam monitum est. *n. serves* Oudart. 79 *memorans* pr. Voss. *geminas legit* Franc. *memorans geminas legit* Parrhas. 80 *a. socios: simul* alii male distinguunt v. Burmann. *s. atque instruit* Sprot. 81 Laudat hunc et omisso versu 82 tres seqq. auctor libelli de Progenie Augusti c. 14. 82 *foeta* Sprot. 85 *ad aras* aliquot apud Burmann. 86 *est* abest aliquot Pier. et Heins., mendose. conf. sup. IV, 193. 87 *Lenit* Rom. contracte. *sustulit* Goth. tert.

Wr.) Ἑσπερίδες κρῆναι, Ἑσπέριαι. 78. *numina*, tuum monitum per somnum. vid. Var. Lect. (*tantum* optantis hic est, ut alibi; VI, 74.: „foliis t a n t u m ne carmina manda." *Wr.*)

80. *armis* proprie. conf. v. 93. 81. vide modo ad v. 42. Copia orationis in vss. 82. 83 parum placet: *Candida — concolor cum fetu albo; Procubuit — conspiciturque: per silvam —* in *littore.* (Mihi quidem non displicet haec copia in declaranda re tam mirabili; potuit quidem hoc brevius dici „*Procubuit per silvam in litore;*" sed si quid novum additur ad aliquam sententiam, — *in litore* —, saepe hoc ita fit apud poetas, ut novum etiam Verbum — *conspicitur* — adiiciant; vid. V. L. ad vs. 51. Nec pugnant haec inter se *p e r silvam* et *i n litore. Wr.*)

Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.

90. CELERANT; RUM. SECUNDO LAB.

88 *et in m.* alter Menag. 89 *et l.* Witt., et sic legere dudum malebam. *abiret* Ed. Ven. *abisset* Rom. 90 *incertum* Non. Marcell. in *Rumor.* *peragunt* Rom. pars Pier. et Heins. librorum, cum Goth. tert. Macrob. et Nonio Marcello. (adde 9. *Wr.*) *peragrant* Gud. *celebrant* Medic. Pierii, cum alt. Hamb. et Ed. Ven. (vid. V. L. ad IV, 641. *Wr.*) *accelerant* Goth. sec. *rumore* pro *Rumone* positum putabat Servius; id enim antiquum Tiberis nomen fuisse. Sicque lectum in codd. Sprot. *Rumone id est fluvio*, pr. Hamb. qu. Moret. Exc. Burm. Zulich. a m. pr. (*Rumone* etiam Medic. a m. pr.; sed et linea expungens et superscripta *n* recentioris est manus. Ac *Rumone* e veteri scholio in textum illatum esse, fidem faciunt verba Servii, qui, explicato vocabulo *rumore*, haec addit: „aut *Rumore* pro *Rumone* posuit.“ vid. Q. V. XVI, 6. *Wr.*) Esset adeo *Rumone secundo*, Tiberi secundo. Equidem *amne secundo* dictum bene novi: an *Tiberi secundo*, *Rheno secundo*, dicatur nescio. Etiam Xaver. Matthaei defendebat *Rumone secundo*, sed accipit: Tiberi favente: in Exercitationibus per saturam (Neap. 1759. p. 79). (Ut *amne secundo,* ita etiam *Tiberi secundo* dici posse, quis dubitet? Verum repugnat usus, qui, ubi talia iunguntur, de prono aliquo, non de adverso, flumine cogitare nos iubet. *Wr.*) Enimvero *rumor* est proba vox antiqua de strepitu aquarum ex remigio. v. Not. Interpungebatur antea: *Ergo iter inceptum celerant rumore secundo*; Recepi, quod iam olim di-

Mox 84 *enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique*, σοί γε δή, nec vacat, quod putant grammatici. (Silius XIII, 136.: „Mactat, Diva, tibi, tibi enim, haec gratissima sacra;“ sic enim interpungendum videtur; vid. Not. ad X, 614. Hand. Tursellin. Vol. II. p. 393. —86. *quam longa est*, de hoc Praesentis usu vid. V. L. ad IX, 9. *Wr.*) 87. Iung. vel *ita substitit*, *ut*, vel, quod forte magis poeticum: *ita substitit:* eo modo, sicut erat; cum ita factum esset. Sequitur: *ut* adeo *mitis* etc. (Prior ratio praeferenda, ne *ut* bis eadem potestate positum sit. *Wr.*)

90. *rumore secundo*, cursu secundo, etsi amne adverso (nam solvunt littore Laurentino in ostiis Tiberis et superiora fluminis petunt): fere quod X, 687 *Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo.* *Rumor* enim, secundum Guellium et Gronov. Obss. II, 17, quibus Donatus praeivit, dictum olim est de mur-

Labitur uncta vadis abies: mirantur et undae,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,

91. UNDAE; 93. VIRUM, FLUVIO P.

xeram melius factum videri: *celerant*; *rumore secundo Labitur uncta vadis abies.* Et sic quoque vidi malle virum doctissimum Burgess ad Dawes Miscell. p. 446. idque sequutum video Wakefield. (Ego vero pristinam reduxi interpunctionem, auctoribus etiam Mediceo et fragm. Vatic. Egregius foret talis versus: *Labitur uncta vadis abies rumore secundo*; sed ultima haec, *rumore secundo*, quum non praecipua aliqua in iis insit vis, praemissa prioribus praegravant aliquam sententiam. *Wr.*) 91 *uda* aliquot Pier., sed v. Not. *uncta abiesque vadis* Leid. unus. (Mutatae in fine versus interpunctionis rationem redditam videbis in V. L. ad Ecl. IV, 6. *Wr.*) 92 *mirantur* pr. Menag. et a m. pr. Gud. cum fragm. Vatic. *assuetum* alter Hamb. *inceptum* Menag. pr. 93 *que* abest binis Burmann. *pictas fluvioque* Ed. Ven. Interpungi potest modo haud uno, prouti iunxeris: aut: *Miratur nemus scuta et carinas innare fluvio.* aut *fulgentia longe Scuta virum fluvio*, *p.* aut ut nunc feci: *miratur nemus fulgentia longe scuta*; et miratur *fluvio pictas innare carinas.* quod mihi splendidius visum. (Recte in Mediceo interpungitur post *fluvio*; vidimus enim ad Georg. I, 142., *que* non adhaerere secundo vocabulo apud Virgilium; quare, si *fluvio* sequentibus adiunctum voluisset, scripsisset *et fluvio pictas.* Nec recte *fluvio*, quum in eo ita iuncto nulla insit vis, principem teneret enuntiati locum. Tum *fluvio* minime ad alteram solum versus partem spectat. Neque enim arma dumtaxat miratur insuetum nemus, quae, quum Arcades bellum adsidue cum Latinis gerere vs. 55. dicantur, saepius ibi conspecta esse par est; sed id miratur, quod armati subvehuntur fluvio. Nunc video etiam Wakefieldium sic interpungere, quia, ut ait, numerosius hoc sit; idem confert Lucan. II, 576.: „signa tulit, toto fulgentia ponto.“ *Wr.*) 94 *navigio* Ven.

mure aquae carina et remis percussae, qua navis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquae. Pro optimo interprete est Auson. Mosella v. 22 *interlabentis tacito rumore Mosellae.* Multa ad h. l. cumulant Fabric., Heins. et Burm., ut tamen de vi et origine vocis haud melius constet. Scilicet *rumor* a ruendo dictus videtur; ruitur seu eruitur aqua remo, adeoque ex impulsu strepitus oritur. Inde de quovis strepitu et murmure illud frequentatum, inprimis famae. Tum vero etiam, ut ὄσσα,

Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido aequore silvas.
Sol medium coeli conscenderat igneus orbem:
Quum muros arcemque procul ac rara domorum

97 *medio* Sprot. *considerat* Franc. *axem* pro div. lect. pr. Rottend. vid. vs. 137. (*orbe* Wakefieldio videtur legendum ad Lucret. V, 654. *Wr.*) 89 *arces* oblongus et quidam alii Pier., quod recepit Catroeus, ut sint septem colles, quibus postea Roma fuit imposita. Sed *arx* simpl. pro urbe in colle Palatino posita; conf. inf. 313; ad veterem morem, quo acropolis,

pro voce ominata et omine. Pro plausu et laude *rumorem secundum* dixit Horat. I Ep. 10, 9, ut fere h. l. etiam accipit Nonius: „hoc est prospero favore et auxilio fluminis.“ Idem e Fenestella et Ennio loca laudat, in quibus *populi rumore secundo* est favore et studio populi. (Solius haec Fenestellae esse, non Ennii, vidit Merula p. CCCCXLVII. collaudatus propterea a Planckio ad *Q. Ennii Medeam* p. 2. *Wr.*) Nec alio sensu dictum est in loco Cic. de Div. I, 16 et in loco Suevii apud Macrob. VI, 1, pag. 575 Lips. (Mihi quidem *rumore secundo* h. l. eodem modo accipiendum videtur, quo *clamore secundo* X, 266., i. e. laeto; et rumoris vocabulo celeusma significari existimo. Varie usurpatum illud *rumore secundo;* vid. Brant. ad Appulei. Met. l. IX. pag. 639. edit. Oudendorp. Schmid. ad Horat. Ep. I, 10, 9. *Wr.*) v. 91. *unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit: *Labitur uncta carina, volat super impetus undas:* Macrob. VI, 1, p. 578. Locum Apollonii I, 545 seq. comparat Brunck. paullo diversum. 93. *carinas pictas* v. ad V, 663. 94. *remigio noctemque diemque fatigant,* non, se, ut Cerda malit, quod prosaicum esset; sed est epica audacia. *Caelum clamore, silvas venatu* (IX, 605), *nivem cursu, amnem remis, fatigare,* passim in poetis occurrit. Est scilicet, quod satis constat, proprie *fatim agere,* valde, crebro, movere, tractare, agitare rem, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. conf. sup. ad Aen. I, 280 et ad VII, 582. (Huic originationi non plus tribuerim fidei, quam illi supra propositae vocabuli *rumor. Wr.*) Simili modo *quatere, movere, impellere silvas, exercere* apud Silium XV, 769. Porro poetae tempori tribuunt tamquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci, diem frangi,*

Tecta vident; quae nunc Romana potentia coelo
Aequavit; tum res inopes Euandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem

in colle condita, reliquae civitatis initia faciebat. *ac rara* Heins. secundum vetustiores, etiam Pier. Vulgo *et*. 100 *tunc* Rom. (et ita edidit Iahn.; sed vid. Q. V. XXV. *Wr.*) *Euandrus* Rom. et Medic. ceterique vetustiores: ergo recepit Heins., quem vide post Pierium. Vulgo: *Euander*, (ita 3. 5. 7. 11. 12. *Wr.*) etiam passim in seqq., quoties recurrit ea vox. 101 *avertunt* duo Burm. *et ubique p.* Goth. sec. 102 *diem* Dorvill. et Ed. Ven. cum Rom. cod. *solemne* Mediol.

adeoque etiam, ut h. l., *fatigari* dicunt: X, 807 *diem exercere.* Propertius IV Eleg. 11, 77 *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatigas:* quae forma tandem eo redit, ut *fatigare* sit, *consumere, exigere.* (— 95. Satis otiosa haec: *variisque teguntur Arboribus;* vid. Not. ad I, 678. *Wr.*) 96. *placido aequore*, alveo fluvii, *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas: quibus prima aetate consitae erant ripae extremi Tiberis: unde supererat Laurentina silva. Nimis acute Serv. et alii: secant imagines nemorum, quae in pellucida fluvii superficie apparebant. 97. *Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει* Il. *Θ*, 68 et al.

102 sqq. Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Aeneas Euandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species obiicitur augusta religionibus, et hominum saeculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de caeso ab Hercule Caco, tamquam sacri instituti caussa et origine. Obversatum esse in omnibus his poetae animo locum Od. V, 32 sqq., ubi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit: etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Aeneidis librorum praestantia et de poetae ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetae. 103. Herculi cum ceteris diis. v. Serv. 105. *pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* cf. eund. VI, 631 sqq. 108. *tacitis remis,* nullum aquarum strepitum moventibus;

Amphitryoniadae magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes iuvenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Iuvenes, quae caussa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?

104 *Pallans* codd., vide Pier. *hinc* Oudart. *cui* sec. Moret. *quem* Parrhas. 106 *dabat* Gud. a m. pr. *trepidus* Zulich. cum Goth. pr. *ad auras* pr. Moret. 107 Melius esset: *utque inter o.* (ne crede. *Wr.*) 108 *tacitos* Rom. et alii Pier. cum Colot. et Medic., (sic etiam 5. 8. 11. *Wr.*) quod ex interpretatione profectum. Exquisitior forma *tacitis remis*, sive ut ipsos *tacitos* adnare dicat, sive ut sit pro, *tacite*, nullo aut exiguo undarum strepitu, ut quoque infra lib. X, 227. cf. Cerda. (et Cort. ad Lucan. II, 693. Ex interpretatione ortum esse *tacitos*, Servii scholion probat: „TACITIS: pro *ipsi taciti*, i. e. sine celeusmate.“ vid. Q. V. XVI, 1. Nisi iam illa aetate *tacitos* in *tacitis* mutatum fuisse statuas. Ex *remis* facile repetes *remiges*. *Wr.*) 110 *quod* Medic. a m. pr. (est ea prior lectio. *Wr.*) 111 *ille* Goth. tert. 112 *o Iuvenes* duo Burm. *quae cura* Menag. pr. cum aliquot Pier. 114 *Qui genus* ab Heins. e libb. *τίνες (κατὰ) τὸ γένος; πόθεν πάτρας*; pro *ποίας πάτρας*; vulgo: *Quo genere, qua gente estis?* alii *quis*. Franc. *quid g.* Rom. *in arma.*

in amne placido: ut modo vs. 86—89 vidimus. cf. Var. Lect. 111. *Sacra* sunt h. l. eadem quae modo *mensae*, scil. epulae sacrorum, quibus peracto sacrificio tum vacabant, quasque mox instaurant 172. 175. *vetat*, scil. quia sacra turbare et interrumpere nefas erat. cf. inf. 173. (*ipse*, i. e. cum aliis; vid. Q. V.

Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. Ferte haec, et dicite lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o quicumque es, ait, coramque parentem

122. o,

116 *protendit* Gud. a m. sec. *tetendit* Witt. *pauperaeque* Rom. a pr. m. 118 *ille* Rom. 119 *ferte hoc* Dorvill. 120 *Dardaniae duces* mihi quidem admodum displicent h. l., inprimis cum sequatur: *tanto percussus nomine. Dardaniae viros* pars codd. et edd., etiam Ald. pr., mutatum hoc in ed. sec. in *duces*; hinc in ceteris edd. obtinuit: quod Heinsius codd. auctoritate firmat. Sane *Dardaniae duces* dictos praeferam pro *Dardaniae viris*; verum, si *lecti* sunt, non tam *duces* quam *viri* dicendi erant. Malebam ergo: *Dardanios venisse viros*, aut, quia sequitur *tanto nomine*, legere: *Dardaniae venisse ducem — rogantem.* Verum video poetam docte posuisse pluralem pro singulari. Etsi *Dardanios* unus Montalb. exhibet. *Dardaniae advenisse* quatuor apud Burm. a m. sec. (*duces* etiam Rom. cum 3. 5. 8. 9. et magnificentius hoc esse bene sentit Pierius. Neque offendit *lectos*; non enim omnes, sed delecti, venerant proceres; nam *duces* h. l. idem, quod *proceres*, ut infra vs. 161.: „Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum Laomedontiaden.“ et *lecti proceres* apud Ovid. Met. X, 315. Denique illa *tanto percussus nomine* referenda sunt ad nomen *Dardaniae.* Altera lectio *venisse viros* huc translata videtur ex VII, 168., unde etiam *advenisse*, quod in nonnullis exstat, adscitum puto. — *rogantes* Medic. *Wr.*) 121 *percussus* Heins. e praestantioribus secundum Pier. Vulgo *perculsus.* (in quibus 3. 8. *Wr.*) 122 *Et gradere* Rom. et boni codd. apud Benedict., quod ille probat, ut sit: *Obstupuit — Pallas, Et, gradere o. q.* (Ortum hoc e vitiosa scriptura *etgredere*, quae visitur in Mediceo; sic in eodem *etgressis* II, 713. pro *egressis.* Eieci autem comma post *o*, sunt enim haec *o quicumque es* pro vocativo. Hinc, si quos similes locos intactos reliqui, corrigendi sunt. *Wr.*)

XVIII, 2, b. *Wr.*) 114. Comparant Odyss. α, 170 et al. v. Cerdam. 115. *puppi.* Scilicet, cum v. 101 *proras advertissent*, ut ad littus accederent, mox navi inhibita et in puppim retro

Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;

123 *hac* Gud. sc. via, inepte. (*et nostris* est prior lectio Medic. *Wr.*) 124 *Excepit* Heins. cum Pier. e libb., alii (in quibus Palat. *Wr.*) *accepit*. *Excepitque manum* Hugen. *Exceptaque manu* pr. Hamb. *manu dextraque* aliquot Pier. cum Schol. Statii I Theb. 470; sic erit *dextra inhaesit*. cf. Burmann. *implexus* alii Burm. 125 *lucum* Franc. *fluvioque* Gud. a m. pr. 127 *Optime* vulgg. ante Heins. In *cui precari* antiquitatis studium declaravit poeta, saltem exquisitam orationem captavit. 129 *timui* duo Burm. *exutus* sec. Moret. *arces* Rom. 130 *ab stirpe* Heins. e Medic. (et Mentel. alt. a m. pr. et cod. Gud. Arusiani p. 221. ed. Lindem.; vid. Q. V. I, 1.; *foret* male idem cod. Gud. Arus. *Wr.*) Vulgo *a stirpe*.

remis acta puppim obvertebant littori.

117. *tela inimica Latinis* memorat propter v. 55 *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina*. Hinc quoque metus conspectis viris armatis maior esse debuit v. 109. Graviter et illud: *Quos illi bello profugos egere*, cum Latini tantum nollent sedem Troianis in suo agro concedere. Additur invidiae caussa *superbo*, ipsi superbi, superbe, ὑβριστικῶς. (*superbo*, quia adversus profugos et ἱκέτας. *Wr.*) 119. *ferte haec*, non ad ramum cum Servio et aliis referendum; sed nuntiate. 124. (*Excepitque*, vid. Q. V. XXXV, 6. *Wr.*) *dextramque amplexus inhaesit*, pro, dextram amplexus est *eique* inhaesit, (ex Homerico: ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ) et hoc pro simplici: manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate. At Burm. Homericorum et Graecae rationis in multis parum memor: *dextram amplexus* et *inhaesit* sc. cervice vel alia corporis parte.

Sed mea me virtus, et sancta oracula divom,

131 *Sed tua me virtus, tua terris didita fama, Cognatique patres et sancta oracula divom Coniunxere tibi*; vir doctus Obss. Miscell. Vol. I, p. 19. Potuisset quidem poeta et illud velle; ut apud Horat. *tua me tibi*

128. *comtos*, simpl. pro ornatos. Ineptit Serv. et in hoc et in caussa origineque ἱκετηρίας, quae hoc versu designatur, exponenda. Mira comminiscuntur et alii: ut Paschalius de coronis, VI, 17. A religione ritum ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis, obvolventibus ramum oleagineum, cuius usus erat cum in sacris tum in lustratione et expiatione. Adeoque is, qui praeferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino foederis, pacis et legationis, symbolum est factum. („Simplicissima via ad hunc ritum rudiores homines pervenisse videntur, quum, ramo quocunque arrepto, inermes se esse, nec quidquam hostile meditari, quid, quod auxilio indigere, prae se ferrent. Sic Iac. Cookius, R. Forsterus aliique itinerum ad gentes rudiores Americae etc. descriptores rem se adhuc habere tradiderunt. Religio apud Graecos accessit." *Ruhkopf.* — *praetendere ramos*, ἱκετηρίαν προβαλέσθαι. *Wr.*)

130. *ab stirpe geminis coniunctus Atridis.* Cognationis gradus esse potuerunt plures, nec dici potest, quemnam poeta sequutus sit, quo cum Atridis coniunctus esset Euander. Omnino utrumque genus a Iove ducebatur. Tum a sororibus, Atlantis filiabus, et Euander et Atridae oriundi erant (v. Excurs. I); ab iisdem Atlantis filiabus, Pleiadas vocant, alia cognatio mox v. 134 sqq. inter Euandrum et Aeneam deducitur: nam Dardanus Electra et Iove natus, Euander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31. Praeclare autem et ingeniose poeta hac generis coniunctione utitur ad caussas amicitiae inter Euandrum et Troianos serendas. 131. *mea virtus*, respicit illud: *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meae virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. (Omnino tenendum, veteres maiorem virtutis suae fiduciam prae se tulisse; quodque apud nostros ho-

Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.

virtus fecit amicum. Sed poeta nunc alterum voluit. 132 *dedita* Rom. et alii, (*didita* Medic. apud Fogg. et 5., vid. VII, 144. *Wr.*) et *debita* ap. Pier. et Burm. 135 Rufinianus de Schem. Lex. p. 254 corrupte: *Electram Graii p. A. cretam.* 136 *maxumus Atlans* Rom. 137 *axes* Ed. Ven. *auxes* Goth. tert. (*orbes* Medic. *Wr.*) 139 *Cyllene* Medic. (in hoc quidem *Cyllaene. Wr.*) et al., perperam. *Cylleni* Mentel. pr. a m. pr. *Cilleni* Dorvill. *Cyllenes* edd. ante Pier., (*Cillenes* Palat. *Wr.*) et ante Heins. *in vertice.* 140 *quicquam si* Goth. tert. (quod non improbat Santen. ad Terent. M. p. 261.; vid. V. L. ad XI, 298. *Wr.*) *si cuiquam* Rom. aliquot Pier. *auditi si quicquam creditis* Gud. a m. pr., (et adscriptum *credimus. Wr.*) unde Heins. coni. *auditi si quicquam credimur*, quod nemo facile praestare dicat. *auditus* Dorvill. cum Goth. sec. 141 *genuit* duo Burm. *qui s. torquet* Schol. Horat. Crucq. I. Od. 2. et Ed. Iunt. ex aliis locis, IV, 482. VI, 798, ait Heinsius; at h. l. aliter ha-

mines saepe arrogantiae crimen subeat, apud illos, qua erant animi magnitudine, rectae conscientiae tribui. *Wr.*) *Oracula divom* a Sibylla accepta. v. VI, 96. 97. *cognati patres*, per Atlantis filias, Dardanus a Iove et Electra, Mercurius a Iove et Maia natus, ut modo vidimus, et ut mox disertius narrat. (*tua terris didita fama*, Diod. Sic. IV, 47.: „διαδοθείσης τῆς φήμης εἰς ἅπαντα τόπον." *Wr.*) *coniunxere* h. adduxere me, ut me tibi adiungere studeam. *volentem:* Homerico more, quo ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ obvium est. (*fatis:* quum in fatis esset, ut te adirem, accessit etiam animi voluntas. *Wr.*)

134. *Dardanus.* cf. omnino Exc. VI ad lib. III. *advehitur Teucros* h. ad Teucros; s. Troadem, quam Teucer tum tene-

Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Obieci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.

bere scriptos. Neque tamen satis placet τὸ *tollit.* Saltem est, βαστάζει, pro sustulit, sublatum humeris fulcit, portat. 142 *findit* Dorvill. *ab imo* Goth. sec. 144 *memet ipse* codd. Burm., qui infimi loci libros habuit: etiam aliquot Pier. cum Goth. sec. 147 Heins. distinguebat: *Insequitur nos*: *si p.* minus suaviter. Interpungo post *quae te* (bello insequitur,) eadem gens *bello nos insequitur*; nos si pellant — *pellat* duo Heins. *adfore* Medic. (*atfore* Medic., sed *t* in *d* mutatur; vid. V. L. ad VII, 498. *Wr.*) *offore* pr. Moret. a m. pr. pro obfore, ex *affore*, quod alii scribunt, ut Gothani. 149 *quodque supra* Ed. Iunt. *abluit* aliquot Pier. et Burmann. (vid. etiam Cort. ad Lucan. VI, 810. *Wr.*)

bat, advectus est; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, Ilus autem filius Ilium; hactenus itaque poeta dicere potuit: *Iliacae primus pater urbis et auctor.* (Insigniter vero lapsus est poeta, qui Aenean hoc dicentem faciat: *ut Graii perhibent. Wr.*)

143 — 145. Praeclari versus. Hunc amo amplectorque Aeneam! Iunge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *pangere* proprie non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quae decreta sunt, etiam sunt pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur. (*me ipse* ex probatae Latinitatis more, de quo primus exposuit Hoffmannus in *Iahrbuecher fuer Philolog. u. Paedagog.* a Iahn. edit. Vol. VII.

Adcipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata iuventus.
Dixerat Aeneas. Ille os, oculosque loquentis
Iam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrum,
Adcipio adgnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
Nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiae gelidos invisere finis.

151 *e rebus* aliquot Pier. (*exspectata* 2. 3. *Wr.*) 152 *osque ocul.* Leid., quod Cuningham. coniiciebat. *Iste os* Witt. 153 *l. l. pectus* Witt. a m. pr. 154 *Tunc* ante Heins. (*Tunc* 3. 8. 11. cum Palat. *Wr.*) *iustissime* Exc. Burmann. 155 *Adspicio* aliquot Pier. et ed. Ven. (*vera*, sed superscripta *b*, Medic. *Wr.*) 157 *Hesiones* (ut est in Palat. *Wr.*) ante Heins., quem vide. *Hesione* al. *Hisionae* Rom. *Hesionis* Goth. sec. (Medic. *Hesione*, sed superscripta *n*, ut fiat *Hesionen*. *Wr.*) 158 *Laomedontiadem* alii, praeter edd. vett. Macrob. cum Goth. pr. et v. 162 alter. (adde Arusianum p. 245. edit. Lindem. *Wr.*) 159 *Protinus* Pier. et al., ut alibi, h. l. est porro, ulterius pergendo. Ceterum offendit *visentem invisere*. Vidit hoc idem sagax vir, Iac. Bryant, qui totum versum sublatum esse

fasc. I. p. 34 sq., fere i. q. *ego me ipsum;* Cic. Ep. ad Fam. IV, 8.: „Non ita abundo ingenio, ut te consoler, quum ipse me non possim.“ Aliter hoc explicueram Q. V. XVIII, 2, s, β. *Wr.*) *meum obieci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Odyss. β, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Odyss. γ, 74 et al. conf. Quintus Cal. XII, 65. *gens Daunia*, Rutuli. vid. in Excurs. VII sub fin. ad lib. VII. Ad sententiam conf. vers. 55 sq. supra.

150. *Accipe daque fidem, foedusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I apud Macrob. VII, 1, p. 572.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetae commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones, sororis, Telamoni Herculis sodali nuptae, visendae caussa, hincque Arcadiam adiisse, ut Euander eius notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum in-

Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuvenali ardebat amore
Conpellare virum, et dextrae coniungere dextram.
Adcessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas

malit, quippe otiosum ad sensum, et ingrato modo interpellantem reliqua. Verum, si id feceris, ad sententiam explendam senties aliquid deficere. 160 *Cum* Ven. *vesteibat* codd. Pier., quem vide. *iuventus*, *iuventas*, variant codd. Pier. et Heins. (Eadem varietas Ge. III, 63. Aen. V, 398. Et Medic. cum castigatioribus Heins. magno numero, ad quos accedunt 5. 8. 9. 10., praebent *iuventas*, quod restitui iubet Wakef. ad Lucret. V, 672; *iuventa* exstat in Palat. et 2. 3., quod interim, propter praegressum *genas*, retinui. *Wr.*) 161 *duces Teucrum* Gud. pro diversa lectione, quod ornat Heins. Sic quoque Goth. sec. 163 *iuvenali* e codd. suis et Pier. restituit Heins. pro vulgari, *iuvenili*. (hoc tuentur 7. 9. 11. 12. et Palat. *Wr.*) 164 *dextram et c. dextrae* aliquot Pier. *et dextram c. dextrae* Parrhas. et Erf. *et dextrae iungere dextram* Ven. 165 *Phinei*, *Phoenei*, *Phaenei*, (ut est in Medic. *Wr.*) *Finei*, *Penei*, *Phinci* aberratt. Est ὁ et ἡ Φενεός.

cidat; nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit; v. c. Iliad. γ, 205 sqq. et aliis locis; sed facere hoc debito loco ac tempore, id vero est, quod ingenium poetae commendare debet. (*visentem*, invisere volentem; vid. V. L. ad X, 801. *Wr.*) 160. *vestibat flore*, πύκασεν. A Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Odyss. λ, 318. 319. 165. *Pheneum* posuit priscam Arcadiae urbem (Iliad. β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tamquam sedem maiorum. 166. ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honos accrescebat ei, qui ea acceperat. 171. *opibusque*. Serv. *id est militibus; opes antiqui vocabant milites.* Potest hoc ita se habere. Sed poeta posuit genus: *auxilium* et *opes* h. ea, quibus ad bellum gerendum Troiani instrui et ornari poterant. 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. γ, 34 sqq. et iterum δ, 48 sqq.

177. Nolim iungere *praeci-*

Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuvabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et iam nunc sociorum adsuescite mensis.
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;

167 *intertexto* Rom. cum Moret. sec. Rottend. pr. a m. pr. tert. Mentel. Reg. et Exc. Burm. et arridet Heinsio. Scilicet inest aliquid prisci roboris, ὁ τῆς ἀρχαιότητος πίνος. Recepit quoque Wakefield; alterum tamen docte dictum, epitheto translato ad alterum. (*intertexto* etiam a Servio pro diversa lectione commemoratur; sed recte idem: „Figurate dictum est, intertextum aurum habentem.“ *Wr.*) 169 *et* erasum Dorvill. *et nunc quam* Leid. *quae* Montalb. 170 *lux quam* Bigot. *terris primum* Leid. 171 *tutos* aliquot Pier. tresque Burm. *demittam* Ed. Iunt. 172 *s. huc quando v.* Menag. pr. 173 *Annue* alter Hamb. *celebrare* alter Menag. 174 *ac iam* Goth. tert. *iam* abest Parrhas. 176 Versum recitat Macrob. III, 5. extr. et addit: *nam propria observatio est in Herculis sacris,*

puum toro, quod impedit reliqua; sed *accipit praecipuum;* reliquos Aeneae socios in gramine collocat, Aeneam autem, praecipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. cf. inf. 367. 368. (Non video, quid impediat, quominus iungas *praecipuum toro;* et ita haec iunxisse Silius videtur, Virgilii vestigia secutus XI, 275 sq.: „Praecipuis multoque procul splendentibus ostro Accipitur sublime toris.“ *Wr.*) *invitat solio,* ad solium, ut tot alia, v. c. *moenibus* inf. IX, 676. Tum 179. *arae sacerdos,* non enim templum erat Herculis, sed ara, maxima di-

Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
Adcipit Aenean, solioque invitat acerno.
Tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Aeneas, simul et Troiana iuventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exemta fames, et amor conpressus edendi,
Rex Euandrus ait: Non haec sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum.

epulari sedentes. 177 *Principioque* Menag. pr. 179 *laeti* tres Burm. cum uno Goth. 180 *ferant* pr. Mentel. 181 *frequentant* Ed. Ven. (— 182. Non post *Aeneas*, sed post *simul* distinguendum videri, dixi ad I, 144. In Mediceo tamen post *Aeneas* interpungitur. *Wr.*) 183 *Perpetuo* Goth. tert., ex interpret. Est enim ipsum tergum, quod longe porrectum est, significanter ita dictum. 184 *comprensus* Rom. apud Pier. 185 *Euander* pauci: v. Pier. *Euandros* duo Burm. 186 *tanti nominis aram* malit Cerda; quia *ara maxima* v. 271. 187 *veterumve* ante Heinsium. conf. Pierium; sicque omnes Goth. cum Erf. (et Palat. At *veterumque* Medic. Rom. Gud. cum aliis, etiam 3. 8. 11. et Lactant. l. infra laud., quod defendes ex iis, quae Q. V. XXXVI, 10. scripsimus. *Wr.*) Donatum suspicor *veterumque ignara parentum* legisse; sed recte *deorum* se habet; non novam hanc esse ait

cta. cf. inf. 269 sq. 181. Onerant canistra donis *laboratae Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis; (De structura orationis vid. Not. ad I, 195. *Wr.*) *viscera* autem sunt pro carnibus. 183. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 321. Odyss. ξ, 437, ubi Aiax et Ulysses eodem modo praecipuae portionis honore excipiuntur. *lustralibus extis.* Multa perperam tradunt Serv. et alii; sed aliter accipi vix possunt quam quod eorum

Inposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Iam primum saxis suspensam hanc adspice rupem;
Disiectae procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;

religionem et a priscorum *deorum* cultu temere recedentem. (At re vera fuit nova; neque excusatione opus esset Euandro, si non esset nova atque insolita haec superstitio. Itaque ego haec ita accipienda puto: non ita comparata est nova haec religio, ut veteres deos despicatui habeamus; non facimus nova haec et insolita sacra, quasi contemnamus veteres deos prae Hercule. Et respici videtur praecipue ad aram illam maximam, quanta nulli praeterea deo exstrui solebat. Hinc vs. 189. verbum *novamus* et ipsum proprie intelligo, ut de novis et antea non usitatis honoribus. *Wr.*) Bene exponit locum Lactant. IV Inst. 28. 188 *hostes* Franc. *h. servata* pr. Menag. 189 *S. colimus* Menag. pr. *meritos sacramus* Dorvill. et Exc. Burmann. *renovamus* pr. Moret. *novare* bene dictum de sacro anniversario. 190 *Iam pridem* unus pervetus Pierii (est is Romanus) cum Palatino ap. Benedictum, et pars Heins. *accipe* Franc. a m. pr. *Hanc primum s. s. suspice r.* Serv. ad I Aen. 438. 191 *deiectae* Rom. et Palat. idem, perperam. conf. I Ge. 283. conf. inf. 355. *disiecta est p.* Goth. sec. 192 *texere* duo Burm. 193 *Haec* qu. Moret. *huic* Ven.

usus aliquis praecipuus in lustrationibus erat: non quidem tum, nam heroicis temporibus in epulis sacris exta apponebantur, ut h. l., sequentibus tamen aetatibus, quibus exta inspiciebantur et cremabantur; a Romanis autem etiam in sacris expiatoriis immolari ea solita esse, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637. 638. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184. *amor edendi*, quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος. *Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο.* 187. *vana superstitio*, deserens priscorum deorum cultum, a vetere religione desciscens, et *vana*, temere innovata, nullo certo animi iudicio. 189. *novamus* dictum de sacro anniversario. (sed vid. V. L. ad vs. 187. *Wr.*) Sacrum igitur fit *Herculi Servatori*, *Σωτῆρι*, *Ἀλεξικάκῳ*.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit: ornata a

Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inadcessam radiis; semperque recenti
Caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater; illius atros
Ore vomens ignis, magna se mole ferebat.
Adtulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium adventumque dei. Nam maxumus ultor,

194 Interpunxi post Ruaeum et alios: *Semihominis Caci facies quam dira t.*, ut sit *facies Caci* pro Caco. cf. inf. 298. VI, 575 et Burmann. h. l. Vulgo interpungebatur, *Hic spelunca fuit — Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*; ita sententia est: *cuius speluncae facies erat dira.* (Ita, post *Caci*, interpungitur etiam in Mediceo; quae distinctio hoc incommodi habet, quod ita fit, ut verba *Solis inadcessam radiis* explicationis loco subiiciantur his „*quam dira tenebat facies*;" at non id in ea spelunca fuit praecipue dirum dicendum, quod non collustraretur solis lumine. *Wr.*) *quem d.* sec. Moret. *tenebat* revocavit Heins., alii cum Rom. *tegebat*; ut sit: *facies quam dira tegebat*, quod et Cuningham. praetulit. (*tenebat* plerique vetustiores Heins.; eaque est altera lectio Medicei, prior *tegebat*, quod exstat etiam in 3. 7. 8. 9. *Wr.*) 195 *inaccensam* duo Heins. *inaccesam* Franc. *inadspectam* Schol. Statii Theb. I, 362, quod non displicebat Burmanno. (Sed non memini me hoc voc. apud quemquam antiquiorem poetam legere. *Wr.*) 196 *que* abest Medic. Pierii et aliquot Heins. *for. suspensa sup.* aliquot Pier., ex interpretatione. 197 *squallida* Medic. a m. pr. Coniecit quoque *squalida* Bentl. ad Lucan. II, 165. (Bene tuetur *pallida* Iahnius. Apud Fogginium quidem nullum est eius lectionis, quam Burmannus ab Heinsio in Mediceo inventam scribit, vestigium; et si vere in eo cod. ita exstat, refutatur haec lectio per geminatam literam *l*, quum simplici *l* in voc. *squalidus* Virgilium usum esse, probat constans in ipso Mediceo scriptura *squalens*, *squalor*. *Wr.*) 198 *Huic Volcanus erat monstro* malebat Cuningham. Itane poetae variare numeros non licebit? *atrox* Franc. 201 *adventus* neminem maluisse miror. *m. heros* aliquot Pier.

poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volent, Ovid. Fast. I, 543 sqq. Propert. IV El. 9. Liv. I, 7. qui locus huic nostro simillimus est, Dionys. I, 39. Alia ac diversa leguntur apud Solinum et apud Tzetzam Chil. V, c. 21 e Dione. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et ser-

Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum

202 *Geryonae* (ut exstat in 5. 8. 11. *Wr.*) vindicavit Heins. post Guellium, meliorum codd. auctoritate: ex Γηρυόνης. Vulgo *Geryonis*, ex Γηρυών. *Geryoni* Rom. (quod ortum est ex *Geryone*, ut est in Mediceo; infinitis enim locis *e*, maxime in fine vocabulorum, in *i*, literam quippe parvo discrimine in antiquissimis libris ab illa diversam, abiit. *Geryone* autem idem, quod *Geryonae*; atque *e* pro *ae* admodum crebro in veteribus codd. scribitur, ut paulo ante vs. 157. *Geryones* 2. et 3., i. e. *Geryone*, adscita, ut fieri assolet, *s* e proximo voc. Denique in Mediceo, sed a recentiore, ut Fogginio videtur, manu, superscriptum *is*, ut exsistat *Geryonis*, quod Palat. tuetur. *Wr.*) 203 *huc* Franc. a m. pr. cum Goth. tert. et Erf. 205 *furis* retraxit Burm. pro *furiis*, quod Heins. defenderat. Codicum quidem auctoritas utramque lectionem tuetur, priorem inprimis Servius, eamque probarunt Stephanus, Broukhus. et Marklandus cum Burmanno; quae tamen hic affert, levia sunt. Dicuntur *ferus* et *efferus* promiscue cum et sine adiecto casu. Equidem *furiis efferus* praefero: primum, quod poetico ornatui hoc consentaneum; *furis* vero vocabulum epica gravitate indignum (leve hoc quidem argumentum. *Wr.*) et exile. Tum *furiis* in *furis* mutatio prona fuit, e vetere scriptura; non item inversa ratione. Tandem in *furiis* conspirant Rom. et

pentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *aram maximam* fieri soliti origo repetita. cf. inf. 269 sq. Liv. l. l. et alii.

194. *facies Caci*, Cacus facie dira. conf. Var. Lect. 196. *superbus* Maroni est saevus, atrox. h. l. a Caco translatum ad fores specus. 199. *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro, *incedebat*; sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202. Cf. sup. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratae ab Hercule Italiae vestigia ubique ostentabant. cf. sup. Excurs. XIV f. lib. III. Quid? quod adeo *via Herculea* inde ab Italia usque ad Celticam fuisse narratur: Mirab. Audit. 86 et

Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante iuvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.

Medic., principes diversarum sectarum: *furis* in recentioribus regnat, ut in tribus Goth. (cum 2 7. 9. 10. 11. 12. *Wr.*) 206 *intractatum* Rom. et Medic. Pierii, cum Gud. et tribus aliis Heins., quod placebat viris doctis, iam olim Benedicto, quia *tractare* et *contrectare* de furibus proprie dicuntur. Recte quidem; sed alienae istae ab h. l. argutiae; ante Heins. erat vulgatum: *intentatum*: hoc habet Medic. a m. sec. et pars codd.; (*intractatum* fuit prior lectio Medicei, literis *r* et *a* transfossis quidem, sed a manu recentissima; *intemptatum* est altera eiusdem lectio, quae interpretamentum sapit; *intentatum* 7. 9. 10., quod *ταυτολόγον* esse dicit Nobbius in *Syntagm. locor. parallel.* p. 84.; sed, quod peius est, *inausum* est gravius, quam *intentatum*; hoc rem cum aliquo labore, illud rem et cum labore saepe et semper cum periculo iunctam significat. *Wr.*) si *intentatum* a poeta profectum non est, saltem alterum eo sensu est accipiendum. *fuissent* Medic. et Gud. uterque a m. pr. *tulisset* alter Hamb. Sane *fuisset* dictum pro *esset*. (*fuisset* convenit narrantis Euandri, *esset* tale consilium animo volventis Caci personae; id quod etiam Iahnius ad VI, 754. videtur significare voluisse. *Wr.*) Wakefield, qui (ex imitatione Probae Falconiae Cent. Virgil. vs. 184. et, ut videri potest, Martialis II, 14, 1. *Wr.*) *intentatum* recepit, dubitat quoque, an non *relinquat* reponendum sit. 208 *Advertit* Dorvill. 209 *Atque has* Ven. *ferent* pr. Moret. *v. certis* Parrhas. 210 *tauros* pro *tractos* sphalma Goth. tert. 211 *raptos* post *tractos* tautologum esse censens Wakefield non modo coniicit, sed et reponit: *Indiciis, raptor saxo occ.* ut apud Propert. IV, 9, 9 *Incola Cacus erat, metuendo raptor ab antro.* 212 *Quaerentem* (ut exstat in Palat. *Wr.*) vulgo inde a priscis edd. lectum. *quaerenti* Heins. adoptavit e Medic. aliisque, ut *ferebant* sit, *se*

100. 208. *Avertit*, abigit, ut I, 527 *raptas ad littora vertere praedas;* tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam iunctum τῷ *inausum*. (*inausum* ita fere differt ab *intractatum*, ut consilium ab effectu; vid. etiam V. L. *Wr.*) *a stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant: ut αὐλή. Iterum sic v.

Interea, quum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.

ferebant. quaerentis Rom. et alii Pier., quod et Heinsius suspicatur ab initio fuisse in libris exaratum. *quaerentes* Gud. a m. sec. cum tribus Heins. (item 3. *Wr.*) *quaerente* Medic. Pierii. An *quaerentum*, quod Burmann. praescripsit, ullibi legatur, non invenio. (Signa eodem modo, quo via, ferre sive ducere dicuntur, quod pro *se ferre* dici non recte contendit Heynius; nec per ἐφέροντο, sed per ἔφερον, reddendum erat. Iam *Quaerenti nulla signa ad spel. ferebant*, i. e. quaerenti nulla ad speluncam ferentia signa apparebant. *Wr.*) Versum forte abesse posse, concedo. At Wakefield pro adulterino etiam habet. 213 *movebat* Ven. 214 *habitumque* duo Burm. *parabat* Medic. a m. pr. (est ea prior lectio. *Wr.*) *pararat* qu. Moret. *pararent* Rom. 215 *Discessum* Gud. 216 *relinquit* Goth. tert. *reliquit* sec. *colles relicti*, (scil. *impleri clamore*) coni. Io. Schrader.

213. (— 208. *forma superante*, i. q. forma superantes, egregias, excellentes. Supra V, 473.: „victor superans animis.“ *Wr.*) 209. 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. vid. Homer. Hymn. in Mercur. vss. 69 seqq. 75. 76. *versa viarum indicia*, sunt vestigia pedum. *ferebant* se. ἐφέροντο, ut modo 199 vel, nulla vestigia vocabant quaerentem ad speluncam. (sed vid. V. L. *Wr.*)

216. Herculem cum armentis puta progressum iam ab altera montis parte processisse. *colles clamore relinqui*, h. a bubus; superari boum mugitu: ut bene Burm. exposuit; ut ultra colles procederet auditus mugitus et usque ad Caci speluncam perveniret. Ita passim *relinquimus* eum, quem superamus, inprimis cursu, et *loca relinquimus*, per quae transimus, adeoque clamor relinquit montes, quos superat, ultra quos auditur. Haec usu loquendi et analogia defenduntur, dura tamen esse, sensus cuiusque docet. Alias esse possit dictum de clamore a colle resiliente adeoque ex impulsu eum relinquente; nam collis remittit clamorem; clamor ita eum relinquit. Obvia magis, tenuis tamen est oratio, si accipias: (et ita utique accipe. *Wr.*) *colles relinqui* a bubus discedentibus cum *clamore*. Praeferas tamen cum Servio; sic quoque I,

Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
Robur; et aerii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,

221. ET AETHERII

218 *Mugit* Rom., aliquot Pier. et Menag. alter. 219 *Alcides* Ven. *antro* Rom. *f. exardet* vel *exarsit et atro Felle dolor*: malebat Dorvill., nec male; etsi durior illa structura, duplici auferendi casu iuxta apposito, non infrequens est: *furiis*, per furias, propter iram. 221 *Robor* Gud. et Mentel. pr. *aetherii* novavit Burm. pro *aerii*, quod alii habent. (aerii montes, non aetherii, appellari solent; vid. Ecl. VIII, 59. Ge. III, 474. Aen. III, 291. VI, 234.; aetherius unus Olympus, Aen. VI, 579. VIII, 319. X, 621. XI, 867. Quare *aerium verticem* Tauro monti Tibull. I, 7, 15. recte restituit Huschk., quem vide; adde Weichert. Commentat. III. *De L. Vario Poeta* pag. 27. Et nostro quidem loco *aetherii* ex vocc. *et aerii* conflatum esse manifesto arguit Medicei scriptura, in quo a m. pr. scriptum fuit *Robur aetherii.* Iam transfossis, priore quidem, quod neminem morari debet, a manu recentiore, literis *a* et *h*, mediae voci superscripta est *a*, unde efficitur vera lectio *et aerii*, quam etiam Iahnius revocavit. *Wr.*) 222 *trementem* tres Burm. 223 *oculi* novatum erat a Burmanno. Sic duo Heins., Bigot. et pro var. lect. Servius. Probat quoque Wakefield. *oculos* Gud., quod Heinsio merito arridebat. *oculis* vulgo ubique legitur, quod utique amplector, etiam tamquam magis epicum, pro vulgari: *nostri homines viderunt eum turbatos oculos habentem.* Argutatur Burm., dum *turbatus* solum sic sufficere dicat: Lucan. III, 356 *quum turbato iam prodita vultu Ira ducis.* Sic enim *turbatus animo*, et *animi.* Nec aliter Graeci: ταραχθεὶς τῷ ὀφθαλμῷ. *Turbari* autem non modo ira, amore, furore, verum et timore a poeta aliquis dicitur. *fugit illico* Montalb. *illico et* Goth. sec.

519 *et templum magno clamore petebant*, quidni poeta quoque dixerit, cum desiderio et clamore reliquisse armenta loca, colles, a quibus discedebant. 219. *furiis*, per furias, iram. (*exarserat*, vid. Not. ad XII, 430. *Wr.*) 220. *arma* sunt ipsa clava, de qua seqq.

226. *ferro et arte paterna*,

Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
Deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Adcessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, praecisis undique saxis
Speluncae dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis

233. SAXIS,

225 *includit* Goth. sec. *que* abest Parrhas. 226 *Obiecit* Leid. 227 *obice* al., ex more. *obiece* Ed. Mediol. *emunit* Rom. 228 *animi* Leid. *que* in fine aberat aliquot Pier. et Goth. tert. (et omissam copulam vult Nobbius in *Syntagm. Locor. parallelor.* p. 85., recte eandem tuente Weicherto in *Commentat. de versu poetar. epicor. hypermetro* p. 22. *Wr.*) 230 *tunc totum* Menag. pr. *frendens* Rom. 231 *Aventinum* tert. Rottend. pro div. lect. et Oudart., sed alterum doctius: ut *fons Timavi, urbs Buthroti,* quae Serv. laudat; conf. Burm. 232 Mire distinguebant aliqui ap. Serv. *ter s. t. limina: nequicquam ter: f. v. r.* (in Mediceo sic interpungitur: *Limina nequidquam·ter· fessus* cet. *Wr.*) 233 *praeruptis* Dorvill., a m. sec. interpolatrice. (Iunge *insurgens dorso saxis praecisis*; quare interpunctionem post *saxis*, auctore etiam Mediceo, sustuli. *Wr.*) 234 *incumbens* Menag. pr. et Parrhas. cum Goth. sec. e seqq. v. 236. 236 *impendebat* tert. Rottend. *in amnem* Rufinian. in Schem. Lex. p. 255. 237 *Dextera* alter Hamb. *convulsit* Goth. sec.

catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *obiice*, saxo illo obiecto pro obice: quod idem vs. 231. *saxea limina*. (*fultos obiice*, Ovid. A. A. II, 244.:

Avolsam solvit radicibus; inde repente
Inpulit: inpulsu quo maxumus intonat aether;
Dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat

239. INSONAT

238 *Advolsam* Medic. (a m. pr. *Wr.*) *Evulsam* Leid.; conf. III, 575. *volvit* tert. Mentel. (*Av. evolvit rad.* poetam scripsisse putat Wakef. ad Lucret. VI, 140. *Wr.*) *solidis radicibus* Parrhas. 239 *impulso* Mentel. alter. *intonat* aliquot Pier. et Heins.; et sic editum a Cuningham. (idem praefert Wakef. ad Lucret. V, 474. Et praebet *intonat* Mediceus cum Gudiano aliisque paucis, in quibus 12. Iam quum *intonare* sonum significet fragosum et abruptum, qualis est ruentis alicuius molis, hoc utique revocandum existimavi; vid. V. L. ad VII, 515. Hinc etiam de milite occiso IX, 709.: „clipeum super intonat ingens." Vulgatam tuetur Cort. ad Lucan. V, 633. *Wr.*) *aer* Ven. 240 *que* abest aliquot Heins. 241 *Ac* Ven. *ut* Moret. sec. *deiecta* Goth. tert. 242 *catervae* Goth. sec. Non placet repetita in binis versibus vox *penitus.* Priore loco *late* non male substituebat Schrader. ex Ennii versu, quem vid. in Nota. (Confert poeta miraculo miraculum, ut non sine vi repetita hic videatur vox *penitus*; vid. praeterea V. L. ad VI, 901. et Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 98. Not. *Wr.*) 243 *Nec s.* Goth. tert. 244 *reserat* et *recludit* pars Pier. et Heins., quod praeferam in poeta. (Coniunctivos et ratio postulat, et, quod vs. 246. legitur, *Cernatur.* Orta reliqua diversitas ex corrupto et ad sonum Verbi *recludat* accommodato *reserat*; vid. Q. V. VI, 1. *reserat* etiam Rom. cum 2. 5. 8. 11., eadem est altera lectio Medicei, prior *reseret. Wr.*) *aperit s. ac r.* Parrhas. et Gud. a m. sec. *recludet* sec. Moret. *recludant* alter Hamb.

„apposita ianua fulta sera." vid. Heyn. et Wunderl. Observ. in Tibull. I, 2, 6. *Wr.*) Catenas ferreas ab usu istius saeculi alienas bene temperavit poeta adiecta artis Vulcani memoratione.

236. 237. Stabat saxum, sed prominens, πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς, in tergo antri versus Tiberim, et in ripa fluvii ita situm, ut ad laevam ei amnis esset; amni ex adverso, ita ut a dextra ripa ei esset, stetit Hercules et saxum labefactavit, ita ut illud in amnem prolaberetur. 242. *regia* ut de

Pallida, dis invisa; superque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga iam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
Fumiferam noctem conmixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem

245 *que* abest Ed. Ven. et ex suis membranis rescissum a Brunckio. (vid. Q. V. XII, 15. *Wr.*) *super* est, superne, desuper. 246 *trepident* Heins. e codd.; vulgo *trepidant,* quod Rom. quoque exhibet: recte, si quid video, modo *que* absit. Abest etiam a Rom. et aliis *que*. Equidem *trepidant immisso,* quod olim erat, praeferam. (idem Menagium videri praetulisse Porsonus in Edit. Virgil. Heyn. Lond. refert. *Wr.*) Verum piget mutare quae incerta sunt et lubrica. (Indicativus abhorret ab hac oratione. Copula, eiecta a Wakef., abest a Mediceo; servant eandem, Pierio et Bottario testibus, Romanus, etiam Palatinus et Serv. Dresd., nec commode omitti probavimus Q. V. XXXIII, 11. *Wr.*) Dorvill. *trepidant admisso.* 247 *in* abest parte codd. Pier. et Heins. 248 *insueta paventem* codices apud Pier. Sed *rudens* est *ἐπιβρωμώμενος*, ut apud Callim. in Del. 56. *saxoque insueta* Rom. 250 *instant* Lutat. ad Statium apud Burm., perperam. 251 *super u. p. est* vulgo legebatur. (ita exstat in Palat. et 7. 8. 10. 12. *Wr.*) Eiecit *est* Heinsius secundum codd. suos et Pierii. *fuga nunc super illa* Diomedes lib. I ap. Heins. *super illa* Leid. *super illa dabatur* alter Menag. 252 *m. dictu* Goth. tert. 255 *Fumigeram* Menag. pr. Bigot. et Goth. tert. *Flammiferam* ed. Ven. *coniunctis* Montalb.

Aeoli antro *aula* lib. I, 140 Serv. Ornavit autem Ennianum versum: *Tum cava sub montem late specus intu' patebat.*

243 sqq. Ex Iliad. *υ*, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnae deorum numera-

Praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem

257. PRAEC. INIECIT

257 *iniecit* Heins. e parte codd. pro vulgari *iecit*, quod Rom. cum aliis tuetur. (Ad Romani cod. auctoritatem gravius accedit Medicei pondus; *iecit* etiam 7. 8. 9. 11. 12.; idque cum Wakef. ad Lucret. V, 1317. praetuli, raram et exquisitam locutionem librariisque parum cognitam amplexus; sic tamen ipse Virgil. infra IX, 712.: „pila, quam iaciunt ponto." X, 683.: „Fluctibus an — *sese* — iaciat mediis." *Wr.*) *eiecit* Hugen. *quo* aliquot Pier. (— 258. *nebulamque* Medic. a m. pr. *Wr.*) 259 *Sic* duo Burm. *moventem* Goth. tert. cum tert. Mentel., quod mire blandiri vidi viro docto, qui recte observabat, *vomere* iam antur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit; minus autem mirationem faciunt ea, quae in comparatione memorata sunt, quam quae de ipsa re memorata, tamquam effecta, praedicantur. Petiit e nostro Statius Theb. VII, 815 Amphiarao a terra hausto: *ecce alte praeceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem timuerunt sidera et umbrae.* 245. *dis invisa*, argutatur Burmannus post Ruaeum et alios, dum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. II Aen. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expressit, v. 65, satis manifesta sunt οἰκία — τά τε στυγέουσι θεοίπερ h. *abhorrent, aversantur*, δεδοίκασι; mox 245 *super* pro desuper. 248. *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Comparat Ernesti τὸ ἐπιβρωμᾶσθαι ap. Callimach. in Del. 56. Frequens et obvius apud poetas usus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Il. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, post molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570 *Remque ferox* saxis stipitibusque *gerit.*

256. *animis*, prae ira. (*seque ipse*, vid. Q. V. XVIII, 2, s, β. *Wr.*) *undam*. Georg. I, 472 *Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam* — Ornate omnia: *nebulaq. i.* pro, qua parte specus densissimus est fumus; ut *mare, ignis*, aestuat, sic nunc *fumus*. 260. 261. elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: ita ut elidantur oculi; more Herculis, quo leo et

Conripit in nodum conplexus, et angit inhaerens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolsis,
Abstractaeque boves abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque saetis

tecessisse, *moventem* autem esse exquisitius et proprium in tali re poetarum verbum. (*moventem* etiam 3. 5. 8. Aliud est autem *incendia movere*, aliud *inc. vomere*; et hoc proprie dicitur de monstris ignem efflantibus. Ceterum post *in* in Medic. a m. pr. *e* insertum fuerat. *Wr.*) *novantem* alter Hamb. 260 *in medium* Bigot. et Goth. tert. *corripit in nodum* male iungit vetus Grammaticus Anthol. Lat. Tom. I lib. I, Ep. 45, 10. 262 *extemplo vel interea* Gud. *reclusis* aliquot Pier. Dorvill. et Oudart. pro var. lect. codices bini recentes et mendosi. *repulsis* Goth. tert. 263 *abstractique b. obiurataeque* Ed. Ven. *adiurataeque* Exc. Burmann. (etiam Medic., sed *d* transfossa. *Wr.*) 264 *immane* Goth. tert. 266 *pilosa* Dorvill.

Antaeus fuere occisi: quem deseruit Propert. IV, 9, 15 (ubi quoque triceps Cacus) cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. (cf. Spenc. Polymet. p. 123.) *in nodum* doctius quam nodo, per nodum. *complexus corripit* ornate pro complectitur. 263. *abiuratae rapinae;* respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum periurio negasse se boves apud se habere. 265. conf. Il. χ, 369 sqq. de Hectore. Exhibent rem duo numi maximi moduli ex aere nobilissimi: alter Antonini Pii, alter M. Aurelii. Pii numus alius est, in quo Hercules ipse ad aram maximam sacrificans exhibetur; et tertius cum Hercule epulum, quod instituerat, celebrante. Occurrunt apud numographos, tum apud Eckhel. in Doctrina num. Vol. VII, p. 29 sq.

268. Hinc sacrum celebrari coepit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus. 269 sq. conf. sup. ad v. 193 sqq. Narrata res a Liv. I, 7 et IX, 29, ubi cf. Intpp. Dionys. I, 39. Prop. IV, 9, 67. 68. Tac. Ann. XV, 41. *custos*, antistes, quae cu-

Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.

267 *ac* Ven. *semifera* Goth. tert. (altera *i* in *ignis* mutatur in *e* in Medic. *Wr.*) 268 *celebratur* pars Heinsianorum codd. *servatur* Bigot. *servatus* Goth. tert. *honor* ex Prisciano Burm. (vid. V. L. ad Ecl. III, 56. — *minoris* Medic. *Wr.*) 269 *Poticius*, *Potius*, et in Goth. sec. *boetius* erratum. 270 *sacris* Rom. Io. Marius Matius apud Heinsium distinguebat post verba: *custos Pinaria sacri*, ut seqq. *statuit* ad ipsum Herculem referatur, quem alii aram maximam dedicasse aiunt; conf. Ovid. Fast. I, 581. Liv. I, 7. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271. 272 eiiciendos tamquam commentitios et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse ieiunius et poeta magis indignum quam: *quae maxima semper Dicetur nobis et erit quae maxima semper*. (Removi asteriscos ab Heynio appictos, quum nihil causae sit, cur hos vss. adventicios censeamus. Exstant hi vss. in omnibus codd., nisi quod in duobus vs. 272. desideratur, quod minime mirum propter communem cum praecedente exitum. Visi tamen hi vss. etiam Nobbio *Syntagm. locor. parallel.* p. 87. languere et non Virgiliani esse; quod mihi, ut etiam Iahnio, secus videtur. Voluit poeta tritum illud *dici haberique* exprimere, quod ille ita expressit, ut, quid vituperem, non inveniam. Et ex his *Dicetur nobis* repetendum est *nobis* ad *erit*; vid. V. L. ad Ecl. VII, 70.; unde haec existit sententia: ara illa et nomen et honorem Maximae apud nos semper tuebitur; nollem autem Nobbium post *Dicetur* interpunxisse. Ac vix est credibile, Virgilium, omnem occasionem rerum Romanarum origines explicandi cupide arripientem, commissurum fuisse, quin loco adeo opportuno originem tam nobilis arae traderet. Ceterum Iahnius superiorum editorum exemplo non incidit in fine vs. 270., quia non liceat Herculis nomen subaudire ad verbum *statuit*. At vid. V. L. ad IX, 733. Neque vero negaverim, iungi versum 271. posse cum superiore; sed quum etiam in altera ratione nihil sit, quod offendat, quumque in Mediceo cod. post *sacri* distinctum videam, nolui punctum ab Heynio positum tollere. *Wr.*)

raret sacrum. Aliis a fabulis Macrob. III, 6 haec repetiit. Inversa autem oratio pro: Potitius et Pinarius: seu Potitii et Pinarii. De iis v. loca laudd., ut et de Ara Maxima. In eodem sacro, *capite* erant *aperto*, qui sacra faciebant: unde mox 274. 277 coma frondibus cingitur; Liv. I, 7 *sacra diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro instituta erant, facit*

Hanc aram luco statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.
Quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit,
Et sacer inplevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant, divosque precantur.

271. *Hanc 272. *Dicetur

271 *statui* legebat Pomponius: „*Euander instituit*: *ideo eo loquente melius* statui, *quam* statuit." 272 Hic versus aberat a pr. m. Mentel. pr. et Rottend. sec. At in Leid. finiebatur post *erit*. Markland. ad Stat. III Silv. I, 9 resecabat hemistichium: *et erit quae m. s. et erit quoque* Parrhas. 273 *Ergo agite* Priscianus apud Heins. 274 *fronte* duo Burmann. *comam* alter Leid. *porrigite* duo alii. *spargite* Dorvill. et aliquot Pier. *sumite* Oudart. pro var. lect. *porgite pocula* Goth. tert. 276 *Hercules umbrae* pr. Hamb. 277 *nexa* Gud. a m. pr. 278 *implerat* Bigot. *dextras* alter Hamb. *Et dextram implevit sanctus scyphus* aliquot Pier. 279 *In mensa* aliquot apud Burm. cum Goth. sec. Apud Macrob. III, 11 est censura versus. *In mensam libant* — in hoc errasse Ma-

Romulus; sic quoque Strabo V, p. 352 B (p. 230): caussam afferunt apud Macrob. III, 7 extr. vel quod Graeco ritu sacrum factum, (v. Livius l. l. I, 7 et Strabo V, p. 352. B. C.) vel quod signum Herculis capite operto esset, sc. exuviis leonis; ne quis adeo in aede dei habitum eius imitaretur. At Romanorum mos erat in sacris *velato* esse *capite:* cuius moris originem a poeta expositum vidimus III, 403 sqq.

273. *tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui lib. V, 652 huc vocat, ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules; cf. sup. 185 sq. (*tant. in mu-*

Devexo interea propior fit Vesper Olympo.
Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

ronem *cum non in mensam, sed in aram, secundum morem libare debuerint.* vindicat poetam alius vir doctus ibidem; et fuit alius mos Romanorum, alius Graecorum, saltem aetatis heroicae. Locum qui sequitur unacum hymno illustravit vir doct. Car. Aug. Böttiger singulari libello 1789. 281 *ibat* tert. Rottend. 282 *flammam* aliquot Pier., inter quos Rom. *gerebant* Goth. pr. Sane parum placet *ferebant*, *ferunt* trinis vss.; (Non esse haerendum in eiusmodi repetitione, et alibi vidimus, vid. V. L. ad V, 181., et de hoc ipso loco affirmat Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 104. *Wr.*) et quam impedita sit interpretatio versuum *Instaurant epulas et Dona ferunt*, in Notis declaravi; Scilicet si dicere licet quod sentio: hi duo versus a poeta in margine appositi fuisse videntur ad superiora: *Ocius omnes In mensam laeti libant, divosque precantur: Instaurant epulas* sq. Duobus versibus h. l. eiectis bene procedit narratio: *Iamque sacerdotes — flammasque ferebant. Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, Populeis adsunt evincti tempora ramis.* (vid. quae in Notis disputavi. *Wr.*)

nere laud., i. e. in sacrificio Herculi ob egregium illud facinus instituto. *Wr.*) 274. Sequitur locus de libatione. *Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum praebeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo. Mox idem: *date vina. Communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere iunctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato. Aliena multa cumulant Servius et interpretes: Sic XII, 118 *Rutulique viri Teucrique — In medioque focos et dis communibus aras Gramineas* parabant. 276. 277. caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidae gratissima* et quidem alba; hoc norunt omnes. *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv., Macrob. Sat. III, 12 et Cerda. 278. *scyphus* proprie h. l. dictus, in re Herculi sacra: notante Macrobio V, 21.

280. *devexo Olympo;* caelo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250 *Vertitur interea caelum:* ubi vid. Exc. II ad lib. II. 283. Necesse est, si verborum sententias explores, fuisse morem sacrorum, ut sub vesperam sacrum instauraretur, ignis in ara accenderetur a sacerdotibus; utque tum crematis vi-

Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

283. *INSTAURANT 284. *DONA

283 *Instaurantque* Gud. a m. pr. In Menag. pr. hic ordo erat versuum 285. 286. 283. 284. Versus hos importunos, quocunque te vertas, eiiciendos esse, patebit e Nota. (ubi servandos esse censui. *Wr.*)

ctimae partibus aliae in epulis sacris apponerentur, inde saltatio religiosa cum cantu fieret ad aram. Haec et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, convivantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, inprimis libatione modo facta. Religiosum ritum describi in aperto est, quo ignis in ara instauratur, et circum aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant* — *Tum Salii ad cantus incensa altaria circum* saltant. Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum, quas easdem inusitato more per *mensam secundam*, seu *mensae secundae dona* declarat. Fatendum tamen, et hac et quavis alia tentata ratione versus 283. 284 nec sensu nec structura satis congruere: etiamsi dixeris, antiqui sacri morem a poeta describi, qui nonnulla singularia habuerit: ita *pellibus in morem cincti:* Ergo ex vita antiqua, qua pellibus incincti esse solebant homines, mansit hic mos sacri in Lupercis; uti 285 Salii huic sacro adhibiti sunt. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ovid. IV Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi praestat. Ita dum exta cremantur in ara, epulae interea instaurantur. *Instauratas epulas* supra vidimus lib. VII, ubi crustis iam comesis Aeneas vs. 133 *Nunc pateras libate Iovi*, et 146 *Certatim instaurant epulas:* quod ad solam libationem spectare videtur: sicque Od. ε, 388 seq., ubi Nestor de sacro domum redux assidet cum suis et libationem facit: sed nullas epulas secundas. (Sustuli asteriscos, quibus Heynius hos vss. notavit, iubente etiam Weicherto *De Verss. iniur. susp.* p. 98 sqq., quocum consentit Iahnius. Inprimis vero cavendum, ne adversus eiusmodi locos, rem aliquam prisca vetu-

Tum Salii ad cantus incensa altaria circum

285. CANTUS, CIRCUM,

285 *Tunc* Rom. (*Tunc alii* Virgilium scripsisse iudicat Weichert.; vid. Not. ad vss. 283 sq. Sustuli commata, quippe quae male dirimant iungen-

state obscuratam exhibentes, criticam calidius exerceamus; quid autem obscurius antiquissimarum religionum ritibus atque caerimoniis? Quare ne Saliorum quidem mentionem, qua offensus Weichertus l. l. *Tunc alii* vs. 285. pro *Tum Salii* scripsisse Virgilium putat, non ferendum existimaverim. Quod genus sacerdotum si iam ante Romam conditam, ut visum est quibusdam, in urbibus Italiae exstitit, non reprehendemus eos, qui id a Numa demum ad solius Martis cultum adscitum esse, Virgilium autem tempora illo rege antiquiora respexisse iudicant. Heynium quidem, Saliorum nomen commune sacerdotum olim fuisse coniicientem, ita refutatum ivit Weichertus, ut diceret, idem hoc esse, ac si poeta dixisset: *Iamque sacerdotes ibant; Tum sacerdotes adsunt.* Cui respondet Censor eius in *Diar. lit. Halens.* 1819. n. 101. p. 811. a Iahn. laud.: Salios dici videri saltantes sacerdotes, et opponi sacerdotibus sacrificantibus. Quum autem primae epulae factae fuerant meridionali tempore, vid. vs. 97., vespere, vid. vs. 280., alteras fieri, seu instaurari, non mirer equidem; ac vid. l. VII. ab Heyn. iam laud.; et solebant sacrificia, vid. vss. 282. et 285., non sine epulis institui. Nam quod Weichertus instaurari epulas dicit, quia illae, quibus Aeneas cum sociis interfuerit, omissae sint, refellitur vs. 110.: „Audax quos rumpere Pallas Sacra vetat." Nec illud me offendit, quod mensae secundae non fuerunt heroici temporis, quum aut ad suae aetatis consuetudinem et usum, ut saepe fit, se applicuisse, aut morem aliquem ignotum hoc in sacrificio observari solitum tetigisse poeta videri possit. Accedit, quod haec mensarum secundarum mentio spectat ad libationes post coenam diis fieri solitas; nec puto hoc *mensae secundae dona ferunt* re magis, quam verbis differre ab illo *mensis vina reponunt*, de quo vid. omnino Q. V. XXXXI. Atque mensae secundae usum agnoverim etiam in coena Didonis, coll. inter se I, 723 sq. et 736.: „Postquam prima quies epulis men-

Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes

da: adsunt, qui circum altaria cantent. *Wr.*) *accantis* Goth. sec. 286 *adsunt*: adveniunt ad cantum. Nisi dicas *adesse ad cantum*, seu *cantui*, esse respondere saltatione. Vox est parum commoda. Io. Schrader. coni. *saltant.* (Nihil hic incommodum, si eam sequeris legem, quae iubet in enarrandis antiquis scriptoribus simplicitati maxime studere; itaque *adsunt ad cantus* i. q. adveniunt et cantant; sic paulo ante *sacerdotes primusque Potitius ibant. Wr.*) *et vincti* aliquot Pier., inter quos Rom. *taenis* pr. Voss. et pro var. lect. Gud., et Moret. qu. *tenis.* 287 *atque senum* aliquot Pier.

saeque remotae, Crateras magnos statuunt et vina coronant. .... Dixit, et in mensam laticum libavit honorem." Ubi quum *prima* cum coniunctione *postquam* iungere liceat, vid. Q. V. XXVIII, 3, b., reliqua tamen oratio suadet, ut per illud *prima* mensas priores secundis opponi statuamus. Itaque per mensas secundas nec ἱερὰ ἀναίμακτα, ut Weichertus, nec epulas expositicias — *Schaugericht* —, ut eius Censor l. l. coll. Plut. Sympos. VII, 4. existimat, significari censuerim. Denique quod Heynio male interrupta videtur oratio interpositis his versibus, aliter fortasse statuisset, si cogitasset, *Tum* vs. 285. hic non esse temporis adverbium, sed vim habere, ut saepe, enumerandi et varia iungendi, vid. Q. V. XXV, 6, c. Et quum ad Potitios sacri faciendi cura pertineret, Saliorum autem esset carmina ad aras incensas canere, nihil est in horum versuum iunctura asperum aut ingratum. *Wr.*)

285. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numae instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur, a saliendo; omnis enim olim res sacra cum tripudio et cantu coniuncta erat. conf. Serv. Haeserant in hoc iam veteres. v. Macrob. III Sat. 12. (vide Not. meam ad vss. superiores. *Wr.*) Chorus h. l. est περιβώμιος et ἐγκύκλιος, ut docte observat Böttiger supra laudatus; et carmen dixeris esse ὑπορχηματικόν. (Carmen aliquod antiquum versibus Saturniis compositum hic exprimi a Virgilio suspicatur Santen. ad Terentian. p. 176. *Wr.*)

Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
Ut bello egregias idem disiecerit urbis,
Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembris,

293. BIMEMRIS HYL.

288 *fata* duo Burm. *ferant* illatum erat ab Heinsio e libris; alii cum edd. *ferunt*: haud dubie verius; est enim pro: *ferunt illi*, efferunt, celebrant. Retinuit quoque hoc Cuningham. (Non de significatione verbi *ferunt* dubitatur, quae, sive coniunctivum praefers, sive indicativum, eadem est. Sed consilium supra iam significatum erat per illa *ad cantus*; narrationi ipsiusque carminis expositioni convenit *ferunt*. *Wr.*) 289 *geminas anguis* Nonius in *elidere*. vid. Heins. (*angues* Medic. *Wr.*) 290 *Et b.* Ven. *deiecerit* aliquot Pier. et Burmann. cum Goth. tert. (et 3. 9. *Wr.*) *devicerit* Ven. (*urbes* Medic. *Wr.*) 291 *Oethaliam*, *Oetaliam*, *Ethaliam*, *Aethaliam*, *Echaliam*, *Oeiam*, monstra lectionum: et mox *Aritheo*, *Euricto*. *et duros* Rom. Macrob. VI, 6 et duo Heins. (cum 2. 3. 8. *Wr.*) *eduros* Medic. (a m. pr., sed a secunda *ut d. Wr.*) *ut durus* Bigot. et Goth. tert. 293 *bimembres*: Voc. Cornificium primum ausum esse fingere notatum est apud Macrob. VI, 5 extr. (Distinxi post *bimembris*, ubi etiam in Mediceo interpungitur, et post *Pholumque*; aliquos poeta nominat e pluribus. Ceterum *bimembres* Medic. *Wr.*)

De populea corona vid. ad v. 276. Illud quoque notabile, quod Salii seniores et iuniores memorantur.

Quae sequuntur v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta praeclare in hymni formulam conversa v. 293 seqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Observandum quoque artificium poetae, quo oratio variatur et invertitur, una notione subiecta: tu occidisti, tu prostravisti *Oechaliam:* quo nomine urbes fuere Messeniae, Thessaliae et Euboeae: ad hanc Euboeae Oechaliam referunt fere Tragici, quod de expugnatione ab Hercule facta narrari solet, denegata a patre Euryto Iole. v. de his ad Apollod. Not. p. 439. 480 et ad Homerum Iliad. β, 596. 730. — 291. *labores* cf. Iliad. ϑ, 393. τ, 133. Odyss. λ, 620. *fata Iunonis* infestae aiunt esse voluntatem: sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quae Iunonis odium

Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semiesa cruento;
Nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
Arduus arma tenens; non te rationis egentem

294. PHOLUMQUE M. 297. SEMESA 299. ARDUUS,

294 *Yleum Pholumque* Parrhas. *Hylocumq. Polumq.* Goth. sec. *Neleum* Marius emendabat perperam apud Heins. *Crescia* Dorvill. *metas* Goth. sec. 295 *Nemea sub rupe* Rom. et Medic. (hic quidem *Nemaea* apud Foggin. *Wr.*) Gud., aliique (in quibus quidam libri ap. Cort. ad Lucan. I, 655. *Wr.*) doctius, ex Νέμεος, quam quod vulgo adhuc legebatur *Nemeae sub rupe.* 296 *flevere* Oudart. *timuere* duo alii Burm. 297 *semensa* Rom. cf. Serv. (*semiesa* e cod. Alb. recepi; vid. V. L. ad III, 578. *Wr.*) Seneca ep. 82 subiicit versum ex Aen. VI, 401. 298 *Non te* Parrhas. *Te nullae* Goth. tert. *nec terruit* duo Burm. cum Goth. sec. 299 *nec te* idem cum aliis. (Segnis est oratio: *Typhoeus, Arduus, arma tenens.* Non est, quod quis terreat virum fortem a r m a t e n e n s. Nempe tale quid commemorandum hic erat, quod aptum esset ad terrorem

fecerat. Fatale enim erat, ut Hercules ad explendam Iunonis iram tot labores perferret, ita ut ne Iupiter quidem iis exsolvere ac liberare valeret. Sic IX, 135 *Sat fatis Venerique datum.* Suavis et iam Macrobio VI, 6 med. observata conversio in secundam personam vs. 293., qua docti poetae haud raro utuntur, ut Horat. II Carm. 19, 13 *Tu flectis amnes.* etiam recentiores: videas v. c. Milton. *P. L. B. IV.* 1720 *sqq. nubigenas Hylaeum Pholumque* Centauros v. Georg. II, 456. 457; ad hos et ad sqq. cf. Apollod. II, 5, 4 sqq. *Cresia prodigia*, τέρας, taurus Cnossius: quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut, etsi de uno tantum proprie dictum, pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est. (hoc verum; prior ratio tum admitti posset, si Verbum alteri enunciato adiectum esset. — Ceterum vid. V. L. ad IX, 266. *Wr.*) 296. 297. descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret Iliad. ϑ, 368. Odyss. λ, 622. 298. *facies*, monstra, quae in inferis occurrebant. Aen. VI, 285 seqq.

Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Iovis proles, decus addite divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adiiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.

308. AENEAM

vel audacissimo incutiendum. Parva irrepsit in libros editos corruptela: sublato post *Arduus* commate praeclara sunt omnia. V, 478.: durosque reducta Libravit dextra media inter cornua cestus Arduus." X, 196.: „saxumque undis inmane minatur Arduus." Hinc XII, 789.: „acer et arduus hasta." Adde Sil. Ital. VIII, 559. sq. Neque offendet *Arduus* participio iunctum, coll. V, 277.: „sibila colla Arduus adtollens." adde XI, 755. et V. L. ad VIII, 559. *Wr.*) 300 *circumstitit* aliquot Burm. 301 *deus addite* Parrhas. 305 *Quo sonat* Goth. sec. 306 *Exhinc* duo Burm. (*Exim* Medic.; vid. V. L. ad VII, 341. *Wr.*) 308 *trahebat* pro var. lect. pr. Hamb., ut Aen. II, 457, unde huc venisse probabile mihi fit. (*Aeneam*, merum sphalma edit. Heyn. *Wr.*) 309 *Ingrediensque viam vario s.* Ven. *levabant* Hugen. a m. sec. et Schol. Statii apud Burm. *lavabat* Rom.

Hydra Lernaea iam ibi commemorata: nunc *Typhoeus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. *Θεογον.* 853 seqq. 867. (Hinc minime indigemus Servii interpretatione: „Non terruit, pro *non terreret*, vel *terruisset*." *Wr.*) Orionem in inferis collocavit Homerus Odyss. λ, 571 sqq. Ad communem autem interpretum morem iungimus vss. 298—300 cum antecedentibus. Alioqui, si sententias et facta seiungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhoeum accensere solent poetae, alterum ad hydram Lernaeam apud Nemeam occisam referri poterat; ut confundantur Hercules ille anti-

Miratur, facilisque oculos fert omnia circum,
Aeneas, capiturque locis; et singula laetus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus, Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,

312 *que* abest post *exquirit* in Ald. pr. *animumque virum* Goth. pr.

quae religionis et Thebanus Hercules; quod nec sine exemplo fieret. (Cui explicationi ipse rerum narratarum ordo adversari videtur. *Wr.*) 299. *arduus* praeclare adiectum; stans enim erectus vasta corporis specie terrere poterat ille. (sed vid. V. L. *Wr.*) *rationis egentem*, consilii inopem, de *ἀμηχανίᾳ*, *ἀπορίᾳ*, ex pavore: h. terrore perculsum. 302. *dexter*, adsis propitius. (— 303. *super omnia*, prae ceteris memorant; vid. V. L. ad VII, 462. *Wr.*) 304. *spirantem ignibus* doctius quam ignes exspirantem. (*ipsum*, vid. Q. V. XVIII, 2, b. *Wr.*)

307. *rex obsitus aevo:* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus*, *obrutus*, *gravis aetate*. cf. Burm. (Terent. Eun., a Serv. laud., II, 2, 5.: „annis pannisque obsitus." Plaut. Menaechm. V, 2, 4.: „consitus sum senectute." ubi vid. Taubm. *Wr.*) 310. *faciles* epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles. (Manil. I, 647.: „Circumfer faciles oculos." *Wr.*)

314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiae status describitur. v. Excurs. II ad h. lib. *indigenae Fauni Nymphaeque* non modo *ἐγχώριοι*, sed et *αὐτόχθονες*, *αὐθιγενεῖς*, scilicet designantur Genii locorum. Suaviter autem poeta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata, ut probabile fit, loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Serv. cf. Stat. IV Theb. 276 sqq. etsi non adeo subtiles in his loquendi formis fuere prisci homines; nam etiam e saxis natos dixere; et intra paucos versus apud Hesiod. O. et D. 143 sq. est *γένος ἀνθρώπων χάλκειον*, *ἐκ μελιᾶν*,

Gensque virum truncis et duro robore nata:
Quis neque mos neque cultus erat; nec iungere tauros,
Aut conponere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens, et regnis exsul ademtis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

315 *et rupto robore* tert. Rottend. (et Serv. Dresd. Admodum memorabilem lectionem *nati* pro *nata* suppeditat idem Serv. Dresd.; eadem generis ac numeri synesis exstat VI, 660.: „Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi." adde VI, 580. sq. Sed cohibuit me ceterorum codicum reverentia a corrigendo. *Wr.*) 316 *neque iungere* aliquot Pier. 317 *haud* Burm. *nec* Serv. ad Aen. I, 374. *et parcere* alter Hamburg. *partis* Leid. *rapto* Medic., sed in litura. (nulla videtur esse litura: terna puncta, quae in eo cod. supra literas *R* et *P* apparent, transponendas esse significare videntur. *Wr.*) *gnorant* Mentel. pr. ἀρχαϊκῶς, ait Heins. 318 *victus venatus* Montalb.; per appositionem, ait Heins. (idque praefert Wakef. ad Lucr. IV, 634. *Wr.*) *asper cultu* Oudart. *alebant* Ven. et Dorvill. 319. 320 Laudat Augustin. C. D. VII, 26. 320 *regnis*: *terris* pro div. lect. Hugen. 323 *tutus latuisset* apud Lactant. Heins. *in hortis* Goth. sec.

ἀδάμαντος ἔχον θυμόν. At quae mox iterum ex aere memorantur, vss. 150. 151, ab interpolatione profecta esse videntur. 316. *mos,* certum vitae institutum, lex quaedam vivendi; *τεθμός·* praeclare autem mitior vitae cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, *τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι*, quibus feros homines assuefacere difficillimum est. Conferant erectioris indolis iuvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq. in iisque 956. 318. *rami* h. fructus arborum. Porro iung. *asper victu,* non *alebat victu.* Est venatus, qui asperum victum praebet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319. Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo.* *Saturnus* ta-

Aurea quae perhibent, illo sub rege fuere
Saecula: sic placida populos in pace regebat;
Deterior donec paullatim ac decolor aetas
Et belli rabies et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae;
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.

324. FUERUNT

324 *Aurea quae perhibent* Heinsius refinxit ex codd. tum suis tum Pier., omnibusque omnino praestantioribus, Rom. Medic. al. (etsi Mediceum *quae ut* exhibere ait; quod Fogginius non expressit). Vulgo lectum erat: *Aureaque, ut perhibent*; (ut est in Palat. *Wr.*) quod ortum ex librariorum more *q* per compendium scribendi, quod etiam alii depravationi locum fecit in aliquot Pier. *Aureaque perhibent — fuisse.* Argutatur Burm. *fuere* ante Heins. (idque e Medic. plurimisque aliis codd. restituendum esse vidimus Q. V. V. E Paris. unum 12. *fuerunt* exhibere Potterius refert. *Wr.*) 325 *longa* Serv. v. Burm. 326 *ac* deest Ven. 328 *manus Ausonia*, h. Ausones, praeclare Heins. reposuit ex Medic. Gud. et Ven. a m. sec. cum Romano. Vulgo cum Servio: *m. Ausoniae.* In Bigot. abest *et.* (E Servianis discimus, fuisse, qui non post *Sicanae*, sed post *Saepius* interpungerent; et ita distinguitur in Mediceo. *Wr.*)

men numen Latinorum patrium, forte a *satu*, seu satione rerum, inprimis frugum. Sed comparatus ille cum *Crono* fabulas Graecorum in se derivandi opportunitatem dedit. Contra Ausonum adeoque Aboriginum et Latinorum religiones videntur fuisse valde simplices; v. Excurs. V et IV ad lib. VII. (— *Primus*, vid. Q. V. XXVIII, 3, g. *Wr.*) 321. *indocile*; Serv. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. (De numeris huius vs. vid. Q. V. XXXV, 16. *Wr.*) 322. *leges dedit*, h. mores et instituta; conf. VII, 203. 204. 325. *aurea saecula* observa per *pacem* declarari. 326. *decolor aetas* respectu auri, colore vitiato, dum aerea vel ferrea aetas succederet. 328. *manus Ausonia.* Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. v. Excurs. IV ad lib. VII. Excurs. II ad lib. VIII. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habuit, qui et hos in Italiam venisse traderent; cum alias Sicanos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam traiecisse narratum sit; seu quod *Sicanos* cum *Siculis* confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse

Tum reges, asperque inmani corpore Thybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romani nomine portam

338. ROMANO

(—333. *pelago* scripsisse Virgilium opinatur Wakef. ad Lucret. IV, 267. *Wr.*) 334 *et i. bellum* sec. Moret., male. 335 *erigere tremendae* Rom. 336 *et monita* Parrhas. 337 *dein* Montalb. *et arma* Medic. (Scriptum est in Mediceo ARMA, quibus signis, ut saepe alibi, indicatur transponendas esse literas illas. *Wr.*) 338 *Romani nomine* Gud. cum quatuor aliis Heins.; adde Medic.; nec assequor, unde haec lectio venire potuerit. (Reduxi ex optimis libris *Romani. Romano* ortum e prima syllaba sequentis vocabuli, ut *animi miseratus* VI, 332. et X, 686.; alia his similia quum alibi, tum ad I, 104. notavimus. Potuit etiam longius remotum pronomen *Quam*, ut corrumpendae interpunctioni fuit, de qua vid. Heyn. ad vs. prox., ita verae lectioni *Romani* in *Romano* mutandae locum dare. Et vitiosa ista distinctio iam in Mediceo, etsi is habet *Romani*, visitur. Ad sensum perinde est, *Romani* an *Romano* legas. Sed apparet, *Romani* propterea scripsisse Virgilium, ne haec *Et Carmentalem — portam* e verbo *monstrat* suspensa faciant legentes, sed proximo demum versu absolvi orationem sentiant. Nec offendet quemquam, sermonis poetici non ignarum, *nomine* ita nude positum. *Wr.*)

constat, etsi alii in inferiore Italia, Oenotriorum sede, eos memorent; unde illic ab Ausonibus et Pelasgis, hic ab Opicis, qui et ipsi ex Ausonum genere fuere, exturbati in Siciliam traiecere. conf. Excurs. II ad h. lib. *Saturnia tellus* proprie ita dicta fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; *clivus Saturnius* is olim dictus: Dionys. I, 34. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari coepit. Etiam reliqua Italiae nomina a certis tractibus, quibus ab origine propria erant, ducta sunt. Ipsum *Italiae* et *Oenotriae* nomen, primo ad sola loca circa sinum

Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.

339 *memorat* Goth. sec. *primum C.* Oudart., ex interpretatione, arbitror. Interpunctione refeci locum: *Et Carmentalem Romano nomine portam Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem, Vatis fatidicae.* Apposita sunt: *portam — honorem Nymphae Carmentis.* Antea interpungebatur sic: *Et C. — portam: Quam memorant Nymphae priscum Carmentis honorem Vatis fatidicae.* Ita frigebat totus hic versus, ut eum expungere mallem: expeditior enim fuisset oratio: *Et Carmentalem Romano nomine portam Vatis fatidicae.* (vid. nunc V. L. ad vs. superior. *Wr.*) 341 *et nomine P.* Rom. 342 *asper* pr. Hamb., sed *acer* defendit Burm.; recte, nec tamen expedit. *Acer*, ut δριμύς, est poetis vocabulum proprium virorum fortium, δραστικῶν, uti alias impiger, promtus, animosus. 344 *Parnasio* Rom. *de monte* Bigot. et Goth. tert. Sicque emendabat Io. Schraderus, fundo emendationis in Ovidio quaesito: Fast. II, 423 *Quid vetat Arcadio ductos a monte Lupercos? Faunus in Arcadia templa Lycaeus habet.* Ita erit: *Lupercal dictum*

Lameticum spectabat. cf. eund. Excurs. 330. Sumsit et hoc poeta de Tiberi ex multis aliis commentis super nomine Tiberis; v. Serv. ad h. l., cf. Cerdam, Cluver. alios. (*reges asperque Thybris*, vid. Q. V. XXXIII, 6. et V. L. ad vs. 293. *Wr.*)

333. De Euandri adventu v. sup. v. 51 sqq. et Excurs. I ad h. l. *pelagi extrema*, mare ultimum, longinquum, saltem ex sensu et notione priscae Graeciae, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat. 337. *aram* Carmentis seu Carmentae, quam se vidisse testatur *sub portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii. 338. *portam* per appositum *honorem Nymphae Carmentis, vatis fatidicae.* 340. 341. Ingeniose haec a poeta intexta sunt, ex instituto praecipitandi Aeneidis argumentum per vaticinia, secundum observata Disquis. II. inpr. s. VI seqq. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast. I, 475 sqq. 515 sqq. Propert. IV, 1 et iam Tibull. II, 5, 19 sq.,

Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Iam tum religio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant.

de monte Panis Lycaei Parrhasio. quae non bene conveniunt. Sane *montem Parrhasium* putes esse debere τὸ ὄρος Παῤῥάσιον. At nunc erit dictum pro Arcadico. *Lycei* male excusum a Burmanno. Est urbs Arcadiae Λύκαια et ὄρος Λύκαιον, vide vel Pausan. VIII, 2 et 38. At τὸ Λύκειον (scil. ἱερὸν) in quo gymnasium, et περίπατος, Athenis, et Apollo Λύκιος. (Quum ex nullo cod. *Panis* enotetur, *Panos* autem etiam Servii testimonio confirmatum sit; quumque praeterea Graeca Genitivorum III. Decl. forma abstinuerit Virgilius, vid. V. L. ad Ecl. III, 12.: recte facere videntur, qui solam Graecam huius nominis terminationem probant. Vid. K. L. Schneider. Gr. Lat. Vol. II. P. I. p. 284. sq. *Wr.*) 345 *monstrant* Goth. pr. 346 *et mortem docet* aliquot Pier. 347 *ad* abest pr. Hamb. *et* abest Goth. tert. 349 *iam tunc* Dorvill., etiam vs. sequ. 350 *iam iam* aliquot Pier. *silvas* Rom. *saltumque* Montalb. *tenebant* Medic. a m. pr. Bigot. (est ea prior Medicei lectio. *Wr.*)

ille ex sua, hic ex Sibyllae persona. *Pallanteum* Palatium. cf. sup. v. 54.

342. 344. *lucum — Asylum* cf. Liv. I, 8. Dionys. II, 15. *retulit* est, appellavit. (Verba enim sunt notae, quibus res quasi referimus, s. exprimimus. *Wr.*) Male aliter Serv. et alii. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I, 5. Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycaei* Lupercal, nomen gerens Panis Lycaei, quasi is a λύκος, *lupus*, dictus sit: prava nonnullorum etymologia; cum verius ab urbe et monte Arcadiae Lycaeo ductum sit nomen. *de more Parrhasio*, h. Arcadico; ad exemplum Panis Lycaei nomine ab Arcadibus ducto.

345. 346. *nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *testatur* simpl. pro monstrat. (Vix crediderim; verum vidisse Servium, et hoc dicere poetam puto: monstrat locum, quo, tamquam ad testimonium vocato, crimen laesi iuris hospitalis a sua domo removeat. *Wr.*) *hospitis Argi;* adoptavit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab

Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iovem, quum saepe nigrantem
Aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.

354. CONCUTERET, DEXTRA N.

351 *hoc inquit f. v. saxum* Gud. pro div. lect. *formoso* sec. Hamb. Probus I Instit. p. 1395 *hoc nemus, hunc, inquit, fontem.* 353 *vidisse deum* aliquot edd. 354 *crearet* Hugen. *saepe* alieno loco positum meminimus et alibi occurrere: ut statim Ge. I, 354 *quid saepe videntes* — et alibi. Mutavi interpunctionem, quam miror nemini moram fecisse. Vulgo: *cum saepe nigrantem Aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.* Quis quaeso clipeum, si aegis pro clipeo est, *dextra* vibret? Scilicet iungenda sunt: *cum Aegida concuteret, dextra nimbosque cieret.* Laeva vibrat aegidem, dextra autem iaculatur fulmina. Poterat saltem Servius monere: *dextra nimbosque cieret*: *et de dextra fulmina commoveret.* Wakefield praefert antiquam interpunctionem, et simul aegidem pro thorace accipit, qui quomodo dextra concutiatur, non intelligo. (Servius: „Aegida concuteret: hic distinguendum; nam aegida — in sinistra Iupiter tenet.“ Sed hoc est poetam corrigere; vidimus enim V. L. ad Ge. I, 142. *que* copulam a Virgilio semper primo, nunquam alteri tertiove annecti vocabulo. Et quam facile hoc potissimum loco evitari poterat inelegans copulae positus, quum ita scribere liceret: *Aegida concuteret laeva, nimbosque cieret.* Post *dextra* inciditur etiam in Mediceo. *Αἰγὶς* quum procellam excitet, atque ipsam quoque procellam significet, non repugnabo, si quis fulmen hac voce hic denotari arbitretur. Potuit ea notio ex allegorica interpretatione nasci, quo ducit Eustath. ad Il. *P*, 595.: „σαφεστάτην ἀλληγορίαν ἐνταῦθα τῆς αἰγίδος

Euandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus caeso. Quis ille fuerit, varia erat fama. vid. Serv.

347—354. Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futurae maiestatis loci in promtu est sentire. 348. *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis in Capitolio saepius occurrit. v. loca ap. Cerdam; inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sqq. tum et in aliis Urbis partibus, ut inf. 360. 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* 350. *dira*, magna, admirabilis *Serv.*; scilicet ea, quae dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu

Haec duo praeterea disiectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:

χορηγεῖ, μονονουχὶ λέγων Διὸς αἰγίδα εἶναι τὰ νέφη καὶ τὸ τῆς ἀστραπῆς σέλας καὶ τὸν μάλα μέγαν κτύπον τῆς βροντῆς." Est etiam Aegis belua ingens ignivoma, Diod. Sic. III, 70.; et potuit fieri, ut flammae, quae propriae erant huius Aegidis, ut solent talia confundi, tribuerentur etiam aegidi Iovis; fulmen autem et flammas is dextra iaculatur. Verum quum Iupiter aegide ad terrorem incutiendum, non, ut clipeo, ad semet protegendum uteretur, quid prohibet, quin eum dextra illam commovisse credamus? Atque haud scio an frustra laboraturus sit, qui aegidem laeva Iovis concuti solere demonstratum eat. *Wr.*) 355 *delectis* Menag. pr. pro *deiectis*; conf. 191. 357 *arcem* bene Heins. e potioribus post Pierium; vulgg. *urbem*, etiam Rom. (haec est altera, illa prior Medicei lectio. *arcem* etiam 2. 5. 8. 10.; *urbem* Palat. Non commode, quae modo oppida vs. 355. appellata fuerant, nunc urbes nominarentur. *Wr.*)

specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet. 353. 354. *Aegis* h. l. clipeus sine controversia; cum alibi ambiguum sit, de thorace an de clipeo seu Iovis seu Palladis accipienda sit; cf. inf. ad 435. Haec Iovis aegida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata: Iliad. δ, 167 de Troiae excidio: Ἔσσεται ἦμαρ etc. Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσιν, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων; ergo de irato Iove, ad incutiendum terrorem vibrante aegidem ante ora Troianorum; ut alias heroes fulgentem aere et radiantem sole clipeum quatiunt et ingerunt oculis hostium. Similiter Iupiter fugat Achivos Il. ρ, 593 καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν, Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (aegidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Iupiter aegidem concutit et fulminat; et alterum quidem facit laeva, fulmen iacit dextra. Pro fulmine posuit adiunctum *nimbos*; et propter hos aegis *nigrans*, nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta. (Sed vid. V. L. — *ipsum Iovem*, vid. Q. V. XVIII, 3, b. — *quum saepe*, vid. Not. ad X, 723. *Wr.*)

355—358. Habet nescio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquissimorum oppidorum, quam ho-

Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque Foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti

359 *ac t.* Gud. a m. pr. 361 *laetis* pro div. lect. apud Schol. Horatii Cruqu. I Ep. 7, 48. *latis cavernis* Parrhas. a m. sec. *cavernis* etiam Rom. (*latis* etiam Medic. apud Foggin. *Wr.*) 362 In voc. *victor* argutati sunt veteres, dum ad cognomen Herculis Victoris retulere, quo nomine duae aedes Romae fuere, Herculis Victoris dictae. v. Macrob. III, 6. 364 *contingere* Goth. sec. 366 *augusti* Exc. Burmann. (idem praescribitur scholio Serv. in cod. Dresd., ipso tamen scholio adversante. *Wr.*) *subeunt* aliquot Pier. *vestigia* duo Burm.

spiti suo monstrat Euander. Attemperatum et hoc ad famam veterem de *Ianiculo* et *Saturnia*, duobus antiquis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto; v. Varro de L. L. IV, 7. conf. Excurs. II ad h. libr. sub f.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris aetatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Coelium procedens, Pompeii M. Antonii aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautae* Carinae. (Servius multa inepte cumulat.) 362. *Ut ventum ad sedes*, Euandri domum in Palatino monte, seu Palatio, quod Pallanteum dixit poeta. (—363. *cepit,* bene delectum verbum, i. e. tantus quum esset, tamen non est dedignatus, hanc parvulam domum subire. *Wr.*) 364. 365. Nihil magnificentius his versibus dici potest. (Magnificentiora haec, si pro universe dictis accipis; at hic tenuitatem rerum Euandri spectant. *Wr.*) *aude contemnere*, quasi

Ingentem Aenean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
  Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,

369. Nox ruit

370. At Venus

368 *effectum* pr. Rottend. a m. pr. *spoliis* Goth. tert., quod ipsum in mentem venisse video Io. Schradero, ut sint ipsa pellis ursae. *Libistridis* Ven.; Iulius Sabinus: *vel legatur* Hybistidis (quod nihili esse arbitror), *ut a Sicilia* (in qua nulla Hybista est), *ut diximus in quinto* (ibi nihil tale occurrit), *vel ut sit a Libya — Si volumus intelligere* Libystidis, *Siculae, ut Libystinus Apollo in Pachyno.* Fuit utique Apollinis Libystini templum in Pachyno. v. Macrob. I Sat. 17. Sed ab eo nomen ducere alienum est. Pro ἄρκτος *Λιβυκὴ* dictum *Λιβυστὶς*, ex *Λίβυς*. 369 Alii novam sententiam ordiuntur cum hoc versu, alterumque 370 subiiciunt. (rectius utique; et ea ipsa, quae iam narrantur, sub noctem geri, intelligitur e vs. 407. Atque noctis commemorationem vel maxime ad hanc carminis partem spectare, thalami mentio vs. 372. facta manifesto indicat. *At* autem particula, quae vs. 370. legitur, non servit hic novae orationi ordiendae, sed refertur ad verba proxime praegressa: *Nox fuscis tellurem amplectitur alis.* Sententia igitur haec est: Oborta iam nocte ceteri quieti se dant; at Venus, curis exterrita, coniugem adloquitur. *Wr.*) 371 *duro — tumultu* erit ut *bellum durum: pugna dura.* Praestat tamen cum Io. Schradero legere *diro.* (*duro* hic videtur esse i. q. periculi pleno; supra I, 563.: „Res dura et regni novitas me talia cogunt Moliri." *Wr.*) *muta* tert. Mentel.

rem arduam et difficilem: ita ut virtute opus sit animi ad expellendam mirationem divitiarum. Sic bene Serv. et Guell. *et te quoque dignum finge deo.* Compone te, mentemque informa, ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *non asper*, non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus. (Noli spernere exilem domum Euandri. *Wr.*)

366—368. E more prisci aevi; cf. Odyss. ξ, 48, Orph. Argon. 1009. *Aeneam ingentem* alius reddidisset per: inclinato capite subeuntem angustas fores.

Volcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges

373 *inspirat* aliquot Pier. tum Ven. alter Hamb. Dorvill. Parrhas. Ed. Ven. *ἐπιπνέει.* *honorem* idem sec. Hamb. *odorem* pr. Voss. 374 *Cum* sec. Moret. *Tum* Franc. *vastabant* h. l. de oppugnatione. Io. Schrader.

De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis. Hinc Stat. I Achill. 620 *totis ubi Somnus inertior alis Defluit in terras mutumque amplectitur orbem.*

370 seqq. Qui sequitur locus, meo iudicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericae sunt vestigia, simulque ieiunae copiae, quae fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret Iliad. Σ, multo maiorem habet suavitatem ex simplicitate priscae vitae ibi adumbrata; habet etiam caussam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam praecederet saltem locus egregius lib. XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his ut divina arma opponerentur, erat, quod exspectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris suis delinitum amoreque devinctum ad amplexus suos invitat. In quibus primum redhibitus est locus praestantissimus Iliad. ξ, 294 seqq., ubi Iuno Iovem simili modo circumvenit, sed eo consilio, ut alto eum sopore oppri meret, ut inde pugnae inter Achivos et Troianos fortuna vices accipere posset. Hic vero Vulcanus v. 405. 406 obdormit, ut mox ante diem ad laborem evigilet. Idem a Venere ad somnum invitatur, cum iam precibus facilem se et paratum ostendisset. (Cetera assentior; sed quae postremo loco posuit Vir eximius, *Idem — ostendisset*, ea inania sunt. *Wr.*) Illud vero nolim urgere, quod pro filio ex alio viro suscepto maritum rogat. Friget tamen multo magis aliorum imitatio, ut Statii Theb. III, 262 — 317, ubi Venus Marti supplicat.

373. *dictis divinum adspirat amorem;* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaves ex ore loquelas funde* lib. I, 40. Burmannum vix quisquam

Debita casurasque inimicis ignibus arces:
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuae; nec te, carissime coniunx,
Incassumve tuos volui exercere labores;
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
Nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen

malebat *quassabant*: quod sane magis proprie diceretur. 375 *que* abest Hamb. pr. a m. pr. *urbes* Oudart., ut v. 357. 377 *opusve* aliquot Pier. et pr. Moret. ac Leid. (si *opusque* usquam legeretur, non improbandum dicerem.) *opisve* sex Heins. cum Erf. (et 7. 10. 12.; qui sint sex illi ex libris Heinsianis, ignoratur. *Wr.*) *opesve* Franc. *Karissime* Dorvill. 378 *incassumque* Medic. (sed ultima litera *Q*· punctis est notata; vid. Q. V. XXXVI, 11. Ceterum cf. V. L. ad VII, 421. *Wr.*) 381 *imperio* oblongus Pier. cum aliis, et pars Heins., quod vulgarius. *arvis* Moret. sec. 382 *venio et si non m. n.* Goth. sec. ex litterarum compendio. *nomen* Leid. Io. Schrader. coni. *et sanctum tibi nomen Arma rogo genetrix nato*: ut adeo iungenda sint: *genetrix sanctum tibi nomen.* An vero

hic probet, dum exponit: „quasi in ipso amplexu amorem anima et spiritu suo infunderet.“ 375. *Debita:* potest ex seqq. *inimicis ignibus* adiungi: idque melius. Servius: fataliter ad exitium destinata. Ita vero adiungi fere aliquid solet: *fatis mihi debita tellus* Aen. VII, 120, *generi debita* Aen. III, 184, *sors ista senectae Debita erat nostrae;* mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. (Recte vero Servius. debita, sc. vastari; et sic saepe ex adiuncto Verbo explicatio voc. *debitus* petenda est; ut Ge. I, 223.: „Debita sulcis committas semina,“ i. e. committi debita. infra IX, 107.: „tempora Parcae Debita conplerant,“ i. e. compleri debita. *Wr.*) Latet vero in hoc caussa, cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit. (— 377. *Artis opisque tuae*, puta et pulchra et egregia; *opis tuae,* qualia tu facere potes; supra I, 601.: „grates persolvere dignas Non opis est nostrae;“ non possumus, non sumus ii, qui *cet.* *Wr.*) 379. *natis;* solito more pro uno, Paride. 381. *Rutulorum oris;* variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo.

Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
Adspice, qui coeant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis

Venus Vulcano erit mater veneranda, quae natum ex alio viro suscepit? Scilicet morabatur virum doctum non animadversa omissio τοῦ *te*. Nam est: *rogo* (te,) *sanctum mihi numen*, *arma*. 383 *Neri* aliquot Pier. et Heins. ac Burm., quod Cuningham. edidit; et sic Servius legerat, cuius locum saniorem exhibet Iulius Sabinus. Sed male Servius factum putat ex *Neres*, *Neris*, abiecta *s*; nam *i* contracta est syllaba *ei*, uti Achilli, Ulyssi. Illud autem bene observatum, veteres *eus* extulisse *es*, Nereus, Neres, ut Achilleus, Achilles, Ulysseus, Ulysses. (vid. V. L. ad I, 30. *Wr.*) 384 *Tritonia* Parrhas. 385 *quo coeant* pr. Moret. pro *quot*, ut Heins. suspicatur. In Zulich. superscriptum *quam*; et Schol. Horat. A. Poet. 198. *qua*. 386 *acuunt* Oudart. et sec. Moret. *postis* Franc. *exitium* quart. Moret.

382. Conf. Iliad. σ, 457. *et* (te) *sanctum mihi numen Arma rogo;* non: *o sanctum mihi numen;* sed: *et rogo numen tuum mihi sanctum arma;* h. te, sed blandiore oratione effert, te, mihi semper venerandum, αἰδοῖον. 383. 384. Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii Αἰθιοπὶς fuit. vid. supr. Excurs. XIX ad lib. I. Sic Quinti Paralip. II, 454, ubi congressi Achilles et Memnon: τύπτον δ' ἀλλήλων — Ἀσπίδας, ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ.

387. *niveis lacertis;* quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Iliad. ξ, 346, et mox vss. 388 — 392 versus Homericos ibid. 294. 295. 296. 390. *labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, soluta, consumta est. Lucretiana dictio. Proprie mens amore, cui aliquantum restiterat, impulsa, percussa, victa, *labefieri* dicitur. Sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Iam, cum labefacta solvantur, ruant, cadant: cf. Lucret. III, 599. 600. 601. I, 529. 530, voc. synonymum habitum pro solutus, diffluens. Itaque etiam *igni* quae dissolvuntur et lique-

Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Adcepit solitam flammam; notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit

388 *mollis* pr. Moret. 389 *solidam* sec. Rottend. cum Goth. pr. *famam* alter cum Rottend. tert. *notasque* pr. Hamb. et Lutat. ad Stat. I Achill. 308. *medullis* pr. Voss. et Leid. a m. pr. Recte Burmannus hoc serioris aevi esse pronuntiat. 390 *calefacta* plerique Pier. et Heins., etiam Romanus; sed *labefacta* tuetur Medic. cum aliis et Servio, haud dubie exquisitius. Proprie *mens* amore, cui restiterat, vel alio affectu impulsa, victa, dicitur *labascere* vel *labefieri*; nunc translatum ad ossa. Sed et *ignis labefacit*, quando incendia ruinas dant. v. Not. (*calefacta* etiam 7. 11. 12. At *labefacta*, quod Wakef. quoque tuetur ad Lucret. IV, 1107., et plurimi Mss. Heinsiani, et in his optimus quisque defendunt. *Wr.*) 391 *Haut secus* Medic. (vid. V. L. ad XII, 723. *tonetrum* in Medic. ap. Foggin. *Wr.*) *rapta* tres Burm. 392 *limite* nusquam legitur: in quod coniectura incidere possis. (*micas* Medic., sed superscripta *n*; vid. V. L. ad Ge. IV, 239. *Wr.*) 394 *devictus* (ut est in 3. 5. 7. 8. 12. *Wr.*) ante Heins. in vulgg., quod deterius hic et alibi habendum. 395 *f. sensit* Goth. tert., prave.

scunt, *labefactari* dicuntur Lucretio IV, 701. I, 493. 391. 392. Praeclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, sed sic saepe poetae) dixit: ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco*.

393. *laeta dolis*. Est sane δολοφρονέουσα Iliad. ξ, 329, sed ornate, laeta successu doli et fraudis suae. Sic IV, 128 *risitque dolis Cytherea repertis*. Sic et *formae conscia*, sentiens, quam vim forma ad mariti animum nunc habeat. 394. *aeterno amore;* potentius verbum quam, antiquo, pristino. Praeivit Lucret. I, 35 *aeterno devinctus volnere amoris*. 395. Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta,

Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset:
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,

396 *Quid tibi* codd. Pier. Parrhas. *Quod t.* Rom. *Quae tibi* Medic. a m. pr., quod Heinsius distinctione adiuvat: *fiducia cessit? Quae tibi, diva, mei similis si cura fuisset.* Rottend. sec. *Quo tibi, vita,* solito inter amantes blandimento, inquit Burm., quod alienum a gravitate epica. *si cura subisset* coni. Heins., ne bis in eandem vocem desinat versus. Atqui hoc studio fecisse dicam poetam, hic et alibi, ut sententia utraque tanto manifestiorem ex reciprocatione haberet vim ac veritatem (*ἐνάργειαν*). Alias nec sup. II, 292 simili sibilo extulisset: *Si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.* Heinsius porro simili de caussa delere malebat versum sequentem. (vid. V. L. ad VI, 901. *Wr.*) 397 *Tum quoque*; qui a Mentel. sec. aberat a pr. m., et quem Heinsius salvo sensu abesse posse putabat; quod mihi secus videtur; nam sine eo sibi non constat sententia: quam non assequor qualem sibi finxerint viri docti. Agnoscunt versum Rufinianus et Priscianus, Burmanno laudati. Elevat quoque Heinsii suspicionem Cuninghamus. 397 v. ad praeced. *Tunc* Dorvill. et Goth. tert. *Teucros nobis* Franc. (*fuissent* Medic. a m. pr. *Wr.*) 398 *omnipudens* Cod. Rutgers. nunc Leid. 399 *decimq.* duo Burm. 400 *si bella reparas* Goth. sec. 401 *possunt p. curae* Medic. a m. pr. et multi Heins. ac Burmann. cum Goth. sec. *prosunt* pr. Moret. *possim* Bigot. *committere* sec. Rottend. 402 *potest*: sic Rom. Medic. cum melioribus scriptis et edd. inde ab Aldd. Alii, ut et Erf., (et 2. 5. 7. 8. 9. 11. 12. *Wr.*) cum edd. nonnullis *potestur*, vid. ap. Ge. Fabric. et Pier., quod satis apparet sciolum aliquem ex Lucretio vel Ennio intulisse, ut dactylum in quinta sede haberet. Est tamen *ἤλεκτρον*. Depravatius Goth. tert. *praestatur.*

quibus me moveas. Aiunt Attium in Armorum iudicio ante oculos fuisse: *Cur caetera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* 396. 397. *Similis si cura fuisset,* si tale quid tibi cordi fuisset; si voluisses: etiam tum fieri potuisset, ut Teucris,

Quantum ignes animaeque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio iam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,

403 *ignesque* malebat Cuningham. *obsiste* Exc. Burmann. *assiste* Goth. sec. 404 *meis* Zulich. a m. sec. et Dorvill. 405 *oblatos* Bigot. et Goth. tert. *notumque p.* Nonius in *petere.* 406 *in gremio fusus* Zulich. *infusum* aliquot Pier., Iulius Sabinus et Probus cum Carminio (de quo v. Fabric. bibl. méd. et inf. Lat. h. v.) apud Serv. ex emendatione parum docta. Burmannus coni. *placidusque petivit Coniugis infusum gremio per membra soporem*; quod nemini facile probabitur: sed Vulcanus *infusus gremio coniugis petivit placidum soporem per membra.* cf. Not. ad h. v. et ad VIII, 30. Burmann. laudat Misc. Obss. Crit. Vol. I, p. 93. 407 *abacto* Montalb. *abigere noctem* pro vulgari, exigere, agere. 408 *explerant* ed. Masvic. *quum femina* revocavit Heins. auctoribus optimis libris inprimis Pierianis; alii *ceu femina.* (Quibus in libris *ceu* legatur, non constat; certe Heinsiani omnes praebent *cum. Wr.*) Ita infertur

h. Aeneae vel Paridi, arma pararem. 398. 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: supra VII, 313 *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque* immota manet fatis *Lavinia coniunx; At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus.* conf. Serv., qui notionem hanc ab Etruscis repetit: nimis docte, cum in Homericis obvia sit. 400. 403. *Quicquid curae*, operae, *possum promittere — animaeque valent:* scil. promitto. Latet hoc ipsum in verbis: *absiste precando Viribus indubitare tuis*, ut hoc pro apodosi sit. Aliter extulit Homericum: *Εἰ δύναμαι τελέσαι γε, καὶ εἰ τετελεσμένον ἐστὶ*, h. *aliquid quod omnino perfici potest.* 402. *electrum* Homeri exemplo Odyss. δ, 72 docte posuit, tamquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. vid. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Serv. 403. *ignes animaeque*, „spiritus, quo fabriles inflari folles solent." Serv. Spiramentum explicat Macrob. I So. Sc. c. 14 m. 405. 406. *fundi*, *κεχύσθαι*, fusi esse, dicuntur qui procubuere, iacent,

Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo

comparatio: *ceu femina — cinerem et sopitos suscitat ignes* etc.: *Haud secus*, *nec segnior* Vulcanus surgit. Sed *primum* v. 408 ita otiosum est, ut statim de lectionis veritate dubites. Verum uti in Heinsianis et Burmanniana interpungitur, plene scilicet ac perfecte post *natos* v. 413, equidem omnino sententiarum nexum nullus assequor, ne grammaticum quidem. Itaque mediam stigmen posui ad finem versus 413, ut comparatio nulla sit, sed temporis mera designatio: *Inde, ubi prima quies — expulerat somnum*, *cum primum femina cinerem et sopitos suscitat ignes*, — *illo tempore ignipotens*, *haud secus*, *nec segnior*, *surgit*. (Virgilius primo nihil aliud voluit, quam tempus, quo surrexerit Vulcanus, definire, et vs. 414. ita pergere debebat: *Tum Vulcanus surgit*. Sed interposita mulieris laboriosae et rem familiarem sedulo augere studentis imagine, ita pergit, ac si statim ab initio comparationem instituere in animo ei fuisset. *Wr.*) 409 *calathisque Minervae* nonnulli Pier. et Montalb. Rottend. pr. et Leid. cum Goth. sec. ex VII, 805. 410 Recte post *Impositum* distinctum a Burmanno secundum Servium. Habet ista vox notionem necessitatis, quae urget. Vulgo (ut in Mediceo, *Wr.*) *impositum ci-*

recubant: v. c. *fusi per herbam*. Igitur *infusus gremio coniugis* Vulcanus *petivit soporem*. Tum iunge, *petivit soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30 *seram dedit per membra quietem*. Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. cf. Gell. IX, 10, sed ea saeculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa aetate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. ξ, 346 sqq.

407 sqq. Praeclare ornata et ad miserationem composita comparatio, cuius prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum Iliad. μ, 433 — 435, partim apud Apollon. IV, 1062 — 1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). Si tamen quaeras, quam opportune illa h. l. intexta sit, fateor mihi aquam haerere. A media nocte expergefactus cubile relinquit Vulcanus; non tanti erat res, ut miris modis ornaretur. Apud Apollonium curae Medeae de salute sua sollicitae comparationem melius admittebant. *Ubi prima quies — expulerat somnum*, „ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem iterum

Exercet penso, castum ut servare cubile
Coniugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque

nerem iungitur, sic, *Cui tolerare* (sc. est, non, ut alii apud Serv., mos est, placet) dure dictum, pro, quae tolerat. (*ignes* Medic. *Wr.*) 412 *Exercens* Medic. 413 *ut p.* duo Burm. cum Schol. Cruqu. Horatii. *parvos possit* aliquot apud eundem. 416 *Sicanum* Parrhas. et Dorvill. Non male, nisi haberemus exempla sup. III, 692. I, 557.

obdormiscendi cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit.“ *Burm.* (*curriculo* a Nominativo *curriculus* hic fieri existimare videtur Wakefield. ad Lucret. V, 419. — *ubi prima,* i. q. ubi primum; vid. Q. V. XXVIII, 3, b, et 4. *Wr.*) Surgit Vulcanus eo tempore, quo lanifica pauper ad lucubrandum surgit. 408. 409. est Homeri γυνὴ χερνῆτις, Il. XII, 433. *tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum praebente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Neque hoc admittam ut *Minerva tenuis* sit *tenuis tela, tenue textum:* quod per se bene dictum esset. 412. 413. h. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. 413. ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται. 414. illo tempore, haud secus nec segnior, surgit Vulcanus.

416 seqq. In his ad maiorem elegantiam refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur. Iliad. σ, 369. Cum poetae veteres loca et insulas Vulcano assignassent, quae subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est), licuit poetae unam ex Aeoliis vel Vulcaniis ponere, *Hieram,* quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tamquam singulari, Liparae proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. v. Auctor Aetnae 436 seq. et primo loco Scymnus Chius 256 sqq. Egere de ea multi post Cluverium. cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et iam ante ad Chariton. pag. 688.: nostra aetate inter alios rerum naturae au-

Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.

417 *Liparem* aliquot Burm. *Lipare* Rom. atque ita reponere voluit Marklandus apud Burm. ad Propert. pag. 612. quia apud alios Lipare officinam Vulcani habet. At v. Notam. 418 *subtus* aliquot Pier. *exosa* Goth. sec. Io. Schrader emendabat *exusta*: ut Ovid. IV Fast. 473. Cur tamen epico non alterum dicere licuit? quod et Silius maluit: XIV, 57 *exeso de vertice*, sicque alii. 419 *Aetria. Ethenea*, depravatt. *sonant* multi apud Burm. cum Goth. tert. *validisque* tres recentiores ibidem. *ictis* Gud. a m. pr. 420 *gemitus* Medic. cum aliis Heins. *gemitus referunt* Leid. *r. sonitum* Parrhas. *stridentq.* Medic. (*tridentq.* superpicto *u*) et Vratisl. cum Goth. sec. (vid. V. L. ad II, 418. *Wr.*) 421 *Structurae*, *stricta re*, stupor librariorum Goth. sec. et tert.

ctores Dolomieu. Liparam, quae et ipsa olim arsit (v. laudd. ad Auct. Mirab. Aud. c. 35; add. c. 37), Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., ubi v. Spanhem., et sive hanc sive Hieram sub νήσου πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42, ubi v. Schol. Vulcanum *Liparaeum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime, tamquam Siculus. conf. Excurs. I ad Aen. I, 51. 52. *erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium. 419. *antra Aetnaea* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, a similitudine. Aliena sunt, quae de antris subterraneis inter Aetnam et Hieram continuatis suspicati sunt nonnulli. Eiusmodi acumen poeta non sequitur. 420. 421. Ornati versus, forte nimis ambitiose. Comparari potest Callim. Del. 144; adde Dian. 55. *referunt gemitum;* iterant sonum h. resonant per antra ictus incudum. *stricturae*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quae proprie metalla dicuntur, unde aes excoquitur, sed μύδροι, massae ferri, quae procuduntur. inf. 450 *stridentia aera* quae alii *tingunt lacu*, et 453 *massa*. Conf. Schneider ad histor. metallor. p. 32. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quae plurima coelo
Deiicit in terras; pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis, et alitis austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque

431. HORRIFICOS

423 *Hoc*: recte, antique pro *huc*, quod nonnulli (cum 9. 12. *Wr.*) habent. Vid. Pier. Heins. Burm. post Servium; nam in talibus liberalitas virorum doctorum magna plerumque esse solet. (vid. Q. V. XXXIII, 1. *Wr.*) 424 *vasti* pr. Hamb. 425 *Pyragmon*, (ut est in Medic. *Wr.*) *Pygramon*, aberratt. 428 *deicit*, *deiecit*, passim codd. Pier. et Franc. *manebant* alter Mentel. a m. pr. 429 *torto* Ven. *rapidos* Goth. tert. (*Tres imbris — tris nubis — tres ignis* Lips. utq., quod e nullo praeterea cod. enotatum; *tris* ter Serv. Dresd. Qua de re dicetur alibi; interim vid. V. L. ad V, 560. *Wr.*) 430 *addiderat* Medic. Parrhas. Goth. pr., et Serv. ad Aen. II, 649. perperam; nam de Cyclopum, non Vulcani, opere agitur. (In Mediceo quidem *n* superscripta. In eodem *rutuli*; sed alibi constanter *rutilus*; *rutuli* tamen etiam in scholio Serviano. *Wr.*) 431 *horrificos* post Pier. optimorum librorum auctoritate praetulit Heinsius. Vulgg. edd. *terrificos*. Erf. *horrisonos sonitusque*. (Vellem nominassent codices

424. 425. Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Theogon. 140. Callimach. in Dian. 68. Plin. H. N. XXXV, 10 s. 36, 17. Statium et Claudianum v. apud Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit. Argen memorat Apollod. I, 1, 2, ubi v. in Not. p. 9 de diverso hoc Cyclopum genere ab antiquis Cyclopibus, qui in theogoniis memorantur. 426—428. Nota inversam orationem pro, parte iam polita, parte adhuc imperfecta. *fulmen — quae plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima: frequens poetarum figura: *κῆτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη* Odyss. ε, 422 et saepe alibi. conf. Guell. Variant haec

Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant; quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,

Heinsius vel Burmannus, et qui *horrificos*, et qui *terrificos* praeberent. Mediceus certe, teste Fogginio, habet *terrificos*, cuius auctoritatem in re incerta sequendam duxi. *terrificos* etiam Serv. Dresd. Lips. alt. et Dorph. II. *tristificos* Dorph. I. Et quum e Paris. tantum 5. 11. apud Potter. *horrificos* exhibeant, consentaneum est, plerosque, et in his antiquissimos, libros Paris. *terrificos* tueri. Ac nisi fallor, ipsa etiam ratio suadet, ut ita legamus. Nam quod paulo post additur *metum*, eius rei notio iam contineri videtur hisce verbis *fulgores horrificos*; horror enim quum sit vehemens metus, tremorem aut torporem afferens, vides quam languidum sit et otiosum, quod subiicitur *metum*. Contra saepe iunctum legimus terrorem metumque, qui differunt ut causa et effectus. *horrificos* an ortum sit ex eo, quod legitur vs. 435. *horriferam*, haud dixerim. — 433. *volucres* Medic. *Wr.*) 434 *Instaurant* Parrhas., de quo cogitandum esse censet Burm. Vitium esse non dubito. *Instare* (h. urgere opus) exquisite cum quarto casu iunctum, ut *instare viam*. *excitet* Ven. (*urbis* Medic., sed *i* in *e* mutatur. *Wr.*) 435 *horrificam* edd., quas Pierius inspexerat, et tres Burmann. cum Goth. pr. (vid. Cort. ad Lucan. III, 305. *Wr.*)

orationem et delectant. 429—432. Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa* grandine *nimbi In vada praecipitant, cum Iupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et caelo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Haec fere ex Servianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, ἀκτίνων, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, inprimis in numis, et in anaglyphis, in quibus scuta exhibentur fulminibus insignita, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730—734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν. Ut vero, cum Vulcani officina memorata esset, opera inchoata et affecta subiiceret, poetae ingenio in promtu esse debuit; faciunt enim haec mirationem et delectant ornatu; etsi et in hoc praeivit Homer.

Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem:
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.

436 *poleibant* antique codd. Pier. 438 *deiecto* Rom. *defecto* Leid. unus. *de* deerat Gud. a m. pr., unde Heins. supplebat: *tum secto*; *dissecto* et *disiecto* in codd. Pier. lectum; alterum quoque in Goth. tert. et Erf. (etiam in 7. 11. *Wr.*) 439 *certosq.* aliquot Pier.; improbat Heinsius et Burmann. *i ferte* sec. Hamb. 440 *Aetnaei. Αἰτναῖοι. ad huc* Reg. *atque huc* Parrhas. *avertite* Gud. cum binis Goth. Talia enotare tantum non flagitium est hominis bonis horis abutentis; sed cum semel in hoc pistrinum nos impegerimus, obdurandus est animus, ut cum fide exsequamur id, quod ab initio, parum forte considerate, receperamus: ne ulla varietas e libris scriptis notata nostris notationibus excidat. 441 *faciunda* Heins. malit ex Nonio in *vertere.* 442 *opus est nunc a. m.* Seneca Epist. 95. Bene autem Heins. interpunxit post *magistra.* (ibidem in Mediceo distinguitur. *Wr.*)

Iliad. σ, 373 sqq. cf. Callim. in Dian. 49. 50, ubi satis ieiune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur: quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiae Cyclopes admiscent fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem!

433. 434. Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici saeculi more bellandi; quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru si invectus fuerit, ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. VIII, 3 *Ut belli signum — Utque acres concussit equos* etc. In Martis gratiam *instabant currum*, ut, festinare aliquam rem. cf. Heins. ad XII, 748. proprie, instamus operi faciendo, properando.

435—438. Etiam hic dubitari potest (conf. ad 354), sitne aegis de thorace an de clipeo accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divae Gorgona.* Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cuius extremae orae anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctae, in medio Gorgone posita: cuius generis exempla passim occurrunt; ut

Praecipitate moras. Nec plura effatus; at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit aes rivis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbis

443. EFFATUS: ET

443 *moram* aliquot Pier. *et illi* Burmannus notavit secundum partem codicum. Vulgo lectum *at illi*; quod nondum displicet. (Mediceus cum maxima parte codicum tuetur *at*, quod revocavi, vid. Q. V. XXXVII, 2a; quamquam reiecta lectio, per se spectata, nihil habet, quod offendat, vid. Q. V. XXXV, 6. — 445. *metallis* cod. Ang. Maii apud Arusian. p. 231. edit. Lindem. *Wr.*) 448 *que* abest quatuor Burmann. (*or-*

unum commemorem, quod adire forte in promtu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatae,* iratae, ut saepe; Silius: *obliqua retorquens lumina turbato superavit Gorgona vultu,* lib. IX, 463. *vertentem lumina,* de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; *βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον* dixit Quintus Cal. in loco, qui de aegide comparandus lib. XIV, 451—457. Videntur tamen h. l. *versa lumina* melius accipi de inversis, deiectis et occlusis, quippe in capite reciso. Ita fere artificum manus, re variata, pulcra Medusae capita, facie inclinata in pectus, et oculis deiectis effinxit. (Neutra explicatio vera, quippe ab usu loquendi abhorrens; altera etiam inanis. Intellige oculos huc illuc se flectentes, tamquam vivos; quae res et miraculi et terroris plena. Quam explicationem confirmant ea, quae compluribus locis de operibus Vulcani *αὐτομάτοις* leguntur, ut Hom. Il. XVIII, 417 sqq. vid. Nitsch *Nov. Lex. mythol.* Vol. II. p. 629. ed. Klopfer. *Wr.*)

440. *Aetnaei* Cyclopes cf. ad v. 419. In seqq. festinationis felix notatio brevitate et celeritate verborum observetur: *Nunc opus viribus.* (— 442. *omni arte magistra,* quae docet, quo quidque modo faciendum effingendumve sit; omnibus artis praeceptis opus est; vid. XII, 427. Heins. ad Ovid. Epist. XV, 83. Drakenb. ad Sil. III, 387. *Wr.*) 445. 446. cf. Iliad. σ, 474. (Iunge *omnes pariterque*

Inpediunt. Alii ventosis follibus auras
Adcipiunt redduntque: alii stridentia tinguunt
Aera lacu. Gemit inpositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
  Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris:
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma,

bes Medic. *Wr.*) 449 *Alii — accipiunt*; verba exciderant Goth. tert. 449—453 Versus ex Ge. IV, 171 — 175. 451 *Aetna* pro div. lect. ad *antrum* Moret. tert. ex Ge. IV, 173. 452 *magna vi* Erf. *tendunt* Rottend. sec. a m. sec. 453 *Innumerant* Rom. *forfice* aliquot Pier., inter quos Rom., sed vid. Servium et Heinsium. *ferrum* Carisius et alter Hamb. 455 Wakefield Silva crit. Vol. V, p. 77. tribus, ut opinatur, mendis sublatis legit: *Euandrum ex humili* lecto *lux suscitat* alba, *Et* matutinos *volucrum sub culmine cantus.* Docte haec variata esse, lubenter

sortiti, vid. Q. V. XXXIIII, 2.; non *incubuere et sortiti* sc. *sunt. Wr.*) 448. *septenos orbibus orbis impediunt* ornate pro, faciunt; (proprie: ita inter se iungunt et compingunt, ut divelli non possint. *Wr.*) sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminae aereae aliae super aliam impactae, ut septemplex esset clipeus, quales Homericae *πτύχες* sunt l. c. 481. conf. Iliad. *υ*, 269 sq., et *η*, 247. 449—453. Eosdem versus in Georgicis vidimus IV, 171 seqq. 450. 451, ut inf. XII, 91 *ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda,* ut induresceret ferrum. Ad 452. 453. Praeivit Callimach. in Dian. 59. 60. 61. *μεγάλην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύρνος ἄϋτει, Εὖθ' οἵ γε ῥαιστῆρας ἀειράμενοι ὑπὲρ ὤμων Ἢ χαλκὸν ζείοντα καμινόθεν ἠὲ σίδηρον Ἀμβολαδὶς τετύποντες, ἐπὶ μέγα μοχθήσειαν.*

454 seq. Artem poetae in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est, in seqq. heroicum amictum cognoscere, Iliad. *β*, 42. Od. *β*, pr. *δ*, 307. *ο*, 60. *υ*, 124, et ad v. 459 cf. Odyss. *κ*, 261. *ξ*, 528. Etiam hoc ex heroica aetate, quod Euandrum v. 461. 462 duo canes comitantur: v. Odyss.

Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,
Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.

concedam. At quae librorum auctoritate accepimus, praeclara et epica sunt. 456 *sub culmina*, quod Heinsio impense placet, Mentel. pr. alter Menag. et Leid., doctius; nisi idem librarii lapsus esse soleret. *sub tegmine* pr. Menag. *matutinus — cantus* apud Macrob. V, 8. 457 *Confestim surgit*, *tunicaque induitur* Parrhas. *induitur* quoque Franc. cum binis Goth. 459 *Tegeon*, *Tegeum*, (ita Medic. cum 2. 7. 9. 11. 12. *Wr.*) *Thegeum* librariorum errores. vid. ad V, 299. 460 *a levo* aliquot Pier. *dimissa a laeva* Dorvill. cum binis Goth. et Erf.

β, 11. ϱ, 62. 456. *sub culmine*, casae Euandri. Mireris forte, hoc aut otiose adiectum, aut ut *aves* vel *cantus sub culmine* sint; suntne igitur galli gallinacei intelligendi? Nam (quod etiam Wernsdorf. Poet. Lat. min. To. V. P. III. p. 1465. laudabat ex Auson. Ephem. I. pr. *Iam strepit nidis vigilax hirundo*) hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poetis advocantur. Sed ex poetae meliore iudicio avium *in culmine* casae omnino cantus cum solis ortu renovati intelligendi sunt: nec accipienda verba, quasi cantus avium eius somnum interpellaverit; sed sub lucis ortum et volucrum cantum eum evigilasse. (Audivi tamen homines rusticanos affirmantes, saepe se hirundinum garrientium strepitu e somno excitari. Et commode admonet Ruhkopf. carminis Anacreontei, XII., cuius auctor queratur de ὑπορθρίαισι φωναῖς τῆς χελιδόνος λαλῆς. *Wr.*) 458. *Tyrrhena vincula:* ornatus caussa Tuscum calceamentum posuit. Servius: „dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani; nunc milites.“ conf. Cerda. ad lunulam senatoriam revocat *vincula Tyrrhena* Viscont. ad Herodis Inscript. p. 81. Nimis subtiliter *sandalia Tyrrhenica* e Polluc. Onomast. VII, s. 92. 93 aliquis huc revocet. Simili ornamento patrium, Arcadicum, seu *Tegeaeum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit. 460. ornatus versus: amictus pelle, ex dextro humero retorta in laevum latus:

Nec non et gemini custodes limine ab alto
Praecedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.

461 *limine ab alto* Marklandus ad Stat. I, 1, 46 reprehendit tamquam absurdum, cum paullo ante dixisset poeta, *humili tecto*. Defendit Burmannus mira interpretatione, *altum* esse limen domus in monte positae. Nec hoc procedit, ut *limen* proprie accipias et paullo altiore gradu surgere dicas. Aut amplectendam itaque prorsus Marklandi emendationem: *limine ab arto*, aut dicendum censeo, poetam epitheton paullo otiosius et ad communem liminum naturam effinxisse. Ouwens *Noct. Hag.* III, 26, p. 627 aliam viam ingreditur, ut poetam dicat dignitatem adiicere voluisse aedibus: ut sane facit alias: modo non ab humili tecto v. 455 nunc progressus esset. Apud Macrob. V, 8 in libris: *limine in ipso* habetur; sed vett. editt. *ab alto*. (Marklandi emendationem commendat Hand. ad eund. loc.; sed vid. Q. V. XXXX, 1. Defendendam hic esse codd. lectionem, non ipsum poetam, vidit etiam Censor editionis Iahnianae in Diariis literar. Ienens. 1827. Suppl. 94. p. 368. C. G. Iacob. in *Disquisitt. Virgilianar.* P. I. p. 12., si quid mutandum sit, *ipso* praelatum malit. *Wr.*) 462 *praecedunt* Rom. Medic. Colot. Ursini, et alii libri praestantiores, et sic veteres edd., donec mutatum in Ald. tertia, et hinc in Steph. et al. in *procedunt*, quod Heins. in parte codd. repertum praetulit, caussa quidem parum commode interposita: si comitarentur, non potuisse canes praecedere. Dictum hoc recte improbat Burmannus; improbam tamen lectionem non mutavit; id quod nunc fecimus cum Brunckio. (*praecedunt a limine*, i. e. procedunt et praeeunt; *praecedunt* hic etiam *procedendi* verbi vim amplectitur; comitari autem quum dicantur non solum, qui sequuntur, sed etiam qui praeeunt, non est, quod *praecedunt* et *comitantur* male iuncta putes. vid. Burm. *Procedunt* Palat. quoque et 9. 10. 11. *Wr.*) *gressumque viri* Zulich. a m. sec., interpolatrice pessima. *gressusque — heriles* Goth. sec. 463 *secura* Sprot. a m. pr. (—465. Dignum hic notatu, quod, quum in Rom. cod. *sese* legatur, in Medic. pronomini *se* altera syllaba *se* superscripta est. *Wr.*) 466 *olli* ante Heins.

habitu signorum Herculis. 461. *limine ab alto*, perpetuo et proprio liminis epitheto; nam alioqui alienum erat a casa exigua altum limen. (vid. V. L. *Wr.*) 463. *secretum:* partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat. Georg. IV,

Congressi iungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.

467 *resistunt* Parrhas. 468 *Latio* Oudart. *placido* Dorvill. a m. sec., unde *placito* Io. Schrader. coni., sed *licito* est, cuius diu desiderati tandem facultas exoptata contingebat. *feruntur* Goth. sec. *feruntor* Ven. a m. pr. 469 *haec* abest alt. Hamb. *haec ait* duo Burmann. 471 *v. an bella f.* Goth. sec. 472 *Nobis auxilium belli* pr. Mentel. qu. Moret. et Goth. sec., Heinsius non spernendum ait. 474 *bellum c. a.* Parrhas. *circumtonat* Medic. a m. sec., ex emendatione praeclara, quam a poetae manu profectam velim; gravius enim vocabulum hoc est, et poetarum usu frequentatum: sic inf. IX, 709. XII, 700. nec miror Wakefield refinxisse vulgatam: quam tamen omnes codices tuentur. (*cir-*

463 *In secreta senis ducam.* (Secretum autem locum, cubile Aeneae, petiit Euander, utpote de summa rerum colloquium cum illo instituturus; hinc ille licitus sermo vs. 468., quo fruuntur remotis arbitris. *Wr.*) Tum *promissi muneris* vide v. 170. 171. 465. ut ὄρθριος ἥκων. ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. Exempla coll. Cerda. Guell. *agere se*, movere se, agi, ferri, pro incedere. Sic φέρειν ἑαυτὸν, φέρεσθαι. Inf. IX, 696 *is enim se primus agebat.* Ita mox 477 *huc te affers.* 467. *mediis aedibus:* etiam hoc ad formam aedium heroici aevi, ut ex Homeri lectione constare potest; in quibus e vestibulo introeuntem δόμος (pro eo Romanorum *atrium* fuit) excipiebat per totas aedes patens (fere qualis est nostrorum hominum *Dehle*); in intimo recessu focus cum Penatibus: v. inf. 541. (— 468. *licito sermone*, vid. Not. ad vs. 463. *Wr.*)

472. *pro nomine tanto:* non video, quam commoda sententia sit, si Troianorum vel Aeneae nomen et genus vel fama intelligatur. Satius est, ad Euandri

Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Iungere castra paro: quam fors inopina salutem
Ostentat. Fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo

cumtonat est altera Medic. lectio; vulgata tamen haud dubie praeferenda; neque enim id nunc quaeritur, quid gravius, quid lenius, sed quid aptius. Circumsonatur autem arx Euandri Rutulorum armis, quia tam propinqui sunt fines, ut sonus armorum propemodum audiri inde possit; *circumtonat* tum demum recte dici poterat, si arx Euandri obsideretur ab Rutulis. Hinc recte etiam Ovidius Trist. V, 3, 11.: „Nunc procul a patria Geticis circumsonor armis.“ *Wr.*) Pro *armis* Rom. *arans*, alii apud Pier. *arcens*, aliquot *Arruns*; mira et felix depravatio! (felix, si non de Rutulis hic ageretur. *Wr.*) 477 *adfert* variabant codd. Servii aetate, ut ad *fortem* referretur. *adfer* aliquot Heins. *offers* Ven. et Goth. tert. Iam sup. *hanc — urbem adferimur* VII, 217. 478 *colitur* aliquot Burmann., quem vide. *in saxo coluit* Goth. sec. 479 *Agellinae*, *Agelinae*, *Aquilinae* aberratt. apud Burm. 480 *luctis ins.* Rom. 481 *multis annis* Bigot. et Goth. tert.

et Arcadum nomen referre, pro fama, quae te ad nos adduxit; et hoc, probatum quoque viro docto, Meierotto, nunc praefero, tamquam simplicissimum. Antea sic accipiebam, ut ad bellum ipsum referrem, essetque adeo *nomen belli tantum* vel fama de belli magnitudine, vel ipsa belli magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis frequens. 475. *opulentaque regnis castra:* volebat dicere, *opulenta regna* (pro regno opulento), apposite ad *ingentes populos*. Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis;* hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. Nisi hoc ex usu poetarum teneremus, liceret statuere: *paro iungere castra regnis*, h. e. tibi, imperio tuo. Opes veterum Etruscorum satis notae. vid. Liv. V, 33.

478. Agylla s. Caere, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit. De ceteris v. Excurs. III ad h. libr. *saxo vetusto;* antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84.

Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes! quid facta tyranni
Effera! di capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
Conponens manibusque manus, atque oribus ora,
(Tormenti genus) et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille, inter caedem Rutulorum elabsus, in agros

492. CAEDES

(—482. *Mezzentius* Medic., sed expuncta priore z; vid. V. L. ad II, 763. *Wr.*) 484 *gentique* Oudart. pro div. lect. *reservant* Sprot. 487 *fluenti* aliquot Heins., unus *fluente*, quae vulgarior oratio foret. cf. IX, 472. (*fluentes* Medic. *Wr.*) 488 *in* aberat Franc. et Goth. tert. *necabant* duo Burm., ut *iungebant* alter Hamb. 489 *infanda civesque f.* Parrhas.; nec videbat interpolator, *infanda* esse pro infandum, infande. cf. sup. I, 251. 490 *circumsidunt* Goth. tert. 491 *atque ignem ad* Parrhas. (*Obtruncat* Medic. apud Fogg. *Wr.*) 492 *inter caedem* Rom. et omnes vetustiores Pier. et Heins., ut hactenus praeferendum sit. (*caedes* Palat. Reduxi, quod ante me iam fecit Iahnius, *caedem*, quae est prior Medicei lectio; idem exstat in 2. 7. 12; vid. Q. V. VIIII, 3, XI. Pluralis *caedes* quoties legitur apud Virgilium, vim sustinet passivam, quod facile docebunt singuli loci diligentius perpensi, VIII, 492. 537. 709. XI, 648. 729. XII, 500.; etiam supra vs. 483. *infandae caedes* sunt i n f a n d o m o d o c a e s i. Et quum praeterea ubique apud Virg. legatur *inter c a e d e s*,

479. 480. *ubi* proxime ad Agyllam seu Caere spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur poetae, ex vulgari veterum opinione; falsa tamen et ex nominis similitudine ducta. cf. in Excurs. III ad h. libr. dicta. (—481. *deinde*, vid. Q. V. XXV, 7. *Wr.*) 482. Mezentii, regis Caeretanorum, *superbo*, crudeli, imperio infame nomen ex antiquis historiis poeta adscivit. 484. *di capiti*, uti II, 190. VI, 529. 530. (—492. De ratione Infinitivi hist. vid. Q.

Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensae litore puppes,
Signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuventus,

497. PUPPES;

nihil miraberis, quod idem huc illatum est a quibusdam. Quare non magis poeticum *caedem* h. l., ut putat Gesnerus, sed magis proprium videri debet. Legitur *inter caedem* etiam apud Liv. XXX, 6.: „clamor inter caedem et vulnera sublatus;" et ap. Phaedrum II, 7, 8. ita, ut sit: inter caedendum, sive, dum caedunt. Quamquam autem non id contendo, singularem *caedes* ubique activae esse significationis, tamen non temere factum a poeta existimaverim, quod XII, 498.: „saevam nullo discrimine caedem Suscitat," quum plurali uti posset, singularem praetulit. Contra pluralis numerus quando vim activam recte sustineat, docere potest Liv. II, 64.: „Sabini —, quum caedes et incendia circum Anienem fluvium fecissent;" et quae sunt his similia. *Wr.*) 495 *manifesto M.* Oudart. ex glossa. *praesente* Rom. Reg. 497 *frement* Gud. *in littore* alter Hamb. 498 *ferre iuvat* Ven. *iubent* non tam ad *puppes* referendum, quam omnino ad Agyllaeos, quos declaravit in verbis *omnis Etruria — his millibus.* (Mihi quidem ea videtur simplicior ratio, ut, non mutato subiecto, *iubent* ad puppes referatur, quum non navali, sed pedestri certamine dirimenda res esset; nec video, si fremere naves recte dicuntur, cur non etiam iubere dici possint; quare semicolon in fine superioris vs. in comma mutavi. *Wr.*) 499 *facta c.* Gud. *Maeonide* Goth. tert., forte pro *Maeonidae*; et sic Serv. ad XI, 759. *dilecta* Oudart. et Montalb.

V. XXX, 1. *Wr.*) 495. *praesenti Marte,* bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt et quidem classem pararunt, qua in altum evecti littus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498 seqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Aeneae adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo

Flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira,
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem;
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon,

506. TARCHO

500 *in armis* Leid. 502 *Fas Italo nulli* aliquot Pier. *summittere* ed. Ven. 503 *optare* alter Menag., at Serv. pro var. lect. *exspectate*, forte, *spectate*, eodem fere sensu, ut sit *διακρίνειν* adeoque *ἐκκρίνειν* et eligere vel legere. conf. Burm. (Fallitur Heynius; neque enim pro varia lectione, sed pro explicatione, *exspectate* attulit Servius. *Wr.*) *residit* Moret. tert. 504 *Haec acies* Parrhas. *divorum* sec. Rottend. 506 *Tarchon*, quod inde ab Aldo legitur, retinuit Heinsius ob codd. suorum consensum. Sunt tamen edd., in quibus *Tarcon* legitur, ut e Pierio intelligas; sicque Egnatius edidit, ut apud Strabonem scriptum lib. V, p. 336 *Τάρκωνα*; quo auctore etiam *Tarconem*, non *Tarcontem* flectendum esse apparet. Adde Eustath. ad Dionys. Perieg. 347. Tum Pier. ex antiquo codice *Tarcho* (quod et Goth. alter habet). At Brunck. refinxit *Tarco*, memor voc. *Almo* lib. VII, 532, et inf. 602 *Tarcho* seu, ut et hic scribit, *Tarco et Tyrrheni*. cf. Heins. et excitatum a Burmanno Drakenb. ad Silium Ital. VIII, 474. Equidem, cum diu deliberassem, *Tarcho* e Pieriano admittere malui; nam nomina in *on* ita a Marone efferri satis constat. Ut vero *ch* in *c* mutarem paullo animosius, a me

viro iungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 506, notat Iulius Sabinus: parum probabiliter. *O Maeoniae:* ex 479. 480. *flos veterum:* Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex *ἄωτον, ἄνθος*; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem habet. (— 503. *Externos duces*, i. e. externum aliquem ducem; vid. Not. ad I, 4. *Wr.*) 504. *Hoc campo δεικτικῶς*, etsi oculis prospici non poterant castra sub Caere locata. 505. *regni coronam;* novum hoc, sed dictum, ut *regni insignia;* et subiectum hoc idem, tamquam genus, enumeratione partium (coronae et sceptri) facta. Coronam v. inf. lib. XII, 162. 163. 506. *man-*

Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
Invidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella

non obtinui, quia etiam Lycophron 1248 *Τάρχων τε καὶ Τυρσηνοί.* Et occurrit Tarchon in lapidibus Etruscis. Etsi ceteroqui bene teneo, sequiorum saeculorum pronuntiationem vitiosam hanc fuisse, ut in multis nunc habeamus *ch* pro *c* et *k*: quid? quod ipsa vox *pulcher* hinc fluxit; Romanis erat *pulcer*, pronuntiatum *pulker.* Verum taedet, in his bono otio abuti. (Revocavi *Tarchon.* De Latina horum nominum terminatione vid. disputantem K. L. Schneider. Gr. Lat. P. II. Vol. I. p. 275. sqq. Nostrum hic est, videre, Virgilius quid secutus fuerit. Is autem ita in ea re versatus est, ut Graeca nomina praeter Apollinis nomen, quippe Latinum habens genitivum, omnia in *-on*, Italica in *-o* exire voluerit; hinc *Acmon*, *Acron*, *Aegaeon*, *Aegon*, *Damon*, *Eurytion*, *Haemon*, *Laocoon*, *Machaon*, *Micon*, *Patron*, *Pluton*, *Sinon*, *Stimicon*, *Ucalegon*; contra *Almo*, *Epulo*, *Hisbo*, *Rapo*, *Umbro.* Nam quod XII, 75. *Idmon* Rutuli nomen est, id ipsum Graecae originis esse satis constat. Iam *Tarchon* Graecum esse nomen, ipsa prodit adspiratio; et convenit Graecum nomen Tyrrheno. *Tarchon* omnes codd. exhibent; nam quod in uno libro Pierius invenit *Tarcho*, id nihil moror, quum, ut litera finalis *m*, sic etiam *n* lineola transversa, quae facillime omitti in uno alterove libro potuit, significari a librariis soleat; vid. Q. V. III, 1. V. L. ad XI, 184. At, inquis, infra vs. 603. hoc ipsum *Tarchon* in metrum peccaret. Id non maiorem habet vim, quam quod semel *Daphnin*, Ecl. V, 52., metro cogente scripsit Virgilius, quum Graeca hac accusativi terminatione praeterea abstinuerit. Et Servius, qui vs. 603. Latino nominativo usum esse Virgilium lectores admonendos duxit, ad X, 153. ubique poetam *Tarchon*, excepto uno illo loco, vs. 603., ubi vid. V. L., coll. eod. Servio ad X, 748., scripsisse affirmat. Denique quod *Tarchon* et *Tarcon* Heynius comparat cum *pulcer* et *pulcher*, non meminerat Vir praestantissimus ea, quae apud Cicer. leguntur Orat. c. 48. Semel *Tarcon*, superscripta tamen *h*, Medic. XI, 757. *Wr.*) 508 *serisq.* Parrhas. *effata iuventis* corrupte Goth. sec. 510 *Gnatum* Rom. (quod tueri se h. l. possit; vid. Q. V. XXXVIII, 1. *Wr.*)

datque insignia simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quae memoravit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio, ut succedam. (sed vide, quae scripsi in V. L. ad IV, 683. *Wr.*) 508. *saeclis effeta s.* simpl. pro annis; male Grammatici argu-

Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.

511 *Hic* Ven. Ed. Iunt. *patrem p.* Medic. *patriae partem* Dorvill. *totius et annis* corrupte Goth. sec. *in annis* tert. 512 *fatum indulget* lectum ante Heins., qui mutavit ex auctoritate Medicei, trium Moret. alt. Mentel. et alt. Hamb. post Mediceum Pierii. *fatum indulgent* Gud., scil. *numina*. *fatis indulgent* Regius. (Apparet lectionem *fatum indulget* ortam esse ex elidendi ratione, quod manifesto declarat scriptura e Gudiano enotata. *Wr.*) *poscant* Ven. 513 *et Teucrum* Zulich. 514 *Nunc* duo Burmann. cum aliquot Pier. 516 *et* abest pr. Rottend. *onus* pr. Hamburg. pro var. lect. *fata* Dorvill. 517 *pr. et iam m.* Parrhas. *te imitetur* codd. apud Pier., ex interpretatione. 518 *Arcades* vett. edd. et codd. aliquot, vitiose, ut et *hinc* ap. Burm. *ter centum* Parrhas. *corpora pubis* Goth. tert., et sic aliquot Pier. Catull. Epith. Pel. 4 *lecti iuvenes Argivae robora pubis.* (*pubes* Medic. *Wr.*) 519 *suo tibi munere* aliquot Pier. Gud. a m. sec. Voss. pr. Zulich. Vratisl. et pro div. lect. Hamb. pr. et Scheffer. (eadem est lectio 2. 11. *Wr.*) At Gudius a m. pr. *suo sibi*

tantur. 510. ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriae seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Euandro, natus. 512. qui *genus*, ortum ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis aetate, et quem *numina*, vaticinium designat — 513. *Ingredere*, ut Georg. I, 42 *Ingredere et votis iam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe rem. 516. *grave Martis opus.* Homericum: μέγ' ἔργον Ἄρηος Il. λ, 733 et al. 515. 516. 517. Praeclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco, quos Cerda iam laudavit, Valer. Fl. (I, 269 sqq.), Silius (IV, 430. 431); adde Apollon. lib. II, 804. 805, et Epitomen Iliados 573

Vix ea fatus erat: defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates;
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
Namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.

520. ERAT; 521. ACHATES, 522. PUTABANT;

munere, pro se iungere; placet haec argutior forma Heinsio. *tuo sibi nomine* Medic. a m. pr. Burmanno arridet: *suo sibi nomine* et laudat VI, 142. Sed omnia ista in epigrammate feram; nunc plus dignitatis epicae inest vulgari lectioni. *suo tibi numine* Puget. 520 *defixaq.* duo Burm. ad vulgarem formam. *diffixi* Leid. *intentique* aliquot Pier. e similibus locis. *defixi ora* malebat Cuningham. (Mutavi hic et in proximis vss. interpunctionem coll. Q. V. XXXV, 6. et V. L. ad V, 49. Sententia versuum 522. sq. in pedestris orationis formam redacta ita fere concipi poterit: „Multa tristia animo volvebant. At repente Venus signum dedit." Simillima est ratio VI, 358. sqq.: „iam tuta tenebam: Ni gens crudelis — Ferro invasisset." *Wr.*) 522 *Mistaque* Goth. tert. *dura duo* coni. Burmann., parum scite. *tum* Rottend. sec. *tristes* Goth. sec. *sub corde* tert. *movebant* Hugen. a m. sec., interpretamentum τοῦ *putabant.* 523 *e coelo* Montalb. *Tyrrea* Goth. sec. *d. ab alto* Bigot. Leid. pro div. lect. et Goth. tert.

seq., ubi cf. Wernsd. — 518. 519. Quadringentos equites mittit Euander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur *Arcades equites* potissimum poetae placuerint! Cum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint. Qua de re doctae subtilitatis nota est Guellii inf. ad lib. X, 364.

520 sq. Ex veteris Italiae religione et poetae nostri perpetuo more res aliter vix expediri Aeneaeque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo commento id constituit, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis caelitus a Venere allatis retulit: non dicam equidem, an satis feliciter. Arma in caelo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec

Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, coeli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et divae promissa parentis.

527 *increpat.* Consentiunt in hanc lectionem ab Heinsio illatam, a Burmanno vero incuria, ut arbitror, iterum omissam, omnes praestantiores Heinsii et Pierii codices (etiam 5. 7. 11. *Wr.*) cum Iulio Sabino, quae et ipsa paullo doctior est, pro *sonat*, ut inf. IX, 504 de *tubae sonitu*; et locum facit versui hinc tertio, 529 *hinc pulsa tonare.* *Intonat* tantum recentiores codd. insidet, et edd. veteres, quas evolvi, Aldd. et hinc profectas, omnes. Agnoscit quoque Servius. *sonus intonat* Gud. a m. sec. (*intonat* etiam Palat. *Wr.*) *insonat* Dorvill. (et 3. *Wr.*) *intonat aures* admodum vetusti codd. apud Pier. 528 *in* abest a pr. m. a Medic. et Gud. et malit *in* abesse Heinsius. (XI, 225.: „Hos inter motus, medio in flagrante tumultu." III, 646.: „Dum vitam in silvis inter deserta ferarum Lustra traho." *Wr.*) Nonius: *inter nubes coeli regione serena. inter nubes* etiam Parrhas., minus docte. 529 *Persuidum* Rom. *sonare* idem et aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. 531 *et* abest Romano.

Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20, n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. 523. *Ni—dedisset;* nova forma orationis, in qua miror interpretes non haesisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum signum Venus dedit.* (de toto hoc loco vid. V. L. ad vs. 520. *Wr.*) Dixit *caelo aperto*, ut Ge. I, 393 *aperta serena*, cum nubes dicantur caelum obducere. cf. mox v. 527. 528. 526. clangor armorum, quae movebantur per aerem deportata a Venere, comparantur cum clangore tubae. *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubae.* 529. *pulsa*, impulsa, allisa sibi invicem, *tonare*, pro simplici sonare.

531. *et agnovit divae promissa parentis*, et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius: „κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse." Clarior res apud Homer. vid. Iliad. σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intulisse pedem

Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,

532 *Tunc vero memorat*, *hospes ne*, Ven. *nec vero* Exc. Burmann. *nec quaere* Oudart. *ne quaere*, *hospes*, *ne quaere profecto* aliquot Pier. (Bothio videtur poeta scripsisse: *Nunc vero*, *hospes* (*ne quaere — ferant*), *ego p. O. Wr.*) 533 *ferunt* Parrhas. *serant* Goth. tert. 534 *Musarum diva creatrix* Goth. tert., miro stupore. 537 *caedes miseris* Schol. Horatii Epod. X cum Montalb. *clades* Bigot. a m. sec. (Burm. in Mediceo *insint* legi refert; at Fogginius p. 453. diserte scribit *instant* in eo reperiri. *Wr.*) 538 *Quas mihi Turne dabis poenas* Hamb. sec. *tu mihi Turne* Franc. *sed multa* Ven. *sub undis* sec. Moret. *sub unda* tres Burm. cum Rom., minus poetice. 539 *volvens* Rom. Versus iam supra Aen. I, 100. 101 obvii, ad Homeri ductum facti.

apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subiici, quae vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis rebus cognoscendis, quae de clipei argumento narrantur, quam cupiditate per illa, quae interiecta sunt, repressa et obtusa. Sed, si hanc rationem sequebatur poeta, alia forte occurrebant, quibus se premi sentiebat, ut adeo alterum praeferret. Unus forte est modus, quo poetae subveniri possit, si dixeris, nunc tantum prodigium narrari in nubibus ortum subiti clangoris: quale meteorum illud est, quod saepe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aere, procurrentium fulgurum, micantium ignium. Cum Arcadum animi ostento essent percussi, Aeneas portendi sibi nova arma ratus, quippe promissorum matris memor, ostentum de se in-

Thybri pater! Poscant acies, et foedera rumpant.
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penatis

540 *et sidera* Goth. tert. *et secla* alter. 542 Me in *Herculeis ignibus* haerere, iam in notis significavi. Suspicor vitium inesse scribendumque esse: *Herceis ignibus.* Confirmat me imitator Maronis Lucanus: Herceas, *monstrator ait, non respicis* aras? Commendat quoque emendationem hanc ingenuo cum candore Wakefield ad h. l. Iovis *Hercei*, Ἑρκείου, religio satis nota, eiusque aram in penetrali regiae Priami vidìmus apud nostrum quoque lib. II, 512, etsi nomine hoc non expressam: sed v. Exc. XI ad lib. II, et viri docti passim, v. c. ad Ovid. Heroid. VII, 113, in Ibin 286. *Herculeas — aras* Dorvill. Haereo nec minus in vs. sq. 543 *Suscitat* Rom. et plerique Pierii cum parte codd. Heins. et Burmann., etiam edd. nonnullae, ut Basil., haud dubie magis ad proprietatem verborum; (ut, qui dormiunt, et *suscitari* et *excitari* dicuntur, sic etiam ignis; vid. Heins. ad Ovid. Fast. V, 507. *Wr.*) sed dubitare licet, an ex aliis lo-

terpretatur et omen accipit. *ego poscor Olympo,* tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aeris spectat, nihil est, quod vos terreamini. Alio modo poscitur Olympo, qui in illum attollitur et evehitur. Quomodo reddere possis verba Oedipi Colonei ap. Sophocl. 1542 audito tonitru: ὦ παῖδες, ἥκει τῷδ' ἐπ' ἀνδρὶ θέσφατος βίου τελευτή. 537 — 539. *Heu quantae* — Imitationes iam Cerda notavit Silii II, 455. 456. Statii Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460. 461. III, 210 sqq. et passim alios; item Horat. I Od. 15 *Eheu quantus equis* etc. (Scripserat Heynius in minore editione: „Historica quidem veritate ac fide haec non memorantur; nec ad Tiberim pugna facta est; sed poetico phantasmate, praeclare; saltem Latium intelligi potest.“ Cui respondet Ruhkopf.: „Poeta tamen repetiit hanc eandem sententiam XII, 35 sqq. et, nisi fallor, omnia se optime habent, quum in vicinia fluvii oppugnatio et pugna fierent.“ *Wr.*) 540. quasi, eant nunc et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317, ubi eadem sententia alio modo reddita.

542. 543. Surgit Aeneas et ad focum aedium accedit, Penates precatur. *Herculeis sopitas*

Laetus adit; mactant lectas de more bidentis

cis, ut sup. 410. V, 743, refinxerint grammatici. (et vid. V. L. ad VII, 528.; *excitat* Medic. cum aliis optimis Heins. et 2. 3. 8. 11.; ac nollem *suscitat* a Iahnio revocatum. *Wr.*) Sed *hesternum Larem* quomodo accipiemus, et utri verbo iungemus? num aras *excitat hesternumque Larem*? an *aras excitat*, *hesternumque Larem parvosque Penates laetus adit*? Sane sic debebat esse *adit* priore loco, tum *excitat*. *externumque* Rom. cum aliis Pier., tum Serv., pro div. lect. Medic. et aliquot alii Heins. et Burm. cum binis Goth. per se, lapsu proclivi et obvio; cf. ad Tibull. II, 1, 12, etsi hoc loco non incommodum sensum facit: *externumque Larem parvosque Penates Laetus adit*, si iungas: est enim domus externi hominis, a quo hospitio excipitur. v. Notam. *patriosque Penates*, notabilis lapsus, non lectio Goth. sec.; sic suos, Troianos, non Euandri, Penates adorat Aeneas: sic *externum Larem* comparari aliquis censeat. (Restat, ut expromam, quae ego de his vss. sentio. Duplex a Virgilio indicari videtur sacrum, alterum Herculi, alterum diis Euandri familiaribus factum. Herculei ignes resuscitati, quum pridie victimae in Herculis honorem ipso praesente Aenea mactatae essent, nulli possunt esse alii, quam qui in Ara Maxima accensi fuerant. Nec mirabimur, si Aeneas deum ab Euandro prae ceteris cultum, rebus, quarum causa venerat, feliciter peractis, maioribus etiam intentus, praecipue sibi venerandum putavit. Nec praetereundi erant dii Euandri domestici, qui liberali Aeneam hospitio exceperat. Iam *externum* ortum est ex *esternum*, quemadmodum, abiecta adspiratione, scriptum est in Medic. Et h e s t e r n u m adit Larem, i. e. quem heri iam adierat; — etsi id, ut interdum alia, reticuit poeta; — ita enim, *adit Larem*, ut iungamus, recte suadet Heyn. in Not.; — quamquam ne illud quidem *e x c i t a t hesternum Larem* perperam dicitur. Ceterum *Penates* Medic. *Wr.*) 544 *mactant* Heins. e Medic.; adde Zulich. et ad normam v. 57. lib. IV. (*mactat*,

ignibus aras doctius dictas esse, quam *ignes sopitos in aris vel ignes arae* in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante urbem in luco erat: sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Iam *ignes Herculei*, in foco vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est, aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102. 103. 104) servatus et in focum domesticum repositus fuerat: sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Euandro Penatium loco Geniusque adeo seu Lar domesticus. Hoc saltem praestat. (At tale quid si dicere voluisset poeta, non *sopitas a r a s excitat*, sed simpliciter *sopitos i g n e s*, scripsisset. *Wr.*) In V. L. propo-

Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Praestantis virtute legit: pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Aeneae; quem fulva leonis

ut est etiam in Palat., revocavit Iahnius. At vix dubites, quin Singularis debeatur praegresso proxime eiusdem Numeri verbo *adit*. Accedit, quod, quum illud sacrificium vel maxime ad Troianos pertineat, una cogitatione Euandrum Troianosque poetam complecti voluisse verisimile est, nec Troianorum commemorato demum Euandro in mentem ei venisse. *Wr.*) *lectas mactat* Goth. sec. *laetas* Sprot. et Exc. Burmann. Male; sunt ἐξαίρετοι, ἔκκριτοι, eximiae, adeoque τέλειαι. conf. ad IV, 57. VI, 39. 545 *Euander* alii et h. l. 547 *sequuntur* Franc. *sequentur* alter Hamb. 548 *Praestanti* pr. Rottend. a m. pr. *Praestante* Goth. tert. (*Praestans* Medic., sed superscriptum *te*, ut fiat *Praestantes. Wr.*) 550 *regnique* alter Hamb. 551 *T. p. arma* Ven. 552 *exsortem vel ingentem* Zulich.

sui legendum: *Herceas aras*, in domo. v. V. L. *Larem hesternum* si, ut olim ipse faciebam, iungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno in foco ante Larem: iuncta ut sint: *ignes in ara et Larem hesternum excitat*. Solet ita poeta eandem notionem bis terve ornare; attamen perquam durum est *Larem* ita dictum esse; sin iunxeris: aras excitat, *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in iunctis sine ulla vi, et sine more, *Penatibus* et *Lare*. Manet alia difficultas in epitheto *hesterni Laris*. Hactenus praeferas *externumque Larem*, ξένιον. Ita saltem sine offensione lectio procedit: *Et primum Herceis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem parvosque Penates Laetus adit*. h. precatur, adorat. plenius esset, *adit precibus*. (Vide, quae scripsi in V. L. ad vs. 543. *Wr.*) Bene dixit *parvos Penates* Euandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. Puta, haec fieri in suscipienda profectione et adeundo discrimine.

546. Navi a littore Laurentino

Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
  Fama volat parvam subito volgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo

555. AD LIMINA

554 *parvas — per urbes* pr. Hamburg. Sed urbs Pallanteum est intelligenda. 555 *ad limina* ex parte codicum suorum et Pierianorum, inter quos Romanus erat, Heinsius probavit: vulgo, *ad littora*, ut omnes Goth. habent, unus etiam *Tyrrhena*; varietas satis frequens; cf. ad II, 371. *littora* tamen Cuningh. praetulit. (Non valde miror, lectionem *limina* a recentioribus editoribus praelatam esse. Certe facilius talia invenias: *ad moenia, tecta, limina*, quam illud: *ad litora regis ire*. Sed quum recte illi dici posse videantur ad litora Tyrrheni regis tendere, qui in litore castra classemque habebat, vid. vs. 497., quumque ad deamne adverso Pallantium pervenerat Aeneas sup. v. 90: nunc ea navi partem sociorum redire ad Ascanium iubet; altera parte sibi adiuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Caere ad Tarchontem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. 547. *qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur, sed ad auxilia et societatem Caeretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum forte, poetam omnino viros fortes declarare voluisse, quorum adeo id proprium esset, ut Aeneae latus tegerent in discrimine belli: sicut et infra iterum v. 606 *et bello lecta iuventus.* An *bella* pro castris ad Caere? an magis consentaneum, et in hoc acquiescam, dicere, poetam respexisse ad id, quod futurum erat, ut ii, una cum Etruscis, navibus vecti ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 sqq. Nam Caeretanos in castris sub signis habitos aditurus erat, ut statim eos adversus Mezentium et Turnum duceret; supra 503; conf. Not. ad 498. — Iam, qui *secundo amni defluit*, defertur ille. 549. *segnis* „sine remigio“ ut bene Servius explicat: cum antea adverso flumine venissent v. 94 *Remigio noctemque diemque fatigant.* Addit idem alia, quae tamen minus se probant. 550. *Ascanio;* remanserat is apud Troianos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158. 159. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit

It timor, et maior Martis iam adparet imago.
Tum pater Euandrus, dextram conplexus euntis,

fendendam hanc lectionem praeter alios plurimos codd., in quibus 7. 8. 11. 12., Medicei, et, quem *limina* tueri falso refert Heynius, Romani auctoritas accedat, non dubitavi *litora* restituere. *Wr.*) 557 *Et timor* Rom., et habet hoc expeditam interpretationem: *propius periclo* (absolute; cum iam res adducta esset propius ad discrimen), *Et timor* (apparet maior), *et maior Martis iam apparet imago.* Vellem eundem sensum ex vulgata elici posse, sed *it timor* pro grassatur vix usu probari potest. (Sed mihi quidem, si Romani lectionem sequamur, sententia prorsus everti videtur. Vid. Not. Ad coniecturas, satis illas infelices, confugit Withofius, *Kritische Anmerkk.* fasc. IV. p. 29. *Wr.*) *It minor* Goth. sec. *It metus* Priscian. lib. XVIII. *propiusque pericli Hic amor* Philargyr. excitat ad IV Ge. 47. *iam* abest a nonnullis Pier.

poeta, nec facere id opus erat. conf. ad X, 238. (— 551. *petentibus*, an i. q. petituris? vid. Q. V. XXVIIII, 2, a. *Wr.*) 552. *exsortem*, eximium, *ἐξαίρετον.* Adducitur equus Aeneae praecipuus. (vid. Not. ad V, 534. *Wr.*)

554 sqq. Non male sequentia ad sensuum et affectuum naturam in tali rerum articulo efficta et exposita: Matrum timor; Euandri senis vota ac preces, totus discessus. Vss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione Iliad. η, 132 sq. λ, 669 seqq. ψ, 629 seqq. Ulyssis ad Eumaeum Odyss. ξ, 468 sqq. Laertae Odyss. ω, 375 seqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Praenestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui caesi reviviscerent (ineptit Servius ad v. 562), aut ad exemplum Antaei vires a terra matre sumentis, in quam victus procubuerat. Quod sequitur, *propiusque periclo It timor*, impeditum est, quocunque te verteris; proprie *propius ire periculo* esset propiorem esse periculo, instante iam discrimine; *propius ire*, ut *propius esse* ap. Silium I, 13 *propiusque fuere periclo, Quis superare datum*, de Romanis tantum non in ultimum discrimen adductis. At h. l. *timor it propius periclo.* Dixeris esse dictum: *periclo*, pro, cum *periclo*; itaque accipiendum esse: *timor it propius*, timor fit propior, h. magis urget, fit gravior, acrior, *periclo*, cum periculo, periculo instante, scilicet periculi cogitatione, appro-

Haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:

559. INEXPLETUM

559 *inexpletus lacrimans* aliquot Pier. et Erf. *inpletus* Rom. In aliis apud Heins. hoc interpolatum: *inexpletus lacrimis*: utrumque pro var. lect. Servius commemorat; *inexpletus* etiam Iul. Sabinus. Comparant ἄμοτον κλαίω Iliad. τ, 300. cf. ad Hesych. in ἄμοτον. Porro Pier. aliquot: *in amplexus*, pr. Voss. et alter Hamb. *in amplexum*, et Montalb. cum binis Goth. *in amplexu*. (E scholio Serviano cognoscitur, iam veteres haesisse h. l., multos iunxisse *Haeret inexpletus*, alios legisse *inexpletus lacrimis*, ut exstat in ipso Mediceo; „honestius tamen, ait, est *inexpletum*." Hoc, *inexpletum*, quod etiam in Palat. legitur, si scripsisset Virgilius, nemo facile offendisset. Sed apparet, *inexpletus lacrimans* ita iuncta displicuisse causamque varie haec tentandi fuisse. Itaque et illud *inexpletus lacrimis* et *inexpletum lacrimans* ac reliqua lectionis diversitas merae habendae sunt veterum criticorum interpolationes. At tu ne dubita, quin plane Virgilianum sit, quod restituimus, *inexpletus lacrimans*; cfr. Ge. I, 163.: „Tardaque Eleusinae matris volventia plaustra." ib. II, 377.: „gravis incumbens scopulis arentibus aestas." III, 28.: „magnumque fluentem Nilum." IV, 19.: „tenuis fugiens per gramina rivus." Aen. III, 70.: „et lenis crepitans vocat Auster in altum;" ut Marian. in Brunck. Anal. T. II. p. 511.: „δένδρεα κρηνῦς ἐπιπνείων ἀμφιδονεῖ Ζέφυρος." Aen. XI, 832.: „immensus surgens ferit aurea clamor Sidera." V, 764.: „Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum;" i. e. *Et creber adspirans*, nam copula *et* hunc versum superiori adnectit, ut etiam Ge. III, 350.: „Turbidus te torquens flaventes Hister arenas;" i. e. *Et turbidus torquens*. Hinc nemo improbabit emendationes libris mss. iubentibus a me factas Ge. I, 320.: „Quae gravidam segetem — *Sublimem expul-*

pinquante periculo crescit et augetur metus. (Conatus est haec expedire etiam Waardenburg. Opusc. p. 172. Mihi quidem haec non nimis difficilia videntur. Res est propior periculo, i. e. res non longe abest a periculo. Pro eo poetae licebit etiam dicere: res it propius periculo. Iam *timor propius it periculo* valebit: timor non longe abest a periculo. Quod licet fortasse sine exemplo dictum fuerit, poterit tamen recte ita accipi: non iam metuunt solum periculum, sed propinquum etiam et instans vident. Legitur apud Liv. I, 25.: „prope metum res fuerat;" cuiusmodi res si ad exitum iam inclinat, metus prope periculum esse dici poterit: *die Besorgniss grenzt an Gefahr*. — 558. *euntis*, filii; vid. V. L. ad IX, 733. *Wr.*)

O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Praeneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Erilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tris animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat; cui tum tamen omnis

563. HERILUM 566. TUNC T.

sam eruerent." et ib. IV, 370.: „*Saxosus*que *sonans* Hypanis." Et auctore Mediceo scribendum videtur XII, 457.: „*densi* cuneis se quisque *coacti* Adglomerant." Eodem autem modo explicuerim Ge. IV, 425.: „Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos Ardebat:" i. e. rapido aestu torrens; fortasse etiam Aen. I, 352.: „Multa malus simulans," nisi veriora sunt, quae docet Wunderl. Obss. ad Tibull. I, 5, 20. Ceterum vide etiam Not. ad Aen. II, 53. et V. L. ad V, 24. VIII, 299. *Wr.*) 560 *O ne praeterea* Goth. sec. 561 *erat* Priscian. XVII. pag. 1110. *cum primum* Rom. et aliquot Pier. *Praeneste sub ipsa*: consentiunt in hoc libri et Grammatici apud Heins. *ipsa* sc. urbe P., vel poeta extulit *haec Praenestis.* ut Horat. I Epp. 2, 2. 562 *sacrorumque* sec. Moret. *accendi* Ven. et Goth. sec. 563 *hac* abest Vratisl. (*ac* Medic., sed superscripta *h. Wr.*) *Erilum* et *Erylum* potiores scribunt: *Erulum* Rom. *Elinum*, *Cerilum*, *Acerilum*, *Helenum*, *Athericum* al. (Lips. utq. *Herilum*; et sic in editionibus Dan. et Nic. Heinsiorum scribitur; antiquissimi tamen libri, Rom., Pierio teste, et Medic., in quo est, ut etiam in Gud. aliisque, *Erylum*, adspirationem non agnoscunt; quare detraxi. De media vocali nondum mihi liquet. *Herulum* 7. 11., uti etiam in Rom. Bottarius legere sibi visus est. *Wr.*) 565 *triaque* l. *tria* Muson. malebat in Servii gratiam, perperam. *trina* pr. Hamb. pro var. lect. et Flor. Iunt. cum binis Goth. 566 *Terque solo* Oudart. (Reduxi e libris editis antiquioribus *tum*. Lectionem *tunc* in marginem reiecit Christi. Ege-

561. ut sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Nestor l. c. η, 157. λ, 669. 564. *Feronia* v. sup. VII, 800. ubi *viridi gaudens Feronia luco*. *terna arma movenda*, ut ter reviviscens ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. Nisi forte melius sic interpungas et accipias: *Nascenti cui tris animas — dederat: ter-*

Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimo Mezentius umquam

569. FINITIMUS USQUAM,

nolphus in editione a nemine, quod sciam, commemorata, quae prodiit Francof. apud Io. Wechel. 1590. 8. Vid. Q. V. XXV, 5, a. *Wr.*) 567 *animas*, *totidem dextra exsuit* pr. Mentel. 568 *tunc* Dorvill. *Ergo non d.* Goth. sec. *duplici* Sprot. *devellerer* tres Burmann. cum Erf. *divellier* Goth. tert. (*umquam* 9. 11. *Wr.*) 569 Abest versus Goth. tert. *finitimo* e codd. suis et Pier. Heins. emendavit; sc. *huic capiti*: quod vix placet; Burmann. cum al. *finitimo ferro* iungit. Saltem dixerim: *finitimo* absolute pro *in f.* Vulgo lectum *finitimus* inde ab Ald. 1514 adeoque a Naugerio. Servius videtur legisse *finitimos*, sicque Dorvill. a m. sec. et ed. Iunt. 1520. *usquam* idem Heins. restituit: vulgo *unquam*; at Moret. sec. et Gud. a m. sec. *Mezentius hostis*: quae aut vera lectio est aut pro veriore habenda, in cuius locum successit *usquam*, quod ex superiore versu per errorem iteratum suspicor. Revocavi autem *finitimus* tamquam unice verum: cum scriptum esset *finitimos*, aberratum est in *finitimo*. (*finitimus* Palat., testis non admodum locuples, et 3., ex Heinsianis unus Rottend. pr. a m. sec.; *finitimo* praeter ceteros etiam utq. Lips., Dorphiani et ii codd., quibus usus est, qui concinnavit edit. Vinar. 1826. Servium, a quo aperte agnoscitur *finitimo*, *finitimos* legisse, etiam e scholio subsequente probari nequit. Lectio ab Heynio exhibita pessimo laborat sono: -*mus Mess...us us*-; nam *Mez*- sonabat fere *Mess*-. Accedit, quod *finitimus*, facilis lectio, non potest in difficilem mutata videri; at *finitimo* aut casu nomini proximo accommodatum, aut de industria in *finitimus* conversum esse intelligitur. Itaque revocavi *finitimo*, ita tamen, ut commate in fine versus sublato iungam *finitimo huic capiti.* Ac si non alibi legitur hoc ipsum *finitimum caput*, satis tamen constat *caput* saepe pro homine dici, ut *putidum*, *lepidum*, *ridiculum caput*; et *huic capiti* nihil aliud est, quam *mihi*, quo genere circumlocutionis tragicos Atticos inprimis dele-

na arma movenda, Ter sternendus erat. Cui tunc t. Erat ter cum eo pugnandum, ter arma in eum movenda, ter erat vincendus. Itaque Euander eum ter vita et armis exuerat. (— 566. *leto sternendus,* tertius casus; XII, 464.: „neque aversos dignatur sternere morti;" quasi ad mortem; vid. etiam Not. ad Ge. IV, 432., unde probabile fit, etiam Aen. IV, 527. *somno* esse dativum: *somno positae*, ad somnum compositae. — Ad vs. 567. cfr. Q. V. XXXIIII, 4. *Wr.*) 569. *fini-*

Huic capiti insultans, tot ferro saeva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum:
Vitam oro; patior quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:

577. PATIAR

ctatos esse sciunt omnes; infra XI, 399.: „c a p i t i cane talia demens D a r d a n i o." Nimirum *finitimo mihi* quum tenuius videretur, *finitimo huic capiti* dicere poetae placuit. Iam *usquam*, aut e proxime praegressa syllaba ortum, aut repetitum e versu superiore, legitur in paucis codd., in quibus 10., nec, post restitutum *finitimo*, ullus ei lectioni locus esse potest. Quare etiam *umquam* reduxi. *Mez. h o s t i s* etiam 5.; memorabilis lapsus, lapsus tamen; nam si in multis codd. aut hic *usquam*, aut supra *umquam* exstaret, tum demum hoc ex superiore versu illatum credere liceret. Ceterum *Mezzentius* Medic., sed transfixa priore *z*; vid. V. L. ad II, 763. *Wr.*) 571 *vidisset* Goth. tert. 573 *reminiscere regis, Exaudique preces patrias* codex apud Pier., interpolate. 575 *reservent* duo Burmann. et Goth. tert. 576 *eum vivom* Rom. et aliquot Pier. 577 *patior* Rom. et paene omnes Pier. tum Medic. et pars Heins. duoque Burm. *oro et patior* Ed. Ven. *Vita mora*: *patior* Goth. sec. (E Medic. Rom. aliisque, ad quos accedunt Lips. alt. et 1. 7. edit. Vinar. 1826., tum Arusianus p. 254. edit. Lindemann., recepi *patior*; *patiar* quippe, quod est in Palat. et 2. 8. 9., scripserunt, quibus Euander nullis tum premi laboribus videretur. At praesens a poeta significatur malum, senectus; atque ita haec iam accepit Servius, laudans Terent. Phorm. IV, 1, 9.: „Senectus ipsa morbus est." Unde probabile fit, Servium quoque legisse *patior*. Hoc igitur dicit poeta: Vitam oro

timo, in finitimo, qui est in finitima urbe. (ita iam Servius; sed vid. V. L. — 571. *viduasset*, hunc huius verbi usum exemplis ex utroque sermone petitis illustrat Cort. ad Lucan. II, 441. *Wr.*) 572. Habent hae preces tanto plus suavitatis, quod tamquam praesensione aliqua tacita imminentis filio fati factae viden-

Nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,

579. O NUNC LIC. 581. MEA SERA ET SOLA

et quamvis molestam sustineo. Similiter infra IX, 21. *sequor* in *sequar* mutatum. *Wr.*) *quamvis* Leid. 579 *Nunc, nunc, o liceat* Medic. et ceteri Heins. (excepto Mentel. pr.), item Dorvill. Edit. Ald. et bini Goth., praetulit quoque Cuningham. *Tunc, tunc, o liceat* Schol. Persii ad Sat. I, 25. Sed cf. lib. II, 644. (Codicum plerorumque et optimorum auctoritate motus scripsi *Nunc, nunc o l.*, quomodo haec posita sunt etiam in Paris. 5. 7. 8. 9. 12. Dorph. I. II. Lips. utq. et 1. 6. 8. edit. Vinar. 1826. Nec profuerit ad II, 644. provocasse, ubi ineptum foret scribere *sic, sic o positum*, quasi in voc. *positum* aliqua vis inesset; nec comparabis nostra cum IX, 205.: „Est hic, est animus lucis contemtor;" aut cum IX, 252.: „Quae vobis, quae digna, viri," *cet.* ubi nemini sano in mentem venerit legere: *Est, est hic animus, Quae, quae digna, viri, vobis.* Sed recte hic *o* verbo *liceat* iunxeris; recte etiam copulabis *nunc*, quo fit, ut alterum *nunc* et ipsum arsis vim accipiat, maiorem illam etiam, ut in sede inusitata admissae. Quod quum non sensissent librarii, transponenda haec esse iudicarunt. Efferes igitur haec hunc in modum: *Núnc, nunc ó liceat.* Pertinet autem haec observatio ad locos plurimos. Ut quaedam e proximis afferam: vs. 572. et 581., si scite pronuntiare vis, ita leges: *át vos ó superi* et *Dúm te, cáre p.* Illa quoque pervulgata *multa vi, magna vi,* nescio an huc revocanda ac proinde ita legenda sint: *multá vi, magná vi.* vid. etiam Q. V. XXIII, 3. De arsi in ultima sede versus heroici geminata dixit Hermann. Elem. Doctr. Metr. p. 342. sq. Ceterum Rom. et Palat. pravum harum particularum ordinem servant. *Wr.*) *rumpere* Zulich. 580 *Dum spes ambiguae curae, dum i. f.* Parrhas. 581 *mea sola et sera* alii, etiam Serv. v. Pier. et Heins. cum Burm. (Codicum auctoritati obsecutus mutavi verborum ordinem scripsique *mea sola et sera voluptas*; sic Rom. Medic. ceterique praestantiores Heinsiani omnes, etiam Lips. utq. et 1. 7. edit. Vinar. 1826. Non miror, quod Editores ordinem, qui est in paucis codd., praeter alios in Palat. et 3. 5. 8., servaverunt, quippe in adi. *sola* maiorem vim, quam in *sera*, inesse rati. At omnis rei cardo in eo versatur, quod Euander eo aetatis progressus longius tamen vitam producere optat, non tam propter-

tur. Nam interimitur Pallas libro X. 576. *venturus in unum,* iterum eum revisurus et conventurus. 578. *Sin;* nota εὐφημία. 580. acutius sententiam extulit Valer. Fl. I, 326. 327,

Conplexu teneo; gravior neu nuntius auris
Volneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli conlabsum in tecta ferebant.

582. NE

ea, quod unum habeat filium, quam quod sero susceptum; quae enim adeo sera nobis obtingunt commoda, iis quam diutissime frui cupimus, quo tamquam solemur superiorum annorum inopiam. Facilius orationis vis apparebit ex eiusmodi enunciatione: Euander unum eumque serum habuit filium. *Wr.*) *sola et certa* Goth. tert. 582 *complexus* Rom. Medic. et alii Heins. *amplexu* Parrhas. (*complexus* etiam 3. 11. et recepit Iahnius; *conplexus* est altera Medicei lectio, sed prior *conplexu*; itaque cohibui interim manum a corrigendo; quamquam, ni fallor, habet illud *conplexus*, quo se tueatur. Epico enim poetae id inprimis videndum, ut in oratione commotiore genere dicendi utatur maxime simplici, neve verborum aliquo tumore verum animi affectum obfuscet. Iam nihil aliud voluit h. l. poeta dicere, quam id, quod simplicissimum est, *dum te conplector*, sive *conplexus teneo*; quare haud scio, an illud *conplexu teneo* maiorem huic, quam necesse sit, ornatum afferat orationi. Sit penes alios iudicium, dum meo non satis fido. *Wr.*) *neu* Gud. a m. sec., quod maluit Cuningham. (*neu* Medic. quoque apud Foggin.; in quo facile agnoscas veram Virgilii manum. Languida et elumbis facta est praeclara Euandri oratio *neu* in *ne* mutato, quippe primario aliquo, sive absolutum mavis dicere, non secundario et suspenso enuntiato claudenda. Simile quid tetigimus in V. L. ad Ecl. II, 73.; quamquam ea in re discerni velim varia dicendi genera; aliud enim epicae, aliud lyricae poesi convenientius. Et quum his dictis Euander corruisse narretur, consentaneum est, ita locutum esse, ut oratio sub finem maxime efferbuerit, non autem remissior facta sit, quod est iam ad tranquillitatem redeuntis animi, non in vehementissimum impetum erumpentis et ipsa contentione vires plane exhaurientis. Hinc iunge: *o liceat — neu volneret*; vid. Q. V. XXXVI, 14.; quod quum non animadverterent librarii, *ne* scribendum putarunt. *Wr.*) *nec — vulnerat* Markland. emendabat ad Stat. V Silv. 2, 88, sententia prorsus in alium sensum detorta. 583 *Verberet* Goth. tert., et sic Donatus in Terent. Hecyr. IV, 4, quod placebat Heins., sed merito reiectum a Burmanno, quem vide. Usus *τοῦ vulnerare*, qui *τοῦ τρῶσαι* ap. Homerum pro *βλάψαι*. *moesta supremo* Medic. a m. pr. (*maesta* est prior, *dicta* altera lectio Medicei; illud huc retractum e III, 482.: „Andromache digressu maesta supremo." vid. V. L. ad VII, 528. *Wr.*)

ubi a v. 323 vestigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat: miserere parentum, Mors bona, dum metus est, nec adhuc dolor.* 581. *sera*, ergo erat *τηλύγετος*, in senectute patris na-

Iamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Aeneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Troiae proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentis aere catervas.

589. Qualis,

585 *portas apertas* Hugen. (Desideratur hic scidula in Mediceo, vss. 585 — 642. continens. Inseruit tamen hos versus apographo suo Medicei codicis Fogginius e libro typis exarato descriptos. Quod admonendum lectorem duxi, ne quis ea re in errorem inducatur, quod accidit Potterio. *Wr.*) 587 *proceres Troiae* Leid. 588 *It medio* emendat Markland. ad Stat. V Silv. I, 245. vid. inf. 675. IX, 28. et 728. et al. 589 *profusus* sec. Mentel. (Sustuli comma post *Qualis*; vid. V. L. ad Ge. I, 303. *Wr.*) Vss. 589. 590. excitati in Iulio Capitol. in Maximino iun. pr. 591 *removit* Bigot. et Goth. tert. 592 *Sunt p. pr.* Rottend. a m. pr. *secuntur* plerique Pier.

tus. conf. Guell. (—587. *ipse P.*, vid. Q. V. XVIII, 2, f. *Wr.*) 588. Non agnosco hypallagen; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XII, 281. XI, 660. (vid. Not. ad XII, 281. *conspectus*, i. e. conspicuus. Liv. XXI, 4. de Hannibale: „Vestitus nihil inter aequales excellens; arma atque equi conspiciebantur.“ Ita *conspiciendus* Tibull. I, 2, 72. II, 3, 52. vid. Gronov. ad Liv. IV, 13, 3. *Wr.*)

589 seq. Homericam esse comparationem Pallantis cum stella Veneris sub extremam noctem orta, multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit: Iliad. ε, 6. 7 de canicula agitur, unde translatum est illud: ὅς τε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο; non igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum. v. Guell. Paria de eadem stella sub vesperam orta Il.

Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles

594 *quam pr.* Goth. pr. 596 *quatit ungula pulverem* videtur legisse Marius Plotius de metris ap. Heins. *putrem — campum* fuit, qui *putrem* accipiens palustrem, non bene emendaret *pigrum*. 597 *Caere.* *το Καῖρε*, *Καιρῆ*, *Καίρητα*. Iam *Caere* modo non flectitur, modo flecti videtur in *Caeritis*, et in *Caeretis*. Est porro et *Caeres*, unde duplici modo *Caerites* et *Caeretes*; tertio quoque modo *Caeretani*, *οἱ Καιρητανοὶ*, et *Καιρετανοί*. In Virgilio igitur *Caeritis* recte, seu ut a *Caere* sit, seu ut a *Caeres*. *Ceritis* ap. Priscian. (sic etiam fragm. Vatic. et Palat. *Wr.*) *Caeretis* et *Ceretis* passim alii; vitiose, nam sic media longa: *Καίρητος*, unde *Caeretanus*. inf. X, 183 *Qui Caerete domo*.

X, 317. est: *οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ*. Apud Apollon. III, 957 sq. Iason in Medeae conspectum venit *ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ἅτε Σείριος Ὠκεανοῖο, ὃς δή τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐςιδέσθαι*. At 591. splendidus versus de ortu in extrema caeli ora, qua mare ambit. Sup. Georg. IV, 232 *Taygete simul os terris ostendit honestum Plias*.

594. *per dumos;* per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viae. (Rectius interpretabere: qua brevissimo itinere pervenitur eo, quo tendunt. *Armati* autem, quod otiosum videri potest, adiectum ad illustrandam agminis proficiscentis speciem. *Wr.*) 596. Versum felicem, ipso verborum sono rem referentem, mirati sunt multi: comparato quoque vss. 465. 466 Il. *β*. Odimus subtilitatem molestam in talibus: Ipsum inflammati impetum ingenii in haec natura ducente incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit? cf. Disquis. I sub f. Praeiverat Ennius apud Macrob. VI, 1 ex Annal. VI *totam quatit ungula terram;* et Annal. VII *summo sonitu quatit ungula terram;* XVII *It eques, et plau-*

Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,

599 *ilice cingit* Zulich. a m. pr. *cingit* alii apud Heins. cum Parrhas. et Goth. sec., repositum a Wakefield; et potest hoc verius videri: nam *nemus cingit* iungenda sunt: mutatum forte ab iis, qui ad *colles* referebant. Ad eam formam, qua exquisitius dictum esse habetur, *nemus cingunt*, Heinsius revocat eamque formam aliquoties illustravit. Nil refert, utrum sequaris; modo teneas, non *nemus cingere lucum*, sed *colles et nemus*, h. colles nemorosos cingere *lucum et vallem*. (Recepit *cingit*, quod etiam in cod. Iesuit. invenerat, Wakefield. Parum distincte hic disputat Heynius. Primum *cingit* est in paucis nec magni ponderis codicibus, et ad proxime praegressum *nemus* accommodatum est a librariis. Tum *nemus cingunt*, si *nemus* pro nominativo habetur, nec Virgilianum est, de quo dictum Q. V. VIII, 4., nec omnino Latinum. Talem enim structuram non alia admittunt vocabula, quam quae hominum aliorumve animalium copiam aliquam significant. Itaque *cingunt* referes utique ad colles; *nemus* autem accusandi casu dictum accipies, ut nemus sit ipse ille, qui modo memoratus est, lucus: Colles includunt et silvâ abiegnâ cingunt lucum illum, qui erat in cava ista valle. *Wr.*) 601 *Agrorum pecorisq.* Macrob. III Sat. 3. *Silvarum p.* emendabat Cerda, perperam. Est enim omnino

su cava concutit ungula terram. vid. Ursin. ad h. l. et Cerda inf. ad XI, 875. (Silius XII, 564.: „Quadrupedante sono perculsae moenia Romae." *Wr.*) *putrem,* in pulverem resolutum, pulverulentum, quod iam vidimus Georg. I, 44. 215. II, 204. 597. *Caeritis;* Caere, urbs Agylla, et qui eam incolit, Caeres: unde potest accipi *Caeritis* urbis et *Caeritis* fluminis. (vid. V. L. *Wr.*) Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum huiusmodi esse putabimus: defluit per agros, urbe in alto posita, amnis, cui lucus adiacet; agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: hoc est *colles cavi inclusere* (includunt) *et nemus nigra abiete cingunt* (pro cingit) *undique* lucum prope amnem. (Sed vid. V. L. ad vs. 599. *Wr.*) Etiam Lycophr. 1241 *Καὶ Πῖσσ', Ἀγύλλης ϑ' αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι.* At *colles cavi?* non, ut vulgo dicuntur, saxa cava, exesa, cavernosa; v. c. sup. 248 *Inclusumque cavo saxo;* sed qui cavam vallem efficiunt, quam includunt; ut *theatrum cavum;*

Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.

Silvanus inter deos agrestes. cf. Burm., ut in eo ipso, quod ex Horatio laudat Cerda: *Silvane, tutor finium.* 603 *Tarcon*, *Tharco*, *Tarchon*, et h. l. cf. sup. 506. XI, 727. (*Tarchon* fragm. Vat. cum 2. 3. 7. 9. 11.; quo mirifice confirmantur ea, quae disputavi ad vs. 506. Nam quum praeterea ubique *Tarchon* scripsisse Virgilium librarii meminissent, factum est ut eam formam etiam hunc in versum, invito metro, multi inferrent imprudentes. *Wr.*) *Tyrrhenus* Goth. sec., quod ornari posset, si tanti res esset. *cuncta tenebant* aliquot Pier. 605 *ut latis t.* emendabat Tan. Faber ad Phaedrum et Barth. ad Stat. Theb. X, 857., non improbante Heinsio, et recepit illud Cuninghamus, cum Wakefield, et praeferendum est vulgatae haud dubie; etsi alterum tuentur exempla similia inprimis Homeri. (vid. Q. V. XXXIIII, 3. *Wr.*) Heinsius etiam *Latiis* coniecerat. *letis* Franc. a m. pr. *in armis* Exc. Burmann. 606 *Hoc p.* Leid., ut

cava vallis. (vid. Not. ad Ge. II, 391. *Wr.*) 600. *Pelasgos, qui;* Agyllam inter eas Etruriae urbes memorat Dionys. I, 20. III, 58, quas Pelasgos adiisse, in iisque consedisse, et in quibus Pelasgorum sermo praevaluerat et plurimum Pelasgici moris diu obtinuerat. v. Excurs. III ad VIII. 601. *lucumque diemque:* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenae Pelasgi et sollenne annuum Silvano instituisse. 603. Non male, puto, quaeras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant. Esset tamen hoc alienum a lectione poetae, qui nunc castra epitheto ornare volebat a castrorum natura petito: tuentur enim castra quovis modo facta eos, qui in iis excubant. (Sed *locis* non potest aliud quid significare, quam n a t u r a, sive ipso situ. Quare equidem existimaverim ea castra ex parte ipso amne cincta fuisse atque ita tutiora reddita; nullum enim, nisi tale aut huic simile, munimentum natura in l a t i s a r v i s praebere potuit. *Wr.*)

At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul, et gelido secretum flumine vidit:
Talibus adfata est dictis, seque obtulit ultro:
En perfecta mei promissa coniugis arte
Munera; ne mox aut Laurentis, nate, superbos,

610. PROCUL EGELIDO 612. EN,

sup. 423. *electa* duo Burmann. *bello clara* Goth. tert. 609 *penitusque in v.* Schol. Cruq. ad Horat. I Od. 17. 610 *Et pr.* Parrhas. *e gelido* passim scripti et edd. etiam Pieriani, alii (ut fragm. Vatic. a m. sec. apud Bottar. p. 167) *et gelido*: Rom. *haec gelido*: Montalb. *ingelido*. *egelidum flumen* debet esse tepidum: atque hoc cum per se ab usu poetarum abhorret, tum multo magis in convallibus et lucis. Proclivis itaque et ipse sum in lectionem cod. Rom. *Ut procul, et gelido secretum flumine, vidit.* (cod. Rom., Pierio auctore, *haec gelido*, at teste Bottario *et gelido*; ita etiam 8.; quod, Brunckio quoque probatum, restitui. Facile autem *et gelido* in *egelido* mutari potuit ab iis, qui haec non discernerent: *ut procul vidit* et *ut secretum vidit.* Iam *egelidus* vox est, ni fallor, ab epica poesi aliena; et inter fluviorum epitheta perpetua apud meliores quidem poetas *gelidus* censetur, non *egelidus*; ferrem hoc, si Aeneas in illo flumine lavari narraretur, quod ne statuamus, vetat certe vs. 615. At, quod est gravissimum, idem fluvius modo dictus est *gelidus*, vs. 597. *Wr.*) 612 *promissi* Exc. Burmann. cum Goth. sec. *arce* Sprot. (Sustuli comma post *En*; non enim hoc dicit: En, perfecta sunt; sed: En munera. *Wr.*) 613 *nec mox* Oudart. et ed. Iunt. *nec mox his* Ed. Ven. *aut* abest Rom.

606. *bello lecta* vid. sup. ad 547. Aeneas cum suis in luco consederat. 607. Reliqua poeta exequitur lib. X, 148 sqq.

608. Haud dubie Maro, si carmini supervixisset, melius hunc locum constituisset. Iam supra, dum Euandri hospitio utebatur Aeneas, arma caelo delapsa memoraverat, re in prodigium versa 524 seqq. Nunc in luco ad Caere cum sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Iliad. σ, 615. 616, et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro solum, in secreto loco, apud flumen. (vid. Not. ad Ecl. I, 52. *Wr.*) 612.

Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis quum caerula nubes

619. Miraturque, 622. qualis,

614 *dubitas* Reg. *arcum* Goth. sec. 616 *aversa* Leid. *radientia* in multis scriptum apud Burmann., ut et aliis locis. *resonantia* coniicit vir doctus ex Iliad. τ, 13 *τὰ δ' ἀνέβραχε δαίδαλα πάντα;* hoc est variare verba, non emendare. 618 *Impleri* Gud. pro div. lect. et ms. Thuan. apud Macrob. V Sat. 8. *per s. versat* sec. Moret. 619 *que* post *miratur* a nonnullis abest: v. Pier., et sic Ald. pr. *manus sua brachia* Parrhas. *verset* Reg. 620 *flammamque* alter Hamb. *flammisque* Parrhas. a pr. m. *vomentem* Gud. ab altera manu in erasa prisca lectione, e qua *nantem* supererat; quod Heins. *tonantem*, Burmann. *minantem* supplet. 621 *loricamque* pr. Hamb. *et loricam* Bigot., paullo melius cum Goth. tert. (— 622. Sustuli comma post *qualis*; vid. V. L. ad Ge. I, 303. *Wr.*)

En perfecta cf. Iliad. τ, 10, 11. *arte promissa.* cf. ad 531. 534.

617. *honore* puto dictum pro munere, ut *γέρας*. Sunt ergo synonyma: *dona* et *honos:* munus parat honorem; alii malunt figuram appellare *ἓν διὰ δυοῖν*, pro donis honorificis. (Adiecta illa: Expleri nequit cet. suadent, ut honor de insigni pulchritudine et splendore armorum accipiatur. *Wr.*) *expleri nequit* sive ut iungas *donis, et honore* h. adspectu donorum, fere ut *υἷος ἐνιπλησθῆναι* Odyss. λ, 451. sive, quod praestare videtur, *expleri* absolute, nam *obtutu, tuendo* (quod sup. VIII, 265 et I, 713 adiectum erat,) ex ceteris adiunctis facile intelligitur. (vid. Q. V. XXXIIII, 3. Virgilium imitari videtur Valer. Fl. VII, 121 sq.: „Tum comitum visu fruitur miseranda suarum Inplerique nequit.“ *Wr.*)

619. est Homericum *τέρπετο* etc.

Solis inardescit radiis, longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius aevi,
Fecerat ignipotens; illic genus omne futurae

623 *refulsit* Goth. sec. 624 *lentas* Goth. sec. *recoctas* pr. Rottend. parum suaviter. aes — *an satis recoctum sit, splendore deprehendente*: Plin. XXIII. s. 20. *nitentem* codex Pomponii Laeti ap. Pier. 627 *Haud fati* Bigot. cum Goth. tert., (cum 9. *Wr.*) quod facile praeferrem, nisi emendatorem redoleret. *fatum* tres apud Burm. (et 7. *Wr.*) pro *fatorum:* sic et Bersman. et Melanchth. in marg., et post Waddelium praetulit Cuningham, et nuper Wakefield. Scilicet *haud vatum ignarus* Vulcanus videtur inepte dictum esse, quasi deo futura discenda fuerint a vatibus. Aliter res se habebat IV, 65 *O vatum ignarae mentes*, ubi *mentes vatum* sunt. In salvo tamen res est. *Vates* dixit poeta, pro vaticiniis: haud ignarus erat Vulcanus eorum, quae praedicta et promissa erant Aeneae eiusque posteritati. (Recte vero Heynius. Negat Plinius apud Serv. ad Aen. II, 18. neutra, quale *fatum*, admittere hanc in genitivo syncopen; in universum recte; nec exstat ullum eius rei apud aureae aetatis poetas exemplum, rara apud antiquiores; vid. Voss. de Analog. l. II. c. 6. p. 687. Ruddim. Institutt. Gr. Lat. l. I. c. 2. not. 19. *Wr.*) *ignaros* duo alii. 628 *genus omne Latinum* Ed. Ven.; inscite, addit Burm., ex libro I, 6 repetitum.

Iliad. τ, 18. 620. *flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex Iliad. ε, 4 *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ.* 622. *sanguineam*, Servius, cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex aere thoracem cogites; ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Iliad. σ, 609 *θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς.* (et talem,) *qualis* est *caerula nubes, quum inardescit* ex Apollon. IV, 125; ubi vellus aureum *νεφέλῃ ἐναλίγκιον, ἥ τ' ἀνιόντος Ἠελίου φλογερῇσιν ἐρεύθεται ἀκτίνεσσιν.* 625. *clipei non enarrabile textum:* materiam, quam explicare nequeat, ut cetera, intelligit Cerda. Malo in eo manere, ut argumentum clipei sit tam varium et copiosum, ut enarratu difficile videri debeat.

626. Sequitur locus de clipeo Aeneae nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone,

Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas

629 *in* abest Franc. *pugnata ex ordine* Oudart. *pugnantique ordine* Montalb. *pugnantiaq.* Goth. sec. (Malis fortasse *pugnanda*, quo etiam enotata scripturae diversitas ducere videatur; sed, ut solet, suam poeta respicit aetatem, qua iam pugnata illa fuerant. *Wr.*) 629. 630 Quid? si distinguas: *illic genus o. — bella Fecerat: et v.* (Non est ea vis verbi *Fecerat,* ut commode per anadiplosin repetatur. *Wr.*) 630 *feram* Goth. sec. ex *fetam.* 631 *geminosque* Franc. cum edd. nonnullis. 632 *pendentes oculo* Goth. sec. 633 *reflexa* Rom. Gud. et aliquot alii apud Heins. cum Franc. Non expedit rem Burm. Scilicet dicendum est: esse hanc vulgarem, *cervice reflexa* (etsi et ipsam poeta dignam et Virgilio frequentatam; sic etiam Lucretianum *tereti cervice reposta*), alteram tamen ad vim epicam ornatumque magis assurgentem lectionem, *cervice reflexam.* (*reflexam* ex antiquioribus fragm. Vat.; et *reflexa* a librariis ad proxime praecedens voc. accommodatum. *Wr.*) 634 *lingere* aliquot Pier. cum Goth. tert., quod Catroeus venditat, non animadvertens, se plebeium vocabulum anteferre elegantiori. (*alternis* Virgilium scripsisse putat Wakef. ad Lucret. IV, 139. *Wr.*) 635 *de more* proferre nonnullos Pierius observat. *sine Marte* ingenioso lusu coni. Io. Schrader.

mare esset cum pugna Actiaca, de qua vers. 676 seqq.; exterior autem ora in plures areas seu regiones discreta, quarum argumenta, *omissis aliis*, ita apponit, ut sint: I) Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. (an Latinum hoc: *lactare aliquem?* *Wr.*) II) Raptae Sabinae, bellum inter Romanos et Sabinos, foedusque inter Romulum et Tatium factum: 635. III) Meti supplicium: 642. IV) Roma a Porsenna obsessa, cum Coclitis et Porsennae facinoribus: 646. V) Capitolium a Gallis oppugnatum: 652. et, arce iamiam capta, excitati anseris strepitu Romani ad propugnandum irruentes: VI) Urbs et religionibus et sacris celebris, adeoque pace florens: 663. VII) Catilina in Tar-

Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem, inter se posito certamine, reges
Armati Iovis ante aram, paterasque tenentes,

636 *Concessu* passim in Pier. et Burmann. *consensu* Rom. 637 *Addiderant* Ed. Iunt. 638 *Romulidi* Menag. pr. 640 *ante aram* multi Heins. et Burm., cum edd.; al. *aras*, (ut Palat. *Wr.*) perpetua varietate: h. l. minus scite, *aras paterasq.* (*pateram* fragm. Vat. *Wr.*)

taro: 666; VIII) et Cato in Elysiis: 670. De his quid iudicandum esse videatur, v. Excurs. ad h. l. Dixeram, *omissis aliis*, quae a Vulcano in clipeo expressa erant, poetam enarrare tantum ista, quae apposui. Nam verba poetae sunt: *Illic res Italas Romanorumque triumphos Fecerat ignipotens; illic genus omne futurae Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella;* adeoque omnem historiam regni Albani. *Haud vatum ignarus* h. e. praedictionum, quas a vatibus Aeneas acceperat. 630. *Fecerat et*, inter cetera, quae poeta memorare non vult. Illa de Lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vividis imaginibus suavibusque sententiis sunt narrata v. 630—634, ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. *Martis antrum* multi memorant: conf. Cerda. obvium illud in numis (vid. Eckhel Vol. VI. p. 31.) et gemmis.

635—641. *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. cf. VII, 377. V, 694. Etiam Iulius Sabinus explicat: *sine honestate*. (*sine more*, quippe iure gentium violato. *Wr.*) 636. *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quae Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum successerunt Circenses. — 637. Mutavit structuram: *Romam et Sabinas addiderat*, subitoque *consurgere bellum*, pro consurgens bellum, h. e. unde bellum consurgeret. 638. *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. Servii caussa monemus. cf. Cerda, quem et vide v. 641 de *porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis; v. c. Liv. I,

Stabant, et caesa iungebant foedera porca.
Haud procul inde citae Metum in diversa quadrigae
Distulerant, (at tu dictis, Albane, maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus

641 *caesa porco* maluerat Heins., sed *caesa porca* elegantius dictum pro tenui et plebeio, *caeso porco*, quod v. c. Livius habet lib. I, 24, iam Quinctil. observavit Inst. Or. VIII, 3, 19. 642 *metum* omnes Pier. et plerique Heins. cum Serv., qui perperam disputat. *metium* tantum sec. Moret. et Ven., (cum 5. 8.; in fragm. Vat. est *Medium*, superscripta *t. Wr.*) sed Gud. cum quatuor aliis *mettum.* Heinsius *Mettium* refinxit et multus in eo est, ut in marmoribus et numis ita scribi doceat; quod ipsi concedemus, quoties de gente Romana Mettia vel *Metia*, nam nil referre arbitror, agitur; sed hic Fuffetium habemus cum praenomine *Meti.* Atque sic Drakenborchium quoque litem diiudicasse video ad Liv. I, 23. (*Μέττιος* Graeci, ut Dionysius Hal. et Plutarchus; et *Metius* retinuit Duker. Flor. I, 3.; idem probat, nisi quod geminat literam *t*, Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 873.; alii *Metus* vel *Mettus* Latinos scripsisse persuasum habent, quia ita in plerisque codd. inveniatur. Mihi quidem duplex huius nominis forma apud Latinos exstitisse videtur, *Metius* et *Metus*; illam, ni fallor, tuetur Ennius apud Quintil. I, 5, 12., qui dixit *Metieo Fufetieo*, hanc veteres Hendecasyllabi in Burm. Antholog. lib. IV, XLV, 2. Tom. II. p. 34.: „Metus Fuffetius Corelianus." Abhorret enim basis trium syllabarum a Phalaecco. *Wr.*) 643 *Dispulerant* Medic. a m. sec. (est ea altera lectio eius codicis. *Wr.*) *actu* Goth. sec.

24. Est et hoc argumentum multorum numorum, inprimis Gentis Sulpiciae, Veturiae, Antestiae.

642 — 645. Liv. I, 27. 28. Quod poeta merito inter memorabilia antiquae historiae habere potuit, erat *Alba diruta:* qua Romae opes insigni modo fuere auctae; successit sic colonia in metropoleos locum principem inter urbes Latinas, viamque sibi ad principatum Latinorum paravit. Quaesivit in narratione aliquid, quod novitate sua animum moveret et ornatum carmini adderet. Idem puta eum spectasse in ceterarum rerum dilectu. 643. docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu d.* pro: quod in fide non manserat. (*at tu — maneres*, vid. Not. ad IV, 678. et V. L. ad XI, 153. *Wr.*) *mendacis* proprie perfidi. De foeditate spectaculi oculis ingrata v. in Excurs. IV

Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Adcipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres; pontem auderet quia vellere Cocles,

646. PORSENA 650. QUOD V.

645 malit abesse Io. Schrader. *sparso* Bigot., minus docte. (*sparsis* Medic. a m. pr. *Wr.*) 646 *Tarquinum* Ven. Dorvill. Ed. Ven. et al., ut et alibi aberratur. *Prosena* multi passim cum Rom., ut apud Livium quoque, vid. Gronov. et Drakenb. ad lib. II, 9. Graecis *Πορσῖνος*, *Πορσήνας*, *Πορσίνας*; at *Porsenna* etiam Medic. (*Pursena* membranae Brunckii, quod ipse quoque probat. In Dan. et Nic. Heinsiorum Editionibus *Porsenna* legitur; nullum autem apud Nic. Heins. de scripturae diversitate verbum; quare is in libris, quibus usus est, mss. *Porsenna* exaratum invenisse videtur. Non valde curo Graecorum consuetudinem, ad quam non ubique recte nominum Latinorum scripturam exigas. Audiamus hic Servium: „Sane *Porsenna*: unum *n* addidit metri causa; unde et penultimae datus accentus est: nam *Pórsena* dictus est. Martial. Epigr. I, 22.: Hanc spectare manum Porsena non potuit.“ Ac *Porsena* dactyli mensuram habet etiam apud Silium VIII, 391. 480. X, 484. 502., et iam apud Horatium in carmine puros iambos habente Epod. XVI, 4.: „Minacis aut Etrusca P o r s e n a e manus.“ Quare ita statuendum videtur: in pedestri sermone, certe apud praestantiores scriptores, retinendum esse *Pórsena* correpta media syllaba, in carminibus autem, ubi producatur ea syllaba, *Porsenna*, quod revocavi, probandum. Aliter visum est Niebuhrio *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 1200., coll. not. 1107. *Wr.*) 647 *ingentemque* Gud. a m. pr. 650 *quia v.* omnes Pier. et Heinsiani, Mediceo non excepto. *qui* agnoscit Iul. Pomp. *qui avellere* unus Pier. *auderetque avellere* Rom. *quod* vulgg. et Franc. *qui auderet vellere* Ed. Ven. (*quia*, quod restitui, facile intelligitur ab iis mutatum esse, qui eiusmodi verbis, qualia sunt *indignari* et *minari*, *quod* subiici solere meminissent.

ad h. libr. (De quaesita in his proximisque versibus soni similitudine vid. V. L. ad Ge. I, 157. *Wr.*)

646—651. Liv. II, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. 650. *pontem* sublicium, evellens trabes sublicis impositas. *vinclis ruptis*, simpl. de custodia accipiendum. (Ce-

Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.

654. *Rom.

At non indignatur Porsena, quod Cocles pontem vellere audebat; nihil enim in ea re indignum factu; sed indignatur, quia id facere ille audebat, quodque ab uno homine impetum Etruscorum reprimi videbat. *quod* ad animum cogitationemque loquentis refertur, *quia* indicat rerum causas per se spectatas; illud dixeris, ut philosophorum more loquamur, subiectivum, hoc obiectivum. Recepit *quia* etiam Iahnius. *quod* Palat. cum 2. 3. *Wr.*) *Cochles* Medic. (a m. sec., *Cochics* a pr. *Wr.*) 651 *At* Leid. *Cleria*, *Cloria*, *Coclea*, *Coclia*, *Cordia*, *Delia*, *Deria*, monstra librariorum. *ruptis i. C. vinclis* Parrhas. 652 *Malius* Rom., alii Pieriani et plerique Heins. *Mallius.* (*Manulus* Medic. a m. pr., *Manlius* a sec. Vid. Hand. ad Stat. S. I, 3. p. 352. sq. *Wr.*) 653 *pro templis* Goth. tert. *Capitolia celsa tenebat* Wakefield mutavit in *tegebat*, ut XII, 148 *Turnum et tua moenia texi.* Recte, at nec minus v. c. XII, 705 *quique alta tenebant*, pro tegebant. Verum trahit me in viri docti partes, quod statim 657 iterum est: *arcemque tenebant.* (sed eam rationem recte iam refutavit Iahnius ad Aen. I, 315.; vid. V. L. ad V, 181. *Wr.*) 654 *Rumoleo* Rom. Totus hic versus scrupulum iniicit. *Romuli casam* in Capitolio fuisse nemo dubitet. v. Vitruv. II, 1, alios, quos Cerda laudat, et Ovid. Fast. III, 189 seqq. Sed mentionem eius hic factam video tam importune, ut nihil magis; nam nec structura nec sententia ullo eum versum vinculo comprehendit. Casa nude commemorata quorsum referri debet? Et tum sequuntur *auratae porticus.* Quae tandem haec paupertatis et luxuriae in eundem locum coacervatio! At *recens regia*? in tanto temporum intervallo inde a Romulo ad Manlium. Nec res expeditur, si regiam de ipso Capitolio et Iovis templo accipias. Manent enim reliqua, in quibus laboramus. Alienum itaque et mala manu illatum versum esse arbitror. In edit. Parmensi versus retractus est post v. 641 *Stabant* et 642 *Romuleoque* 643 *Haud procul inde.* (Licet speciosis admodum argumentis hunc versum Heynius inpugnaverit, nullus tamen dubito, quin probus et Virgilianus sit. Legitur is omnibus in libris sine ulla memorabili lectionis disterum nimis disiuncta hic poeta copulavit; cf. V, 252 sqq. in Q. V. XXXX, 2. laud. *Wr.*)

652—662. Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summo arcis Tarpeiae.* (sed vid. V. L. ad vs. 654. *Wr.*) 654. Visebatur porro in Capitolio, praeter templum, casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro

Atque hic auratis volitans argenteus anser

crepantia; explicatur idem a Servio. Quod autem Heynius interruptam queritur orationem, primum haec intuenti facile suam probabit sententiam. Verum attendas velim, non in narratione rerum gestarum versari poetam, sed in descriptione argumentorum in clipeo expressorum, ubi non ordo et successio temporis, sed series rerum exhibitarum spectatur. Hic igitur oculis intuentium Capitolium se offerebat, arx cum Manlio et Romuli regia, quam quidem silentio praeteriri potuisse a Virgilio, negat etiam Iahnius. Haec omnia, utpote quae essent in summo, vs. 652., i. e. in summo clipeo, continua narratione comprehenduntur. Tum vero etiam Gallorum agmen per arduam rupem ad summa enitens, effictum erat in clipeo, et anser cernebatur, adventum illorum clamoribus indicans. Nihil est in ea argumenti istius expositione, quod displiceat. Iam videamus singula. Parum recte Heynius in Not. iungenda putat *in summo arcis Tarpeiae*, quo fit, ut sua Manlii personae detrahatur dignitas, qui non simpliciter custos, sed custos arcis Tarpeiae appellandus esset; adversatur illi rationi ipse etiam verborum positus. Leviora haec fortasse; at certe satis erat, dixisse, Manlium in arce Tarpeia constitisse; quorsum enim in summo arcis Tarpeiae? Si aliud in ea summum, aliud imum fuit, consentaneum est, hanc, non illam partem Gallos petituros fuisse. Atque uti hic *in summo*, ita infra vs. 675. *in medio*, puta *clipeo*. Nec quidquam offensionis habere voc. *recens* mihi videtur, quo nihil aliud significare poeta voluit, quam culmos, quibus tecta erat casa ista, in auro effictos fuisse a Vulcano, flavos igitur et recentium speciem habentes; et constat eam casam, si vetustate consumta esset, reparare novisque straminibus contegere Romanos solitos fuisse, recentem igitur interdum vidisse. Tum Heynius luxuriam et paupertatem in eadem imagine repraesentatam improbat. Verum ipsum epitheton *argenteus*, anseri tributum, Virum Summum admonere debebat, auratas porticus h. l. non esse vere aureas, sed per aurum a Vulcano expressas. Deinde verbum *volitans* Heynius in Nota sibi displicere ait. At vividam irritatorum anserum imaginem exhibuit poeta, qui passis alis currentes aut etiam volatum tentantes magnos clamores edere solent. Nec poterat aliter commode id in ansere significari, quod indicaturus erat poeta. Denique si vss. 653. et 655. arctius iungendos Heynium secutus statuas, haud scio, an ipse Virgilius id fieri vetet, sic incipiens vs. 655.: *Atque hic*, quae est transeundi ad nova, non iungendi formula; cf. etiam Q. V. XXXV, 28. *hic* autem i. e. *in summo*. Quae quum ita sint, sustuli asteriscum ab Heynio appictum. Quid Fea et Solarius ad propugnandum hunc versum attulerint, ignoro, quum libellos eorum, quos ipse Fea in Praefat. ad Horat. p. XII. ed. Both. memorat, numquam viderim. *Wr.*) 655 *hinc erat* ornate *horrebat*. De ceteris vid. Var. Lect. 655. Quae sequuntur, poetica sunt, non quae facile ab artifice in metallo

Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae;
Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.

aliquot Pier. unus Heins. et unus Burm. 656 *abesse* Rom. 657 *Olli* unus apud Pier., isque Romanus; et hoc praeferam cum Io. Schradero, qui laudat Stat. IV Theb. 798 *Illi per dumos et opaca virentibus umbris Devia* etc. Vulgatam habet Lutat. ad Stat. I. Theb. 99. (Adeo raro ac modeste antiqua hac pronominis forma utitur Virgilius, ut vix persuadere mihi possim, bis eadem parvo intervallo usum esse. *Wr.*) 659 *illis* alii apud Pier. *solis* Menag. pr. (et *olis* prius fuerat in Medic. *Wr.*) 660 *Virgatis fulgent* pars codd. Heins. cum Goth. sec. conf. Burmann. (*lucen*, sed superscripta *t*, Medic. *Wr.*) 661 *immiscentur* Oudart. *duo cuique* Parrhas. interpolate. *Albina* duo Burm. et tert. Goth. *coruscat* Ald. pr. cum aliquot Heins. et binis Goth. (etiam 7. 8. 9. 10. 12. *Wr.*) 662 *Gessa* Medic. et Dorvill. (cum Serv. Dresd. *Wr.*) ut passim alibi scri-

effingi potuerunt. Tum anser volitans ad nostrum sensum displicere potest; forte non aeque ad Romanorum sensus. (sed vid. V. L. modo laud. *Wr.*) 657. *tenebant*, de conatu, ut saepe: iam in eo erant, ut tenerent. *et dono noctis opacae;* paullo otiosius adiectum videtur. *dono* h. beneficio, munere. 659 seq. Habitus Gallorum bene expressus, etsi alieno forte loco. Notae eorum comae rutilae, (vid. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. II. p. 592. not. 1169. *Wr.*) saga virgata, aurei torques, gaesa, scuta vasta. *aurea vestis;* Mirum hanc de barba accipere Servium eumque sequi alios. (ut Wakef. ad Lucret. V, 672. *Wr.*) Si barba vestire genas dicitur poetis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. conf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis; *Candidi pene*

Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et labsa ancilia coelo
Extuderat: castae ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit

bitur. Eo alludit Franc. *Cesa.* Goth. sec. *Caesa.* (ut etiam 7. 8. 9. 10. *Wr.*) Sed *Gaesa* communior scriptura. vid. Heins. (et, quem ad Serv. laudat Burm., Voss. de Vitiis Serm. I, 2. *Wr.*) Vox est Celtica *Gess.*, ut nuper docuit *Bullet Mémoires sur la Langue Celtique* Tom. II hac voce. *pectora* Goth. pr. 663 *Hic* e Pierianis et suis recepit Heins. pro vulg. *hinc.* (*exsultantes* Medic. *Wr.*) *ancylia* passim: ut Graec. ἀγκύλια. 664 *Laries* Medic., ait Heins., a pr. m. pro *apices.* Litura saltem est in Foggini exemplo. (*a·.·ies* est apud Foggin., *p* et *c* superscriptis. *Wr.*) Abest *que* post *lanigeros* a ms. Wakefield. 665 *Extuderant* Rom. *extulerat* aliquot Heins. cum Goth. tert. *excuderat* et *exciderat* alii. Sed *extundere* exquisitius est idem quod *excudere*, nec modo de opere eminenti et anaglypho, sed simpl. de sculptura; tum et omnino: proferre, invenire, ut Ge. I, 133. IV, 315. 328. 666 *Huic p.* duo Burm.

sunt Galli omnes, nota vox Ammiani. *duo gaesa,* e more; vid. Cluver. German. I, 44 et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerda ad h. l. et Heins.

663—666. Religiosa spectacula immiscet poeta; mota ancilia (Martiis Kalendis. v. Ovid. Fast. III, 373 seqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.) et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25, 9. Sacra Cereri vel Carmenti facienda Iulius Sabinus potissimum memorat. *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla,* Ge. II, 389. (sic etiam Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 977. *Wr.*) Iulius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quae mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. *Apex* laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670. Poeta videtur processisse a consilio exhibendi duo Romanos, alterum libertatis propugnatorem acerrimum, Catonem Uticensem, alterum civem perditissimum, Catilinam, patriae hostem et perduellem; dignitatem exemplis addere studuit ex iis, quae in inferis utrumque manent et excipiunt. Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, praeclare tamen ea ornavit. (Id

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios: his dantem iura Catonem.

669 *in scopulo* Oudart. *frementem* pr. Rottend. et Ed. Genev. *timentem* Goth. tert. 670 *pilos* Goth. tert.

quum poeta agat, ut, quae maxime memorabilia sint in historia Romana, exponat, non video, quare haec aliena ab h. l. existimemus. Quod si alia quaedam desideres, ea de industria omisit poeta, quippe libro VI. iam commemorata. *Wr.*) *Catonem piis iura dantem*, tamquam alterum Minoem vel Rhadamanthum, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam aliumve, qui remp. everterat, nominasset: contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *pendentem scopulo*, puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiae adsident. *minacem scopulum* tamquam ruiturum et ruina eum sua oppressurum. *Furiarum ora trementem:* ut de Tantalo: *Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris — Furiarum maxima Accubat — Exsurgitque facem attollens atque intonat ore:* sup. VI, 605. 606. 607, adde 571. *dantem iura*, iudicem constitutum ut alterum Rhadamanthum: VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit. Nec vero alius, quam ad eius severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere iam alii studuerunt, inprimis ad Horat. I Carm. 12, 35; adde Diss. viri docti in Basnagii *Hist. des Ouvrages des Savans* 1708, p. 102. in qua tamen pauca reperias, quae alicuius momenti sint. At possis in illo haerere, quod Catonem, qui sibi ipsi manus intulit, nunc in Campis piorum locum habere iubeat, cum sup. VI, 434 seq. eos, *qui sibi letum Insontes peperere manu*, alio loco, in prima Inferorum regione, constituerit. Verum aspernatur poeta tam tenacem memoriam, eique licet di-

Haec inter tumidi late maris ibat imago,
Aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aestumque secabant.
In medio classis aeratas, Actia bella,

671. IMAGO A.

671 *Hoc inter* Franc. 672 (*et fl.* Rom. *Wr.*) *spumabat* plerique Pier. Medic. Gud. Moret. sec., etiam ex Goth. alter, (cum 8. *Wr.*) ut scilicet *imago spumabat* iungatur; sed recte *caerula spumabant* praetulere Heins. et Burm. (*aurea*, i. e. ex auro facta; neque est, quod, Servium secutus, eo respexisse Virgilium dicas, quod color maris ventorum qualitate mutatur. Id tamen minime feras: „aurea spumabat caerula cano fluctu;" itaque *spumabant* retinui et ipse; *caerula* autem simpliciter i. q. aequora. *Wr.*) *spumabunt aequora* Zulich. *caerula ponto* Montalb. a m. pr. Distingui quoque potest: *Haec inter — ibat imago*; *Aurea sed fluctu spumabant caerula cano*; nescio, an rotundior sic exeat oratio. (Ita si distinguas, non est, quo spectet particula *sed*, qua usus poeta *aurea* et *cano* inter se opponit: ipsum quidem mare aureum erat, sed in summa parte cernebantur cani, puta argento expressi, fluctus. *Aurea* per appositionem subiectum; quare in fine praegressi versus comma posui. Distinguitur post *Aurea* etiam in Mediceo; in eodem legitur *Rurea*, sed *A* superscripta. *Wr.*) 673 *arcano clari* Ven. *in orbe* et *in orbes* aliqui Heins. 674 *vertebant* aliquot Burmann. et duo Goth. *aestuque* Sprot. 675 *classes auratas* Ed. Ven. *Accia* aberrant aliquot codd. Pier. et Parrhas. *Actia vela* coniecerat Heins.

versis carminis partibus diversas rationes sequi. (Magis etiam me movet, ut haec de minore Catone dicta existimem, quod maioris mentio iam supra facta est VI, 842. *Wr.*)

671—674. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606. 607 ante oculos habuisse, et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212 inseruisse videtur. Aliam Quinti Cal. imitationem iam Cerda notavit l. l. ib. V, 93 sqq. verum is, Homeri exemplo, Oceanum ambire clipei oram fecit. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante et belluis argenteis in mari ex auro facto: naves effictae aere. De reliquis cf. Excurs. de hoc clipeo.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a Poeta factum esse. Iam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Aeneis nondum evulgata esset,

Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis Dis,

676 *extructo* aliquot Pier. *instructum* alii. *videre* Montalb. 677 *Leuchatem*, *Leucatem*, *Leucantem*, *Leucothoen*, aberratt. *auroque effulgere fluctus*; hoc hemistichium prorsus otiosum et languidum esse arbitror, quodque Tucca Variusque rescindere debebant. Quorsum enim hoc pertinet? inprimis cum iam satis declaratum esset vss. 671. 672 *mare esse aureum*. Et debebat esse *albosque fluctus*, ut cum v. 672 conveniret *fluctu spumabant caerula cano*. (Non videntur rem dirimere, quae a Weicherto in Dissert. *De Verss. iniur. suspect.* p. 77. et a Iahnio disputantur. Sane, si ita, quemadmodum Heynius, haec interpretamur, vix dubitandum erit, quid faciamus hoc hemistichio. At enimvero illud teneas velim, de instructa acie navali h. l. poetam loqui; quare de fulgore ornamentorum militarium a mari repercusso accipienda sunt haec verba. Quod quidem, quum mare ipsum auro effictum a Vulcano fuerit, quomodo repraesentari potuerit, nolim a me scisciteris. Ita enim poeta miscet in tota hac descriptione res, quae in eiusmodi caelatura exhiberi vel possunt, vel nequeunt, ut talia quaerere supervacaneum sit. *Wr.*) 678 *Hic* Franc. 679 *populisque* Ed. Ven. *populo patribusque* Goth. sec.

ex eo tamen carminis summam praestantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (iuvet) *custodis littora Phoebi, Caesaris et fortes dicere posse rates: Qui nunc Aeneae Troiani suscitat arma, Iactaque Lavinis moenia littoribus. Cedite Romani scriptores, cedite Graii; Nescio quid maius nascitur Iliade:* lib. II El. extr. *In medio* clipei, non maris: etsi hoc mediam clipei partem occupare putandum est; (nec recte de illa maris parte dici *In medio mari*, apparebit e Q. V. XIIII, 5, a. *Wr.*) si tamen, praeter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa ea est, in plures partes ac loca distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam. (Alia huiusmodi appositionis exempla vid. Q. V. XXXIII, 3, d. *Wr.*) *totumque instructo Marte* h. classe instructa, *videres Fervere Leucaten;* locum ex vicinia posuit, ut tanto maior rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non

Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dis Agrippa secundis
Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,

680 *Stat* Rom. cum aliis Pier. et Heins., item Goth. sec. quod praestare puto. (*Stat* vix dubites quin inde ortum sit, quod verbum finitum desiderari videretur. Sed ita solent verba finita in describendis rebus omitti. *Wr.*) *prima in puppi* Priscian. agnoscit lib. VII. conf. III, 527. *g. huic* Gud. 681 *volunt* Medic. a m. pr. *movent* Sprot. a m. pr. *aperit se* Goth. sec. *aperitur a vertice* Medic., vitiose. Quis tamen credat hoc Cuninghamum recepisse? 684 *lustrata* Goth. pr. 685 *que* a Pierianis aliquot abest; nec male. *Phariis* coni. Heinsius, eleganter; (et

de iis, quae antecesserunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4 *Caesar — positisque in Epiro castris Leucadem insulam montemque Leucaten et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat.* De hemistichio otioso 677 v. V. L. In seqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur sequutus. Nam classi universae M. Agrippa praefuit, Octavianus autem Caesar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summae ubique prospicere satagebat. *Italos* praeclare, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685 opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu: *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis dis;* ut caussam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri videretur Augustus. *Penatibus et magnis diis*, explicative alterum adiectum pro: et cum Penatibus, magnis diis: cf. sup. ad III, 12. 680. 681. *geminas cui tempora flammas Laeta vomunt.* Perperam ad oculos Augusti fulgentes (v. Sueton. c. 79) refert Servius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis cassidem Iliad. ε, 4 sq. *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ* etc., et in miraculum conversus est galeae ex aere fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, inprimis si bucculas galeae cogites. *laeta* ad splendorem spectat: ut

Victor ab Aurorae populis et litore rubro,

probat hanc coniecturam Burm. ad Claud. p. 1055. et ad Anthol. Lat. T. II. p. 175. a Iahn. laud. *Wr.*) sed *variis* multo elegantius habendum, ut populos multos ac diversos habituque adspectuque varios designaret. *Autronius*, *attonitus*, prave Gothani. 686 *ab europe* Rom. et Goth. tert. *aurora* pr. Rottend. et Leid., iste etiam *populos*. Marklandus ad Statium p. 109 *Ductor ab* emendat; quod ad meum sensum ieiunum est. *Victor* et per se splendidius est, et respectu certe eorum populorum, quos secum trahebat, verissimum; sed et Parthorum et Armeniorum respectu non omnino falsum. Nam et Ventidius Parthos vicit U. C. 713, et Canidius, et ipse Antonii legatus, Armeniam devicit et in Iberos Albanosque exercitum

lib. I, 591 *laetos oculis afflarat honores*. Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. Diversa res sunt *cristae geminae* VI, 780. In vertice *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente sidere), stella Iulia, Caesaris capiti appingi solita: in memoriam stellae crinitae, in quam inter ludos funebres habitos anima Caesaris abiisse credita est: vid. Sueton. Caes. 88. Dio XLV, 7, et sup. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6, 30. 31. etsi ille prodigium micantis flammae expressisse videtur: Phoebus *Adstitit Augusti puppem super, et nova flamma Luxit in obliquam ter sinuata facem.*

682. *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945 F. conf. Serv. in extrema parte notae ad v. 682. 684. *navali corona*, quae eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 3, ubi v. Not., et Cerdam h. l. cum Servio, et numos Agrippae. Doctius autem dixit *tempora rostrata.*

685. Ex adverso expressus Antonius: *ope barbarica*, cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, praeter legiones, quas habebat. cf. Plutarch. M. Anton. p. 944 B. 686. *Victor ab Aurorae populis et littore rubro*, h. Eoo, Indico, magnifice ex sollenni poetarum more. (*Victor a populis* dici videtur, qui illato illis bello superior s. victor discedit, victoriam ab s. ex iis reportat. *Wr.*) Vult praelia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quae nonnulla fuere, satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo oriente

Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convolsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt: pelago credas innare revolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.

duxit U. C. 716. et ipse Antonius U. C. 718, Artavasde capto Armeniam occupavit U. C. 718. Schraderus ad Musaeum p. 258 acumen τῷ *victor* inesse dicit, *quasi* victor, qui talem se haberi volebat. 687 *Aegupto* codd. Pier. *que* abest Parrhas. Hic Erfurt. alias haud magni momenti codex memorabilem lectionem suppeditat *seresque*: ita ut refingi possit: *Aegyptum*, *Seresque*, *Orientis et ultima secum Bactra vehit.* (— 688. Possis interpungere: sequiturque nefas, Aeg. coni. Supra II, 585.: „Exstinxisse nefas:" i. e. Helenam. Sed nihil muto. *Wr.*) 690 *rostrisque stridentibus* pessime legitur cum metri vitio in nonnullis, etiam in Ald. pr. et ex ea excusis; at omissum *que* in Ald. sec. et hinc in aliis; ita *rostris stridentibus* vulgo editum, et lectum quoque in codd., ut Leid. Menag. Goth. pr. Hinc *rostrisque tridentibus* editum in ed. Commelin. ex Palatino; quod sequutus est Pulman. et alii, firmavitque post Cerdam et alios Heins. ex Colot. Medic. Gud. cf. V, 143. *rostrisque rudentibus* Hamb. pr. pro var. lect. 691 *credes* Gud. Versum acumine rhetorico insignem miratur Seneca Suas. I sub f. adiecto iudicio: *non dicit hoc fieri, sed credi.* Nam addit poeta: *credas innare.* 692 *et* duo Burm. *altis* tres ibid. (*montes* Medic. *Wr.*)

sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705. 706. *vehit*, ducit copias ex Aegypto et Asia.

689. *reductis remis* proprie Ovid. Met. IX, 461 *reducunt ad fortia pectora remos.* Tum *ruere* videtur dictum transitive sc. mare remis et ipsa carina, ut sup. I, 35 *spumas salis aere ruebant.* (Sed ita hoc ipsum *mare*, s. *aequor*, adiectum velis. At ruere saepe dicuntur, qui impetu feruntur in hostem. *Wr.*) 691. *Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946 B. C. 693. *Tanta mole.* Spectat hoc maxime ad Antonia-

Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia caede rubescunt.

694 *telique* ab Heins. praescripta est tamquam vulgata lectio: fuit ea saltem in ed. Dan. Heinsii; nam vulgo ubique legitur *telisque*, quod firmavit Heins. e Medic., suisque omnibus; an sic *tela* machinae sunt? ballistae, quibus tela emittuntur? ut manu flamma, machinis sagittae spargantur; quod videtur vulgari interpunctione effici: *Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum Spargitur.* Sustuli interpunctionem, ut sit: *manu spargitur stuppea flamma et ferrum volatile telis.* Vide tamen an recitari possit: *Stuppea flamma, manu telisque volatile ferrum Spargitur.* Ita *flamma* per se, tum tela manibus et machinis emissa, memorantur. (Sed huic rationi adversantur ea, quae scripsi V. L. Ge. I, 142. *Wr.*) Quo tamen exemplo dictum esse putabimus: *ferrum volatile telis*? Brunckius monet *telis* esse pro *telorum*: ut V, 609 *per mille coloribus arcum.* Agnosco analogiam, sed quam durum est: *ferrum telis!* Lenior esset ratio, si *telum ferro* esset scriptum. Saltem dicam, *spargi ferrum telis*, per tela, h. e. spargi missilibus. Praefero tamen vel sic alteram lectionem, cui praesidium in cod. Rom. est *telique volatile ferrum.* (eandem probat Iahnius. Retinui interim *telis*, ita haec explicans: telorum iactu in omnes partes volat ferrum. In Medic. est *tellis. Wr.*) Tum *volabile* Montalb., sed *volatile* iam sup. IV, 71, quod e Suevio adoptasse fertur Virgilius apud Macrob. VI, 5 extr., e quo laudatur *volucrumque volatile telum.*

nas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulis allevatas* etc. Flor. IV, 11, et sua magnitudine, inprimis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c. Dio L, 32. 33. (Silius huc respiciens X, 322.: „Sic Lagea ratis, vasto velut insula ponto Conspecta" *cet.* Ne autem iungas *puppibus tanta mole*, tum ipse verborum positus vetat, tum, quod verbum *instat* non ita nudum relinquendum est. Orationem poetice inversam sic explica: „Tanta erat turritarum navium magnitudo; quas remiges magna adhibita vi propellabant." *Wr.*) 694. *stuppea flamma:* ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictae naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio l. c. 34. 35. Horat. I Od. 37, 13 *Vix una sospes navis ab ignibus. telis* accipiendum est de machinis ad missilia emittenda; sed praestat altera lectio *telique volatile ferrum.* v. Var. Lect. *nova caede* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia.

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
Omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam

696 *Reginam* et *agmine* Rom. *in medio* Franc. v. Burm. 697 *Nec dum et* Dorvill. *gelidos* coni. Burm. Sane vulgo una tantum aspis brachio admota a Cleopatra memoratur (cf. Anthol. Lat. lib. II, 71); cum tamen secundum Plutarch. Anton. p. 955 B. varii et incerti de necis, quam Cleopatra sibi intulit, via et ratione rumores fuerint; cf. inprimis ad Propert. III, 11 (ed. Scal. 9), 53. 54; potuit forte et hoc narrari, binos eam angues sibi admovisse, singulis forte brachiis singulos. Quod idem narrat, fuisse qui in brachio Cleopatrae *notas duas* tenues et obscuras agnovisse se dicerent, vix ad binas aspides referri potest. At Vellei. II, 87 *admotis ad venas serpentibus*: ut plures fuerint. Cleopatrae morientis simulacra frustra advoces, sunt enim partim Nympharum signa, partim recentis manus sunt. Nec de lamina argentea Pompeiana (*Bronzi di Ercolano* Tom. I extr.) satis exploratum est, rectene illa ad Cleopatram referatur. 698 *natator* aliquot Pier. *Anobis* Medic. (sed a m. sec. *Anubis. Wr.*) *Anubes* sec. Rottend. 699 *et* abest Dorvill.

(an igitur novam i. q. redintegratam esse statuemus? at de commisso demum proelio agitur; an nova, quia iam antea in mari pugnatum fuerat cum Sext. Pompeio? parum probabilis ea ratio; an nova i. q. inusitata? nec hoc placet. Mihi ad initium pugnae respici et per illa *nova caede rubescunt* nihil aliud significari videtur, quam: incipiunt caede rubescere; novum enim dicitur, quod primum fit. Sic Ecl. VIII, 29.: „Mopse, novas incide faces;“ i. e. incipe incidere faces; non enim iterum, sed primum Mopsus uxorem ducit; hinc crebrum illud *nova nupta*, ut Plaut. Cas. I, 1, 30. Catull. LX, 98. Terent. Adelph. Prol. 12.: „Eam — fabulam — nos acturi sumus novam.“ Inde explicabis Liv. XXII, 1.: „nec sine auspiciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse.“ *Wr.*)

696. Acerbe haec de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod ipsa, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Aegyptio-

Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.

700 *tenens* Schol. Horat. III Od. 4. *in* abest Parrhas. 701 *Velatus* Goth. tert. *Divae* Rom. et Medic. Pierii, Medic. a m. pr., aliique Heins., idem agnoscit Iul. Sabinus. cf. IV, 473. (*Dirae*, ut exstat in 2. 5. 8. 11., est prior Medicei lectio, *Divae* altera. *Wr.*) 702 *Exscissa* Goth. sec. *pallas* idem. 703 *Quin* Goth. pr. *consanguineo* editum vidit Pierius. 704 *Accius* et h. l. scribitur. (*hoc cern.* Serv. Dresd. *Wr.*) *arcum tendebat* Medic. Pierii, Gud. et alii Heins. cum Dorvill. et Goth. sec. (adde 2. 8. *Wr.*) *arcu int.* duo Burmann. 705 *Protinus omnis* Voss. pr. *Aegyptos* diserte Probus apud Heins. cf. Georg. IV, 210. (et Q. V. IV. *Wr.*) 706 *Araps* Pier. aliquot.

rum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 11, 43 Ausa Cleopatra — *Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* 697. necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit, aut cogitat. Sequitur forte Virgilius famam aliquam, duos eam angues sibi admovisse.

698 — 703. Praelium deorum artifex effinxerat in aere: ab una parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Furiae, Discordia, Bellona. Partim haec ex deorum in praeliis Homericis interventu, partim, inprimis Discordia et Bellona, ex praeclaris locis clipei Achillis Iliad. σ, 535 — 538 et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata; alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq. XI, 8 sq. VIII, 186 sqq. *latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 41 *Ausa Iovi nostro latrantem opponere Anubin* etc. 701. *caelatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur, et *caelare* sic proprie in aere dicitur: (vid. *Antiquar. Aufsätze* P. II, p. 134 sqq.) *ex aethere Dirae* adeoque volantes:

Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque inmittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno maerentem corpore Nilum,

708 *lapsos* aliquot Burmann. *que* abest Parrhas. (*funes* Medic. *Wr.*) 709 *Illum* apud Apulei. de mundo. *caede futura* Oudart. vid. Burm. ad Lucan. IV, 516. 710 *Iapuge*, *Iapige*, *Iapide*, *Iaspide* in codd., hoc in Goth. sec. 711 *magni*, sc. Pompeii, Waddel. coni. apud Burm., satis frigide.

quod memorabile est. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scut. 248 sqq. Homero Κῆρες θανάτοιο. Simili modo Mors alata poetis est. 702. *scissa Discordia palla.* Est *Eris* ex Homero et Hesiodo nota. Novum est, quod *scissa palla* illa insignitur. In arca Cypseli apud Pausan. V, 19 erat αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. cap. 124. *vadit* non proprie; nam in mari res geritur; est simpl. *versatur* in medio certamine. (Quidni proprie locutum poetam existimamus? Vide de incessu deorum disputantem Vossium in Epist. mytholog. T. I. Ep. XXII. sqq. *Wr.*) *Bellona* cum flagello passim obvia: exempla Cerda dabit.

704. 705. Homero sublecta et haec Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Iliad. π, 700 seqq., sed praeclara cum arte et sollertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinovanus Eleg. in Maecen. 55. 56. Sed eam imaginem facile menti obiicere potuit signum in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Delineatio et Descriptio eius sinus auctore d'Anville (in *Mém. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946 E. Dio L, 33. *ventis vocatis* per vela expansa. v. ad lib. III, 253. *et laxos* intendere funes, adeoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229 ibique not. 709. *pallentem morte futura;* quasi praesensione mortis hanc fugam consequuturae. Pallorem autem argento vel alio metallo

Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Caesar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dis Italis votum inmortale sacrabat,

712 *et torta* emendabant Gifan. et Vales., sed v. Heins. *et tuta* v. Schol. Horat. Cruqu. ad I Od. 37, et *mota* Cerda coni. *sinum et tota quem* Leid. *sinum et totaque in* duo alii, interpolate. *tota veste*, est, expansa quantum sinus patebat. Laudatur Auson. Mosella 368 *Naviger undisona dudum me mole Saravus Tota veste vocat.* 715 *Moenia cunctorum late comitantibus armis* inepte Goth. sec., nescio unde arreptum. Plus refert de interpunctione monere, quam Burmannus ad aliarum editionum exemplum immutavit: *At Caesar — dis Italis votum immortale sacrabat. Maxima tercentum totam delubra per urbem Laetitia, ludisque viae plausuque fremebant.* Ita vero plura parum commode dicta videntur: *votum immortale sacrabat* erit accipiendum forte pro: vota persolvebat. Sed cur *immortale*? et multo magis frigent ista: *templa laetitia, vias ludis plausuque fremuisse.* Itaque reduxi alteram distinguendi rationem. Augustus opera publica, et in his templa, exstruxit plurima, v. Sueton. c. 29, unde et Livio, quod satis notum, *templorum omnium conditor aut restitutor* dictus est; idem triumpho invectus plura templa dedicavit, in aliis dona consecravit. vid. Dio LI, 22. Retraxit haec poeta et in unum tempus contulit: *maxima tercentum delubra sacrabat, votum immortale*, h. quae voverat. (Eo-

debuit artifex reddere; quemadmodum *ut Iocastae vultum exanimem exhiberet, ex aere et argento conflata massa usus fertur* artifex. v. Plutarch. Conviv. Qu. V, 1, et Aristonidas artifex *cum exprimere vellet Athamantis furorem — residentem poenitentia, aes ferrumque miscuit, ut rubigine eius per nitorem aeris relucente exprimeretur verecundiae rubor.* Plin. XXXIV, 14 s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatrae secundus.

711—713. Poeticum visum magnum et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51 in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Iam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quae pro latebris nunc erant.

714 seqq. Tandem triumphus Augusti erat repraesentatus in

Maxuma tercentum totam delubra per Urbem.
Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
Ante aras terram caesi stravere iuvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,

dem, quo Burmannus voluit, modo distinctum est in Mediceo; neque aliter interpunctum invenit in suo exemplari Servius, quippe cui voto illo immortali aedes Apollinis, quae erat in Palatio, significari videatur. Sed si versum 716. cum subiecto iungimus, displicent tum epitheta *Maxima* et *tercentum*, tum vs. 718. ad eandem sententiam accedens. Ceterum quomodo ea res in clipeo expressa fuerit, vel exprimi potuerit, vanum est quaerere. *Wr.*) 716 *de turba* Parrhas. 717 *lusuque* Oblongus Longob. *laudisque* duo Burmann. *plausumque* Dorvill. *fremebat* alter Goth.; ita saltem iungenda: *plausuque fremebat Omnibus in t. m. chorus*; sed hoc putidum est. 718 *arae* Pier. et Heins. e suis, excepto uno Veneto, probaverunt. Vellem adiecissent viri docti, quod sententiae acumen in eo deprehenderent. Quid magis frigere dicam, quam in *omnibus templis arae* sc. erant? Licet id credere: sed quid inde? an repetere placet *arae* sc. *fremebant*? Res vero sic expedienda. Exquisite illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium coetus visebantur, *et arae*, ab artifice expressae, *ante quas* victimae immolabantur. Vulgo lectum fuit *omnibus aris*: idque ex Gothanis primus servat. *omnibus ara* Parrhas., vitiose. 719 *terras* Dorvill. (*iuvencis* Medic. a m. pr., unde possis legere: *caesis str. iuvencis*. Sed nihil mutandum. *Wr.*)

clipeo. Fuit is triplex in trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22. Dio LI, 21. Necesse igitur est ab artifice ea, quae cuiusque diei essent, in unum fuisse congesta. *votum immortale sacrabat;* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero, unde *trecena* dixit. (vid. V. L. ad IV, 510. *Wr.*) Quae per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poeta sub unum tempus. cf. Suet. Aug. 29. Dio LI, 22.

717—719. Vivide laetitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: omnibus in templis *matronarum supplicantium coetus* et *arae*, *ante quas* victimae immolabantur. (cfr. V. L. ad Ge. II, 260. *Wr.*)

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum iam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et

Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos

721 *actatque* Dorvill. 722 *l. o. matres* aliquot Pier. 724 *Hinc* hic et sequ. versu aliqui sive utroque loco sive alterutro tantum. *Numidum* plerique Pier. et tres Goth. *Numadum* alii Heins., ut passim alibi. v. supra ad III, 320. *distinctos*, *disvinctos*, *devinctos*, *discultos*, vitia librariorum: inter quae etiam *Mulcifer* referendum in parte Heins. et trinis Goth. *Mulciber* antiquum nomen, quod Maro ab Attio et Egnatio acceperat: Macrob. VI, 5 pr. 725 *Hinc* Goth. tert. *Hinc relegas cerasque* Dorvill. *relegas* etiam Rom. *Carrasque* multi: *Carae* etiam Servio praescripti. Male etiam Cerda eo devenit, ut *Carrhas* Mesopotamiae inferat. *Gelones* duo Burm.

aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum* (conf. Cerda), ducuntur captivi una cum signis Fluviorum. (Aliud est, quod legitur apud Tacit. Agric. c. 6.: „electus a Galba ad dona templorum recognoscenda diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium respublica, quam Neronis, sensisset.“ *Wr.*) 721. *aptatque s. postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curavit. 724. 725. Vides manifeste, quod supra ad vs. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate. *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis usque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniae rex: Plutarch. Anton. p. 944 B. Dio L, 6. *discinctos Afros;* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas Carasque*, ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eiecti ad interiora recesserunt. De his,

Finxerat. Euphrates ibat iam mollior undis;
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.

726 *Tinxerat* Rom. *Fixerat* alii Pier. *Pinxerat* quidam apud Taubm. (*Eufrates* Medic. et Serv. Dresd. *Wr.*) 727 *Norini* Parrhas. 728 *Daci* editum olim et scriptum passim, vel *Dacae*. Male: Ge. III, 497 *Et coniurato descendent* Dacus *ab Istro*. Sed *Dahae* Medic. *Daae* Rom., etiam Erf., quos vindicavit quoque Cerda. Alii *Dachae*, *Dachi*, *Dache*, *Dace*, indocte, ut et apud Lucan. VII, 429. vid. ad Silium XIII, 764. (Apulei. de Orthograph. sect. 56.: „Dahae cum *h* ante *a*, populi in desertis habitantes ultra Scythiam." vid. Osann. ibid. p. 77. *Wr.*) *et ponte* Montalb. *Araxis* pr. Hamb.

nec de aliis, Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus in *Iano reserato* Sect. III c. 5, adversus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore iure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (cf. ad Georg. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant. Horatius, qui saepe populos barbaros ultra Danubium memorat, modo Gelonos, modo Getas, modo Sarmatas aut Scythas nominat.

726. *Euphrates ibat iam mollior undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subiugatum, h. e. populos accolas victos et subiectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quae victa ac contusa coercitaque sunt. Sic *molles animi*, *mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu haec dicta et in maius aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, praeterquam quod Augustus, Aegypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. conf. Georg. II, 170. IV, f. Si vero haec, quae sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremae orae Galliae Belgicae ad fretum Britanni-

Talia per clipeum Volcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,

729. Talia,

(—729. Sustuli comma, quod erat post *Talia*. Oratio sic procedit: talia miratur per Vulcani clipeum, parentis donum. In Mediceo sic distinguitur: *Talia per clipeum Volcani· dona parentis Miratur. Wr.*)

cum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliae Germaniaeque populis rebellionis sociis, inprimis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; vid. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahae*, Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. *pontem indignatus Araxes;* nihil amplius, quam ut flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armeniorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

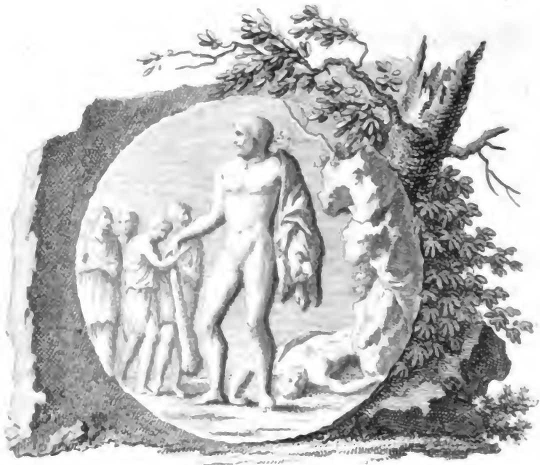
729. Malim *clipeum*, *dona parentis*, matris Veneris, iungere, quam *talia dona parentis*. 731. *famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus praeivit Servius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Servianis attexta auctorem habuit: *Hunc versum*, inquit, *notant Critici*, *quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati eius: namque est magis neotericus.* Addisonus, qui pulcrae simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Iure notatum versum ut a gravitate alienum et fere frigidum pronuntiat Dorvillius. Defendit eundem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat.* Vol. I ad v. 97, ubi ambiguitatem sententiae etiam in severiore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, ut solet, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poeticus sermo ita fert,

Adtollens humero famamque et fata nepotum.

731 *humeris* Parrhas. *flammamque* Medic. (sed *l* et una *m* abrasis. At *formam* Serv. Dresd. *Wr.*) *facta* multi Heins. Utraque lectio ap. Serv.

ut, si quis *clipeum, cui facta praeclara et fata nepotum insculpta sunt,* sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris iniicitur) dicendus sit, res ita efferri possit: sustulisse eum *famam et fata nepotum.* Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat. Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata mente volvit, notiones alias adiungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Simile est exemplum inf. X, 496—499 *rapiens inmania pondera baltei* impressumque nefas; *una sub nocte iugali caesa manus iuvenum Foede, thalamique cruenti, quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro.*

EXCURSUS I

Euander Arcas eiusque sedes in monte Palatino.

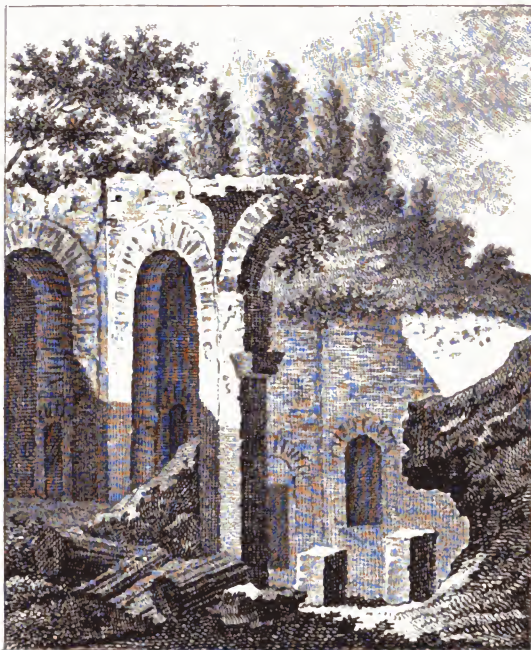
Lib. VIII, 51 sqq. *Arcades his oris, genus a Pallante profectum, Qui regem Euandrum comites* etc. Euander inter fabulosos heroes est, de quibus tamen certior et liquidior aliquando fama fuit: nec dubitare licet eum auctorem fuisse coloniae Pelasgicae ex Arcadia in Italiam seu casu seu consilio profectae. Ut enim superioribus saeculis in Americam, sic Graeciae prisci incolae migrabant in Italiam, terrarum notarum tum extremam. A gente, quae humanitatis cultum aliquem haberet, ad rudem et incultam eum venisse, ex eo intelligitur, quod litteras secum attulisse ferebatur; cf. Liv. I, 7. Musicam, artes et vitae humanioris instituta alia addit Dionys. I, 33. Forte tamen haec omnia intra sola carmina seu vaticinia substitere; nam vaticinandi artem idem intulisse memoratus est: etsi nec ignotam Italiae, nec barbaris ac rudibus populis adeo insolentem: sed tractus ille, ad quem accessit, circa Tiberim, a feris hominibus per silvas errantibus tum habitatus esse narratur. Vaticinia seu carmina ad *matrem*, inter vates habitam, referri solent; erat ea incerto nomine, nam, quae vulgo feruntur nomina, ab arte petita sunt: ut *Carmentis*, puto a *Carmens*, et *Carmentae*

et *Themidis*, forte et *Nicostratae*; uti comites ei additae *Porrima* et *Postvorta*, quia vatibus et praeterita et futura sunt nota: Serv. ad VIII, 336. Nympham quoque eam ediderant nonnulli, unde et pater Euandro *Mercurius* datus fuit a poetis, quem scriptores *Echemum* Arcadem consignarunt. Poeta noster hinc ingeniose *cognationem* elicuit aliam cum *Atridis* v. 130, aliam cum *Aenea* 134. Cum Atridis quidem hoc modo: Ex Sterope, Atlantis filia, Oenomaus, Elidis rex, susceperat Hippodamiam, Pelopi nuptam, a quo Atridae oriundi. Steropes soror erat Maia, Mercurii mater, quem Euandri patrem celebrabant Arcades. Fuit etiam Tyndarei genus a Taygete, tertia Atlantidum, ductum. conf. Apollod. III, 14, 3, 4. 5. Altera ex parte Echemus Timandram duxerat, Clytaemnestrae et Helenae sororem, quibus Atridae iuncti erant matrimonio. conf. Serv. et Pompon. Sab. Sufficit, vaticinia per Italiam habita fuisse antiquissima, ad eam referri solita; id quod ad priscae Italiae statum et indolem declarandam valet. Illud tamen dubito, a Romanisne narratio de Euandro venerit, an, quod magis fit probabile, a Graecis: ut adeo et haec ipsa forte inter Graecas Italicae historiae interpolationes referenda esse videatur. Certe his deberi videntur, quae de Euandri origine Arcadica narrata sunt, et de caussis profectionis susceptae. vid. Dionys. I, 31 seqq. Strabo V, p. 352. Paus. VIII, 43; adde 44 med. Sext. Aurel. Victor O. G. R. 5.

Pallanteum, mox *Palantium* et *Palatium*, Euander condidit, oppidum, ut tum res erant, seu arcem in monte Palatino inde dicto. Nomen a proavo Pallante ducit poeta VIII, 54 *Pallantis proavi de nomine Pallanteum*: qui inter maiores Euandri a Pelasgo genus ducentis non occurrit. Potest hoc poeta de suo finxisse, uti Euandri filio idem nomen indidit, potuit et alium auctorem sequi. Nam Palantem inter Lycaonis filios ediderat Hesiodus, apud Steph. Byz. in *Παλάντιον*. Alias etymologias, multo minus probandas, habet Varro L. L. IV, pag. 16. Dordr. Solin. cap. 1, pag. 2 B, ubi vid. Salmas. pag. 10. Festus in voc. *Palatium*. Serv. ad Aen. VII, 51. A Palantio, Arcadica urbe, nomen melius deduxit Dionys. l. c. qui idem cap. 32 etymologiam aliam, sed quam ipse improbat, ab Herculis et Lavinae, Euandri filiae, prole, Pallante, ex Polybio memorat. Sed prior fama vero magis consentanea, etiam Antonino Pio probata; namque is urbem Arcadiae Pallantium ex pago fecit et in originis memoriam libertatem cum

immunitate a tributis tribuit. Pausan. VIII, 43. Habitus fuit *Euander* a Romanis inter heroes Indigetes: eius aram sub Aventino Dionysius viderat, ibid. cap. 32. Paullo notior est *Carmentae* ara, quae sub Capitolio fuit iuxta portam Carmentalem. vid. Dionys. ibid. Solin. 1. *Lupercalium* religio ad Arcades hos cum Euandro Palantium insidentes vulgo referri solita fuit; alia sacra et instituta graeca ab eodem profecta recitat Dionys. I, 33.

De *tempore* accessus Euandri ad Italiam satis inter scriptores convenit, factum eum esse LX annos, adeoque altera aetate, ante Troiam captam, sub Fauno Latinorum rege. Ornarunt fabulam de Euandro egregie poetae; praeter Virgilium Ovid. Fast. I, 469 seqq., faciem autem locorum, quae Euander tenuit, Propert. IV, Eleg. 1, quae una ex nobilissimis est: cum qua comparanda est Tibulli lib. II, Eleg. 5.

EXCURSUS II

De priscis Italiae incolis et nominibus.

VIII, 314—329 *Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant — Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo Arma Iovis fugiens et regnis exul ademtis. Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit legesque dedit Latiumque vocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. Aurea, quae perhibent, illo sub Rege fuerunt Saecula — Deterior donec paullatim ac decolor aetas Et belli rabies et amor successit habendi. Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae, Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.* Locus clarissimus, cuius etiam in historicis auctoritas esse solet, illustratus quoque a Sext. Aurel. Vict. O. G. R. 3. Videamus itaque paullo curiosius, quae a poeta in eo tradantur.

Antequam Saturnus; sive verum id, seu, quod probabilius fit, symbolicum est nomen, sationis forte ac melioris vitae cultus; in eam terram, quae mox Latii nomen obtinuit, veniret, vasta silvarum solitudo, lacus et aquarum colluvies, passim ignes subterranei, late omnia tenebant, nec homines in iis, nisi rari et palantes ac feri. Sallustius in Catil. cap. 6 *Aborigines, genus hominum*

agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Aborigines hos fuisse manifestum est, non quasi hoc hominum vel gentis nomen proprium sit habendum; sed communi hoc verbo appellati sunt a scriptoribus primi illi homines ignotae quidem originis, ad Ausonium tamen nomen ac genus, ut probabile fit (vid. sup. Excurs. IV lib. VII), referendi, qui ab origine incoluere loca citra Tiberim. *Βορειγόνους* interpretatus est Lycophron v. 1253. Cum temporis successu mores legesque illi accepere advenarum opera. Eas Pelasgos primos Dionysius, Troianos Sallustius, intulisse aiunt; sed communiore fama, victum primi homines in his locis cultumque meliorem a *Saturno* auctore accepisse traduntur, in cuius personam Romani transtulere aureum saeculum et alia plura, quae Gracorum *Κρόνος* hominum animis subiiciebat, cum semel utrumque esse eundem putarent, non meliore iure, quam cum Poenorum Baal vel Molochus pro Saturno habitus est. Ab hoc Saturni profugi et latentis in his terris adventu *Latii* nomen repetit poeta communi popularium errore ex inepta etymologia. vid. sup. Excurs. IV ad lib. VII. In partem beneficii cultus melioris allati advocatur ab aliis *Ianus*, qui Saturnum hospitio excepisse dicitur. conf. Macrob. Sat. I, 7. Cum semel *aurea aetas* in Saturni aevum esset reiecta, etiam ferream aetatem ab eius excessu successisse probabile videri debuit. Itaque poeta v. 326 *Deterior donec paullatim ac decolor aetas Et belli rabies et amor successit habendi.* Et ad has temporum vices praeclare refert poeta varias fortunas, quibus partes hae Italiae fuere iactatae. Ad historicam tamen subtilitatem parum accommodate dixisse videri debet: *Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae.* Nam *Sicani*, etsi poeta eos aliis quoque locis (VII, 795 et XI, 317) nominat, nullas in Italia sedes habuere, sed ex Hispania a Liguribus pulsi in Siciliam traiecerunt, ubi temporis successu Siculos nacti sunt accolas, qui ex Italia profugerant. Pro *Siculis* itaque, seu, ut equidem mihi persuadeo, quod auctores haberet, qui ita traderent, seu, quod Servius statuisse videtur ad XI, 317, poeticum morem sequutus, Sicanos dixit Maro, ut iam Cluverio observatum lib. III, c. I, p. 788, etsi etiam alii scriptores eundem errorem admiserunt, v. c. Gell. I, 10, cum Macrob. I Sat. 5. Maronis exemplo *Sicanos* Rutulis socios adiecit lib. VIII, 358 Silius. Tenuerant autem Siculi loca inter Tiberim et Lirim. (cf. Dionys. I, 9 et al. Inprimis id te-

statur vetus oraculum Pelasgis datum: *Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν, ἠδ' Ἀβοριγινίων*, sive vere antiquum illud fuit, sive serius fictum.) Sane alii Siculos ad inferiorem Italiam et ad sedes Oenotriorum revocant, quibus relictis illi in Siciliam traiecisse narrantur: et habet utique hoc probabilitatem ex eo, quod e propioribus locis facilior esse debuit traiectus in insulam, quam ex locis circa Tiberim. Enimvero non nisi incerta de his fama ex antiquitate superfuit, quam ad certam aliquam probabilitatem refingere studuerunt scriptores, pro suo quisque ingenio ac sensu. Modi autem erant plures, quibus fama illa vetus digeri et constitui posset. Itaque alii, ut Antiochus Syracusanus et Thucydides (Polybium quoque in ea sententia fuisse apparet ex iis, quae de Locris narrat Excerpt. lib. XII, T. III, p. 328), in extrema Italia Siculos fuisse aiunt, qui Opicis cesserint; pro Siculis alii laudant Elymos, Ausones vel Ligures; alii ex media Italia arcessivere Siculos; ex suis sedibus ab Aboriginibus et Pelasgis exturbatos et usque ad Rhegium per tot barbaras gentes erroribus actos. vid. Excurs. IV ad lib. VII pr. *Veteres Sicanos* inter adductas a Turno copias recitat poeta lib. VII, 795, adeoque reliquias Siculorum (quos Sicanos appellat) etiamnum, Aeneae aetate, in Italia superfuisse necesse est. Licuit poetae ita opinari; etsi antiquissimorum scriptorum auctoritate apud Dionysium binis trinisve ante bellum Troianum aetatibus tota Italia cessisse narrantur Siculi. At illud alterum magis probabiliter factum, quod XI, 316—319 agrum Latinum ad Tiberim *finis super usque Sicanos* h. usque ad Siculorum confinia, *ab Auruncis Rutulisque* coli ait. Potuerunt enim fines Siculorum etiam iis expulsis memoria hominum frequentari. Disiungit porro poeta *Ausones* ab *Aboriginibus* h. ab iis hominibus feris et silvestribus, qui primi Italiam coluerunt. Seriores enim, et aurea iam aetate Saturnoque rege sublato, eos Italiam ingressos dicit v. 328 *Tum manus Ausonia.* Potuit et hoc, tamquam poeta, ponere, etiam cum ratione aliqua. Etsi enim communi stirpe procederent et vetus illud ferorum hominum genus et aliae gentes Ausoniae, tamen suis nominibus discretae erant; adeoque mitius ac mansuetius genus per Ausonium nomen declarare licuit. Domestica autem fuisse et civilia bella inter varias gentes Ausoniae stirpis, adeoque etiam Aborigines bello vexatos esse a ceteris populis communi cum iisdem genere ortis, satis probabile videtur.

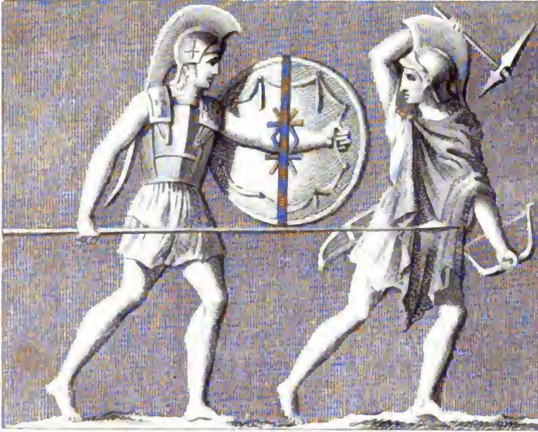
Tandem poeta subiicit: *Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.* Attigi haec iam supra Exc. XXI, ad lib. I. Declaranda nunc res est paullo uberius, et videndum, an certa sint principia, caussae ac rationes, ad quas revocari possit. Varia utique Italiae nomina tradita sunt; si tamen rem paullo accuratius inspicias, parum subtiliter. Omnino frustra hoc expectatur, ut magni terrarum tractus sub uno nomine veniant, antequam sub communem imperii ac regni compagem venerint. Orbis vero terrarum partes nomine proprio designari vix potuerunt ante Geographorum studia. Primis temporibus, ut quaeque gens per stirpes aut per familias sedes sibi proprias cepisset, ita singularum stirpium aut familiarum nomina frequentabantur, neque earum in unum collectarum, aut communis stirpis, sedis ac loci, nomen in notitiam venire potuit, nisi apud alios homines, qui novos advenas certo nomine declarare vellent. Non igitur nisi necessitate suborta, ut alter populus ab altero discerni posset, nomina generica reperta esse probabile fit. Locorum autem ac terrarum nomina, non nisi ab exteris, qui eas terras adeunt, aut a vicinis populis, in quorum finibus consederunt advenae, imponi solent. Nomina itaque populorum et terrarum per commercia hominum ortum et caussas habent: autochthones, seu primi incolae, nomina vix creant aut curant. Secundum haec tractum illum ab Alpibus ad fretum Siculum porrectum nomine aliquo proprio antiquis temporibus innotuisse frustra sumitur. Sed tractus huius, ut in aliis terris factum, eae partes, quae primae inter reliquas a cultioribus populis, Graeciae inprimis, frequentari coeperant, primae quoque nomine aliquo insignitae sunt; non tam eo, quo indigenae ad suam stirpem aut suas sedes declarandas inter se utebantur, quam plerumque novo ab advenis his vel mercatoribus invento, et fere ab attributo aliquo locorum vel populi, vel a casu vel a primo terrae aditu, urbe, promontorio, a nova re, quam vident, accipiunt, petito, interdum etiam ex voce aliqua indigenarum accepta et ad suos sonos deflexa. De talibus itaque populorum aut terrarum nominibus docte quidem multa aliquis argutari potest, sed plerumque inaniter; multo magis si Phoenicia nomina expiscari et enodare volumus; quo quidem genere nihil vidi, quod magis esset lubricum. Multo magis desideres iudicium severius, si nomina a poetis adhiberi solita inter nomina populorum ac terrarum propria referunt viri docti: quippe quae creata sunt ab ipsis poetis novitatis,

varietatis, doctrinae aut copiae ostentandae caussa. Quid quod nec nominibus ab historicis prodi solitis multum est tribuendum: quippe quae a primis auctoribus annalium, parum subtilibus ac doctis, accepta propagari solent usu, et, etiamsi, re diligentius explorata, falsa sint, antiqua tamen superstitione aut vanae opinionis auctoritate, retinentur: ut factum videbimus in Tyrrhenis.

Nomina varia, quae Italiae olim indita memorantur, principio ad singulos tantum diversis in partibus tractus et agros spectasse probabile fit, quos quidem Graeci primum adierunt vel coloniis frequentarunt. Commune nomen ne Scylacis quidem aevo frequentatum fuit; nam is in Periplo Ligures, Tyrrhenos, Latinos, Volscos, Campanos, Samnites, Lucanos, Iapyges, Daunitas, Umbros, Tyrrhenos ad Adriam memorat; nullam Italiam meminit. *Dauniae* nomen, quo Graeci poetae, et eorum exemplo Horatius, totam Italiam designant, poeta noster simili usu non commemoravit; at Lycophron v. 1254 Romam conditam ait *ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' οἰκισμένην*. Quam omnium primam adierunt Pelasgi et Graeci, *Italiae* fuit *ora inferior*. In hac quoque parte Italiae nomen primum auditum, et quidem a Graecis illud impositum ex caussa incerta; eidem soli tractui per multum tempus nomen adhaesit, donec ad vicinas alias aliasque terras proferretur. *Oenotriam*, si proprie dicas, ad sola loca sinui Lametico adiacentia esse revocandam, et *Italiam* mox in eius nominis vicem successisse, alio loco vidimus. vid. Excurs. XXI ad lib. I; adde Thucyd. VI, 2. Aristot. de rep. VII, 10. Italiae nomen adhuc ab Herodoto ad inferiorem partem revocatur; reliqua per Tyrrheniam declarantur (lib. I, 163), quam antea Umbri tenebant (I, 94). At Aristoteles (eod. c. 10, lib. VII, p. 584 A) *τὸ μὲν πρὸς Τυῤῥηνίαν* et *τὸ πρὸς τὴν Ἰαπυγίαν καὶ τὸν Ἰόνιον* cum Oenotria seu Italia proprie dicta, tamquam partes constituit, in quarum priore Ausones seu Opicos, in altera Chones, qui ex Oenotriis oriundi loca circa Sirin occuparant, in postrema Oenotros collocat. Scymnus Chius, qui sub Attalo II vixit, in Periegesi sua, antiquiores potius quam sui temporis rationem sequutus, post Ligures, Pelasgos cum Tyrrhenis, Umbros, Ausones, Samnites, Lucanos, Campanos, Oenotrios enumerat: 218 sq. Omnem Italiam mediam aut oram Adriatici maris per Umbriam declarasse videntur interdum antiquiores, ut in illis, quae de Umbrorum luxu narrantur ibid. v. 366 sqq., quae alii ad

Etruscos retulere. Ita vagatur quoque narratio de fertilitate agri inter Umbros et Adrianos: de Mirab. Audit. 21; nam multo latius olim Umbri habitarunt usque ad terras postea Adrianas dictas. *Ausonia* Ausonum sedes declarare debuit, quae a Circeiis inde per totum maris inferi littus passim sparsae fuerunt. Eadem et *'Οπικὴ* dicta, quia Opici seu Osci ex Ausonibus fuere, modo confusi cum iis, modo distincti: v. Strab. V, p. 371 A. B, et Aristot. de Rep. VII, 10, p. 581 A. *Hesperia* Graecum nomen est omnium terrarum ab occidente sitarum. *Latio* igitur nulla nominis varietas manet, quam quod *Saturnia* dicta est. Vides iam, quantopere poetae sermo ab historici subtilitate discrepet.

Nomen autem *terrae Saturniae* proprie ad locum aliquem circa Tiberim, saltem ad clivum mox Capitolinum dictum pertinuit, qui ab initio *Saturnius* appellatus est (v. Dionys. I, 34. Varro L. L. IV, 7; adde Aurel. Vict. O. G. R. 3, ubi v. Annam et Arnzen.). In eo consedisse dicti sunt socii Herculis ex Iberia reducis; uti alterum montem Palatinum tenuere Euandri socii et comites ex Arcadia: cf. Macrob. I Sat. 7, p. 239 ed. Lips.; inde vicina regio Saturnia; *αἶα Σατουρνία* iam in oraculo Dodonae Pelasgis dato memoratur. v. Dionys. I, 34 (p. 27). 38 (p. 30). cf. Iustin. XLIII, 1; add. alios ap. Cerdam ad VIII, 358. Quando autem tota Italia eo nomine declaratur, ad poetarum hoc morem referendum erat, non, ut Dionysius aliique faciunt, historicis rerum argumentis annumerandum. Virgilius itaque praeclare VIII, 357. 358 de duobus montibus Ianiculo et Capitolino: *Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem. Ianiculum huic, illi fuerat* Saturnia *nomen.*

EXCURSUS III

Super Etruscis et Mezentio.

VIII, 478 sqq. *Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam Gens bello praeclara iugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio et saevis tenuit Mezentius armis.*

Si quid de suo fingere recte potuit poeta, erat haec Etruscorum cum Troianis societas, cum semel populos citra Tiberim Latinis et Rutulis socios addidisset. Etruscis autem antiquitas stirpis et imperii tribui solet ea, quae non improbabile faciat, iam Troianis temporibus eos opibus et copiis satis valuisse. Erat praeterea antiqua illa utriusque populi consanguinitas, quam sup. Exc. VI ad lib. III vidimus, cum Dardanus originem ex Corytho Etruriae duxisse ferretur. Habuit tamen et hic poeta famae veterumque fabularum auctoritatem, quam sequeretur; eamque ita sequutus est, ut nulla in re ab eo deflecteret, quod constante fide traditum acceperat. Scilicet Eruscos, Mezentiumque eorum regem, seu verius Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus appellat Qu. Rom. pag. 275 D. ed. Frf.), cum Latino et Turno Troianis advenis arma infesta intu-

lisse, constans erat accepta a maioribus fama, etsi diversis modis narrata. Alii victum Turnum Etruscorum auxilia implorasse tradiderant, quos Livius I, 2 sequi maluit: alii Turno iam occiso Etruscos adversus Troianos arma sumsisse; factum esse hoc, cum Aeneas aliquot iam annos regnum Latinorum tenuisset; commissam pugnam sub Lavinii moenibus, Aeneaque in Numicio submerso urbem obsessam tandemque Ascanii consilio et virtute liberatam; Lausum caesum patremque Mezentium in Etruriam dimissum. Ita rem exposuerant L. Caesar et A. Postumius in libro de adventu Aeneae, laudati ab auctore de Orig. Gent. Rom. cap. 14. 15. Eosdem aut alios auctores, nam Catonem potissimum sequitur, idem tradentes expressit Dionys. Halic. I, 64. 65. Nec discrepant Iustin. XLIII, 1 f., Festus in voc. *Oscillum* ex Cornificio, et Servius ex Catone, ad Aen. I, 267. IV, 620. At poeta aut diversos auctores habuit, aut eo fabulam deflexit, ut Mezentius a suis civibus regno deiectus ad Turnum confugeret lib. VIII, 489 sqq.

Inter haec tenendum est id, in quo plerique consentiunt, *Mezentium* fuisse *Agyllae* seu *Caeretanorum* regem; ut felix poeta etiam in hac argumenti parte fuerit, ut probabilia, quae sequeretur, in manibus haberet, non ei comminiscenda essent. Convenit enim hoc cum reliqua historiarum fide, primos opibus inter Etruscos floruisse, saltem exteris innotuisse Agyllaeos, maritimis copiis, et navigationis commerciis, insigniter auctos. *Hanc* (Agyllam) *multos florentem annos* appellat Maro VIII, 481. Vide Dionys. lib. III, 58. Strabon. V, 337. Hinc quoque Agylla ex omni Etruria una nota fuit Graecis: et Lycophron v. 1353 totam terram ab hac urbe designat. Fuere porro Caeretani ex iis Etruscis urbibus, quae vestigia Pelasgici moris plurima et clariora retinuerant. Itaque bene lib. VIII, 600. 602. apud eos *Pelasgi veteres* sacrum constituisse memorantur Silvano, antiquo numini, quod Pana aut aliud simile numen referebat.

Illud vero mirari soleo, unde ex hoc prisco tempore res tam exiles et parum memorabiles acceperint veteres scriptores, quale hoc est, quod Plinius lib. XIV, s. 14 habet. *M. Varro auctor est Mezentium, Etruriae regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse,* vini mercede, *quod tum* in Latino agro *fuisset*. Varie, ut in tanta rerum antiquitate, traditum fuit hoc idem. Nam L. Caesar et A. Postumius supra laudati inter conditiones, quibus in deditionem ac-

cipere vellet Latinos Lavinii obsessos Mezentius, memoraverant hanc, *ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur.* At Ascanii consilio et auctoritate, — *vino ex omni vindemia Iovi publice voto consecratoque*, Latini urbe eruperunt, fusoque praesidio interfectoque Lauso, Mezentium fugam facere coegerunt. Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit. Ita Victor O. G. R. 15 et similia apud Dionys. I, 65. Etiam Plutarch. Qu. Rom. p. 275 D. ed. Fr. rei tamquam vulgo narratae meminit, sed sic ut ad Aeneam transferat, quae alii de Ascanio narrarunt. *Rustica vinalia* a Romanis in huius rei memoriam (XII Kal. Maii) fuisse instituta Festus notavit, Anna Fabri ad e. l. observante. Quae res saltem hoc docet, antiquam satis et a maioribus acceptam eius rei famam apud Romanos fuisse; veritate enim et historiae fide huiusmodi narrationes non nituntur. Etiam de eius festi origine varia fuit inter Romanos narratio. v. Varr. de L. L. V, p. 48 ed. Dordr. et ipsum Festum e. l. Exornavit narrationem suo more Ovidius Fast. IV, 877 sqq., ut tamen Varronem potissimum ante oculos habuisse videatur.

Quaeri nunc potest, quid Virgilium adduxerit, ut Mezentio tam atrocem personam indueret, eumque *Deum contemtorem et sacrilegum* exhiberet. Poetae ingenium quo tramite progressum sit, facile ex modo memorata narratione intelligi potest, et a Macrobio quoque explicatum satis est Sat. III, 5 *Sed veram huius contumacissimi nominis* (quod contemtor divum dictus est) *caussam in primo libro Origg. Catonis diligens lector inveniet. Ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas diis primitias offerebant: et Latinos omnes, similis imperii metu, ita vocasse* (l. vovisse): *Iupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio: ut ei nos victores facias! Ergo quod divinos honores sibi exegerat, merito dictus est a Virgilio contemtor deorum.* Cum impietatis nota, inussit deinde poeta saevitiae omnisque crudelitatis infamiam, ut et viva corpora alligaret cadaveribus. v. lib. VIII, 483 sqq. Hoc postremum ex antiquis Tuscorum fabulis mutuare potuit. Nam Servius ibi ad 479. 485 ex Ciceronis Hortensio memorat Tyrrhenos diu piraticam exercuisse, *cum captivos novis poenis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus.* Locus ex Hortensio, quod Cerda quoque notavit, servatus est ab Augustino contra Iulian. Pelag. lib. IV, 78. Hinc ea

immanitas tributa est Etruscis a nonnullis, ut a Valer. Max. IX, 2, exter. 10, ut eos *vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque adstricta — tabescere simul* passos esse narrarent.

Priscas fabulas non modo, verum etiam Catonis plerorumque Romanorum miros errores in originibus Italiae a Graecis repetendis, poetam in rem suam ingeniose vertere passim vidimus. Alius fuit communis Romanorum, a Graecis acceptus error, ut Etruscos, Graecis Tyrrhenos dictos, e Lydia repeterent. Errorem dixi, cuius caussas alio loco exposui (*Nov. Commentar. Soc. Gotting.* T. III, Parte histor. pag. 36 sqq. in Comment. *de fabb. relig. Graec. ab Etrusca arte frequentat.*): inter quas praecipua fuisse videtur ipsa nominis antiqui Rasenarum vel Turasenarum, depravatio per Graecos in vocem *Τυρσηνῶν*, *Τυῤῥηνῶν*, quod modo a *τύρσεσι* turribus ducebant, modo a Tyrrheno aliquo, qui coloniae auctor fuisset. Iam in priscis Lydorum fabulis occurrebat Tyrrhenus Atyos filius et Manis nepos; hunc itaque Tyrrhenis seu Etruscis nomen impertiisse deducta ex Lydia colonia mature traditum fuit a nonnullis, quos Herodotus sequitur lib. I, 94, et ex eo Strabo V, p. 335. 336, et Dionys. I, 27. Vellei. I, 1, 4. Tacit. Ann. IV, 55, inprimis Lycophr. 1351. 1359. Dionysius et illud addit, variasse alios et tempora et homines, et vero etiam sapienter monet: a Xantho Lydo, qui patriam historiam conscripserat, a quo adeo unice hac in re standum erat, nec Tyrrhenum usquam memorari, nec Maeonum coloniam in Italiam deductam: Atyos vero filios Lydum et *Torrhebum*, vel forte *Tyrrhebum*, depravata forte scriptura, quam aliquis in vetere Xanthi codice offenderat, *Τύῤῥηβον* vel *Τόῤῥηβον* pro *Τύῤῥηνον*. Ex prisca Pelasgorum stirpe populum fuisse Tyrrhenos, qui usque ad seriora tempora Lemnum, Imbrum aliaque vicina continentis quoque loca insederant, dubitari nequit. Etiam hos ad Tyrrhenos Italiae retulerunt scriptores, nominis similitudine decepti, sed Dionys. I, 25 eam rationem iniit, ut eos ex iis ipsis Pelasgis fuisse diceret, qui Italiam insederant antiquitus moxque in communi gentis clade inde discesserant: accepisse nomen, quod in Tyrrhenorum finibus consederant. Verum haec Dionysii coniectatio, non narratio antiqui scriptoris fide accepta, est, quae adeo pro fundo historiae a viris doctis haberi non debebat, uti multa alia, quae in hoc primo libro Dionysius manifeste *non ut narrata* verum *opinata* apponit. Myrsilus Lesbius et ipse Tyrrhenos Italia relicta

erroribus iactatos tradiderat (apud Dionys. I, 28), sed ineptam narrationem de suo assuit, ab his ipsis erroribus eos tum *Πελαργοὺς*, *ciconias*, dici coepisse. Contra Anticlides, non ignobilis scriptor, Pelasgos, Lemno et Imbro prius constituta, cum Tyrrheno, Atyis f., in Italiam contendisse tradiderat apud Strab. lib. V, p. 339 A, quae variae sunt veterum scriptorum periclitationes in vetere fama cum rerum aliarum rationibus componenda. Hellanicus in Phoronide, antiquissimus scriptor, Pelasgos, postquam in sinum Adriaticum appulsi in interiora Italiae immigrarant, narraverat Tyrrheniam condidisse (Dionys. I, 28); qui ex parte verum tradidisse videri debet: item Scymnus Chius in Perieg. 218 *Κοινὴν δὲ Τυῤῥηνοῖσι χώραν νεμόμενοι*: sc. Pelasgi, qui tamen subiicit alia, quae erronea sunt. Etsi enim, Etruscorum origines ultra Alpes quaerendas esse, dubitari vix potest; quod alio quoque loco accurate disputatum est; Pelasgos tamen in has easdem ab occidente Tiberis sitas terras immigrasse, multa arguunt: quos communi gentis nomine fuisse comprehensos nemo mirabitur, ut tamen inde nec contendat quis, Etruscos fuisse Pelasgos. Poeta tamen haec omnia, etsi subductis accuratius historiae calculis recte explosa, erudite et sapienter inter ornamenta carminis adscivit. Itaque VIII, 479. 480 de Agylla seu Caere, *ubi Lydia quondam Gens bello praeclara iugis insedit Etruscis*. IX, 11. X, 155 *Lydi* pro Etruscis; et lib. II, 781 *Lydius Thybris* a duce Tyrrheno e Lydorum gente. Et quoniam Maeones veteres Lydiae coloni fuerunt, hinc Etrusci *Maeonia iuventus* VIII, 499. cf. XI, 759. Nova nominis inflexione apud Rutilium Itiner. I, 596 *Tyrrhigenae* dicti sunt.

Tarcontis seu *Tarchontis* nomen, quo poeta inf. v. 603 Lucumonem Agyllaeorum impertiit, non minus ex vetere memoria repetitum est. Fuit enim Tarcon aliquis, qui Tarquinios in Etruria condidisse ferebatur. Eum statim cum Tyrrheno e Lydia in Italiam venisse, Strabo traditum acceperat lib. V, p. 336 A, vulgoque narratum, fuisse eum canum a puero: qua fabula viri sapientiam declarare voluere homines. Repetit eam Eustath. ad Dionys. Perieg. 347 et ad Iliad. *B*. p. 167, I, 23. Discedit ab his Silius, lib. VIII, 474, a quo *Cortona superbi Tarcontis domus* edita est; et secundum alios, quos Cato Origg. 1 sequebatur, apud Servium ad lib. X Aen. 179 Pisarum ille conditor habitus est, ab aliis Mantuae apud Serv. ad X, 198, quibus saltem hoc constat, fuisse Tarcontem inter

auctores populi habitum, multasque ad eum urbes originem retulisse. Aliter ornavit fabulam Lycophron v. 1245. 1249, ubi, praeter Ulyssem, *Tarchon* et *Tyrrhenus,* Telephi Mysorum regis filii, occurrunt Aeneae in Italia societatemque cum eo iungunt (qui ibi memoratur *οἰκουρὸς θέοινος,* Bacchus est: cf. Schol. ad 209, de quo non bene dubitaveram). Totus ille locus a v. 1239 memorabilis est ad declarandas veterum Graecorum de his locis notitias: dicitur Aeneam erronem excepisse Tyrrhenia, quo nomine poeta bene Italiam omnino et inprimis loca ad Tiberim declarare potuit, sed, nomine Tyrrheniae seu Etruriae semel posito, alia loca eius maritima recenset, *Lynceum* fluvium, *Pisam et Agyllam.* Cum Lynceum *calidas aquas ebullire* dicat, Cluverius Ital. ant. pag. 472 parvum amnem nunc *Cornia* dictum ad Vetulonios, ultra promontorium Populonium, probabiliter interpretatur Lynceum, quandoquidem ille calidas aquas paludosas transmeat. cf. sup. Exc. I ad lib. VII, p. 123.

EXCURSUS IV

De Aeneae clipeo.

VIII, 625 *clipei non enarrabile textum.* Inventi laudem in splendido hoc loco Virgilio non magis, quam in tot aliis, quae in Aeneide merito miramur, deberi, nota res est. Praeiverat Homerus clipeo Achillis Iliad. *Σ,* et Hesiodus, aut quisquis ille fuit, clipeo Herculis. Sed ingenii vim tanto acriorem adhibuit poeta ornando et expoliendo eo, quod ab aliis iam occupatum fuerat. Atqui nec ea ingenii infima laus est. Quae autem in hoc episodio inprimis probanda sunt, haec esse arbitror: primum, quod argumentum elegit argumento et consilio carminis lectorumque Romanorum ingeniis inprimis accommodatum, cum Homerus tantum mirabilia vel adspectu aut varietate grata sectatus esset; Fecit id porro summa cum maiestate verborum, sententiarum et phantasmatum; Consequutus etiam est novas mirationis caussas per expositionem rerum futurarum, quarum cognoscendarum animus humanus avidissimus est: Cum autem res Romanas tamquam vaticinii aliquo genere narraret, ad graviorem spiritum assurgere, res ad miraculum evehere, au-

gere, et amplificare tuto potuit. Sane quidem Aeneae omnia ista, quae in clipeo expressa videbat, prorsus obscura esse debuerunt; *rerumque ignarus imagine gaudet;* verum eo ipso, Tragicorum fere more, lectorum voluptati mirifice consuluit.

Ex *artificii veteris descriptione* passim poetae carminum suorum ornamenta petierunt, quo veteres fabulas in eo expressas narrare liceret. Inter varia inventa nullum tamen aliud genus opportunius esse videtur clipeo, si priscum clipeos sculpto opere ornandi morem reputes. Multo minus commode v. c. Apollonius I, 721 sqq. fabulas Iasonis pallae intextas enarrat, Europae calatho Moschus Idyll. II, 37 sqq., in veste stragula Catull. LXIV, 50 sqq., in cratere expressas fabulas Met. XIII, 681 et in foribus regiae Solis ib. II, 5 sqq. Ovidius. In palla Harmoniae orbem terrarum acu pictum exhibet Nonnus Dionys. XLI, p. 1070, et sic alii alia. cf. Excurs. IV ad lib. V, ubi add. vestem Sybaritae in Aristot. Mirab. Audit. c. 99 et ibi not. Non ea in his materia, non is arti exercendae locus, ut magnam rerum varietatem expressam satis recte commemoret aliquis.

Acumen autem Virgilii in rerum dilectu et summum ornatum cognoscere qui volet, non modo Homericum illum et Hesiodeum clipeum comparet necesse est, verum eos quoque, qui ad eius exemplum idem argumentum retractare voluerunt: Silium lib. II, 395 sq. Quintum Cal. V pr. Nonnum lib. XXV, p. 664.

Praerepta erant Virgilio, ut in tot aliis, ea, quae in quaque re, in quoque phantasmate, primus ingenii impetus, ipsa naturae vis, primo loco offerre solet animo. Haec occupare liberum erat Homero, tamquam in vacuam possessionem venienti: adeoque eum omnes post se victuros poetas superare in multis necesse erat, sic ut ipse nunquam ab ipsis vinci posset. Cum tamen exponeret omnia cum simplicitate summa, reliquit hoc ipso ingeniis aliis laudem saltem ex eorum, quae pertractasset, exornatione et expolitione.

Homericus clipeus haud dubie plus habebat veritatis, maioremque faciebat operis, tam affabre facti, ut dei manus haberetur, mirationem, quod ad vitae priscae morem, sensum, opinionem, quam totum eius opus spirat, haec erant narrata. Phantasmata, quae oculorum animique sensui obiicit, *ἐνάργειαν* habent maximam; sunt grandia, pulcra, suavia. Itaque Miltonus in divino loco de Adami viso ex colle Paradisi lib. XI, 639 Homerum in multis, quam nostrum poetam, exprimere maluit. In *Virgilio* contra captatam occasionem, imitationis studium, argutias varietatis agnoscas facile. Dum autem artis et ingenii expectationem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquae heroum vitae, in qua versari debebat narratio, morem speciemque, quae tam iucundum errorem in Homero obiicit, ut ea, quae fabulose tradita, praeter rei naturam in ipso clipeo narrata, occurrunt, credi tamen ab iis hominibus et recte credi potuisse arbitremur. Virgilium autem apparet multa non credidisse, quae alios credere voluit: et hoc voluptatis vim omnem imminuit. Utinam saltem graviorem et probabiliorem *caussam* reperisset, cur Aeneae clipeus divina arte factus afferendus erat! Achillis clipeus Patroclo spoliato in Hectoris potestatem venerat; eodem ille mox tectus in pugna muneris praestantiam commendat: Iliad. *υ*, 264 sq. In Aeneae strenue factis clipei praecipuus usus non occurrit nisi forte in pugna cum Turno lib. XII, 739. Desiderare licet pari modo graviorem caussam clipei ab Hesiodo tam copiose descripti.

Inferior Homero in hoc Maro est, quod, ut iam a Servio observatum, *illic singula, dum fiunt, narrantur: hic vero perfecto opere noscuntur. Nam et hic arma prius accepit Aeneas quam spectaret; ibi, postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem.* Quae his subiicit alia Servius, non probanda censeo: verum, cum ab Homero alteram rationem occupatam videret, quid faceret Maro, nisi, ut, si quid novare volebat, quod utique debebat, ad alteram vel invitus descenderet, narraretque adeo ac potius describeret, quae iam facta erant. Sed haec iam veteribus observata, ut in Servio vidimus, docte ac subtiliter exposuit Lessingius in *Laocoonte* p. 184 sqq.

Est tamen aliud non aeque observatum, quod tamen magnum inter Homerum et Virgilium et utriusque clipei descriptionem discrimen constituit. Ab Homero argumenta ita descripta sunt, *ut oculorum sensui obiecta, et ante oculos posita esse videantur;* at Virgilius aliam viam ingressus *menti et animo,* ea, quae expressa in clipeo fuerint, *cogitanda, non videnda,* proponit. Nam exorsus erat: *Illic res Italas fecerat* v. 626, nec vero eas deinceps enarrat, sed potiora tantum nonnulla ex iis attingit, alia disertius quidem exponit, ita tamen, ut in mentem potius revocet, et, quomodo expressa sint aut esse potuerint, iudicanda lectori relinquat. Nec nisi in rebus Augusti ad clipei ipsam speciem animum nostrum revocat et anaglyphum opus aliquod describit: 671 *Haec inter tumidi late maris ibat imago* sqq.

Pugnam in clipeo exsculptam Romanus poeta egregie variavit, si cum Homerico et Hesiodeo clipeo compares. Graeci poetae illo antiquo sermone praeclare in hoc usi erant, ut Ἔριδα, Κῆρα, Φόβον, in acie constituerent. Reddita haec ipsa aut similia sculptoris arte fuerunt in Cypseli arca apud Pausaniam, quae sigillatim olim accuratius a me exposita sunt: Virgilius *pugnam navalem* substituit et ab Apolline Actiaco propria rerum argumenta petivit verss. 677 sqq.

Cum in his Virgilium vel defendam vel excusem: est aliud, quod ab aliis non reprehensum video, ipse aegre fero. In *rerum* scilicet *dilectu,* quas in clipeo exsculptas dedit, certum iudicium vix sequutus videri potest. Omissis enim multo clarioribus factis intexuit nonnulla, quae quomodo inter insigniora Romanorum facta vel fata referri potuerint non assequor: ut Meti Fuffetii supplicium, quod quomodo defendam non habeo; etiamsi dixero, Alba diruta Romam insignia consequutam esse incrementa, et foeditatem spectaculi, ad nostrum sensum intolerabilem, asperis et gladiatoriae pugnae adsuetis Romanorum animis minus displicere potuisse. Religionum maiestas excusare forte potest Saliorum tripudia, Lupercorum discursationes, matronarum pompam; in iis tamen nimis presse et anguste Homerum aemulatus esse videtur, qui v. 590 chorum elegantissime effinxerat. Anserem volitantem si omisisset,

argumenti maiestati ad nostrum sensum melius consuluisset. Intercipitur porro totus argumenti Romani tenor rebus inferis interpositis, etsi video, quid in his sequi potuerit poeta. Voluit forte Catilinae et Catonis meminisse, quorum alterum in inferis scelerum poenas luere par est credere; et oratione docte variata loca commemorat, in quibus illi detinentur. Habet speciem aliquam, nec tamen multum probabilem, hoc, ut dicas, delegisse poetam ea, quorum illo tempore signa passim sculpta aere vel marmore opera Romae cernebantur. De Lupa, de Sabinis raptis, de Coclite, de Cloelia, Manlio, et ansere verum hoc esse forte potest. Fit quoque probabile, fuisse Augusti tropaea in Capitolio, quae Actiacam pugnam exhiberent.

Inserta est Virgilio in anglicum sermonem a Wartono aliisque converso sub Tom. III finem disputatio elegans Viri docti, *W. Whitehead*, super hoc clipeo, in quo ille argumenti dilectum et rationem ita tuetur, ut civitatis Romanae statum et conditionem inde ab origine per singulas aetates, simulque summum opum fastigium, quo ab Augusto illa adducta est, describi dicat; omissis tamen iis, quae iam alibi poeta attigerat, v. c. Aen. VI, 756 sq. Expressa itaque esse urbis primordia, raptas Sabinas, foedusque factum, quo Curibus in urbem receptis incrementum iam insignius Roma accepit: mox foederis rupti poenam Meti supplicio inflictam: libertatem partam regibus eiectis: bellum Gallicum et Romam reparatam; religiones per Salios, Lupercos, et Matronas declaratas: praemia et poenas apud inferos: tandem Actiacam victoriam, qua terrarum orbi pax et tranquillitas parta, receptaque ex fluctibus civilibus civitas mox laete effloruit, Augusto principe: ut illud Propertii lib. III, 11, 50 acclamaretur: *cape Roma triumphum Et longum Augusto salva precare diem.*

Ingeniosam hanc esse clipei enarrationem non nego: vereor, ne illa sit nimis ingeniosa, nec idoneis rerum argumentis declarata: non enim delectum rerum in clipeo sculptarum ita institutum videmus, ut civitatis Romanae fata potiora in iis comprehensa sint. Hoc igitur primo loco erat docendum, talem dilectum vere esse fa-

ctum, et civitatis Romanae fortunam per haec maxime facta et eventa esse constitutam *).

De *artis* respectu iudicioque, quod multi in poeta nostro agnoscunt, omnino mihi quidem adhuc parum liquet, nec, si dicendum est, quod sentio, magnum aliquod seu picturae seu sculpturae studium poetam nostrum tenuisse arbitror. Nam primum, quae ille exposuit, nihil tale produnt, et eiusmodi sunt, ut etiam vulgariter quisque artium peritus ea carmine comprehendere possit. Tum vero, ut poeta ab eo consilio longissime abfuit, ut artis subtilitatem sequeretur, ita occurrunt non pauca, *quae a sculpturae natura recedunt*, nec facile nec commode ea arte tractari possunt. Qui mare una cum pugna navali expressum et tamen in eo innatantes delphines reddidit (vs. 671. 674), nae is non adeo magnam graphices peritiam habere potuit. Omnino de arte nec cogitavit Virgilius, nec debuit cogitare, quandoquidem ipse diversum rei

*) Simili fere ratione autumabat vir doctus litteris ad me datis *seriem quandam fatorum* in Romanorum *opibus augendis* exhibere voluisse poetam; „hoc eum ipsum innuere partim ab initio: v. 626 *Illic res Italas Romanorumque triumphos — illic genus omne futurae Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella*, tum in fine 731 *Attollens humero famamque et fata nepotum* (de *serie* tamen nihil in his). Ducta serie a partu gemellorum, sequi incrementa urbis ex novis civibus Sabinis adscriptis v. 635, novos auctus per Albanos Romam traductos (declaratosve per supplicium Meti? 642), redditam inde et firmatam libertatem Porsenna ab urbe depulso 646, et urbem a Gallis liberatam 652. Omissam esse victoriam de Pyrrho et Poenis, quippe quam iam libro VI Anchises memoraverat (satis obscure). Iam subiici a poeta caussas incrementorum tantorum, pietatem in deos et cerimoniarum religionem v. 663, secundum illa Horatii III, 6, 5 *Dis te minorem quod geris, imperas.* Quod autem sequitur: *Di multa neglecti dederunt Hesperiae mala luctuosae*, a Virgilio subiungi scelerum in patriam commissorum et natorum inde bellorum civilium declaratione (666 memoratur Catilina in Tartaro, Cato in sedibus piorum). Tandem in Romani imperii maiestate ab Augusto vindicata et per terrarum orbem propagata poetam subsistere.“ Sagacitatem et acumen in rerum similium comparatione nemo desideret.

consilium exponit: *Illic genus omne futurae Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.* Atque ex iis decerpturus nonnulla subiicit: *Fecerat et viridi* etc. At enim cum Homero certamen iniit, eiusque exemplo plures anaglyphorum areas constituit; hoc sibi propositum habuit primo loco; altero ut Romanis suis placeret. Si artis rationem habere voluisset, non dividere clipeum in tantum parvarum arearum numerum, sed, omissis et abiectis ceteris, revocare omnia ad unum magnum ac nobile argumentum, et aream saltem *una pugna Actiaca* exornare debebat, qui totius clipei haud dubie splendidissimus locus est. Quo facto poeta, censeo, probabilitati non modo artis, verum et poeticae probabilitati melius consulturus fuisset.

Sunt tamen *nonnulla ad exprimendum artifice manu egregie accommodata*, multisque passim operibus expressa: ut Romulus et Remus lactentes, raptus Sabinarum, mox bellum et tandem foedus ictum. Meti Fuffetii supplicium, etsi ad sensum nostrum nimis foedum et aversandum, ut iam diximus, duris Romanorum ingeniis forte minus displicuit. Urbs a Porsenna obsessa, revulsus ab Horatio Coclite pons, Capitolium a Gallis obsessum, et a Manlio propugnatum; Saliorum saltatio, Lupercorum discursus, matronarum invectio: sunt haec talia, quae opere exsculpto expressa placere potuerunt.

Enimvero, dices, sunt *alia, quae ab artifice reddi nequierunt;* in his illa: *Incedunt victae longo ordine gentes, Quam variae linguis, habitu tam vestis et auro* — et paullo ante: *Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae* etc. *arcum intendebat Apollo Desuper, omnis eo terrore Aegyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.* Talis vero reprehensio hominem, artis forte notitia imbutum, poetices utique imperitum argueret. Est enim hoc in poeta nostro magno ingenio et arte factum, quod ornatum iniecit tamquam vestem narrationis nuditati, nec satis esse putavit, describere opus toreuticum, in cuius veritate servanda nullam sibi videbat religionem esse impositam. Nec hoc ad artem pertinet, aut excusatione adiuvandum,

aut inter poeticas licentias referendum, quod viri docti faciunt (Misc. Obss. Tom. I, p. 20. IV, p. 198, et Burmann. h. l. ad VIII, 634, et ad Aen. I, 483); verum poetices lex et natura facere iubet, ut res ab arte expressas iis auxiliis et modis, quibus illa valet, poeta exprimat suis coloribus et ornamentis. Hinc tuenda illa v. 634 *Mulcere alternos*, et v. 697 *Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.* Nam poetae haec sunt, nec ab artifice duae aspides expressae erant. Sicque tot alia ad ornatum faciunt, aut poetica phantasmata obiiciunt, quibus inflammata mens multa videt, quae sensibus subiecta non sunt: *Illum indignanti similem similemque minanti Adspiceres* etc. Sed in his, in quibus pro se quisque facile disertus esse potest, disertum esse nihil attinet.

Difficillima operis declarandi et commendandi pars est pugna navalis una cum mari: qua in clipei parte illa locanda sit in operis descriptione: inprimis cum poeta id tam parum diserte exposuerit: 671 *Haec inter*, ait, *tumidi late maris ibat imago.* Potest adeo esse inter cetera, quae clipeus exhibebat, argumenta, aut inter cetera, quae poeta recensu facto memoraverat; quo sensu constituto pugna erat argumentum areae ceteris similis. Probabilius tamen, totum mare cum pugna in umbonem ac mediam partem fuisse reiectum. Ita tamen superest alia difficultas, qua in parte triumphus Augusti 714 sqq. expressus esse videri debeat. Saltem in medio clipeo locum vix habere potuit. Secundum haec, si aequi esse volumus, suum cuique aestimandi relictum esto arbitrium.

An *clipei superficies tot rerum diversarum argumenta capere potuerit*, nunc nemo facile quaerat: post virorum ingeniosorum operam in clipei adumbratione stilo aereo facta collocatam. Alterum exemplum in Anglica interpretatione supra commemorata vidimus ad *Whitehead* iudicium, L. P. Boitardi arte, sed, quod factum nollemus, ad picturae naturam propius expressum; alterum, quod anaglyphum melius refert, arte tamen et iudicio alteri posthabendum, opera *Le Lorrain* ad *Comitis de Caylus* praecepta (Tom. XXVII *Hist. de l'Acad. des Inscript.* t. III). Consentit uterque artifex in hoc, ut exterior clipei ora, in plures regiones

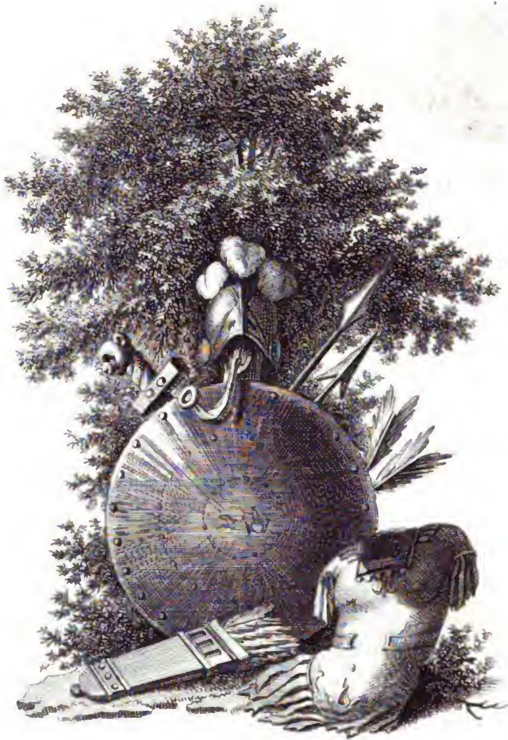
distincta, comprehendat ea, quae a v. 630 ad v. 670 commemorata sunt; reliqua autem in interiorem aream reiiciunt. Exterioris illius orae regiones constituunt uterque duodecim. Sunt tamen alia, in quibus in diversa abeunt; in aliis uterque veritatem argumenti et moris Romani deserunt. Sed singula persequi velle, inprimis nulla clipei delineatione adiecta, fastidium faceret. Interiorem aream ab exteriore separat circumductus in orbem, sed tenui limbo, Oceanus, innatant, quod rideas, delphines. Apud Homerum et Hesiodum Oceanus extremam clipei oram ambit. At Virgilius Oceanum omnino non memorat, sed 671 *tumidum mare*, scil. Ionium: quod nostri artifices in area interiore ponunt; hanc enim, seu umbonem clipei (ut adeo *In medio* v. 675 sit, in medio clipeo), artifex Gallus in tres areas, quae pugnam in mari Actiaco, fugam, triumphum exhibent, Britannus autem, reiectis locis inferis in novissimam inter XII areas, in quatuor regiones divisit: ut prima sit inita pugna v. 676—688, tum pugna commissa vss. 689—703, tertio fuga 704—713, tandemque triumphus 714. Spectant ex his tres ad mare ad Actium. Equidem bene perspecta non habeo, nisi forte haec: inesse clipeo argumenta, quae ab artifice non infeliciter tractari possint, et artis quoque operibus passim reddita sint, qua tamen arte, quo ordine, in clipeo exhibita ea poeta cogitaverit, non apparere; nec vero quaeri debere, quandoquidem poeta non graphice, sed poetice haec adumbraverit, et adumbrare debuerit. Sunt argumenta illa, meo quidem iudicio, non nisi undecim: I. Lupa cum Romulo et Remo. II. Sabinae raptae. III. Foedus ad aram. IV. Meti Fuffetii supplicium. V. Tiberis et Porsenna minabundus. VI. Capitolium, Manlius, Anser. VII. Supplicatio. VIII. Tartarus cum Catilina. IX. Elysium cum Catone. X. Pugna ad Actium. Apollo Actius. Nilus. Cleopatrae fuga. XI. Triumphus Augusti.

Elegantiam *in disponendo argumento* clipei frustra, puto, laudibus extollunt viri docti. Interior ambitus nullo modo delectare potest adspectu, in quatuor aut, quod multo molestius est ad oculos, in tres partes discretus: inprimis tot rerum et hominum signis in tam angustum spatium coartatis.

Ut igitur paucis complectar, quae mihi *de artis iudicio*, quod poetae tribuere solent, pronuntianda videantur: habuit ille forte in animo singulorum signorum singularumque rerum formas et exempla, quae in urbe et Capitolio passim occurrere ipsi debebant: ea tamen, quae in clipeo hoc efficta dedit, *non sculptoris, sed poetae ingenio* delegit et in unum locum congessit diversi argumenti res, quae narratae, si altera post alteram auditione accipiatur, admiratione animum movere possunt; ut eaedem arte expressae oculos tenerent, nec voluit nec curavit aut operam dare debuit. *Poetica* itaque habenda sunt *ornamenta*, quae tamquam in clipeo expressa, narravit, poetico quoque more tractata, non anaglypha ad artis elegantiam seu inventa seu expolita. Inde splendidissimae carminis partes vix a sculptore bene, etsi Comitem de Caylus ea de re nil dubitare video (*Tableaux tirés de l'Eneide de Virgile* pag. 369 seqq.), reddi possunt; inprimis praelium deorum v. 698 sqq. *Omnigenumque deum monstra* etc. *Actius haec cernens arcum intendebat Apollo Desuper — omnes vertebant terga Sabaei. Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos iamiamque immittere funes — Contra autem Nilum — Pandentemque sinus et tota veste vocantem* etc. Vides haec locis ac temporibus esse tam diversa, ut uno argumento, seu una tabula nullo modo comprehendi possint. In triumpho autem Caesaris plura admixta sunt, quae poetica phantasmata sunt praeclara, sed nulla arte uno temporis momento unoque et eodem locorum spatio exhiberi queunt.

Artis notionem poetae non esse obversatam ultimo loco declarat *materia clipei*, mira mixtura auro, argento, ferro in idem opus conflato. Per porticus Capitolii (v. 655) *auratas* anser *argenteus* volitat: ipsi Galli *aurea* caesarie, *aureis* virgatis vestibus et torquibus *aureis*. Non igitur ectypo modo opere haec expressa, verum ad priscum et Homerici aevi morem etiam coloribus variata, auro saltem et argento, in aerea clipei area. Porro v. 671 mare *auro* effictum: (Melius apud Propert. l. c. IV, 6, 26 *armorum radiis picta tremebat aqua*) *sed fluctu spumabant caerula cano*. In *caerula* non etymon vocis cogitandum videtur: sed simpliciter mare: idque argenteos fluctus ha-

bere debuit: innatant tamen delphines, iidem quoque argentei: *Et circum argento clari delphines in orbem Aequora verrebant caudis aestumque secabant.* Mox Mavors *caelatus ferro* v. 700 h. e. ferro vel chalybe exsculptus. Alia super hoc clipeo in notis passim sunt observata.

Di patrii, quorum semper sub numine Troia est.
Aen. IX, 247.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER NONUS

ARGUMENTUM

Absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato Turnus a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet — 32. Qui cum suis se moenibus continerent, neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur — 76. Erat classis Troianae materia ex Idaeae Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit — 122. Post haec imminente iam nocte Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messa-

pum praeficit — 167. Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicorum par — 313: qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant — 366. Verum cum, instante iam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viaeque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur — 437. Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit — 445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur: ubi a Troianis e moenibus agnita ingentem in urbe luctum excitant — 502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se iactantem sagittae ictu interficit — 671. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti caede propellunt — 690. Eius rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit — 733, Troianosque in fugam convertit — 777: tandem hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluvio alluitur — 789: et ut erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos revertitur — ad fin.

——— magnique iubebo
Aequoris esse Deas; qualis Nereïa Dotō
Et Galatea ——— Aen. IX, 102.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur:
Irim de coelo misit Saturnia Iuno

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Aeneae absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Troianorum, hoc, epico more, deae Iridis a Iunone missae monito tribuitur: Homeri exemplo, v. c. Iliad. σ, 166 etc. Ad poetae artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliae personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris narrata pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: quamobrem poeta se coarctatum et circumscriptum sentire debuit, dum Homerus dudum ea, quae in pugna fieri solent, summa cum varietate et copia exposuisset atque, circa res eadem aetate et eodem bello et ab ipsis Troianis gestas versatus, occupavisset, quicquid novitate et vitae heroicae more placere posset. Hoc meminisse debent, qui ultimos libros rerum novitate et varietate carere clamant. Argumenti natura in ceteris tam felix, hac tamen in parte Homerico usu ex-

Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, adtulit ultro.
Aeneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Euandri.

9. PETIT

3 *ad Rutulum* alter Voss. et sec. Moret. *in luco* Franc. Erat vir doctus, qui *Lucmo* coniiciebat. *tunc* al. 4 *secreta* qu. Moret. et Schol. Statii ad Theb. I, 104; sollennis varietas. v. sup. II, 157. Alioqui bene ferri posset et h. l., ut VIII, 610. V, 613. III, 389. 5 *Teumantias* Zulich. et al. *est* abest sec. Moret. et Erf. 6 *nemo pr. divum* Parrhas. 8 *turba* pr. Hamb. ad *urbe* pro var. lect. *ultra* Goth. sec. 9 *Palantini* Rom. et alii. (etiam 7. 8. 9. 10. In Rom. quidem et aliis quibusdam, teste Pierio, *Pallantini*, una *l* expuncta. *Wr.*) *regnumque* aliquot Pier. *petivit* maior codicum pars, (in quibus Palat. *Wr.*) vitiose et invito metro. *petit* Rom., (in quo literae *vi* a manu recenti superscriptae, *Wr.*) tum

tenuata et exhausta, abnuebat ea, quae in poeta desideranda esse arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quae altera ex parte poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime: ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud praeclare exputatum, quod hoc libro res absente Aenea geritur, ut eius adventu nova rerum expectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poeta, quod hoc libro per Aeneae absentiam castra oppugnantur.

1. Turnus consilium de expugnandis per Aeneae absentiam advenarum castris capit. Epico more a Iunone per Iridem illud Turni animo iniicitur. 3. *parentis Pilumni*, h. e. abavi. v. inf. X, 619. conf. Excurs. VII ad lib. VII. *sedebat:* Asper *erat* interpretatus est; alia argutatur Servius; sed spectat simpliciter ad solitudinem, et otium, cui convenit sedere. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus? 7. *volvenda dies*, quae volvitur. v. ad I, 269. (vid. Q. V. XXVIIII, 4. *Wr.*) Catroeana subtilitas a poeta aliena est, ut sit fatalis

Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes,
Lydorumque manum, conlectos armat agrestis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.

Medic. et God.; (cum 3. 8. *Wr.*) et sic emendatum erat iam in Ald. alt. et hinc in cett. edd. *Euandri* potuit pronuntiari Eüandri; etsi nec spondeus displicere potest. (*Euandri* non potest quatuor esse syllabarum; solutio vocis εὐ̃ in compositis non admissa est, nisi ante duas consonas, ut εὔ̃στροφος, et ante geminatas liquidas vel ς, ut εὔμμελίης, ἐΰσσελμος. Ex alio genere sunt ἠΰ̃κομος et similia; vid. etiam Herm. ad Orph. Arg. 864. Sed Heynius exprimendum curaverat *petIt Eu.*, quo appareret, *petit* esse h. l. i. q. *petiit*; ut etiam Heinrichius statuit ad *Cic. Oration. pro Scauro* cet. *Partt. inedit.* p. 101. At eo genere synaeresis nusquam usus est Virgilius; vid. V. L. ad III, 3. Itaque *petit* Praesens esse rectius statuemus, quo aliis quoque locis similiter utitur poeta; vid. Not. ad Ecl. VIII, 45., cui adde Not. ad Aen. I, 99. Hic quidem Praesens rem denotat nondum plane absolutam; nondum enim rediit ex illo itinere Aeneas; sed adhuc durantem diutiusque duraturam. Similiter rei quidam tenor et diuturnitas per Praesens significatur VIII, 86.: „Thybris ea fluvium, quam longa e s t, nocte tumentem L e n i i t." Ex quo ipso exemplo perspicitur, nihil obstare, quod h. l. sequitur Perfectum *penetravit*; et recte agnoscit Praesens ipse Heynius VII, 363. sq.: „At non sic Phrygius p e n e t r a t Lacedaemona pastor, Ledaeamque Helenam Troianas v e x i t ad urbes." adde VIII, 664 sqq.: „et lapsa ancilia coelo E x t u d e r a t —. Hinc procul a d d i t Tartareas sedes;" pro *addiderat*. XI, 262. sq.: „Atrides Protei Menelaus adusque columnas E x s u l a t; Aetnaeos v i d i t Cyclopas Ulixes." Denique de metro ne forte sis sollicitus, vides eandem syllabam eadem in sede productam VII, 398.: „Turnique c a n i t hymenaeos." Vid. etiam Q. V. XII, 9. 10. *Wr.*) 10 In *Corythi* eaedem aberrationes, quae supra III, 170. 11 *manus* duo Burmann. Copulam codicum auctoritate eiecit Heins. In vulgg. *collectosque.* Alii *et collectos*, interpolate. (Haerebam paulisper dubius, an copulam revocarem. *Wr.*) 12 *non poscere* Dorvill. *currum* Medic. Pierii aliique, cum Menag. alt. *cursus* sec. Rottend.

dies, quam advolvi necesse fuerat. Lucretius *sidera volvenda, aetatem volvendam*, eodem modo dixit. 9. *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Euandri. *Corythi ad urbes,* designat Etruriam ab Corytho, conditore Cortonae. vid. Excurs. VI ad lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem. cf. Exc. III ad lib. VIII, 479. 480. (*agrestis,* a g r e s t e s t u r m a e Turni X, 310.; nec rudem hic militem si-

Rumpe moras omnis, et turbata adripe castra.
Dixit, et in coelum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Adgnovit iuvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente
Tempestas? medium video discedere coelum,

17. ET TALI

13 *turbataque* vulgo multi scripti et editi, quod ex melioribus secundum Pierium emendatum ab Heinsio. *eripe* Oudart. *tu turbata arripe* vel *turbataque corripe* coni. Cuningham. (*turbataque arripe* defendit vir doctus in Diar. literar. Ienens. 1823. ch. 76. p. 123., a Iahnio refutatus. *Wr.*) v. 14. 15 iam sup. hi versus lib. V, 657. 658. 14 *pariter se* aliquot Pier. 16 *Ignotum i.*, ut ad *arcum* spectet, Goth. tert., perperam. *que* post *duplicis* abest in aliquot Pier. 17 *ac* alii pro *et*, quod Heinsius praetulit. (*ac*, quod est in Palat. multisque, ut videtur, optimae notae codicibus, revocandum censui Q. V. XXXV, 15.; *et*, quod cum Medic. aliisque quibusdam tuetur 2., videtur praegressae syllabae deberi; accedit, quod etiam proximum voc. a *t* incipit. *Wr.*) 18 *aptam* Dorvill. *hastam* Goth. pr. 19 *unde haec tibi* Montalb. 20 *medium video* post Pierium probavit Heins. e codd.; vulgaris ordo: *video medium.* (ita Palat.; vid. Cort. ad Lucan. V, 461. *Wr.*) Tum *discedere*, quod proprium in hac re verbum est, et defenditur a Seneca VII Nat. Qu. 20. Idem Pier. cum Ge. Fabricio tuitus erat ante Heins., qui in Mediceo et aliis melioribus invenit. Alii *discindere*, Sprot. *dehiscere.* (*descendere* 2. 5. 7. 8. 10. *Wr.*) Laudant Iliad. ϑ, 554. π, 300, ubi de longo prospectu caeli sereni, quo stellae etiam interiores obtutu deprehendi videntur.

gnificari putaverim, coll. vss. 607 sqq. *Wr.*) 13. *turbata arripe castra,* invade, occupa; scilicet ut rapere poetis est pro capere. (aggredere necopinantes, et, priusquam animos colligant, irrumpe in castra. *Wr.*) Dixit autem *castra* Troianorum. v. 8. *urbem*, alibi *muros, aggerem.* Nam Aeneas in littore, ubi escenderat, urbem, *novam Troiam,* condiderat: quam (ut sup. VII, 157) *Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit.* Debuit ea in extremo fere littore haerere subiecta classe v. IX, 68. 69. cf. Excurs. III pr. ad lib. VII. 15. *secuit* arcum pro, meavit

Palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, oneravitque aethera votis.

21 *Pallentisq.* aliquot Heins. et duo Goth. *pollentesq.* duo Burm. perperam. v. Not. *Sequor* praetulerunt librorum quoque auctoritate Pier. et Heins. Multi *Sequar.* (in quibus Medic.; *sequor* Palat., quod retinui; facilius quis h. l. praesens in futurum, quam hoc in illud mutaverit; et praesens indicat rem, quam exsequi constitutum est apud animum nostrum, ut X, 442.: „Solus ego in Pallanta feror." XII, 13.: „Congredior;" i. e. stat congredi. infra vs. 194.: „Si, tibi quae posco, promittunt;" i. e. quae poscere in animo est. conf. etiam V. L. ad X, 801. *Wr.*) 22 *vocat* aliquot Pier. *Et sic effatus.* Languet τὸ *et*; nihil tamen e libris notatum video. (sed non languere *et*, disces e Q. V. XXXV, 6. *Wr.*) 23 *Praecessit* Leid. *nimphas* Dorvill. a m. sec. 24 *que* post *oneravit* in plerisque Pierianis et in Giph. codd. aberat. cf. ad V, 167. Si totum hemistichium abesset, nemo, arbitror, desideraret. („Aen. IX, 24. redundantiam verborum video epicis poetis sollennem." Haec Weichert. in Dissert. de *Vss. iniur. suspect.* pag. 77. Equidem, si abesset, desiderarem hoc hemistichion. Nam eo consilio Turnus lavat manus, ut preces et vota faciat. Illud, *manus lavare*, levius est, hoc gravius; quare id oportebat etiam per verbum finitum, non

per arcum caeli, incessit, tamquam Iris, arcu facto, pro tramite. Ducta loquendi forma a navigatione, τέμνειν ἅλα. *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit: „arcum fecit secto caelo, duxit" paullo aliter. cf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Iliad. σ, 182.

21. Non novum est ostentum: *palantes polo stellas* videre medio die; et est h. l. interdiu oblatum auspicium; (*omina tanta* ipse dixit) nunc tamen ornant haec caelum, quod disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere) et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit; apposita vocant Grammatici. Si itaque ruptis nubibus in interiora perrexit, stellas apparere, nubibus remotis, necesse fuit. Est autem is modus quo dii in caelum evehi narrantur: vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in caelum perveniunt. Interdum memorantur alae; in Iride autem novatur res per arcum caelestem; per soleas nusquam, nisi per soleas alatas. 22—24. quod religio facere iubet, omine accepto, etiam viso et ex so-

Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri;
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes, medio dux agmine Turnus;

26. AURI. 28. 29. TURNUS *VERTITUR ARMA TENENS, ET TOTO VERTICE SUPRA EST.*

tantum per participium exprimi. Itaque non dubitabimus, quin sit Virgilii hoc hemistichion. Ac si cui illa *Multa deos orans* non praegressis, sed subiectis adiungenda fuisse videbuntur, is velim meminerit, diversas esse res vota et preces. Denique vitiosissime oratio per Participium clauderetur, de qua re vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*) 25 *Iamque adeo* Medic. a m. sec. quod Heinsio placet. (*adeo* est altera lectio Medicei; quae unde repetita sit, monstrabit Q. V. XXVI, 4. coll. V. L. VII, 528. *Wr.*) 26 *pictai* conf. ad VI, 747. (Semicolo in fine huius et 28. vs. interpunxi, ne plena distinctio dirimat, quae iungenda sunt, vs. 25. et 30.; idem iam fecit Iahnius. *Wr.*) 27 *Mesapus* Ald. et Dorvill. 28 *Turidae* Dorvill. 29 Versus haud dubie ex lib. VII, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit, et deest plerisque libris Ge. Fabricii, Pierii (quem vid. ad v. 31), et Heinsii ac Burmann.; adde binos Goth. cum Erf. Omissus quoque nunc in edit. Parmensi. (etiam a Brunckio; item reiectus a Schradero Emendatt. c. X. p. 203., Bothio et Weicherto *De Vss. iniur. suspect.* p. 60. Recte tamen negat Iahnius, comparationis nervum hoc versu incidi, aut propter repetitionem eum damnandum videri, sed insitivum esse sola codicum auctoritate evinci. *Wr.*) *arma gerens* Schol. Statii, (sed is ad VII, 784. respexisse putandus est. *Wr.*) et *est* abest Dorvill.

mnio: scilicet lustrandi caussa; ut VIII, 69.

25—32. Fundum comparationis declarat Servius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petitum. Multo minus comparatio spectat ad Turnum. Agmen ordine, lento gradu et composite incedens, *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem prae se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. De *Messapo* v. ad VII, 691 Excurs. VIII.
26. *pictai vestis*, qui, ut Etruscorum, ita aliorum Italorum mos esse debuit, ut vestibus variegatis colore et textura uterentur. (Recte, puto, Heinrich.: *p. v. et a.*, vestis auro intertextae. *Wr.*)

Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus
Quum refluit campis et iam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.

31. Nilus,

(— 30. *omnibus* Medic. a m. pr. — 31. Ordo verborum hic est: *Ceu Ganges* sc. *it*, quod e vs. 25. adsciscendum, *aut quum Nilus refluit* cet., cfr. V. L. ad Ge. I, 303. Neque agnoscit, quam sustuli, interpunctionem post *Nilus* Mediceus. *Wr.*) 32. *Cum r. ripis* Bigot. et Goth. tert., ex interpretatione: intra ripas. Sed refluit amnis e campis, quos inundavit. *alvo* Franc. 33 *subito* Parrhas. *nimbo g.* Goth. tert., perperam. *magno g.* Gud. a m. pr. *in pulvere* Oudart. 34 *Conspiciunt* pr. Hamb. *Aspiciunt* Bigot. et Goth. tert.

28. *Tyrrhidae*, vid. sup. VII, 484. 532. *septem surgens amnibus*: ad ostia solet referri, ut septem ostia habeat Ganges, sed repugnat veterum fides et opinio, qua unum tantum fluminis os esse creditum est; repugnat quoque vox *surgens*. Sin ad fontes revoces: convenit voc. *surgens* de scaturigine proprie dici solitum. At talis fontium numerus alibi non memoratur. Superest, ut *amnes* sint alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus et per planitiem locorum delatus fertur: quod cum fide veterum convenit; etsi de numero alveorum haud convenit, nec pro cursus longitudine et sinuosa varietate convenire potuit. At in planis locis fertur iam *sedatis amnibus*, sedate ac tacite; etiam aucto solitis anni vicibus alveo: quo ducere videtur voc. *surgens*, increscens aquarum auctu et eluvie ultra ripas facta. Potest tamen esse simpliciter pro, incedens: etsi notionem auctus adiunctam esse videam. Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacite. Bene Servius: *Ganges — secundum Senecam in situ Indiae, novem alveis fluit; secundum Melam* (in quo tamen — nisi forte III, 7. med. male intellectum Servio dicamus, *Heinrich.* et *Ruhk.* — locus hodie non exstat) *septem*. Potuere quoque, cum plures magni amnes in Gangem deferantur, iidem, seu nonnulli ex iis, pro alveis Gangis haberi: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gan-

Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, adscendite muros:

37. TELA, SCANDITE

35 *ab aversa* Zulich., male. Recte Serv. *adversa*, quae erat versa in hostes. *c. voce C.* Goth. tert. cum sec. Rottend. *Caicos*, *Caycus* al. Est *Καΐκος*. 37 *date tela*, *scandite muros*; sine copula, vett. edd. et codicum pars, quod defensum a Pierio et aliis viris doctis: sed Burmannus urget, doceri primo loco debere, Virgilii eum morem fuisse hoc modo producendi syllabam brevem, quem seriores scriptores sequuti sunt. (At iam Tibull. I, 5, 28.: „Pro s e g e t ē spicas, pro grege ferre dapem." *Wr.*) Codicum vetustiorum Pier. et Heins. (adde fragm. Vatic.) et Macrobii auctoritas tuetur *et scandite*, quod defendunt Burmann. uterque, alter ad Antholog. p. 135. Frigere tamen copulam, negari nequit: et potest illa inserta videri ab iis, qui metro perperam metuebant. Alii, uti Medic. (in quo div. lectionem a Fogginio notatam non video, quam Heins. memorat), habent: *ascendite*: quod sane orationi pedestri propius esset. In Gud. *ascendite vel et ascandite*; unde Heins. refingere malebat, *escendite*, quod sollenne est Livio aliisque; sed in Marone exempla usus desiderantur. Inter haec video quidem ubique subesse ulcus: nihil tamen tam putre ac molestum, quam copulam: hanc itaque eieci, quod et Brunckius fecit. (Revocavi *adscendite*; vid. Q. V. XII, 14. et Iahn. ad XI,

gis cursum emensus esset. Omnino veterum de fontibus et toto alveo et ostiis Gangis incerta erat narratio: v. Plin. VI, s. 22. et prostant disputata a viris doctis *d'Anville*, *Rennel*, *Heeren*, et nunc *Mannert*, de India tum antiquorum temporum tum aetatis nostrae. *per tacitum*, ex sup. *it*, incedit tacite: ut, per silentium, per noctem, et quae Drakenb. ad Silium XV, 145 post Heinsium collegit, per occultum, per subitum, per longum, ut Graec. *διὰ βραχέων*, *διὰ ταχέων*, et similia. Laudat Servius Asprum, qui *Altus per tacitum* iungebat; minus bene. Verbo Maro credidit et narrat Gangem incedere alveis sedato et placido cursu; pari modo Nilum intra alveum iam se recipientem ex incrementis suis. (*p i n g u i numine*, Dionys. Perieg. vs. 227.: „ὕδατι π ι α ί ν ω ν λιπαρὸν πέδον Αἰγύπτοιο." *Wr.*)

33. *νέφος κονίης* et *ὁμίχλη* Homero frequens. 35. *ab adversa mole*, turri in munitione Troianorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. 37. Idem color orationis IV, 594

Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et moenia conplent.
Namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,

309.; quod ne pedestre verbum putes, vetat ipse Virgilius, ut infra vs. 507.: „scalis adscendere muros." Nec decebat in tam concitata oratione tam fractis uti numeris, in qua ante quintum pedem aut dactylus, aut nulla caesura esse debuit; vid. similem vs. IV, 594.: „Ferte citi flammas, date tela, inpellite remos." Apparet, in quibus *tela scandite* legitur, per praegressum *a* absorptam esse primam eandem literam subiecti verbi, ut X, 251. in parte codicum pro *supera adspectans* s. *aspectans* exstat *supera spectans*, numeris admodum inelegantibus. Pravam et inertem lectionem *et scandite*, quam librariis deberi metro laboranti succurrentibus iam vidit Heynius, nollem a Iahnio receptam; similiter, ut unum de multis afferam, apud Tibull. I. I. in multis libris *et* interponitur. *tela scandite* utique scribendum arbitratur Wakef. ad Lucret. IV, 77. Ceterum, quod effugit Heynii aciem, in exemplaris Fogginiani interiore margine notatum reperies: „alibi *scandite*." *Wr.*) 38 *heia* codd., ut alibi. (vid. V. L. ad IV, 569. *Wr.*) 39 *portis* tert. Rottend. quod vulgare esset. 41 *si qua i. F. tulisset* malit Io. Schrader.; hoc tamen non minus incommodum. Videtur *si qua fortuna fuisset* dictum ut, *quaecunque fortuna fuerit, ea fortuna urbis fuit.* (vid. Not. Heyn.; *fuisset* i. q. futura esset; vid. V. L. ad II, 136. *Wr.*) 42 *Ne str.* alii codd. et vett. edd. (cum 7. 8. *Wr.*) *aciem* e codd. Pier. pro vulgato, quod Romanus quoque exhibet, *acies*: (*aciem* cum Medic. et fr. Vatic. 2. 3. 8. 12. *Wr.*) tum *nec cr.* Ven. 43 *tuto* Oblong. Pierii, cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a pr. m. *servassent* pr. Hamb. 44 *furor iraque* Non. Marcell. in *conferre*; (meminerat ille nimirum alibi haec iuncta, ut II, 316.: „furor iraque mentem Praecipitant." *Wr.*) tum *monstrant*

Ferte citi flammas, date tela, impellite remos. 38. 39. recipiunt se Troiani intra vallum et muros. 41. si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret. (vid. V. L. *Wr.*) 44. *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit. Nam qui suadet, monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione.

Obiiciunt portas tamen, et praecepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Inprovisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hostem—?
En, ait. Et iaculum adtorquens emittit in auras,

51. ERIT M. IUVENES?

aliquot Heins. et Burm. cum fragm. Vatic. (et 3. 8., quod ex eodem numero verbi subiecti *Obiiciunt* natum videtur. *Wr.*) *monstrarent* Goth. sec. 45 *tantum* Dorvill. 46 *suis* pro *cavis* Sprot. vid. Burm. *urbibus* Medic. 47 *rapidum p.* Bigot. et Goth. tert. *processerat* sec. Moret. 48 *electis* Montalb. 49 Hemistichium idem lib. V, 565. (—50. *galeam* Medic. *Wr.*) 51 *Et quis* recentiores fere codd. *o iuvenes* ante Heins. (ita Palat. Et *iûvenis* scriptum in Medic. et Rom, *iuvenes* fragm. Vatic. *Wr.*) Melius interpungitur: *Ecquis erit mecum, iuvenes? qui pr. in hostem?* quam quod erat: *Ecquis erit mecum, iuvenes, qui primus in hostem?* (Si Heynianam distinctionem sequimur, *quis*, quod in paucis est libris, recipiendum erit; vidit hoc etiam Iahnius. At tu mecum interpunge post *erit*; non enim, quis omnino primus, sed, quis secum primus id audere velit, Turnus interrogat. *Wr.*) Mediceus Pierii et tres ap. Burm. cum Goth. tert. *quis.* Menag. alter: *cui.* 52 *attorquens* Heins. e Pierianis suisque revocavit: exquisitum vocabulum: pro quo vulgarius *intorquens* in aliis, vel *torquens.* (*torquens* pauci cum 2. 11. 12.; *intorquens* solus Medic. cum Dorph. V., quod ex X, 323. huc tractum videtur. Verbum *adtorquere*, quod solus Virgilius et hoc uno loco usurpavit, antiquum et obsoletum esse in eoque genere etiam *advelare* V, 246. et *adlacrimare* X, 628. ponenda existimo. Neque vero *adtorquere*, ut Heinsius, *simul*, i. e. dum ille fatur, *torquere*, sed *valde torquere* significare putaverim; auget enim interdum haec praepositio vim simplicis verbi, ut *admirari*, *adniti*, *adsolere*; illud autem *simul* vel *statim* continetur ipsa copula *Et*; vid. Q. V. XXXV, 6. *Wr.*) Tum *emittat* duo Burm. *evertit* alii ap. Pier.

48. In verbis *et urbi Improvisus adest*, forte *et* vacare videri potest. Enimvero iungenda: *Turnus* viginti equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* Itaque interpunctionem post *co-*

Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda:
Non aequo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,

59. OVILI,

53 *campis* Rom. aliquot Burm. et Goth. tert. cum Erf. *affert* aliquot Pier. *effert* Erf., male. *se infert*, incedit, frequens Virgilio. conf. Ge. II, 145. 54 *Clamorem* omnes praeter Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. Utramque lectionem agnoscit Servius. (*clamore* etiam Palat.; sed *clamorem* Medic. ap. Foggin., etsi Heinsius *clamore* in uno ex suis Mediceo exstare affirmat. Clamoris autem appellatio vix conveniat Turni orationi. *Wr.*) *accipiunt* Montalb. 55 *Horrifico* Goth. sec. *in hercia* Dorvill. 57 *viro* Zulich. *hic — atque hic* sec. Moret. 58 *aditumque et pervia* in aliis lectum damnat Ge. Fabric., recte. *per atria* alter Hamb. a m. pr. 59 *Poeno — ovili* coni. Scriverii; sed vid. Heins. *insidiatur* pars codd. apud Burm. (Sustuli interpunctionem in fine versus; cfr. V. L. ad Ge. I, 303. *Wr.*) 60 *Dum* e Macrob. et Prisc. notatum ab Heins. et Schol. Horat.; addit Burm. (*imbres* Medic. *Wr.*)

militatus sustuli. In equo *Thracio* non haerendum; cuius generis equorum copia in Latio vix tum esse potuit; sed ornat epitheton. (vid. Q. V. XXXX, 1. Et de vs. 51 sq. vid. V. L. *Wr.*) Tum vs. 57 *castra fovere*, pro vulgari, se in castris tenere. v. ad Georg. III, 420. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 seqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu etiam ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat Iliad. λ, 547 seqq. ρ, 647 seqq. *nocte super media*, ultra

Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille, asper et inprobus, ira
Saevit in absentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quae via clausos

62. EXERCENT:

61 *tutis* Goth. sec. 62 *ille super* Goth. pr., indocte. (Colon post *exercent*, ne apodosin hinc ordiri putes, in semicolon mutavi; vid. V. L. ad I, 148. *Wr.*) 64 *siccaeque in s.* Schol. Lucani ap. Burm., perperam. 65 *petenti* Parrhas. (*moros* prior lectio fragm. Vat., qua nolim temere abutaris ad refingendam antiquam formam *moeros. Wr.*) 66 *et* (quod exstat in Palat. *Wr.*) ante *duris* meliorum codd. auctoritate recte eiecit Heins. *durus dolor* Gud. *ossib. haeret* Montalb. cum Mediceo Pier., sed *ardet* optimum etiam fragm. Vatic. 67 Legebatur: *qua via*, hoc est: *qua* parte *via*, accessio ad muros esset, ut bene Fabric. exposuit; ne *via* pro sexto casu haberetur. Satis tamen probabile mihi est, *quae via* a Marone fuisse scriptum, et in alterum deflexum: sicque Rom. cum plerisque aliis Pier. et Sprot. exhibebat: idque nunc reposui; utrumque Servius agnoscit. (*quae* etiam Dorph. I. Atque etsi *qua v. cl. Exc.* ita interpretari licet: qua inveniat viam, quae excutiat; tamen admodum probabile est, *qua* retractum esse ex initio versus. At illud vix dubites, quin Virgilius scripserit, ut scribere debuit, *aut quae*, coll. Q. V. XXXVI, 5.; non recte enim oppo-

mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat; conf. v. 63. 64. *ira saevit* melius, quam *improbus ira* iungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *saevit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et fame et vehementiore quoque impetu dictum occurrit: inf. X, 727 *improba ora* h. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Illustratum ab aliis. conf. sup. Georg. I, 119 et ad 146. *asper* autem exasperatus de ira et rabie. *absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *saevit in absentes*, quod imitati passim sunt alii: Stat. II Theb. 133. Valer. Fl. III, 589, ubi v. Intpp. 63. 64. ornate; fames et sitis excru-

Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequum.
Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
Aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
Invadit; sociosque incendia poscit ovantis;
Atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
Tum vero incumbunt; urguet praesentia Turni;
Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.

68. IN AEQUOR

nes, quae scripsi Q. V. XXXIIII, 1. *qua vice* Virgilium scripsisse existimat Withofius, *Kritische Anmerkk.* fasc. IV. p. 31. *Wr.*) *clauso* aliquot ap. Pier. 68 *Excutiet* duo Burm. *atque* abest Dorvill. *vallo Teucrosque e.* Ven. *in aequum* Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. a m. pr., pari significatione, ait Heins. Recte, nec tamen eadem rerum notione. Aliud est, *in aequum locum* elici, ut v. 55 *aequo campo se dare*, aliud in *aequor* seu campos. Hoc vulgatius inter poetas: illud inter scriptores historiarum. (*aequor* Palat. Reposui ex optimis libris *aequum.* Neque enim planitiem, campos, i. e. *aequor*, significare voluit poeta, quibus contrarius est altus, editus locus. At castra Troianorum in plano sita erant. Id consequi vult Turnus, ut a e q u e t u r pugna, quae adversus vallo et munimentis clausos iniqua erat; hoc autem est *in aequum effundere.* Probat *aequum* etiam Iahnius ad Ge. I, 340. Et nisi vehementer fallor, mentio maris vss. sqq. facta causam mutandae lectionis praebuit. *Wr.*) 70 *septem* Hamb. sec., *septa* Parrhas., et *cinctam* alter Voss. ap. Burm. *clausam* Rom. 71 *que* post *socios* deletum malim, nam infringit verborum vim. (Bene *sociosque*; per copulam indicatur ratio istius impetus, non ferro, sed igne tantum facti; neque enim ipsos Troianos adoriri hac via, sed castris elicere ad pugnam Turnus volebat; omissa copula ad impetum istum etiam ignium iaculatio accessisse significaretur. *ovantes* Medic. *Wr.*) 72 *fragranti* Medic. (quod, qui *fragrare* vulgo in *flagrare* mutari, *fragrare* autem etiam de malo odore dici meminit, revocandum fortasse censebit; et fragrat pinus ab incendio. *Wr.*) *manu* Dorvill. *infert* alios legere Fabric. monet. conf. Burm.

ciat eum. 67. *quae via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros*, facultatem et modum suppeditet eliciendi eos. (*quae via — Excutiat*, qua ratione excutiat; vid. V. L. *Wr.*) 68. *aequor* camporum haud dubie. (Sed vid. V. L. *Wr.*)

70. Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. o, 716 sqq.

Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda, et conmixtam Volcanus ad astra favillam.
Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?

75 *D. socios* Goth. tert., indocte. *p. infert* Sprot. *f. fumum* alter Hamb. a m. pr. (*humida* Serv. Dresd. Wakef. ad Lucret. VI, 690. scribendum hic putat *pice differt*; at *piceum lumen* est, quod alibi dixit *atrum*; VII, 456.: „a t r o lumine fumantes taedas." *Wr.*) 77 *Qui deus* Gud. a m. pr. 78 *tantis* Reg. cum Goth. sec. *qui* Ven. *detulit* Menag. pr.

72. *fervidus*, ut *fervidus instat* IX, 350. X, 788 et al. 74. *accingitur* facibus, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv., ut adeo mirum non sit, poetam supra VII, 187 *lituo trabeaque succinctum* dixisse. (sed vid. ibi Not. *Wr.*) 75. *focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; adeoque nunc taedas seu stipites in foco ardentes. Haerent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77 sqq. Fabulam, quae sequitur, de navibus in Nymphas mutatis, tamquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Nec nos infitiamur, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyae humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres haec fabula minus displicere, cum ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Aeneae adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telae suae semel suscepisset. Nec id facere cunctatus est Ovid. Met. XIV. Instructus quoque est aditus ad fabulam haud male: Quo tempore Aeneas pineta Cybelae sacra in Ida caedebat ad classem aedificandam, Iovi ea supplicaverat, ne naves tempestate mergerentur, et, cum Iupiter annuisset, eas non esse perituras, sed aeternum duraturas, scilicet ita, ut, quando Aeneam in Latium detulissent, in deas marinas muta-

Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Iovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.

79 *Discite* aliquot Burm. cum Goth. tert., indocte. *prisca fides facta est et f. p.* coni. Waddelii Animadv. Crit. p. 27, idque recepit Cuningham., sed vid. Not. *facto sit* Rom. ex *set.* (Medic. ap. Foggin. *fides. factos et f. Wr.*) 82 *genetrix fertur* Rom., et sic Goth. pr. (*Berecynthia* Medic.; vid. V. L. ad VI, 785. *Wr.*) 83 *Da, n. parenti* Goth. tert. *gnate* unus Menag. alt. (vid. Q. V. XXXVIII, 3. *Wr.*) 84 *iam poscit* Ven. *domitor te p. Olympi* Waddel. ibid., ingeniose; sed conf. Not.

rentur: Cybele nunc monet Iovem, tempus promissi servandi adesse. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt quicquid diu durat et manet haud attritum, ut apud Pindarum antrum saxeum ἀθάνατον, apud Homerum ἀθανάτην αἰγίδα, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo navibus in scopulos versis Homerus navigationem Phaeacum in miraculum converterat Od. ϑ, 557—564.

79. *Prisca fides facto, sed f.* non capiunt Serv. et alii. *Fides* est eius, qui aliquid tradit, vel rei, quae narratur, quae alias *auctoritas:* adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus: sed constante fama ad seriores aetates propagatam.

80. De aedificatione classis cf. sup. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnae Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiae mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idaea dea* appellata est. cf. Strabo X, p. 718 C, et inf. X, 252 *Alma parens Idaea deum.* Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra.

84. *domito Olympo* adiectum quorsum sit, dubitari potest.

Pinea silva mihi, multos dilecta per annos;
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuveni, quum classis egeret,

85. ANNOS, 86. *LUCUS 87. *NIGRANTI

85 *delecta* Medic. cum Sprot. et Rottend. pr. 86 *tenebant* Gud. a m. pr. *parabant* Zulich. cf. VI, 810. Ceterum ad hos versus 85. 86. 87 neminem offendisse miror. Esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohaerere cum ceteris, ad sensum proclive est: *pinea silva mihi — Lucus in arce fuit —*, quorsum nunc memoratur *lucus in arce*, cum in Ida ad Antandrum classis aedificata esset? nec in acropoli Ilii caesa esse potuit materies navium. alter utique versus rescindendus erat. Nec satis consentaneum, si *pineam* silvam dixit, eandem facere *Nigranti picea et aceribus obscuram.* Praestabat delere duo versus, tamquam aliunde in margine appictos, mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has*; saltem includere eos, tamquam a poeta narratore, ad interpretationem insertos, in hunc modum: *Pinea silva mihi multos dilecta per annos* (*Lucus in arce fuit — obscurus acernis*) *Hanc ego D.* Verum, ut diximus, prorsus sunt alieni ab h. l. (Removi asteriscos versibus 86. et 87. appositos. Nescio, quid Heynium hic ita praecipitem egerit. Ne unus quidem horum versiculorum tolli poterit, quin omnia perturbes. Si vs. 85. expungas, obscura erunt, quae proximo vs. leguntur, *in arce summa*; versum 87. tuentur, quae leguntur vss. 91. sq. *quassatae — vincantur — ortas*; quare ne *Has* quidem vs. 88. in *Hanc* mutare licet; denique idem vs. 87. stare non potest deleto vs. 86. Iam cave putes verbum *fuit* spectare etiam ad superiora illa *Pinea silva mihi*, ubi subintellige *est*, uti supra VIII, 659.: „Aurea caesaries o l l i s, atque aurea vestis.“ Quamobrem comma in fine vs. 85. mutavi in semicolon. Iam nihil est, quod reprehendas in tali oratione: Pinea mihi est silva; in ea lucus fuit piceis et aceribus consitus, quas ego arbores Aeneae concessi.

Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Praesta ei, cuius beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis seu Rheae, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio.* At nimis longe petitum hoc, cum hic de re, non recenti Iovis dominatione, sed Troiae captae tempore acta sermo sit; etsi doctum ac verum illud sit: cf. Apollod. I, 1, 3. Paravit quoque iterum sibi Olympi imperium Terrae opera Iupiter pugna cum Titanibus facta: ibid. I, 2, 1. Dicam equidem simpliciter, adiectum a poeta

Laeta dedi: nunc sollicitam timor anxius angit.

89. ANXIUS URGUET

in arce, i. e. in montis, cuius reliquam partem obtinebat illa silva, vertice, ut ipse Heynius in Nota explicat; et fuit lucus, quia iam, caesis arboribus, esse desiit; ferebant autem, non ferunt, quippe Troia diruta, qui sacra illuc ferret, nemo erat. Vossius in vernacula interpretatione, quem sequuntur Weichert. *De verss. iniur. susp.* p. 97. et Iahnius, ita haec ordinat: *Fuit pinea silva, mihi m. d. p. annos, lucus in arce summa*; sed ita primum displicet *mihi*, non satis aptum loco principi, tum manet illa difficultas, quod pinea silva piceis et aceribus obscura dicitur; nam quamquam in pinea silva etiam picea et acer esse potest, tamen adiectivum *obscurus* tantam indicat earum arborum multitudinem, ut, quomodo sua silvae pineae notio constare possit, non intelligatur. Gravius interpunxit post *annos* etiam Ruhkopfius; idem tamen delevit interpunctionem in medio versu, offensus haud dubie, sed immerito, omissione verbi substantivi; et post *mihi* interpungitur etiam in Mediceo. *Wr.*)
89 *anxius angit* retinuerat Heins. codicum omnium et Pier. et suorum auctoritate motus: uno Voss. sec. excepto, cui adde Goth. tert., in quibus *urget* reperitur, quod vett. edd. occupat, nec modo Saec. XVI, quod Heins. putabat, verum Saec. XV quoque, ut Ven. 1484, 1486, 1495, Norimb. 1492 etc., etiam edd. e rec. Egnatii, et Iuntinas etc. Laudat Burm. pro hac lectione unam Aldinam: scilicet pr. et sec.; at tertia e Naugerii emendatione, et quae ex ea fluxere, *angit* habent; quod iterum expulit H. Stephanus. Praestat haud dubie h. l. *urget*: estque locus exempli memorabilis inter ea, quibus librorum optimorum vel omnium consensus et auctoritas criticis rationibus, a sermonis proprietate et elegantia petitis, posthabenda est. *anxius angit* inepta esset allitteratio. (Ego vero studio quaesitam puto hanc alliterationem a Virgilio, quo magnam quandam significaret sollicitudinem. Et recte ab editoribus defenditur illud apud Ciceronem de Orat. I, 1.: „maximae moles molestiarum.“ Neque iners esse epitheton *anxius* subiecto verbo *angit*, docet idem Cicero Tusc. IV, 12.: „Differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec, qui anxii, semper anguntur.“ Denique aperte imitatus est Virgilius, si non alium antiquiorem poetam, Lucretium, apud quem ita exstat III, 1006.: „Quem volucres lacerant atque exest anxius angor.“ vid. ibi Forbiger. Itaque revocavi *angit*, cui lectioni ob codicum auctoritatem patrocinatur etiam Iahnius ad VI, 310. Et si antiquum hoc, ut videtur, *anxius angit*, praeclare id convenit dignitati loquentis. *Wr.*)

domito Olympo, pro eo, quod volebat, te domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. 85 seqq. suspectus locus; *silva* et *lucus* saltem per appositionem dicta puta. (Sed vide, quae disputavi in V. L. ad

Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Neu cursu quassatae ullo, neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:

91. Ne c.

90 *atque haec* tres Burm. 91 *Neu c.* Heins. post Pier., librorum consensu. Male; et verius vulgo *ne*; duo Burm. *nec*; unus *non*. (*Ne cursu* Palat. cum 5. 8.; *ne turbine* idem Palat. *Neu* — *neu* fortius; vid. Q. V. XXXVI, 14. Et plurimorum optimorumque codd. lectionem iniuria ab Heynio damnatam censet etiam Iahn. Revocavi igitur *Neu c. Wr.*) 93 *torquet q. s. m.* adsuta putabat vir doctus apud Burm., cui adstipulor. (Apte haec adiecta, *torquet qui sidera mundi*, ad augendam, cuius plenus est totus hic locus, dignitatem et gravitatem; nihil autem tali Iovis magnaeque Deum matris colloquio magnificentius. Et tuetur haec consimilis locus, quo non offensum esse Heynium sane mireris, X, 100.: „Tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas.“ *Wr.*) *s. caeli* Leid. et Goth. tert.

vs. 86. *Wr.*) 86. *in arce*, in vertice Idae: esset τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idaeae. cf. ad v. 80, uti Iovi eodem in loco Iliad. ϑ, 48. (— 89. vid. V. L. *Wr.*) 92. *ne vincantur*, solvantur et submergantur. (—93. *torquet sidera*, i. e. cursum eorum regit. Ge. I, 174.: „Stivaque, quae cursus a tergo torqueat imos.“ Aen. III, 532.: „proras ad litora torquent.“ Et recte Heyn. ad VI, 798.: „*Atlas Axem humero torquet stellis f. aptum*: sustinet torquentem se et vertentem.“ cfr. eiusd. Not. ad IV, 482. Eodem modo fortasse etiam IV, 269.: „coelum et terras qui numine torquet;“ si poetam de terra circum axem se circumagente cogitasse statuis; sed licet hoc etiam per Zeugma dictum existimare, ut, quum proprie coelum torqueri dicatur, communem regendi notionem inde repetas; sic *bella torquere* XII, 180., quamquam in hac quoque elocutione agnosco quandam movendi significationem: i. e. regere et quasi flectere mutabiles rerum ac fortunae in bello vices. Wakefieldio ad Lucret. V, 434. currus, quibus numina stelligera vehantur, vel axes orbium revolubiles, nostro loco respici videntur. *Wr.*)

O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae inmortale carinae
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo

99. AUSONIOS, OLIM Q.

94 *facta* Dorvill. *quo f. trahis* codex Ge. Fabricii, pr. Rottend. et Exc. Burm. a m. pr., et sic Servium aiunt legisse. (*trahis* praescribitur scholio Serv. Dresd.; vid. Q. V. XVI, 1. *Wr.*) *an quid* Sprot. *aut qui p.* Reg. 95 *fictae* sec. Moret. 96 *lustrat* Zulich. Malim et h. l. *certusve.* (at vid. Q. V. XXXVI, 7. *Wr.*) 98 *fines* tres Burm. 99 *undas* pro div. lect. sec. Moret. a pr. m. Erf. et Servius pro div. lect.; exquisitius altero haud dubie, iudice quoque Heinsio. (eadem diversitas infra XI, 702. *olim,* quod mutata distinctione ad praegressa retraxi, non satis commode adiunctum ab Heynio fuerat subsequentibus. *olem* in Medic. fuerat, correctum a recenti manu; praeterea constanter in eodem *olim. Wr.*) 100 *ad Laurentia* Leid. *et L.* Rom. (cum Palat. *Wr.*) *in L.* emendabat Cuningham. cum Waddel. Animadv. Crit. p. 28, quasi hoc novum esset in poeta ut praepositio exulet. *vexerat* Medic. a m. pr. *duxerit* Ven. et Leid.

94. *quo fata vocas?* invertis, mutas; uti fata *verti, flecti, mutari,* dicuntur: *aut quid petis istis* trabibus seu navibus (h. in earum gratiam; non ut Burmann. *pro istis*). *immortale fas;* h. l. pro conditione; ut ius. *certusque incerta;* ut ab initio statim certum et exploratum habeat Aeneas, in periculis instantibus se incolumem fore. 98. *Immo, ubi* — Ne procellis et fluctibus obruantur naves, se prohibere haud posse, ait Iupiter; ut vero eae, quae Aeneam incolumem in Latium detulerint, in deas marinas mutentur, se provisurum esse. *defunctae,* quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis.* 99. *quaecunque evaserit undis.* Non enim omnes evaserant; sed unam Orontis tempestas merserat mari: I, 113., quatuor aliae incensae a mulieribus in Sicilia: V, 699. Ergo ex XX navium numero non

Aequoris esse deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
Debita conplerant; quum Turni iniuria Matrem
Admonuit, ratibus sacris depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,

102 *quales* aliquot Pier. et multi ap. Burmann. (qui, ignoratur; Medic. certe *qualis*. *Wr.*) *Doto*, *Δωτὼ*, codd. fabularumque (adde Homeri Iliad. σ, 43. 45.) auctoritate restituit et adstruxit Pierius, quem vide cum Cerda. Vulgo *Cloto*, vel *Clotho*. cf. ad Valer. Fl. I, 134. 103 *Aut G.* Rom. *sp. vertice* pr. Hamb. pro var. lect. et Ed. Ven. Burmann. 104 *atque r.* quatuor Burm. cum Goth. tert. 105 *Perspice* Goth. sec. 108 *complerunt* Zulich. a m. pr. *complerent* Dorvill. *compulerant* Leid. 109 *ratibus sacris* post Pier. Heinsius secundum libros meliores; vulgares: *sacris ratibus*. (sic Palat. *Wr.*) Cerda, lapsu puto calami, *s. trabibus*. Diomedes lib. II laudat: *ratibus sacras d. t.* 110 *offulsit*, quod iam e Naugerii emendatione tenebamus, Heins. e melioribus, Romano quoque aliisque Pier., in quibus *offulxit* vel *obfulxit*; conf. inf. 731. Vulgg. *effulsit*. conf. Heins. (*effulsit* Palat., adscitum, ut videtur, e vs. 731. Nimirum lux h. l. *ἐπιλάμπει τοῖς ὀφθαλμοῖς*, *offulget*, infra autem vs. 731. *ἀπολάμπει τῶν ὀφθαλμῶν*, i. e. *effulget*, ut XII, 101.: „Totoque ardentis a b o r e S c i n t i l l a e a b s i s t u n t.“ *Wr.*) 111 *nimbos* Goth. sec. *nubes* Sprot. pro var. lect.

nisi XIV incolumes Tiberim intraverant. 105. *amnes rapidos et atros* voluit dicere. 106. Inferiora haec Homericis Iliad. α, 528 seq. *Ἦ καὶ κυανέῃσιν* — iudicant Grammatici apud Macrob. V, 13. at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

107. *debita* fato; VII, 120 *fatis mihi debita tellus.* (sed vid. Not. ad VIII, 375.; *tempora Parcae debita* iungit Wagner. ad Val. Flacc. III, 461. *Wr.*) 110. *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catroeus, etsi Burmannus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus

Idaeique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina conplet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite deae pelagi; genetrix iubet. Et sua quaeque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae, mirabile monstrum,

117. Ite,

112 *Idaeumque chorum* Zulich. *Iteique cori* Dorvill. *Idaeique chori tum vox h.* videntur alii iunxisse, ut Donatus: ut *vox chori I.* audiretur; sed languet sic oratio. *cum vox* duo Rottend. *per aures* pr. Rottend. a m. pr. Vs. sq. Heinsius malebat *accidit.* 117 *genetrixque iubet*, *sua* aliquot Pier., minus bene. (Ut modo *solutae*, ita h. l. *deae*, — qui non est vocativus, sed nominativus, — per appositionem adiectum est verbo *Ite*; quare sustuli comma post *Ite. Wr.*) 119 *diversis* Zulich. *dimersis* sec. Moret. *demergi* Exc. Burm. *aequore* Ven. 120 *mirabile dictu* Rom.

Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam et templis recepta. Nam *primum* refertur ad v. 112 *tum* vox audita. 112. Paullo durius, sed, ut poeticam orationem decebat, iunctum: *nimbus Idaeique chori*, visus nimbus, nubes transcurrere per caelum, et visi sunt chori, h. e. chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536. 537. 538, ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deae, etsi non visae, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. Incedit dea *ab Aurora*, ab Oriente, relicto Berecynto et Ida. 113. vox *agmina complet*, proprie aures, loca, in quibus illa agmina habentur. 114. Tum dea Teucros vetat *laborare*, et navibus defendendis operam dare.

118. *puppes*, non prorae; nam puppes sunt ad littus ver-

Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.

121. *QUOT PRIUS AERATAE STETERANT AD LITORA PRORAE* 123. ANIMIS RUTULI

121 *Quot prius.* Notatus versus tamquam alienus et ex lib. X, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest (adde fragm. Vatic.), a Pierio, Ge. Fabricio, Heinsio, aliis, etiam deterioribus, ut Erf. In iis codd. et edd., in quas illatus est, modo ante, modo (ut in Palat. *Wr.*) post sequentem: *Reddunt s. t.* reperitur. In Goth. vero tert. versui demum 142 subiicitur. Variant etiam in voce *prorae*; in aliis *puppes*, in aliis *naves*. v. Pier., Cerda, Burm.; et *in littore* duo ap. Burm. Eiectus quoque est versus ex edit. Parm. ut et ceteri huius libri versus suspecti 29. 151. 529. (Conveniunt in hunc versum, quem iam eieci, gravissima νοθείας indicia: codicum optimorum, a quibus exsulat, auctoritas, incerta in iis, in quibus legitur, sedes, tum triplex in extremo voc. diversitas, qualis saepe exsistit in verbis memoriter adscriptis, denique manifesta origo et aperta fraus librariorum. Tuetur tamen eum Weichert. *De verss. iniur. susp.* p. 66., quod vox *totidem* vs. 122. requirat, quod sibi respondeat *Quot.* At recte Iahnius: „Intruserunt eum librarii, ut voc. *totidem* explicarent, quippe nescientes, huius vocis interpretationem in vv. *et sua quaeque .... ima petunt* contineri." *Wr.*) 122 *Redduntur t.* aliquot Pier., et *facies totidem* Ven. *ferentur* pr. Rottend. 123 *animis Rutuli* edd. fere ante Heins., qui sequutus est Medic. Sprot. (adde Goth. sec. et Erf.) et Gud. a m. pr. (quibus accedit 8. *Wr.*) *animi Rutulis*, ut oratio varietur. Idem fecerat sup. II, 120. Ego praeferam vulgatam hanc: *Obstupuere animis Rutuli*, ut elegantiorem: quam fragm. quoque Vatic. firmat cum Rom. (etiam Palat. Quum II, 120., ubi vid. V. L., et V, 404. poeta dixerit *Obstupuere animi*, semel, metro nimirum cogente, VIII, 530. *Obstupuere animis alii*, satius videtur h. l. Medicei lectionem amplecti, Servio quoque agnitam, qui alteram ne nosse quidem videtur. Quod si cui haec asperiora videantur, *Rutulis — Turbatis — equis*, ego studio quaesitam putaverim hanc asperitatem; cfr. V. L. ad Ge. I, 157. *Wr.*) 124 *Turbatus* Rom. *Mesapus*, *Messapus*, *Mesappus*, *Messappus*, in libb. *et amens* Parrhas. a m. pr.

sae. v. VI, 3. 4. 5. 122. *reddunt se*, ἀναδιδοῦσι; iterum emergunt, prodeunt. 125. quod VIII, 240 minus ornate: *Dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.* Quod *Messapus* memo-

At non audaci Turno fiducia cessit;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, neque ignes
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugae; rerum pars altera ademta est.
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes

126. CESSIT FIDUCIA TURNO 129. NEC I.

126 *Turno fiducia cessit* aliquot Pier. omnesque Heins., exceptis altero Hamb. et Ven. et Goth. tert., haud dubie insuavius ad aurem. (Codicum longe potiorum fidem secutus sum, quod fecit ante me Iahnius. Si h. l. parum suavis hic positus, non video, quare idem X, 276., ubi eadem eodem ordine leguntur, suavior videri possit. Nempe hoc, quod debuit, dicere voluit poeta: „Non Turno, ut reliquis, cessit fiducia;" non illud: „Non cessit, sed perstitit, Turno fiducia." Scilicet oppositorum ratio ubique diligenter habenda; quod si fecisset Heynius infra vs. 132., non commendasset vitiosum, qui est in quibusdam codicibus, et non Latinum verborum ordinem *in manibus nostris. cessit fid. Turno* Palat. *Wr.*) 127 *dictis tollit* sec. Moret. *tollit, dictis atque increpat ultro* Ed. Dan. Heins. *animos* autem Rutulorum esse, quos tollit Turnus, quis dubitet? 128 *petant* alter Hamb. 129 *neque ignes* vetustiores Heins. et alii. (in quibus fragm. Vatic.; et recepi; vid. Q. V. XXXII, 9. *nec* Palat. *Wr.*) In sensu alterius hemistichii haerent Intpp.; Faber post Ortuin. emendat: *nunc telaque et ignes.* Burmannus multis verbis nihil expedit. Sententia tamen expedita satis per se: *his Iupiter ipse auxilium solitum* (navibus amissis, quibus fugere possint) *eripuit*, adeoque eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos opus est nostra opera: *non tela nec ignes Expectant Rutulos.* Ex vulgari satis usu loquendi expectamus ea, quae omnino futura sunt, adeoque et mala, quae imminent. 131 *demta est* Rom. Montalb. Servius Danielis, Goth. pr., et alteri deest *est.* 132 *in* deest Ed. Ven. Burm. *in nostris manibus* praetulit ordinem Heinsius secundum libros; adde fragm. Vatic. In aliis: *in manibus nostris*, quod quidem molratur, puta factum, quia is inter primos infesti Rutulorum exercitus duces erat: VIII, 6.

126 seqq. Audacia Turni praeclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. (—127. *Ultro*, vid. Q. V. XXVII, 1. *Wr.*) 129. *non tela*, perituri sunt, antequam nos telis et igni eos petamus. cf. Var. Lect. 131. *re-*

Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniae Troes. Sunt et mea contra

lius ad aures videtur. (*in man. nostris* Palat. cum 5. 7. Negavi ad vs. 126. Latinum esse hunc verborum positum. Non enim ita loquuntur Latini: *in manu mea est*, sed *in mea, tua, vestra manu est*; ut fere etiam *mea, tua sponte*, non *sponte mea, tua*, nec *crede mihi*, sed *mihi crede*. Qua in re falluntur, qui aurium iudicium, nimis illud fallax, sequendum, maximeque choriambum in pedestri oratione fugiendum putant, quasi non etiam *nobis crede*, sed *crede nobis*, dicendum sit. Videlicet quum maior in his sit vis pronominis, quippe quod spectet ad aliquod oppositum, illud, etiam, ubicumque metrum permittit, poetis priore loco collocandum est. Itaque cave pronunties, ut vulgo fit, *mihi créde*, *sua spónte*, sed *míhi crede*, *súa sponte. Wr.*) *gentis* pars codd. Pier. et edd. cum Mediceo. At alii, inter quos Rom., Oblongus et Medic. Pierii, cum fragm. Vatic. *gentes*, haud dubie doctius, ut per appositionem sit: *tot millia*, eaque *gentes Italae*: pro vulgari *tot millia gentium Italicarum* vel *Italorum*. (Etsi Medicei lectionem defendere liceat, vid. a me notata ad Eleg. ad Messal. p. 58, retinui tamen alteram plerorumque codd. fide commendatam, modo ne ita, ut Heynius, intelligas: *eaeque* vel *et eae quidem*. Est haec appositio ex eo genere, quod rarius invenitur in Aeneide, frequentius in Bucolicis, quale illud: *veteres, umbrosa cacumina, fagos. Wr.*) 133 *ferant* pr. Hamburg. pro div. lect. *Itali* sec. Rottend. (*nihil* Medic. et fragm. Vatic. *Wr.*) 134 *pro se* sec. Moret. 135 *Stat* deterrimus liber, Franc., cum Goth. tert. *datum est* ante Heins., qui post Pierium meliores libros et exempla similia est secutus; tuetur *τὸ est* fragm. Vatic. cum Rom. (et Palat.; idque Iahnius restituit; sed vid. Q. V. XV, 9.; omittunt etiam 2. 3. 8. *Wr.*) *quid arma* alter Hamb.

rum pars altera, pro vulgari: altera res, alterum. Alterum, mare, ipsis interclusum est, combusta classe; alterum, terra, in nostra est potestate: nam, Troianis vallo inclusis, Rutuli loca vicina obsident ac tenent. 132. *tot millia, gentes Italae*, per appositionem, pro vulgari, tot millia gentium Italicarum, h. e. Italorum, in armis sunt adversus Troianos. (non: millia gentium Italicarum; sed *millia* hic i. q. *millia hominum;* sic supra VIII, 496.: „His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.“ vid. etiam V. L. *Wr.*) 134. De his vaticiniis cf. supra dicta Disquis. II, s. VI. 135. *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus

Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli,
Fossarumque morae, leti discrimina parva,

137 *excindere* itidem deteriores: *excidere* Hugen. cum Erf. *scindere* duo Moret. 138 *praerapta* Franc. *an solos* ap. Macrob. IV Sat. 4. nec male, etsi mendose. vid. Heins. *solos an* coni. Cuningham. (quod immerito probat Santen. ad Terent. Maur. p. 261.; vid. V. L. ad XI, 298. *solus* prius scriptum fuerat in fragm. Vat. *Wr.*) 140 *Si p. s.* pars codd. Pier. et Heins. et Goth. tert., male probatum Pierio: multo enim gravius alterum est: *Sed periisse semel.* Hoc etiam Rufinian. tuetur p. 270, ubi v. Ruhnken. *Cum p. s.* pr. Rottend. Tum *peccasse* aliquot Pier. et duo Heins. Similis locus ap. Silium XVII, 442 *Sed fugisse satis fuerit* etc. 141 *modo nec* aliquot Pier., unde natum esse apparet *modo nunc g.* Ven., etsi sic corrigebat Markland. ad Statium p. 284. Sed mirum est viros doctos in loco hoc nodum quaerere, aut in eo solvendo adeo laborare potuisse. *modo non*, ut *tantum non omne*, quoties non occurrit? *perosos* recte retinuit Heins. Etiam satis esse debebat ante, semel peccasse eos, perosos genus femineum modo non omne. *perosis* Gud. a m. pr. *perosum* aliquot Pier., multi Heins. et Burm., et inter eos Gud. a m. sec. cum Carisio et Schol. Statii. In Mediceo erat *perosos* et emendatum *u* h. e. *perosus*: similem licentiam deprehendimus in fragm. Vatic. *perosos* etiam Rom. exhibuisse videtur, et constanter illud retinent edd. vett., quas evolvimus. (*perosos* est prior et Medicei et fragm. Vatic. lectio. *Wr.*) 142 *f. belli* alter Hamb. 143 *mora et* Rom. *discrimine parvo*, minus eleganter, pars codd. Pier. et Heins. cum ipso Medic. et fragm. Vatic. a pr. m., et sic fere edd. ante Heins. (Etsi hic ablativus aliquo modo explicari intelligique potest, tamen altera ratio ita est comparata, ut ultro se poetae obtulisse videri debeat; ac tuentur hanc codices minime conte-

tamen simpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere quocunque tandem modo ordinatis cogitare potuit. Quod illa Iovem precibus exoraverat, rescivimus nos, a poeta nobis proditum. 138. 139. Non solus Menelaus raptum coniugis Helenae ulciscitur. Homericum Iliad. ι, 134. 341 Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι etc. iam Macrob. V, 9 comparavit. Reliqua 140 seqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα

Dant animos. At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
Adparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes

146. QUI

mnendi, in quibus uterque Mentelianus, praeterea Palat. et Serv. Dresd. et antiquior his ac locupletior testis Donatus; est eadem altera fragm. Vatic. lectio. Sed quod plurimum in tali re ponderis habet, manifestum est, unde reiecta lectio illata sit; nam, ut taceam X, 511.: „*tenui discrimine leti*," legitur hemistichion prorsus idem III, 685.: „*leti discrimine parvo.*" At saepe iam vidimus, quot vitiosas lectiones etiam in praestantissimis libris pepererit similium locorum recordatio; cfr. V. L. ad VII, 528. *letis* Medic. a m. pr. *Wr.*) 144 *At non* Heins. post Pierium e melioribus libris vindicavit: vulgo *An non.* Utramque lectionem Servius memorat. conf. VII, 363 *At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor*; ubi eadem varietas. 146 *At vos* qu. Moret. *Sed vos electi* aliquot Pier. et Reg. cum Dorvill. *selecti* Mentel. pr. a m. pr. *o laeti* Parrhas. a m. pr. *qui* Heins. post Pier. e bonis libris, ex solita elegantia. cf. sup. v. 51. Vulgo *quis.* (quod restitui; vid. Q. V. XXII, 3. Elegantiam istam nescio quam frustra iam quaeres vs. 51. *Wr.*) *scandere* Goth. tert. 147 *Apparet* aliquot Pier.

esse videntur: sed, dicat aliquis, satis est Troianos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenae ea mala experti sint, ut *modo non omne* h. e. totum genus femineum perosi esse debeant; tantum abest, ut novum raptum, Laviniae, meditentur. *Quibus haec.* Ex ira oratio durior. (vid. de hoc usu pronominis relativi V. L. ad III, 10. *Wr.*) Dat iis hoc vallum, haec fossa, quibus exitium morantur paullulum, fiduciam: an non vero multo munitiora Troiae moenia eversa viderunt? Argutum est illud 143: *leti discrimina parva;* quod de navigantibus simplicius Homer. Iliad. ο, 628 τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται. 146. animosius, quam Homericus Hector Iliad. μ, 440.

Etrusci socios. Tenebras et inertia furta

151. *Palladii, caesis summae custodibus arcis*

151 Versus totus remoratur impetum loquentis Turni, ita ut orationem liberatam eo esse pervelim. Observat quoque Burmann., Freinshemium ad Curt. IV, 13, 8 hemistichium, ex lib. II, 166 repetitum, ab alia manu adsutum putasse. Nunc video Iacobum Bryant hoc ipsum furtum versus ex alio loco subrepti agnoscere, et Brunckius caussam aliam docte adiicit (praef. p. VI), quod secundus casus Augusteo saeculo *PalladI* erat, non *Palladii.* Exulat etiam versus ex ed. Parmensi. (Eieci versiculum plane insulsum; qui enim Palladium furari poterat Turnus idque ex arce? Recte Brunckius: „In castris Troianorum nec arx erat summa, nec Palladium.“ Nec patrocinantur huic versui, ut putat Iahnius, vss. 138. 139. 152. 155., quorum longe alia est ratio. Negat idem, certa esse, quae de forma genitivi *Palladii* praecipiantur, laudans Seebodii *Biblioth. crit.* a. 1824. fasc. VIII. p. 878. Quem librum quum in nostra urbe frustra quaesierim, certe ad ea respondebo, quae scripsit Forbiger. in *Dissert. de Lucretii carmine cet.* not. 41. Is eam fuisse populi consuetudinem, Ennii iam temporibus introductam, opinatur, ut nominum in — *ius* et — *ium* desinentium genitivos in — *ii* miserint; cultioris tamen orationis studiosos veterem formam plerumque retinuisse. At de communis sermonis usu dubitare nos non sinunt poetae comici, locupletissimi testes, qui plane respuunt longiorem istam genitivi formam. Ex Ennio quod laudari solet *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit*, aut secundum Donatum, ut vidit Weichertus l. infra laud., scribendum est *Exin Tarquinium bona f. l. et u.*, aut *Tarcüini corp. bona f. l. et u.*, quod nunc video etiam E. S. ad Ennii fragmm. Annal. p. 57. suspicari. Nec moveor alio exemplo, quod ex eodem poeta attulit Forbigerus, *Brundŭsĭi* p. 157. edit. Hessel.; quod oppidum Graecis et *Βρενδέσιον* et *Βρεντήσιον* vocatur. Quid igitur, si duplex etiam apud Romanos fuit huius nominis mensura? aut si *Brentēsi* vel *Brundēsi* scripsit Ennius, quemadmodum exstat in Torrentini Edit. Digest. l. VL. tit. 1. leg. 21. l. XIIII. tit. 1. leg. 1. l. XVIIII. tit. 1. leg. 3. Lucretii versum V, 1004. insititium esse, viderunt iam alii. Virgilii vero III, 385., ubi *Ausonii* adiectivum est, ne afferendus quidem erat. Quid? quod is ipse Virgilius, quo vitaret hanc genitivi formam, supra IV, 168. scripsit: „conscius aether Connubiis;“ qua structura nusquam praeter hunc locum usus est. Denique Manilium minime licebat testem hac in causa citare. Sed ad Virgilium ut redeam: *ὀβελίζουσιν* hunc versum etiam Schrader. Emendatt. p. 203. et Weichert. in *Dissert. de Verss. iniur. susp.* p. 60., apud quem, si videtur, et apud Forbig. ad Lucret. V, 1004., tum apud Schmid. ad Horat. Epist. I, 6, 26. cognoscere poteris, qui de illa genitivi forma et olim et nuper scripsere. Ceterum hunc versum etsi libri mss. ad unum omnes

1. Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achivorum.

150. 151. v. sup. lib. II, 164 seqq. Insi-

Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo:
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parari.

158. PARATI

cum Donato exhibent, cfr. V. L. ad III, 690., Servius praeteriit; quod, quamquam rem hoc argumento non confici intelligo, tamen non putavi negligendum. Sed oblata hac occasione redeundum est ad Aen. III, 702., ubi miror quomodo factum sit, ut silentio praeterierim formam voc. *fluvii*. Aut scribendum ibi *a fluvio*, quod suadet Martinus, aut rescindendus est, ut potius reor, versus illepidus. *Wr.*) *caecis* Goth. tert. *latae* in Rom., in aliis Pierianis *late c. a.*, minus bene. (ita cum 8. etiam fragm. Vatic., in quo a manu longe recentiore superscriptum *summe. Wr.*) 152 *Nec* alii ap. Burm. *Retineant* Goth. sec. (*n e c equi*, vid. Q. V. XXXII, 13. *Wr.*) *caeco* aliquot Pier. cum Regio Burm. *claudemur* Bigot. cum Goth. tert. *condemus* Montalb. *condentur* duo Moret. *alveo* Rom. 154 *saxo* Goth. tert. *et puppe* sec. 155 *putant* tres Burm., et *ferant* aliquot Pier. et Heins. cum fragm. Vatic. (ita etiam Palat. cum 3. 8.; memorabilis lectio. *Wr.*) *decumum* v. Pier. 156 *nunc ideo* fragm. Vatic. *quoniam melior* Ven. et Goth. tert. *diei est* aliquot Pier. et Heins. cum uno Goth., quod tenuem facit orationem. (omittunt *est* Medic. fragm. Vatic. Palat. cum 7., addit Rom.; in Mediceo quidem, teste Fogginio, adiectum *est* ab alia manu; vid. Q. V. XV, 2. 10. *Wr.*) 158 *parati* revocavit Burm., quoniam *milites parati* ad pugnam centies dicuntur. Altera lectio ob codicum consensum a Pierio et Heinsio erat probata: *pugnam sperate parari.* Accedit fragm. Vatic. et nunc Wakefield, laudato cod. Collegii Iesu. (Revocavi etiam a Iahnio restitutam lectionem omnium codd. Pierii, Heinsii, Dorphii, edit. Vinar. 1826., utriusque Lips., tum Servii. *parati*

dias per noctem non struemus: ut *furtum* toties: ut IX, 350. X, 735. XI, 515. 155. *quos distulit Hector:* docte pro vulgari, quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. conf. XI, 288—290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87 *belli mora concidit Hector*.

156. Comparant Odyss. μ, 291

Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur

161. SEPTEM, RUTULO M.

exhibent soli Palat. et Moret. sec. Ita tamen etiam Macrob. V, 9. et VII, 1. Sed aut memoriter haec attulit Macrobius, ut eadem ipse Servius ad XI, 18.: „*sperare parati*,“ nisi quod ibi quoque e codd. revocandum *parari*; aut illatum est ab editoribus *parati* in Macrobium e libris editis Virgilii. Recte Servius: „Ergo a me parari sperate, i. e.: pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant.“ In reiecta lectione vehementer offendit aures insuavis admodum sonus: *Procurate — sperate — parati*; tum non video, quam recte iubeantur illi, mox quieti se daturi, parati pugnam sperare; nam si *parati* esse vis i. q. *animo parati*, desidero id ipsum *animo*. — 159. *vigulum* Medic., sed *i* superscripta. *Wr.*) 160 *flamma* Pierii libri et tres Burm.; adde fragm. Vatic. 161 *Bis septem Rutuli* vulgg. omnes. *Rutulo*, quod felici calami lapsu natum videtur, elegantiae studio e Mediceo Heins. dedit. (Si plures accederent codices, facile retinerem *Rutulo*; in uno 5. idem exstare refert Potterius; verum, quum in ipso Mediceo punctis notata sit ultima vocalis, *Rutulo* mendum esse existimabimus; itaque restitui, quod etiam Iahnius, *Rutuli. Wr.*) *qui muros* alter Hamb. 162 *Dilecti* Gud. et unus Goth. *sequuntur* vel *secuntur* pars libb., idque post Pier. probavit Heins. Romanus cum aliis, etiam edd., *secuti.* (ita etiam Palat. *Wr.*)

sq. Iliad. β, 381. Malim ego conferri Iliad. ϑ, 502 sqq. 529 sq., et τ, 275. (*Nunc adeo*, vid. Q. V. XXVI, 4. *Wr.*) Tum priscae aetatis mos et militiae observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Troiani, qui Achivorum castra oppugnant, Il. ϑ, sub f. (—157. Malim iungere: *Procurate corpora, quod superest*, quam: *Quod superest* sc. *diei*. Et sic *Quod superest* saepe locum habet in praecipiendo, ut Ge. II, 346., rogando, ut Aen. V, 691. 790., hortando, ut ap. Sil. Ital. XII, 258. sq.: „rapta petamus, Quod superest, Libyci ductoris tegmina.“ *Wr.*) 160. *flammis* int. vigilias. Ad v. 161 sqq. cf. Iliad. ι, 85 seq. et ad v. 165 v. Iliad. ϑ, 550. 551. Agmen igitur MCCCC

Purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aenos.
Conlucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.

Haec super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt;

163 *Purpurei*, quod elegantius (cf. Cerda), tuentur Medic. Rom. fragm. Vatic. cum al. Bona tamen librorum pars *Purpureis cristis* exhibent ap. Pier. et Heins. 165 *evertunt* Leid. a m. pr. *cr. aureos* (binis syllabis) Montalb. pro var. lect. 166 *custodia ducunt* Goth. tert. Quam cupide hoc arripuisset Heins., si alicubi reperisset. Nunc video sic emendasse quoque Cuninghamum. (vid. Q. V. VIII, 4. *Wr.*) 168 *Despectant* Ven. *ut armis* emend. Wakefield, pariter ac VIII, 605. 169 *t. f. pennas* nonnullae edd. Non. Marc. in *explorare*, ut pinnas valli subintelligat, notante Heinsio. 170 *que* abest binis Burm.

virorum selectorum fuit constitutum. 164. alternis excubias et alia munia militaria obeunt: vid. Burm. 165. *et vertunt crateras aenos*, inclinant vinum in pocula infundendo: esse hemistichium Ennianum, Servius docet.

168. *armis alta tenent:* h. e. vallum (poeta per muros declarat) et turres armati occupant. 170. *pontes et propugnacula iungunt.* Ut *amnis ponte iungitur*, ripis ponte iunctis, ut transitus pateat, sic *propugnacula iunguntur pontibus*, ut ad ea pateat aditus. Accipiebam propugnacula de turribus in muro vel vallo, quae cum altiores essent, viae forte ad eas erant faciendae, quas appellat pontes; ut discursus militum per murum esset liber. Inf. IX, 664 *It clamor totis per propugnacula muris.* Nunc dubito an recte statuerim. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur: potest adeo dici de muro, turri. Iam genus est munimenti semicircularis ante vallum seu murum castrorum, quod ponte iungi cum vallo necesse est; diversum ab altero similis formae, quod in ipso vallo inaedificatum est. Similis turris ponte iuncta vallo memoratur

Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,

171 Si *Tela gerunt* est, armati sunt, otiosa est lacinia post illa: *et armis alta tenent.* Sensus itaque esto: afferunt, portant missilia et alia tela, quibus opus esse poterat. *Instat* aliquot Heins. cum binis Goth. (et 5.7. 8., male hoc quidem loco; vid. Q. V. VIII, 3, b. *Wr.*) 173 *iuveni* Burm. recepit lectionem Ge. Fabricio olim e Donato probatam. Nulla auctoritas affertur praeter pr. Hamb., qui pro var. lect. habebat. Agnoscit tamen etiam Servius lectionis diversitatem, unde, puto, in ed. Stephanian. venit. Recepit quoque Cuningham. Accipiendum ita de Ascanio. Verum hunc in modum, puto, poeta dicturus erat: *puero. Quos* pater *Aeneas — Rectores* puero; ut toties aliis locis, *Iulus puer*, *Ascanius puer*, et *puer* absolute, ut X, 70; nec unum locum occurrere memini, quo Ascanius iuvenis dicatur; quod contra de Turno sollenne est. Melius adeo erat, constantem librorum lectionem retinere: *Rectores iuvenum* h. Teucrorum, quos Mnestheus et Serestus sub signis habebant; ut toties *iuvenes* pro viris, militibus, turba, et sic porro dicti occurrunt. 175 *Exercentque* qu. Moret. *Succedunt variantque vices* γ. Nonius Marcellus in *tueri*, consutum ex vss. 222 et 164. *est* omissum in sec. Hamb.

inf. 530 sq. 171. *tela gerunt:* congerunt et apportant missilia, quorum usus esse poterat. conf. Var. Lect. (— 172. vocare adversa, s. pericula, dicuntur, quae propinqua sunt, imminent; i. e. provocant ad ipsa subeunda, sustinenda ac propellenda; sic *labor ultimus* vocat XI, 476., sic *pugna* XII, 125. *Wr.*) 173. *Rectores iuvenum;* Frustra de paedagogis cogitant intpp.; sunt duces militum. cf. Var. Lect. quos designaverat Aeneas ante profectionem ad Euandrum, si quid accideret adversi, quod operam militarem postularet. 175. *vices, quod* explicative, hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc., vel exercet vices κατά τό, quantum ad id spectat, quod etc.

176—449. Pervenimus nunc ad episodium, Aeneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cuius suavitas summa inprimis ad sensum et affectionem

Hyrtacides; comitem Aeneae quem miserat Ida
Venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis;
Et iuxta comes Euryalus, quo pulcrior alter
Non fuit Aeneadum, Troiana neque induit arma;

177 *Ide* Moret. sec. *Yda* Dorvill. 178 *iaculis* Vratisl. *levibusve* duo Burm. 179 *It iuxta* pr. Moret. vid. V, 558. Verum *Et iuxta* est pro, et una cum ipso, ὁμοῦ, σὺν αὐτῷ, erat E. (vid. Q. V. XXXV, 9. *Wr.*) *Et Nisum iuxta Euryalus* Leid. et aliquot Pier. 180 *neque* a Pierio pro *nec.* (*neque* etiam, ut videtur, Heinsiani, certe Medic. cum 3. 5. 7. 8.; *nec* Palat. *Wr.*) Ed. Ven. *Troianaque induit.*

amicitiae sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; praeclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletae senis benevolentia in eos. Singula explicare vel saltem notare magistris iuventutis facile erit: sed utantur tali loco, suadeo, ad tentandas et alliciendas mentes adolescentum, qui alias seu naturae seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne huius quidem loci dulcedine tactum videant iuvenem, eum omni liberali disciplina indignum iudicent. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. κ poetae ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc iam veteres: v. Servius ad v. 1 hui. lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de iuvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetae, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis; est in iis Nisus. Unum est quod paullo severior aliquis iudex reprehenderit, quod ad carminis summam episodii nulla vis et effectus est.

176. Nisum Hyrtaci filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. β, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra vs. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum.

180. *Troiana neque induit arma;* otiosum videri debet post illa: *non fuit Aeneadum*, sed redemit culpam poeta Homerica

Ora puer prima signans intonsa iuventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque soluti

189. SEPULTI

182 *que* abest Montalb. 183 *Tum* Heins. e libb. Vulgo: *Tunc.* 184 *addant* Zulich. 185 *sit* tres Burm., sed recentiores. 186 *aut aliud* perperam emendabat Heumannus. (vid. Not. ad II, 48. adde, quos laudat Ernest. ad Tac. I, 5. *Wr.*) In Gud. erasum erat *iam.* 187 *Mens agit et ne pl.* alter Hamb. *mihi* non otiose vacat: est pro, *mens mea*; tum *placita* duo Burm. *est* abest a binis aliis. (etiam a 2. 5. 12.; vid. Q. V. XV, 1. *Wr.*) 188 *qua* alter Hamb. 189 *Lumina clara* vitiose alter Hamb. *vera* Menag. pr. *vino somnoque* Dorvill. *sepulti* recepit Heins. aliquot codd. (adde Serv.) auctoritate, posthabita praerogativa Codd. antiquiorum Rom. Medic. et aliorum, in quibus *soluti* legitur, ut oratio-

forma: ἐδύσατο τεύχεα et similia. Non fuit alius inter Troianos, qui in armis erant. 181. Ex Homerico Odyss. κ, 278. 289. (adde Iliad. ω, 347. 348), ut iam Macrob. notavit Sat. V, 13. *iuventam* vero *primam* ausus est dicere pro lanugine pubertatis. 182. *amor unus*, idem utriusque et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες Iliad. π, 219. 185. Ad magnum aliquod audendum inflammatum me sentio, afflatune divino an animi impetu. Versus alti et gravis sensus! ἐνθουσιῶσιν homines, aut animo magnae rei imagine intuituve inflammato, aut perturbatae per caussam seu externam seu internam ignotam vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Odyss. δ, 712. 713 εἴ τις μὲν θεός ὦρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφωρμήθη. Re-

Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean adciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
Si, tibi quae posco, promittunt: nam mihi facti

194. Si tibi,

nem variet poeta: occurrit enim idem hemistichium inf. 236. (Restitui *soluti*, Iahnio quoque ob auctoritatem codicum, quibus adde 2. 3. 8., probatum. Ac bene *soluti*, ut contrarium intentioni et vigilantiae, quae requiritur in excubantibus. Contra recte de Troianis omnium rerum iam securis II, 265.: „urbem somno vinoque sepultam." Neque video, qua tandem ratione iungere liceat *sepulti procubuere*. *Wr.*) 190 *Perspice* et *Prospice* variant codd. Heins. et Burm. 191 *et* abest Ven. *aut quae nunc* aliquot Heins. et Burm. cum binis Goth. *anima* Gud. *surgit* duo Burm. 192 *Aeneam accirique* duo Burm. *omnis populusque* unus Pier. et tres Burm., quod deterius. *populique* Dorvill. cum binis Goth. *populosque* Parrhas. duo Rottend. et vetus codex Pier., qui Romanus est, ut vetus scriptura sit. *patres* autem sunt οἱ γέροντες. 193 *cepta* Oudart. *reportant* pr. Hamb. 194 *Sic tibi* Goth. pr. (Oppositi ratio flagitat, ut iungamus *tibi posco*, non *tibi promittunt*; proinde mutavi distinctionem. *Wr.*)

petiit eadem Quintus IX, 80 et 228. 9. *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. 186. 187. uti Iliad. κ, 220. 221 Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη etc. dudum mente agito. (*aut aliquid*, i. e. aliud quid; vid. V. L. *Wr.*) 191. Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit; itaque turbant in seqq. vss. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere. διάνδιχα μερμηρίζειν. Bene Serv. *dubitem id est cogitem*. 193. *reportent:* an: ab illo? ita suppl. an mox rediturus sit; sin de illo: quid ille agat. Hoc friget, puto. Quod nunc in votis habetur, est, ut sint, qui portent ad Aeneam certa; quo ille reditum maturaret, ubi Troianos obsideri accepisset; ergo et hic *reportare* pro simplici, referre, nuntiare. Aeneam autem adhuc ap. Euandrum morari credebant vers. 196. 194. Praemium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Dicas: at inf. 234 seqq. nihil tale postulat Nisus. Verum antevertit eius postulata generosa

Fama sat est: tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,

201. ADSUETUS, OPHELTES A.

195 *Fama satis* Zulich. et Dorvill. *cumulo* duo. *video* sec. Rottend. *aperire* aliquot Pier., quod per se non malum esset. *sub alto* Bigot. 196 Turbant virum doctum *muri* et *moenia* iunctim apposita de eadem urbe; tenendum scilicet, moenia esse locum ad muros. De palatio vix moenia dicta, ne lib. VI, 549 quidem. (moenia, ubi post muros commemorantur, videntur ipsam urbem cum aedificiis, ut supra II, 234., cf. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. II. not. 80., ubi ante muros, munimenta significare, ut apud Liv. X, 10.: „praesidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant." *Wr.*) 197 *percussus* Heins. post Pier. e libris. *percussus*, πληγείς, tamquam flagro aut stimulo, quod iam Ge. II, 476 vidimus, saepe a viris doctis illustratum. Alii *perculsus*, perpetua varietate. *tanto percussus* alter Hamburg. 198 *adfatus* Sprot. 199 *tantis a. rebus* Macrob. Sat. VI, 6. Sed quis ideo alterum dubitet recte se habere! 200 *te solum* Dorvill. (—201. Melioribus numeris et oratione fortiore uteris, commate non ante, sed post *Opheltes* posito. Ita interpungit etiam Iahnius. *Wr.*)

voluntate Ascanius pollicendo praemia vs. 252 sqq. (Amoris summi declarandi causa Nisus ista loquitur; quo tamen Euryalus quum nolit inferior esse, periculi communionem sibi deposcit. Itaque, aequata iam inter utrumque causa, non decebat, uni Euryalo praemia petere. — 196. *muros et moenia*, vid. V. L. *Wr.*) Mox v. 197. *laudum* est pro laudis. *laus*, κλέος, factum praeclarum; atque etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut inf. v. 252. V, 355. VIII, 283 al. Quae ad h. l. de *topographia*, quam vocamus *castrorum*, propter sequens Nisi et Euryali iter notata erant, nunc in Excursum I † ad calcem libri IX. reieci. Ceterum certamen hoc inter amicos inde a vss. 197 sqq. Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq., et v. 78 sqq.

200. Agnoscunt Intpp. vestigia

Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter, aut quicumque oculis haec adspicit aequis.

204. SECUTUS.

202 *Terrorem Argolicum* Parrhas. (*laboris* Medic. *Wr.*) 204 *facta* duo Burm. *fama* Rom. (Colon pro puncto posui in extr. vs.; vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*) 205 Schol. Statii ad Theb. I, 607 *En hic est*, ad III, 603 *Isthic est*. Cuningham. coni. *Est*, *est hic*. (Quasi hic quaeratur, sitne omnino animus, necne, non: qualis sit; vid. V. L. ad VIII, 579. *Wr.*) Scilicet si altero modo scriptum fuisset, alterum coniecturus aliquis fuerat. Ad talia ludibria magna pars critici vulgo acuminis redire solet; tum *vitae contemptor* Sprot. pro div. lect. *et ipsum* Zulich. 206 *credit* sec. Moret. *quo tendit* Vratisl. et Zulich. a m. pr. sc. animus. verum ad mentem Euryali alterum est gravius: ad quem tu tendis. *Qui bene credat emi vita* Goth. tert.

Homerici loci Iliad. η, 198. 199. *fugis* pro vulgari, recusas, refugis. 202. *Non — sublatum;* ineducatum se in bello ad Troiam gesto innuit. Pro vulgari: non ego talis sum. *nec*, et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi:* ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adiungere. Igitur iam experimenta virtutis satis clara ediderat iuvenis fortissimus. 204. *fata extrema*, possint esse Troiae; sed *Aeneae* esse debent, fuga ex urbe, errores. 205. 206. Versus omnium, quos memini, sententiae generositate et magnanimitate praestantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et iuvenes ingenue natos observet, an non lecta et percepta sententia exultent! Habent simile quid loca, Horatii illud: *animaeque magnae Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603 *largusque animae, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis I, 461 *animaeque capaces Mortis: et ignavum, rediturae parcere vitae.* Quanto exilior Statii oratio, ubi h. l. expressit, Theb. I, 607 iuvenes *Famam posthabita fa-*

Sed, si quis (quae multa vides discrimine tali),
Si quis in adversum rapiat casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior aetas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum
Mandet humo; solita aut si qua id Fortuna vetabit,

214. HUMO SOLITA; AUT,

210 *qui* Moret. qu. 212 Heins. in ora codicis *vitae* adscripserat, ut esset *aetas vitae*, *dignior* autem pro iustior. Hoc est argutari. *tua aetas*, iuventa, *dignior est vita.* 213 *Si qui* Gud. a m. pr. *Si quis* vel *Set quis* pr. Rottend. *pugnae* alter Hamb. *pretioque* duo Burm. 214 *solita*: ita inde ab Aldd. editum. A Dan. Heinsio admissum *solida*, quod damnabat Nic. Heinsius; repositum tamen ab eo *solita*, iterum expulsum a Burmanno, qui *solida* tuetur. Est sane permutatio illa obvia et frequens. conf. Culic. 99 *solidum carmen*, imo *solitum*; tum *solita* legerat Serv., ita quoque Erf., et Dorvill. *solita*, *si qua*, et e Mentel. *solito*. vid. Wass. ad Sallust. Iug. 52 f. Burmannus tamen movet difficultatem: quomodo advenis Troianis humus dici possit *solita*. Scilicet humus non de Latii solo, sed omnino de terra accipienda, qua nos mortui condi et humari sollenni more solemus. (vid. Becker. ad Eleg. Rom. pag. 164. *Wr.*) Et erat saltem in Latio occupata terra, in qua Troiani consederant; est autem *solitum* omne id quod est patrium, domesticum, familiare. Ergo vel sic reportatus ad suos *terra solita* sepeliendus erat. Utroque ergo modo recte *humo solita* dictum est. *Solida humus* vix placere potest, etiamsi respectu naufragiorum ex pereuntis in mari insepulti cadaveris dicta accipiatur; nec dicendum, esse epitheton mere ornans, vi oppositi maris, seu aeris, qui rarus, tenuis: eodem modo, quo ὑγρὰ θάλασσα. Nec magis *solita Fortuna* placet, ut Servius verba iungit: qui unde hoc habuerit, praeclara docet nota Iulii Pomponii Sabini: „*Apronianus*, inquit, *distinguit*, mandet humo: *Vel* (leg. *ut*) *dicas* humo solita, *id est quia solitum erat humare homines. Alii legunt*: id solita, pro, *id solitum. Alii* solita fortuna, scilicet *invidere magnis rebus.*“ Ceterum Aproniana distinctio recepta olim fuit a pluribus. Sic

ciles extendere vita. (*animus contemtor*, ut Sallust. Iug. c. 64.: „inerat contemtor animus.“ vid. Bentl. ad Horat. IV, 9, 39. *Wr.*) Esse autem *bene emere*, aequo vel vili etiam pretio emere, notum est; oculos *aequos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. (— 210. *quae multa vides*, vide Not. ad VII, 200. *Wr.*) Mox 213 *raptum* non, occisum, sed ereptum, subductum corpus e pugna: ut toties apud Homerum

Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miserae tanti sim caussa doloris:
Quae te, sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: Caussas nequidquam nectis inanis,

distingui video in fragm. Vatic. et, quod expectabam, in ipso Mediceo: *Mandet humo: solita aut si qua id fortuna vetabit.* Revocavimus *humo solita*, sollenni, quod codd. et poetici usus auctoritatem sensumque habet. (*solida* in nullo libro ms. legi videtur; quare errat Doederlein., qui in libro, cui titulum fecit *Lat. Synonyme u. Etymologieen*, Vol. I. p. 178. *solita* coniecturam esse Heinsii scribit. Potterius quoque *solita* in omnibus codd. invenit. Sed illud satis mirari nequeo, quomodo turpissimus, ut mihi quidem videtur, soloecismus tam diu hunc versum inquinare potuerit. Quis enim umquam verbo *mandare* ablativum iunxit? aut qua id ratione fieri posse putabimus? Quare aut scribendum *solitae*, quod nullus liber ms. praebet; aut *solita*, ut iam feci, ad sequentia referemus: *si qua Fortuna solita*, i. e. si Fortuna forte, ut solet. Neque erit, quod quis poetam scripsisse opinetur: *Mandet humo*; *aut solitas, si q. i. F. v. A. f. inferias.* Ceterum *humo solita* iunxit etiam Arusianus p. 247. edit. Lindemann. *Wr.*) Illud adhuc notandum: Goth. tert. *solitum* habere. *vetabat* tres Burm., et unus *vetavit.* Goth. tert. *negabit.* 216 *Ne m. m. — caussa tumultus* Schol. Statii Theb. III, 373. 217 *multis a m.* Rom. *multis e matribus una* aliquot Pier. *tantis e m.* apud Serv. ad XI, 35. 218 *Persequitur* post Pier. Heinsius e codd. tuetur: adde iis fragm. Vatic. At vett. edd. *Prosequitur.* (quod e solis Palat. et 8. edit. Vinar. 1826. enotatum video. *Wr.*) Sed *persequi* perseverationem sequentis notat. *magnae — Acestae* malit Trappius: sed *magnus* heroum epitheton commune ac perpetuum.

fit, ubi ὑπεξέλκεται, ὑπερύεται, ὑπαείρεται ὁ νεκρός. 215. *Absenti* de eo accipio, cuius corpus non extat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est. 217. *Quae te sola.* Difficultas hic moveri potest, Spencii exemplo, quod inf. lib. XI, 35 tota turba Iliacarum matronarum memoratur, quae Italiam adire non refugerit; hic autem omnes dicuntur in Sicilia remansisse praeter Euryali matrem. Sed nec hoc quisquam in animum inducet, poetam Troianos voluisse sine uxorum comitatu ad Italiam adducere. Videbimus Iliades inf. XI, 35. Mansit in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba: cf. lib. V, 715 seq. 767. Inter longaevas itaque matronas sola Euryali ma-

Nec mea iam mutata loco sententia cedit.
Adceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt, servantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Aeneae iam nuntius esset;
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,

220 *Nec me immutata* fragm. Vatic. a pr. m. *sedit* vitium non modo ed. Masuic., ut Burm. putabat, sed et Nic. Heins. ed. (— 221. *Atceleremus* Medic.; sed alibi quoque *at* pro *ad* in eodem cod. *Wr.*) 222 *variantque* Nonium videri legisse, notat Burm. Sed v. 164. 175. 223 *comes Nisus* alter Menag. *nisu* sec. Rottend. *revisunt* aliquot Pier. *requirit* Oudart. 225 Idem fere versus sup. IV, 528. 226 *primi Teucrum* tres Burm. *primi et delecta* olim edd. multi codd. (in his Palat. *Wr.*) Sed secundum meliores eiecit *et* Heinsius, Pierio adhuc addubitante. Scilicet ad consilium senes poeta adhibere debebat, non iuvenes. Haerent in hoc et alii Intpp. Sed tenendum erat, Virgilio toties *iuvenes* omnino pro viris dici; respectu aetatis saltem militaris. 227 *Concilium* codd. Pier., noto errore. *summi* Ed. Ven. cf. Burm. *agebant* Ven. pr. Hamb. pro var. lect. et Parrhas. Utrumque bonum et poeta dignum, *agere et habere consilium.* 228 *n. isset* aliquot Pier. *iret* pr. Hamburg. pro div. lect.; et sic sane alibi, v. c. Aen. II, 547 *Nuntius ibis Pelidae genitori.* Sed utrumque sollenne poetis. cf. Burm. 229 *obnixi* Gud. a m. pr. *innixi* apud Nonium Marcellum in *longus.*

ter fuit, quae in Sicilia manere nollet. Similem difficultatem moverant veteres Intpp. ad v. 192 *patres.* vid. Pompon. *moenia Acestae,* Segestam urbem. vid. lib. V, 755 seqq. 219. *nectis caussas* ductum est eo, quod praetexere caussas aliquis dicitur; et 220 ornate, pro mutari non potest. Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi ad *regem,* Ascanium, ἄνακτα, tendunt.

224. Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Iliad. κ, 1 et 195 sq. cf. sup. VIII, 26. 227. Lucilii est versus: *Consilium summis ho-*

Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Adcepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus aequis,
Aeneadae; neve haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,

230 *campi in medio* multi edd. et scripti. *in campi medio* Vratisl. *et* abest Leid. pr. *campis* Medic., quam Apronianam lectionem esse cum per se intelligitur tum a Iulio Sabino notatum est. *et medio campi* alii ap. Pier., sed *campi medio* recte: ita quoque fragm. Vatic. et Rom. Castra erant in campo, adeoque ipsa castra campum intra vallum habebant. 233 *A. partus et missum* Goth. tert. (*Accipit* Medic. apud Foggin. *Wr.*) 234 *Tunc* ante Pier. 236 *soluti* reposuit Heins. cum Medic. et aliis, etiam Pierianorum parte (*solutis* Rom.): ut varietur oratio. Alii cum Servio *sepulti*, quod relictum voluit versui 189. (et hoc quidem loco recipiendum fortasse foret *sepulti*, si certa esset Servii auctoritas. Scilicet praescribitur *sepulti* eius scholio; ex ipso tamen scholio, quid legerit Servius, non liquet. *Wr.*) Goth. tert. *gravati*: obvium utique et alias, sed non h. l. obtrudendum. (eandem lectionem in suis membran. inventam recepit Brunck. *Wr.*) 237 *Conticuere* omnes Pieriani, Mediceo excepto, etiam Parrhas. Goth. tert. Erf. ms. Coll. Iesu cum Donato et edd. aliquot: Zulich. *Convenere* vel *Conticuere*: ut mirer Heinsium non et

minum de rebus habebant. Serv. 229. Egregia consilii ista heroum aetate habiti adumbratio; cuius passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant longis adnixi hastis;* vide v. c. Iliad. ϑ, 493 seqq. de Hectore. 230. *Castrorum et campi medio;* campus nunc explicative de castris, quae in campi planitie erant. 232. *Rem magnam* se afferre et *pretium fore morae*, scil. quam suo adventu afferant consiliis; seu simpl. *mora* pro tempore, quod nuntio audiendo impensuri sint; Alii sic acceperant, ut *pretium* sit pro poena, noxa, quam luituri sint, si non extemplo se admittant. v. Serv. 233. *trepidos* pro festinis, ut ante,

Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si Fortuna permittitis uti,
Quaesitum Aenean et moenia Pallantea:

240. UTI: 241. AD M. PALLANTEA M.

h. l. variari versum 190 voluisse: in quo est *Procubuere*, idque reliquisse h. l. contra codd. consensum. (*Conticuere* Medic. apud Foggin. et haud dubie ceteri Heinsiani praeter Moret. sec., ex quo uno Heinsius lectionem *Procubuere* affert; hoc legitur etiam in 7. 10. 12. *Wr.*) *prospeximus* Ven. 238 *Quod p.* Leid. *quae proxuma ponto est* aliquot Pier. et Goth. sec. (vid. Q. V. XV, 8. *Wr.*) 239 *ac tendit ad aethera fumus* Goth. tert. 241 *et moenia*, h. e. quaesitum Aenean et moenia, codd. Pier., inter quos Romanus: tum codd. Medic. et potiores alii Heins. cum recentioribus Burm. et Gothanis: edd. quoque vett. *ad moenia* tamen editur inde ab Aldd. Pendet iudicium, quod facias, ab interpunctione, et ab interpretatione, quam secundum illam feceris. Quid alii sequuti sint, ex interpunctione eorum assequi non licet. Verum dupliciter interpungi et constitui locus potest; aut sic, ut olim et ipsi fecimus: *Si Fortuna permittitis uti*, *Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea*: *Mox hic cum spoliis*, *ingenti caede peracta*, *Afore cernetis* sc. *nos.* Ita haud dubie praestat, *Aenean et moenia* legere. Contra *ad moenia*, apud moenia, in Pallanteo, impeditam facit orationem. *quaesitum*: ad quaerendum; ut in illo: *Missa est illico ancilla arcessitum obstetricem.* Displicet tamen vel sic: *si fortuna permittitis uti quaesitum.* Ita saltem praestaret versum *Quaesitum* infra post verba: *nec nos via fallit euntes*, collocare: quod etiam olim nonnullos fecisse e Servio discitur. Inter haec tamen non illud quaerebatur, ut ipsi *cum spoliis* et *caede peracta* mox adessent; quod omnino animo concipere non debebant iuvenes, nec promittere, a consilio hoc saltem seniores eos debebant deterrere; verum, quod quaerebatur, erat hoc, ut Aeneae nuntiarent, castra obsideri, eumque ocius reducerent. Haec cum ita sint, monitis viri docti pareo, et alteram nunc rationem amplector, quam in Notis exposui; etsi nec eam satis pla-

alacres pro concitatis, poni a poeta, memoria tenendum: item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. De situ castrorum v. 238 vide ad v. 195 Exc. I †. *insidiae* h. l. ad clandestinum egressum referendae sunt. Porta igitur, quae ad mare ducebat, duas vias ostendebat, quarum altera Laurentum et per castra Rutulorum ducebat, qui ab his partibus venerant ad oppugnanda castra; altera ad laevam et a tergo castrorum in interiores terras.

240 seqq. Si fortuna permittitis uti nos, ut in hac hostium

Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:

cere ingenue fateor. Alienum enim etiam ab Aeneae reditu hoc, ut *cum spoliis*, *ingenti caede peracta*, ille adesset. (*et* etiam Servium legisse, probabile est; certe, si *ad* legisset, non erat, quod *Quaesitum* interpretaretur: „ut quaeramus;" atque in ipso eius scholio editum videmus *et moen. Pallant.*; eos quoque, quos idem transpositione sententiam iuvare voluisse refert, in suis exemplaribus *et* invenisse consentaneum est; *et* praebent etiam Dorph. I. II. et 6. 7. edit. Vinar. 1826. cum Lips. obl.; contra *ad* Palat., idque in alt. Lips. superscriptum cum explicatione „ibimus." Critica ratio magis commendat *et*, quod, etiam a Bothio et Iahnio receptum, revocavi. In bonis codicibus si reperiretur *at*, quod in Rom. exstare falso scribit Potterius, *et* inde factum existimares; nunc *ad* ex interpretatione natum videbitur, quam suspicionem praeter Lips. alt. suppeditant ea, quae apud Donatum leguntur: „Pergemus quaesitum, h. e. ad inquisitionem Aeneae, ad Pallanteam civitatem." Proinde mutavi etiam interpunctionem. *Quaesitum* autem, uti iam Servius et Donatus sentiunt, supinum est; cuius usum latius patere, quam vulgo praecipitur, optime intelligi potest ex oratione Licinii Macri §. 17. a Sallust. Histor. l. III. servata: „Neque ego vos ultum iniurias hortor." Ineptum autem erat promittere, Aenean mox cum spoliis, ingenti caede peracta, Adfore. Cum paucis ille profectus erat; nec quid is interea rerum egisset, compererant Troiani. At ipsi iuvenes hanc spem animo conceperant, qui noctis auxilio usi somno ac vino gravatos hostes aggressuri essent. Idque egregie confirmat ipsa Nisi oratio vs. 198.: „Ita me referat tibi magnus ovantem Iuppiter;" fortasse etiam vs. 188.: „Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum;" fidunt illi scilicet securos se esse posse. Quod autem illos a facienda caede seniores non dehortantur, res fortasse, quum per medios hostes incedendum esset, vix sine caede geri posse visa est. *Wr.*) (—242. Erit fortasse, qui *huc* scriptum malit, quam *hic*. *Wr.*) 243 *fallet* Medic. (et 3.; vid. Q. V. XXVIIII, 2, a. *Wr.*) Post *urbem* vs. sequ. interpungebant alii ante Heins. Nos interpunctionem mutavimus vs. 243. 245. (Heyniana interpunctio id habet incommodi, quod vs. 245. *et* contra morem Virgilianum tertio loco ponitur; nam XII, 381.: „summi thoracis et oras," substantivi cum genitivo coniunctione excusatur. Verba *venatu adsiduo* et ad praegressa et ad subsequentia spectant: Adsidue venatui operam dantes processimus eo usque, ut primam Pallantei partem

incuria et socordia, castra clam erumpamus: *mox cernetis Aeneam quaesitum*, h. e. inventum, *hic affore* reducem. cf. Var. Lect. (ubi, mutata lectione, aliter haec interpretanda esse vidimus. *Wr.*) *Fortuna*, occasione, inquit Burmannus, ut Servius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque

Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,

244. URBEM,

conspexerimus totumque amnis cursum, illuc ducentis, exploratum habeamus. Itaque haec, *Venatu adsiduo*, aut utrimque commatis includes, aut omnem interpunctionem tolles; cf. V. L. ad I, 35. *Wr.*) 244 *primam* Heins. post Pierium defendit. Apud Nonium *primum*. Tum *sub moenibus* Gud. Leid. et Regius; codicum tamen auctoritate et epitheto *obscuris* satis defenditur *sub vallibus*. Sane Palatium in monte erat situm: cf. VIII, 53. Iam vero nolim dicere: oppidum in clivo montis positum significari: *primam sub vallibus urbem*; nec, puto, bene latine dictum foret: *primam sub vallibus urbem*, ante vallem sitam aut primo conspectam. Sed amplectar rationem simplicissimam, quam Servius quoque proposuit: ut *sub vallibus* ad *vidimus* retrahatur. Nos *in* obscuris vallibus positi vidimus etc. Fuit, qui hoc negaret recte factum; et ad emendationem proclivior esset, *sub collibus*. 245 *tutum* sec. Rottend. cf. Burm. 246 *Hinc* Montalb. *animis maturus* Rom., Sprot., bini Hamb., sed prior a m. sec., et Ed. Ven. cum Goth. tert., (quod sibi praeplacere significat Iahn. ad I, 441.; at *animis* debetur praegresso *annis*; et vid. V. L. ad Ge. IV, 132. *Wr.*) sed magis poetica forma *animi*. Vulgari forma est aliquis *animo maturo*; tum exquisitius *maturus animo*, tandem graeca forma *maturus animi*. Sic *aevi maturus* Aen. V, 73. Hoc ipsum *aevi m.* legerunt nonnulli apud Cerdam. *Aletes* recte: Ἀλήτης. v. ad I, 121; alii *Aletis*, hoc quoque Iul. Sab. *Alethes*, *Alaetes*. 247 *Dii patrii indigetes*, *quorum sub* Parrhas. e glossa, ut bene Burm. notat. (nisi e Ge. I, 498. invectum statuere males. *Wr.*) *nomine* Franc. 248 *parastis* Goth. sec.

ornatius et potentius verbum est. 244. Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur, ut sit: nos, venatu ulterius provecti, in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. (— 247. *quorum sub numine Troia est*, vid. Not. ad II, 703. Silius XVI, 655.: „sub numine quorum Gens Troiana sumus.“ *Wr.*) 248. Putant respici Od. δ, 754 sqq. (*Non tamen* solandi vim habere, vidimus in V. L. ad Ecl. X, 31. — *Quum — tulistis*, vid. V. L. ad Ecl. X, 10. *Wr.*) Mox *certus* aliter quam v. 96 et alibi; est is, cui certum,

Quum talis animos iuvenum, et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat:
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis,
Praemia posse rear solvi? pulcerrima primum
Di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis,

249 *et* e codd. intulit Heins. secundum Pierium; Scilicet si iam ante receptum offendisset, hoc egisset, ut iterum tolleret. 250 *dextramque* pr. Hamb. *tenebant* Rom. et alter Menag. *ferebat* vel *terebat* alter Hamb. 251 *multum* Oudart. 252 *digna viris* Ed. Ven. *pro laudibus istis* repositum ab Heinsio e Medic., ceterisque praestantioribus, adde Rom., aliosque Pierianos cum Servio. Idem hemistichium inf. X, 825. Editum vulgo: *pro talibus ausis*, quod pars codd. et Macrob. VI, 6 agnoscunt. Interpolatum esse ex lib. II, 535 observat Burmann. Altera lectio doctior et exquisitior: *laudes*, virtus; conf. sup. ad IX, 197. VIII, 273. 253 pr. Rottend. et Hugen. distinguunt: *solvi pulcerrima? primum.* 254 *Di memoresque* Leid. a m. sec. *tum et cet.* pr. Hamb. *reddat* duo Burm. 257 *g. recepto* Pier. Medic. et alii aliquot: forte ex v. 262. Totus versus aberat a Goth. tert., male. (— 258. *Penates* Medic. *Wr.*)

decretum, aliquid est, adeoque constans, firmus, fortis. 250. Suavis adspectus et ad manus artificis adumbrandus, senis inter lacrimas duo iuvenes aetate florentes tenentis, in consessu armatorum. 252. *laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis. cf. ad v. 197. 255. *integer aevi;* Argutantur Interpp. Ascanius est integra aetate, adolescens, inprimis respectu parentis; decedit annis, aetati, vitae, tamquam summae, nobis destinatae, pars aliqua quotannis, seu quotidie; ut ap. Horatium aliquoties: II Carm. 5, 13 seq. Art. 175. Pueri aut iuvenis in ἀκμῇ constituti quodam modo est summa annorum integra, nondum imminuta. Itaque h. l. ornat epitheton; nihil amplius. (non or-

Assaracique Larem, et canae penetralia Vestae,
Obtestor (quaecumque mihi fortuna fidesque
est,
In vestris pono gremiis): revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;

260 *est* abest Ven. 262 *reducto* duo Moret. ex v. 257. 265 *geminas* duo Burmann., indocte. Tum Petitus Obss. I, 4. distinguit *tripodas geminos auri*, *duo magna talenta* sc. argenti. Sed vir doctus argutias captat in *magno talento*: quod non ad poeticam (cf. sup. ad V, 248), sed ad numariam subtilitatem exigit, quae a poeta aliena est. Tum *tripodas aureos* equidem memorari non memini; sed fere aereos.

nat tantum, sed spem facit Niso et Euryalo perpetuae gratiae obtinendae; hinc illa adiecta: *meriti t. non inmemor umquam.* Terent. Andr. I, 1, 45.: „egregia forma atque aetate integra;" quae in flore consistit, cui nihil adhuc sit imminutum, ut ibi ait Donatus; vid. ibi Ruhnken. Dictata p. 13. *Wr.*) *Vos* — *Nise*, complexus Euryalum, ut inf. 525. *Vos, o Calliope;* nota figura. 259. *Assaraci Larem;* non, tamquam Assaracus Lar fuerit, ut Cerda et alii, sed pro *Lare maiorum*, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum momoravit poeta, ut sup. I, 284 *domum Assaraci* dixerat. Recte Serv. „*Assaraci larem*, id est familiae nostrae vel generi proprium." 260. Laborant Intpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* de omni re dicitur, cui fidimus, in qua fidem ponimus, aut quae fidem facit eius, quod volumus, optamus, speramus; hinc exquisite pro spe et voto saepe ponitur: quaecunque mihi fortuna, et quaecunque mihi seu fides seu spes est; erat autem et fortuna et spes in desideratissimi parentis reditu posita.

263. In praemiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 seqq. Sapientius etiam haec omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon praemia postulat Iliad. κ, 321 sqq. (Nempe aliud fuit Dolonis, aliud Nisi et Euryali ingenium. Quare non est, quod tali

Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri

266 *dat*, ἔδωκε; sic inf. *mittit* v. 361 pro *misit*. (Substantiva quaedam condicionem aliquam durantem indicantia, ut *donum*, *munus*, *proles*, *victor*, interdum a poetis per Praesentia Verborum exprimuntur, ut h. l. *quem dat*, i. e. donum, s. quem possideo donatum a Didone; additur etiam *dona* infra vs. 361.: „Tiburti Remulo — Quae mittit dona;" *mittit*, ut Remulus in posterum possideret. Ita *me creat*, *edit aliquis*, i. e. sum eius proles; vid. exempla ad Eleg. ad Messal. p. 27. sq. a me notata; adde Ge. I, 277. sqq.: „quintam fuge; — tum partu Terra nefando Coeumque Iapetumque creat;" i. e. tum Coeus Iapetusque nati, proles Terrae. Aen. X, 518.: „totidem, quos educat Ufens, Viventes rapit." Eurip. Heracl. 209.: „Αἴθρα. πατὴρ δ' ἐκ τῆσδε γεννᾶται σέθεν." Aen. VII, 485.: „Tyrrhidae pueri quem ... Nutribant Tyrrheusque pater, cui regia parent Armenta;" i. e. pastor. VIII, 294.: „tu Cresia mactas Prodigia;" i. e. victor es tauri Cretensis. *Wr.*) Sed crater cum versu abesse poterat. Deficit quoque copula; debebat saltem *talenta*, *et C.* (Defectus copulae idoneam habet excusationem ex eo, quod Ascanius nondum omnia enumeravit dona, sed addit, quae confecto bello captaque Italia accessura erant. Sunt haec, ut multa alia, scita pronuntiatione adiuvanda; cave igitur diu consistere vocem in fine huius versus patiaris, sed sine intercapedine statim pergendum ad sequentia. Nec invenio, quid praeterea in hoc versu reprehendam. *Wr.*) 267 *Cum vero* pr. Hamb. *Italiam*

in re alterum poetam praeferas alteri. — *aspera*, comparat Heinrich. Pind. Isthm. VI, 58. οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν. *Wr.*) *devicta genitor quae cepit Arisba;* De urbe hac circa Abydum sita v. inprimis Strabo XIII, p. 882. 883. Steph. Byzant. h. v. ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Iliad. β, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Troianis auxilia ab Asio adducta misit. Eandem ab Achille eversam esse Servius tradit, nescio qua auctoritate: sed si qua fuit, ad Arisbam in insula Lesbo ea spectasse videtur. Nostra vero Troadis Arisba quomodo a Troianis capi potuerit, dubitatur. v. Serv. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quae Troianum bellum antecesserant: de quibus cf. Excurs. I* ad h. l. Potuit igitur narrationem de Arisba ab Aenea capta sequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troianis narrationibus intercidit. — *magna talenta* e poetica ratione, ut ornet. Nam, quod partes in se continet, totum *magnum* est respectu partium: v. ad lib. V, 248.

Contigerit victori, et praedae dicere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentis,

268. DUCERE

capere, *sc.* aliquot Pier. (vid. Q. V. XII, 14. *Wr.*) 268 Servius alios *deiicere*, seu potius (ut in uno cod. X, 554) *deicere* ait legere: sic *deiectam sortem* Aen. V, 490. At Medic. Gud. a m. pr. et pr. Rottend. *dicere sortem*, quod admodum placet Heinsio: mihi tamen nimis argutum videtur. Dicit, indicit, sortem is, qui sortiendi facit potestatem: vid. Heins. ad V, 486. *Ducere* autem sortem poeta ornatius dixit pro simplici: *sortiri*, sortitione dispertiri praedam. (*dicere* etiam Servius legit; male enim Burmannus eius scholio praescribit *ducere*, licet cod. Voss. *dicere* praebeat, ad quem nunc liber Dresd. accedit. Addit Servius, esse, qui *ducere* legant. Tertiam lectionem, ab eodem commemoratam, *deiicere*, quod τρισυλλάβως pronuntiandum esse, *deicere*, vidit Heynius, confirmare liceat eo, quod Ecl. III, 96. legitur, *reice*; sed hoc si probes, nescio an paulo rusticiorem facias Ascanium. At ipsa oratio flagitare videtur, ut *dicere*, quod iam redhibui, Virgilio restituatur. Victoris nomine hic designatur ipse Ascanius; quod cum alia declarant, tum vs. 271. Victor autem Ascanius dicturus sortem erat, s. statuturus diem, locum, modum, sorti sive sortitioni, non ipse ducturus sortem. Ducibus enim sua praedae pars eligebatur ante sortitionem, quae ad vulgus militum pertinebat. Quare ipsum illud *ducere* si retinere malis, dicendum erit esse hoc loco i. q. *ducendam curare*. Iam quum proprium in sortiendo locum habeat verbum *ducere*, non est mirum, *dicere* in hoc mutatum esse a librariis Grammaticisque; contra non facile cuiquam in mentem venire potuit, pro *ducere* scribere *dicere*; nec minus probabile est, *deiicere* quoque Grammaticis deberi. *Wr.*) 269 *Vidistis* aliquot Heins. et Burm. cum Macrob. VI, 6. *quis ibat* Franc. Possunt haec interrogando efferri. 270 *ipsum illum*, sc. equum; distinctio est a Servio. (Bothius scripsit *ipsum illum et cl.*;

Cratera autem *antiquum* int. antiquo opere. (*quem dat*, vid. V. L. *Wr.*) 267. Color orationis ex Homero eadem in re Iliad. ι, 135 seqq. *capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat et terram in Latio, quam inhabitent Troiani, et praedam sortiri, dispertiri, contigerit. (— 268. *dicere sortem*, vid. V. L. *Wr.*) 269. Turnus *aureus*, aureis in armis. (*ib. in arm.*, Gr. βαίνειν ἐν τεύχεσι. vid. Graev. Lectt. Hesiod. c. XX. *Heinrich.*) 270. 271. habebis equum exsortem, γέρας ἐξαίρετον, et Turni spolia.

Excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Adcipio et comitem casus conplector in omnis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;

Iahnius recte vulgatam tuetur. *Wr.*) *cristasque comantis* Rom. (*rubentes* Medic. *Wr.*) 271 *nunc iam* Dorvill. 272 *laetissima* aliquot Burm., ex more. 274 Variant codd. ap. Pier. et Heins. ac Burm., etiam nostri, una cum edd., mirum in modum: *Insuper his campis*, *quod* (ut Rom.) vel *quos*, ut Goth. tert. *In super his campi*, *quod. I. — id campi*, *quod. I. is campi quis*, vel, ut Foggin. exprimi curavit, *quos* Mediceus (Heinsius accipiebat *quis* quibus habitat, quod parum placet): *I. hi campi quos*, et *I. his campi quos*, et *campos quos*. Recte Heins. praetulit, quod vulgatum vides. Proclive est videre erroris caussas in exquisitiore ratione grammatica τοῦ *insuper his* pro, *insuper in his*, cum his, et *campi quod*. (*his* tertium casum esse vult Servius; non recte; nec est i. q. *in his*; sed iungitur huic particulae interdum sextus, etiam quartus casus. In Servio Dresd. hic ordo est: *quod habet rex ipse Lat.* Tuetur *campi quod* etiam Palat. *Wr.*) 275 *Tu* Bigot. (*propiioribus* Medic., sed prima *i* in *r* mutatur; vid. V. L. ad Ge. III, 58. *Wr.*) 277 *amplector* Leid. (— 278. Duplex esse potest hic et vs. sq. interpunctio; licet enim haec *Seu pacem*, *seu bella geram* et cum praegressis et cum subiectis iungere. Illud Iahnium fecisse video. Subiungitur autem — vel etiam, ut XI, 778. sq., interponitur — *Sive*, *Seu*... *Sive*, *Seu*, superioribus, ubi additur aliquid explicationis vel amplificationis gratia; cfr.

Illustrat rem Cerda. v. V, 534. VIII, 552. 272. 273. Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetae simpliciter sunt feminae; non gravidae. Quod vero adiecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites. Sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque adeo spoliaverat: hos assignabit cum armis. (Dativus habendi notionem sustinet; hinc *sua omnibus arma*, i. e. quae cuique sunt arma, αὐτοῖς τεύχεσιν. *Wr.*) 274. Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati refert: qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 193 sq., Tarquinio Su-

Seu pacem seu bella geram: tibi maxuma rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum: Fortuna secunda

Ecl. V, 5. sq. Ge. I, 86-91. Aen. I, 218. sq. II, 32. sqq. 62. III, 260. sqq. VI, 831. sq. VII, 604. sq. IX, 680. X, 109. sq. XI, 69. 528. sq. 661. Protaseos autem rationem cognosces ex Ecl. VIII, 6. sq. X, 37. sq. Ge. III, 49. sq. IV, 25. 33. sq. Aen. I, 569. sq. VII, 199. XI, 443. sq. Iam vides, commode posse haec *Seu pacem, Seu bella geram* subiici praegressis; at quae sequuntur *tibi maxuma rerum Verborumque fides*, ita respondent illis *pacem*, *bella*, quod iam Donatus sensit, ut propterea Heynianam rationem praeferas. *Wr.*) 280 *Contra quae* pr. Rottend. 282. 283 Hic velim Burmannus nos docuisset, qualem sententiam horum versuum animo teneret. Interpunxit post *tantum*: *Fortuna secunda Haud adversa cadat*; quae equidem non assequor. Sive iunxeris: *arguerit tantum*, sive *dissimilem tantum*, ieiuna est oratio. Scilicet duplex est lectio loci et interpunctio: altera, quam Servius tuetur et diserte exponit: *aut adversa cadat.* Sic fere editur. Ex hac locus interpungendus: *Me nulla d. — arguerit: tantum: Fortuna secunda Aut adversa cadat.* Ita durior quidem est, attamen δεινότητα habet oratio: *tantum* sc. de me polliceri audeo, quaecunque fortuna acciderit, seu adversa seu secunda; fere ut inf. 636 *Hoc tantum Ascanius.* sed pro vulgari *seu* dictum *aut.* Tum *arguerit* est pro arguet, sed nec ineleganter. (Futurum exactum ad opinionem loquentis refertur: non spero, fore, s. non committam, ut arguat. XII, 316.: „Ego foedera faxo Firma manu;" i. e. certo scio mox effectum id me daturum, quod efficiendum suscepi. Vid. Lindemann. ad Plaut. Capt. II, 2, 64. extr. *Wr.*) Convenit quod inf. 299 *casus factum quicunque sequantur.* Altera est lectio, *haud adversa cadat*, quod Heins. e Medic. aliisque praetulit, si modo codicum auctoritas in tali voce *aut*, *haut*, *haud*, magna est: concinit Mentel. pr. *Haud aversa cadit.* Sic interpungendum esse patet: *me — arguerit: tantum fortuna secunda, Haud adversa cadat!* tantum, tantum modo, precor, fortuna faveat! In his, meo quidem sensu, ieiunum est illud: *secunda*, *haud adversa.* Itaque antiquiorem revocavi cum

perbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum inf. vs. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. 277. *Accipio*, facio, *et complector te pectore toto*, *comitem* iunge. 279. 280. *tibi maxima rerum verborumque fides* erit et habebitur; tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne

Aut adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo; Nox et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo

Brunckio. Respondet v. 299 *casus quicunque sequetur.* Accepit tamen sic locum etiam Symmachus lib. I. ep. 28 ab Heinsio laudatus; et potest aliquis cum viro docto Briegleb statuere, tacitam animi praesensionem et praesagium infelicis exitus his verbis innui. Erat alius vir doctus, qui iungebat: *arguerit tantum*; ut esset, ne quidem insimulaverit, tantum abest ut convicerit; vel, *tantum fortuna cadat*, in tantum, hactenus. Vides me suum cuique reddere, nec quenquam honore suo fraudare. (In re incerta satius duxi nihil mutare. In Mediceo sic exstat: *arguerit· tantum f. secunda Haut adversa cadat*, ut haec existat sententia: modo ne fortuna, quae nunc est secunda, in contrarium mutetur fiatque adversa; quod nunc video Iahnio probari. Restat praeterea una ratio, reliquis non deterior, iniuria fortasse spreta ab Heynio, ut iungas *dissimilem tantum*, i. e. adeo dissimilem, sc. ut non omni tempore aeque, ac nunc, probatus tibi sim. *Wr.*) 283 *Tantum super* Parrhas. *sed te ultra o.* Vratisl. 287 *est* in fine abest Rom. et aliis Pier. et Heins. (adde 8. *Wr.*) 288 *nox et tua testes Dextera* malit Heins. 290 *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart. a m. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert. 291 *Aut sine me* Exc. Burm. *quo audentior* Ven., interpolate; nam hiatum tuetur sententiae clausula et loquendi intervallum. *audacior* duo Heins.

fides designat; ut paullo ante ad 260 notatum meminimus. 281. 282. 283. Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita mea sit consentanea: sive bona sive adversa fortuna in eo exsequendo usus fuero. *tantum* scil. dico, profiteor de me, polliceor. conf. Var. Lect. Ad pietatis sensum praeclare seqq. sunt comparata.

In casus omnis. Percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcer Iulus;
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.

292. DEDERUNT 296. SPONDEO

292 *Percussa* Heins. post Pier. e codd. vindicavit: vulgo, *Perculsum*. Tum *dedere* Medic. (idque revocavi; v. Q. V. V. In eod. cod. paulo ante est *omnes*. *Wr.*) 295 *adfatur* aliq. Pier. et Heins. 296 *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte*, *sponti*, *sponde o*, erat, ut esset: sponde, promitte tibi, expecta. Burmannus bene monet, se dubitare, an Latine dicatur: *sibi spondere*. Si tamen vel maxime Latine ita diceres, tamen praeferam: *Spondeo*, tamquam Ascanii personae egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor*. (Defendi veram, quam recepi, lectionem in Iahnii Annalibus philol. et paedagog. Vol. VIII. fasc. III. p. 293. sq. Mirum est, quod non viderunt editores, vulgata lectione corrumpi metrum, et *Spondeo* apud Virgilium quidem cretici mensuram habere. Non ignoravit hoc Servius, ad VI, 104. *o* finalem a Virgilio semper produci docens, praeterquam in *ego*, *duo*, *scio* et *nescio*; debuit addere *modo* adverbium; quamquam ne de *scio* quidem et *nescio* recte praecepit, quorum illud monosyllabum fit per synizesin, hoc disyllabum; vid. Lindemann. ad Plaut. Captiv. cet. V, 4, 10., adde pag. XXV. Ac *spondere* non solum de eo dici, qui promittit alteri, sed etiam de eo, qui sibi paciscitur, e Digestis copiose demonstrare licet. Iam *sponde tuis coeptis* idem fere valet, quod *promitte*, *spera tuis coeptis*. Sic ipse Cicero Epist. ad Famil. XV, 21, 2.: „Quod ego non modo de me tibi spondere possum, sed de te etiam mihi." Nec, si sententiam spectas, video, quare *sponde* deterius habendum sit, quam *spondeo*. Donatus: „Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante

(*super omnia*, vid. V. L. ad VII, 462. — 286. *Mecum excedentem*, i. q. quin mecum excederet; vid. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*)

294. Locus, suavissimi affectus plenus, in sententiam desinit ex intimis animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio, adeoque imago pietatis suae in patrem Aeneam, acriter pungit animum Ascanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem percepto. Sic inf. X, 824 Lauso caeso ingemuit Aeneas, *Et mentem patriae strinxit pietatis imago*, h. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium et quan-

Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusae
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequentur:
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
Quae tibi polliceor reduci, rebusque secundis,

299. SEQUUNTUR

ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut iam te accepisse confidas." *Wr.*) *omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas. 297 *Iamque erit* pr. Moret. *Namque ait et tu* Oudart. *illa* Zulich. 298 *Tantum defuerit* Gud. *nec p. glo: ia* pr. Hamb. 299 *Factum casus* aliquot Pier. *sequuntur* e Mentel. utroque et ex aliquot aliis recepit Heinsius, (idem exstat in 2. 8. 10. *Wr.*) scilicet tamquam magis reconditum; duo alii *sequantur*, plures *sequentur*, etiam apud Pierium, cum Mediceo et Romano, quod equidem tantis auctoritatibus amplectendum censeo. Vulgo *sequetur.* (ita Palat. et 7. Quod Iahnius ad VI, 846. ob codicum auctoritatem revocandum censuit *sequentur*, id ego ut restituerem, has habui potissimum causas. Primum, quum veteres non *sequuntur*, sed *secuntur*, scribere soliti fuerunt, — de qua re dicetur in futura Virgilii editione, quam Praefat. Vol. I. p. XVIII. extr. designavi — non intelligitur, quomodo *sequentur* in veterrimis libris, Mediceum dico et Romanum, ex *secuntur* oriri potuerit. Tum in huiusmodi oratione, sive ad *manet*, quod ipsum ad rem futuram hic spectat, sive ad *manebunt* respici vis, Futurum requiritur. Aen. II, 709. sq.: „Quo res cumque cadent, unum et commune periclum, Una salus ambobus erit." XII, 202. sq.: „Nulla dies pacem

tum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriae pietatis* in Ascanii mente. Hactenus de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam iam in Homero observamus, Iliad. τ, 301. ὣς ἔφατο κλαίουσ'· ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ' αὐτῶν κήδε' ἑκάστη. Similiter 339. cf. Odyss. δ, 113. 114.

298. *nec partum talem gratia parva manet;* et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quae te genuit: vel, ut Serv. „debet ab omnibus coli, quae talem creavit." (— 300. Quaeritur apud Servium, quid significet istud *ante?* Ut saepe, ita hic quoque Grammatici veteres promunt abscondita, spretis iis, quae sunt

Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait inlacrimans; humero simul exuit ensem,
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna;
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntis

303. ENSEM A.

hanc — rumpet, Quo res cumque cadent." Aliud est enim, quod legitur I, 609. sq.: „Semper honos, nomenque tuum laudesque manebunt, Quae me cumque vocant terrae;" i. e. quaecumque est illa terra, quae me vocat; non: quaecumque est terra, quae me vocet; quod significaretur, si *vocabunt* poeta scripsisset. *Wr.*) Interpunctio ita facta, ut *casus — sequuntur* ad seqq. referantur, non ad antecedentia. (his tamen illa adiunxisse videtur Donatus. *Wr.*) 303 *Haec ait* edd. apud Pier. *S. ait et lacrimans* Parrhas. (Adieci comma extremo versui. *Wr.*) 304 *Lichaon* Parrhas. (*Lygaon* Medic. *Wr.*) 305 *vaginae a. eburnae* aliquot exemplaria apud Macrob. V Sat. 9 e vulgari usu. 306 *horrendique* Goth. sec. *exuviasque leonis Horrentis* Goth. tert. 307 *permittit* duo Burm. et Goth. sec. *Alethes*, *Alaetes*, perperam alii. v. sup. ad I, 121.

ante pedes. Nempe id nunc ipse facit, quod ante, si quid sanctissime adiurare vellet, pater solitus fuerat. — 302. *generi manebunt,* non *genus manebunt,* exspectabunt, sed servabuntur, integra erunt; vid. Santen. ad Balb. Epigr. 108. pag. 190. Wernsdorf. ad Cic. Philipp. II, 5. p. 179 sq. *Wr.*)

303 sqq. Haec ex heroicae vitae more illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, conf. Iliad. κ, 255 sqq., unde hic locus adumbratus est: ut alias fidei et amoris tessera est, arma permutare. Exempla dat Cerda. Ensis commendatus ab arte Cretensis hominis: expectabam ab hoc arcum et sagittas; ensem Creticum non memini. *Vagina eburna* in Od. ϑ, 404 est in simili munere. (*vagina aptare* quid sit, dictum in Not. ad IV, 482. *Wr.*) 308. cf. Iliad. κ, 272 sq. primores comitantur abeuntes. 313. *nubibus ;* dant ventis, auris, ut toties.

Primorum manus ad portas, iuvenumque senumque,
Prosequitur votis. Nec non et pulcer Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri mandata dabat portanda. Sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, adrectos litore currus,

312. PORTANDA DABAT MANDATA

(— 309 Verba *iuvenumque senumque*, Medicei interpunctionem secutus, commatis inclusi, ut apposita sint voci *Primorum*. *Wr.*) 310 *Insequitur* Goth. tert. 311 *Ante omnes* Ven. *animosque* Montalb. et sec. Hamb. 312 *mandata dabat portanda* Non. Marcellus in *mandare* et multi scripti Heins. et Pier. cum Gothanis et Erf., sed iniucundis numeris. (ita Mediceus; eumque ordinem restitui. Non video, quid his in numeris minus sit gratum, quam in iis, quos superiores editores exhibuerunt. Scilicet illud *man . . da . . ta . . da . . bat* offendisse videtur aures Heynii; at ex tribus istis syllabis nulla eodem, quo duae reliquae, modo pronuntiantur; contra si iungis *portanda dabat*, ut est in Palat., geminatam vides eandem prorsus syllabam . . *dă dă* . . . Leve hoc quidem; sed, praeter codicum auctoritatem, illud accedit, quod *portanda* ista in sede collocatum vim accipit minime huic voci convenientem. *Wr.*) 313 *decerpunt* alter Hamb. *discernunt* Goth. tert. *inlita* Rom. 314 *votisque* Leid. pro var. lect. *per umbras* aliquot Burm. et Pieriani: sed bene illud sprevit Pierius. 315 *arte fut.* Leid. cf. Not. Potuisset refingi: *multis iam iamque futuri Exitio.* *futura* Goth. tert. 316 Ordinem verborum e codd. et Macrobio l. l. ac poetae usu reduxit Heins. pro vulgari *vino somnoque.* (ita Palat., male; potius enim vocabulum hic est *somno*; *somno vinoque* i. e. somno, qui gravis est e vino; ad hoc etiam Verbum accommodatum; neque enim vino, sed somno fusum quem dicimus; hinc etiam *somno vinoque soluti*, quod aliquoties legitur, et similia. *Wr.*) Rom. *per umbram.* 317 *arreptos* Vratisl. vid. Not.

314. Cf. Iliad. κ, 469 sqq.

315. Impeditam sententiam facit vox *ante.* Ex sollenni ratione sermonis esse debebat: ante quam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Alterum Servius offert, etsi durius, ut *ante* respiciat *inimica*, in quo

Inter lora rotasque viros, simul arma, iacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se adtollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;

318 *inter tela r.* aliquot apud Pier. (vid. Epitom. Iliad. vs. 514. *Wr.*) 320 *audendum est* duo Burm. cum Goth. tert. 323 *vastabo* multi Pier. et Heins., interpolate et ex interpretatione: *dare* pro *facere* exquisite. (*vasta dabo* etiam 2. 3. 7. 8. 10. *Wr.*) *recto te limite* Macrob. V Sat. 9, quod a re alienum. Sed *lata via*; nam strages late facta indicatur. conf. X, 514 et h. l. Burmann. *limine*, *lumine*, et hic aliquot Heinsiani, cum binis Goth. 324 *superbus* emendabat Waddel. Animadv. crit. p. 28; male, addit Burmannus, tapetes enim in castris habere, superbi est. 326 *Exstratus* tert. Mentel. *Extractus* Rufinian. de Schemat. Lex. p. 259, quod Ruhnkenius V. C. ex illo natum notavit. *perflabat* plurimi codd. et

vis lateat, perniciosa ipsis, unde redituri non erant; igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* Praestat vel sic tertium: antequam ad Aeneam tenderent seu pervenirent. 317. *arrectos currus* (ut inf. 465 *arrectae hastae*) sublato in altum iugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium occurrunt, observante Burmanno. mox *vina*, vasa vini, ut bene Serv.

321. Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta praestet. *consule*, prospice, provide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare* pro facere, vastare. *vocem premit:* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Servius. Praeferam prius: sic memorat voce pressa. (*vocem premere* esse i. q. *tacere*, persuadebunt, quae legun-

Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore

ed. Ven. *p. vinum* sec. Moret. 327 Io. Schraderus emend. *dux*, ne plures Rutulorum reges sint: est enim Rhamnes ex Rutulis inf. 363. Enimvero *Rex* Rhamnes, heroicae aetatis more, ἄναξ, unus e principibus. 328 *auguriis* Macrob. et Schol. Statii ap. Heins. Deerat versus Goth. tert. 329 *inter lora* Parrhas. cum Romano. conf. 318. *inter arma* Goth. tert. (*Tres* Rom. *Wr.*) 330 *premit Rhemi* ante Pier. lectum, invito etiam metro. *Remum* Dorvill. a m. sec., sicque dudum ipse malui. Nunc video, etiam Io. Schraderum ita coniecisse. Nam agi arbitror de uno Rhamnete rege et augure. Iuxta hunc tres famuli, armiger, auriga, tandem ipse Rhamnes, interimi videntur. (Sed causam mutandi equidem video nullam; et quod levissimus testis, cod. Dorvill., offert *Remum*, id accommodatum est ad voc. praegressum. *Wr.*) 331 *Nanctus* Mentel. pr. (et Rom. vid. V. L. Ge. IV, 77., ubi, quae adieceram: „Antique, vid. Lexx." non suo loco in plerisque exemplaribus inserta sunt a typotheta. *Wr.*) *Natus* Dorvill. *secant* Goth. pr. 332 *reliquit* plerique ap. Heins. (cum 7. 9. 10.; *relinquit* Medic. et Rom. — *ipse auf.* Palat. *Wr.*) 333 Servius et eius exemplo Barthius ap. Burm. distinguebant: *Sanguine singultantem atro*: *t.* Ita altero loco epitheton minus bene deficit. (melius sequentibus iungi *atro*

tur VI, 155.: „Dixit, pressoque obmutuit ore." VII, 103.: „Haec responsa — non ipse suo premit ore Latinus." *Wr.*) 325. 326. ornate, docta verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte extructis ipse Rhamnes proflabat somnum.* Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt.

327. 328. Praeivit Homerus Il. β, 858. 859.

329 — 334. Remum (quem expresse non nominat), cum trinis famulis, eiusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον) opprimit; sed v. Var. Lect. 333. 334. *sanguine singultantem truncum*, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem,

Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat

335. SARRANUM

indicat ipse Servius; et ita fit in Mediceo; nec quidquam aliud Servius dicit, quam posse etiam superioribus applicari. *Wr.*) 334 *Tamyrumque*, *Tamumque*, vulgg. Alii *Lamirum*, *Lamurum*, *Samyrum*, *Tomyrum*, *Limyrum*, *Limirum*, *Limurum*. *Lamyrum* tamen Rom. Medic. et alii plerique; pro *Lamumque* Schrader. malit *Numamque* ex v. 454 *Sarranoque Numaque*. Sed v. ib. 335 *Sarranum*, Romanum (? *Wr.*) quoque nomen, Heins. praetulit. v. inf. 454. Vulgo: *Serranum*. (Restitui scripturam et longe plurimorum et praestantissimorum codicum, in his Medic. et Rom., *Serranum*; infra quoque vs. 454. *Serrano* Rom. et Medic. a m. sec., in quo *Sarrano* a m. pr.; in contrarium modum peccatum fuerat Ge. II, 506., ubi *Serrano* a m. pr., *Sarrano* a sec.; atque ut eo loco, sic illo quoque secunda manus veram lectionem restituisse censenda est. Sed dixerit quispiam, voc. *Serranus*, Romani nomen hominis, librariis magis notum fuisse, quam *Sarranus*, et ita facile fieri potuisse, ut *Serranus* ab illis scriberetur pro *Sarranus*. At ut taceam, gentem Atiliam, cuius erat hoc cognomen, mature desisse florere, et ita fere in oblivionem abire potuisse, certe hoc ipsum voc. *Sarranus* satis frequentatum fuit poetis Latinis. Nec audiendus Heinsius, qui infra vs. 454. *Sarrano* praefert, „ut cognomentum Atiliae gentis consulto vitetur." Quid enim fiat Lamo vs. superiore, a quo nomine Aelios Lamias cognomen repetisse novimus ex Horat. Od. III, 17. init.? Si tamen licet hariolari: quid, si Serrani nomen hic de industria poeta adscivit, tecte carpens Atilium istum, qui traducitur Catalect. III. et IV.? quae ipsius esse carmina Virgilii, testimonio Marii Victorini probatur. At, inquis, indignum hoc poeta epico! Indignum, fateor; sed, ut in eiusmodi re fit interdum, obrepunt talia calamo scriptorum vix sentientium. *Wr.*) 336 *insigni f.* Menag. pr. cum Goth. tert., quae vulgaris forma. *iacebant membra* Mentel. pr. Parrhas. et Gud. a m. pr.

ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultantem sanguine*, quam, *sanguinem*. Sequitur: *atro tepefacta cruore Terra torique madent*: gravitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, aestuabat, in loco praeclaro de Agamemnone caeso inter epulas Odyss. λ, 419 et al. (*Nec non*, puta: interemit. *Wr.*) 335 sq. Haec et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et iocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vi-

Membra deo victus: felix, si protenus illum
Aequasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,

337 *vinctus* Montalb. et tert. Rottend. *invinctus* sec. Rottend., non male de vino, quod illigat membra. Sed tamen *multo deo victus* minus abhorrens, quam *vinctus*. Et *vino victus* frequens. cf. ad Tibull. I, 2, 2. De *somno* probavit Heins. ll. a Burm. laudd. Praefert *vinctus* Wakefield, ut Ge. II, 94 *vinctura Lageos linguam*, et Propert. III, 3, 43 *mentem vincire Lyaeo*. 338 *in* abest Hugen. 339 *In pastus* nonnulli Heins. *In pastum* Gud. a m. pr. 340 *vaesana* Medic. (in eodem apud Foggin. *mandet*. *Wr.*) *ieiuna* Exc. Burmann. *mandique trahique* alter Menag. 341 *multumque* Rom. *motumque* alii ap. Burmann. *et fr.* Parrhas. 342 *et ille* Parrhas. *et ira* qu. Moret.

no gravatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. 339 — 341. Cf. inf. X, 723 sq. Homericum locum Il. κ, 485. 486 ornavit: sed ornaverat comparationem, qua saepe et varie utitur, ipse Homerus aliis in locis, ut Odyss. ζ, 130 sqq. Iliad. μ, 299. Iliad. ο, 323. 324, unde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, consternans pecudes, ut tumultuetur per ovile. Spectat autem comparatio, etsi paullo durius, ad Nisum: Simili modo furebat Nisus. (Nimirum est comparatio ἀνανταπόδοτος, vid. V. L. Aen. I, 148. *Wr.*) Tum subiicitur: *Nec minor Euryali caedes*.

343. Euryalus *subit*, impetu occulto aggreditur, multos *sine nomine*, νωνύμους, obscuros, ignobiles. conf. Cerda. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate. conf. Serv. *in medio* vel de loco, vel de tempore, cum Burmanno; ante se. (verius puto: varios et sine discrimine. *Wr.*) 346. *magnum se post cratera tegebat*. In hoc vero omnem fidem excedere videri potest poeta, quod craterem narrat ἀνδρομήκη, ea magnitu-

Fadumque, Herbesumque subit, Rhoetumque, Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem

344 *Herbesum*, quod e Medic. et aliis praetulit Heins. Vulgo, *Hebasum* et *Heresum*. (*Hebesum* Palat. *Wr.*) Reliquas in nominibus his aberrationes adscribere piget. Videat, qui volet, apud Pier. et Burm. *Rhoecum* et hic habent alii. Romanus: *Herbessumque subit*, *Rhoeteumque*, *Arabimque*. (*Rhoethaeum* Serv. Dresd. *Wr.*) 345 *Ignavum* Waddel. ap. Burm., infeliciter, ut pleraeque huius viri divinationes. Manifesta est in versu oppositio. Malis forte nomen aliud nunc pro *Rhoetum*. Illos omnes ignaros, *Rhoecum vigilantem*. Offendit quoque ad idem hoc Io. Schraderus in schedis. (Nihil hic est novum, praeter formam orationis poeticam; in pedestri quoque sermone non dubites haec ita eloqui: Herbesum, Rhoetum, Abarim subit, ignaros illos praeter Rhoetum. *Wr.*) *insomnes et cuncta videntes* in simili loco Valer. Fl. II, 223 caedi facit. 346 *Sed* non sine iudicio positum, pro vulgari *Nam*, aut simili: ut saepe solet. (Explicandum illud *Sed* per ellipsin haud infrequentem: Etsi ille cuncta videbat, tamen non opposuit se Euryalo, sed sibi metuens post cratera se abscondebat. *Wr.*) 347 *totum cum* ed. pr. Burmann.

dine, ut hominem latentem tegeret. Neque ad eam accedit Nestoris crater, etsi ad miraculum grandis ille editur in Iliadis λ, 636, neque ille crater, e quo ingurgitarunt se Centauri. Nec tamen Virgilius credi potest finxisse ea, quae ad sensum uniuscuiusque obviam reprehensionem haberent. Statuendum itaque est, craterem cum ipso abaco, aut mensa, cui ille impositus erat, esse intelligendum. Non enim pocula cum vasis, unde ea replentur, ipsis epulantium mensis erant apposita, sed in mensa seorsum adstabant, ad quam ministri pocula miscebant ex magno aliquo vase, cratere dicto: qui veteribus pro doliis erat, quorum usum nos frequentamus. (At unde abaci illis in castris? Nec sine ratione adiecit poeta epitheton *magnum*. Nimirum non stabat ille post craterem istum, sed, quod e vs. 348. apparet, vel iacebat, vel subsidebat; et qui praesentis mortis metu trepidant, quamvis male tecti tutos se fore et, si ipsi hostem non videant, ab illo non visum iri sperant. Quod etsi sub-

Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta

348 Primum ap. Servium multi distinxerunt: *et multa morte recepit Purpureum*; eduxit gladium multo cruore purpureum; idque rotundius exire videtur. Ut nunc est: *et multa morte recepit*, nude est positum eodem sensu. *caedes* ut φόνος pro sanguine. *recepit* (*receptare* inf. X, 373), οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατο (ut Iliad. ν, 574) σὺν πολλῷ φόνῳ. et ἄκοντά τις Ἀργείων κόμισε χροΐ Iliad. ξ, 456. Est ratio alia Cerdae, quam video Trappium et cum eo Merrick et Northcote ad Tryphiod. 578 praeferre, ut *recipere* sit excipere, tamquam hospitio et epulis. Ita Rhoetum Euryalus excepit morte, ἐξένισε. Habent viri docti in animo versum Sophoclis Electra 96. ὃν κατὰ μὲν βάρβαρον αἶαν φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξένισεν, ubi alia vides adiuncta, quae ad eam notionem ducere possunt. Ita quoque de eo, qui occurrit ex adverso, bene dictum δέχεσθαι ἔγχει: Iliad. ε, 238. Apollon. I, 1000. *multa nocte* Cornutus legerat, Servio notante; haud dubie indocte: nec procedit, ut hoc ipsum cum Heinsio de morte accipias. *multa in morte* Goth. sec., et Parrhas. *multaque in morte reduxit*, et Waddel. Animadv. Crit. p. 32 *et inulta morte*. Haberet saltem rationem, si diceres: *multa morte* esse dictum de vulnere alte illato certissimaque adeo morte. 349 *vomit ille animam cum s. mixtam* Ven. *et* abest quoque Oudart. et Zulich. *mixtam* etiam Parrhas. cum Goth. tert. (*mixto* scripsisse poetam putat Wakef. ad Lucret. III, 643. Ceterum retinui *Purpuream*, codicum lectionem; nam quod, teste Servio, fuerunt, qui legerent *Purpureum*, ad *ensem* relatum, id illi fecisse videntur non, quod ita in suis codd. invenissent, sed quod offenderet eos anima purpurea. *Purpureum* legi iubent Voss. ad Georg. IV, 373. et Ruhkopf. At tuentur *purpuream* Hymn. in Apoll. vs. 361.: „λεῖπε δὲ θυμὸν φοινὸν ἀποπνείουσα." Soph. Ai. vs. 1390. sqq. ed. Herm.: „ἔτι γὰρ θερμαὶ σύριγγες ἄνω φυσῶσι μέλαν μένος·" ubi Lobeck. comparat Aesch. Agam. vs. 1075.: αἱματηρὸν μένος." denique, qui ridiculum, ex ipsa tamen rerum veritate a poeta repetitum est, ob eamque rem adiectum *metuens*. *Wr.*) 348. *multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine; ut φόνος. Tum *purpuream animam* dixit sanguinem vitalem, cum quo vita efflatur. (Aliud est πορφύρεος θάνατος apud Homer. Iliad. V, 83. *Wr.*) conf. Var. Lect. 349. 350. *et cum sanguine mixta vina refert*, ἀναφέρει, reiicit, ut Serv. Sensum igitur foedae et ingratae rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii, Ovidii et Statii exempla Cerda laudat, descri-

Vina refert moriens; hic furto fervidus instat.
Iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri),
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.

350. MORIENS. HIC 351. UBI IGN.

totum hoc hemistichium in suum carmen transtulit, Auctor Epit. Iliad. vs. 365.; adde, quos ibi laudat van Kooten. *Wr.*) 350 *Hinc* Montalb. *Tunc* Ven. *Huic* obl. Pierii. Nihil satisfacit. Malim *Sic* ille, Euryalus, caedibus faciendis fervide instat. (Non vidit Vir Summus respondere sibi pronomina *ille — hic*: ille moritur, hic, non multum circa eum moratus, transit ad alios; quapropter minore usus sum interpunctione. *Wr.*) 351 *ibi ignem* Rom. et aliquot Pier. et plerique Heins. cum ipso Medic. (idque restitui; demonstrativa particula multo aptior orationi animi quendam motum indicanti; eo enim ut tenderet Euryalus, stimulabat subita cupiditas equorum, quos ibi ad deficientis flammae lumen conspexerat, abducendorum; vid. etiam Not. ad vs. 354.; nam nisi hoc significare poeta voluisset, omnia haec *ibi — equos*, maxime vero ista *et — equos*, otiosa forent et temere adiecta. *ubi* Palat. cum 7. 8. *Wr.*) 352 *forte* pro *rite* Goth. tert. *videbant* pr. et tert. Rottend. 353 *br. cui* duo Heins. et duo Burm. *tum* Ven. et Goth. tert. 355 *Acceleremus*, *ait* Statii Schol. ap. Burmann., perperam. *iam lux* Leid.

ptionem tam molestam et nauseam moventem refugerunt. Ferri haec possunt, ubi cum foeditate *sensus horroris* excitari debet, ut de Caco VIII, 196, adde V, 469. (Foediora haec nobis videntur, quam visa sunt Romanis, quorum oculi adsueti erant adspiciendis variis caedibus. Et pleraque ex hoc genere non ex nostro, sed ex Romanorum sensu iudicanda sunt; quo etiam illud pertinet, quod multarum rerum, quae inhonestae essent visuque turpes, vocabula tamen honesta erant apud Romanos. *Wr.*) Non iungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et occulta caede. (potius: furtivae caedi. *Wr.*)

350—356. Manifesta Homeri vestigia Iliad. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus excubiis erat praefectus sup. IX, 159 etc. *ignem extremum* quis dubitet iungere, ut *lumen extremum*, iamiam fere consumtum et deficiens, conf. Burm. *reli-*

Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulcrosque tapetas.

356 *exhausti satis est* pr. Menag. (*Poen. exactum* coni. Pricaeus ad Appul. Met. l. XI. p. 239. *Wr.*) 357 *relinquit* Ven. 358 *pictosque* ap. Caris. *tapetos* pr. Rottend.

gatos rite, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv.; quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. Apud Homer. in ea re Iliad. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. (— 354. Proprie dicitur *ferri cupidine*, non item *f. caede*; sed *ferri* quum de omni impetu dicatur, ad eandemque notionem epitheton *nimia* accedat, *nimia caede ferri* idem est, quod *nimio caedis studio ferri*. Iam quod adiungitur *nimia cupidine*, id ad aliam rem spectat, de qua dictum in V. L. ad vs. 351. Aliter haec interpretatus fueram Q. V. XXXIII, 4. *Wr.*) 356. *Poenarum* h. l. pro caede ad ulciscendum hostem facta; caedes satis multae factae sunt.

357 — 366. Omissis ceteris spoliis arte elaboratis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. *phalerae*. Dubitatur et h. l. sintne equi an equitis ornamentum; vulgari more equi phalerati sunt. Sup. V, 310 *equum phaleris insignem* vidimus, hic tamen *phaleras Rhamnetis*. Iam, qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat; potest adeo eques phaleratus dici, cuius equus est phaleratus: apud Polybium Tom. IV, p. 496 in pompa ab Antiocho ducta sunt ἱππεῖς χρυσοφάλαροι: itaque etiam nunc Rhamnetis phalerae, quibus insignis eius est equus et quidem h. l. currui iunctus. Verum nec hoc locus admittit; si pro diversis accipis, ut vulgo fit, phaleras et cingulum; ut Euryalus induisse narretur illas phaleras una cum balteo. Ita h. l. saltem pro viri ornamento erit accipiendum, et quidem viri e curru pugnantis; etsi, quale illud fuerit, nusquam declaratum reperio; nec magis, si equitibus tribuitur, qua specie illud fuerit. Unicum locum, ex quo aliquid colligi possit, esse video Silium XV, 255 *phaleris hic pectora fulget*. (Ex Liv. IX. extr.,

Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio quum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;

359 *bollis* Bigot. 360 *Tiburti mitis* Parrhas. Notabile est quod Iul. Sabin. ad h. v. habet: „hic locus totus ab expositoribus dicitur emendandus.“ Certe sententiae in periodum sunt circumductae, insertis pluribus membris. 361 *misit* Montalb. et sec. Hamb. cum Goth. sec. et tert. cf. sup. ad v. 266. 362 *ille suo moriens dat habere nepoti Post mortem*, coniungebat Titius L. Controv. XXI, 23, ut significet mortis causa donare. Sciquem ibi laudat Ernesti, nihil profici posse, docebit collatus cum illo Plinius H. N. XXXIII, 1. At inter ornatum muliebrem referuntur phalerae pelagiae a Petronio c. 55.; adde Epithal. Laur. et Mar. vs. 35. in Wernsd. Poet. L. M. T. IV. p. 492. *Wr.*) Sunt ergo phalerae et balteus idem. Iam autem paullo inf. v. 458, ubi spolia enumerantur, tantum *galea et balteus* memorantur; nihil de phaleris. (non balteus, sed galea et phalerae; quae res etiam plus videri potest ponderis habere ad probandam Heynii explicationem. *Wr.*) Possunt itaque per epexegesin dicta esse *phalerae et cingula*, h. e. cingulum, quod inter phaleras habitum est; ut scilicet *phalerae* aut omnino, aut hic saltem, vocabulum generale sint ornamentorum equi et equitis. Ita phalerae esse potuere et equi, et equitis. Quo ipso composita est omnis de vocis sensu controversia. Quod τὰ φάλαρα ap. Homerum in fronte galeae erant, nihil huc facit. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium*. Mox balteum int. aureis clavis insignitum: χρυσόηλον, quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. κ, 266 sqq. Balteus ille olim Caedici fuerat, qui eum miserat Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, ξεινήϊον; Remulus moriens nepoti reliquit; quo aliquando in pugna caeso, balteo illo potiti sunt Rutuli. Atque hi, vel in praedae parte vel ut ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse Interpretes. (at vide, quae in V. L. ad vs. 363. disputavi. *Wr.*) 362. δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν Homer. simpl. dedit. 364. *nequicquam aptat*, non fruiturus; ut Serv.; puta

*Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;

363. APPOSUI STELLULAM.

licet ut ICtum videas haec tractare, non poetices studiosum. 363 *pugnaque potiti* scripti et ed. Ald. pr. cum al. Sed *pugnamque potiti* Heinsius e Medic. receperat: quod factum nollem; est enim vitium librarii, non lectio. (*pugnamque* etiam Lips. alt., idem *petiti. Wr.*) Post mortem Remuli, nepote in praelio caeso, *balteo illo* potiti erant Rutuli, Rhamnetique illum vel in praedae parte vel ut ἀριστεῖον dederant. Hoc poeta effert: balteo potitos esse Rutulos *bello pugnaque*: Haec saepe iungit noster cum aliis, ut Homerus πολέμῳ τε μάχῃ τε. *mortem pugnamque* dubito an aeque amplectantur poetae. *praedaque potiti* Rom. Voss. et pro var. lect. Moret. tert. cum Goth. sec., (adde Palat. *Wr.*) et sic ed. Ald. 1514 ex Naugerii emendatione, quaeque hinc fluxere; manifeste repetitum inf. ex vs. 450. A Benedictinis monachis (*Nouv. Tr. de Diplomatique* Tom. III, p. 152 sqq.) describitur codex rescriptus, in quo folia ex vetere Aspri Virgilio deprehensa sunt. Laudant ibid. variantem lectionem ex Aeneide: *spoliisque potiti* pro *praedaque p.*, quam ad h. l. spectare necesse est. Ceterum in interpretatione loci magnas turbas fecere veteres interpretes; cf. Iul. Sabin. Donat. Sed adscribam Servii verba: *post mortem*, inquit, *scilicet Remuli*, *secundum supra dictum sensum*; *nam Donatus dicit*: *Post mortem Nisi et Euryali*, *bello potiti sunt Rutuli* (haec is, quem nunc Donatum ferunt, non habet, sed contrariam interpretationem affert): *quod non procedit*, *si diligenter advertas. Sane sciendum*, *locum hunc esse unum de XII* (alii XIII) *Virgilii*, *sive per naturam obscuris*, *sive insolubilibus*, *sive emendandis*: *sive sic relictis*, *ut a nobis per historiae antiquae ignorantiam liquide non intelligantur.* Bene nobiscum actum esset, si nullus locus obscurior et difficilior occurreret! Mortem *Euryali* alii intellexere, cumque iis Cuningh., toto loci sensu inciso et everso. Frustra turbatum. Vide Notam. („Libenter castigarem Virgilii locum plane depositum deploratumque Aen. IX, 363.: *Post mortem spolium Rutuli praedamque potiti.*“ Haec Wakef. ad Lucret. III, 1051. Si non est e numero insolubilium hic versus, molestus tamen est et Virgilio non satis dignus. Maxima difficultas, iam ab Aspro in scholiis a Maio editis perspecta, in eo est posita, quod nomen nepotis non additur; quod in eiusmodi quidem narratione, nisi res aperta est, aegre desideratur. Tum offendunt illa *Post mortem*; quae certe non ad Remulum, ut putat Heynius in V. L., sed, quo eadem idem in Nota retulisse videtur, ad nepotem spectant; scabrum enim hoc: „post mortem Remuli hoc cingulum habuit nepos eius; post mortem Remuli eo po-

respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur vers. 384. *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum εὐ ἀραρυῖαν. conf. sup. ad I, 318. (De conforma-

Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea praemissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regi responsa ferebant,

369. REGIS

titi sunt Rutuli." Sed molesta etiam altera ratio, quum requiratur vinculum aliquod, quo vs. 363. cum superiore iungatur, praesertim quum discernenda esset aliquo modo mors Remuli et mors nepotis; certe ita pergendum erat: *Huius post mortem.* Praeterea, licet alibi recte copuletur *bello pugnaque*, hoc tamen loco, ubi de unius viri spoliis agitur, inepte haec cumulari, facile senties. At cave hanc infantiam imputes cultissimo poetae. Dum quaerunt veteres, quod nomen fuerit isti Remuli nepoti, non viderunt, ipsum Rhamnetem significari. At Rutulus fuit Rhamnes. Scilicet non ex filio nepos ille Remuli habendus, sed ex filia, quam nihil impedit quominus Rutulo alicui nuptam fuisse existimemus. In quod quum nemo incideret, — fit enim non raro, ut ea, quae ante pedes sunt, minime animadvertamus — alius alio modo hunc nodum solvere conatus est. Servius quidem, posterioris aevi morem respiciens, avo cognominem nepotem fuisse ipsumque Remulum audisse opinatur. At quum vel sic non intelligeretur, quomodo id cingulum ad Rhamnetem pervenisset, alii pro explicatione hunc versiculum adscripserunt: *Post mortem — potiti*; dignum illum quidem Grammatici alicuius, non Virgilii, ingenio, quique vix dubites quin confictus sit ad similitudinem eius, qui infra legitur 450.: „Victores praeda Rutuli spoliisque potiti." Vidimus autem complures eiusdem farinae versus, maxime libro tertio. Itaque non dubitavi asteriscum ut signum *νοθείας* apponere. *Wr.*) 365 *cristamque* alter Hamburg. 366 *et scuta c.* Goth. tert. 369 *regi* tres Burm., sed ii recentissimi, Franc. Reg. et Dorvill. Consentiunt tres Gothani, sed qui nec maioris pretii sunt. *regi Turno* pr. Hamb.; forte melius, inquit Burm.; nam Latinus mandata dare non potuit, qui lib. VII, 600 *Sepsit se tectis rerumque reliquit ha-*

tione orationis cfr. Not. ad I, 23. *Wr.*)

367 seqq. Subticuit poeta sapienter nonnulla, quae ex ipsa narratione intelliguntur. Praecesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Troianorum expugnanda. Interea in urbe

Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.

benas. Attamen vel sic quaeritur, a quonam responsa lata fuerint? Latinum res non ita destituisse, quo minus iis postea iterum interesset, ex lib. XI, 231 sq. satis apparet. cf. Serv. ad v. 367. Idem bene ad v. 369 *In omnibus bonis* regis *dicitur inventum.* (Sed si *regis* legimus, quaeritur, ea Latini responsa qualia fuerint? Id vero vix expedias; nec probabile est, armatam Laurentum manum cum responsis Latini venisse; qui quum pacis esset studiosissimus, oratores ab eo, non milites, cum responsis mitti consentaneum erat; nisi forte illud comminiscare, cum istis equitibus profectos esse legatos. Sane concilium habentem illum infra l. l. videmus, sed, victis Rutulis, ut pacis auctorem; nostro loco quae Latini partes esse potuerint, non video. Sed quid tandem credere cogit, responsa hic commemorata Latini fuisse, quae, quum modo haec praecesserint „*Cetera dum legio campis instructa moratur*," a duce pedestris huius exercitus accepta equites istos ad Turnum pertulisse veri sit similius? Iam vero scire pervelim, quibusnam ex codicibus illud *regis* illatum sit? Omnes, quas modo ad manum habeo, veteres editiones, etiam Dan. Heinsii, qua in conferendis scriptis exemplaribus usus est Nicolaus filius, *regi* exhibent. Silet tamen Pierius, silet Nic. Heinsius, qui et ipse *regi* edidit. Idque, *regi*, est in Medic. ap. Foggin., item in utroque Lips. Notula Serviana, ab Heynio laud., desideratur in aliis editionibus et libris mss.; tum mirum est illud, quod in ea legitur praeter consuetudinem, *dicitur*; denique tota obscura est et perplexa: „In omnibus bonis Regis dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, Turnum potius, quam Latinum responsa dare." Quae quum ita sint, non potui, quin *regi* restituerem. *Wr.*) 370 *homines* Zulich. Tum *Volcente* Rom. et alii Pier., tum Medic. a pr. m. et alii Heins., etiam inf. 375, monetque idem Iul. Sabinus ad v. 420. *Valscente* alii, item *Velcente, Ulcente.* (Medic. *Volcens*, h. l., sed superscripta *s*; *Vulcens*, eadem litera superscripta infra vs. 375. 451.; *Vulcens*, non superaddita tamen *s*, X, 563.; denique in uno versu infra 439. *Vulcentem*, superscripta *s*, et *Volcente* plane omissa illa litera legitur. *Vulscens* autem et *Volscens* non aliter differunt, quam *vulnus* et *volnus*. Utraque diversitas in eodem codice invenitur in Volscorum nomine; *Vulscorum* legitur XI, 432. et 463., *Vulcorum*, superscripta *s*, XI, 498.;

Laurentum coguntur copiae. Ad earum adventum accelerandum miserat Turnus ad regem Latinum: a quo, dum ceterae copiae instruuntur, praemittuntur trecenti equites. (Sed vid. V. L. ad vs. 369. *Wr.*) In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus. 371. *murosque subibant:* quosnam? Troianorumne? hoc est vallum et castra, quae obsidebant Rutuli? atqui ea non ingredi poterant equites Latini; an Rutulorum? atqui horum castra erant nulla, hoc est, nec

Iamque propinquabant castris, muroque subibant,
Cum procul hos laevo flectentis limite cernunt,
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit inmemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine
Volscens:

371. MUROS 372. CERNUNT;

praeterea *Volsci. Wr.*) 371 *portis* pro *castris* pr. Hamb. et sec. et tert. Rottend. (cum 3. 7. 8. 11. *Wr.*) *murosque s.* Heinsius secundum Priscianum et codicum partem praetulit, consentientibus aliquot Pierianis, inter quos Romanus esse videtur; adde Servium, firmante Iulio Sabino. Sed Medic. cum aliis tuentur quod ante Heinsium editum erat: *muroque s.*, Leidens. *murisque.* (*muroq.* etiam 2. 10. cum Servio Dresd. aliisque Servii libris mss.; idque recepi; vid. V. L. ad VII, 161. — 372. Coniunctio *Cum* etiam ad sequentia pertinet; itaque semicolon in comma mutavi. *Wr.*) 373 *sublustris* Leid. a m. pr. et Goth. tert. 374 *que* abest binis Burmann. *quae* emendat Waddel. Anim. Crit. p. 33., idque probabat Cuninghamus. 375 *est* abest nonnullis Pierianis et binis Gothanis: at prior: *Stare*; *viri quae caussa viae est*? (*t. sese vis.* Medic.; vid. Q. V. XV, 9. *Wr.*) *usum* Exc. Burm. *visu* pr. Moret. Burmannus, nullum idoneum sensum exire putans, emendat *visa*, visa galea splendenti. Scilicet interpungebatur

vallum nec agger; verum in campo procubuerant. Res sic expedienda; Rutuli obsidebant vallum et portas castrorum Troianorum, cf. sup. 159 sq., adeoque turma, quae ad exercitum mittebatur, *castris propinquare murosque subire* dici poterat, qui ab exercitu oppugnabantur. *subire* nunc est simpliciter, propius accedere; non, ingredi. (vide iam V. L. ad VII, 161. *Wr.*) 372. *laevo limite:* sc. in *bivio portae, quae proxima ponto* v. 238 Nisus et Euryalus tendunt laeva (scil. a sua et Troianorum parte) versus Tiberim et Palatium Euandri. cf. sup. ad vs. 195. (adde *Goetting. gel. Anzeig.* 1804. fasc. 168. p. 1670. *Wr.*) 374. Variavit ingeniose quod apud Homerum est Iliad. κ, 258, ubi Diomedes ad speculandum exiturus multo cautius ac prudentius galeam sumit ἄφαλον καὶ ἄλοφον. 375. res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. cf. Var. Lect. 377. *tendere* recte explet Serv. verbis tendere adversus aliquem, hoc est, respondere. Tamen offendunt alii Interpp. (Ceterum vid.

State, viri; quae caussa viae? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis.

Haud temere est visum, conclamat ab a. V. Vir doctiss. tantum interpunctionem curatius exigere debebat. Scribendum et accipiendum est, *Haud temere est visum. Conclamat ab a. V.*, res animadversa est haud in vanum, haud impune. Conclamavit statim Volscens etc. Atque hoc, quod sponte se offert, malim equidem, quam aut *visum* pro substantivo habere, aut accipere quasi dictum: Visum est, haud temere esse, quod galea refulserat. Est enim *temere* proprie vetus nomen, ex temeris, temere, ut necesse, forte, rite et similia. Wakefield ex Cod. Coll. Iesu adscivit correctionem *Haud temere est visus.* Tum *ab aggere* Ven. et a m. pr. Gud., quod de via accipit et illustrat Heinsius, sed h. l. nemo praeferet alteri, quod de duce magis consentaneum. *exclamat* Ven. *cum clamat* Goth. sec. 378 *in silvis* Leid. et Reg. 379. 380 In unum conflat Goth. tert. *Obiiciunt sese equites aditum custode coronat.* 380 *huc illuc* Nonius in *divortia. abitum* Medic. a pr. m. aliique cum Romano et aliis Pier., praetulit quoque Servius; itaque recepit Heinsius. Et videtur esse doctius quam vulgare: *aditum.* (*abitum* est prior Medic. lectio, idem legitur in 5. 7. 8. 10.; *aditum* Palat., etiam, testante Pierio, Rom. Illud verum; neque enim ab a d i t u s i l v a e illi, sed ab a b i t u e x s i l v a prohibere eos volunt; item censet praeter Servium Scholiasta a Maio editus. Hinc infra vs. 386.: „Nisus a b i t.“ *Wr.*) Ed. Mediol. *obitum*, tert. Moret. *atque omnem abitum.* 382 *complebant* Medic. 383 *lucebat* haud dubie elegantius de via inter dumos et tenebras silvarum, quam *ducebat*, quod vulgg. praeferebant ante Heinsium, qui Ser-

Q. V. XXX, 1. *Wr.*) 379. *divortia* doctius, quam diverticula. (Scholiasta a Maio edit. laudat versum ex Annalibus belli Gallici: „Hic, qua ducebant vastae divortia fossae.“ *Wr.*)

383. Per *calles occultos*, saltus caliginosos, ducebat semita, luce desuper immissa per intervalla agnoscenda. v. V. L. (Fortasse poeta memor fuit Apollon. I, 1281. διαγλαύσσουσι δ' ἀταρ-

Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum. 385
Nisus abit: iamque inprudens evaserat hostis,
Atque locos, qui post Albae de nomine dicti

387. LACUS

vium, Medic. a m. pr., aliosque sequutus est: (*lucebat* est prior Medic. lectio, *ducebat* altera; hoc habet Palat. *Wr.*) etsi enim ab eo: *sed frustra*, sub finem notae subiectum video, in contextum tamen *lucebat* receptum est. Praeiverat autem iam olim Naugerius Ald. 1514, cui vix una et altera editio obtemperavit. At *semita rara*? Estne quae raro ab ingressis inter sentes agnosci poterat, paucis ac raris intervallis inter saltus caliginem patens lucebat? hactenus *semita rara lucebat*, caelo ac luce desuper immissa certis tantum locis; (recte; eodem modo hic l u m e n rarum dicitur, quo Ecl. VII, 46. u m b r a. *Wr.*) an quae ipsa est rara, pervia; ut silva rara dicitur, h. e. non densa, πυκνή, sed ἀραιά. Sed prius expeditius. *Calles* obvium esset mutare in *valles*; sed accipio *calles* de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius (sic apud Livium *saltus callesque* iunguntur), in hoc est *semita*, quae ducit euntem. (*calles* Medic. *Wr.*) 385 *fallique timor* Medic. a m. pr., sicque edd. aliquot recentiorum, concinne omnino, Heinsio quoque iudice, *timor ne falleretur*, nisi manifesta librarii incuria esset. 386 *evaserit* Medic. a m. pr. *invaserat* Dorvill. 387 *locos* codd. Heins. et inter eos Medic., sic quoque Romanus. Pierius nihil monuit: sed nec aliter ille legisse ac reperisse videtur: nam sic fere vett. edd. omnes, quas inspexi. Nec *lacus* nisi ab emendatione viri docti profectum, quem Io. Bapt. Egnatium fuisse arbitror, in cuius recensione primum *lacus* expressum deprehendi: quod sequuntur Pulman. Steph. Heins. Nec variant codd., nisi quod nonnulli *lucos* vel *lucus* vitiose exhibent, *locus* Erf. Iam in lectione illa, *lacus*, magna suboritur difficultas, si locorum situm comparet aliquis (cf. sup. Not. ad v. 195). Lacus enim Albanus nimis longe a castro Troianorum seu nova Troia, quaternis saltem leucis, abest, quam ut intra exiguum, quod a media nocte ad diei ortum supererat, intervallum eo usque procurrere et iterum inde silvas redire posset Nisus. Ruaeus itaque, quem nunc video ad h. l. offendisse, *locos* prae-

βol.. *Ruhkopf.*) 385. *fallitque timor regione viarum* h. via, periphrastice; ut aberraret a via. *regio viae*, et poetice, *viarum*, pro ipsa via. cf. sup. ad lib. II, 737. (Silius XVII, 580.: „Iuno fallens regione viarum.“ *Wr.*) Timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. 386. *abit* ut lib. V, 318 *Primus abit, longeque* ante alios *emicat*, evolat ante alterum. *imprudens*, Euryalum remanere non animadvertens. *Lacus Al-*

Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat:
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, qua te regione reliqui?

388. HABEBAT. 390. EURYALE, INFELIX QUA

fert, ut pars aliqua agri Albani sit, qui tum forte eo pertinebat. Enimvero non minore difficultate haec ipsa lectio premitur. Ut concedam *locos* poetam dicere, ubi vulgaris oratio *loca* postulabat (cf. sup. I, 306. 365); tamen non est, quod sciam, ullus loquendi mos, quo *loca Albana* appellari possint. *Agrum*, *collem*, et similia requiro. Unus Iul. Sabinus est, qui ad locum hunc quicquam notaverit: „*atque locos*; nam nomen loci Latii, ab imperio, quod erat Albae, Albani dicti; aliter non stat sensus.“ Paullo obscurius haec dicta. Mihi quidem, donec de locis Albanis meliora edocear, *lacus Albani* praeferendi videntur: *lacus* toties in *locos* abiere: nec adeo morosi esse debemus, quominus in poeta feramus cursum Nisi paullo ultra iustos limites productum, cum omnino longius cursu evectum vellet significare; tandem, si ad lacum pervenisse Nisus dicitur, non hoc ita urgendum est, ut in ipsa ripa haeserit. Si tamen a poetae nostri subacto iudicio alienum hoc esse videbitur: utendum arbitror altera lectione *lucos*, ut scriptum a poeta statuam: *Ad lucos* h. pervenerat usque ad lucum Albanum dictum. Potuit is longius procurrere: et hoc luco tectus respicere coepit demum et se recipere. *At lucos* Goth. sec. exhibebat. *usque lacus* est coniectura viri docti haud inelegans. (Sed vellem docuisset Heynius, quomodo illud, quod retinuit, *lacus* conciliari posset cum iis, quae adiiciuntur: „tum rex stabula alta Latinus habebat.“ Itaque restitui codicum lectionem *locos*; videtur nos fugere ratio huius appellationis; fortasse *loci* hic i. q. δῆμοι, κῶμαι, de quo significatu egit Graev. ad Cic. Epist. ad Att. VII, 3. — Pro *qui* legitur *quo* in scholiis a Maio edit. *Wr.*) *ducti* Medic. a m. pr. (— 388. Recte Iahnius minore interpunctione post *habebat* incidit, ut nexus sit: „iamque evaserat, ut stetit et respexit;“ vid. Q. V. XXXV, 8. *Wr.*) 389 *prospexit* alter Menag. (— 390. Servius ante, Haterianus, ut videtur, in Scholiis a Maio editis post *infelix* interpungit; hoc rectius, et ita est in Mediceo; displicet enim *infelix* in principio eorum, quae sequuntur, positum, quasi in hoc potissimum sit nervus orationis; recte, si liceret, vel *qua te infelix reg. rel.*, vel *qua te reg. reliqui Infelix* scripsisset poeta. *Wr.*)

banus aliquantum sane a Castro Troianorum, seu Nova Troia, abfuit, et maiore forte intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere et rursus inde silvas repetere potuerit Nisus. Enimvero nec geometrica subtilitate in poeta haec exigenda sunt, qui omnino longius cursu evectum

Quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae? Simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; quum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum: quem iam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,

391. SEQUAR? R. 392. SILVAE, S.

391 *Quove* Parrhas. (quod Heinrichio probatur, coll. vs. 490.; sed non est eadem utriusque loci ratio. *Wr.*) Tum Urbanus verba Nisi continuabat usque ad *rursus perplexum iter omne revolvens*: ut quidem in Servio nunc legitur; sed secundum Iul. Sabinum, usque ad *Fallacis silvae! Simul et.* Turbat omissa vox *ait*, *inquit.* (nihil in ea re offensionis; vid. V. L. ad III, 84. *Wr.*) Donatus distinxerat et legerat, uti vulgo fit. Quod Fabricius ei tribuit, *Fallaces silvas*, praescriptum tantum est eius verbis in edit. Basil. (Mutavi interpunctionem, posito non post *sequar*, sed post *silvae* interrogandi signo; sic demum tautologia, quae est in verbis *rursus — legit*, idoneam habet excusationem. Sensit hoc etiam Iahnius, offensus ille ad vocc. *simul et. Wr.*) *Rursum* tres Burm. *perflexum* Sprot. *resolvens* sec. et tert. Rottend., acute, et subtiliter ad *perplexum.* (quod coll. VI, 29. dubitabam an reciperem, praesertim quum ipsius Medicei prior lectio sit *resolves*, sic, altera *revolvens. Wr.*) 394 *sequentem* Gud. a m. pr. 395 *dum* Ven. *tum* Gud. a m. pr. Leid. et Reg. 397 *et noctis subito t. t.* iunxerant olim alii ap. Servium: et sic in Mediceo interpungi video. (utriusque distinctionis mentionem facit etiam Haterianus in Scholiis a Maio editis. *Wr.*)

Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longo etsi intervallo adhuc dissitum, tamen praetergredi, versus Tiberim tendens, et a tergo eum relinquere, eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum haec in locorum planitie sunt diiudicanda. (Sed vid. V. L. *Wr.*) 388. *stabula:* ager erat regi de agro publico assignatus, τὸ τέμενος. nunc ille pascuus, pascendo pecori aptus. cf. ad v. 274. Ceterum tota haec

Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulcram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, et sic voce precatur:

403. LUNAM, SIC

398 *Oppressit* Goth. sec. *rapi*, ut ad *videt* referretur, olim nonnulli ap. Serv. *c. p. contra* Montalb. 399 *Heu, quid agat?* Serv. ad IV Aen. 283. 400 *aut sese* Menag. pr. *in enses* Heins. revocavit, ut varietur oratio, cum idem hemistichium sup. II, 511 occurrat. Atque sic Gud. et alii Heins. (etiam 3. 5. 8. 10. *Wr.*) cf. Burm. Vulgo lectum: *in hostes*, quod tueri poterat consensus Rom. et Medic. Zulich. (idque retraxit Iahnius; sed recte, puto, Heinsius; vid. V. L. ad VII, 528; et variari haec conveniebat propter vs. sq. coll. Ge. IV, 218. *Wr.*) Utrumque Servius laudat. 403 *altam ad Lunam* Rom. et alii Pier. cum Zulich.; et potest doctius dictum videri. cf. ad Cirim 7. Vulgare est: *aspicere lunam.* Mox *et* infersit Heins. *Suspiciens altam Lunam, et sic v. pr.*, quod miror prorsus; nam *et* non habet, quo referas. Exhibent quidem illud codices et Priscianus lib. XVI, sed tamquam exemplum, quo particulam nonnunquam postponi constet. Igitur erat interpungendum saltem: *Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.* (Quum cauti sit critici, ea potius sequi, quae scriptoris manus exarasse videatur, quam quae ipse illum scripsisse malit, revocandam putavi lectionem ab Heinsio olim restitutam, retentam etiam a Burmanno. Ille autem: „omnes, ait, vetusti addunt τὸ *et*;" idque etiam Asprum legisse, probant nunc Scholia a Maio edita; *et* e Parisinis 7. 8. 11. 12. enotavit Potterius. *altam ad lunam s. v. p.* edidit Iahnius, *et* e VI, 186. huc illatum ratus. Amplecterer, quod etiam Schraderus Emendatt. p. 55. tuetur, *ad* ipse, si ea esset Romani et Zulich. codicum, ad quos nunc accedit cod. 7. edit. Vinar. 1826., cum ceteris comparatorum auctoritas. Quum autem parum probabile sit, *et* illud, totam, ut videtur, sententiam perturbans, temere adscitum esse a librariis, tantus codicum, ad quos accedunt codd., quibus editor Vinar.

poetae narratio egregie ad expectationem movendam est comparata. 396 — 398. Euryalum ignoratione viarum tenebrisque oppressum, inopinato hostis adventu turbatum, frustraque modo hoc modo illud conantem, dum nunc fugam nunc arma parat, capiunt et abducunt. (— 399. vid. V. L. ad I, 8. *Wr.*)

402. Consilium Nisi ex v. 409 declarandum est: volebat occulto

Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:

usus est et Lips. utq., consensus non vilipendendus erit. Non licet autem hoc ordine *torquens et suspiciens*, ut Priscianus vult, haec legere; vid. V. L. ad vs. 243. Sed potius ita statuendum erit, pro eo, quod scribere debuerit poeta *torquet* vel *Suspicit — et precatur*, sic eum, ut exstat, scripsisse. Quare autem sic scripserit, — nisi forte, ut fit, oblitus fuit coeptae orationis — eius rei haec causa reddi poterit, quod ingrata haec ad aures accidunt *altâm Lunâm*, vid. Q. V. XXXIII, 8. extr. Id videtur poeta vitare voluisse, haud etiam ignorans, turbatam orationem optime convenire turbatae menti. Et Participii cum Verbo finito per copulam iuncti exempla e Graecis scriptoribus petita vid. apud Hermann. ad Viger. p. 770. Poppon. Observatt. crit. in Thucyd. p. 211. Omittunt *et* Palat. et membr. Brunckii. Wakefieldius ad Lucret. II, 147. coniicit *latam Lun.*, id esse *plenam*; tum alteram promit hariolationem, *albam Lun.* eamque ait se pro certissima habere. *Wr.*) In his ultimis *sic ore pr.* aliquot Pier. et Gud. a m. sec. (cum 3. 8. 11. *Wr.*) *forte pr.* Medic. pro div. lect. Vide sup. ad VI, 186. 404 pro *labori*, *dolori*, videtur desiderare Burm. Sec. ad Antholog. p. 150, sed ad illum poetae locum, quem ibi tractat, spectare id debet.

et repentino assultu conturbare et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se coniicerent; ita liberandi Euryali copiam fore. Et successisset res, nisi morte Euryalo intentata in apertum ille prorupisset. (—403. vid. V. L. *Wr.*) 404. Sollennis precandi mos, in hasta vel sagitta emittenda; ut de Pandaro ap. Homerum, Iliad. δ, 101. et inf. 624 de Iulo. Imitatur copiose Statius VI Theb. 633 sqq. Formula precum v. 406 sollennis et nota vel ex Iliad. α, 39 seq. ε, 119 seqq. Odyss. δ, 763 seq. ρ, 240 seqq. et alibi. *praesens*, propitia, ut alibi monitum. 407. *auxi* aut alia ipse tuli, addidi, aut, quae vox sacra est, auxi, struxi, apposui. (Sed hoc est *donis augere*, non *dona*. Itaque prior explicatio vera; et *si qua dona auxi* ex more pro *si forte auxi dona;* decet haec modestia preces facientem. *Wr.*) 408. *tholus* est interius tectum rotundae aedis in testudinem concameratae, *fastigium* est in aditu et super foribus. 409. *si-*

Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat: et toto connixus corpore ferrum
Coniicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen

409 *Nunc* pr. Moret. *per hostes* Bigot. et Goth. tert. 410 *conisus* Rom., et hoc Pierius secundum Probum praeferebat. *connixus* e suis defendit Heinsius. Sed si, ut facit, *conixus* scribitur, statim quoque *conicit* vs. 411 erat refingendum. Sic quoque vett. ap. Servium habebant. 411 *deverberat* qu. Moret. *auras* aliquot Burm. v. lib. V, 502. 412 *Adversi* vulgo ubique legitur. Servius de scuto interpretatur: sic quoque Donatus. Conturbat interdum animum, si videas totam antiquitatem absurdam opinionem pervicaciter tenere, et recentiores eidem inhaerere. Est docta ad h. l. Heinsii nota, qua docet ex tergis animantium facta scuta, et hinc terga poetis de scutis dicta. Enimvero de hoc nemo facile dubitet. Sed hoc loco *tergum* dictum est, non modo sine ullo adiuncto, quod sensum adiuvare et scuti notionem inferre possit, ut in loco Ovidii, quem laudat, factum; verum etiam adiecta voce, quae illum significatum prorsus evertit: *in tergum Sulmonis.* Burmannus satis habet vs. 764 inf. laudare. Saltem erat dicendum, ex adverso stetisse Sulmonem Niso, etsi tergo in eum converso: nemo tamen hoc positu aliquem *adversum stare* dixerit. *Aversi* esse legendum, cum Cerda nullus dubito. Toties in hac voce turpiter lapsi sunt librarii, ut licentiae in eam satis sit nobis. Habet quoque illud sec. Rottend. (et cod. 1. edit. Vinar. 1826. *Wr.*) Transadacta autem fuit hasta per Sulmonis tergum ita, ut per pectus emineret, longum vero hastile, quod vulnere extat (*ibi*, in tergo, qua prominet hastile, ferro in interiora adacto), suo pondere inclinatum frangitur: Homerico more. Nec tamen hoc veteres Grammatici animis satis assequi potuisse videntur, quantum ex Servianis fragmentis intelligitur; itaque ibi subiicitur: „Sciendum tamen, locum hunc esse de his, quos insolubiles supra vers. 363 diximus.“ *Sulamonis* Sprot. 413 Vulgg. *fixo.* (ut est in 11. 12. *Wr.*) *fisso* Heins. e Medic. et ceteris vetustioribus reposuit: sic quoque veteres Pierii, nisi quod in aliis lene, *ἔασον*, ut Iliad. ϑ, 242. 243; sollennius erat *δός με*, *da*, *fac*, *me.* 414. Iliad. ξ, 437 *κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν.* Lucret. II, 354 *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen.* 415. Georg. III, 506 *imaque longo Ilia singultu tendunt.*

Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque,
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.

ctione abrasa modo *fixo*, modo *fracto* rescriptum erat. *transit praecordia ludo* pr. Menag. 415 *pulsant* Menag. 416 *Hic a.* quatuor Moret., sed est: tanto acrius, quod et latuerat, ut Servii verbis utar, et quod ei primus prospere cesserat iactus. *acrius* Medic. et a m. pr. Gud. (*acrius* altera, *acrior* prior lectio Medicei. *Wr.*) 417 *telum summa* aliquot Heins. et Burm. Ex iisdem et Pier. pars: *vibrabat* cum Goth. tert. et Erf. (adde 2. 7. 9. 10. *Wr.*) Sed in emendatioribus, ait Pierius, *librabat*, quod et elegantius. 418 *iit* ex Leid. et Moret. sec. Heinsius adscivit: (adde nunc 3. 8. 9. *Wr.*) extat tamen iam in edd. nonnullis. Burmannus addit cod. Bigot. Vulgo lectum *it*, sc. contracte pro ivit, et illa antiquior forma e vetustioribus poterat servari. (Vellem adtulisset Heynius eius rei aliquod exemplum; nam ne de compositis quidem, ut *obit*, *abit*, vid. Voss. de Art. Gr. II. c. XXXII., pro certo id affirmare licet; et cfr. V. L. III, 3. IX, 9. Recte tuetur *iit* etiam Grotefend. Gramm. Lat. Vol. II. §. 22, 3. Nam monosyllaba in *t* desinentia ne Ennius quidem, vid. Voss. l. l., aut Lucilius, vid. Ephemerid. Scholast. Darmstad. 1830. 24. p. 187., extra arsim produxerunt; nec *h* longam efficit praegressam syllabam, vid. Diar. literar. Hal. 1827. 59. p. 468. et Q. V. XII, 11. At sic solet a librariis altera *i* in terminatione Perfectorum fere omitti; ut unum e multis exemplum afferam, cfr. III, 674. Et egregie haec componuntur *trepidant* — *iit*; vid. Q. V. VII, 6. *Wr.*) Interpolarunt nonnulli *itque* in alt. Hamb. *volat hasta* in Montalb. et apud Priscian. *hasta tremens* Bigot. *per tempus utrumque* Asper Grammaticus exposuit: *inter t. u.*, ut Servius notat. 419 *exit* pro *haesit* Vratisl.

416. Pacuvianum laudat Macrob. VI, 1 *Diversi circumspicimus: horror percipit.* 417. *summa telum librabat ab aure.* Cogitata statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. De eodem accipiendus Euripidis versus Hippol. 221 παρὰ χαῖταν ξανθὰν ῥίψαι βέλος. 418. 419. Homericum vulnus, v. c. Iliad. δ, 502, et υ, 473. *tepefacta:* saepe ibidem, Iliad. π, 333. (—421. *ardens*, vid. Q. V. XXVIIII, 7. *Wr.*) 422. Servius et Macrob. VII, 1, pag. 572 Lips. laudant ex Ennii Annal. I

Saevit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens,
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, (adsum, qui feci), in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit: coelum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.

420 *volvens* Goth. tert. (vid. V. L. ad vs. 370. *Wr.*) *telis* Dorvill. *umquam* Medic. a m. pr. 421 *quo ardens se* Ald. et Goth. sec. (*ne*, sed superscripta *c*, Medic. *Wr.*) 423 *infit* Leid. et alter Menag. cf. Heins. et Burm. *ense recluso*: credibilius, ait, est, Burmannus, hic, ubi iam pugna sit, ensem iam strictum habuisse Volscentem, et hinc coniicit leg. *ense reducto*: quod per se non improbem: reducit enim ensem et is qui caedit, et is qui pungit: uti hastam qui immittit, v. c. inf. XI, 605. 606 et ap. Ovid. Met. XII, 131 Achilles Cygni os pulsat *clipeo reducto*, sc. quoties impingeret, retro ferebat clipeum, ut vires colligeret. cf. inf. X, 552. Sed nulla adhuc pugna est. Trahitur captivus Euryalus, interea ex occulto advolat hasta. (—424. *Tunc v.* Palat. *Wr.*) 425 *celerare* pr. Hamb. *latebris* Ven. 426 *haud tantum* Franc. et Goth. pr. *potui* ed. Iunt. *potuit tantum* Goth. sec. 427 *feci inquit* Parrhas., pessime. Sic summa versus vis infringitur. 428 *neque a.* Rom. (vid. Q. V. XXXII, 11. *Wr.*) 429 *sidera conscia* edd. ap. Pier. (—430. Immerito hic versus Heinrichio ab interpolatore insertus videtur. *Wr.*) 432 *Transabiit* bene Heins. reposuit; sic Rom. pr. Menag. pr. Hamb. et duo alii Heins. (cum 5. 8. *Wr.*) Est vocabulum Statio frequentatum, in-

nam mi calido das sanguine poenas.

424 sqq. Observa hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa *Me, me* etc. et: *Tantum infelicem nimium dilexit amicum* 430. quis non aestuet iuvenilis animus inter legendum! Naturalis verborum ordo ex animi perturbatione muta-

Volvitur Euryalus leto, pulcrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix conlabsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis

terdum portentose, ut IX Theb. 126, ubi hasta coniecta *medium Poleten Transabit et iuncti clipeum cavat improba Mopsi.* Nonnulli codd. ap. Pier. Heins. et Burmann. (etiam 3. 10. *Wr.*) cum ed. Mediol. Ed. Ald. pr. cum Iunt. 1520 *Transadiit:* ed. Ven. *Transabigit.* Vulgo ante Heins. expressum: *Transadigit*, quod alienum a loco hoc, quo, transadigitur, requirebatur; nisi dicas, ut multa alia, ita hoc *transadigit*, neutraliter dictum esse, aut suppleas *se.* Exhibet illud iam Ald. sec. 1505. At Nauger. Ald. 1514 *Transabiit.* Variant hinc edd. seqq. Medic. a m. pr. (a sec. *transadigit*, quod tueri liceat ex XII, 270—76.: „Hasta volans ... horum unum ... transadigit costas.“ At parum placet *ensis adactus transadigit. Wr.*) *Transadibit* Zulich. et Franc. *Transegit. pectora candida* Rom. cum aliquot aliis Pier. Sprot. et tres alii Burm. *rumpit* itidem Heins. e Medic. et aliis vetustioribus cum suis, tum Ge. Fabricii dedit. Vulgg. *rupit.* (ut est in Palat. 1. 7. 8. 12. *Wr.*) 433 *Volvitur leto* displicebat Io. Schradero: malebatque idem *Solvitur* vel Volvitur *E. terra. tabo.* Vide Notam. 436 *Linquescit* Dorvill. *lasso*, quod Nauger. restituit, merito defendit Heinsius; Ovid. Met. III, 502 de Narcisso: *ille caput viridi fessum submisit in herba.* Edd. vett. cum Aldina priore et pars codd. Pierii habebant *lapso*; apud eundem edd. *laxo.* (*laeso* coni. Wakefield., quod merito reiecit Iahnius ad VI, 310. *Wr.*) 437 *Dimisere* aliquot Burmann. 438 *Ac* vel *et* aliquot Pier.

tus est. *me* aut me petite, aut retrahendum, *in me* convertite. (Prior explicatio praeferenda; displicet enim ter cum praepositione iunctum *me. Wr.*) 433. *volvitur,* provolvitur, concidit, caesus, moriens: pro hoc dixit *leto.* 435—437. Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praeclarum illud: *succisus aratro,* quo res, quae multis modis fieri poterat, tam suaviter ad unum certum casum revocatur, a Catullo mutuatus est: Carm. XI, f. *prati ultimi flos praetereunte postquam tactus aratro est.* et LXII, 39 sq. *Ut flos in septis — nullo contusus aratro.* alterum de papavere totum Homericum est Il. ϑ, 306. 307. Imitati sunt multi.

Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimum sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,

444. EXANIMEM

(— 439. *Volcentem* et *Volcente* Rom.; vid. V. L. ad vs. 370. *Wr.*) 441 *Perturbant* multi Pier. et Heins., male. (*Proturbat*, sed superscripta *n*, Medic. *Wr.*) *non segnius* edd. ante Heins. et aliquot codd., inter quos Goth. pr. (cum Palat. *Wr.*) Maior tamen et melior pars *non secius* vel *setius*, ut Rom. Medic. et alii Heins., vel *saetius*, ut pr. Mentel. Eadem scriptura et varietas alibi occurrit: conf. h. l. Heins. et sup. ad V, 862. Ge. II, 277. III, 367 et al. *non serius* Franc. *rotet* Leid. 444 *exanimum* codd. plerique: conf. ad IV, 8. Praefert vulgatum Heinsius; ob suaviorem sonum, puto. (Restitui *exanimum*, vid. V. L. ad IV, 8.; idem fecit Iahnius; *exanimem* Palat. cum 11. *Wr.*) 445 *Confixus* Dorvill. a m. sec. Vir doctus apud Burm. coni. *placita*, quod arridet Burmanno. 446 *possent* Goth. tert. male; idem v. 447 *Nulla dies, nunquam.*

Cerda laudat Ovid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 seqq. Versus 444. 445. praeclari et facto et verborum dilectu: nunc enim recte memorata *placida* mors, et *quiescere* in amici complexu, Volscente caeso.

446 — 449. Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Sumserunt a poeta alii, non aeque feliciter: congessit imitationem multorum Cerda. At tu lege et compara praeclaros versus Statii X, Theb. 443 — 448. e quibus novissimi: *Forsitan et comites non adspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.*

Dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot caede peremtis,
Serranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa

454. Sarrano

451 *exanimem* Rom. et Dorvill., bini Goth. vid. modo vs. 444. 452 *Nec minus* pr. Rottend. 453 *Exanimi* Ed. Ven. (*Exsanguem* Rom. *Wr.*) 454 *Serrano* (quod restitui, etiam hic, ut Bottar. ad vs. 335. refert, in Rom. lectum, *Wr.*) vulgo et hic. v. sup. ad 335. *Remoque*

Et de Hypsipyle Valer. Flacc. II, 242—246. Splendor autem et pondus in ornamentis ac verbis. *domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum:* quippe *aeternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Iupiter Capitolinus, non Augustus: is non aeternum habiturus erat imperium. (Verba *imperiumque p. R. habebit* per epexegesin, ut solet, adiecit Virgilius, et Patrem Romanum utique Augustum vocavit, non quasi is ipse aeternum regnaturus esset, sed quod penes eius familiam perpetuum orbis Romani imperium fore auguraretur. Nec mirabimur, eum, quem Patrem Patriae appellari mos esset, Patrem Romanum hic vocari; fecit idem Auson. a Cerda laud. Praefat. ad Theodos. vs. 21. p. 592. edit. Souch.: „Tu modo te iussisse, Pater Romane, memento.“ Meminerimus etiam Horat. I, 2, 50.: „Hic ames dici Pater atque Princeps.“ Iovem autem quis umquam dixit Patrem Romanum? Nec Senatus, quem alii significari volunt, mentio hic satis apta. Niebuhr. *Roem. Gesch.* Vol. I. not. 831. *patrem Romanum* fere idem esse censet, quod *civem Romanum*, et repetisse hoc Virgilium ex antiquissima rerum Romanarum memoria, ut appellatione maxime sollemni ornaret cives, qui olim, quum nulli essent plebeii, meri fuissent patricii. — 450. Quos *Rutulos* h. l., imprudens, puto, vocat poeta,

Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Caede locum, et plenos spumanti sanguine rivos.

possit quis suspicari ex v. 330. *Lamoque* Io. Schrader. Sed doctius ponitur nunc novum nomen, ut supra v. 343 sq. tanto plura praeteriisse videatur. (Vitare poeta voluit etiam parum suavem sonum, qualis exsisteret, si scripsisset *Serranoque Remoque* vel *Lamoque*. Qua in re multum refert, qui sit quoque loco orationis color; sic supra in declaranda caesorum multitudine apte iunguntur *Lamyrumque Lamumque*. *Wr.*) 455 *seminecisque ultos* Hamb. sec. (*seminecis* etiam Medic. *Wr.*) *tepidumque recenti Caede locum* vulgaris lectio in Romano regnabat: eam vero in suis codd. non occurrere testatur Heins. praeterquam in Gud. a m. pr. Tamen et Medic. secundum Fogginium ambiguam scripturam habet. (In Mediceo legitur *tepidamque recentem*; sed corrector, quum *m* expungenda esset, transfodit *a* et superscripsit *u*, ut iam legatur *tepidumque*. *Wr.*) Alteram lectionem: *tepidaque recentem Caede locum*, ut iam Egnatius emendatum dedit, bene post Ge. Fabric. Pier. et alios Heins. tuetur ex Servio et Macrob. VI Sat 6. Est ea haud dubie elegantior; v. Notam. (*tepidumque recenti* etiam Palat., quae lectio aut emendatoribus, quod scholion Servianum persuadere possit, aut solitae adiectivorum iuxta positorum confusioni debetur, aut orta est ex eo, quod *recente*, ut in Mediceo, scriptum erat, aut coniunctis his causis origo eius tribuenda. *Wr.*) *tepidaeque madentem C. l.* Porcius Pierii, cum ed. Mediol. 456 *pleno spumantis sanguine rivos* aliquot Heins., it. Erf., etiam Medic. a Fogginio expressus, quem Heinsius cum Gud. et pr. Menag. *plenos spumantis* exhibere narrat, *spumantis* etiam ex Romano notatum, *et plenos spumantis* praescriptum Donati commento. Est autem hoc, quod et Cuninghamus nunc et Wakefield expressum dedit, scitius haud dubie doctiusque: *pleno spumantes sanguine rivos*, quam alterum: *plenos spumanti s. r.* Utrumque tamen paullo τραγικώτερον, ut solent *rivi sanguinis* dici, nunc *pleni sanguine*. Servius *spumantem s. rivos* legit sc. locum, nimis magnifice in caede aliquot virorum. (At in scriptis Servii exemplaribus apud Burm., etiam in cod. Dresd., *spumantes* legitur; *spumantem* tamen e Dorph. I. enotatum video. *plenos spumanti*

ii vix dubium est quin Latini dicendi fuerint; vid. vs. 367 sqq.; eodemque modo Rutuli appellantur vs. 517. et 519., qui Volsci erant, coll. vs. 505. *Wr.*)

452. cf. Iliad. κ, l. c. 523 sq. (—454. *tot primis, Serranoque Numaque*, vid. Q. V. XXXIII, 6. — *ad ipsa corpora*, vid. Q. V. XVIII, 2, b. *Wr.*) 455. 456. *tepidaque recentem caede locum:* docte et eleganter, non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter

Adgnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; aeratasque acies in proelia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.

463. COGIT, 464. SUOS

Palat.; *pleno* 3. 8. 9. 10., *spumantes* 7. 8. 9. 11.; unde in quibusdam *pleno spumanti* exstare suspiceris. Iahnius scribit: „Scribendum est ex libris aut *tepidumque recenti Caede locum et pleno spumantes sanguine rivos*, aut *tepidaque recentem C. l. et plenos spumanti s. r.*, ut dicendi ratio in utroque membro sibi respondeat.“ Equidem et huius praecepti et ipsorum codicum fidem nimis hic incertam esse ratus, retinui vulgatam lectionem; constat enim, saepissime etiam in optimis libris vel aucta vel privata esse litera *s* vocabula proximo voc. ab ea litera incipiente. *Wr.*) 457 *Cognoscunt* qu. Moret. 460 *Titani* Goth. tert., stolide. 461 *Cum s. i.* idem Goth. tert., quod ferri posset. *receptis* vett. exemplaria ap. Pier. *relictis* pr. Hamburg. 464 *Quisque suas* sc. acies Medic. et alii Heins. et Burm. cum Goth. tert. Ita oratio sic procedit: *aeratasque acies in praelia cogit Quisque suas*, quod sane expeditissimum erat, quodque praeferam argutiis aliunde inductis. At *quisque suos* tuebatur Ge. Fabric. (secundum Homericum Iliad. δ, 428 *κέλευε δὲ οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνων*), ut esset synthesis, et alia figura: *quisque cogit et acuunt.* Montalb. et Parrhas. *Quique suos*, etiam elegantius. (sed quid in hoc manifesto vitio insit elegantiae, non video. *Wr.*) Potest quoque sic distingui et interpungi: *Turnus in arma viros — Suscitat aeratasque acies; in praelia cogit Quisque suos; variisque acuunt rumoribus iras.* Ita vero in *viros aeratasque acies* est otiosi quid. Aut sic: *cogit; Quisque suos variisque acuunt rumoribus iras.* (haec quidem ratio plane abhorret a culta Virgilii oratione. *Wr.*) Quatuor Burmannianis copula in *va-*

exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens caede* doctius dictum est, quam *locus recenti caede*, in quo caedes recens facta. At *caedes tepida* propter tepentem adhuc cruorem. *φόνος, αἷμα λιαρόν.* Ita et mox *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro *rivis sanguinis.* Nec

Quin ipsa adrectis (visu miserabile) in hastis
Praefigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem (nam dextera cingitur amni),
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant maesti: simul ora virum praefixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.

riisque abest. *variosque* sec. Rottend. (*suos* Palat.; *suas* etiam 8. 9. 10. Dorph. II. V. Lips. alt. et cod. 7. edit. Vinar. 1826.; quod revocandum putavi; vid. Q V. XVI, 2. *Wr.*) 465 *ipsi* Ven. *mirabile* multi Heins. ex more. 467 An hoc hemistichium ex interpretamento in margine adscripto subnatum? Adscriptum in edit. Londini repetita: sic censere quoque auctorem libri, cui titulus: *Lettres de quelques Juifs à Mr. Voltaire.* (Adiicienda tamen fuisse nomina quis neget? Sed illud, puto, Heynium offendit, quod non suo loco illata videri possunt. Malis enim ita haec disposita a Virgilio:

Praefigunt capita
Euryali et Nisi, et multo clamore sequuntur.

At rectam rationem secutus poeta cum versu imperfecto sententiam ubique claudit; vid. V. L. ad X, 792. Mihi vero haec *Euryali et Nisi* ita superiori versui subiecta multum habere miserationis videntur. *Wr.*) 463 *in* abest Rom. et binis Rottend. (etiam 3. 8. 9. 10. 11. *Wr.*) 469 *nam dextra* agnoscitur Prisciano lib. VII, et sic Goth. pr. Sed defendit alterum librorum auctoritas ap. Heins. (In Mediceo legitur *dextra* superscripta *e*. Apud Prisc. VIII, 68. Krehlius edidit *dextera*, qui *dextra* in uno cod. invenit. *Wr.*) *nam cetera* Goth. tert. *amne* Sprot. 471 *movebant* Heins. e suis et Pierianis restituit. *monebant* pr. Hamburg. pro var. lect. Vulgo ante Heins. lectum *videbant*; (quod est in Palat. 3. 7. 8. 11. *Wr.*) dederat tamen *movebant* Naugerius in Ald. tert. et ex eo alii. *simul* pro copula est: nec *Stant — simulac videbant* latinum esset. (Accedebat quippe ad reliquam maestitiam adspectus capitum Nisi et Euryali; maesti autem erant, ut de eventu pugnae solliciti, nondum reverso Aenea. *Wr.*) 472 *Nota minis* sec. Goth.

tamen infitiandum, paullo tumidius et tragice hoc dictum esse. cf. Var. Lect.

460. Homericus versus Il. λ, 1.

464. Debebat esse: *acies in praelia cogunt et acuunt:* v. Var. Lect. *rumoribus* docte videtur positum pro hortatibus, vocibus.

Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At subitus miserae calor ossa reliquit;
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor; coelum dehinc questibus inplet:
Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune ille senectae

481. TUNE, ILLA

473 *pinnata* Medic. et Gud. cum Rom.; et sic Servius. 474 *F. gerit* Ven. a m. pr. *auras* Medic. a m. pr. 475 *At* Heins. cum melioribus. Vulgo *Ac.* *relinquit* Erf. 476 *Expulsi* apud Macrob. lib. IV Sat. 1 editum. *Discussi* Parrhas. *resolutaque membra* refingebat Barnes ad Iliad. χ, 448, ut convenirent verba: τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ τέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. 478 *comas* Ven. et Goth. sec., qui et: *agmina circum* exhibet. 480 *dehinc coelum* tres Burm. 481 *Non ego* Goth. sec. *Hinc* Hugen. *Hunccine te, Euryale* vett. edd. Macrobii V Sat. 9 et in

(*rumores* istos ad caedem istam nocturnam spectare censet Heinrich.; quod praestat. *Wr.*) 468. De locorum situ v. Exc. III ad lib. VII et sup. ad v. 195. Poeta videri potest tanquam in Rutulorum, castra adorientium, agmine versans nunc sinistram versus mare, dextram partem versus Tiberim memorare: sicque statuebam antea; nunc video nimium sic turbari in ceteris, et manendum esse in eo, ut *pars sinistra murorum* et h. l. sit ex positu castrorum a partibus Troianis: Excurs. I † ad hunc librum IX. *a laeva parte* castrorum porta erat, a qua duplex via ducebat, altera secundum littus, versus Laurentum, altera in interiora agri, qua, retro ad Tiberim versus collem Palatinum perveniri poterat. Firmant Troiani praesidiis vallum ab laeva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, quam Virgilius perhibet, poterant: collocant ea in ipso vallo seu muro et turribus, quas fossa ambit.

473 sq. Comparant Androma-

Sera meae requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Adfari extremum miserae data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis
Alitibusque iaces! nec te tua funere mater

486. FUNERA

margine cod. Bemb. Terentii. Ex iisdem et aliis codd. Heinsius restituit *tune illa s.*, quod iam Ald. tert. habet, pro vulgato *ille*, quod tamen doctius videtur. cf. ad v. 485. (*ille*, quod Medic. cum plerisque codd. tuetur, restitui; *illa* correctoribus librariis haud dubie debetur; vidit idem Iahnius. *Wr.*) Dorvill. a m. sec. *ipse.* 484 *extremis* Medic. et Sprot. (vid. V. L. ad I, 104. *Wr.*) *extrema* plures Heins. et Burm. 485 *date* post Fabricium Heins. e codd.; vulgo *data*, minus eleganter, inprimis post *data copia.* (Pauci admodum libri, quibus nunc accedunt 2. 3., *date*, quod quam facile in *data* mutari potuerit, apparet. Et *date* hic pro *datus*, ut solent poetae vocativum secundae Verbi personae adiungere: Pers. III, 28. sq.: „Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis, Censoremve tuum vel quod trabeate salutas.“ Tibull. I, 7, 53. Val. Flacc. IV, 467. vid. Heindorf. ad Horat. Sat. II, 2, 104. Sillig. ad Catull. XLIV, 17. Sanct. Minerv. l. II. c. VI. p. 230. ed. Bauer. Ruddimann. Institutt. Gr. Lat. Vol. II. p. 11. sq. ed. Lips. Adde Matthiae Gr. Gr. Vol. II. p. 615. Sic accipiendum etiam *miserande* infra X, 327. et *indute* XII, 947. *Wr.*) 486 Locus interpretatione vix expediendus. Servius *funeram* exponit h. e. eam, ad quam funus pertinet, quasi funeream. Addunt alii *funeras* producere cadavera, *praeficas* sequi. Grammatico acumine digna antiquata vox, non Maroniana elegantia! Quid quod nec vocis exemplum extat, nisi ex lectione Ios. Scaligeri in Ennii epitaphium illata: *nec funera fletum faxit.* cf. Davis. ad Cic. Tusc. Qu. I, 49. Displicuit Serviana ratio iam Iulio Sabino, qui sic accipit: „ego tua mater „peperi te non ad funera, id est, ut ipsa tibi facerem funus.“ Substituit igitur ille, quod alii quoque faciunt: *nec te* ad *tua f.*, sed hoc plumbeum est; aut, quod Pseudo-Donati interpretationi praefixum video: *nec te* in *tua f.*, at in ipsa interpretatione aliter acceptus locus: „Hic quoque,

chae trepidationem et luctum Iliad. χ, 447 seqq. et Iliad. ζ, 388 sq. Ut imitatorem minus subacti iudicii agnoscas, cf. Statii III Theb. 133 seqq. 476. Affectus a multis adumbratus: at Virgilius pressit vestigia Apollonii III, 254 sqq. de *radiis* texentis v. sup. ad Ge. I, 294. 479. *prima agmina* haud dubie iungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. 485. 486. ex prisci aevi atrocitate, in-

Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
Urguebam, et tela curas solabar anilis.

inquit, aliud fuerat dictura, aliud „subiecit, dolentis more." Scilicet ex eius sententia scribendum erit cum Catroeo: *nec te — tua funera mater Produxi*, ut se ipsam reprehendat: quid dico te? saltem tua funera: quod an cuipiam se probaturum sit, dubito. Aliud acumen sequuti sunt alii. Cerdam non assequor: etsi is proclivior est in Servianam rationem. Castalio apud Burmannum verba iungebat sic: *nec te tegens veste produxi funera*. Dura prorsus oratio. Locum esse corruptum nullus dubito atque eum inter ea esse referendum censeo, in quorum corruptelis omnes codices conspirant eoque testatum faciunt, se istis depravationibus seriores esse omnes. Laudatur quidem lectio ex sec. Moret. *nec enim tua*, et ex Parrhas. *nec ego tua*, sed correctorem in his agnoscas facile; nec in aliis locis hi codices ab aliis recedunt nisi ex interpolatione. Sed in promtu est loci emendatio, quae, una cum depravationis caussa, ex antecedenti *tua* in oculos incurrit: eamque iam Bembus proposuerat: *nec te tua* funere *mater Produxi*; nec ego produxi te funere. Vulgare erat: ducere, producere, funus; et elegantia nota pro ego, *tua mater*. Burmannus castigationem hanc admitti posse concedit; fluctuat tamen incertus tandemque tentat: *nec tristia funera*: emendatio ex eo genere, quod ex mensura et numero litterarum simile quid extundit. Heumannus olim coniecerat: *te* et *tua funera*: Laxa et fluxa oratio: lorum in rivo natare putes. Merula ad Ennium p. 56, qui Servianae alioqui rationi favet, insuper legebat: *Proluxi*, nullo cum fructu. (Scripsi *funere*; vid. Q. V. VIIII, 1. et V. L. ad XII, 790. Iahnius edidit *te in tua funera*, quod ipse sequerer, nisi *in* interpretamenti speciem prae se ferret. *Wr.*) 487 *oculis* duo Burmann. 488 *tibi quod* Rom. *qua* Erf., et mox v. 489 *Urguebant*. *tela anili* alter Mentel. (*anilis* Medic., sed altera *i* in *e* com-

sepulta proiiciendi corpora, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus, visum est infaustissimi casus esse, si cui funus duci nequiret. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Od. ω, 291 sqq. Iliad. χ, 86 sqq. conf. inf. X, 557 seqq. et vss. ex Attio ap. Cic. Tusc. Qu. I, 44. 486. *nec te tua funera mater Produxi:* Ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic iubet, ut *tua funera* sit appositum vocis *te*. Scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus. Friget tamen vel sic locus cum cadavere. Probabile fecimus, legendum esse *funere;* nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *nec te produxi funere.* Ad sententiam illustrandam lau-

Quo sequar? aut quae nunc artus, avolsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divom, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor,

mutatur, ait Foggin. *Wr.*) 490 *sequor* alter Hamb. *aut quo* Montalb. et Goth. tert. 492 *Nate ne fers* alter Hamb. *quae sum* aliquot edd. vett., sed *hoc sum* omnes scripti Pier. et Heins. et Gothani, praeter primum. *haec sum* sec. Rottend. et Parrhas. 494 *primum* alter Hamb. *abrumpite* sec. Moret. 495 *At tu* uterque Hamburg. et sec. Moret. 498 *concussa animi* Goth. tert., quod facile quis exornet, qui otio abundet, quantumvis ineptum. *moestosque* a m. pr. Mentel. pr. 500 *incidentem* Oudart. *et auctor* Rom. et Goth. tert. ac Dorvill. a m. sec. In Regio sequens versus huic praemissus erat.

dat versus Ennianos Macrob. VI, 2 ex Cresphonte: *Neque terram iniicere, neque Cruenta convestire mihi corpora licuit, Nec miserae lavere lacruma salsum sanguinem.* vid. Var. Lect. (Delendum *mihi* in verbis Enn. *Wr.*) 488. *Veste tegens.* Minus bene de veste funebri, *ἐντάφιον* dicitur, cogitant Intpp. et *σπεῖρον* Laertae a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed ei vestem ornatiorem parabat. (*Veste tegens* i. e. et veste texi; vid. Q. V. XXVIIII, 5. Contra vs. sq. *et solabar* pro solans; vid. Q. V. XXXIIII, 4. *Wr.*) 491. *hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465. 492. *hoc sum secuta?* ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere. (Hoc verius; cfr. V. L. ad II, 690. Not. ad III, 56. Sillig. ad Culic. vs.

Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Conripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit. Sequitur clamor, coelumque remugit.
Adcelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas inplere parant, ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et scalis adscendere muros,
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,

501 *monitum* ed. Iunt. 502 *in tecta* multi Pier. et Heins. cum Goth. tert.; tum *reponunt* iam inde ab Aldd. legitur. *reportant* vett. edd. apud Pier. et qu. Moret., quod sane vulgarius; et sic sup. VII, 574. At conf. sup. IV, 391. 392. VIII, 584. *inter manus* puta famularum. 503 *sonoro* Bigot. (—505. *Vulsci* aliquot codd. Serv. cum Dresd. *Wr.*) 506 *pellere* Rom. Oudart. et a m. sec. Bigot. Mediceus autem etiam *pellere vallo* a m. sec. ex v. 519. (est haec altera, *vellere vallum* prior Medicei lectio; proba locutio *vallum vellere*, vid. Drakenb. ad Liv. II, 25, 3. *Wr.*) 507 *aditus* Gud. *murum* Leid. et Moret. sec. 509 *pressa viris* Hugen. 510 *aut* Bigot. cum Goth. tert. *drudis* Franc., unde Burm. coni. *crudis*. Sed in illo codice operam ludat, qui talia rimetur. *duros* dixit pro robustis, gravibus.

198. *Wr.*) *funus* autem 491 est cadaver, ut alibi quoque. 500. *incendentem luctus.* Uti *ardere* dicuntur ea, quae in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur: sic *incendere* est augere, excitare. cf. inf. X, 895. (—502. *interque manus*, vid. Not. ad Ecl. I, 52. et Intpp. ad Phaedr. V, 7, 10. *Wr.*)

503. 504. Praeclare ad revocandum a moerore, et recipiendum ex tam longa narratione animum, utitur versibus ad movendos animos idoneis: prioris lineas ductas esse ex illo Ennii: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum* ut, sonuit sonitum:. sed variando; sonando emisit, fecit. 505. In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Iliad. μ, 443 sq., quae in hoc et sqq. poetae animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est: *testudinem agere*, scutorum iunctorum (nam de machina multo mi-

Adsueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnis
Ferre iuvat subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt. Nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque:
Quae stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte

512 *saxaque volvebant infesto p.* Zulich. 513 *Possint* Leid. *quum tamen.* Duriuscula est ad meum sensum haec iunctura. At illis, inquit, qui testudinem agunt, decretum est, extrema experiri. Omissa autem in seqq. pronomina demonstrativa ac relativa, quae subiecta declarent, brevitatem ac vim narrationi faciunt. Obvium est, quod et Io. Schrader. in schedis coni. *quam tamen omnes Ferre iuvat.* (Nihil mutandum; vid. V. L. ad III, 301. *Wr.*) 514 Vulgata lectio erat *libet.* Multi tamen Heins. cum tribus Burm. *iuvat.* Adde fragm. Vatic. (et 3. 8. 11. *Wr.*) Alludunt Medic. a m. pr. et Gud., qui cum Mediceo Pier. habent *iubat*, (Medic. apud Foggin. *lubat*, superscriptis literis *i* et *e*; ipsa oratio poscit *iuvat. Wr.*) Priscian. et Augustin. *iubet.* Probarunt idem Cuningham., qui recepit, et Io. Schrader.; itaque praetuli, cum orationem faciat minus duram. 515 *sed qua* Gud. a m. sec. *quo* Goth. sec. 516 *v. trahuntque* Donat. et alii antiqui apud Ge. Fabric. cum Mentel. pr. a m. sec. 517 *Rutulos stravit* vulgo ante Heins., minus suaviter. *stravit late Rutulos* Parrhas. 518 *curent* Leid. *se condere* Bigot. et Leid. a m. sec. *detendere* Menag. alt.

nus cogitare licet), Troiani et Achivi nondum norant. Mox Messapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 sq. Volsci ducebantur a Camilla; sup. VII, 803. (vid. V. L. ad XI, 168. *Wr.*) Ceterum novam Troiam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea praebere posset: lib. VII, 157 *Ipse* humili *designat* moenia fossa, *Moliturque locum, primasque in littore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit.* Itaque libro nono ex Aeneae praecepto non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere*

Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in moenia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,

520 *tentant* sec. Rottend., tum Leid. supplet: *densis cum corpore toto.* 521 *horrendum visu* Erfurt. 524 *Transcendit v.* codd. admodum vetusti apud Pier. *praescindit* pr. Moret. et a m. pr. Ven. Sed *Rescindit* recte, ut supra vellebant vallos. *ad moenia* nonnulli Heins. et Burm. cum sec. Goth. 525 Heumann. coni. *Vos*, *o Calliopae*, graviter ob id

muros student. Erat autem, quantum video, ex poetae mente, fossa ducta cum aggere seu vallo; ex humo aggesta, vallis seu stipitibus praefixis: vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere, alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515—517 missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem v. 521 in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Troianis irruunt Rutuli. Versus 511 ingenioso commento a poeta subiicitur. 512. *infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitioso. (—517. *Rutulos*, vid. Not. ad vs. 450. *Wr.*) 518. *caeco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem et armorum tegmina* dixerat; pugnae tectae opponitur pugna aperta. 521. *pinus* nulla alia est quam ardens, quae pro face esset. (at quare E t r u s c a m pinum? Nempe ipse cum Etruscis, quos ducebat, vid. VII, 652., faces castris admovebat. *Wr.*)

525 seqq. Praeclara haec: facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quae narravit, non ex poetae ingenio sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musae suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poetico artificio aut formula

Quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli.

526. TUNC

vapulans Burmanno. Idem enotatum ex Erf. (vid. Not. ad I, 140. Bach. ad Tibull. I, 3, 1. et quos laudat Weichert. ad Valer. Fl. Argonaut. L. VIII, 194. — *Caliope*, simplici *l*, Medic. *Wr.*) 526 *tunc* Heins. e Medic. et al. Vulgo *tum*; (ita fragm. Vatic. cum plerisque, ut videtur, libris mss.; idque restitui; vid. Q. V. XXV, 5. *Wr.*) alii *cum. ferro tum* Dorvill. 527 *Dimiserit* multi et hic apud Burm. 528 *horas* tres apud Burm., et Goth. tert. *heroas*, quod nihili est; interpretatur tamen *horas* etiam Iul. Sabinus, ut sit tempus, quo bellatum est; sed Ven. *caussas*: uti etiam in Enniano versu (vid. Not.) exhibent Diomedis et Quinctiliani libri VI, 3, 86, male utique. Nec melius alii coni. *iras. curas*; nam *oras* Ennianum est. Tum *evertite* Menag. pr. *exolvite* alter Hamb., frustra. vid. laud. ab Burm. Barthium ad Stat. I Theb. 2; adde Stoeber. ad Manil. I, 116.

poetica haec esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages seu syllepsios vid. ap. Cerdam et alios, ut nuper in Heusing. ad Off. Cic. praef. p. 37. (adde V. L. ad hunc vs. — *adspirate canenti, quas strages ediderit*, i. e. adspirate mihi, canere instituenti, ingredienti; cf. Not. ad XII, 394.; parum recte haec interpretatus fueram Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*)

525. Vid. Iliad. ξ, 508 seq. 527. "Αϊδι προΐαψεν quis nescit? Si modo verum est, ἰάπτειν esse Homero πέμπειν. 528. Versus Ennianus ex VI Annal. teste Macrob. VI, 1 et Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum. *orae* videntur dictae simpl. pro partibus, ut *fines*, de toto loco, spatio. (orae non solum sunt fines, sed etiam ipse locus finibus quibusdam circumscriptus, χώρα. Sed vide, quae infra dicturus sum. *Wr.*) *bellum* est pugna, quae quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis exponere possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. μ, 176). Adiecta vox, *evolvere*, verbis, in animum revocabat Turnebo oras vestium: quod alienum est. Apud Homer. Iliad. δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illustrant, perperam utique, nam illae sunt intervallum inter utramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, seque invicem armis petunt. Servius *oras* extrema bellorum exponit: enimvero de pugna agitur. (Verbum *evolvere* hic

Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento

529. *ET MEMINISTIS ENIM, DIVAE, ET MEMORARE POTESTIS.*

529 Abest versus melioribus libris cum Mediceo: adde fragm. Vatic., et recte iudicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. VII, 645. Omissus est in edit. Parmensi. Aberat quoque Goth. sec., at in pr. praemittebatur superiori. (Defendit hunc versum Weichert. *De verss. iniur. suspect.* p. 66. sq. his usus verbis: „Solennis est versuum in deorum invocationibus repetitio apud Homerum et alios: cuius rei ignoratio librariis ansam dedit versus praetermittendi, quem supra lectum esse reminiscebantur.“ Deest hic versus etiam 2. 3. 7. 8. 10.; legitur tamen apud Servium. Levius est illud, quod Servius eundem versum, supra VII, 645. silentio praetermissum, hic illustrandum putaverit; at id ipsum scholion cum extrema parte praegressi in pluribus libris mss. desideratur. Nec versus ibi ex Ennio allatus haec ab ipso Servio scripta esse probat, quippe qui servatus sit etiam a Quintiliano, Diomede, Macrobio. Macrobium autem praeter alios veteres Grammaticos inprimis adhibitum esse ab interpretibus Virgilii ante inventam artem typographicam docere potest liber Servii Dresd., in cuius margine multa e Macrobio sumta inveniuntur. Quare Servii testimonio frustra utaris hac in causa; cui si fidere liceret, — quamquam offendor hic ipso illo *Et* in principio duorum versuum, qui se excipiunt, posito — dicerem facile fieri potuisse, ut excideret hic versus, ab iisdem quippe syllabis, quibus superior, incipiens. Nunc vero non solum asteriscis notandus, sed ex ordine eiiciendus fuit. Tuetur eum Palat., in quo tamen *divae* deest, nisi forte imprudens hoc voc. omisit Ambrogius. *Wr.*)
530 *suspecto* alter Hamburg. *conspectu* Parrhas. 531 *qua v.* Goth. alter. 532 *Italis* Rom. 536 *affecit* Medic. Pierii. *adstrinxit* Parrhas.

non videtur valere i. q. ἐξηγεῖσθαι, sed i. q. explicare, ἀναπτύσσειν; oras, puta quasi picturae alicuius convolutae; quae quum evolvitur, prima apparet extrema pars s. ora: ἄρχετ' ἀείδουσαι πόλεμον. *Wr.*)

530. cf. sup. lib. II, 440 sqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus;* accipiebam

Conripuit tabulas, et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret: tum pondere turris
Procubuit subito, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,

537 *tabulis* pr. Hamb. a m. pr. *pontibus* coni. Io. Schrader. *adhessis* Rom. *obesis* Goth. sec. (*adesis* Medic., sed, quod mireris, mediae syllabae superscriptae sunt literae *ha*; et *adhaesis* cod. Gud. Arusiani apud Lindemann. p. 233., *adesis* ibidem cod. Ang. Maii. *Wr.*) 539 *residunt*: Io. Schrader. em. *recedunt*; sed alterum doctius eodem significatu. Est Lucretianum *retroque residit*: II, 283. 540 *carent* Franc., sed tunc malit Burm. *qua peste carent* scil. Troiani. Conf. ad v. 510. 542 *immensa* Sprot. *secuti* duo Burm. 543 *Confixaque* Montalb. *Confixitque* Goth. sec. 544 *Transfixi* pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. pr. *Confossi* Parrhas. *Halenor* in libb. aliquot Pier. Est Ἑλήνωρ. *Elenor* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui et binis codd. abfuisse versum notat, ex clausulae similitudine, in uno versus 548. 547. 546 se excepisse.

de viis, quibus discurrunt propugnatores per moenia et ad turres perveniunt. Pro tabulatis pontes dici, durum esset. vid. sup. v. 170. Enimvero revoca in mentem supra exposita ad v. 170 *pontes et propugnacula iungunt.* Fuit turris, seiuncta a vallo seu muro, et ante vallum posita, ponte iuncta cum vallo; trabibus illa coagmentata, ita ut igni consumi posset. 533. *defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poetica gravitate esset. 536. *Et flammam adfixit lateri*, ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhaesit fax allisa et affixa. 540. *pestis* de incendio, ut V, 683. incensis navibus. Dum omnes in alteram turris partem, quae intacta ab igni est, concedunt: illa, quae solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), utpote lignea et mobilis, inaequali pondere inclinatur et corruit. 542. Videntur sequentia ad hanc rerum faciem esse revocanda. Tur-

Et Lycus elabsi: quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Troiam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas:
Ut fera, quae, densa venantum saepta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti

545 *Lucus* in Medic., in al. *Licus.* (idque ipse Medic. a m. sec. exhibet; sed infra 556. *Lycus. Wr.*) 546 *Licymnia* Medic. et Gud. *Λικύμνια* ex *Λίκυμνος*. Varie depravatum nomen: *Licimnia*, *Licinnia*, *Licinia*, *Lycimnia*, *Lacymnia*, *Lacinia*, *Lucina*, *Lucania.* 548 *palmaque* Ven., idque, quod miror, Iul. Sabinum interpretantem video. 550 *atque hinc inter se a.* Ven. *obstare* Vratisl. *instare* pr. Hamb. et Bigot. cum Goth. tert. 552 *inscia* Goth. sec. *mortis* Montalb.

rim ligneam nunc corruentem inferri in praeceps in partem oppugnatoribus adversam. Ii, qui in turri sunt, affliguntur gravi turris ruina solo, partim hastis suorum mutuo transfixi: hoc est *veniunt ad terram.*

545 sqq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens Iliad. ζ, 23 sq. tamquam regis, seu viri principis Phrygii, pro quo Maeonium dixisse videtur, e serva filium. 547. *vetitis armis:* quae tractare nondum posset propter teneram adolescentiam: nam erat *primaevus.* Male Intpp. post Servium ad Romanorum morem in servis a militia prohibitis referunt. 548. *parmaque inglorius alba;* media vox satis arguit poetam non simpliciter λεύκασπιν voluisse innuere, *fulgenti clipeo instructum*, ut apud Aeschyl. Sept. ad Th. 90, nec ἄσημα ὅπλα Euripidis Phoeniss. 1119, quae moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum, nisi variandi ornatus caussa posuit, morem nescio quem respexisse, quo picta, ac caelata argumento, scuta virtutis et clarorum facinorum erant insignia ac praemia. Itaque Helenor, etsi mox fortiter in hostes irruat, cum tamen, ardore iuvenili abreptus, clam domo profectus nulla arma secum tulisset, vulgaribus armis prima militiae stipendia merens, ipse ἄσημος, nullis clipei insignibus discerni et dignosci poterat. Contra vs. 582

Iniicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
Inruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus inter et hostis
Inter et arma fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque adtingere dextras.

(— 555. *quae* Medic. a m. pr. *Wr.*) 556 *It* pr. Moret. *melior longe* aliquot Burm. 557 *muros petit* Erf. 558 *Pendere* Goth. pr. *pandere* tert. *saxa manu* pr. Moret. cum Erf., quod praeferret Burm., si in pluribus extaret: nam *tecta* de muris castrorum et munimentis insolitum dici. f. *septa.* Debebat tamen concedere hoc poetae, ut muri summam partem hac voce declararet, uti mox v. 568 de eadem *fastigia* dixit.

Arcentis filius *clarus*, conspicuus, chlamyde purpurea dictus. Iterum XI, 711 Camilla *tradit equum comiti paribusque resistit in armis Ense pedes nudo puraque interrita parma.* (Heinrichius, vestigiis insistens Euripidis l. l. et Aeschyli Sept. ad Theb. vs. 588. sq. et Blomf.: „σῆμα δ' οὐκ ἐπῆν κύκλῳ· οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει·“ id ipsum, quod albam parmam Helenor gesserit, eius modestiae tribuit; propterea ipsum ingloriu m a poeta vocari, quippe alienum ab illa iactantia et gloriolae captatione, quae cernatur in armis insignem aliquam caelaturam habentibus. *Wr.*)

549. Turri in fastigio aperta, non tecto clausa, in praeceps data, extra vallum, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant. Alter Lycus v. 556 sq. in aggerem et murum vibrato in altum corpore escendere conatur, ut se intra urbem recipiat. Ad 551 sq. comparandus Iliad. μ, 41 sqq. ν, 164 sqq. conf. inf. XII, 4 sq. Silius X, 1 sqq. 557. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus seu vallum Achivorum, cuius pinnas Sarpedon manu convellit: Iliad. μ, 397. *tecta* pro valli superiore parte, ut v. 568 *fastigia*, (sed ibi fastigia turrium intelligenda videntur. *Wr.*) apud Silium VII, 603 *qui summas alto prensabat in aggere pinnas;* hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte*, uti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές. (*ipsum pendentem*, i. e. ut

Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis;
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere conplent;

563. Qualis,

Nec muros tecto tutos cogitare adeo absonum est. *dextra* alter Hamb. et Rom. *dextris* Erf. 559 *cursu pariter Turnus* Goth. tert., nec insuaviter. (sed contra morem Virgilianum; vid. V. L. I, 714. *Wr.*) 562 *tendentem* pr. Moret. *muri magna* Erf. *revulsit* Exc. Burmann. et Parrhas. 563 *aut* ante *leporem* abest apud Macrobium V, 12. *candentem corpore* e cod. Coll. Ies. recepit Wakefield. Et est sane elegans lectio. (*candenti corpore*, hoc requirit mos Virgilianus; sic I, 71.: „bis septem praestanti corpore Nymphae." III, 427.: „inmani corpore pistrix." V, 372.: „Buten inmani corpore." VII, 783.: „praestanti corpore Turnus." VIII, 208.: „praestanti corpore tauros." ibid. 330.: „inmani corpore Thybris." Quare etiam Ge. IV, 538. recte editur, quod addubitaveram: „Quatuor eximios praestanti corpore tauros;" ubi cave iungas *eximios praestanti corpore*, sed *tauros praestanti corpore*. Semel, sed idonea cum ratione, a suo more deflexit Virgilius XI, 641.: „Ingentemque animis, ingentem corpore et armis." — Ceterum omisi comma, quod erat post *Qualis*; vid. V. L. Ge. I, 303. *Wr.*) 565 *matris* Rom. et Porc. apud Pier. quinque Burm., (cum 10. *Wr.*) minus docte. *balantibus* Goth. pr. *latratibus* Goth. tert. 566 *repetit* idem Goth. tert. 567 *fossas atque a. c.* Rom.

pendebat; vid. Q. V. XVIII, 2, r. *Wr.*)

563. 564. Laudantur Iliad. ξ, 308 seq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens πτῶκα λαγωόν; tu vero conf. Iliad. ρ, 674 sq. et comparationem cum aquila, quae cycnos invadit Iliad. ο, 690

Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem, ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas:
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus;

571. Asylas

568 *ad f. mittunt* Oudart. 569 *ingentis* Medic., sed a pr. m. 570 *Lucretium*, *Lucretinum*, *Luccetium*, *Luccecium* al. (Servius: „Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca Lucetius est Iupiter, dictus a luce, quam praestare hominibus dicitur. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, i. e. diei pater." vid. Iaeger. ad Mamert. Genethl. Maximiano dict. c. III, 5. Quid? si *Ducetius*, *Δουκέτιος*, quod nomen exstat ap. Diod. Sic. XI, 88., scripsit Virgilius? *Wr.*) *ignemque* Sprot. 571 *Ἠμαθίωνα*. *Et mathiona* Dorvill. *Emathion aliter* Exc. Burm. *Emathion aliger*; quod Goth. sec. habet. Tum *Κορυναῖον*. *Corineum* (ut Palat.; sed *Corynaeus* Medic. XII, 298. *Wr.*) et *Chorineum* multi, etiam *Corinesum*, *Corneum*, *Horneum*: sed est a *κορύνη*, clava. cf. ad XII, 298. *Hyrtacides Corineum* Macrob. V, 15, sed v. h. l. Heins. *Asilas* plerique. (Italicum esse nomen *Asilas* inde fortasse probes, quod alternis Troiani et Itali caedes memorari videtur; et Etruscum esse in Servianis ad XII, 127. proditur; quod confirmat Silius XIV, 149.: „Miles Tyrrhenus, A s i l o Nomen erat." Unde etiam intelligi videtur, cur idem Silius VIII, 447. Nominativum huius nominis fecerit *Asilos*. Sed etiam Italos Graecis instrui nominibus, ostendit vel vs. 573.; vid. Not. ad XI, 615. *Asilas* tamen ut scriberem, Medicei fecit auctoritas, in quo *Asilas* et hic et ubique, vid. X, 175. XI, 620. XII, 127. 550.; et videtur hoc nomen ex eodem, quo *asilus*, fonte ductum. *Wr.*) 572 *baculo bonus* Goth. tert., belle! in ludum litterarium relegandus! *falante* Franc. *fugiente* Leid., sed *fallens* est, quae occulto ferit. Valer. Fl. III, 182 *fallere nervo ausus*. *est* in fine addunt aliquot Burm. 573 *v. C. tur-*

seq. Quod vero ad vs. 565. Iliad. ε, 162 comparandum memorant, perperam faciunt. *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

566 sq. Cum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes iactant faces. (—570. De

Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Themillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad volnus tulit: ergo alis adlabsa sagitta,
Et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae letali volnere rupit.

576. TEMILLAE 579. ADFIXA 580. RUMPIT

mis Goth. tert. 574 *Ithim*, *Ithin*, *Ytim*, *Itim* alii; (*Ityn* Medic. ap. Fogg.; sed retinui. *Itym*; vid. Q. V. III, 3. *Wr.*) tum *Clenium*, *Clanium*, *Clionum*, *Donium*; porro, *Diocippum*, *Diosippum*, *Dioxippumque*, tandem *Promolum* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *Promulum*: (ita Palat. et 8. *Wr.*) alii *Pomulum*, *Prumulum*. Facile omnia ex graecis constituenda. 575 *Sagaram* al. *Idan* ex Medic. et Moret. qu., vulgo: *Idam*: (ita Palat.; vid. Q. V. III, 1. *Wr.*) etiam *Itym*, *Ityn*. 576 *Capis* al., et ante Heins. *Themillae*. (Reddidi huic nomini adspirationem Mediceum et Servium secutus. *Wr.*) 579 *Ut laevo* Wakefield emendat: non assequor, an satis commode. *adfixa* Heins. e Pier. et suis aliquot restituit: pro vulgari: *infixa*. *afixa* pr. Hamb. pro var. lect. (Mediceus *infixa* cum plerisque, etiam Servio et Donato; quod restitui. *adfixa* aut praegresso participio similiter composito *adlapsa* originem debet, aut, quod veri est similius, aliena hic videbatur librariis infigendi notio. At *infigere* interdum idem est, quod *figere in*: Sil. Ital. XII, 738: „natis infigunt oscula matres." Rutil. It. I, 43.: „Crebra relinquendis infigimus oscula portis." Cic. Tuscul. V, 24.: „sidera certis infixa sedibus." — *addita* Medic., sed priore *d* in *b* mutata. *Wr.*) *intra* Goth. tert. 580 *rumpit* Heins. e melioribus. Vulgo, *rupit*: quod Rom. tuetur. (tuetur etiam Medic. cum aliis praestantioribus; quare hoc restitui. *Wr.*)

nomine *Lucetii* vid. V. L. *Wr.*) 575. *stantem pro turribus* pro vulgari, stantem in summa turri. 577. manum admoverat lateri vulnerato, abiecto *tegmine*, scuto: eaque re latus nudavit: itaque *demens*. 578. *alis allapsa sagitta:* ornate, pro allapsa est scil. lateri, ita ut nudum latus feriret. Quia toties πτερόεντες ὀϊστοὶ apud

Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie; genitor quem miserat Arcens,
Eductum matris luco, Symaethia circum

584. Matris

581 *Argentis* et *Argens* duo Burm. 583 Nolim cum Servio interpungere post *miserat*, ut Arcens filii nomen sit. 584 *Productum* Parrhas. Legebatur in omnibus edd. *Eductum Martis luco*; nec aliter scripti. In *Martis* luco iam dudum haeseram, antequam varietatem lectionis inspicerem; nam de Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Quod enim in Panormitanorum et Mamertinorum nomis occurrere ille dicitur, obscura suspicio est. Equidem in his locis Ditem non Martem expectabam: nisi forte poeta Adranum, indigenam deum, Martem interpretatus est. Sed prava haud dubie est lectio, et restituendum erat quod et ad coniectandum in promtu est, et apud Macrob. V, 19 habetur, etiam in Dorvill. et in Ven. pro div. lect. *Matris*, sive ut Ceres Ennaea intelligatur, quam Fazellus reb. Sic. Dec. I, 3, 2 tuitus est, sive ut mater nympha sit, cuius lucus eo in loco erat. Iam Thaliam Palicorum matrem, nympham obscuri nominis, sed fabula Siculorum domestica proditam, novimus ex Servio ad h. l. et Macrob. l. c. Huius nymphae lucum, nomine quoque *silvam Thaliam* dictum, in Calpurnio VI, 78 agnovit, nympham-que, quae a Iove compressa Palicos partu ediderat, mox iterum Arcenti nuptam, absolute *Matrem* dictam prodidit Wernsdorf. in Poet. min. Tom.

Homerum, item *alata*, *ales* sagitta, occurrunt: nunc velocem motum et volatum teli per *alas* expressit, ut sup. lib. V, 319 *fulminis alae*. In vulneribus autem ingeniosus est poeta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Iliad. *ν*, 593 sq. 580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582—589. Ad variandam et ornandam narrationem nunc miserationem excitat brevi episodio; mox Numanus Remulus indignationem iniicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Servianis aliquis miratus est. Debuit poeta tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Troianis e Sicilia solventibus. 582. *ferrugine clarus Hibera*, purpura indutus Hispana, quae est nigricantis coloris. Arcens Siculus est. Est autem in orientali Siciliae parte *Symaethus*, *fl.*, circa quem lucus fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat.

Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:

IV, p. 676. 820, et Tom. V, p. 1454, ingeniose utique, etsi sine auctore. *Martis* defendi posse ex inf. v. 673 Burmannus addit, quod non assequor. (Scripsi *matris* minore litera initiali; vid. Not. *Wr.*) *Simaethia* vel *Simethia*, male vulgo ante Heins.; est enim *Σύμαιθος*. Peius alii: *Symoetia*, *Symaetia*, *Symethia*, *Simetia*, *Simoetia*. Romanus: *Simoentaque*. 585 *et* abest Oudart. *ubi implacabilis ara P.* etiam h. l. legebat Cluver. Ital. ant. pag. 934. vid. supra ad idem hemistichium lib. VII, 764. Sane et h. l. aut in partes Cluverii transire aut deleto *et* legere malim: *pinguis ubi placabilis ara Palici.* Scilicet *Palicus placabilis* est qui placatur, eiusque *ara pinguis* victimis. (At hoc est non emendare poetae verba, sed corrumpere; vid. omnino a me disputata ad VII, 764.; quibus adde, quae de Palicorum sacris hic refert Servius: „Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo placabilis ara, quia mitigata sunt eorum numina.“ *Wr.*) *Palicum*, pro Palicorum, emendat Cerda. Sed vid. Not. (Nempe *Palici* ubique plurali, nusquam, ni fallor, *Palicus* singulari numero. At salva res erit commate ante *Palici* posito, quod genus epexegeseos, *ara Palici* pro *ara Palicorum*, non infrequens est apud Virgilium; vid. Q. V. XXXIII, 3, d. Agnoscit tamen singularem h. l. Servius; itaque nihil mutavi, id tantum effecisse contentus, ut

Lucum matris appellat; simplicissimum esset accipere matrem nympham, nomine non appellatam, cuius ille lucus erat. Verum doctrina poetae Matrem Ennaeam intelligere iubet, Cererem, ut saepe *Μήτηρ καὶ Κόρη*. (Vera est prior explicatio; non convenit enim poetae epico, ita simpliciter Matrem appellare Cererem, praesertim quum nulla alia res, quae ad illam spectet, adiecta sit. *Wr.*) De *Palicis* loc. class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Audit. 58, Antig. Caryst. 133. 175, Stephan. Byz. in *Παλικὴ*, et Diodor. XI, 89 sunt: (adde Serv. ad h. l. *Wr.*) et vix est, quod praeterea desideres; sin plura cupis, adi Bochart. Chan. I, 28, Cluverium in Sicil. ant., Dorvillium in Sicil. p. 167, et ibid. Burmann. Sec. p. 472 seqq., Wernsdorf. Poet. min. IV, p. 820, et Io. Beckmann. ad Aristot. l. c. et Antigon. l. c. et nuper Camus in *Mémoires de l'Institut national* an. VII. III Cl. p. 241 sq. Est tamen vel sic obscura summae vetustatis religio. Fuere duo crateres seu lacus gemelli, ideoque Fratres dicti, aquae sulfureae non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia iuraiuranda fieri solebant. (Verum crateres isti a Callia et Polemone apud Macrob. l. l. non vocantur ipsi *Παλῖκοι*, sed *ἀδελ-*

Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media adversi liquefacto tempora plumbo

in ipsis verbis nihil movendum esse intelligatur. *Paleci* Medic. *Wr.*) *Palaci* Franc. Ed. Ven. inquit Burm., tum pergit, Lutat. ad Statii XII Theb. 156. *Palisci* Ald., sed prima tantum. In Lutatio scriptum invenio: *et implacabilis ara Palyci.* 586 *hastis* Heins. e Medic. et Colot., item aliquot aliis. Vulgg. cum Rom. *armis.* (ut est etiam in Palat.; quod revocandum censet Iahnius; funditores enim aut nulla aut levi armatura indutos fuisse. At recte Heinsius: „neque veri simile fit Mezentium exuisse arma." Dicas arma h. l. clipeum dici, ut III, 288. At nihil tam impediebat Mezentium ad fundam se convertentem, quam hastae; et hastatum illum infra X, 762. videmus; hae igitur primum erant de manibus deponendae. Agnoscit *hastis* etiam Donat. Altera lectio *armis* huc invehi potuit ex VIII, 482. X, 52. 768., nisi forte Mediceus, in quo est

φοὶ τῶν Παλίκων, craterum nomen erat *Delli.* *Wr.*) Habiti inter deos, fanum habuere, non longe ab urbe Palica. Quod illud h. l. circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior Eryces fluvius erat, nunc *Fiume di S. Paullo,* ut *Iaretta* Symaethus est: quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; (vid. V. L. ad h. l., etiam V. L. ad VII, 764. ibi laud. *Wr.*) nisi forte iam Maronis aetate unus tantum lacus fuit; quomodo etiamnum unus tantum habetur, dictus *Donna Tetia* s. *Naftia,* II M. ab urbe Pelagonia et I leuca a Minoo in valle montibus Vulcaniis inclusa, quae et ipsa crater Vulcani fuisse creditur. Durat adhuc similis superstitio, quod fatidica mulier illic sedem habet. Mirationem facit aqua in medio cratere ebulliens, sulfurei odoris. (— 587. *Ipse* quid significet, dictum Q. V. XVIII, 2, 1. *Wr.*) 588. *liquefacto plumbo:* quasi plumbum funda emissum in aere liquefactum sit; quod portentosum esset; ut forte dicere malis, inflictum et illisum duris ossibus plumbum ex rotundo dilatatum esse. Erat autem plumbum funda emitti solitum fere olivae simile. Enimvero non debebam argutari. Videndum erat, quid antiquitas crediderit, quid poeta dixerit: qui haud dubie sequutus est vul-

Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem

astis, superscripta *h*, originem mendi indicat. *Mezzentius* Medic. et Rom., vid. V. L. ad II, 763. *Wr.*) Novum autem et ab Homerico more alienum, quod Mezentium funditorem prodit. 589 *Dissicit* pr. Hamb. pro div. lect. *dividit* Ven. *diffudit* tres Burm. *proiectum* pr. Mentel. cum Leid., perpetua varietate, quam multi notarunt; et nuper Burmann. ad Anthol. pag. 109. *ostendit* pr. Hamb. et alter Menag. 590 *celerem bello* Goth. sec. 592 *fodisse* Franc. 593 *Rhemulae* Rufin. de Schem. Lex. p. 34. *Romulo* Dorvill. et Servii edd. ad Aen. I, 267. *Remulus* Goth. pr. et sec. Ceterum quid poeta in hoc sequutus sit, ut *Numanum* aliquem *Re*-

gare loquendi genus ex vulgi persuasione: celeri ac fulmineo motu plumbum emissum in aere incalescere et liquefieri. Lucret. VI, 176 *ut omnia motu Percalefacta vides ardescere; plumbea vero Glans etiam cursu longo volvenda liquescit.* (vid. quos laudat Cort. ad Lucan. III, 711. Vir doctus in Seebodii Nov. Bibl. crit. T. V. Vol. I. p. 179. plumbum liquefactum nihil aliud esse vult, quam glandem plumbeam, i. e. factam e plumbo liquefacto. — Sed si adversus ille stetit, quomodo feriri potuerunt tempora? Nempe media tempora idem esse puto, quod frontem, quae media est inter utrumque tempus. Explicatius infra vs. 750.: „Et mediam ferro gemina inter tempora frontem Dividit.“ *Wr.*) In 589 poeta non satis attendit, se in oppugnatione murorum versari. Nam *arenam* vix bene, saltem parum proprie, de homine in muris aut vallo stante, posuit. (vid. Q. V. XXXX, 2. *Wr.*)

590. Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic iam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi, quod ex poetis et signis satis constat, tum vero idem iam venationi acrius indulserat: IV, 156. VII, 479. conf. Excurs. IV ad lib. XII. 593. Maior Turni soror Nympha Iuturna erat. vid. inf. XII, 138 seq. (— 593. *Cui cognomen erat — et habebat*,

Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo praecordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,

mulum in medium adduceret, ignoro, cum insolitum sit cognomine sic aliquem insigniri. Aliter res se haberet, si Remulus esset verum nomen, et Numanus ille appellaretur ab urbe Numana in agro Piceno, unde oriundus erat. (Si licet, id quod in medio relinquo, Numani nomen ab oppido Numana repetere, — nam Numana oriundus proprie dicitur Numanus — *Numanus* idem esse, quod regem Numanae, existimabimus, quemadmodum *Rutulus* interdum pro rege Rutulorum, Turno, ὁ Ἀσσύριος pro βασιλεῖ Ἀσσυρίων. Tum *Remulus* proprium erit eius nomen; *cognomen* enim interdum i. q. simplex *nomen*. Et Numanum appellare poeta fortasse voluit ob superbiam ex novo regno adscitam; vid. vs. 596. Quod si quis opponat, nullam eius supra l. VII. in catalogo mentionem fieri, id neminem morari debet. *Wr.*) 597 *ingentem* Heins. reposuit ex Medic. et aliis codd., ac vett. edd. Nec vero accipiendum cum Servio et aliis: eum clamasse se esse magnum: sed *se ferebat*, incedebat ingens homo, vasta corporis specie; sic inf. XII, 441 *portis sese extulit ingens.* Vulgo *ingenti.* (ut exstat in Palat. 11. 12. *Wr.*) 598 *tueri* Zulich. et Goth. sec.

pro: quique habebat; vid. Q. V. XXXIIII, 4. *Wr.*) 594. *sociatus habebat* pro vulgari: sibi nuper sociaverat. 595. *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 sqq. virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Troianos iacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, ut hostem conviciis provocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. 596. *novo regno*, docte pro matrimonio cum regiae stirpis femina inito; nova enim sponsa erat regina. (vid. tamen V.L. ad vs. 593. *Wr.*) 597. *ingentem se ferebat*, h. e. incedebat, homo vasto corpore, cum clamore. Nec vero inutiliter additum hoc: quippe legentis sensibus cum clamoribus obiicit oculorum sensui speciem ferocis hominis. 598. comparant Hectoris verba Iliad. σ, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* Servius et alii Troiam ab Hercule

Bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Vlixes.
Durum ab stirpe genus natos ad flumina primum

599. Marti

599 *Marti* e codd. aliquot a Pierio notatum, a sec. Rottend. et Scheff. cum Zulich. firmatum, spreverat Heinsius, sed suscepit Burmannus, nec male arbitror: est enim eleganter et docte dictum *praetendere muros Marti*, bello, pugnae, vallum et muros ducere quo inclusi latere et pugnam detrectare possint. Haec eadem sup. hoc lib. v. 55. 56. 57. 67. 68. 142 sqq. Vulgo *morti* lectum, etiam in Medic., et sic Servius cum Iul. Sabino: nec hoc male; magis tamen epicum illud. (Revocavi *morti*; similiter peccatum a librariis XI, 115.; nec probabile est, lectionem tam facilem, qualis est *Marti*, in hanc, a vulgari loquendi usu longius remotam, transisse. Quid autem abiectius ignaviusque putabimus eo, qui nihil magis, quam mortem timeat et de salute pugna et armis tuenda plane desperet? Hinc plurimum acerbitatis accedit Numani opprobriis ex reposita lectione. *morte* et *protendere* utrumque a m. pr. Medic. *Wr.*) 602 *nec fraudis* Goth. tert. 603 *ab st.* Heins. e Sprot. et ex observatione. cf. ad VIII, 130. (vid. Q. V. I, 1. *Wr.*)

captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Troiani tertio, bis iam antea expugnati. Sane inf. XI, 402 eodem modo dicitur gens *bis victa*, ut duplex clades sub Laomedonte et sub Priamo intelligenda esse videatur. Et Silius I, 43 *Troius exul* (Aeneas) *Intulerit Latio Dardaniam, et bis numina capta Penates, Sceptraque fundarit victor Lavinia Teucris.* Haec nisi forent, ex ipso loco et sententia *bis captos Phryges* dicerem, qui antea urbe capta profugi nunc tolerant alteram hanc in castris obsidionem post illam ab Achivis factam. Lusum in his iam supra VII, 295 vidimus: *Num capti potuere capi?* cum Troia capta superfuerit Troianorum stirps sub Aenea redintegrata. *muros praetendere Marti*, pugnae; quia vallo et muris continent se, et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. (Sed revocavimus *morti*; vid. V. L. *Wr*) 600. invidiose respectu Laviniae, quam Turno ereptum ibat Aeneas. 602. Imitati sunt Stat. XII Theb. 761 seqq. Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda h.

Deferimus, saevoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque adsueta iuventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aevum ferro teritur, versaque iuvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Conportare iuvat praedas, et vivere rapto.

604 *duroque* nonnulli Pieriani, tum Gud. et sec. Moret. cum binis Burm. Heinsius coni. *crudo.* Sprot. *servoque*; (ortum, puto, ex eo, quod in Mediceo primum scriptum fuerat *sevo. Wr.*) at vid. imitationem Valer. Fl. VI, 336. 605 *vigilant* duo Burm. 607 Idem versus Ge. II, 472, nisi quod *exiguoque.* 609 *aevom*: repente hoc ab Heinsio receptum conspicitur; quod si fieri debebat, non minus aliis locis id faciendum erat; scilicet videtur aliqua aetate *vom* pronuntiatum fuisse, non *vum*, v. c. *laevom. saevom. linquont. volvontor. divom. activom.* An vero Virgilius ita scripserit, quis sponsione certet? *bello teritur* Ven. 610 *sera* Leid. pro var. lect. et apud Serv. 612 Heinsius malebat *premimur.* 613 *Conportare* librorum et Pierianorum et suorum (quibus duo Burmann. et duo Goth. addi possunt, si tanti hi sunt) auctoritate retraxit Heinsius, et *Convectare* (quod est in Palat. *Wr.*) remisit loco alteri lib. VII, 749, ubi idem versus repetitus erat, et lib. IV, 404 *praedam convectat. recentes praedae*, addit Burm., sunt sanguinem adhuc fumantes. Quorsum tam longe petere?

e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Iliad. χ, 281. 603. Locus, qui sequitur, egregius et ornatus est de veteris Italiae disciplina et vita, quae in Sabinis diutissime viguit: eandem a maioribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus*, spectata partim frugalitate et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus caussis processerant initia rerum, quibus imperii R. fundamenta iacta sunt. Adde laudes Italiae Ge. II., 167 sqq. et V, 730. (*primum*, primo vitae tempore; vid. Q. V. XXVIII, 3, a. *Wr.*) 605. *silvasque fatigant*, multum pererrant. (Theocr. ab Heinrich. laud. de Hercule

Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiae cordi; iuvat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.

614 *fulgentis* pr. Hamb. 615 *cordis* Goth. tert. forte aliquis *Desidia est cordi* coniiciat. Sed poeta exquisitiori formae incubuit: desidiae sunt cordi, Homerico more plur., ut v. c. *σφῆσιν ἀτασθαλίῃσιν. ᾗσι προθυμίῃσι. νηπιέῃσιν.* et ex Homerico *Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε* etc. 616 *vittae* pro, *mitrae*, apud Gell. VII, 12, perperam. Ceterum malis forte v. 616 poni ante 615. Sic iunguntur sententiae inter se coniunctae et consimiles: *Vobis — vestis*, *Et tunicae — Desidiae cordi.* (Sed ita positis his versibus displicebit oratio

Hylan quaerente XIII, 66.: „*ἀλώμενος ὅσσ' ἐμόγησεν ὤρεα καὶ δρυμώς.*" *Wr.*) Sic *quatere*, *movere*, *turbare*, dicimur silvas, feras. vid. ad lib. VIII, 94. 608. *quatit oppida bello*: Putes forte esse dictum, ut *quatere muros ariete.* Sed reliqua docent, generali notione dicta haec esse, vexare, turbare, oppugnare. Sic Valer. Fl. II, 122 fama — *motis quatit oppida linguis*, concitat oppidanos, ut armis sumtis exeant. de Causs. corr. eloq. 15. *Et si quis Ephesum aut Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit*, h. e. declamando concitat; ut orator animos audientium perorando movet. 609. hasta inversa, *σαυρωτῆρι*, boves aratores cessantes pungimus. 612. etiam senes armati sumus et militamus.

614 — 620. Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricae propior tractatio. Phryges cum Troianis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, iam alias vidimus. Iidem mollitie et luxu infames: quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, inprimis pauperum colonorum, qui e Graecia advenerant, iudicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Odyss. *ϑ*, 248. 249 de Phaeacibus et Iliad. *ω*, 261; tum in illis: *O vere Phrygiae* Iliad. *β*, 235. *η*, 96. (vid. Beier. ad Cic. Offic. I, 18. p. 143. *Wr.*) 614. vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. 616. tunicae manicatae, *χειριδωτοί.* conf. Stat. VII Theb. 657; tum *mitrae quae redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malae ac tempora teguntur. cf. sup. ad lib. IV, 216. (vid. Boettigeri *Ideen zur Kunst-Mythologie.* T. I. p. 47.

O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecyntia matris
Idaeae: sinite arma viris, et cedite ferro.

619. VOCANT 620. IDAEAE. SINITE

ἀσύνδετος. Nec requiro rerum ordinem accurate observatum in hominis opprobria temere iacientis oratione. *Wr.*) 617 *verae* male editum ante Heins. et scriptum quoque in nonnullis. *ire* pr. Hamb. 618 *adsuetum* Oudart. 619 *vocant* e libb. retraxit Heins., quod iam in vett. edd. etiam Ald. pr. erat. Vulgg. *vocat* cum Rom., idque maluit Coningham. (*vocat* etiam Medic. cum plerisque; idque restitui; vid. Q. V. VIII, 3, a.; *vocant* 2. *Verecyntia* Rom. *Berechyntia* Medic., in quo etiam, quod mireris, *e* superscripta ultimae literae; vid. V. L. ad VI, 785. *Wr.*) 620 *cedite ferro*, bello, nolite arma tractare. Sed alii ap. Serv. acceperant *caedite f.* hoc est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum. Dignum Grammaticorum acumen, cur ipsi castrentur.

Wr.) Male plerique omnes *mitras* Graecorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. Locum expressit Valer. Fl. III, 230 sq. 617. Sacra magnae matris deum quae peraguntur per furorem inter tibiarum et tympanorum cantum. Tibia Phrygia e *buxo* facta; eadem *biforis*, cuius notionem claram non habemus: sintne tibiae duplices, alia gravioris soni, alia acutioris? an eaedem quae tibiae pares et impares? dextrae et sinistrae? Quicquid ad h. l. allatum est, Servianis debetur ariolationibus. Praestat, quod e Varrone affertur in iisdem: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet; sinistra duo; quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* Fit enim probabile, antiquissimum tibiarum genus fuisse Phrygium idemque simplicissimum; fuere itaque pauca in ea foramina ad sonos variandos: ut antiquissima cithara quatuor chordis. Convenit Horatianum Art. 202 „*Tibia non, ut nunc orichalco vincta tubaeque aemula, sed* tenuis simplexque foramine pauco.“ Contra *tibiae multiforae* sunt apud Ovidium et Senecam tragicum: ut satis pateat, foramina esse in latere tibiae quaerenda, non in ora tibiae et ima parte. — in Dindymo, Phrygiae monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη. cf. inf. X, 252. sup. VI, 785 sq., et hoc lib. v. 82. 621. *canentem* simpl. di-

Talia iactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Contendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:

623. INTENDIT

621 *dura* Parrhas. a m. pr. et bini Goth. 622 *nervo conversus* Dorvill. a m. sec. 623 *Contendit* vulgg. *Intendit* reposuit Heins. e Gud. et pro div. lect. alt. Mentel., quoniam *constitit* subsequitur proxime. Sic sup. 590 *celerem intendisse sagittam.* Sed aliter arcus tenditur, aliter sagitta; haec tenditur, dirigitur. (Si forte non satis elegans visum Heinsio, quod duo versus deinceps positi ab eadem syllaba incipiant, fateor hoc vitium studiose vitasse meliores poetas, ita tamen, ut syllabam *In-* repetere minus dubitaverint; sed illud velim memineris, alium fuisse sonum syllabae *con* in *contendit*, alium in *constitit*; quare etiam I, 187 sq. *Constitit — Conripuit* non aspernabere. Nam eadem vocabula in prima sede binorum versuum collocata aliam habent rationem. Sin oculos librarii ad proximum vs. aberrasse Heinsius statuit, factum hoc est aliquoties; sed, nisi ipsa sententia rem dirimit, e codicum auctoritate iudicium pendebit. Iam unius vel duorum librorum fides non potest reliquorum, tot tamque praestantium, consensum refutare. Et ut minus tribuam iis, quae leguntur XII, 815.: „Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:“ satis defensam dabit revocatam a me, etiam a Iahnio, lectionem consimilis huic locus V, 513. sq.: „iamdudum arcu contenta parato Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit.“ De syllabis *con* et *in* confusis vid. Drakenb. ad Liv. X, 5. iam supra ad III, 673. laud. *Wr.*) 624 *per verba precatur* Zulich. *precatur* etiam Montalb. et alter Mentel.

centem, ut ipsa res docet. *dira*, horrenda, pro, ignominiosis.

622. sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum; itaque ornare poeta potuit. Fecit tamen Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Iliad. δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. inf. XI, 857 seqq. Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. Ex hoc illud habet: *diversaque brachia ducens*, in diversam partem, ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν; forte et *nervo intendit telum:* γλυφίδας μέσσῃ ἐνικάτθετο νευρῇ; etsi et Homer. αἶψα δ' ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν ὀϊστόν; et mox νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. 622. *nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit sive ex tendinibus ac nervis equinis. 624. preces ante sagittam emissam ut sup. de Niso vs. 403.

Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuvencum,
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et coeli Genitor de parte serena
Intonuit laevum: sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta:

629 Versus deest Goth. tert. Et est ille repetitus ex Ecl. III, 87, eoque in precibus his melius nos carere arbitror. 630 *Audit* Rom. et vett. Pier. *Genitor coeli* sec. Rottend. *severa* Goth. tert. 631 *fatifer* e libb. Pier. et suis praeclare intulit Heins. Vulgo *letifer*: ex interpretamento. (aut ex X, 169.; vid. V. L. VII, 528.; *fatifer* Donatus cum Medic. et Rom., adde 3. 8.; *letifer* Palat. *Wr.*) Si sup. 609 erat *aevom*, debebat et h. l. esse *laevom.* 632 *Et fugit* in Rom. et aliis Pier. invenerat, sicque Goth. sec. et alii apud Servium, qui *effugit* praetulit, idque tuetur Heinsius. Si tamen rationem et usum in illo ἅμα καὶ *una et* diligentius consideres, facile apparebit, *Et fugit* unice verum esse, inprimis cum summa celeritas emissae sagittae et percussi Remuli hic describatur. Conf. inf. XI, 863, 4. (Recepit hoc Iahnius. Recte Heinsius *Effugit* amplexus est. Non raro autem in antiquis libris *et fugere*, *et fundere*, *et fractus* et similia pro *effugere*, *effundere*, *effractus* scripta reperias; vid. Heins. ad Ovid. Trist. V, 2, 40. et ad Claud. de Bello Gild. 138; quamquam etiam contrario modo peccatum, vid. Drakenb. ad Sil. III, 57. et ad Liv. I, 38. Tum quod Heynius ad tuendam alteram lectionem contendit, iungenda esse *una — et*, id alienum est a nostro loco, ubi particula *una* ad praecedens verbum *intonuit* spectat: simulac tonitru auditum, etiam arcus sonat. Nam si illam, quam Heyn. existimat, celeritatem his verbis designari velis, de qua re dictum Q. V. XXXV, 6., fieri hoc ita

626. *dona,* sacrificium, ut toties poeta. Male Serv. de donariis. (*Ipse*, ἐγὼ δ' αὖ· vid. Q. V. XVIII, 2, b. *Wr.*) 627. cf. Odyss. γ, 382 sq. 628. *caput cum matre ferentem;* aequalem matri, iam adultum. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. laudat Guellius: Id. η, 14. 630. conf. Iliad. ο, 377 et alibi. *sonat una.* Λίγξε βιὸς etc. Iliad. δ, 125. 632. *adducta,* adducto arcu concitata. v. Var. Lect. Nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu: ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. (Distinguendum scilicet inter significationem et sen-

Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem inlude superbis.
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo

debebat, ut sagitta, simulatque emissa esset, Remum percussisse diceretur, quemadmodum infra XI, 863. sq. Sed tum vs. 632. omittendus erat, utpote qui sagittam tantum volantem, non, ut deberet, ferientem referret. Illud autem, quod, simulatque arcus sonat, avolat sagitta, adeo non est singulare, ut mirum sit, si id non fiat. *Effugit* Medic. Mentel. utq. ceterique vetustiores Heinsii; *Et fugit* Palat. 3. 8. *Wr.*) In tert. Rottend. *offugit*, in quo adstruendo Heins. multus est. *et fluit* Voss. *strigens* pr. Hamb. Porro *adducta s.* idem ex Pier. inprimisque Romano, exque aliis suis (in quibus Medic.; adde 3. 8. 10. *Wr.*) docte restituit, utinam declarasset quoque sensum! vulgo erat: *elapsa* (ut est in Palat. *Wr.*) vel *adlapsa* et *allapsa*, etiam in codd. parte; (hoc e vs. 578. et XII, 319. repetitum. *Wr.*) duo Heins. *delapsa.* Proprie *adducitur arcus*: tum, quae adducto arcu evolat sagitta, poetae et ipsa *adducta*, h. accelerata, admissa, dici potuit. 634 Exciderat in parte codd. *i*, (exciderat iam in Mediceo, sed in hoc superscriptum visitur. *Wr.*) hinc depravatum apud Pierium in Rom. *Transadigit verbis*, in obl. *Traiecit*, (ut est in 7. 9. 10. *Wr.*) in al. *Transiecit* et *Transfigit.* Apud Burm. *Transigit* ed. pr. *Transegit* Burm. Exc. *Traiecit* multi cum binis Goth. Piget talia persequi. *en lude* Zulich. a m. sec. *allude* Ven. 636 *Haec* ante Heins., (quod est in Palat. *Wr.*) ut passim in scriptis, vel *Hic*, *Huc.* 638 *cum* Parrhas.

sum; adducta sagitta proprie est cum ipso nervo admota propius ad pectus; quo sane fit, ut ipsa vehementius concitetur. *Wr.*) *horrendum stridens* iungenda. *Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.*

634. 635. Schema traductae narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici. cf. Clark. ad Iliad. δ, 303. ο, 348. Superbiae vero, qua victis aut caesis illudit victor, dignae horrida heroum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. (*verbis v. i. superbis:* En, inquies fortasse, Leonem aliquem, non Virgilium! At vid. V. L. Ge. I, 157. *Wr.*) 637. *animos ad sidera tollunt* audacter poeta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii

Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite, et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.

639 *arces urbemque* alter Hamburg. cum Goth. sec., male. vid. Not. 640 *victorem. iuvenem* Ven. 643 *residunt* tert. Rottend. alter Hamb. et Zulich., et Heinsium hic suum morem non servasse miror. Vaticinia enim melius praesenti tempore efferuntur. (*residunt* etiam Serv. Dresd. Praestat hic Futurum. *Wr.*)

aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione ferocientes et exultantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut caelum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.(Compara Horatianum illud: „sublimi feriam sidera vertice.“ *Wr.*)

638. Apollo gentis Iuliae inprimis studiosus: ita Actiaca victoria ad eum referebatur VIII, 704 sqq., et Palatinum templum in eius honorem factum. cf. Excurs. I ad h. libr. 639. *Ausonias acies urbemque*, oppugnationem castrorum seu urbis Troianorum, novae Troiae. 641. *mactus* quid sit origine et usu, copiose declaratur in Thesauro Gesner., nec latere potest eum, qui usum similem voc. *Auctus*, atque adeo *augens* (Catull. Epith. Pel. 323, et in Catonis verbis apud Gell. XVIII, 12) meminerit; nec tamen hic et in similibus locis satisfacit, si teneas *mactum* esse auctum, amplificatum. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione *auctus*, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude, virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum laetitiae inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Odyss. β, 33 Ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος, qui fructum inde capiat, cui bene sit, bene eveniat! Unde vulgare Graecorum ὄναιο, ut h. l. ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit ominis! Mirum tamen quod gram-

Nec te Troia capit. Simul, haec effatus, ab alto
Aethere se mittit, spirantis dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris

644 *affatus* aliquot Burm. (Tollendum videtur comma, quod est post *Simul*, ut iungamus *simul effatus*, non *simul mittit*; vid. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) 645 *misit* aliquot Pier. et Burm. *spumantes* pr. Hamb. (*spirantis* Medic.; sed altera *i* in *e* mutata. *Wr.*) *demovet* duo Burm. cum Rom. 646 *formam* Heins. e melioribus Pier. et suis, pro vulgari, *forma*: quod Rom. tuetur. *formam in antiquam* Iul. Sab. legerat. (In voc. *formam* ultima *m* abrasa est in Mediceo. Proximo vs. scriptum in eodem

matica ratio in usu vocis deficit: nam apud Livium *iubet eum macte virtute esse.* Et tamen idem: *macti virtute, milites Romani, este.* (*Mactus* antiquos dixisse, testis est Priscianus V, 12, 66.; quamquam qui ita locutus sit, neminem nunc invenias. Sed quum fere in allocutione uterentur hoc nomine, creber Vocativi usus effecit, ut Nominativus plane obsolesceret; hinc etiam *macte esto*, non *mactus esto.* Id igitur minime mirum, quod, ubi plures appellabantur, *macti*, qui et ipse Vocativus est, dixerunt. Quid autem, quod usus eo deflexit, ut postremo *macte* etiam femininis nominibus iungeretur? *Wr.*) Si in formulis ad deos precandi occurrit, tum *mactus* videtur esse laetus, propitius. cf. Cato de R. R. 134. 642. *geniture deos* propter Iulium Caesarem et Augustum, ut Serv. (Similia vid. ab Handio ad Stat. S. I, 1, 74. allata. *Wr.*) 642. 643. Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutae et Iani clausi memoria celebratur. Certe post U. C. 725 scripta haec esse necesse est. vid. sup. T. I. *Vita Virgil.* sub hoc anno. Merito hoc tuae genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. *gente Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: ut sup. ad Georg. III, 35. Aen. I, 284. *bella fato ventura;* bona determinatio, inprimis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. 644. *Nec te Troia capit:* maiore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc Troiani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc usu. Laudat Burmann. notas ad Ovid. III Trist. 4, 30 et Barth. ad Stat. I Achill. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quaere aliud regnum, *Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ.* 645. *spirantes auras.* Nec vitales,

Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaevo similis, vocemque, coloremque
Et crinis albos et saeva sonoribus arma;

antiquom, sed superscripta *a*; hinc est, quod Sabinus legit *formam in antiquam*; neque hoc male, ut bis intelligatur praepositio; vid. Weichert. ad Valer. Fl. VIII, 391. Receptam lectionem tuebitur XII, 224.: „formam adsimilata Camerti.“ *Wr.*) 648 *lumina* Sprot. 649 *Tunc* Parrhas. *Hunc* septem Burmann. cum Goth. sec. 651 *crines flavos* male interpolatum in Rom. multis Pier. Heins. Burm. et binis Goth. Erf. etiam vett. edd., sive ex scriptura *alvos*, sive ex lib. IV, 558, sive ex incuria hominis, qui Apollinis crines describi putabat. Heins. coni. *ravos* nullo fructu. Aliter iudicavit Wakefield, qui recepit *flavos*; et explicat: „qui tam flavos crines, quam arma sonantia, iis scilicet mutatis, se Buti similem fecerat.“ Doceri velim, quomodo latine in illum sensum dicta accipi possint: *Apollo Butae similis vocem, colorem, crines*, ut sit: voce, colore et crinibus mutatis, similis erat Butae. Atqui vidimus Aen. I, 589 *Os humerosque deo similis*: quod non est exuto dei ore et humeris. IV, 557 *Omnia Mercurio similis vocemque coloremque, Et flavos crines et membra decora iuventae.* Scilicet qui similis est alteri (quoad) aliquid: in eo ipso similis ei est. Post *albos* sustuli interpunctionem haud dubie pravam et quae Interpretes transversos egit. Apollo in Buten mutatus etiam armis ei se assimulaverat: *similis et crines et arma*; quod adiectum: *saeva sonoribus* h. saevo sonore, terribiliter sonantia, epitheton armorum Butae ornans est. Inter haec tamen valde probabile fit, versum irrepsisse e margine et ad Apollinem spectasse: *Et crinis albos et saeva sonoribus arma*; quae de Bute quomodo praecipuo aliquo modo dicantur, non assequor. (At crines albi certe non conveniunt Apollini, sed ei, in quem ille se converterat, Butae. Quod autem arma graviter sonantia in Bute offendunt, primum intelligitur, crudam viridemque fuisse huic homini senectutem;

cum Servio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας accipe. 647. Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Iliad. ρ, 323 sq. (non locum Iliad. π, 715 sq.) An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, dubito. Nec memini simile quid, ut heroibus sint custodes domus. Sunt θεράποντες, κήρυκες, δμῶες, ἀμφίπο-

Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit satis, Aenide, telis inpune Numanum

653. Aeneada

tum arma hic sunt thorax aeneus maximeque clipeus laminis obductus, ideoque gravem in ipso eius, qui ea fert, ingressu excitantia strepitum; quae non sunt in Apolline, arcu sagittisque utente. Itaque nihil est, quod hunc versum indignum Virgilio iudicemus. *Wr.*) 653 *Aeneide* ubique in edd. editur. (ita Palat. et 8. *Wr.*) Agnoscit et Probus. *Aenide* Medic. cum aliis Heins. et Pier., etiam vett. edd. Alii aberrant in *Aeneidae*, *Aenidae*, ac si *Aeneidae telis* iuncta vellent. (*Aeneidae* et *Aenidae* idem est, quod *Aeneide* et *Aenide*; nam *ae* sexcenties pro *e* finali nominum propriorum exaratum. *Wr.*) Neutrum tamen rationem grammaticam habet: unde enim *Αἰνειδης* vel *Αἰνείδης*? Deberet esse *Αἰνεύς*, quod nusquam occurrit. Ex *Αἰνείας* esset *Αἰνειΐδης*. Sin ex *Αἰνείας* formes *Αἰνεΐος*, *Αἰνήϊος*, unde *Αἰνηΐς*, formandum hinc esset *Αἰνηΐδης*, *Αἰνηϊάδης*. Si ab hoc ducatur *Aeneides*, vix *e* ex *η* natum corripi posset. Restat, ut *Aeneades* admittamus, unde h. l. *Aeneade*, vel ad formam, quam noster amat (vid. ad VI, 126), *Aeneada*. Est quoque *Aeneade* (*Aeneadae* ap. Bottarium) Rom. ὦ *Αἰνεάδη*, quae sollennis forma est: *Αἰνείας*, *Αἰνέας*, *Αἰνειάδης*, *Αἰνεάδης*; unde saepe in nostro *Aeneadae*. v. ad I, 157. Frequentatur etiam vox *Αἰνειάδαι* Cedreno, Zonarae et aliis. Hanc etiam h. l. tuebor, remittens reliqua librariorum et grammaticorum seu imperitiae seu acumini. (*Aeneada* nullo firmatur testimonio. Hoc, *Aeneada*, aut *Aeneade* si scripsisset Virgilius, non est probabile ita corrumpi potuisse; certe *Aeneadae*, quod satis crebro legitur apud Virgilium, fere sine omni varietate exaratum invenitur. Et quod in uno alterove, ut in 3., *Aeneade* exstat, id potius ex correctione profectum videri debet, ut scilicet constet sibi Virgilius. Similes turbas librarii excitarunt ap. Val. Fl. III, 4. Itaque aut *Aeneide*, aut *Aenide* poetam scripsisse existimabimus. Hoc, utpote praestantissimorum codicum fide, tum Prisciani et Servii auctoritate confirmatum revocavi. Horum ille l. II. c. 7. §. 36.: „*Aenides*, ait, contra regulam auctoritate poetica posuit Virgilius, *e* et *a* correptas in *i* productam convertens, — in nono: *Sit satis, Aenide.*“ Nempe ipsi carmini, quo celebravit Aeneam Virgilius, ex regula *Aeneïs* inscribendum erat, ut est aliquoties in cod. Gud. Arusiani Messii teste Lindemanno ad Grammat. Lat. Vol. I. p. 211. not. 47.; vid. idem Prisc. l. l. §. 38.; at fecit ei nomen *Aeneis*; Macrob. V, 17. extr.: „*Aeneis*, cuius nominis figuratio a regula

λοι, qui familiam domus constituant. (Custodes regiae Nisi commemorantur ab auctore Ciris vs. 206. sq. Ceterum vid. Not. ad X, 253. *Wr.*) 651. Butae similis etiam canis, et armis, quae ille gestabat *arma saeva sonoribus*, h. e. sonore, saeve, ter-

Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.

Latinitatis aliena est;"*) et ut dicimus *Thesides*, *Theseis*, ita etiam, quum *Aeneis* dixerit Virgilius, non mirabimur *Aenides* ab eo prolatum esse. Servius quoque, quum hoc patronymicum ab *Aeneus* fieri dicat, legit haud dubie *Aenide*, ut est in cod. Dresd., non *Aeneide*, nisi forte Graecis literis usus fuerat *Αἰνείδη*. Exempla si requiris, illud tenendum est, plurimum licentiae regnare apud poetas in formandis patronymicis, nec ad certas regulas et leges omnia revocanda esse in hoc genere; an exploratum habes, qua ratione *Alcides* ex Alcaei nomine factum sit? an ex *Ἀλκεύς*? credam, si id in Graecis nominibus fuisse docueris. Probi ab Heinsio laud. auctoritas hic aut nulla est, aut perexigua, quum is eo loco, apud Putsch. p. 1422., quo huius versus meminit, de adverbiis agat, non de patronymicis. At, inquies fortasse, cur hoc loco respuit poeta illam, qua alibi utitur, nominis huius formam? Videtur mihi quidem consulto vitasse cognomentum Troianorum omnium, qui cum Aenea erant, commune, *Aeneadae*, quia hic ipse Aeneae filius designandus erat; conveniebat etiam, nisi quid me fallit, exquisito nomine Ascanium appellari et a deo et in illo tempore; vid. etiam V. L. ad vs. 710. *Wr.*) 654 *suis* sec. Rottend. (*Oppetisse* Medic. *Wr.*) *Primum* ed. Iunt. *Prima hac — laude* Hugen. 655 *nec paribus inv. a.* ed. Ven. 657 *Sic o. Apollo Mortalis*, *m.* Donati lectio ap. Fabric. *adspectu* sec. Moret.. *visus* Gud. pro var. lect. ex lib. IV, 276. 660 *tonantem* duo Burmann. et Erf.

ribiliter sonantia Butae sunt. vid. Var. Lect. 655. *et paribus non invidet armis;* hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti, Ascanii futuram virtutem aequiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quaerunt, quod Apollo puer

*) Servavi, ut hoc adiiciam, in ipsius Operis titulo *Aeneidis*, Virgilianam formam, vid. V. L. ad Ecl. III, 12.; *Aeneidos*, suo scilicet more, Ovidius Trist. II, 533., etiam veteres Grammatici, poetarum, qui post Virgilium fuerunt, consuetudinem ut plurimum secuti. *Wr.*)

Ergo avidum pugnae, dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit:

(—661. *et num.* unus Medic. ap. Foggin.; vid. Q. V. XXXV, 21. *Wr.*) 662 *ad c.* Reg. *certamine* Montalb. et Bigot. *c. cursus* Hugen. 663 *animosque* alter Hamburg. (—664. In Medic. *Et* prius fuerat pro *It. Wr.*) 665 *armenta* Rom. 666 *tunc* et *cum* in binis Goth. 667 Habemus hic iterum exemplum rationis criticae codicum vetustate et auctoritate potioris. *adflictu* Rom. et alii Pier. *atflictu* Medic. *afflictu* Montalb. (cum 8. 9. 11. *Wr.*) quod a Naugerio in Ald. tert. admissum, perperam. *flictu* haud dubie poeta maluit, quippe doctius dictum. Sunt etiam codd., qui *flictu* tenent apud Heins. *fluctu* tres Burm. cum Goth. pr. et tert. *galeae flictu* aliquot Pier., idem ordo in Goth. pr. et tert. (*s. frictu* Palat.; vid. Q. V. XVI, 1. Receptam lectionem tuetur praeter Servium aliosque complures codd. uterque Mentel. et, in quo *fluctu* exstat, Gud., tum manifesta imitatio Silii et Ausonii ab Heins. laud.; quare nollem *afflictu* a Iahnio, qui voc. *flictus* alibi legi falso negat, repositum. *Wr.*) Ceterum alterum versus hemistichium: *pugna aspera surgit* meum quidem

Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. 657. *medio sermone;* Servius: „ideo *medio*, quia non respondit Ascanius.“ Est tamen simpliciter: antequam plura subiiceret, discessit. 659. 660. Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat; adsciverat humanam, ut cum mortali agere posset. conf. Excurs. I ad vs. 638. Porro referri vides *formam divinam* ad eam speciem, qua signa dei ab arte exhibebantur: ita ut Apollinem ea oris pulcritudine et eo habitu esse crederent, quo exhibitus esset a Scopa vel Praxitele.

661. *numen* declaratur per *dicta;* iussa, auctoritas. 664. *totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur, adeoque simpliciter per muros. De voce v. sup. ad 170. 665. *Acres;* ipsi arcus intendunt acriter, et iaciunt tela amentis religata. 666. 667. Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex

Quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Iuppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et coelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera,

ad sensum et languere et sententiae iuncturam intercipere videtur. Comparatio enim fit inter illa: *Sternitur o. s. tum scuta.* (Aegre caruerim hoc hemistichio, maxime post praegressum *tum*, quod plane languidum, si illa *pugna asp. surg.* detraxeris. Et quum in ipso crebro telorum ictu cernatur pugnae asperitas, horridam autem tempestatem et ipsam asperam dicere liceat, vid. supra II, 110., haud incommode haec interposita mihi videntur. Defendit hoc hemistichion etiam Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 78. *Wr.*) 668 *occasu* vel *Oceano* Zulich. *pluvial. herbis* Rom. 669 *quam multi* ed. P. Danielis. 670 *In vada* noli tentare: variat rem; antecedente membro *humum* memoraverat, nunc mare. 671 *et telo* tert. Rottend. et concedo in hoc Wakefieldo, elegantius hoc esse: modo codicum auctoritas accederet. Laudat ille Ge. I, 331. 2 3. Aen. IV, 120 sq. *caelo nubila rumpit* est pro *caeli nubila*. *lumina* Medic. a m. pr. 672 *Archanore* Goth. tert. *nati* aliquot Pier. et duo Burmann. 673 *Hiera.* Hanc lectionem quomodo Heins. defendere possit, non assequor. Est enim manifeste vitiosa:

Annal. XI *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen.* conf. inf. v. 809 et Iliad. μ, 160 sq.

668 seq. Ornavit Homericos versus Iliad. μ, 156—161. *Haedis pluvialibus;* propter haedos. Bene et clare Servius: „Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quae *haedi* vocantur, et capram — quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri.“ Ita Servius. Comparatis locis, quae ab Intpp. excitari solent, de occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: vid. Arat. Phaenomen. 678—681. Theocr. Id. VII, 53. 54. ἐρίφων δυομένων Callimach. Epigr. 19. Stat. Theb. VIII, 407 seqq. 670. Quod alias austris insurgentibus, id nunc

Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio conmissa, recludunt,
Freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aeriae liquentia flumina circum,

in Ἱερά media produci nequit. Nullus dubito *Iaera* (Ἴαιρα Iliad. σ, 42) esse scribendum, ut Mentel. pr. et Gud. exhibebant: quo accedebat Medic. cum ceteris Heins. maximam partem *Iera*. (*Ibaera* 2. 3. 8. *Wr.*) Dorvill. *Hieta*. Zulich. *Hibera*. Turnebus *hyaena* coniiciebat: quod per se non malum esset. 674 *patriis iuvenes* aliquot Heins. cum Regio. *aequis* Gud. Elegans est emendatio a Iac. Bryant communicata: *patriis in montibus*. Ita utique malim Virgilium scripsisse. (Sed vid. Not. ad II, 15. *Wr.*) Ceterum versum hunc, puto, Virgilius sublaturus fuisset secundis curis: nam friget, cum eadem comparatio mox tam copiose ornetur vs. 679 sq. (Non vituperandus hic versus, quippe tantum proceritatem istorum iuvenum indicans. Quae deinde vs. 679. sqq. instituitur comparatio, ea spectat maxime ad numerum et positum: ut ab utraque ripa alicuius fluminis — hoc est enim h. l. *flumina circum* — singulae consurgunt quercus, ita illi ad utramque partem ostii adstabant. *Wr.*) 675 *imperio est* Macrob. V, 11. *reducunt* Hugen. 677 *instant* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. et Erf. (item 2. 3. 8. *Wr.*) *obstant* Leid. vid. sup. v. 550. 678 *coruscis* Ven. et Macrob. *coruscant* Medic. *coruscent* Hugen. 679 Argutiae sunt Servii seu alterius ex scriptura antiqua *liquētia* captatae, quod *liquetia* legendum esse censet; ut fluvii nomen

Iovi tribuit: *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *caelo cava nubila rumpit*. (ipsam grandinem his verbis significari statuit ipse Heynius ad VIII, 429. Not. *Wr.*)

672 sqq. Ingeniose est usus loco Iliad. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypoeten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit, in luco Iovis Idaei: parentibus silvestrem in nemoribus Idaeis vitam agentibus. 674. ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν Iliad. ε, 560. Cum *montis* autem *cacumine* comparatur Polyphemus Odyss. ι, 191. 192. (Vide de vs. 674. etiam V. L. *Wr.*) In *commissa* v. 675 argutati sunt veteres apud

Sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
Consurgunt geminae quercus, intonsaque coelo
Adtollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcer Aquicolus armis,

sit in Venetia in intimum maris Adriatici sinum se immittentis. Sed idem fluvii nomen *Liquentia* passim scribitur, ut, hac ipsa scriptura servata, amnem illum inferre possimus. Male tamen hoc fieret, puto; nam etsi vel maxime poeta *Liquens flumen* formare potuit, tamen nimis obscurum fluvii nomen erat, quam ut nude poneretur; et male etiam grammatica iunctura adhaeresceret; vix quoque *Liquentia flumina* plurali numero substituisset. Servius vitiose fieri ait, ut a genere incipiamus, et ad speciem revertamur. Immo vero hoc suave et poetis frequens, inprimis Maroni nostro: v. c. inf. XI, 68. 69. 660 sq. (eamque rationem firmat geminatum illud *Sive — seu. Wr.*) *liquentia* autem epitheton otiosum quidem, ornans tamen; ut *fons liquidus* et al. Ductum autem ab antiquo *liquo, ere*, prima longa; at *liqueo* prima brevi. Hinc diversitas in deductis, fere ut Graeca: *φίλω. φιλέω. πορφύρω. πορφυρέω.* Quod ad codd. attinet, *liquentia* Rom. Medic. et magna pars reliquorum: sicque Macrob. et Diomedes ap. Heins., at Gud. a m. sec., Mentel. uterque cum aliis nonnullis, et Oblongo Pierii, *liquetia*: sic et edd. vett. *Liquencia* Montalb., sed erasa *n* littera. *linquentia* Goth. tert. 680 *praeter a.* Hugen. a m. sec. 683 *Arrumpunt*, *Erumpunt* (ut Goth. tert.), *Prorumpunt* apud Burm. *I. aditus Rutuli*: Regius interpungit: quod et alii faciunt; (in quibus Medic. *Wr.*) nec refert. 684 *Querquens* aliquot Pier. (*Continuoq. Recens* Medic. *Wr.*) Mox *Equicolus* (ut est in Palat. *Wr.*) vulgg. et iam Aldd.; reduxit *Aquicolus* Heins. ex Medic. et sec. Moret., ceteri *Aquiculus.* (atque sic,

Servium, cum dubitarent, an sit, clausa: uti tabularum *commissurae* dicuntur. Est haud dubie, credita, custodiae eorum a duce mandata: et sup. 176 *Nisus erat portae custos.* 676. *moenibus;* in moenia VIII, 178, ut *solio.* 677. *pro turribus* accipio *ἀντὶ πύργων*, tamquam binae turres, aliter ac sup. v. 575. (*pro* de loco accipiendum atque ita statuendum videtur, ut turrim utrimque ad portam fuisse existimemus. Turres portis impositas commemorat Hirt. Bell. Gall. c. 9. *Wr.*) 679 sq. ex l. c. Iliad. *μ*, 131 sqq., sed ornavit poeta adiunctis a certo genere ac loco petitis circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. (vid. V. L. ad vs. 674. *Wr.*) *flumina liquentia;* ut fons liquidus: epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis

Et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae;
Et iam conlecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere caede nova, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.

695. SUPERBOS;

Aquiculus, in Medic. apud Foggin. exaratum. *Wr.*) Sic et Pieriani partim, partim *Equiculus* legebant. In binis corrupta scriptura, *Aquilicus*, unde Heins. coniecit *Aciscolus*, quod Valeriae gentis cognomen est; in uno *Aquilurus*. 685 *princeps animi* sec. Moret. *Tmaros* multi: ut Ecl. VIII, 44. Alii et hic *Marus*, *Thmarus*, *Thamarus*, *Timarus*, *Himarus*, *Tinarus*. (*Marus* cum plerisque Medic.; *Tmarus* Palat. *Wr.*) In f. *Haemo* Menag. pr. 686 *adversi* Parrhas. *aversi* Dorvill., sicque aliquot Pier.; iidem *dederunt*. 687 *ipsi* aliquot Pier.; pro *posuere* Parrhas. *dedere*. 688 *Tum magnae* Dorvill. 689 *gl. in unum* Bigot. et Rom. (etiam 8. 9. *Wr.*) 690 conferre *gradum* Nonius in *conferre*: quod arridet Heinsio; tum *percurrere* Sprot. *procedere* sec. Moret. *concurrere* Ed. pr., male; tandem *p. l. ardent* Leid. (—691. *in* deest Palat. *Wr.*) 692 *hostes* Parrhas. (—695. *fratrisq.* Medic. Colon, quod erat in fine huius versus, mutavi in punctum; vid. Q. V. XXXV, 7, a. *Wr.*)

sunt. 688. *animis discordibus;* ornate, pro iis. Tum magis increscunt irae Troianis. Iam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691. Semper inhaeret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. Hic nuntio accepto, portam valli Troianorum patere, eo accurrit, castra irrumpit et Troianos ad summum discrimen adducit. 697. *Thebana de matre;* cum de Sarpedone agatur, (quem *altum*, ma-

Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo: volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,

699 *tenerum* Heins. reposuit tamquam exquisitius e Medic. et aliis, Pierianis quoque, et exemplis illustravit; uti Macrobius III. Ge. 109 laudat quod editum est *Aera per vacuum.* Vulgo: *per tenuem*, (ut est in Palat. *Wr.*) quod equidem pro sensu meo praeferam, tamquam proprium ac sollenne. *sub alto* Parrhas. 700 *atri sanguinis* pr. Hamb. cum aliis apud Pier., ex interpretatione. *alti vulneris* coni. Pricaeus apud Burm. (quod, praeter Drakenborchium, improbat etiam Oudend. ad Appul. Met. p. 480. *Wr.*) 701 *effixo* Oudart. *fixum ferrum* tres Burm. *in p. recondit* Parrhas. *resedit* vel *tepescit* codex Koeleri. Scilicet seu calami seu memoriae vitium corrigere voluit librarius. *tumescit* a pr. m. Erf. (unus e libris Cortii *tabescit*; vid. Cort. ad Lucan. IV, 511., ubi erat, qui pro *calido ferro* scribendum putaret *gelido*, recte refutatus a Cortio. *Wr.*) 702 Vulgatum erat *Erymantha*, pro quo *Eremantha* Zulich. *ac Periphanta* Heins. coniiciebat. Malim eum emendasse *Erymanta*; est enim Ἐρύμας, Ἐρύμαντος. Et occurrit Ἐρύμαντα Iliad. π, 345. Scriptum quoque sic in Mediceo: qui mox *Aphednum*, Rom. *Achidnum.* Ceteri taedium faciunt aberrationibus: quas videat, qui volet, apud Burm. et Pier. *Aphitum* tert. Goth. Est Ἄφιδνος, et paullo ante Μέροψ. 703 *Bitiam ardentemque* aliquot Burm. *Tibian* pr. Moret. *oculis animoque* Zulich. *animis oculisque* a m. pr. Parrhas. *furentem* vel *frementem* Cod. Koel. et Erf.

guum, appellat) Lyciae rege, intelligenda est, oriunda ex Thebe Mysiae urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cuius filia Andromache erat. Iliad. α, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus aetatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo et libri geographici. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 109. Nunc de ea vide ad Homer. Il. α, 366. 698. *cornus* vid. Ge. II, 447. 448. 699. *aera tenerum;* alias tenuem; sed

Non iaculo: neque enim iaculo vitam ille dedisset:
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlabsa ruunt inmania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
Talis in Euboico Baiarum litore quondam

709. INGENS: 710. QUALIS

705 *phalarica.* Sic et Medic. In voce Romana maluissem *falarica.* (variat huius nominis scriptura apud Lucan. VI, 198., ubi vid. Cort.; Oudendorpius ibi, usum plerorumque recentium philologorum secutus, edidit *falarica. Wr.*) 706 *non* Parrhas. et Montalb. *quae non* Dorvill. *taurica* Goth. sec. 708 *in menia* Franc. 709 *At l.* pr. Moret. (*clipeus* poetam scripsisse suspicatur Heinrich. *Wr.*) 710 *Talis* Rom. et Medic. Ipsa interpunctione comparationem ad antecedentia retuli: *Dat tellus — talis*, *qualis* pro taliter, qualiter. (*Talis*, quod restitui, legisse videri et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins.; spectatque hoc nec minus ad aeris naturam, cum impulsui cedit et pervius est. *stomacho;* recte Serv. „Graecus sermo est:“ dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam; tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Iliad. ρ, 47 sqq. 702. *manu;* ense, vi oppositi: nam v. 698 *iaculo* Antiphaten prostraverat. Nec insolens hoc. Etiam Serv. notavit. (Mihi illud *manu*, ut solet, abundare videtur; de qua re dictum in V. L. ad Ge. II, 247. Omnes enim hos iaculis a Turno interemtos esse satis probat vs. 704. *Wr.*)

703. 704. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut iaculi vulnus nimis leve, nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet τὸ παιδαριῶδες; etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quae tam vastum corpus tegebat: nec de nudo corpore cogitandum tamquam iaculi vi non sternendo. (Ego hic, quod reprehendam, nihil invenio. *Wr.*) *dedisset* pro reddidisset. 705. Non hic de *falarica* cogitandum, quam Liv. XXI,

Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam

potest etiam Donatus; eamque veram esse lectionem, ipsum declarat, in quo minime haerendum erat, illud, quod vs. 712. legitur, *sic.* Et qui ad consuetudinem Virgilianam paulo diligentius adtenderit, facile causam corruptae lectionis deprehendet. Nempe nusquam, praeter hunc locum, comparationem longiorem Virgilius incipit a demonstrativo *Talis*, sed a relativo *Qualis.* Unde factum est, ut librarii veteres, multum in lectione huius poetae versati, vel imprudentes hic quoque *Qualis* scriberent. Cur autem Virgilius ab usitata ratione hic discesserit, idonea, puto, reddi potest causa. Fecisse hoc videtur, ut rem insignem, qualis erat caedes tanti viri, insigni aliqua comparationis forma distingueret ornaretque; cui rei simile est illud, de quo supra diximus ad vs. 653. Nec *sic* alibi in longiore comparatione legitur apud Virgilium. Mutata autem h. vs. lectione mutanda fuit etiam interpunctio in superiore. Vides autem vel non admonitus, quantum gravitatis accedat orationi ex hac emendatione. Denique haud scio, an elegantia iudicii poetae in eo agnoscenda sit, quod in comparanda re ab ipso tempore, ad quod spectat omnis narratio, plane disiuncta noluit arctius ea iungere, quae non ita iuncta haud displicent, iuncta offendere fortasse possunt. *Wr.*) 712 *in ponto* tert. Moret. *iaciunt ponto* vulgg. ante Heins. (et ita Palat. *Wr.*) *sic* repetere comparationem

8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. (Versum Ennianum, quem hic expressit Maro, laudat sub *Falarica* Nonius: „Quae valido venit contorta falarica missu.“ vid. Columm. pag. 222. *Wr.*) 707. *lorica fidelis* (quae munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro,* duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. Tum 709. *ipse ingens intonat super clipeum:* Potest ita, cum Iulio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc* clipeum *ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. X, 488 *sonitum super arma dedere.* (Firmat hanc explicationem Donatus: „Magna clipei species magnum fecerat sonitum.“ *Wr.*)

710 seqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit novam, per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Inter-

Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae adtolluntur arenae;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile

necesse est. Importunum tamen est meo sensu et ieiunum alienumque a tota loci structura. An fuit: *fluctu illa ruinam P.* an: *si victa ruinam prona trahit?* Sed in huiusmodi locis nemo quicquam facile definiat. (*simul*, non *sic*, scripsisse Virgilium, suspicatur Heinrich.; in eandem coniecturam incidit Waardenburg. Opusc. p. 172. sq., isque *simul* pro *simulatque* positum esse, apodosin autem ordiendam a vs. 714., opinatur. At Withofius, *Kritische Anmerkk.* fasc. IV. p. 33., non dubitat, quin Virgilius scripserit *p. iaciunt venti: illa* cet. Sed desiit iam molestum esse illud *sic*; vide, quae ad vs. 710. disputavimus. *Wr.*) 713 *undis illisa* aliquot Pier. *vadis in littore combit* Parrhas. 714 *tolluntur* aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. (item 2. 7. 8. 9. 10. *Wr.*) Idem fere versus III, 557. 715 *sonitum* Goth. sec., non male. *fremitu* idem et Bigot. *Procuta* Rom. (*Procytha* Medic., transposita adspiratione, ut in eodem cod.

ceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant, temperati aeris et prospectus caussa, partim quibus portus Iulius muniebatur. vid. sup. Georg. II, 161 — 164. *Euboico littore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. vid. sup. ad VI, 2. *pila saxea molibus magnis*, h. alte aggestis caementis, constructa, quae in pontum iaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare; quidni: in ponto? (*ponto iacere* i. q. in pontum iacere; vid. Var. Lect. ad VIII, 257. *Wr.*) *ante* vero nolim iungere cum *constructam:* languet enim: molem antea constructam iaciunt in pontum: sed est *ante* ex πρὸ vel πρὸ πρὸ, procedendo a littore. (Recte *ante*, ut suadet ipse verborum ordo, iungitur cum *constructam;* et spectat hoc *ante* ad tempus tali pilae insumtum, quo ipsius magnitudo declaretur; nam quo plus impenditur temporis atque operae, eo maiorem illam fieri consentaneum est. *Wr.*) Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis pulvere Puteolano solidatis confectae. Eum enim solidescere sub aqua nota res est. cf. h. l. Cerdam. Vitruv. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 seqq. 715. 716. Ruina molis facta, vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria

Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.

supra vs. 699. *sthomaco.* *Wr.*) *Procrida a. t. dirumque* Exc. Burmann. *alta tremit*, ut *crebra* pro *crebro* maluit iungere Addison. ap. Burmann., quoniam Prochyta non alta sed humilis est. Sed v. Not. 716 *Inarimae* Rom. 717 *Sic* pr. Moret. *omnipotens* tres apud Burm. *animos* Parrhas. et Servii codd. ad X, 22. *Hic animum Mars armip.* Goth. pr. *animos* Erf. 718 *sub pectora* aliquot Heins. cum Goth. sec., perpetua varietate et alibi obvia. Arridet tamen Heinsio. Alterum tamen iam lib. VI, 101 vidimus. (vid. V. L. ad vs. 721. *Wr.*) *in pectora* Leid. cum Goth. tert. 719 *Fugam* et *Timorem* scripsit: sunt enim Homerica Δειμός τ' ἠδὲ

(nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato, Iliad. β, 783. vid. Excurs. II. Ut tamen verbo hic moneamus: Typhoeus fulmine fuit percussus εἰν Ἀρίμοις. Quaerendi autem *Arimi* et τὰ Ἄριμα ὄρη in Cilicia, quoniam in eo tractu erant loca terrae motibus et incendiis occultis foedata: quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata res est ab aliquo poeta ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. (vid. V. L. ad III, 76. *Wr.*) *cubile*, ut Pindarus Aetnam στρωμνὰν Typhoei Pyth. I, 54. Homerus l. c. εὐνὰς dixit Arimos montes.

717. 718. 719. Homerica conversio fortunae certaminis; Homericum quoque phantasma est hoc, quod Mars ἑτεραλκέα νίκην ipse machinatur. Saepe enim deos Homerus inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. β, 446 sqq. Minervam; ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Iliad. ε, 506 sqq., sed, qui apud Homerum inter deos praeliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit: inprimis cum vers. 721 bellatorem deum incidere animis, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixisset. 718. *stimulos vertit:* plus quam adhibet. vid. lib. VI, 101. 719. *atrum* Timorem

Undique conveniunt; quoniam data copia pugnae;
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem

721. ANIMOS

Φόβος Iliad. δ, 440 et al. (*acrumq.* a m. pr. Medic. *Wr.*) 720 *pugnae est* Goth. sec. 721 *animos* Heins. e Medic. et Sprot., tamquam elegantius. Vulgg. *animo.* (At hoc *animo*, singularis pro plurali, etiam elegantius videri potest. En nonnulla exquisitiora huius usus exempla: Ge. IV, 227.: „Sideris in numerum." Aen. I, 579.: „animum arrecti;" ubi vid. Burm. V, 558.: „Pars leves pharetras humero." VII, 392.: „accensas pectore matres." Sed, quod est gravissimum, literam *s* in Mediceo transfossam videmus, ut ea lectio, *animos*, pro mendo habenda sit. Revocavi igitur, quod iam fecit Iahnius, *animo. Wr.*) *Bellorumque animis incidit* Goth. tert. 722 *infuso* Bigot. *c. vidit* Gud. et alii Heins., ac Burm. cum Goth. sec. 723 *quis c.* Rom. et Medic. Pierii; item aliquot apud Burm., sed *qui*, quod per se minus vulgare, agnoscit Carisius. (*quis* etiam 8.; vid. Q. V. XXII, 4. *Wr.*) 724 *vi magna* Medic. *vi tota* Montalb., quod impense placebat Heinsio, quem offendebat recurrens vs. sq. *multos.* Nam et alibi *vi multa* ap. nostrum occurrere non ignorabat. *torquent* Zulich. 725 *Obnisus* Zulich. *latus* Goth. sec. (Vss. 725. et 726. omissi sunt in Mediceo, sed ab alia manu in margine inferiore appicti; leguntur tamen iidem in ipso codice intra vss. 732. et 733., sed additis obolis. *Wr.*) 726 *liquit* aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf. 727 *inclusit* sec. Moret. *recipitque clientes* alter Hamb. (*ruentis* Medic., sed *i* in *e* commutata est. *Wr.*) 728 *in* abest Goth. tert.

exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quaerenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. 720. *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

726. 727. Occlusa porta mul-

Viderit inrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.

731. OBFULSIT 733. MITTUNT

729 *Viderat* et *incluserat* Leid. *urbe* Bigot. 730 *inter media* Dorvill. 731 *oculisque* Bigot. *effulsit* vulgo lectum in codd. et edd. (saltem quas Heins. manu tractabat; ex Aldd. prima *effulsit*, tertia per Naugerium *offulsit*; inde edd. sectae variant.) *offulsit*, quod Romanus Pierii (et 8. *Wr.*) tuetur, repetiit Heins. v. sup. v. 110, sed h. l. forte alterum accommodatius; non enim agitur de luce, quae offulgeat oculis aliunde, sed emissa oculis fulget illa: hoc est, *effulget*. Revocavit quoque Wakefield *effulsit*. (recepi et ipse cum Iahnio; vid. V. L. ad vs. 110. *offulsit* sententiam pervertit. *Wr.*) 733 *fulmina* Heins. reduxit, quoniam in eo omnes vetustiores consentiunt: vulgata erant *fulgura*, (ut est in Palat. *Wr.*) quae Wakefield revocavit: et probandum est viri docti acumen. Nam quoties fulmen tropice adhibetur, subest comparatio teli emissi; ita *ensis* est fulmen. Ita apud Propertium *femina fulminat oculis*. At *aeris fulgor* est, non fulmen. Infra tamen XII, 654 *Fulminat*

tos suorum excludit, hostes, qui irruperant, includit. Laudatus Statius lib. X Theb. 508 iam a Servio: *Par operi iactura lucro: namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus gravitatis inest. conf. eund. v. 503 sq. 728. Νήπιος etc. Iliad. β, 38 et sup. VI, 590. *Demens, qui nimbos et fulmen simularat.* (— 729. *ultro incl.* vid. Q. V. XXVII, 1. *Wr.*) 730. *pecora inertia*, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731—735. Praeclare haec in maius aucta. Videns interclusum se Turnus novos sumit animos, concitatiore corporis motu fertur, arma vertit quamcunque in partem contra obvios; unde maior armorum, galeae, clipei, fulgor. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laevore ac fulgore splendere debuisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit adeo audacia: *nova lux oculis obfulsit*, affulsit, adeoque effulsit. (offulget lux ei, qui videt lucem; quod alienum ab h. l.; vid. V. L. *Wr.*) Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quae tamen ad imitationem

Adgnoscunt faciem invisam atque inmania membra
Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae fervidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.

Aeneas armis, h. e. fulget. Et quid? si χαλκοῦ στεροπὴν apud Homerum Maro in animo habuit? ut Odyss. δ, 72 in Menelai domo: χαλκοῦ τε στεροπὴν — χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος. Idem, quantum video, *mittunt* induxit ex codd. parte, *arma* videlicet, inquit (quod nemo facile admittat) vel *mittunt* pro *se mittunt*, *mittuntur*. cf. ad Aen. II, 207. Atqui hoc durum est h. l. vel maxime. *mittit* alii habent editi et scripti etiam Pier. et bini Goth., item Iul. Sab., sicque Medic. *mittet*, et a m. sec. *mittit*. Atqui et durum et languidum est, ut *mittit* ad Turnum referatur. Suspicor olim fuisse *clipeosque* pro *clipeusque*, quod non intellectum corruptelam intulit, cum scriptum esset: *clipeusque micantia fulmina mittit*; hoc tandem poeta dignum. (*mittunt* 8. „Rescribo, et felicissima, ni fallor, emendatione: *cl. m. fulmina nictunt*. — — Virgilianum *fulmina* in hoc loco Naso stabilit Am. I, 8, 16., nisi utrobique *fulgura* et *fulgurat* reponere debeamus." Haec Wakefield. ad Lucret. II, 325.; vid. eiusd. not. ad eund. VI, 181. Numerus verbi *mittunt* a librariis, ut fieri solet, ad numerum praegressi nominis *fulmina* accommodatus; vid. Q. V. VIII, 2, a.; idque hic etiam facilius fieri potuit, quod et *tremunt* modo praecessit, et Subiectum longius repetendum est; similiter tamen supra 578. sqq.: „Ergo alis adlapsa sagitta, Et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus Spiramenta animae letali vulnere rupit;" sc. sagitta. Et infra 749.: „Sic ait;" sc. Turnus, e vs. 740.; sic ad VIII, 271. revocabis Subiectum e vs. 260.; et ad quem ibid. vs. 558. *euntis* spectat, Pallas supremum vs. 515. commemoratus erat. Probant *mittit*, quod restitui, etiam Brunckius et Iahnius. *Wr.*) *clypeusque m. f. mittunt* Dorvill. In Gud. *clypeique m. f. mittunt*. Pierson. apud Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 76 *clipeum* neutro dictum ex v. 709 huc quoque vocat, nullo cum fructu. Tandem qu. Moret. cum Zulich. *nutant*, Montalb. *vitant*, saltem deb. *vibrant*. 735 *Aeneadae subito turbati* Parrhas. *cum* tres ap. Heins. et Burm. 738 *Non*

trahi nequeunt: sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Iliad. φ, 254, et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Iliad. δ, 420. *arma horrendum* sonuere, et *fulmina* pro fulgore. Iliad. χ, 133. 134. *Cristas* Turni *rubentes* vs. 270 supra vidimus. 733. *mittunt* scil. se, mittuntur: durum tamen hoc. (Revocavi

Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillen.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae; volnus Saturnia Iuno
Detorsit veniens; portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,

742. ACHILLEM 745. AURAE VOLNUS;

m. Parrhas. *prohibet* Sprot. 739 *vide* Goth. tert. *nulli* sec. Hamb. *nulla huic* sec. Menag. *non hinc* Bigot. 741 *animi virtus* Rom. (et 8. *Wr.*) 742 *Hinc* Zulich. *invictum P.* Goth. tert., felici lapsu. (Scripsi *Achillen*; vid. Q. V. III, 1. *Wr.*) 743 *et c. nudo* sec. Hamb. 745 *Exc. aurae*: *vulnus — veniens* iunxerat Servius seu quis alius; et sic *vultus — veniens* duo Burm. (Sic etiam in Mediceo distinguitur; idque probo; inertius est *veniens* a nomine suo separatum. *Wr.*) 746 *Detorsit iuveni* pro div. lect. pr. Hamb. *terraeque i.* Parrhas. *infingitur* Franc. 747 *vi quod* Goth. sec. *quod vix* alter Hamburg. *librat* Medic. Pierii, Gud. Moret. tert. Ven. et Reg. *torquet* Moret. qu. 748 *neque enim es* pars Pier. et Heins. cum Mediol. et Goth. sec. *es tele* Rom. (corruptum, teste Bottario, a recentiore manu; nam prius in eo cod. scriptum fuerat *is teli*. *Wr.*) *his telis* Schol. Statii apud Heins. *his t. et v.* Ed. Ven.

mittit. Wr.) v. Var. Lect. (—735. *Adgnoscunt — turbati*, i. e. adgnoscunt et turbantur: vid. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) 737. *dotalis regia*, Laurentum. 742. ut illud lib. II, 549 *referes ergo haec Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* 745. *Iuno detorsit.* Praeivit exemplum Apollinis Iliad. ϑ, 311, et Minervae Iliad. υ, 438 sqq., ubi dea *πνοιῇ ἤκα μάλα ψύξασα* avertit telum Hectoris ab Achille. 748. *neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effugere illud possis; immo vero infertur telum et vulnus a viro fortissimo. 754. vulnus quale apud Apollon.

Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
Conlabsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus aequis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque inmittere portis:
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen

actor Goth. tert. Io. Schrader. locum pro desperato habebat. Sensus tamen planus: v. Notam. 750 *media inter* nonnulli Pier. et Leid. cum Goth. sec. et tert. 751 *que* abest qu. Moret. *i. pondere* Menag. alt. 753 *Collapsosque* sec. Moret. (*Conlapsus* Medic. ap. Foggin. *Wr.*) *arcus* Exc. Burmann. 754 Ante Heins. *illi in p.*, quod, Pier. et suos sequutus, eiecit. 756 *Defugiunt*, *Deffugiunt*, duo Burm. 757 *ea c. fuisset* Zulich. v. ad lib. VIII, 396. Totus versus exciderat Goth. tert. hoc loco et erat insertus post vs. 759. 758 Ortuinus, Burmanno monente, malebat *admittere*. Goth. tert. *portae*. 760 *infanda c.* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. et tert. (adde 7. 9. *Wr.*) *immensa* Gud. pro div. lect. 762 *Phalerim* recepit Heins., nam sic fere codd. habere vel *Falerim*. Vulgg. *Falurim*, quod tamen analogiam sermonis habet. Priscian. lib. VII *Fabarim*, ut a fluvio Sabinorum nomen habeat; sed in Troianum homi-

II, 104. et apud Homerum haud uno loco. 757. καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Iliad. ϑ, 217 sq., et alia exempla Iliad. σ, 454, et φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Troiani revellere, ad suos admittendos: castrum captum fuisset a Rutulis. 760. at ille occaecata mente ad caedem faciendam ruit.

762. Ordo est, inquit Serv.: Excipit (in se irruentem) et suc-

Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Iuno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque;

764. TERGUS

nem non cadit. Alii: *Falarin*, *Falorim*. Tum *Gygem*, *Cygen*. 763 *hic* pr. Hamb. *huic* Ven. *in raptas* Rom. *E. arreptas* Goth. sec. Idem fere versus inf. XII, 330. 764 *In tergus* Heins. e Rom. et Carisio. At vulgo: *In tergum*. vid. Heins. *Integrum* Franc. et Serv. ad Aen. I, 211. (De auctoritate testium si quaerimus, Mediceo totque aliis codd. praestantissimis plus fidei habendum est, quam Romano, cui unus 8., qui fere cum eo consentit, adstipulatur; et Nonius potior habendus Charisio, quem duobus amplius saeculis post illum vixisse iudicant. *in tergus* tamen etiam apud Serv. I, 211.; neque vero *integrum* ibi legitur, ut Burmannus narrat et Heynius. Sed illo Serviano scholio, quod abest a plerisque codd. et edd., non multum moveor; videtur id, ut multa alia, non ab ipso Servio scriptum, sed ex Grammatici alicuius libro illuc invectum; nam ipse Servius si nostro loco *tergus* legisset, non taceret hic, ubi minime oportebat. At si constaret tergus etiam ab aliis idoneis auctoribus pro tergo dictum esse, concederem fortasse, exquisitiorem lectionem expulsam esse a librariis. Nunc consultius duxi *tergum* revocare. Et *tergus* facile nasci potuit ex vocc. praegressis in eandem literam desinentibus *raptas* — *fugientibus* — *hastas*; vid. Q. V. IX, 2, d. *Wr.*) 765 *Halyn*, *Halin*, *Halim*, *Alim*, *Alym* in codd. *Halym* Heins. e vetustioribus. Idem *confixa* tuetur contra Pierium, qui probabat *confixum*, quod ant. edd., in his Ald. pr., habent, et Medic. a m. sec. (est ea altera Medic. lectio. *Wr.*) *confexum* Parrhas. *et fixa* Dorvill. *confixa* primum exaratum deprehendo in Ald. tert. 1514, adeoque per Naugerium. 766 *M. ruentes* Sprot. (*clentes*, sic, pro *cientes* Medic., sed *e* in *i* mutata. *Wr.*) 767 Totus versus ex Homero conversus Iliad. ε, 678, sed sine depravationibus, quas in Virgilii codicibus apud Burmann. videas.

cidit poplitem; ut sup. 537 *Postibus haesit adesis*. Idem 763 *raptas* scil. de caesorum cadaveribus. 765. Phegeum, parma transfixa confossum, et 766 Alcandrum et ceteros pugnam agitantes in muris *aversos* caedit, at Lynceum *adversum*. 767. Cum

Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis;

Scilicet omnino Latini librarii multo imperitiores fuere quam Graeci. Porro idem versus in Ovid. Met. XIII, 258 occurrit: quo eum relegandum esse censebat Iac. Bryant: eo tamen vix h. l. carere possumus. vid. Not. (vid. etiam Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 67. *Halyum* et *Phrytanim* Medic. *Wr.*) 768 *Lycea*, *Lingea*, *Ligea*, *Lygea*, *Licea*, scripti apud Burmann. *Lyngea*, *Sigea*, Goth. (*tendentes* Medic. a m. pr. *Wr.*) 769 *dextra* aliquot apud Burm. (cum 8. 9. 10. *Wr.*) *dextram* Goth. tert. 770 *hinc uno* Zulich. et Bigot., nec male. *hic* Franc. *huic Iuno* Dorvill. *huic unum* Goth. pr. *coniectum* sec. Moret. *deiecto* Goth. tert. *concius* idem: putabis eum legisse *concitus*? sed stipes fuit librarius. Silius XIII, 246 *Assequitur planta*; *deiectum protinus ense Cum galea longe iacuit caput.* 772 *felicius* quatuor apud Burmann. (sic etiam pars codicum ap. Serv. cum Dresd. *Wr.*) *fallacior* Goth. tert. 773 *Stringere* Schol. Statii apud Heins. *Fugere* idem Goth. tert. Hic dicat aliquis, qui tales delicias sectatur, fuisse scriptum *Fingere.* Illud vero mireris, Iul. Sab. in suo habuisse *Urguere*, idque defendere, ut sit dictum ut *fulguere.* („*Tingere* Bentl. ad Lucan. III, 266. Cf. eundem ad Horat. Carm. II, 1, 5.“ Haec Porson. in Edit. Virgil. Heyn. Lond. *Wr.*) 774 *Clutium*, *Clycium*, *Clycion* alii, item *Gluttium.* (*Clitium* Medic.; idem hic et proximo vs. *Cretea. Wr.*) *dictum Eolide* Dorvill.

hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (vid. Var. Lect.), ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur: Servius, inde apparere ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis haec nomina pertinere. Sed quis tandem inde ornatus existit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem praesentem deducendum valet, si non omnino caesos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. (— 769. *connixus ab aggere*, X, 24. de re eadem: „Quin intra portas atque ipsis proelia miscent A g g e r i b u s m o e r o r u m.“ *Wr.*) 770. Comparant Iliad. ξ, 497. υ, 481. 771. αἵμονα θήρης — ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Iliad. ε, 49. (*ferarum vastatorem*, vid. Not.

Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
  Tandem ductores, audita caede suorum,

775 *Cretea* ante Heinsium. *Crathea* qu. Moret., sed est Κρηθεύς 776 *que* abest quatuor Moret. *incendere* Hugen. 777 Vix Virgilius secundis curis hunc versum loco relicturus fuisset. Etsi emollias iungendo: *cordi erat*, *et canebat.* (Ego in hoc versu quod reprehendam, nihil invenio. Mutatio Subiecti si dura videtur, plurimi versus eo nomine damnandi erunt; quanto duriora sunt illa, quae leguntur VIII, 376. sqq.: „Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi Artis opisque tuae; — — Quamvis et Priami deberem plurima natis, Et durum Aeneae flevissem saepe laborem. Nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris;' sc. Aeneas. Copulam si desideras, eius vicem repetitum *Semper* sustinet; vid. V. L. ad Ge. II, 260. *Wr.*) 778 *a. voce* Zulich. a m. pr.

ad I, 471. *Wr.*) 772. *felicior*, peritior, ut alibi quoque. *manu* vacat, sed adiectum, quoniam de peritia agitur. (vid. V. L. Ge. II, 247. *Wr.*) ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. λ, 260. 774 sq. suaves versus de Cretheo lyrico, (cur autem lyrico? an propter citharam? num igitur etiam Iopas lyricus, I, 740? aut Phemius, reditum Achivorum ad citharam canens Odyss. I, 153. coll. 326.? *Wr.*) quorum praeclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetae amicissimus homo plane in Maronianis carminibus praeteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere aeque in promtu est. (*Crethea Musarum comitem*, expressit Virgilius id, quod legitur Hom. Hymn. XXXII, 20.: „ἀοιδοὶ, Μουσάων θεράποντες." Similiter θεράποντες Ἄρηος Hom. Il. II, 110. XV, 733., et δᾶμον Ὑπερβορέων Ἀπόλλωνος θεράποντα ap. Pind. *Wr.*) 776. Proprie *intenduntur nervi* seu fides, sed cum iis ipsis intenduntur *soni*, pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. *equos*, ut Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adiicit *arma* et *pugnas*.

Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique saeptus
Aggeribus, tantas strages inpune per urbem
Ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,

780 *Pallentesq.* Menag. pr. 781 *Tunc M.* Goth. tert. *Quo inde f.* Reg. Heinsius eleganter iungi putabat: *quo deinde fugam?* cui bono fugam? Sed hoc vix placere potest prae vulgato: *quo deinde*, ulterius, *fugam, quo tenditis?* Ven. et Montalb. *fuga.* Monuit tamen ipse Heins. *tendere fugam* dictum esse, ut, *tendere iter, gressum, cursum.* 782 *quaeve ultra* Gud. et alter Mentel. Parrhas. et Franc. *quae ultra iam* Exc. Burmann. *quaeve altera moenia* sec. Moret. 783 *nostris* Ven. *e vestris* Lutat. ad Stat. II Theb. 620. *cives o vestris* Montalb. 784 *tanti* Goth. tert. 785 *primo iuvenum* Goth. pr. *tot dederit* tert. 786 *Nonne* Medic. a m. sec. (male in gravi obiurgatione quidem. *Wr.*) *deorum* vel *malorum* Gud. At ms. Coll. Iesu elegantissime *veterumque parentum*: quod Wakefieldum praetulisse haud miror. Est enim hoc sollenne, ut Aen. V, 39. (Troiani iam eo sunt redacti, ut pro aris et focis pugnandum sit; cui rei egregie convenit, quod editur *veterumque deorum.* Et veteres parentes sunt maiores, generis auctores; de his parum apte diceres: non miseret vos eorum. At quid magis sollemne in tali cohortatione, quam patriorum deorum commonefacere? quid etiam pietati Troianorum, Deos e flammis et ruinis Troiae servatos secum portantium, convenientius? Nam ne de ipsorum senibus

778. *Tandem.* Bene Servius: „Servat τὸ πρέπον, ne praesentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur.“ 781. 782. Aiacem hic reddit ex Iliad. ο, 732 sqq. Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. 786. *infelicis patriae* in nova Troia redditae. *veterum deorum,* Penatium, quos alias *patrios,* a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta

Et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quae cingitur unda.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,

790. CINGITUR AMNI

patribus cogites, illud vetat, quod hi in Sicilia relicti sunt; cfr. V, 713. sqq. *Wr.*) 788 *in agmine* pr. Hamburg. 789 *e. pugnae* Rom. Montalb. et tres recentiores Burmanni cum Goth. tert. (et 2. 10. 11.; quod non est Virgilianum, immo ne Latinum quidem. *Wr.*) 790 *quae c. unda* Rom. et alii Pier., idem Medic. et ceteri vetustiores Heinsii, etiam Iul. Sabinus; nec *amni*, quod Naugerius Ald. tert. intulit, nisi in recentioribus fere, etiam Goth. tert., et habet interpretamenti speciem. Praetulit tamen Heinsius ut elegantius, nec immerito; quaeri modo potest, an Maro id, quod elegantius esset, ubique maluerit. (*amni* Palat. et 12. At *fluvium* et *amni* quis ferat ita composita? Quid? quod etiam fons monstrari potest, unde illa lectio manavit? Vide enim, quae supra leguntur vs. 468. sq.: „murorum in parte sinistra Opposuere aciem; nam dextera cingitur amni;" et cfr. V. L. VII, 528. Revocavi *unda*, quod etiam Iahnium fecisse video. *Wr.*) 791 *hic* Moret. qu. (*huc* coni. Doering. *Wr.*) *insistere* Dorvill.

in hostium manus venturi sunt. 788. Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 106. ρ, 342. 789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Aiacis illum nobilem discessum (Iliad. λ, 543 sqq. 555 sqq.) superatum dicam. 790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertingebant. vid. sup. 469, cum Excurs. III ad VII. 792. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Iliad. λ, 547 seqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Iliad. ρ, 108—113. 794. *acerba tuens* δριμέα δερκόμενος. acerbe, truculente intuens. Sed de terribili adspectu eadem verba iam posuit Lucret. V, 34. de dracone: *Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.* 795. Nec ira aut virtus patitur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere per tela virosque; h. e. per incum-

Et glomerare manum: ceu saevum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Inproperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Iuno

792 *ceu Poenum* coni. Schrader. e XII, 4. 793 *ac* Franc. (*ac* etiam Medic. apud Foggin. *Wr.*) *adterritus* Reg. 794 *retro dedit* Montalb. et Ven. *at neque* Bigot. *ac* Goth. tert. 795 *ac v.* Zulich. *et* pr. Hamb. et Dorvill. *neque t.* Rom. 796 *Ille equidem* Franc. *per tela per hostes* Ven. (*p. t. per ignes* Arusianus p. 255. edit. Lindem. *Wr.*) Ceterum non video, cur interpunctione tam duram orationem efficere placeat, *Ille, quidem hoc c.*, nec retinere id, quod se offert: *nec t. contra Ille quidem, hoc cupiens* (h. quamvis cupiens), *potis est* etc., aut id, quod supra posuimus. (vid. Q. V. XXI, 8. — 798. *extuat*, sic, Medic. ap. Foggin. *Wr.*) 799 *cum* Ven. *tum bis* pr. Hamb. *in medios* Franc. *invaserit* Leid. (*hostis* Medic. *Wr.*) 800 *confusa* Heins. reposuit; sic enim omnes eius codd., uno alterove recentis notae exceptis. Ita tamen iam ed. Ald. pr. et sec. Verum mox Ald. tert. Naugerio correctore in edd. intulit *conversa.* Recte vero Heins. monet, putidum esse *conversa a. vertit.* In Goth. sec. *confusa*, tert. *confisa*, pr. *conversa.* (id etiam in Palat. *Wr.*) 802 *audet Saturnia Turno* Goth. tert., audiendus ille, si auctoritatem haberet.

bens Troianorum agmen conglobatum.

802. Ergo tacite intelligi vult poeta, Iunonem pugnae huic interfuisse praesentem. Quod saepe monuimus, poetam deorum interventu minus feliciter uti, quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur: cf. Excurs. I. ad h. libr. vs. 638.

Iuno enim, si recte iudicamus, nunc inducitur necessitatis magis

Sufficere; aeriam coelo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanae haud mollia iussa ferentem:
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum,

803 *in coelo* Hamb. sec. *iam* quidam apud Serv. ad V Aen. 606 et *Irin* et v. 804 *dimittit* vel *demittit*. *Dimisit* Franc. *misit* aliquot Pier. Non assequor, quid Villebrune ad Silium I, 113 sibi velit: „*dicta*. Virgil. IX, 804, ubi contra fidem codicum nonnulli legunt *iussa*." (*iussa* in Medic. omissum, sed ab alia manu superscriptum. *Wr.*) 806 *non* Parrhas. *iuvenis clypeo* Mentel. pr. Inutilis res esset interpunctionem mutare: *Ergo nec clipeo iuvenis subsistere*; *tantum Nec dextra valet*: *iniectis sic undique telis Obruitur*. (*clipeos* Medic., sed ultima litera fere abrasa. *Wr.*)

caussa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 745, ubi illa avertit ictum hastae a Turno, et v. 764 *Iuno vires animumque ministrat*; hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam praesentem pugnantibus descensu ex Olympo facto, ut Iupiter nunc Irim mittere posset, quae eam recedere iuberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. ϑ, 397 sq. o, 157 sq. et al., et Iris iam libri huius init. mandatis Iunonis ad Turnum perferendis partes, a poeta impositas, peregerat: quod bis in eodem libro vix putem suaviter factum. 802. non audet Iuno vires sufficere Turno contra Troianorum agmen, ut adhuc fecisse intelligenda est vs. 764. *sufficere* ὑποσχεῖν pro παρέχειν, ut iam Aen. II, 618 *Ipse pater Danais animos viresque secundas Sufficit*. 805. *Ni Turnus cedat*, pendet *nisi* a voc. *haud mollia*, dura, minantia. 806 seq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Aiacem ex Iliad. π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa Maro accepit ab Ennio, qui Homericos versus iam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscripsit Macrob. VI Sat. 3 dignum, qui hic quoque legatur: In bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Coelio Tribuno describebat: *Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno. Configunt parmam; tinnit hastilibus umbo; Aerato sonitu galeae; sed nec pote quisquam Undique nitendo corpus*

Nec dextra valet: iniectis sic undique telis
Obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.

814. ACER ANH.

807 *obiectis* Macrob. VI, 3. *invectis* Goth. tert., perperam. (— 808. *strepitu* Medic., sed *u* in litura. *Wr.*) 809 *Singultu* alter Hamb. (*galeae sax.*, superscripto *et*, Medic. *Wr.*) 810 *Diffusaeque* Zulich. 812 *Cum t.* duo Burm. *torto* eiusd. Exc. 813 *Linquitur* Dorvill. 814 *Fulmen* Macrob. ibid. cum Goth. tert. *fessus agit* Goth. tert. Mox vulgo: *aeger a.*, ut lib. V, 432 hoc idem hemistichium occurrit. Sed *acer anhelitus* quosdam olim legisse in Servianis proditum erat; hoc arripuit Heinsius, ut varietur oratio; esse enim tales mutationes Virgilio frequentes: v. eum ad h. l. et ad Ecl. V, 37. (Reduxi *aeger* omnium librorum fide stabilitum; vid. V. L. ad X, 871. Ac nisi vehementer fallor, ex hoc Servii scholio (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia praepete ferro. Istri tela manu iacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique Aut intra moeros aut extra praecipe casu.* Quem talis poeta praecessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse pervenire mirandum non est. Iam, cui libet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq. 602 seq. et ad h. l. 668 sqq.

806. *tantum — sic*; pro vulgari: *nec clipeo*, excipiens tela, *nec dextra*, pugnans ense, satis *subsistere*, nunc resistere, *ὑποστῆναι*, statum tenere, valet: — adeo obruitur telis. 809. *fatiscunt aera,* cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Georg. I, 180; itaque cum dilectu adiectum epitheton: *solida*. (—811. *et Troes et ipse fulm. Mnestheus*, vid. Q. V. XVIII, 2, h. et XXXIII, 6.

Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit undis;

discimus, quomodo iam veteres critici in recensendis scriptoribus versati fuerint. Qui quum sentirent, Virgilium gaudere variata similibus in rebus oratione, hunc morem ubique tenendum existimantes, suis etiam coniectaris textum mutare conati videntur. Mirum profecto, si illi *acer* in textu invenerunt, ne unum quidem huius lectionis vestigium in codd. apparere. Vid. Q. V. XVI, 6. *Wr.*) 815 *Cum d.* pr. Moret. *saltu praeceps* Gud. 816 *gurgite vasto* idem et Mentel. sec. Goth. sec. 817 *Excepit* Erf. (item 7. 9. *Wr.*) *fugientem* plerique Pier. et aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf.

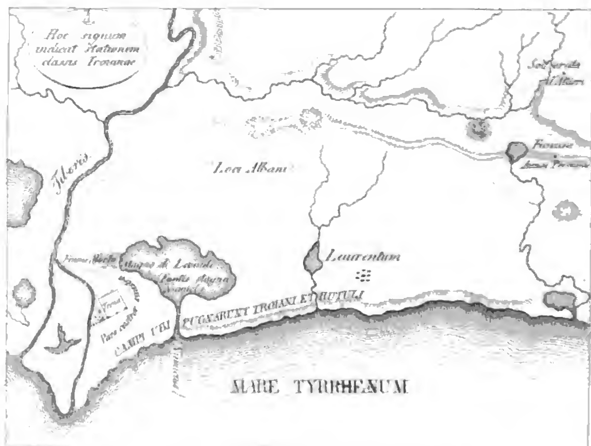
Wr.) 813. *sudor piceum flumen agit;* hoc est, sordidum. *Serv.;* pulvere et cruore. 815. vid. sup. ad v. 790. (*omnibus armis, αὐτοῖς τεύχεσιν*, vid. Not. ad IV, 517. *Wr.*) 816. *suo cum gurgite* aut ut vacet *cum*, ut saepe, aut ut capiatur ac si esset *in*. Sic *σὺν* pro *ἐν*. Usus ubique obvius. (Sed usus ille ubique obvius qui sit, fateor me ignorare. Nempe male iungitur *accepit cum suo gurgite;* iunge *ille cum suo gurgite;* cfr. VIII, 72. et Ennius pag. 43. edit. Hessel., mox iterum laudandi. Illa enim *suo flavo gurgite*, ut Ge. II, 147.: tuo perfusi flumine sacro;" Aen. VI, 185.: „suo tristi cum corde volutat;" VIII, 72.: „Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto, Accipite Aenean;" antiqua sunt et Enniana; vid. Enn. edit. Hessel. p. 43.: „Teque, pater Tiberine tuo cum flumine sancto — veneror;" id. p. 48.: „Vincla suis magnis animis abrumpit — equus;" id. p. 125.: „Vix aegro tum corde meo me somnu' reliquit." Ennius rursus Homeri exemplum secutus est, apud quem *ἑὸν μεγαλήτορα θυμὸν* et similia multis locis leguntur. Idem Ennius p. 66.: „Effudit voces proprio cum pectore sancto;" ubi si *cum* abundare videtur, ut apud eund. p. 65.: „Tum cum corde suo divum pater atque hominum rex Effatur;" nihil equidem pro certo affirmaverim; sed, nisi utrobique *cum* coniunctio est, poterunt illa *cum corde, cum pectore,* orationem cum ipsa animi sententia congruentem denotare. *Wr.*) 817. 818. Scilicet secundo flumine, parvo intervallo, delatus ad suos

Et laetum sociis abluta caede remisit.

818 *obluta* Montalb. *oblata* Franc. et Dorvill. *remittit* sec. Moret.

pervenire debuit. *mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquae refert. (*mollibus undis*, i. e. molliter eum et propitius extulit. Supra VIII, 726.: „Euphrates ibat iam mollior undis.“ *Wr.*) 818. *abluta caede;* ornamentum ex adiunctis arreptum est; nihil amplius: *caede* h. sanguine.

Aen. VII, 33. 150. 242. IX, 69. 70. 372. 382. 468. 410. 190.

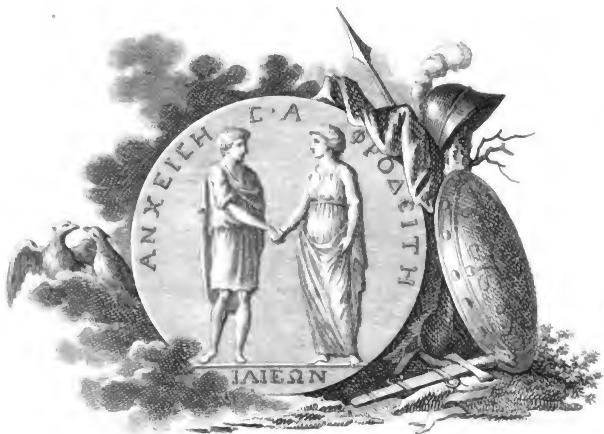
EXCURSUS I†

De topographia castrorum Aeneae et Nisi Euryalique profectione.

Lib. IX, 195. *tumulo videor reperire sub illo posse viam ad muros et moenia Pallantea.* Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis con-

stet, locorum situs apud animum adumbrandus est: Agrum Ostiensem et ostia Tiberis ad animum revoca. Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita, vid. Excurs. III ad lib. VII, fossa et vallo illa munita et turribus: VII, 157. 8. 9. a dextra moenia ad amnem pertingebant: quam partem mox Turnum, castris inclusum, petere videbimus. 468: *Aeneadae duri murorum in parte sinistra opposuere aciem, nam dextera cingitur amni.* 790: *Turnus paullatim excedere pugna et fluvium petere ac partem quae cingitur amni.* 815: *Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis in fluvium dedit.* Ab eadem parte a tergo navium erat statio sup. v. 69 *classem quae lateri castrorum adiuncta latebat.* Iam erat porta quae ad mare ducebat: inf. 237 *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portae, quae proxima ponto est.* Haec si cum locorum situ comparaveris, haud parum turbatum te senties. Castra, Romanum in morem quadrata, in extrema littoris parte quingentis ab amne passibus posita fuisse apparet, fronte castrorum in interiores terras versa, unde Latinos accedere necesse erat: ita dextra castrorum ad mare, sinistra ad amnem spectare debuit. Videri potest, et mihi videbatur, in superioribus edd. atque etiam sup. ad lib. VII. Exc. III. poeta ita rem narrare, quasi ille inter Latinos accedentes versetur: ut ipsi a dextra sit Tiberis, a sinistra mare; mirationem facere hoc; aliter tamen poetae verba accipi non posse. Mireris nec minus, a nemine, quantum vidi, notatum hoc esse; ne a Vulpio quidem in Latio Vol. VI, c. 2, ubi de Troia nova agit. Iam porta, *quae proxima ponto,* illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium seu *Pallanteum,* urbem Euandri (sup. VIII, 53. 54.) reperiri non dubitabant: cf. v. 195. 196. Successerat audacia in traiectu per Rutulos facto, et laeva v. 372 viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt: missi Laurento equites: *iamque propinquabant castris murosque subibant, cum procul hos laevo flectentes limite cernunt.* Turbat superius dicta, et probabiliter sumta, locus hic: Nunc Latini vident a laeva, quod ab eorum dextra evenire debuit. A Laurento urbe via secundum littus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur Nisus et Euryalus fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vers. 387 sqq., sed Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo in-

terimitur. conf. eund. Excursum p. 138 seq. et adde inf. Var. Lect. ad v. 387. Fateor me haec non ita expedire posse, ut mihi ipsi satisfaciam: itaque ea ex ipsis Commentariis in poetam exemta in Excursum reiecisse. Sunt tamen duo, quae adhuc dictis subiicere liceat: primo in vss. 237 sqq. *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portae, quae proxima ponto est,* possum videri perperam in *laevo* castrorum latere *portam* constituisse: poeta enim ipse non profitetur laevam portam fuisse; sed tantum hoc pronuntiat: fuisse portam *quae ad mare ducebat:* si *bivium* ibi fuit, necesse est fuisse eodem loco viam alteram quae *sinistrorsum* in interiora loca praeter castra, seu castrorum sinistrum latus ducebat; Ita sublatam dixeris hanc difficultatem. Restat altera vss. 372. ubi Laurento profecti equites Nisum et Euryalum e porta modo memorata egressos vident *laevo flectentes limite.* Hic vero recte puto contendi posse, equites quidem a dextra sua eos prospexisse; at duo Troianos *laeva ista via*, a parte laeva castrorum ad interiora tetendisse, unde paullo post ad Tiberim et Euandri sedes se converterent cursu petendas. Nisi fallor, hac interpretatione e salebris locorum evadi quodammodo posse. (Res satis, puto, expedita videbitur iis, qui legerint, quae Exc. III. ad l. VII. pag. 145. sq. de Numicio scripsi. *Wr.*)

EXCURSUS I*

Narrata de Aenea et Anchise ante belli Troiani tempora.

Lib. IX, 263. 264. *Bina dabo argento perfecta atque aspera signis Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba.* Ad res ante bellum Troianum gestas, adeoque ad τὰ προομηρικὰ hoc pertinere in Notis professus sum; nam, quod in Servio ex obscuro homine Abante ἐν τοῖς Τρωϊκοῖς allatum est e fabulis inde ab excidio memoratis, poeta respicere non potuit: quippe qui Aeneam statim a capta urbe discedere iussit nec in Troade novas res moliri.

Verum rerum ante bellum Troianum gestarum omnino obscurior est memoria, quam earum, quae urbem captam exceperunt. Nihil forte desideraremus, si *Carmen Cyprium* superesset: de quo vid. ad lib. II Exc. I, p. 309. Neque igitur indigne feremus, si de capta ab Anchise Arisba nihil aliunde innotuit; adeo ut dubitari quoque possit, sitne Troadis an Lesbi urbs hoc loco intelligenda. Misso tamen hoc, quandoquidem semel in hanc quaestionem incidimus, age videamus alia, quae de Aenea et Anchise ante belli Troiani

tempora, quae Homerus attigit, narrata forte reperiri possunt: absolvemus sic omnem rerum Aeneae memoriam in his Excursibus passim expositam.

Ut igitur omittam illa, quae de Anchisae stirpe a Dardano per Troem, Assaracum, Capyn ducta (vid. Exc. VI ad lib. III), tum de Aeneae natalibus ex Veneris et Anchisae congressu satis nota sunt: vid. Iliad. *υ*, 214 sq., ibique Schol. ex Acusilao, Hymn. in Venerem, et conf. Apollod. III, 12, 2 cum Notis, et Meziriac. ad Ovid. Heroid. P. II, p. 142; commemorabo reliqua, partim minus obvia, partim ad Virgilianum carmen propius spectantia.

Aeneam *Troianum* appellatum, Troiae quoque *domum Anchisae* incoluisse lib. II, 299 audivimus. Eo tamen non nisi sub belli Troiani tempus devenisse putandus est: *Dardanum* urbem ille tenebat haud longe ab Ilio dissitam; Dardanios quoque adduxerat; Iliad. *β*, 819. cf. sup. Exc. XVII ad lib. II.

Natales tamen eius ad montem Idam, qui imminebat urbi, referuntur; quippe Anchises a Venere in monte Ida, cum armenta pasceret, amatus est: ut vel ex Iliad. *β*, 821 memineris: et ex Hesiod. Θ. 1007—1009, multoque magis ex Hymno Homerico: nisi carminis potius epici fragmentum illud est, ea parte, qua deficit, hymni clausula suppletum *). Addit Maro, ad Simoentem genitum esse Aeneam: Aen. I, 618 *Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?*

Nutritum Aeneam a Nymphis, et quidem Dryadibus, suaviter narratum est in eodem Hymno 258 sqq. Educatum mox in Alcathoi domo, qui eius sororem matrimonio habebat, docet Homerus Iliad. *ν*, 465. 466. Fuit illa Hippodamia, quam e legitima coniuge Eriopide susceperat Anchises; tradente Eustathio ad e. l. Apud Xenophontem de Venat. pr. inter eos memoratur, qui a Chirone enutriti fuere, figmento historiarum rationi adversante.

Pavit tamen Aeneas, more priscae aetatis, armenta in monte Ida; et quidem sub ipsum tempus belli Troiani; nam oppressus ille in solitudine ab Achille vix fuga sibi consuluerat; cumque Lyrnessum confugisset, Achille ad eam urbem oppugnandam advolante,

*) Docte de eo nuper egit, eiusque cum argumentum constituit tum fabulam illustravit Groddeck noster in Commentat. de Hom. Hymn. rel. p. 40. In diversa abit, ut solet, Ilgen vir doctus; quem iterum deserunt alii.

fugatus et inde est Aeneas: Iliad. υ, 90—96. 187—194. Latius haec persequutus erat auctor Cypriorum: in cuius argumento apud Proclum *) haec habentur: κἄπειτα ἀπελαύνει (Achilles) τὰς Αἰνείου βόας, καὶ Λύρνησσον καὶ Πήδασον πορθεῖ —.

Idem tamen Aeneas iam antea Paridi comes navigationis in Graeciam additus fuerat: καὶ ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαν συμπλεῖν αὐτῷ κελεύει, idem Proclus secundum Carmen Cyprium **).

Cum Troiam accessisset, e societatis cum Priamo lege, ut auxilium ferret, simultas inter ipsum et Priamum Priamique filios inciderat; unde et irasci eum Priamo et pugnam detrectare suspicio erat: Iliad. ν, 459 sq. Refrixisse videri possunt animi ea de caussa, quod Aeneas magna apud Troianos auctoritate utebatur Iliad. λ, 58. Αἰνείαν θ', ὃς Τρωσὶ θεὸς ὣς τίετο δήμῳ et ε, 467. 8 et quod sublata Priami stirpe regnum sibi promittere visus erat. Eo enim alludit Iliad. υ, 180 Ἐλπόμενον Τρώεσσιν ἀνάξειν ἱπποδάμοισι (μετὰ, διὰ) Τιμῆς τῆς Πριάμου· etsi eos versus iudicio suo sustulerant Grammatici veteres. Inter Paridem maxime et Aeneam odia exarsisse Menecrates Xanthius tradiderat: cf. Dionys. Hal. I, 48.

Aeneae res gestas ab Homero narratas ex Iliade enotare nihil attinet. Congressum eius cum Diomede Iliad. ε et alterum cum Achille Iliad. υ ipse Virgilius attigit, dum bis pugnae discrimine ereptum eum a Venere ait Aen. IV, 228. In castrorum oppugnatione unam e turmis ducebat Aeneas Iliad. μ, 98. ν, 459. 468 sq., iterum in pugna circa Patrocli occisi corpus cum Hectore primas partes agit ρ, 484 sq. Quae post Iliadis argumenti tempora gesta sunt, in Quinto Smyrnaeo cognoscere licet. Fuerant enim Aeneae partes in omnibus fere praeliis: unde sup. Aen. I, 488 dici poterat *se quoque principibus permixtum agnovit Achivis*. Ita interfuit pugnae cum Penthesilea ap. Tzetzam Posthom. 52. 157: in pugna super Achillis corpore vulneratur Aeneas ab Aiace: ap. Quintum III, 281 sq. ipse Aiacem Oilei vulnerat in pugna post Eurypyli adventum: VI, 520 sq. Eminet eius virtus in pugna, qua Philoctetae sagitta Paris vulneratur: X, 26. 76. 112. At eo caeso multo magis XI, 41. 129 sq. ubi et Thetis ab eo avertit Neoptolemum 240. mox e

*) In *Bibliothek der alten Litteratur*, I. Band pag. 26.
**) eod. loc. pag. 23.

pugna eum educit Venus 289. In oppugnatione Ilii est inter propugnatores de muris, XI, 354. 393. 439. 474. Ea autem, quae sub ipsum Troiae excidium peregerit, narravit Maro lib. II, ad quem cf. Exc. XVII et XIII. Urbem enim videns captam de salute consilia iniit: Quintus XIII, 300 sq.

Urbe capta in montem Idam secessit. Apud Lescheum, uti nunc ex Proclo didicimus (p. 38), statim ab ostento per Laocoontem a serpentibus enectum obiecto discessum in montem Idam Aeneas parat. Ad Leschei ductum, quod suspicari licet, exponit nonnulla Quintus XIII, 300 sq. Reliqua post eius discessum diversis locis illustravimus. Actum *de erroribus Aeneae* Exc. I, et *de errorum annis* Exc. II, ad lib. III; *de accessu ad Siciliam* Exc. I ad lib. V; *de accessu ad Italiam* Exc. IV ad lib. VI, et Exc. II ad lib. VII; add. Disquis. II; *de fatis inde ab adventu in Italiam* Exc. III ad lib. XII; *de praedictionibus deorum, ad quas ille rerum gerendarum cursum rexit*, Disquis. II.

EXCURSUS I**

De deorum interventu in Aeneide; et unde poetae acceperint ea signa, quae praesentiam numinis arguunt.

IX, 638. *Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo Desuper Ausonias acies urbemque videbat.* Non placet, quod cum alibi, tum sup. ad vs. 802 professus sum, quod in inducendis diis Virgilius, nec de opportunitate et probabilitate, ex caussa idonea aut rerum ordine ducta, nec de varietate sollicitus fuit; nam quoties ad deos redit oratio et ad partes, quas ipsi in rebus gerendis tuendas habent, fere satis habet inserere illam particulam, initio facto a vocula *interea*, v. c. X, 1 *Panditur interea*, v. 606 *Iunonem interea*, XI, 532 *Velocem interea*; ad quem locum Servius quoque abruptum et vituperabilem transitum notavit. Aliam rationem poeta h. l. sequitur, verum et in hac fere eadem chorda oberrat: Apollo tum *forte* desuper pugnam ad novam Troiam spectabat. Atqui nec aliter Aen. I, 223 *Et iam finis erat; cum Iupiter aethere summo De-*

spiciens mare — Constitit et Libyae defixit lumina regnis. Iterum lib. VII, 286 Iuno ab Argis redux *forte* prospicit Aeneam ad Italiae littus classem appellentem, et XII, 134 *At Iuno e summo Prospiciens tumulo* etc. Defendi forte possunt loca inf. lib. XI, 725 sqq. XII, 792 sqq. Et sunt alia felicius instituta, ut lib. IV, 219 sq. V, 604 sq. Apud Homerum deos sedere et Achivorum Troianorumque praelia prospicere non miramur, cum partes deorum quisque suas tuendas sustineat: at Apollo hic otiosus plane sedere, nec poeta satis provide curasse videri potest, ut eius sollicitudinem de exitu rerum commodo loco commemoraret. Si tamen subtilius ac diligentius deliberes, statim animo occurrent haec: Apollo non modo vaticiniorum de Aeneae et posteritatis in Italia sede auctor, idemque iam apud Homerum Troianis rebus et Aeneae studens, fuit: verum ille etiam inter deos inprimis is erat, qui gentem Iuliam insigni favore, insigniter per pugnam Actiacam declarato (vid. sup. VIII, 704 seqq.), amplecteretur; idemque Palatino templo ornatus fuit. Sed et aliis locis meliorem rationem reperit Maro, ut lib. I, 124 sqq., ubi *Neptunus magno misceri murmure pontum Emissamque hiemem sensit;* lib. IV, 219 *audit Iupiter preces Iarbae* et sic Didonem Aeneamque respicit. Ut tamen h. l. Apollinis opera uteretur, inductus maxime Homericis aliquot locis videri potest, inprimis Iliad. ε, 433. 445. ρ, 323 sq., ubi Apollo Aeneae occursat, priore loco etiam ex praelio vulneratum servat, ut h. l. Ascanium a praeliando dehortatur.

Ceterum idem Apollo paullo post vss. 659. 660 agnoscitur: *agnovere deum proceres divinaque tela Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem.* Ergo in *fuga* h. in discessu, Butae formam exuerat Apollo, divinam receperat. Conf. Excurs. XIII ad Aen. I, ubi poetarum huius phantasmatis ornamenta, tractandorumque eorum modi ac viae a me expositae sunt. Originem et caussam huius phantasmatis hominum mentibus subnati partim iam eodem loco pag. 167 (ed. pr. pag. 121) innueram, partim nunc disertius exponam. Scilicet cum nec nostris animis facile sit, quoties numen cogitamus, a specie humani oris ac vultus mentem avocare, quin species aliqua humanae similis menti obversetur, tum multo magis rudium hominum animis insidet species numinis aliqua et forma humanae similis; nec aliter id fieri potuit, antequam subtilior philosophia cogitationem de deo ad mentem, *Νοῦν*, avocavit. Necesse

adeo fuit, ut divinae naturae tribuerentur ea, quae naturae humanae communia sunt: nisi quod maiora pro naturae humanae modulo esse credebantur. Consentit in hoc omnis vetustas, etiam patriarcharum et Iudaicae gentis; consentit omnis barbarorum ac ferorum populorum stirps; ipsa mentis humanae imbecillitas. Iam prouti cultu ingeniorum aut nullo, aut aliquo, aut exquisitiore imbutae sunt gentes, dii aut robore, aut sagacitate et prudentia, aut opibus et potentia excellentes occurrunt; ita ad suae naturae modulum fingit numen humana mens; quoque ea ipsa perfectior et divinae similior aliquando erit reddita, eo veriora et digniora Numine cogitabit. Secundum haec facile est ad intelligendum, quamdiu speciem divinae naturae ad humanam attemperavit antiquitas, ei debuisse opinionem de occursu, apparitione et contubernio deorum familiarem esse; inprimis cum locis adeo, terris et urbibus, deos suos tutelares assignarent. Imbuere ista opinione hominum animos multo magis debuit solitudo ruris ac silvarum; raris hominum commerciis et advenarum accessibus: potueruntque credi deorum species oculis obiectae, inprimis hominum, qui religioso metu tenerentur; cf. Od. κ, 201 sqq. Opinionem illam acceptam retinuit posteritas, et vulgo narrata in miraculum auxit. Quid? quod ipse sermo hominum rudium nullam aliam, nisi ab oculorum se[illegible] petitam, speciem deorum admittere potuit; quodque in vulgarem [illegible]oquentium usum conversum hoc fuit, ut, quicquid evenisse dicere vellent, a deo factum et peractum esse dicerent: quod nemini non in Homeri lectione vel paucorum versuum occurrere debuit. Nihil in his esse video, quod mirum videri debeat, quomodo in hominum animos venerit; sed probabili aliquo iudicio humanis ingeniis insidere ea opinio ubique et omni tempore debuit, et adhuc insidet barbaris populis, quotquot divinae naturae forma humana animos habent imbutos, modo non ab omni humanitatis cultu alieni sint, aut per hieroglypha ad animantium formas divinam speciem revocarint; Horum enim, ut olim Aegyptiorum et nunc Indorum mentibus, quae phantasmata ac species sint obiectae, quoties deos cogitant, facile licet assequi; scilicet non posse esse alias quam ipsas illas formas, quas in templis expressas viderant: quo ipso necesse est, innumera iis alia a nostro percipiendi et cogitandi more diversa et aliena occurrere, de quibus nos male ac perperam iudicamus, cum easdem notiones rerum animo non circumferimus. Graeci autem veteres multo magis proclives ad eam opi-

nionem, ut deos specie humana esse crederent, amplectendam esse debuere, quandoquidem iis hoc tamquam proprium tribuitur ab Herodoto I, 131 τοὺς θεοὺς ἀνθρωποφυεῖς esse, quem locum accurate expositum nuper vidimus ab Abb. Foucher in *Mém. de l'Acad. des Inscr.* Tom. XXXV pr. Firmata est ea opinio et in habitum animi deducta per signa deorum in fanis et sacellis obvia; cumque ab eadem opinione suorum operum protypum ars accepisset, moxque docte elaborasset, deorum species ad summae alicuius pulcritudinis speciem est adumbrata, certo aetatis et characteris discrimine variata. Profecere iterum ex artis profectu poetae, ita ut v. c. Apollini et Baccho promissa coma, Iovi oris maiestas, et sic porro aliis diis alia, per omnes aetates constarent inter poetas aeque et artifices. conf. Commentationem *de formis deorum Graeciae earumque auctoribus* Tom. VIII Commentatt. Soc. Gotting. Poetis autem nihil exoptatius esse poterat, quam species deorum humana, vires corporis maiores, motus celerrimus, forma oris pulcerrima, iis illi ita usi sunt, ut ea sibi tamquam propria facerent, inprimis in poesi epica, utque in usum poeticum perpetuum transferrent, inprimis ubi iis vestigiis insistebant, ut deorum ministeriis pleraque exsequerentur: cf. Disquis. I de carmine epico. Neque vero ea opinio praesentiae numinis inter istos quidem populos t[illegible] potuit, nisi ex quo philosophorum subtilior disputatio, et sanc[illegible]rum vatum accuratior doctrina, ab omni corporis specie ac labe segregavit divinam naturam. Quod si nonnulla ex his videri nunc possunt nota forte ac tralatitia: reputandum est, ea scripta esse ante hos XXXVI annos, cum nondum illa inter nota ac vulgaria haberi poterant; aliis postea frequentata ipso usu progressum accepere.

EXCURSUS II

De insula Inarime et de Arimis.

IX, 715. 716 *Tum sonitu Prochyta alta fremit, durumque cubile Inarime Iovis imperiis imposta Typhoeo.* Promontorio Campaniae Miseno obiectae sunt insulae *Prochyta* (nunc *Procida*) et altera paullo maior, *Pithecusa* seu *Aenaria* (nunc *Ischia*). *Pithecusae* fere plurali numero efferri solent, seu quoniam Prochyta sub eodem nomine fuit comprehensa, seu quod plures aliquando fuere. Sunt enim auctores, qui Pithecusas ab Aenaria discernant. Esse eas partes continentis avulsas, et constans fama obtinuit (vid. Cluver. Ital. Ant. IV, 4) et ipsa res locorumque facies probabile facit; subterraneis enim ignibus saepe Pithecusae exarserunt. vid. inprimis Strabon. V, pag. 379 f. sqq. Plin. II, 88. Mirab. Aud. 36. conf. Wernsdorf. Excurs. III ad Aetnam Tom. IV, p. 354 sqq. Cum autem veteris sermonis et phantasmatum, quae inde poetae susceperant, ratio ita ferret, ut terrarum motus et ignium subterraneorum explosiones Gigantibus terrae inclusis tribuerent: quod cum primo narrasset de Typhoeo Hesiodus sine omni loci mentione Θ. 859 sqq. fabula haud dubie ex Oriente accepta, deductum est ad Ciliciam, Syriam, lacum Sirbonidem et Asphaltiten, ad Asiae Catacecaumenen et Phrygiam (vid. Wessel. ad Diod. V, 71. cf. Apollod. I, 6, 3,

et ibi Notata); ita tractum est etiam ad hanc insulam, impositam eam esse Typhoeo, quod idem de *Arimis* suis narraverat Homerus Iliad. β, 783. *Arimos* hos iam inter veteres alios in Mysiae seu Lydiae parte, alios in Cilicia, in Syria alios reperisse; fuisse tandem etiam, qui in Pithecusis insulis collocarent, narrat Strabo lib. XIII, p. 929 C. Ex his patet, Virgilium nostrum non fuisse primum, qui errorem hunc committeret, ut Arimos ad hanc insulam transferret. Multo minus ille adversus grammaticam rationem *Inarimen* facere potuit ex *Εἰν Ἀρίμοις*, quae vel τὰ Ἄριμα vel οἱ Ἄριμοι fuerunt. Suspicor fuisse aliquem ex antiquis poetis latinis, qui Iliadem latine reddiderunt, inter quos Cn. Mattius fuit, qui aut male acceperit aut male interpretatus sit *In Arima*, unde facta est *Inarima* vel *Inarime*. An unquam nomen hoc Pithecusarum communi usu frequentatum sit, dubito: videtur illud inter poetas se continuisse. Mature tamen Typhoeus ad haec Italiae loca ignibus caecis celebrata revocatus fuit, ut docet Pindari locus mox laudandus. Tradit quoque Schol. Apollonii ad lib. II, 1214, Pherecydem iam Typhoni Pithecusam insulam iniectam narrasse. Obvia inde poetis et facilis fuit insulae comparatio cum Arimis Homeri et deflexio nominis in Arimen. Miro autem casu accidit, ut Etruscis *arimi* dicerentur simii, qui Graecis πίθηκοι, secundum Strabon. l. c.; quod si ita se habuit, tanto proclivior fuit permutandorum locorum error. Pithecusas a Cercopibus Lydiae in simios mutatis inhabitatam et dictam eo nomine esse, e Xenagora tradit Harpocration Lex. rhet. voc. *Κέρκωψ*. Alium, sed indoctiorem, verborum lusum, etsi sibi probatum, Plinius memorat: *a figlinis doliariorum* dictam Pithecusam. A πίθος tamen quomodo *Πιθηκοῦσσαι* formari potuerint, non satis intelligitur; quod ab eo est, πιθάκνη, vix πιθήκνη pronuntiatum est.

Quod Plinius apposuit lib. III, 6: Aenaria, *Homero Inarime dicta*, parum accurate esse pronuntiatum quilibet facile videt. Virgilium autem in insulae nomine sequuti sunt Ovidius, Silius et alii poetae; etiam Livius in loco a Servio adscripto: loca adscripta nunc videbis a Wernsdorf. pag. 359.

Homeri vero, ut et hoc addam, et Hesiodi quoque Theog. 304 *Arimi* seu, quod malim, *Arima*, τὰ Ἄριμα sc. ὄρη, haud dubie in Asia quaerenda sunt: sique a vetustioribus auctoribus, Aeschylo in Prom. 351. Pindar. Pyth. I, 32, est standum, in Cilicia; quae quidem, una cum magno minoris Asiae et per Phrygiae, Mysiae, ac

Lydiae fines continuato tractu, ignibus subterraneis olim arsit. Vide Strabonem et aliis locis et pag. 928. 930. conf. Eustath. ad l. c. Homeri. Itaque in iis locis omnibus Typhon fulmine prostratus narrari potuit et narratus est a multis. Solent tamen scriptores unum plerumque ex ceteris locis omnibus Typhoni assignare, ut Maeoniam Livius XCIV apud Servium ad h. l. Cum a Syris seu Aramaeis Ciliciae pars olim inhabitata esset, mirum non est, nomen eorum serius, forte ad Homerum usque, in iis locis superstes, ideoque Arimos montes in Cilicia dictos fuisse. Ad Syriam autem propter nomen illud fabulam Homericam trahere ac transferre vix licet; multo minus de lacu Sirbonide aut cum Tayloro apud Woodium de lacu Asphaltite cogitare.

Cum de his Homeri et Virgilii locis tot extent virorum doctorum disputationes, apponere hic visum est ea, quae inter innumera perperam asserta idoneis rerum argumentis, saltem probabili iudicio, memorari posse videbantur.

